

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Horsens Kjøbstads

Beskrivelse og Historie

af

D. Fabricius.

Med 1 Kort og 13 Afbildninger.

Udgivet med Understøttelse af det jydke historisk-topographiske Selskab, den grevelige Hjelmskjærne-Rosentroneke Stiftelse og Horsens Commune.

Odense.

Førlagt af den Vilofte Boghandel.

Kyft i Chr. Nilos Officin.

1879.

Forord.

Efter i en Række af Aar at have samlet Materiale til dette Skrift, har jeg ubearbejdet og udgivet det ifølge gjentagne Opfordringer fra flere Sider. En betydelig Deel af Materialet er selvfølgelig hentet fra Byens Archiv, men, idet jeg beklager, at dette, hvad den ældre Tid angaaer, er, i saa høi Grad mangelfuldt, at der kun findes et Par Kongebreve fra 15de Aarhundrede, kun lidt mere fra 16de Aarh. og slet intet fra tidligere Tider; medens jeg desværre tillige har savnet tilstrækkelig Leilighed til selv at benytte de rigere Samlinger i de kjøbenhavnste Archiver og Bibliotheker; føler jeg tilfulde, at denne Bog allerede af den Grund ingenlunde er syldestgjørende; men jeg haaber dog, at den i hvert Fald indeholder ikke uvæsentlige Bidrag til Horsens Kjøbstads Beskrivelse og Historie. Det er isørigt min Tanke at fortsætte mine Samlinger og udarbejde et Supplement, saafremt Tid og Forhold ville tillade mig det. Meget paastjønner jeg saa vel den mig saa velvilligt givne Afgang til Byens Archiv og de mange Oplysninger, der ere givne mig af afdøde Conferentsraad Bedel Simonsen, af Dr. Burman Becker, Professor Baldemar Schmidt og flere; som ogsaa den mig til Udgivelsen af Skriftet ydede Understøttelse fra Horsens Commune, den grevelige Hjelmsfjerne-Rosenkrøneste Stiftelse og det nydste historisk-topographiske Selskab.

Wagleby Præstegaard, 2den Novbr. 1878.

O. Fabricius.

Sorsnes Bysegl 1421.

Indhold.

	Pag.
1. Byens Beliggenhed	1
2. Byens Elde	2
3. Byens Navn og Vaaben	5. 384
4. Udstækning, Gader, Torve og Bygninger i Almindelighed	8
5. Porte og Broer	38
6. Folketal	42. 384
7. Kirker	44
8. Kirkerne's oeconomiske Forhold	74
9. Sogneforhold, Præsterne's Løn	82
10. Byens Præster	89
11. Fordums Klostre o. dsl.	108
12. „Vor Frue Kirke“, „Jomfru Mariæ Kirkegaard“	134
13. Den lærde Skole	138. 384
14. Hospitalet, Hospitals-Præster og Forstandere	167
15. Raadhuset	182
16. Byens Øvrighed	185. 385
17. Byens Skolevæsen	234
18. Stiftelser og Legater	251. 385
19. Det kommunale Fattigvæsen	262
20. Gasværket	264. 385
21. Vandforsyning, Vandværk, Springvand	266
22. Havnen	270. 385
23. Byens Forder	284
24. Apothek, Sygehus, Læger	296. 386
25. Skatter, Afgifter, Byens oeconomiske Forsatning	311. 386
26. Post- og Befordringsvæsen, Hæstgiverier	337. 387
27. Hørsens Luthus	346
28. Toldvæsen	351
29. Sparekasse, Bank, industrielle Anlæg	359. 387
30. Mærkelige Bygninger	369
31. Stjerneholm	375
Nogle Selskaber til enkelte Affnit	384
Hørsens Rigsråd's Historie	390

Afbildninger og Kort.

	Pag.
1. Horsens Rigsstads Segl 1421	IV
2. „Vor Frelsers Kirke“	44
3. Kirken's vestre Gavl	45
4. Parti af Klosterkirkens nordre Muur, indsat ved	66
5. En Steen i Klosterkirkens nordre Muur, ligesaa	66
6. Sideskifter af Chorstole i Klosterkirken ligesaa	67
7. Den gamle Døbefond i Klosterkirken ligesaa	67
8. Raadhuset	185
9. Epitaphium i Klosterkirken over Hans Duffen Riber og Ernst Ernstsen von Baden	195
10. Epitaphium i Klosterkirken over G. de Lichtenberg og Bobil Hofgaard	214
11. Horsens Tugthuus	346
12. Den lichtenbergste Gaard	371
13. Sammel Bindingsværks Bygning	372
Kort over Horsens ca. 1450 og 1878:	

Nogle Forkortninger ere benyttede i Bogen; saasom: D. R. A. = Document. Raadhuus Archivet; S. R. D. = Scriptorum rer. danic; D. S. = (Suhns) Danmarks Historie; D. M. eller D. Mag. = Danste Magasin; Geh. A. = Geheime Archivet; Bef. B. = Befalings Bog; Perg. D. = Pergaments Document; Msc. = Manuscript; Hüb. Act. = Hüberg's Actstykker; Teg. o. a. L. = Tegneser over alle Lande; Rdh. A. B. = Raadhuus-Archivet Pakke; H. L. = Historisk Tidsskrift; A. Sv. D. R. R. = Arild Svitfeldts Danmarks Riges Krønike; Bgn. = Borgemeester; Rdm. = Raadmand.

A. Horsens Kjøbstads Beskrivelse.

I. Byens Beliggenhed.

Fra Rattegattet skærer en Fjord sig omtrent 2 Miil ind i den østlige Side af Jylland mellem Standerborg og Beile Amter. I Mundingen, nemlig mellem Kolsenaffe paa Gyltingæs og Hundshage i Glud Sogn, er den vel omtrent 1 Miil bred; men en stor Deel af denne Brede optages af Hjarnø først og saa lidt længere inde af den dobbelt saa store Ålv, ligesom der ogsaa Nord for Byen Glud strækker sig en Halv, Borre, ud i Fjorden og lidt udenfor den er en lille Ø ved Navn Knop. Noget dybere inde paa Fjordens nordre Side ere Derne Borsø og Borsø Kolv. Lidt vestligere, mellem Dystbjerg paa den østre Side og Brate Skov paa den nordre, bliver Fjorden betydeligt suallere, og noget deraf, omtrent Syd for Steensballegaard, skærer en Bugt af Fjorden sig ind, først i nordvestlig og senere i vestlig Retning og danner saaledes — under Navn af Steensballefjord, Sandvig og Nordstrand — i Forening med Fjorden selv den Halv, paa hvis sydlige Side Horsens ligger inderst ved Udløbet af Bygholm Å. Denne Halv er i Grunden den østligste Deel af et Høibedrag, som fra Gudenaadalen strækker sig fra Ost mellem Bygholm Å, der løber ud i den inderste Deel af Fjorden — „Flasken“ eller vel rettere „Fladsten“¹⁾ — og Hansted Å, der løber ud i

¹⁾ „Flæde“, islandsk „Flæde“, d: Land, som er opfyldt og overfyldt af Havet.

Nordstrand; sænker sig vel noget i Skjellet mellem Hatting Sogns nordlige Deel og Horsens Bymarker, men stiger atter ikke ubetydeligt og ender ved Steensballe Sund. Det kan iøvrigt neppe betvivles, at saavel den egentlige Fjord, som Nordstrand, har strakt sig langt dybere ind i Landet, end nu; saa at i gamle Dage Skibe har seilet, hvor der nu er Enge paa begge Sider af Bygholm, Hansted og Lundum Aær²⁾ og, at Halvøen, hvorpaa Horsens og næsten hele dens Bymark ligger, saaledes med god Grund kunde kaldes et Næs, hvad jo ogsaa Byens gamle Navn antyder; thi Horsens er kun en i Tidernes Løb skeet Omdannelse af det ældre Navn „Horsnæs“ („Horsnæs“, „Horsenæs“). Byen ligger i Karhuus- (= gamle Standerborg-) Amt, men ved Grændsen af Veile Amt, af hvilket Thorsted og Thysted Sogne mod Syd og Hatting Sogn mod Vest støde til dens Markeskjel. Igjennem Byens sydligste Deel løber Aaen, og dennes Munding danner dens indre Favn. Ogsaa Chausséen gaaer gennem Byen, flere Landeveie føre dertil, og Jernbanen har en Hovedstation i dens vestlige Side. Horsens har et betydeligt og for en stor Deel frugtbart Opland, der er godt befolket og velhavende; flere store Gaarde ligge i dens Nærhed, Bygholm endog ganske nær ved, Boller og Steensballegaard med deres Skove noget fjernere hver paa sin Side af Fjorden; og fra Høiderne bag ved Byen har man en vid og smuk Udsigt over Fjord og Land.

2. Byens Uld.

At Horsens er en gammel By, er utvivlsomt. Saxo fortæller, at Hother flygtede til Jylland efter at være bleven slagen af Valder, og kaldte saa den Havn, hvor han opholdt sig der: „Hothers Vig“; deraf har Historieforfatteren Anders Sørensen Vedel meent at kunne slutte, at det maatte være „Hothers nes By vdi Jutland“. =: det nuværende Horsens.

²⁾ Spor deraf skal saaledes være fundet i Engene nedenfor Lundum.

Andre have meent, at dens Oprindelse skyldtes en Næssetonge ved Navn Hors og have tænkt sig, at det kunde have været den jydsk Søtonge Hors, hvem Kong Vortigern i Kent midt i 5te Aarhundrede indkaldte tilligemed Broderen Hengest, for at hjælpe ham mod Pictar, Scoter og Andre; men som saa, forstærkede fra Hjemmet, bemægtigede sig store Landstrækninger i Britannien, endog selv i Kent, der isøvrigt i sit Vaaben fører en Hest (horse), ligesom Horsens. Nogle have tænkt sig, at Byens Navn kunde henses til det „Hreosnabeorg“, der omtales i Hjóvulfs Drapa. Men tør man end ikke antage, at Horsens Byes Oprindelse skyldes enten Hother eller Hors, saa er dens høie Alde dog sandsynlig nok. Det vilde jo være underligt, om der ikke meget tidligt, da Kjøbstæder begyndte at fremstaae her i Landet, skulde være begyndt paa en saadan, hvor Pladsen dertil var saa heldigt liggende, som her, nemlig ved det Andre af den lange Fjord og, hvor den nærmeste Omegn bærer Spor nok af Bebyggelse allerede i Hedenstabetis Tid³⁾; saaledes ved Bynavne som Thorsted, Thyrsted, Dense (o: Odins-ve, eller Offersted), Ørnstrup (udtales „Monstrup“, o: Odins-torp). Selv ganske tæt Vest for Horsens, paa dens nuværende Bymark, laa i gammel Tid en Landsby, hvis Navn „Lobby“ vækker Tanken om fordums Tingsted der⁴⁾. Saa er det vel gaaet med denne Kjøbstads Oprindelse, som med flere af vore ældre Kjøbstæders, at Sammenstrømningen af Menneſker har givet Anledning til, at Kjøbmænd for Handelens Skyld opstode deres Boder i Nærheden af Tingstedet og Offer-

³⁾ Cf. Sagnet om Hjarne — Hjarup.

⁴⁾ Strax Vest for Lobby-Marken ligger en Høi i Haaſted-Aa Dalen kaldet „Løggholm“, det oprindelige Navn var vel „Løg“ (o: Lov) holm“. Høislet, hvortil det gamle Horsens hørte, heed „Lover“ (Lofræth) eller Løver-Høislet. Mærk endvidere Bynavnene Eriknavr (mon ikke oprindeligt „yrknaur“ o: odyrket Høide; flere Gravpletter, Brandpletter ere fundne der i Jordstørpen); Hattung, Haaſted; ved hvilken sidste Vaabenhuus 2 af Grundstenene ere Liigstene, som ved deres aflange, smalle Form og etendommelige Crucifix-Afbildninger tyde paa den første kristne Tid i Danmark; Inscription er der ikke paa dem.

stedet, om end nærmere nede ved Stranden, hvor Skibene lagde til og, at saaledes Kjøbstaden efterhaanden er bleven til⁵⁾. I sin Beskrivelse af danske Forhold (c. 1073) siger Adam af Bremen, at det Indre af Danmark vel kun var lidet beboet for Skovenes Skyld og Strandbredderne for Sørgavernes Skyld; men, at der laae meget store Byer der, hvor Havet strakte sig ind i Landet; hvilket just var Forholdet der, hvor Horsens ligger; saa at ogsaa deri ligger Sandshnlighed for, at Byen dengang var til, og maaskee alt kunde, efter de Tidens Forhold, regnes til de større Byer i Landet. Dette synes ogsaa at stabsfæstes ved, at Horsens maa antages paa den Tid at have været Myntstedet for en af de 5 Bracteater, der i 1700 fandtes ved Aalborg og findes i den Rgl. Myntsamling; der staaer nemlig paa den, foruden en Konges Billede, ogsaa det afbrudte Ord „Hors“ som Angivelse af Myntstedet, vel saa „Horsnes“, og efter Myntkjenderes Formodning maa bemeldte Bracteate være fra Svend Estridsens Regeringstid 1047—1076. Ogsaa i Harald Heins Tid 1076—1080 skal Byen have været Myntsted⁶⁾. At den var det i Valdemar den 2dens Tid er vist; i hans Fordebog er den nemlig anført som svarende Skat „for Mynten“. Dette tyder paa, at Horsens dengang var en By af nogen Betydning og, at dens Oprindelse allerede dengang laa en Deel længere tilbage i Tiden, hvilket tydeligere synes at fremgaae af den Omstændighed, at den nuværende „Frelserens Kirke“ — der sikkerligen, om end først som Trækirke, var Byens oprindelige Sognkirke — trods alle dermed flette Forandringer, dog endnu bærer Spor af at være opført af

⁵⁾ Betydning til en Borg — der jo oftere kunde være Begyndelsen til en By — findes isøvrigt i „Borgegaden“, i ældre Documenter kaldet „Borregade“, maaskee ogsaa i Navnet „Bandsborg“ for Enden af nuværende Raadhjussgade (nederst ved Laen).

⁶⁾ En af Bracteaterne fra Bjergsted-Fundet i 1860 har Indskriften „Regis Horsenes“ om et Kors, hvor der i hver Vinkel er en Ring (Aarb. f. Nord. Oldkyndighed og Historie 1866, Tab. IV. og p. 394) — altsaa ogsaa her Horsens angivet som Myntsted, Mynten menes at være slået efter 1157, da Valdemar den 1ste var bleven Enefonge.

Steen for c. 800 Aar siden og at have været af lignende Størrelse, som den nuværende, altsaa afpasset efter en ingenlunde lille Menighed. Naar nu dertil føies — at Horsens allerede i 12te Aarhundrede skal have haft sin Stadsret⁷⁾, havde den i hvert Fald sikkerligen i det 13de Aarhundrede⁸⁾ — at Byen i 13de Aarhundrede har været ansat til Skat vel halvt mod de dengang store Byer Viborg, Ribe og Lund, men dog høiere end Aarhus — at i hvert Fald Graabrødrene kort efter Ordenens Stiftelse i det Aarhundrede fik Kloster i Byen — at i 14de Aarhundrede ogsaa Johanniterordenen fik sig et Ordenshuus der og, at baade Bisper og Adelige dengang allerede længe havde haft Gaarde og Eiendomme der; saa synes det at ligge nær nok at antage Horsens for allerede da at have været en gammel og anseet By.

3. Byens Navn og Vaaben.

Af det Foranstaaende sees, at Byen ikke altid har baaret sit nuværende Navn „Horsens“. Det er vist Anders Sørensen Vedel, der har foranlediget, at Byen — hvis Oprindelse han satte i Forbindelse med Kong Høthers Ophold en Vinter i Thyland — er af Nogle meent at være fordum kaldet „Høthersnæs“⁹⁾. Noget historisk Hjemmel for denne Mening synes der imidlertid ikke at være; ligesom det isvrigt ogsaa falder vanskeligere at forklare, hvorledes „Høthersnæs“ skulde i Ti-

⁷⁾ Suhm, D. S. V. 59—60.

⁸⁾ Det ældste Haandskrift af den flestvigste Stadsret, som findes, er en Afskrift deraf paa Pergament, som Horsens Borgerklub paa Forlangende fra Ebeltoft Borgere tilsendte disse med disse Udtryk i Indledningen: „vi bekjendtgjøre for Alle, at vi overlade de kjære Borgere i Ebeltoft et Exemplar af vor Lov, som er stadfæstet af de Danstes berømte Konger“ — Rosod Anker antager i sin Lovhistorie Haandskriftet for at være, efter dets Character, fra 13de Aarhundrede. (Schlegel: De gl. Danstes Retsvædner og Autonomi p. 186—187).

⁹⁾ Et Ringsvidue angaaende Kirkestedenes Bebyggelse — 1667, 12te Martii — har Paategningen „Læst af Høthernes præciseftol Dom. Rem. an. 1667, Peder Rytter Rasmussen.“ (D. R. A.)

bernes Løb kunne blive til „Horsens“. Ifølge Heimstringla var der i Norge et „Horsfanæs“, og Historikeren Langebet meddeleer, at de Norske kaldte i gamle Dage Horsens i Jylland ligeledes „Horsfanæs“¹⁰⁾; et Navn, man isvrigt næsten gjenfinder i „Horsnæs“¹¹⁾, som Byen kaldes i et Document udstedt af de jydskke Bisper ved en Sammenkomst i Horsens 1288¹²⁾. Efter den foran omtalte Mynt fra Svend Estridsens Tid at dømme, maatte Byen dengang være kaldet „Horsnæs“, saaledes, som den ogsaa findes nævnet i Documenter fra 13de, 14de og 15de Aarhundrede¹³⁾. Jeg skal anføre nogle Exempler derpaa — saaledes i Valdemar den 2dens Fordebog i 1231 — i Om Klostermunkes Klage 1247 over, at deres Ladegaard i „Horsnes“ aldeles var afbrændt i Feidetiden¹⁴⁾ — i Listen 1246 over de Dominikanere, som fra danske Klostre stulde sendes til Keval, deriblandt „frater Michael de Horsnes“¹⁵⁾ — i Fru Gro's Testamente 1268, ved hvilket hun blandt Andet skænker 2 Mark Penge til „Horsnes“ Minoriterkloster¹⁶⁾; ligesom ogsaa en Abbed paa den Tid i Om Kloster heed Johan „Horsnæs“. — I det Document, hvorved Bisp Johannes i Aarhuus skænkede noget Gods i Hedensted til Canikerne i Aarhuus, kaldes Byen „Horsnæs“¹⁷⁾; ligesaa under Erkebisp Esgers Confirmation 1312 paa et Gavebrev til et Alter i Randers¹⁸⁾. 1403 udlægger Marsk Palles Søn sin Faders Gods i „Horsnes“ til Niels Mandrup¹⁹⁾. I Niels Munks Gjænbreve paa Forlehningen med Bghholm og

¹⁰⁾ S. N. D. VII., 572 — Anm.

¹¹⁾ Maaskee kun en Skrivefeil for „Horsfanæs“.

¹²⁾ Reg. dipl. I., 173.

¹³⁾ Paa Vapnten i Bjergsted-Fundet er den kaldet „Horsenes“ (see Foranstaaende).

¹⁴⁾ S. N. D. V., 260.

¹⁵⁾ Ibid. V., 501.

¹⁶⁾ D. S. X., 996.

¹⁷⁾ S. N. D. VI., 412.

¹⁸⁾ Smtid. p. 403.

¹⁹⁾ Reg. dipl. 862.

dets Lehn kaldes *Byen „Horsnæsby“*²⁰⁾. „Horsnæs“ kaldes den endvidere i Kong Christoffers Privilegier 1442 for *Byen* og i Christian den 1stes Brev til Niels Eriksen Gyldenstjerne 1454 i Anledning af Klagen over ham og hans Frue²¹⁾; i 2 Kongebreve 1459 og 1463 og i et Landsthingsvidne 1468²²⁾. Endnu 1503 kaldes den i 2 Kongebreve „Horsnæs“²³⁾. Senere kaldes den „Horsens“, saaledes i Kongebrevene 1530 og 1532 angaaende Graabrødreloftret, 1540, 42 osv. i forskellige Kongebreve og Byens Privilegier, ligesaa 1573 i en gammel Kirke-Regnskabsbog²⁴⁾. Byens Navn har sikkertigen altsaa i gamle Dage været „Horsnæs“, tidligt maaskee „Horsnæs“ eller „Horsnæs“, indtil det i det 16de Aarhundrede efterhaanden er blevet forandret til den blødere Form „Horsens“, ligesom *Asnæs* til *Åsens* o. fl. Den sidste Deel af sit gamle Navn sthylder den saa sin Veligheden paa et Næs, og den første Deel udledes saa enten af en Mands Navn eller af det gamle Ord *Hors* eller *Hors*, som bethder en „Hest“. Dette Sidste synes isvrigt at bekræftes ved at *Byen* fra gammel Tid af fører en Hest i sit Vaaben; ligesom Ordet „Hors“ utvivlsomt i denne almindelige Betydning endnu findes i en heel Deel *By-* og *Sted-*Navne her i Landet, f. Ex. *Horseshoved*, *Horsfeld*, *Horsbølle*, *Horskjær* osv. — Hesten i Byens Vaaben staaer ved et Træ, der antages at skulle forestille en Lind; maaskee en Betydning til „Lindskoven“ paa Byens Mark, der laa paa den nordostlige Deel af denne, og hvoraaf der endnu i 17de Aarhundrede var Levning²⁵⁾; i 1777 var den derimod kun et Krat og er nu omtrent aldeles forsvunden. Naar *Byen* har faaet sit Vaaben, vides ikke. Af et Document udstedt i

²⁰⁾ N. D. M. 6, 236.

²¹⁾ D. Rdsf. A.

²²⁾ Reg. dipl. 195 og 463.

²³⁾ Aarh. R. A. og S. R. A.

²⁴⁾ D. R. A.

²⁵⁾ 1643 $\frac{2}{3}$ bevilgede Borgmester og Raad samt de 24 Mænd Borgmester Oluf Hansen 3 Træer i Lindskov til hans Skibsforpandshed. (Gl. Raadsbog — R. A.)

Horsens 1503 af Bisp Johannes af Aarhus kunde det synes, som om Byen allerede dengang havde sit Segl — vel saa det samme, som senere — men maaskee menes der dog kun de Mænds Segl, der paa Menighedens Vegne underskrevne Documentet²⁶). Fra ældre Tid af, i hvert Fald fra Midten af 17de Aarhundrede af, har Byen havt det omtalte Vaaben, det var der ved Souverainitetens Indførelse. Skulde imidlertid Formodningen om, at Lindetræet i Vaabenet er Hentydning til Lindskoven, være rigtig, maa Vaabenet være meget ældre, da det vilde være underligt ved Vaabenets Indførelse at hentyde til en Skov, der saa godt som ikke mere var til; og ved den Synsforretning, som Borgmester og Raad af 3die April 1686²⁷) lod foretage over Skoven, erklæredes der, at „møgen ganske Skoven er omhuggen“, saa der ikke engang kunde være Nben til 2 Sviins Fedning, og de saa tilbageværende Træer siges i Documentet at være „Ege og Bøge“, der omtales slet ikke mere Lindetræer.

4. Udstrækning, Gader, Torve og Bygninger i Almindelighed.

At det ældste Horsens har ligget omtrent paa samme Sted, som det nuværende, eller rettere der, hvor den sydførlige Deel af den nuværende By Nord for Aaen ligger, kan vel ikke historisk paavises, men sandsynligt er det. Forudsat, hvad vistnok tør forudsættes, at Byens første Sogneskirke laa der, hvor nu „Frelserens Kirke“ ligger, saa har man et Mærke paa, hvor omtrent Midtpunktet af den daværende By har været, i 9de eller 10de Aarhundrede vel altsaa. Et Bink om, hvor den ældre Byes sydførlige Deel maa søges, har man — i det

²⁶) „In cujus rei evidenciam pleniorem sigilla dominorum Nicholai Brok, Michaelis Paak, Johannis Bassy, conventus fratrum in Horsnæs, Johannis Woltersøn, civis Ripensis, Johannis Thytho, Esberni Tynning, communitatis notius ville in Horsnæs, ad instanciam nostram unacum nostro presentibus sunt appensa.“ (S. R. D. V., 412.)

²⁷) D. R. N.

Mindste for det 13de Aarhundredes Bedkommende — i den nærmere Forklaring om Beliggenheden af den Gaard og de Grunde, som Ridder Niels af Barrisføv i 1261 skænkede Franciskanerne (Graabrødrene) til Stiftelse af et Kloster i Horsens. Gaarden og Grundene siges nemlig at have ligget „mellem Vester-gaden eller Badstuestræde og Stadens Grav mod Øst, havende Aaen Sonden til og den almindelige Gade Norden til“²⁸⁾; udgjorde altsaa det Rum, som mod Vest, Nord og Syd begrænses af Badstuegæde, Vorgegade og Aaen og mod Øst af „Stadens Grav mod Øst“. Kunde man stole paa Næagtigheden af Grundtegningen af Horsens i Kefens Atlas, maatte denne „østre Grav“ have været tæt Østen for det ældre Stjernholm med Udmunding Øst for det daværende „Ladebrohoved“; i saa Fald var Stjernholms Grund og Have indbefattet med i Ridder Nielses Gave, og Byens indre Havn og Ladeplads indesluttede med af Datidens Befæstning²⁹⁾. Lær man imidlertid ikke ganske stole paa bemeldte Tegnings Næagtighed, da den i andre Henseender ikke er paalidelig, og, kan man end ikke paa anden Maade faae beviist, at Stadens østre Grav var saa langt østlig, saa har den dog i hvert Fald været mellem den gamle Latinskolebygning, der var en Deel af det tidligere Graabrødre Kloster og det nuværende Stjernholm, sagtens saa der omtrent, hvor Havnealleens sydlige Deel nu er. Udtrykket „Stadens Grav mod Øst“ viser hen til, at der ogsaa var en Stadsgrav mod Vest, og her føres Tanken ganske

²⁸⁾ Cfr. S. R. D. V., 513, og Pont. Atl. 4, 121; mindre næagtigt fremstillet af Suhm i D. Hst. X., 440.

²⁹⁾ „Stadens Grav“ maa nemlig være at forstaae som Befæstningsgrav. Byen har isvrigt ogsaa haft Vold omkring sig, og det gamle Voldsted har tildeels endnu været til i 1581 deels i, deels udenfor den daværende By. Dette sees af Kongebrevet af 11te Mai s. A. til Borgmester og Raad, hvorved meddeles, at da de havde givet Kongen tilkjende, „att ihver wdi oc ved ethers Bye ligger en gammell Voldsted, som (i) for thiden haffuer werit omkring Byen, dog nu er øde oc icke till ondt brugig en sammesteds sambis oc heudliggiss Odwell oc anden wrentlighed“ — saa maatte Borgerne nu tage det i Brug og bebygge det med en billig Jordskyld til Byen. (3ydske Tegnelser.)

naturligt hen til den Gade, som endnu kaldes „Graven“ og forbinder Nørregade med Søndergade. At den vestre Bygrav virkelig maa i gamle Dage have været her, stadfæstes isørigt ved, at man for nogle Aar siden ved Opførelsen af den nedbrændte Bygning paa det vestre Hjørne af denne Gade og Søndergaden støbte under Udgravningen af Grunden paa et Stykke af en bred og temmelig dyb Grav — eller Grøft, om man vil — hvis Bund var sandet, som Bunden af et Vandløb, og hvis Sider vare satte op med Kampesteen; et Bjælkelag af Tæg laa endnu tildeels over den, og paa et Par Steder i den fandtes Muurbrokker, Bildspinetænder, Been, Stumper af brændte Fliser osv. Dens Retning viste mod Nord op imod Grønnegade og Gartner Petersens Have³⁰⁾ ved Ræders Gade, og mod Syd som tværs over Søndergade ned efter Naen. En lignende Levning af Vandgrav er forresten ogsaa funden ved Ombygning af et Sted paa nordre Side af Rattesundsgade; saa vidt mindes havde den ligeledes Retning mod Syd, vel altsaa et Stykke af den østlige Bygrav, der vel saa har haft sit Vand fra Kildevældene Nord for Nørregade („Hjerrekildestoft“), og i saa Fald tillige tildeels været en nordre Bygrav som Befæstning tilligemed Volden (see foran). Horsens har formodentlig saa i det 13de Aarhundrede været begrændset mod Syd af Naen, mod Vest af en Bygrav, omtrent hvor nu Gaden „Graven“ og Raadhussgaden er; mod Nord omtrent, hvor Kildegaden og Veien videre hen til Kirkegaarden er, og mod Øst af en Bygrav tværs over „Rattesund“³¹⁾ og Grundene Syd derfor ned mod Naen, enten Vest eller maaskee Øst for Stjernholm³²⁾, med andre Ord: det har indtaget med sine Bygning-

³⁰⁾ Her og i dens nordlige og vestlige Nabolag har der været en heel Deel Væld, ogsaa Vandbeholdninger og Vandløb derfra, saaledes „Befledammen“, flere Fiskedamme og et Vandløb gjennem eller over Grønnegade (sfr. f. Ex. Skjøde 1685 i R. A.).

³¹⁾ Et Navn, der jo ogsaa tyder paa gammel og gammeldags Befæstning „Rattegrave“.

³²⁾ Der synes i Slotstøften endnu at være Spor af en Lavning i den Retning.

ger, Gader, Torv og Haver det Rum, som nu hører til Borggade, Badstuegade, Fugholm, nordre Nagade, Kirketorvet, Søndergade indtil Graven og Raadhussgade, den sydligste Deel af Smedegade omtrent til Rildegades Hjørne, Nørregade, tildeels Rattesund samt Gavlgade og forrige Pustervig eller Ribbervig. Byen er i Valdemar den 2dens Fordebog ansat for 60 Mark Lebingstat, 40 Mark for Mynten og 2 Rætters Tjeneste, forudsat nu, at Professor Velschows Beregningsmaade³³⁾ kunde ansees for rigtig, vilde altsaa Horsens ved Midten af 13de Aarhundrede have haft over 2000 Indvaanere fordeelte i c. 400 Familier. Byens Udstrækning dengang kunde saa vel ikke have været mindre end fornævnte, om man end dengang nøiedes med mindre Boliger, end nuomstunder; saa meget mere, som Huusrækkerne i Datidens Gader jo ingenkunde vare fluttede, som i senere Tider, men afbrudte ved „Kaalgaard“, Løfter osv. Byens Udvidelse udover de foran omtalte Grændser er neppe begyndt i 13de Aarhundrede selv; dertil har Byen sikkerligen lidt altfor meget under Krigene mellem Erik og Abel og ved norske Fjender; saaledes hærgedes den i 1247³⁴⁾, og Om Klosters Gaard i den afbrændtes, og i 1285 plyndredes og brændtes den af de Norske under Alf Erling-jen³⁵⁾. Det kan vel heller ikke antages, at Byen er bleven udvidet i det 14de Aarhundrede; den leed upaatvivleligen, ligesom det øvrige Land, under Kampene med de hollsteenske Grever og under de indre Uroligheder i Landet, hvortil kom Pest³⁶⁾ og svære Stattebyrder. Af Bondeoprøret blev ogsaa Horsenssegnen berørt, og senere var jo Byen med blandt Partiet til de hollsteenske Grever, der godt forstode at udpine det, ligesom de ogsaa, da Thyderne grebe til Baaben mod Grev Geert, skjændte og brændte overalt. Den jydskke Adels Opstand

³³⁾ Hist. Tidsskr. 4, I., p. 51—52 og Anm.

³⁴⁾ Suhm, Dan. H. X., 79.

³⁵⁾ Suhm, D. H. X., 900.

³⁶⁾ Fra Slutningen af 1348 til 1350 rasede den sorte Død ogsaa i Thyland, der skal have mistet c. $\frac{3}{4}$ af sin Befolkning (Hist. Tidsskr. 1848).

i 1351 og 1357 har neppe ladet Horsens være uberørt; Otto Limbek til Voller nævnes i alt Fald som indviklet i Feiden³⁷⁾. Da Holstenerne i 1368 atter befatte Jylland og trængte frem lige til Aalborg³⁸⁾, har Horsens sikkert døjet sin Deel af Trængslerne. Under saadanne Forhold har Byens Befolkning og Aaar neppe begrundet nogen Udvidelse af den. Det 15de Aarhundrede, navnlig dets første Halvdeel, har vist heller ikke været Vidne til Byens Udvidelse. Aarhundredet begyndte jo med Hungersnød og Dyrtdid og derefter frygtelig Pest i 1405³⁹⁾; senere Feider med de holsteenske Grever og Hansestæderne, saa kom der gjentagne Bondeopstande i Jylland, og Horsens hjemfægtes af store Udebrande, hvorhos udtrykkelig maa fremhæves, at Horsens, ifølge Byens Privilegier 1442⁴⁰⁾ og det fgl. Benaadningsbrev 1452⁴¹⁾, da var i daarlig Tilstand, en Forbedring heri tilsigtedes just ved Benaadningerne. Udvidelsen udover de gamle Bygrændser er vel egentlig først ret begyndt noget efter Reformationen og den store Udebrand, der foranledigede Kong Christian den 3die til i 1540 at give Byen Skattefrihed i 4 Aar og skjænke Borgerne „Vor Frue“ Kirke til Redbrydelse, for at kunne anvende Materialierne andetsteds, ligesom han ogsaa i 1542 skjænfede Byen „Loubh“ Mark, for at den „saa meget bedre maatte blive bygget og forbedret igjen“⁴²⁾. Den senere store Udebrand har vistnok givet Anledning til yderligere Udvidelse, end den i Kongebrevet 1581 dertil givne Leilighed ved Tilladelsen til nu at bebygge den gamle Vold „i og omkring“ Byen (see foran). Denne i 16de Aarhundrede begyndte og i 17de Aarhundrede fortsatte Udvidelse er saa skeet i den Retning, der efter Byens Forhold og Beliggenhed var den naturligste dertil, nemlig deels nedad

37) Orion, I., 2, p. 364

38) Molbeck, hist. Aarb. 2, 80.

39) A. Svithfeld, p. 629. R. D. May, p. 52.

40) Doc. R. A.

41) Smsteds.

42) Documenter i R. A.

mod Aaen, deels udad mod Byens Opland og de Veie, som derfra førte ind til Bhen. Hvad nu Udvidelsen mod Nord angaaer, da kan Følgende bemærkes. 1560 kjøbte Eiler Harsdenberg til Matstrup et Stykke Jord paa „Smedegade“⁴³⁾, men da der ikke er tilføjet „lille“ eller „store“, saaledes som i senere Documenter, var der vel endnu kun det gamle, nederste Stykke af den nuværende Smedegade — mellem Nørregade og Kildegade. Samme Aar kjøbte han af Jep Suel en Aabildgaard i Horsens med 2 Fiskedamme i⁴⁴⁾, vistnok ogsaa der, og den har da været paa Gaden vestre Side, bag hvilken just var flere Damme og Væld. 1574 maa i hvert Fald Udvidelse i denne Retning allerede være skeet, thi 2¹ d. A. bortskjøbde Peder Jensen, Sognepræst i Tamdrup, paa egne og Medarvingers Vegne et Huus paa „lille Smedegade“ med Grund, Humlehave og Dam⁴⁵⁾; da har der altsaa tillige været en „store“ Smedegade, altsaa den gamle Gades Fortsættelse mod Nord været skeet, i hvert Fald begyndt. I senere Documenter skjælnes der udtrykkelig mellem „lille“ og „store“ Smedegade — f. Ex. 1624 i Ane Svanes Skjøde paa flere Eiendomme i Horsens, som hun havde tilkjøbt sig af 2 Borgere i Aarhus og deres Medarving, en Borgersøn i Horsens, „afgangne Hans Knivsmeds Gaard i lille Smedegade“⁴⁶⁾ — 1632 i en Arvesag om en Gaard „paa vestre Side udi store Smedegade“⁴⁷⁾ — 1632 i Ane Svanes Skjøde paa Maren Buggis forrige Gaard „ved den søndre Ende af lille Smedegade“⁴⁸⁾ — 1634 i Rodemestrenes Stevning til „Borgerstabet i lille Smedegade, som Posten (o: Vandposten) nu bruger“⁴⁹⁾ — 1687 folgtes et Par Gaarde paa „store“ Smedegade, hvoraf den ene laa mellem Sælgerens iboende Gaard paa „vestre og Hans Grøns

⁴³⁾ Ny Orion, 2, 26.

⁴⁴⁾ Doc. Geh. A.

⁴⁵⁾ Doc. i Bøsf. top. Sml. i Geh. A.

⁴⁶⁾ Doc. R. A.

⁴⁷⁾ Ringbog — R. A.

⁴⁸⁾ Perg. Doc. — R. A.

⁴⁹⁾ Ringbog — R. A.

Gaard paa østre Side⁵⁰⁾ — 1690 pantsfattes en Gaard paa „søndre⁵¹⁾ Side af store Smedegade⁵²⁾ — osv. Hvor langt denne Udvidelse af Byen i 17de Aarhundrede strakte sig, vides ikke bestemt, i hvert Fald dog kun til „Smedegades Port“, som muligens dengang endog laa noget længere nede paa store Smedegade, end hvor den senere ved „nye Smedegades“ Anlæg endnu stod (omtrent udenfor det nuværende Soeles Hotel). Hvad Udvidelsen af Horsens mod Vest i dette Tidsrum angaaer, da viser Bygnings- og Grundtægten af 1682⁵³⁾, at Søndergade nu var bleven forlænget heelt hen til de nuværende Hospitals- og Hestedamsgader, og det fuldstændigt paa begge Sider af Gaden og meest med Gaarde, af hvilke de paa Gadens søndre Side saa godt som alle havde Grund og Have heelt ned til Aaen. Naar denne Forlængelse er begyndt, har jeg ikke kunnet finde noget Bestemt om. At Raadhuset imidlertid ikke er flyttet fra sin tidligere Plads omtrent midt i den gamle By — ved Torvet, hvor endnu 1677 efter Grundtegningen hos Kesen Ragen og Galgen vare blevene staaende — saa langt hen, som til det Sted, hvor det nu ligger, og det for nogle Aar siden nedbrudte laa, før end Søndergadens Forlængelse, i det Mindste for en stor Deel, var skeet, og Raadhuset saaledes atter kunde komme til at ligge nogenlunde midtvejs i den udvidede By — dette forekommer mig ikke usandsynligt. Er det nu rigtigt, at Jernankerne, efter Konges Udsagn i „Danmarks chorographiske Beskrivelse“, paa det ældre derliggende Raadhuus⁵⁴⁾ dannede Karstallet 1585, saa maatte vel altsaa Søndergadens Forlængelse mod Vest ud over den fordums Bygrav være skeet, om ikke heelt, saa dog tildeels inden nævnte Aar. Muligen er denne Byens

⁵⁰⁾ Sljæbe- og Panteprotokol — R. A.

⁵¹⁾ Altsaa „lille“ Smedegade fra Nørregade i Nord omtrent dertil, hvor nuværende Smedegade bryder i Øst — og „store“ Smedegade Forlængelsen videre ud derfra.

⁵²⁾ St. og Pant. Fr. R. A.

⁵³⁾ Prot i R. A.

⁵⁴⁾ See bagefter blandt Bemærkningerne om Horsens Raadhuus.

Udvidelse just bleven foranlediget ved de foran omtalte kongelige Benaadninger til Byens bedre Bebyggelse efter den store Ildbrand omtrent 1540, og et Par senere Ildbrande⁵⁵) henimod Slutningen af Aarhundredet har vel ført til Fortsættelse af det saaledes Begyndte, at bygge paa begge Sider af Alveien, som By fra førte ind i Byen. Det kan herved bemærkes, at der for nogle og fyrgetyve Aar siden ved Omlægningen af Steenbroen udenfor afdøde Consul Bangs Gaard (ligeoverfor Jørgensens Hotel, før Lichtenbergs Gaard), omtrent ved Indfjørselen fra Gaden til Fortouget i flere Aens Dybde fandtes Muur- og Gruus-Levninger samt en betydelig Dyrge af brændt Korn, hvilket jo tydede paa en ældre Huusrække saa meget længere ude paa Gaden. Med Hensyn til saavel Søndergadens Forlængelse, som de andre Udvidelser af Horsens i Slutningen af 16de Aarhundrede og i 17de Aarhundrede kan isøvrigt lægges Mærke til, at medens Antallet af Baaninger i 1556 angives i en Mandtalsliste for det Aar til 236, deraf 141 hele Gaarde, 10 halve Gaarde og 85 Boder⁵⁶), angives Baaningernes Antal 1627 til 583, deraf 123 Gaarde, 158 Huse og 302 Boder⁵⁷). Naar dette Tal af Baaninger er ifølge „Horsens Bygnings- og Grund-Taxt“ for 1682⁵⁸) dengang sunket ned til 438, hvoraf kun 87 Gaarde, 72 Huse, 279 Boder og nogle Pakhuse, skal det bemærkes, at der foruden Baaningerne tillige ansøres en stor Deel „øde Pladse“, hvilke sidste vistnok endnu stode øde som Minder om Krigenes Udelæggelser 1627--29 og 1644, da først de Keiserlige og siden de Svenske huserede her, de Sidste saaledes, at de Kgl. Commisfairs Mogens Wille og Peter Reedz i 1645 maatte indberette, at der i Horsens efter Tjendens Wortmarsch befandtes 89

⁵⁵) Kongebrev 1592 ²⁰) angaaende Underføttelse til Hans Madjen, Sognepræst i Horsens, „da han skal have meget ringe Underholdning og have lidt Skade af Ildbrand, som nogle Gange der i Byen er opkommen.“

⁵⁶) N. Hist. T. I., 1—200, 208.

⁵⁷) Skattebog — N. A.

⁵⁸) Prot. — N. A.

Bygninger (deraf 6 Gaarde og 24 Huse) ganske i Gruus, afbrudte og Pladsferne slet øde, og 14 Gaarde og 48 Huse meget ilde forðærøvet, saa ingen Følk kunde boe deri, førend de med stor Bekøstning repareredes⁵⁹⁾. Byen fik da ogsaa af den Grund Skattefrihed i 3 Aar ved Rgl. Missive 1646 $\frac{1}{3}$ ⁶⁰⁾. Men 1660 huserede atter først Svenske og siden de saakaldte Hjælpetropper, Brandenburgere og Polakker, i Byen; man kan altfaa let forstaae, at i hele denne Deel af 17de Aarhundrede manglede det i Byen baade paa Evne og Vist til at udvide Byen, men at dette, derunder indbefattet just Søndergades Forlængelse, er skeet i Slutningen af 16de Aarhundrede og deels i Begyndelsen, deels i Slutningen af det 17de Aarhundrede. Til Forlængelsen mod Vest af Søndergaden maatte ganske naturligt Bebyggelsen af Alfærveien videre til og forbi Hospitalet — nu Hospitalsgade — slutte sig. Der paastaaes, at der i forrige Dager Nitto's Gaard, der ligger paa Gaden's vestre Side strax ved Søndergade, har paa et Stykke Dørtømmer staaet indhugget Aarstallet 1516, og der er deraf sluttet, at Bygningen var fra det Aar, og at Gaden, i det Mindste dens Begyndelse, var saa gammel. Men, maa end dette anses tvivlsomt, saa har der dog været Bygninger der strax i Begyndelsen af 17de Aarhundrede, thi i en Retsdag 1631 mod Esben Smed fremlagde han Skjøde udstedt 1616 paa det omtvistede Jord liggende „Sønden for Hospitals Pøder“ : Smaahuse, der stode paa Hospitalets Grund. 1661 omtales Veien forbi Hospitalet som Gade, den 13de August d. A. Skjødede Fru Hilleborg Vilde til Steensballegaard et Huus „vestre ubi den Gade ved Hospitalet, som løber ned til St. Jørgens Bro“⁶¹⁾ — „Norden næst Hospitalet og Hospitalshaven og Sønden næst Rasmus Frandsen Skrædders Huus“ — til Guldsmed Rasmus Andersens Enke — her er altfaa omtalt 2 Huse paa vestre Side af Gaden, : paa samme Side af Gaden, som Hospitalet selv;

⁵⁹⁾ Doc. Geh. A.

⁶⁰⁾ D. K. A.

⁶¹⁾ Broen over Aaen for Enden af nuværende Hospitalsgade.

i 1684 gaves der Skjøde paa en Gaard paa samme Side og i 1695 paa en Vod paa samme Side liggende mellem 1 Gaard og 1 anden Vod⁶²⁾: inden Udgangen af 17de Aarhundrede har faa den Side af Gaden været bebygget. Det i Retsfagen 1631 og Skjødet 1616 omhandlede Stykke Jord maa upaatvileligen ligesom de 2 Voder, Shd for hvilke det laa, i Henhold til de stedlige Forhold have ligget paa Gadens østre Side. I 1684 er der givet Skjøde paa 1 Baaning paa samme Side liggende mellem 2 Voder der; i 1688 paa et Huus paa samme Side af Gaden og i 1698 paa en Vod mellem 1 Huus og en anden Vod der; ogsaa den Side af Hospitalet var da vistnok inden Aarhundredets Udgang bebygget, ja, som det synes, allerede 1682, da „Horsens Bygnings- og Grund-Taxt“ for det Aar udfærdigedes. — En anden Udvidelse af Byen i samme Tidrum stod ligeledes i Forbindelse med Forlængelsen af Søndergade, nemlig Bebyggelsen af en Gade fra den forlængede Søndergades nordre Hjørne op imod „Hestedam“⁶³⁾; dog endnu kun tildeels. I et Skjøde 1675⁶⁴⁾ og i et Pantebrev 1699⁶⁵⁾ omtales Gaarde som liggende „ved Hestedam“, dog omtales der allerede „Gaden“ paa det Sted; thi Pantet beskrives som 1 Baaning og 1 Loft, „strækkende sig fra Adelsgaden Vester paa til Byens Mark“; og i et Pantebrev 1702⁶⁶⁾ kaldes den „Gaden indenfor Hestedam“, altsaa Gade fra Hestedam hen til Søndergade. Dog har Gaden endnu i de første Aar af det 18de Aarhundrede været meget ufuldstændigt bebygget; paa den østre Side synes der endnu 1703 foruden Hjørnestedet kun at have været 2 Voder hørende dertil og liggende „ud til Hestedammen“ samt 1 Gaard; paa den vestre Side har der heller ikke endnu været meer end et Par Gaarde og høist 4 Voder. For den vestre Ende af Søndergaden, altsaa mellem Hospitals- og Hestedams-Gaderne, har der i Slutningen af 17de Aarhundrede ligeledes været i

⁶²⁾ Skjøde- og Pante-Protokol — R. A.

⁶³⁾ Den er forlængt fuldt, men laa omtrent, hvor Hestedamsgaden ender.

⁶⁴⁾ D. N. A.   ⁶⁵⁾ D. N. A.   ⁶⁶⁾ D. N. A.

det mindste 2 Bygninger, thi 1704 $\frac{1}{2}$ tilføjede Jørgen Thonboes Enke sin Svoger Anders Sørensen Brædstrup et Byggested der ved Siden af Chr. Pedersens Enkes Boder⁶⁷⁾. En anden Udvidelse af Horsens paa denne Side i 17de Aarhundrede var Grønnegade; den er anført paa Grundtegningen i Kefens Atlas, var vel saa til 1677 om end ingenlunde heelt bebygget, hvilket selv i Begyndelsen af 18de Aarhundrede saa lidt var Tilfældet, at endnu dengang, efter ældre Folks Udfigende, kun den søndre Side af Gaden var bebygget, hvorimod der paa den nordre Side ikke var synderligt Andet, end Haver og Toster. Begyndt var imidlertid Gaden bleven i 17de Aarhundrede. I Ernst Nuffen Svanes Skjøde til Frederik Nuffen Svane 1685 nævnes „Grønnegade“⁶⁸⁾, og i et andet Skjøde 1686 omtales „2 Boder i Grønnegade“, ligeledes i et Skjøde 1694 og et andet 1696⁶⁹⁾. Heelt ud til Hestebamsgaden har Grønnegaden dog ikke strakt sig, thi endnu 1703 viser et Skjøde, at Gaarden paa Hjørnet af Søndergade og Hestebamsgade havde sin Eiendom strækkende sig fra Søndergade og „Nord paa til Hestebammen“, altsaa tværs for Grønnegade; sagtens var der saa en Sti som Fortsættelse, og det er vistnok den, eller dog et Stykke af en saadan gammel Sti, der meentes, da Borgmester og Raad 1634 $\frac{1}{2}$ „forundte“ Therkel Jensen Urlev det Stykke Jord ved Hestebam, hvor igjennem „den gamle Gangsti haver gangen Søndre næst ved Therkel Jensens egen Have og Tostejord og Norden næst Hestebam“⁷⁰⁾. — En Udvidelse af Byen inden Udgangen af 17de Aarhundrede var Bebyggelsen af Gyden forbi Raadhuset ned til Aaen, „Provsteghyden“, nu „Raadhussgaden“; dog har den 1677 ikke været saa fuldstændigt bebygget, som Grundtegningen i Kefens Atlas antyder; thi „Horsens Bygnings- og Grund-Taxt 1682“ viser, at der endnu dengang kun var 12 Boder og 1 „øbe Byggested“ der. Allerede 1624 nævnes

67) D. K. A.   68) Skjøde — K. A.   69) Skjøde — K. A.

70) Raadhusebog — K. A.

isvrigt denne lille Gade, thi i det Aar 1606 „Rasmus Rasmus-
sen i Provstegghde“ sin Kone begrave⁷¹⁾. Blandt Borgmester
Hans Marcusens og Raadmændenes Klagepunkter i Klagen
til Kongen 1651 over Borgmester Oluf Hansen⁷²⁾ var ogsaa
dette, at han egenmægtigt havde bygget Huus paa et Stykke
af Raadhushaven og brugte noget af Jorden til „sine Boder
til Raalhavn“. Efterhaanden kom der i 17de Aarhundrede og-
saa Bygninger paa Syd siden af Byen langs Nord for Aaen,
1615 tilskjødede saaledes Jørgen Sørensen Borgmester Hans
Oluffen Riber 4 Boder „Nordvest for Fugholms Bro mellem
Dr. Kjeld Christensens Boder og Fugholmsgade Øst for
dem“⁷³⁾, altsaa i nuværende nordre Agade, nærmest ved
Fugholmsgaden. 3 Skjøde 1637⁷⁴⁾ er der nævnet „Fod Al-
bretzens Huus ved Aaen“, ved Siden af hvilket laa det folgte
Stykke „øde Jord og Byggeplads“ med dets „sydlige Side“
langs Byens „Forte ved Aaen“. Saaledes omtales der flere
i Skjøder fra 1624, 1625 o. fl.; men forresten fremgaaer det
af Skjøder, Tingbøger osv., at de fleste Gaarde og Huse paa
Syd siden af Borgegade, Torvet og Søndergadens ældre (o: øst-
lige) Deel mellem Torvet og Raadhuset endnu langt hen i
Aarhundredet strakte sig med deres Grund og Have heelt ned
til „Forten“ ved Aaen; endog i Grundtarten for 1682 staaer
det endnu saaledes bemærket. Ved Udgangen af det 17de Aar-
hundrede var der dog flere Bygninger ved Veien („Forten“)
Nord for Aaen, navnlig paa Strækningen mellem Fugholms-
gade og Provstegghde. I det ældste Horsens var maaskee Fug-
holmsgade ikke til, men da Byen begyndte at udbides, laa det
jo i hvert Fald saa nær at bebygge Veien fra Borgegade ned
til Aaen paa dette Sted, og allerede ved Slutningen af 16de
og i Slutningen af 17de Aarhundrede var der en heel Deel
Boliger, dog meest Huse og Boder der, og selve Navnet „Fug-
holmstræde“ forekommer alt 1581 i et Gavebrev til St. Ibs

71) Gl. Kirkeregnskab — H. A.

72) D. N. A.

73) D. N. A.

74) D. N. A.

Kirke⁷⁵). I et Skjøde 1615 omtales der 2 Huse og 6 Boder paa vestre Side af Gaden i den sydlige Ende, og flere Boder paa samme Side i den nordligste Ende, altfaa nærmest op mod Borgegade. Følge et Skjøde 1617 købte Peder Madsen, Foged paa „Hansted Hovgaard“, i det Aar 12 Fag Huus, liggende mellem 2 andre Huse, ligeledes paa vestre Side af Gaden, og samme Aar købte han 2 Fag Huus til ved Siden af de andre⁷⁶). 1641 var „De Fattiges Boder“, o: „Simmerigs Boderne“, der, og ved Siden af dem købte Borgmester Ernst Ernstsen von Baden der 9 Boder, foruden dem, han allerede havde der. Forresten kan bemærkes, at der i Skjødet paa bemeldte 9 Boder staaer, at de ligge „udi Fugholm“, ikke „udi Fugholmsstræde“, og da han 1647 købte 2 Boder til paa den anden (østlige) Side af Gaden, staaer der i Skjødet, at de laa „udi Fugholm paa den østre Side af Fugholmsgade“. I Peder Jensen Thonboes Kirkeegnstab staaer nævnet som begravet i Januar 1625 „Hans Christenhøn udi Fugholmb“, ikke „Fugholmsgade“. Det synes saaledes, som om det Stykke Jord, hvorover Gaden gik, ikke et Stykke Jord (f. Ex. paa den anden Side af Aaen), hvortil Gaden førte, har i gamle Dage baaret Navnet „Fugholm“ og saaledes foranlediget Gadens Navn⁷⁷). Omtrent samtidigt med Forlængelsen af Søndergade er ogsaa nok Byens „vestre Grav“ bleven tilkøstet, og Gaden „Graven“ derved fremstaaet som et nu nødvendigt Forbindelsesled mellem Søndergade, Nørregade og Smedegade. I 1625 boede der i hvert Fald Folk der; thi et Barn begra- vedes i det Aar derfra⁷⁸). 1662 forpligtede en Skræbder, som boede „paa Graffuen“, sig til ikke mere at lade Skyden

⁷⁵) D. N. A.   ⁷⁶) D. N. A.

⁷⁷) Ved Gravingen 1876 til Nedlæggelse af Vandledningsrør fandtes der øverst oppe ved Borgegaden et Lag Egeplanter neblagt i Retning af Syd til Nord og derover, i modsat Retning igjen, et Lag Stikspalter o. besl.; Spor af Muurværk fandtes ikke. Det Fundne strakte sig over 10 Alen ned i Fugholmsgaden. Det syntes, som om der havde været morabfig Jordbund.

⁷⁸) P. J. Thonboes Kirkeegnstab — N. A.

og anden Ustiftelighed finde Sted „i hans Huus eller udenfor Døren“⁷⁹⁾. I Grundtaxten 1682 er der udtrykkelig bemærket om 8 Boder, at de laae „paa Graffuen“, og, saavidt sees, var der 3 Boder til i Gaden; kun saavidt har vel altsaa denne Gade ved Aarhundredets Slutning været bebygget. I bemeldte Grundtægt er der isvrigt ogsaa ved Søndergadens nordre Side og efter Rækkefølgen just der, hvor nu Thonbogade begynder, anført „en øde Plads“ og som dennes Eier angivet Jørgen Thonbo, der saa med det Samme anføres som Eier af 15 jmaa Boder; der har vi altsaa sikkerligen Begyndelsen til „Thonbogaden“, som forresten ogsaa stundom i Datids Documenter i Raadstue Archivet og i Kirkeegnslæbet 1695 kaldes „Jørgen Thonboes Gade“. En tidligere Forøgelse af Bygge- eller Brugs-Grund i det ældre Horsens fremkom ved Benyttelse af den Plads Nord for St. Jbs Kirke, som havde hørt til Kirkegaarden, der oprindeligen har naaet til nær ved Nørregade⁸⁰⁾, men efterhaanden folgetes eller bortkæstedes. 1573 fæstede saaledes Jens Sørensen Stomager fra Kirken et Stykke Jord Nord for St. Jbs Kirke „bag hans Gaard“⁸¹⁾; Gaarden har altsaa tidligere været til der. 1576 „stedte“ Rasmus Oluffen Arup fra Kirken et Stykke Jord liggende mellem hans Huus og St. Jbs Kirke⁸²⁾. 1577 leiede Jørgen Gregersen „det Jord bag ved hans Gaard og flet op til St. Jbs Kirke til at indhegne og bruge i 3 Aar“⁸³⁾. „Ribbervig“, „Schidenghyde“ eller „Bustervig“ — nu „Kirkestræde“ — er vel ogsaa paa den Tid opstaaet og har vel fra først af kun været en ganske smal Bei mellem Kirke- og Kirkegaards-Muren paa den ene Side og de ovenfor liggende Sidebygninger eller Gaardsrum, som førte til Søndergades og Nørre-

⁷⁹⁾ Raadstuebog — R. A.

⁸⁰⁾ Ved Gravning, s. Ex. til Nedlæggelsen af Gasrør, har man der fundet Levninger af Kirkegaards-Muur, Rister o. s. v.; ligesaa ved den i 1875 foretagne Gravning til Nedlæggelse af Rørene til Vandledningen.

⁸¹⁾ Gl. Kirke-Regnskab — R. A.

⁸²⁾ Gl. Kirke-Regnskab — R. A.

⁸³⁾ Gl. Kirke-Regnskab — R. A.

gades Hjørnesteber paa den anden Side; endnu 1712 var der kun et 2½ Alen bredt Stræde mellem Kirkeaaet og den ligeoverfor liggende øde Byggeplads „Drilborg“, som tilhørte Stephan Hofgaard⁸⁴⁾. I en gammel „Kirkebog“, 3: Kirke-Negnslabs-Bog fra 1630 i Rbst. A. anføres blandt „Tordskylb til Kirken“ det „Huus Norden for St. Ibs Kirke udi Ribervigh“ samt Niels Hoffmands Huus „Norden ved samme Kirke og Ribervig“. — I 17de Aarhundrede nævnes ogsaa en Gade med Navn „Bjerregyde“, saaledes i en Retsdag, der 1699 reistes mod Rasmus Pedersen Suedker, som havde „en Baa-ning“ ved den Gade og havde flyttet sit Plankeværk 1 Alen 3½ Qv. ind paa „Gaden og Alveien“ og lidt nordligere sat et Stykke Huus 5 Qvarter ind paa Gaden⁸⁵⁾. Denne Bjerregyde har sikkerligen været den senere „Floksgyde“ — nu „Skolegaden“; under Sagen oplystes, at den gik Nord paa til „Veien ved Peder Jørgensen Flensborgs Dige“ (nu Veien fra Rildgade til Kirkegaarden) og havde „fra Alderstid været Kirke- og Strand-Vei“. Det synes iøvrigt, som om bemeldte Bjerregyde fortsattes heelt ud til Søndergade. Borgmester Stephan Hoffgaard indsendte nemlig 1712 7/8 en Begjæring til Magistraten⁸⁶⁾ om at faae „den liden Stræde Bjerregyde kaldet, til Indhegning og Bebygning Vesten for hans tilhørende øde Byggeplads Drilborg mod dobbelt eller mere Vederlag til Vhen og Torvet“. Det forklares, at bemeldte „Drilborg“, som han havde tilkjøbt sig af Magister Peder Rytters Enke, laa mellem Vhens Torv paa den østre Side og den liden Gyde, som løb op ved Hofgaards Gaards Plankeværk paa den vestre Side, og strækkende sig fra Søndergade lige ud i Nord til Nørregade. Denne Plads, som i mangfoldige Aar havde ligget øde, vilde han nu lade indhegne og med Liden bebygge med en „anseelig Kjøbstadsbygning“. For lettere Indhegnings Skyld bad han om faae bemeldte smalle Gyde, „som befindes

⁸⁴⁾ Lovmaal- og Dommer-Bog — R. A.

⁸⁵⁾ Befalingsbog — R. A.

⁸⁶⁾ Lovmaal- og Dommer-Bog — R. A.

ungefær være 3 Alen bred", saa vilde han af sin fri indkjøbte øde Byggeplads afgive til Bederlag til Byens og Torvets Rytte og „Forvidelse paa den østre Side ligesaa Søndergade til Nørregade dobbelt saa megen Brede, som Gyden befindes at være, ja mere." — De af Ketten udmeldte Mænd tilraadede dette og affatte saa „den Gade, som skal (paa den fra Drilborg afftaaede Plads) løbe igjennem fra Søndergade til Nørregade og skal være fra St. Jbs Kirketaarns søndre Kants Muur og til den Vordlede, Borgmesteren under sin forehavende Bygning lader lægge, 11 Alen; i det Sted samme derved befundne Stræde tilforn ei har været mere end 2½ Alen bred. Ved den nordre Ende ud til Nørregade skal Borgmester Stephan Hofgaards Hjørnestolpe sættes lige med Iver Poulsens og Rasmus Pederjen Skanderborgs Hjørnestolpe, og den Gade, som skal løbe mellem Nørregade og Søndergade, skal mellem Iver Poulsens Husets Hjørnestolpe og Borgmester Hofgaards Husets Hjørnestolpe, være 13 Alen". Begjæringen indrømmedes. Det skal endnu tilføies, at Gadens Navn „Bjerregbde" vistnok stod i Forbindelse med Navnet „Bjerredam" paa en Dam Nord for Nørregade og derliggende Tofis Navn „Bjerretildetoft". — Udvidelsen og den stærkere Debyggelse af Højens synes ikke at have været stor i det 18de Aarhundrede, i det Mindste ikke i dets første Halvdeel; mellem 1682^{a)} og 1741^{b)} var der nemlig i det Hele kun kommet 54 Bygninger (Gaarde, Husc og Boder) til foruden nogle Pakhuse og „Bragver", af hvilke isvrigt de fleste vare opførte paa Byggegrunde, der endnu siden Tjendens Ødelæggelser i 17de Aarhundrede havde ligget øde. Dette kan jo ogsaa nok forstaaes, naar man erindrer, at Aarhundredet begyndte med Krige, hvis Byrder og Udgifter allerede snart ramte Højens saaledes, at Magistraten i Anledning af en Requisition fra Regeringen, som Byen ikke kunde efterkomme, fandt sig besjætet til i Aandragende 1711 at bruge de Ord: „saa at denne forarmede

a) Grundtægen — N. N.   b) Skattebog — N. N.

By i saa Maader, ligesaa flet, som i andre Maader, er forsynet“⁸⁹). I en Indberetning 1720 fra Magistraten til Stiftamtet meldtes, at der vel var 214 Borgere (3: Mænd, som havde Borgerkab,) i Byen, men „den halve Deel ere fattige og en stor Deel bette Brødet“. I 1729 fik Byen paa Grund af sin „Uformuenhed“ Transportskatten tilbagebetalt. Regnskaberne i de Aar udvise — hvad senere under Omtalen af Kommunens oconomiske Forhold yderligere skal blive forklaret — svære Skatte- og Afgiftsbyrder, og de directe Tab ved Fjendevold vare bethdelige; Byen havde saaledes ifølge Magistratens Opgivelse til Stiftamtet 1721 siden 1711 i den sidste Krig mistet ved Fjendevold 12 Fartøier, 98½ Læster drægtige, til en Værdi af 25,114 Rdl.⁹⁰). Ja, endnu 1753 i den detaillerede Beskrivelse af Byens daværende Tilstand, Magistraten maatte indsende til Stiftamtet, angaves Borgernes Antal endnu kun til 257; Handelen erklæredes for kun at være liden, Byen for at være bleven forarmet ved Indquarteringsbyrder, Krigsstyr, Kopskat osv. osv. og, siges der tilfids, „Byen, som vel nu har nogen indvortes Anseelse af Bygning, er bleven indvortes storlig forringet paa Pengemidler, saa at den forte Armod regerer i de fleste Huse“⁹¹). Endnu 1769 skal Byen ogsaa kun have havt 497 Bygninger og 2584 Indbyggere⁹²). Under disse Forhold er det saare naturligt, at ingen væsentlig Udvidelse eller forøget Bebyggelse af Horsens har fundet Sted i det Tidrum. Naar der imidlertid dog i en Rigningsliste 1728 ansøres som Grund til Paaligningen „Beføstning paa Byens Portes Flytning“⁹³), tyder det paa nogen Udvidelse af Byen, der (maaskee i Forbindelse med Foranstaltning med Hensyn til Consumtionen) gjorde Flytningen nødvendig. Forklaring over, hvilke Porte der flyttedes, har jeg ikke fundet. Da Forklængelsen af „Store Smedegade“ først begyndte 1816, synes Smedegadesporten ikke at kunne have været blandt de Porte,

⁸⁹) Hüb. Actst. 3, 56.

⁹⁰) Hüb. Actst. 3, 121.

⁹¹) Doc. R. A.

⁹²) Mandtalsliste — R. A.

⁹³) D. R. A.

som flyttedes; med mindre den var hidtil bleven staaende paa sin ældste Plads ved den nordre Ende af „Lille Smedegade“, hvad dog ikke er sandsynligt, da „Store Smedegades“ Bebyggelse var begyndt for over 100 Aar tidligere. I en Retsfag 1699 siges desuden om „Smedegadesporten“, at der derfra alt „i mange Aar havde været Grøfter og Gjerder Nord ud til Priorslykken“⁹⁴), hvilket — særligt da Sagen var om egenmægtigt tiltagen Bei derover fra Bygholm af — ikke vel kunde siges, med mindre Porten allerede dengang stod ved Enden af „Store Smedegade“. Skulde der have været Tale om Flytning af Vorgegades- og Rattesunds-Portene, maa denne Flytning have været meget ubetydelig, da disse Porte 1677 i Grundtegningen paa Refens Atlas ere affatte omtrent paa samme Sted, hvor de stode, dengang de for nogle Aar siden bleve nedbrudte. Derimod har Flytning sikkerligen fundet Sted med „Sønderporten“ eller, som den tidligere kaldtes, „Hospitalsporten“, der før stod ved, eller rettere, indenfor⁹⁵) „Hospitalsbroen“. I 1707 fik nemlig Rasmus Pedersen Snedker Tilladelse til at bygge det første Hus „udenfor Hospitalsbroen“, da han ingen beqvem Plads havde kunnet faae inde i Byen“. Grunden, hvorpaa han byggede Huset, beskrives som et Stykke Havejord, der laa „udenfor Hospitalsport, strækkende sig i Længden fra Steenbro—Adelveien og ind i Stranden, som kaldes Flasken“⁹⁶). Tilladelsen benyttede han, thi 1717 toges der Synsforretning over „Dæmningen mellem Flasken og Revieren“, og deri omtales udtrykkeligen „Rasmus Pedersens Snedkers for kort siden byggede Huse der“. De 16 af Retten udmeldte Mænd, der skulde erklære sig over hans i 1707 indgivne Ansøgning om Byggetilladelse, havde i deres anbefaling udtalt det Dufte, „at flere denne Byes Indvaanere hans Exempel og Fodspoer i faa Maade vilde følge“, dette

⁹⁴) Tingbog — R. A.

⁹⁵) Eigning gjordes 1718 til Dækning af 522 Rbd. Ugift til den „herfor Byen uden Hospitals Porten ny opbyggede Broes Bebyggelse“. — D. R. A. ⁹⁶) D. R. A.

Ønske gik i Opfyldelse, thi efterhaanden blev hele den søndre Side af Veien fra Hospitalsbroen ud til den senere Sønderport heelt bebygget. Hestedams Porten var vel ogsaa en Port, som da blev flyttet ud til det Sted, hvor den, ligesom Byens andre Porte, ved Consumtionens Ophævelse blev nedbrudt; Hestedamsgaden var vistnok inden 1728 bleven bebygget. Skal der imidlertid holdes fast ved Ordlyden i Ligningslisten, som om „Byens Porte“ skal betyde alle dens Porte, maatte man tænke sig, at ogsaa Smedegades Porten har maattet paa Grund af nogen Forlængelse af Gaden flyttes heelt ud, hvor den stod 1816; muligens kunde denne Formodning faa bekræftes ved, at Borgmester og Raad 1687 § folgte til Peder Jørgensen Flensborg et Stykke „øde og ubebygget Plads“, der betegnes⁷¹⁾ som liggende „udenfor Smedegades Port paa den østre Side mellem de nye Boder og Huse, han der havde opbygget, og Jens Svrensens Vedes Bod paa den syndre Side“. Som en Udvidelse af Byen paa Sydsiden foruden de foran omtalte Baaninger udenfor „Hospitals-Bro og Port“ i 18de Aarhundrede skal ogsaa nævnes Bebyggelsen af det saakaldte „Grønland“ og „Dytmersten“ Syd for Aaen nærmere op ad mod Havnen. Ifølge Mandtalslisten 1769⁷²⁾ var der allerede dengang 14 smaa Huse paa „Grønland“, og 1784 købte Niels Skonning 3 af Strandhaverne, for derpaa „at bygge Leiebaaninger“. Af Sagen, som 1785 anlagdes af Magistraten mod Tierne af „Dytmersten og Strandhaverne“, fordi de vilde forhindre Kjørsel derover langs Holværket ved Aaen til og fra Havnen — sees det, at der dengang var en Deel Huse og Baaninger der, samt, at Mourits Monberg havde et Pakhuus og en Tømmergaard der⁷³⁾. Fandt der endog i 18de Aarhundrede ingen væsentlig Udvidelse af Byen Sted, saa bleve dog nogle af Gaderne tættere bebygget, og en Deel større og bedre Bygninger opførtes i de ældres Sted. Saaledes nedbrød i 1736 Apotheker Jacob Schmidt, efterat

⁷¹⁾ Befalingsbog — D. K.   ⁷²⁾ D. K. K.   ⁷³⁾ D. K. K.

have folgt den Gaard, han hidtil beboede, til Conferentsraad-
inde Grabow, en anden gammel Gaard, han eiede paa Søn-
dergade, og opførte i Stedet for den en ny 2 Etages Gaard,
i hvilken det ældre Apothek endnu er. Gaarden ved Siden af
dette — forrige Chr. Jensen Monbergs Gaard med taarnag-
tige Carnapudbygninger — er opbygget 1718 af Claus Cort-
sen. I 1744 opførte Statsraad Lichtenberg i en gammel Byg-
nings Sted den store og smukke Gaard paa Søndergade, i
hvilken nu Jørgensens Hotel er, og hvori blandt Andet en
Deel af de gamle, smukke Stukkaturarbejder endnu findes.
Gaarden paa vestre Side af denne og Gaarden paa den anden
Side af Gaden (paa Hjørnet af Raadhuustorvet) — engang
Jens Jørgen Lindvigs, men med Forsiden ombbygget af Welle-
jus — ere ligeledes opførte paa den Tid istedetfor ældre Byg-
ninger. Det Samme var Tilfældet med flere Gaarde paa den
ældre Deel af Søndergade osv.

Man bør jo ikke betvivle, at Magistraten havde Ret,
naar den gjentagne Gange i Erklæringer, navnlig i første
Halvdeel af Aarhundredet, forsikrede, at Byen — nemlig i sin
Heelhed og som Commune betragtet — var forarmet, og saa
henviste til Kirkebygningernes, Skolebygningernes, Havnens,
Raadhusets og forskjellige communale Indretningers Forfald,
uden at Byen kunde magte at raade Bod derpaa; der var jo
desuden Omstændigheder nok, som godtgjorde Sandheden af
disse Erklæringer. Under disse Forhold var det et stort Held
for Byen, at der just i dette Tidsrum fandtes en Deel rige,
virksomme og godtgjørende Indvaanere i Byen, som baade ved
Byggeforetager og desl. gave Mange Arbeidsfortjeneste, og
som stænkede særdeles Meget til offentlige Bygninger og Ind-
retninger, f. Ex. Lichtenbergerne, Hofgaard, Mads Jørgensen
Køhlholts Enke, Apotheker Schmidts Enke, Lichtenhjem, Claus
Cortsen, S. J. Lindvig, Dorthe Hansdatter m. Fl., hvad jo
isøvrigt senere i Anledning af de forskjellige Stiftelser osv. vil
blive nærmere omtalt.

I Begyndelsen af 19de Aarhundrede udvidedes Horrens

heller ikke snyderligt. Først 1816 byggedes den første nye Gaard i „Ny Smedegade“, der saa efterhaanden i Løbet af de næste c. 30 Aar bebyggedes i hele den Længde, som den nu har. Udenfor Hestedamsgaden — som imidlertid var bleven bebygget helt hen til Hestedamsporten, efterat „Hestedam“ var bleven fyldt op — blev det første Huus i Alleen bygget 1832 og efterfulgtes næste Aar af et til; men det er dog først i den seneste Række Aar, at Bebyggelsen af Alleen ret er bleven til Alvor først paa vestre og saa paa østre Side af den; dog saa er her ogsaa steet en meget betydelig Udvidelse af Byen paa denne Kant; en saa godt som fuldstændig Gade — „Alleegaden“ — er nemlig fremstaaet her, fra denne udgaae et Par mindre Gader mod Vest, og i den er der mange smukke og store Bygninger, deriblandt Friskolebygningen. Imellem Alleegaden og Smedegaden er der anlagt og tildeels bebygget en for Communicationen vigtig Tvergade — „Farvergade“ — hvori blandt Andet er opført Synagogen og et stort Jernstøberi. Denne vestre Alleegade strækker sig mod Nord lige til Pladsen mellem Smedegades nordre Ende og Stedet, hvor Smedegadepporten tilfids laa, og begge Udfiderne af denne Plads — „Nørretorv“ kaldet — ere blevene bebyggede, ligesom ogsaa en Deel af Veien ud til Lugthuset og af Vesterlandeveien. Ogsaa i den østre Allee og den nærmeste Deel af de dertil stødende Veie er der fremstaaet mange Bygninger. Ved Veien mellem Kildegade Øster paa til Kirkegaarden er der opført 3 ret anseelige Bygninger paa Nord siden, nemlig Boligen for gamle Haandværkere, Mitschkes Stiftelse og Sygehuset; Klosterskyden er bleven gjort bredere, ført helt Nord ud til foromtalte Veie og kaldes nu „Skolegade“ efter den der liggende store og smukke Borger-skolebygning. Udenfor „Rattesundet“ er der ligeledes bleven en heel ny Gade — „Amaliegade“ — og paa Hjørnet af denne og Havnealleen er den nye Latinskolebygning. Havnealleens vestre Side har fra det nordlige Hjørne af faaet Bygninger næsten helt ned til Vorgegade, og paa dens østre Side er der baade Nord og Syd for

for Stjernholm blevet opført flere nye Bygninger. Langs Naens nordre Side fra Raadhussgaden indtil Havnealleen var der allerede midt i dette Aarhundrede en heel Række Bygninger, og for nogle Aar siden opførtes der paa Hjørnet af Aagaden og Alleen den nye Toldbobbygning. Endvidere er der længere ude Nord for Naen langs Syd siden af Stjernholms Toftejord bygget stærkt; ja endog endnu længere ude, Nord for det nye Havnebasin, er der fremstaaet flere Bygninger, deriblandt Byens Gasværk, og spredt ved Siderne af Veien ud til Broen over Steensballe Sund kommer der, foruden Stjttelaugets store Pavillon i „Caroline Amalie Lunden“ — fordem „Papegøien“ — flere og flere Bygninger. Ogsaa mod Syd har Horsens i dette Aarhundrede udvidet sig ikke lidet. Efterat Sønderport var bleven nedbrudt, er der opført Bygninger ogsaa paa den anden Side af Gaden, som er nærmest Naen, tildeels ved Hjælp af Opfyldninger, og omtrent heelt fra Hospitalsbroen („Sønderbro“) til det Sted, hvor den nu nedbrudte Port laa; medens Bygningsrækken paa søndre Side af Gaden er forlænget tildeels heelt ud til Veien til „Spedalsk“¹⁰⁰). Selv paa denne Mark, hvor det første Huus byggedes for c. 40 Aar siden, er der nu en heel lille Forstad for Horsens. Anlæggelsen af Jernbanegaarden lige Vest for Søndergade foranledigede, at denne Gade ved Nedbrydelse af de Bygninger, som laae mellem Hestedamsgaden og Hospitalsgaden og saaledes affluttede Søndergade mod Vest, nu blev forlænget heelt ned til Pladsen foran Jernbanegaarden, fra hvilken nu den lange, brede og lige Søndergade med fine mange smukke Bygninger og afluttet af det store Torv ved Kirken tager sig godt og anseeligt ud. Hvor betydeligt Byen er bleven udvidet, endog blot i Sammenligning med dens Omfang midt i 18de Aarhundrede, falder let i Øie, thi medens den da ikke havde 500 Gaarde og Huuse, fordeelte i 16 à 17

¹⁰⁰) S: „Spitals-“ eller „Hospitals-Ø“, maaskee ogsaa „De Spedalskes Ø“; hørte i forbums Tid til St. Jørgens Gaarden (see bagefter om denne.

Gader, havde den allerede 100 Aar efter (o: i 1866) over 800 Gaarde og Husse i 37 Gader og desuden Bygninger paa Spedalsk ved Sundveien og Engveien, og endnu flere Bygninger er der kommet til i de seneste Aar. De ældre Gader vare: Borgegade, Søndergade, Nørregade, Rattesfund, Smedegade, Badsfueghde, Fugholmsgade, Provsteghde (nu Raadhussgade), Hospitalsgade, Hestedamsgade, Grønnegade, Thonbogade, Graven, Kildegade, ved Kaen (Norden Ka-Gade), Gavlgade, Ribbervig eller Pustervig, Grønland; dertil senere: Havnegade, Sønden Astrøm, Vestergade, Amallegade, Nørrebro, Beringsgade, Allegade, Møllegade, Sønderbro, Frederiksgade, Nygade, Havnealleen, Østergade, Kirkeghde, Stephansgade, Farvergade, Røders Gade, Svanegade, Skolegade, Jesens Gade, desuden Kirketorvet, Raadstuetorvet, Mæketorvet og Nørretorvet. Den hele Gadestrækning angives i „Beretning for 1859—62 over de communale Forhold i Horsens“ til at udgjøre 1½ Mil.

Uf Torve har det fordums Horsens neppe havt flere end eet, der saa nok har ligget omtrent midt i den daværende By, altsaa omtrent hvor Kirketorvet, eller vel rettere, dets sydøstligste Deel, nu er. Endnu i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede synes Udtrykket „Torfuet“ — f. Ex. i Skjødet til Ane Svane, Hans Ribers Enke, 1624 paa en „øde Plads“, liggende „paa den søndre Side af Torfuet“¹⁰¹⁾ — i forskellige Documenter, at tyde paa, at der endnu dengang kun var eet Torv. Ogsaa Grundtegningen i Resens Atlas (for 1677) synes at vise det. Benævnelsen „Torvfekirken“¹⁰²⁾ om daværende St. Jbs, nu „Frelserens“ Kirke, synes ogsaa at tyde paa det Samme. Dette Torv var isøvrigt ikke saa stort, som nu, da Pladsen Syd for Kirken fra denne af og til en Linie omtrent mellem Huset paa Torvets vestre Side næst Hjørnegården og det ligeoverfor liggende Sted paa Torvets østre Side, dog ikke heelt til dette, men indtil en Linie fra Gavlgade

¹⁰¹⁾ D. N. A. ¹⁰²⁾ f. Ex 1676 i Borgmester og Raads Befaling til at opbryde Muursteen, som befandtes paa den øde Plads ved bemeldte Kirke. — Befal. B -- N. A.

gadens vestre Hjørnerække Syd paa — i gamle Dage var St. Ibs Kirkes [Vor Frue? ¹⁰³] Kirkegaard, nemlig dens sydlige Deel, medens det tilsvarende Stykke Nord for Kirken indtil hen imod Nørregade var dens nordlige Deel ¹⁰⁴). Det ældste Torv har altsaa kun været den sydligste og sydøstligste Deel af det nuværende store Kirketorv. Først i 1575 skænkedes Kirkegaarden til Udvidelse af det oprindelige Torv. Kunde man stole paa Næiagtigheden af Grundtegningen i Resens Atlas laa endnu i 1677 de ældre Bytorves sædvanlige Prydelse — Galgen og Gæbestoffen — just i nævnte sydøstligste Deel af det nuværende Torv og angav saaledes det oprindelige Torvs Beliggenhed. Foruden dette har Byen senere ved Søndergadens Forlængelse udover den foruds vestre Hygrav og ved et nyere Raadhuses Opførelse der, hvor nu Byens Raadhus er, faaet et mindre Torv, nemlig Pladsen foran dette Raadhus ¹⁰⁵). Foruden disse 2 Torve er der endnu kommet 2 til, nemlig det lille „Mælketorv“ der, hvor Nørregade, Smedegade, Grønnegade og Ræders Gade støde sammen — og den omtrent trefantede Plads „Nørretorv“ udenfor den nordlige Ende af Smedegade, hvilket dog tildeels er beplantet, saa det paa denne Side danner en smuk Indfjærjel til Byen. Lidt udenfor dette Torv er der ved Kjøb af 16000 □ Alen Jord fra Priorskikken indbunden en god Plads til Kreaturmarked.

Naar der i det Foregaaende er talt om Byens Gader, er det dog en Selvfølge, at det ældre, og endnu mere det ældste Parti af Hofsens har seet ganske anderledes ud, end nu, baade hvad selve Gaderne og hvad Husene angaaer. Gaderne — endog de ældste Hovedgader — har her, som andetsteds, været krumme og smalle. Af et Paalæg 1717 fra Borgmester og Raad til Huseierne ¹⁰⁶), kan det skjønnes, at man endnu

¹⁰³) See bagefter om „Vor Frue Kirke“

¹⁰⁴) See bagefter om Kirken og dens Kirkegaard.

¹⁰⁵) I en haandskrevet Beskrivelse af Danmark 1685 hedder det: „Hos Aeltorvet i Hofsens ligger et stort grundmuret Raadhus“ (Thottske Saml., Folio Nr 690) — hvilket neppe er correct. See bagefter.

¹⁰⁶) Befalingsbog — N. N.

dengang maatte lade sig nøie med en Kjørebane paa Gaderne af meget ulige Brede, endog kun lidt over 8 Alen, og, at For-
 toget kunde være efter Omstændighederne smallere eller bredere. Om end Søndergade nu har en anseelig Brede, selv tilbeels dens ældste Deel, saa er det utvivlsomt, at dette skyldes, i det Mindste væsentligen de flere store Ildbrande, der have fundet Sted, hvilket isvrigt stadfæstes ved det foran anførte Ex-
 empel, hvor ved Gravning c. 3 Favne længere ude paa Ga-
 den, end den nuværende Huusrække, er fundet Brandlevninger af Muurværk og Korndhynger. Heller ikke var der i gamle Dage afbrudte Rækker af Huse langs Gaderne, tværtimod i Horsens, som andetsteds, vare Huusrækkerne ofte afbrudte ved „Kaalgaarde“, ubebyggede Pladser med Tjørnegærder eller Planteværk for ud til Gaden, ja ofte endog ved Svinestier, Møddinger o. desl.¹⁰⁷⁾. Af saadanne „øde Pladser“ o. desl. fandtes flere i Horsens, endog temmelig seent hen i Tiden, det sees af gamle Stjæder. 1624 købte f. Ex. Ane Svane, Hans Ribers Enke, „et øde Jordsmøn liggende paa Torvet paa den søndre Side“¹⁰⁸⁾. Endnu i 1682 anføres der i „Horsens Bygnings- og Grundtægt“ mange „ubebyggede Pladser“, endog i de ældre Gader, dog vare de fleste af dem maaskee de endnu tilbageblevne øde Grunde af de 89 Bygninger, som de Kgl. Commissairer i 1645 efter Krigen fandt „ganske i Gruus, afbrudte og Pladserne slet øde.“ —

I 1537 udgik vel en Kgl. Forordning om, at Gaderne i Byerne skulde brotlægges; men denne Brotlægning maatte hver Mand selv besørge udført enten udenfor sin Eiendom eller der, hvor det blev ham anvist at lade det udføre i et bestemt angivet Maal. Dette har selvfølgeligen ogsaa været Tilfældet i Horsens, de endnu forhaandenværende Raadstuebøger og Borgerstabsprotocoller fra 17de og 18de Aarhundrede udvise det. Da saaledes 1636, 31te Mai, 2 navngivne Mænd fik Borger-

¹⁰⁷⁾ Stadsretten 1269 forbød vel at bygge Svinesti eller „hemmeligt Nag“ nærmere Gaden end 5 Fod og at lægge Møddinger paa Al-
 gaden; men — Overholdelsen var ikke saa let. ¹⁰⁸⁾ D. N. A.

flab i Byen, „gjorde Eed og betalte deres Borgerflabspenning“, forpligtedes de udtrykkelig til at „lægge sin Steenbro“, vel altsaa udenfor deres egne Eiendomme; medens en Tredie, der i samme Aar fik Borgerflab, forpligtedes til „at lægge sin Steenbro her for Byen, hvor hannem blev foreviist“, altsaa ikke udenfor hans egen Eiendom. Naar det i Borgerflabsprotokollen hedder om Christen Nielsen Thonbo, der i 1676 tog Borgerflab, at han „havde lagt sin Steenbro udenfor sin Raalgaardshave, hvor Vandet gik igjennem og lovede at holde den vedlige“, kunde det maaskee i Liighed med, hvad i et Par andre Documenter fra den Tid omtales, være „Steenliste“, der menes. Men i 1740 toge blandt Flere Hans Nyland og Niels Nyland Borgerflab som Rjøbmænd, og Vegge fik „6 Aars Frihed¹⁰⁹⁾ med at lægge 8 Favne Steenbro paa Byens Steengrund hver“. Jevnligen lod Borgmester og Raad holde Eftersyn paa Brolægningen; saaledes i September 1666, da der ifølge et saadant Eftersyn befalede en Mængde Indvaanere at lade store Strækninger Steenbro istandsætte eller lægge, f. Ex. en Strækning af „lille Smedegade ved Pottmagerens“; medens det om Mikkel Madsen særligt bemærkes, at han havde ladet lægge „60 Alen Steenbro paa Torvet“¹¹⁰⁾. Hvor utilstrækkeligt imidlertid det hele Brolægningstvæsen dengang var, kan sees af Synsforretningen i 1717, da Byfogden havde forlangt Udmeldelse af Synsmænd til at slyne en heel Deel Fortog, „da Fortogene og Steenbroerne paa almindelig Fart- og Rjørepladser af en Deel af Indvaaverne for deres beboede Huse og Eiendomme findes saa ilde conditioneret og vedligeholdt“. Den Erklæring, de 4 Synsmænd afgave, viste, at Fortolangendet var fuldkomment begrundet; saaledes befandtse for Smedegades — og det var en Hovedgades — Vedkommende paa en lang Strækning paa den østre Side „ingen Rendessteen at være, hvorudi Vandet kan finde Løb — Vand og Dynd kan ei faae Løb, førend det driver tværtover Gaden til den vestre Sides

¹⁰⁹⁾ 3: Udfættelse, Genstand.

¹¹⁰⁾ Befal.-B. — R. A.

Kendesteen" — og nogle Steder „udi Udseiden¹¹¹⁾ fandtes store Trinsteen tværtover Kjøreveien lagte til at springe derpaa over fra den ene Side Fortog til den anden." Endvidere fandtes Fortogene at være af meget ulige Brede fra Husene af — nemlig „fra 7 Alen indtil 12 Alen, ja mere"; det paalagdes derfor Beboerne, at Gaden (Kjørebanelen) skulde være 8 Alen $2\frac{1}{2}$ Qv. bred, og hver Beboer skulde udlægge saameget dertil, at den kunde blive det, samt, at Fortogene skulde omlægges med forsvaerlig Kendesteen — Alt i Henhold til Frd. af 22de Octbr. 1701. Hvad Reenholdelsen af Gaderne angaaer, skulde hver Mand vel lade den besørge udenfor sin Eiendom, og 1717 gav Borgmester og Raad i Horsens endog udtrykkelig Befaling ved Trommeslag, at Enhver skulde hver Løverdags holde sin Gade og Kendesteen reen¹¹²⁾; men det er sikkert i Horsens gaaet, som Prof. L. Holst skriver i sin Bog om „Kjøbenhavn og Kjøbstæderne for 100 Aar siden", at saafremt Reengjørelsen virkeligen blev udført, blev Skarnet dog ikke bortført, men bragt sammen i Dyrger, der i mange Aar bleve liggende i Gaderne, hvor der i en Krog kunde findes Plads dertil. At Gadernes Broelægning blev i høi Grad forbedret i Horsens i det 19de Aarhundrede, da det blev en Communesag, er jo bekendt. En Broelægningsstat udrededes, saa der kunde arbeides stadigt og planmæssigt, medens tillige Grundeierne maatte udrede en vis Part af Udgifterne ved Broelægning udenfor deres egne Eiendomme. I 1842 var Broelægningsstaten ifølge Ræmner-Regnslabet 500 Rdl.; Lagaden blev nivelleret og 787 $\frac{1}{2}$ □ Fod Steenbro blev lagt der og i Kirkegaden. I 1844 broelægdes 187 □ Fod af Borgegaden og en Beholdning af c. 1030 Rdl. bestemtes til at anvendes ved Broelægning af Smedegade og Gaden over Grønland. I 1846 blev 460 $\frac{1}{2}$ □ Fod Steenbro lagt i Nørregade — og saaledes fremdeles. Til at fremme Broelægningsarbeidet vedtoges paa en Raadstue-samling i 1858 et Broelægningsreglement, samt, at en særlig

¹¹¹⁾ s: Algaden.

¹¹²⁾ Befal.-B. — N. N.

Brolægningskommissionen skulde forestaae hele Brolægningsvæsenet — at Communen skulde udrede hele Brolægningsudgiften for Brolægning af de offentlige Pladser med Fradrag dog af 12 Alens Brede udenfor hver Grundeiendom — samt, at Bestatningen ved Brolægningen iøvrigt skulde lignedes paa samtlige Grundeiere i Forhold til Kvadratinholdet af den foran enhver Eiendom liggende Gadestrækning indtil Midten af Gaden, Fortoget indbefattet. Forsaavidt dog hidtil ubrolagte Gader eller offentlige Veie skulde brolægges, skulde Halvdelen af Bestatningen udredes af de til Gaden eller Veien stødende Grundes Eiere og kun den anden Halvdeel af Kæmmerkassen. Nu brolagdes saa Farvergaden, den østlige Deel af Røders Gaden, Skolegaden og en Deel af Kildegaden, samt Fortoget ved Havnealleen. Ved Hjælp af forhøiet Paaaligning paa □ Favn Gadeareal blev i de 3 følgende Aar den tilbagestaaende Deel af Røders Gade, samt en stor Deel Kendevene og Fortoget i Møllegaden, Beringsgaden, Østergaden og Vestergaden færdige: hvorhos tidligere brolagte Gader i de nærmest følgende Aar bleve reparerede eller heelt omlagte¹¹²⁾, hvorved dog skal mærkes, at Hovedlandeveis-Gadernes Omlægning tildeels skete ved Bistand fra Staten. I de 5 Aar indtil 1873 ere Hospitalsgade, Søndergade, Torvet, Gavlgade, Nørregade, Allegade, Stationsveien (nu Jesens Gade), Borgegade, Fugholm, Rattesund og Beringsgade, tilsammen en Længde af 4100 Alen og, hvad flere Gader angaaer, med en meget betydelig Brede — blevne fra Nyt af brolagte eller omlagte med tildannede Steen, medens der tillige i de andre Gader blev foretaget ikke saa Brolægningsarbejder, og Borgmesteren havde vistnok Ret, da han ved Meddelelsen herom i sidste Byraadsmøde 1872 tilføiede, at om end Arbejderne maa fremdeles fortsættes, navnlig i de mindre Gader, „saa er dog Brolægningen i hele Byen nu saa god, at Tilstanden i denne Henseende er langt bedre, end i de allerfleste andre Kjøbstæder.“ — Svad Byg-

¹¹²⁾ Beretn. 1863 om „de kommunale Forhold i Horsens“.

ningerne i Almindelighed i Horsens i ældre Tid angaaer, da har det selvfølgeligen forholdt sig dermed som i andre Byer; først vare de af Træ, senere blede de bedre og bedre, dog vare de længe smaa og simple, endog i 12te Aarhundrede vare jo selv Adelsens Huse i Byerne endnu lave, smaa og slet byggede. Naar selv i Begyndelsen af 15de Aarhundrede endog Adelen i Odense tog til Takke med smaa Huse, der kun vare 4 Fag brede, men havde Vaabnet indhugget i Bjælken over Døren¹¹⁴⁾, saa kan det ikke ventes, at Datidens Bygninger i Horsens vare anseeligere; maaskee just de mange smaa Huse i Borgegaden, der i gamle Dage var en af de vigtigste Gader, hvori ogsaa flere Adelige¹¹⁵⁾ havde Boliger, i alt Fald ved de smaa Byggegrunde, ere Minder derom. Grundmurede, private Huse er man først seent begyndt med i Horsens. 1558 laante Holger Rosenkrands 1800 „Dffuersteen“ fra St. Ibs Kirke til „dett Stien Hus y Borregade“¹¹⁶⁾. I Enden af 1627 er der i Statteregisteret over „Gaarde og Huse og Haver, som hør gange Stat udaf“¹¹⁷⁾ kun anført 2 „Steenhuse“ (det ene var Otto Wilsstöcks, dets andets Eier ikke navngiven), hvilke forresten begge vare satte meget høiere i Stat, end alle andre Huse, ja endog høiere end alle Gaardene. Først i Midten og Slutningen af det 18de Aarhundrede synes det at være blevet noget hyppigere at bygge af Grundmur eller, ved Fornhjælpen af ældre Bygninger dog at sætte en grundmuret Forside; saaledes 1736 Apotheket, 1744 Lichtenbergs Gaard, 1772 Gaarden ligeoverfor paa Hjørnet af Søndergade og Raadhustorvet o. fl. Endnu i de senere Aar var der i Horsens nogle af de gammeltdags Bygninger med Karnapper og Rjælberstuur, Bislag, fremspringende Overetager, Brydelses af Englehoveder, Arabesker, Bomærker, Dvibelsprog udstaarne paa

¹¹⁴⁾ Bedel Simonsen: „B. t. Odense Byes ældre Hist.“, 1 B. p. 121.

¹¹⁵⁾ „De Slambeder“ havde f. Ex. Gaard og Boder paa søndre Side af Gaden; og ved Siden af bemeldte Gaard havde Fru Edel Ulfeld Eiendom i 1624.

¹¹⁶⁾ „Eho Phi Aff en gammel Kirkebog.“ — R. A. ¹¹⁷⁾ D. R. A.

Vjællehoveder og Stolper, over Porte og Døre; nu er der kun faa tilbage deraf, saaledes bemeldte Lichtenbergſke Gaard (nu Sørgensens Hotel), Gaarden ved Siden af Søndergades Apothek (ſør Chr. Jensen Monbergs) og nogle andre. Husene vare i ældre Tid ogsaa i Horsens een, høiſt 2 Etager høie; først for c. 30 Aar ſiden fik Byen den første 3 Etages Gaard, nemlig forrige Fuſſings Gaard paa Nørregade. Ved Skrivelſer af 8de Febr. og 29de Marts 1587 befalede Frederik den 2den paa Grund af Ildbrandene nogen Tid før, at de Straatage, ſom endnu fandtes i Horsens, ſkulde ſnareſt muligt borttages, hvorfor Borgerne fik Fritagelſe for Skat og Afgift til Kronen og Kongen i 2 Aar¹¹⁸). Iver i at efterkomme Kongebudet maa imidlertid ikke være viiſt, thi 1650, 8de Mai, beſtemtes det i Slotsherrn Laurids Uſfeldts Nærværelſe af Borgmeſter og Raad, at Borgmeſter Niels Marcusſen og Raadmand Niels Høgh ſamt Byens Kæmmer og 2 Borgere ſkulde underſøge, hvilke der af Borgerſkabet i Byen endnu havde deres Huſe tækkede med Straa, og tilholde Saadanne, iſølge Frederik den 2dens aabne Brev, at nedtage Straataget og oplægge Tagſteen iſtedetfor, ellers ſkulde Borgmeſter og Raad ſtrag lade Straataget nedrive, og Eierne tiltales og ſtraffes¹¹⁹). At Trudſlen var alvorligt meent, ſees af Følgende. Samme Aar den 16de Juli vedtog Borgmeſter og Raad endvidere, at 2 af deres Midte — Rasmus Chriſtensen¹²⁰) og Jochum Rodenborg¹²¹) — tilligemed Byfogden og Kæmmeren ſamt Byens Vægtere, Stadstjenerne og Andre af Byens Folk, ſom ſkulde tages dertil, ſkulde næſte Løverdags med 4 navngivne Borgere begive ſig i hver Mandſ Huus og Gaard, ſom endnu havde deres Huſe tækkede med Straa, „eſterſom de vare advarede om ſelv at afflaſſe det“, og hvor det endnu fandtes, der ſkulde „foranførte Dannemænd det ſtrag lade afrive og til-

¹¹⁸) D. H. A. og Ny Kgl. Små. Fol. Nr. 531, S. 1086.

¹¹⁹) Raadshæbog — R. A.

¹²⁰) Sikkerligen den ene af de daværende Borgmeſtere.

¹²¹) Raadmand, ſiden Borgmeſter.

fige dem, som boede¹²³) i samme Gaarde, Husene igjen med Tegl at lade tække¹²³). Dette radikale Middel — at rive Tagene ned, saa Folk boede under aaben Himmel, indtil de bequæmmede sig til at lyde Anordningen om at stæffe Tegltag, synes at have været afgjørende; jeg har i det Mindste ikke senere fundet videre om den Sag.

5. Porte og Broer.

Af Porte havde Byen i sin Tid 5; men ved Consumtionens Ophævelse bleve de alle nedbrudte. „Sønderport“ har ogsaa havt Navnet „HospitalSPORT“ og benævnes i hvert Fald endnu saaledes i en Magistratsberetning 1786 angaaende nogle af Byens Jorder¹²⁴). Sagnet har den i ældre Tid ligget lige indenfor „Hospitalbroen“; i det Mindste bliver der 1703, 25de Septbr., i en Skrivelse fra Kong Frederik den 4de til Borgmester og Raad omtalt som brøstfærdig „den Bro over Aaen tæt foran Byens Port, hvor den store Alfarvei er“¹²⁵). Hermed kan sammenlignes, at 1631 anlagde Borgmester og Raad Sag imod Esben Smed for borttagelsen af det Bagthuss, som stod „uden for Hospitalet ved St. Jørgens Bro“ [et ældre Navn for Hospitalbroen¹²⁶]]. 1715 var der en Sag mellem Rector Bredahl og Organist Wien, ved hvilken Leilighed et Bidne blandt Andet forklarede, at da Striden opkom, havde „Skolens Musik“ været „ubi Hospitalet og Skolen var alt nedgaaet uden Porten“, medens Mag. Bredahl „gik op ad Gaden osv.“ Nu veed man, at der indtil for faa Aar siden ingen Bygninger vare udenfor det Sted, hvor den sidste Sønderport laa, medens der derimod just kort før bemeldte Strid var blevet bygget et Par Huse (f. Ex. af Smedker Rasmus Pedersen — see foran) paa den anden Side Aaen, men ligesom Hospitalbroen; til disse kunde det nok siges, at

¹²²) Eiere og Iboende synes altsaa at være de Samme.

¹²³) Raadsrebog — R. A.   ¹²⁴) D. R. A.   ¹²⁵) D. R. A.

¹²⁶) Raadsrebog — R. A.

Stolen var „nedgaaet uden Porten“, medens Rectoren ved Udgangen fra Hospitalet havde forladt Hørerne og Disciplene og var begyndt at gaa „op ad Gaden“, s: henimod Søndergade; naturligt er det saa at tænke sig, at man fra Alfveien Syd fra, saa længe Laen dannede Bygrændsen paa den Side, først maatte over Broen, for at komme ind ad Byens Port. I 1718 forfattedes der ogsaa en Vigning til den „her for (foran) Byen uden (for) Hospitals Porten ny opbyggede Broes Forfærdigelse¹²⁷⁾. Porten er isøvrigt længe efter bleven i Flæng kaldet baade „Hospitalsport“ og „Sønderport“; endnu 1784 i Retsfagen angaaende „Dytnersken“ siges der om Kjøbmand Niels Schonning, at han boede „ved Hospitalsport“¹²⁸⁾. Hvad „Hestedamsporten“ angaaer, da har den vistnok ikke ligget andetsteds, end der, hvor den ved Nedbrydelsen laa, altsaa ved den nordre Ende af Hestedamsgaden der, hvor den foruds „Hestedam“ laa, hvorefter baade Gade og Port fik Navn. Naar den kom der, veed jeg ikke, neppe dog førend Gaden var tilbygget, hvorimod der nok kan have været en Slagbom der allerede i 1656, da der paa det Sted var en af Indkjørslerne til Byen, og Kong Frederik den 3die i sin Skrivelse af 27de Aug. 1655 til Lehnsmanden Laurids Ulfeldt befalede, at Borgmestre og Raad skulde tilholdes at sørge for, at „Slagbommene for Indkjørslerne til Byen, der vare øde“, skulde repareres og holdes lukkede paa tilbørlige Tider¹²⁹⁾. „Smedegadesporten“ har i hvert Fald været flyttet 2 Gange, efterfom Gaden mere og mere forlængedes (see foran). „Borgegadesporten“ har sikkerligen ligget ogsaa i ældre Dage der, eller dog omtrent der, hvor den laa, da den blev

¹²⁷⁾ D. N. A.   ¹²⁸⁾ D. N. A.

¹²⁹⁾ D. N. A. — Befalingen var begrundet i, at Kongen havde erfaret, „at ikke ringe Ustikkigheder bleve begaaede i Horsens ved, at der ingen Lukkelse fandtes for Byen, naar Gudstjenesten holdtes, saa Bønderne kom til Byen og dreve Handel paa den Tid, Folk burde være i Kirken.“ Man skulde næsten troe af Udtrykkene i Skrivelsen, at der dengang ingen anden Lukkelse var for Byens Indkjørsler, end Slagbomme.

nedbrudt. Saafremt Byens østre Grav i ældste Tid har gaaet tværs over Rattesundsgaden omtrent midtvejs i den¹³⁰⁾, har „Rattesundsporten“ ligget der, førend den i senere Tid ved Gaden Forlængelse opførtes ved den østre Ende af den nuværende Gade. Over Aaen, som nu¹³¹⁾ har sit Løb gennem den sydligste Deel af Byen, er der 5 Broer, hvoraf dog de 2 ere privat Eiendom. Af de 3 Byen tilhørende Broer er sikkert den vestligste — „Sønderbroen“, tidligere „Hospitalsbroen“ — den ældste eller, rettere sagt, der eller dog omtrent der, hvor nu denne Bro ligger, laa den ældste Bro over Aaen for Alfærveien Snd fra ind til Horsens. Den Bro, der var her i gamle Dage, blev ogsaa kaldt „St. Jørgens Bro“ efter St. Jørgens Gaard og Hospital (see bagefter), og endnu i 17de Aarhundrede har den dette Navn, saaledes f. Ex. i 1616 i et Skøde paa et Huus, der laa „Vester udi den Gade ved Hospitalet, som løber ned til St. Jørgens Bro“¹³²⁾ — 1631 i Retsagen mod Esben Smed (see foran) — 1635 i en Rets sag, hvori omtales „di thuinde Haffuer offuer (3: paa den anden Side) St. Jørgens Brou“¹³³⁾. I Kammer Ehr. Dughsens Regnskab 1656¹³⁴⁾ kaldes den derimod „Hospitalbro“, og dette Navn beholdt den ogsaa senere, dog stundom afvejlende med Navnet „Sønderbro“. Broen var en Trabro. I 1703 var den tilligemed Raadstuen og Voldværkerne saa brøstfældig, at Byens Kasse ikke kunde bestræbe Omkostningerne ved Istandsettelsen, og der gaves da Kgl. Tilladelse til at ligne Udgifterne paa Borgerne¹³⁵⁾. Men allerede 1717 befandttes „Hospitalbroen“ atter „ganske brøstfældig“ og maatte paa ny istandsættes¹³⁶⁾ og saaledes vel mange Gange siden; i 1847 kostede Kammerkassen f. Ex. henved 800 Rd. paa dens Istandsettelse. Men i 1863 blev den med stor Bekostning, hvoraf Byen og Veivæsenet hver udredede Halvdelen, aldeles

¹³⁰⁾ See, hvad foran om Byens østre Grav er bemærket.

¹³¹⁾ Aalsøbet er i sin Tid blevet noget forandret ved en Regulering.

¹³²⁾ D. N. A. ¹³³⁾ Raadstuebog — R. A. ¹³⁴⁾ D. N. A.

¹³⁵⁾ D. N. A. ¹³⁶⁾ D. N. A.

ombygget og er nu af Muur, istedetfor som før af Træ; den lagdes ved samme Leilighed tillige mere lige ud for Hospitalsgaden, og gjordes dobbelt saa bred, som den gamle Træbro havde været. Ved denne Ombygning af Broen fandtes der isvrigt i Bunden af Aaen tæt ved Stedet ikke blot en heel Deel gamle Levninger af Bæleværk, men ogsaa et Lag Steen, som om der havde været her kun et Badested med Overkjørsel engang i ældre Dage. Den næstældste Bro over Aaen er „Fugholms Bro“, der synes at have været til, førend Fugholmsgaden var heelt bebygget. Stjøndt der paa Grundtegningen i Kefens Atlas ikke er anført nogen Bro over Aaen nedenfor Fugholmsgaden, saa er det dog vist, at der var en saadan endog længe før 1677; i et Stjøde fra 1615 er saaledes nævnet „Fugholms Bro“¹³⁷). Da Borgmester og Raad samt „de 24 Mænd“ i 1633 bestemte, at Broerne og Dæmningerne skulde gjøres færdige, vedtoges det, at „Fugholms Bro“ først skulde gjøres færdig, „paa det at Kjøring kan falde derover til Arbeidet“¹³⁸); den har altsaa været, eller blev i alt Fald dengang, en Bro ikke for Gaaende kun, men ogsaa for Kjørende. Det er sikkert denne Bro, Kæmneren Chr. Dughsen i sit Regnskab for 1656 mener ved „Spibro“, da Byens anden Bro „Hospitalbro“ udtryffeligen tillige omtales. Bindebro blev den i hvert Fald 1792, om den end tidligere kun havde været en fast Bro, og i 1842 befestedes der 2 Jernmaskiner, fabrikerede af Jernstøber Jochumsen, til Opvinding af Broen. Den tredie Bro, som tilhører Communen, er „Raadhuisbroen“ for Enden af Raadhuisgaden. Her var ogsaa tidligere en Bro over Aaen, som var privat Eiendom og efter Eieren Consul Secher kaldtes „Sechers Bro“; men dengang Hospitalbroen i 1863 skulde fuldstændigt ombygges, og det for Færdselens Skyld var uødvendigt, at der, medens denne Ombygning stod paa, havde en Interimsbro; valgte Communalbestyrelsen at kjøbe bemeldte private Bro og omdanne den til blivende Brug som et stadigt

¹³⁷) D. N. A.   ¹³⁸) Raadsbog — N. A.

nødvendigt Forbindelsesled mellem Gaderne paa begge Sider af Aaen. Imellem denne Bro og Hospitals- (Sønder-) Broen er der 2 private Broer for Gaaende over Aaen. Endvidere har Jernbanen sin egen Bro over Aaen, og ved Heste-Trækbanens Anlæggelse fra Jernbanestationen ud til Havnen er der kommet endnu 2 Broer til.

6. Folketal.

Om Antallet af Indvaanere i Horsens i den ældste Tid vides Intet. I sin Afhandling om „Folkemængden i Danmark i 13de Aarhundrede“ udtaler Professor Velschow, at, da Kjøbstæderne synes under Valdemar Seir at have været fritagne for Leding imod at betale Ledingspenge — ligesom de Jordbrugere, hvis Jorder ikke vare taxerede til 2 Mark Sølv (Fæstere 4 Mark Sølv), betalte 1 Ortug Sølv til Kongen¹³⁹⁾ — kunde man muligens slutte sig til Folketallet i Kjøbstæderne ved en Beregning efter disse Ledingspenge, naar man antog, at hver Familie maatte betale 1 Ortug ligesom Huusmanden paa Landet, der „sad i Qværstæde“. I „Valdemar den 2dens Jordebog“¹⁴⁰⁾ er Horsens anført for 20 Mark Ledingspenge, der vilde saaledes, hvis Professor Velschows Mening var rigtig, dengang have været c. 400 Familier i Byen, og Folketallet vilde da have været c. 2000; dog har det rimeligviis været mindre¹⁴¹⁾; efter Datids Sædvane, ja endog i langt nærmere Tid¹⁴²⁾, maatte der nemlig antages at have været ligesaa mange Baaninger, som Familier, og dem har der neppe været Plads til indenfor Byens daværende gamle Grændser (see foran). I Geheimearchivet findes Mandtalslister vedkommende Mynstringen 1556, deri er Horsens ansat for 141 „hele Gaarde“, 10 (!) „halve Gaarde“ og 85 „Boder“, 3: Smaa-

¹³⁹⁾ Det kaldtes „sad i Qværstæde“. ¹⁴⁰⁾ Scr. R. D. VII, 519.

¹⁴¹⁾ Hist. Tidsskr. 4 B. 1 S. p. 51 og 52.

¹⁴²⁾ Endnu i Begyndelsen af dette Aarhundrede var der kun 1 Mand paa Fovedgaden i Horsens, der leiede en Deel af sit Huus bort.

huse paa 3 à 4 Fag Huus¹⁴³); hvis ingen Feilskrift fandt Sted, bliver dette ialt kun 236 Baaninger, antages der at have været kun 1 Familie, bestaaende gjennemsnitlig af 5 Personer i hver, vilde Folketallet altsaa dengang kun have været c. 2000. Dog, da der paa Mandtalslisten for Horsens for samme Aar¹⁴⁴) er opført „237 værgagtige Karle“, og disses Tal neppe kunde passe saaledes sammen med Baaningernes Tal, ligesom vist ogsaa enkelte Familier, f. Ex. Præsterne, neppe stillede Folk til Borgervæbnings Tjeneste, og Antallet 10 er paafaldende lille for de „halve Gaarde“ (dermed er vel meent „Huse“) i Forhold til de øvrige, turde maaskee dette sidste Tal være en Feilskrift og saaledes Baaningstallet og dermed Folketallet have været noget større. I 1588 angives iøvrigt Tallet af „de værgagtige Karle“ kun til 205¹⁴⁵). Efter „Stattebog paa Gaarde, Huse og Haver“ 1627¹⁴⁶) var der dengang 123 Gaarde, 158 Huse og 302 Boder, ialt 583 Baaninger, vel altsaa ligesaa mange Familier og saaledes omtrent 2900 Indbyggere. Som tidligere bemærket var Antallet af Baaninger ved Udfærdigelsen af Grundtaxten i 1682 sunket ned til 438, hvilket antyder en Forringelse af Folketallet til c. 2200 Personer, hvilket dog vist kun var den midlertidige Følge af Krigsødelæggelserne (see foran), ligesom ogsaa Folketallet heller ikke nødvendigviis er af den Grund i samme Forhold som Baaningerne. I 1717 var der efter Grundtaxten 475 Baaninger, vel altsaa 2300 à 2400 Indvaanere¹⁴⁷). I 1741 var der 492 Baaninger foruden nogle „Bragver“¹⁴⁸), Folketallet var vel saa 2500; i 1769 angives det til 2584, i 1787 til 2221, i 1801 til 2396, i 1807 til 2398, i 1834 til 4846 (Garnisonen iberegnet), i 1840 til 4933 (ligeledes Garnisonen iberegnet), i 1845 til 5058 uden Garnisonen, og siden vedblev

¹⁴³) B. Jacobsen om „Borgervæbningen i Danmark“, Hist. Tidkr. 1 B. 1 S. p. 208. ¹⁴⁴) Smids. p. 200. ¹⁴⁵) Smids.

¹⁴⁶) Doc. R. A. ¹⁴⁷) D. R. A. ¹⁴⁸) Stattebog — R. A.

¹⁴⁹) Alle disse Data efter „Horsens i Begyndelsen af dette Aarhundrede“ i Horsens Avis, 36te Aarg. Nr. 211.

det at voxe, endog meget betydeligt, saa at det i 1850 var 5827, i 1855 var 7250, i 1860 var det 8980, fordeelt paa 1717 Familier¹⁴⁹⁾. Nu er Folketallet c. 10,000.

7. Kirker.

Horsens By har 2 Kirker, hvoraf dog kun den ene, „Vor Frelfers Kirke“, for nærværende Tid benyttes til Gudstjeneste; den anden, „Klosterkirken“, bruges kun ved enkelte Leiligheder, f. Ex. til at holde Viigtaler i. „Vor Frelfers Kirke“ ligger paa det store Torvs nordre Side, hvorfor den hyppigt kaldtes og kaldes „Torvekirken“. Ved eller maaskee fra Reformationstiden og indtil 1794¹⁵⁰⁾ kaldtes den St. Jbs (o: St. Jacobi) Kirke“, f. Ex. 1558 i Bemærkningen om Holger Rosenkrands's Vaan af Steen tilhørende Kirken¹⁵¹⁾; 1573 ved Bortkastelsen af et Stykke Jord Nord for Kirken osv.¹⁵²⁾. Hvorvidt denne Kirke, om end under et andet Navn, har været Byens ældste, oprindelige Sognekirke, skal der senere gjøres nogle Bemærkninger om. Hele denne Kirkes vestlige Muurparti vidner om en meget høi Alder, særligen gjælder dette om den nu tilmurede, rundbuede Portal med dens Søiler paa begge Sider, 3 paa den ene og 2 paa den anden, hvor der dog sikkert ogsaa har været 3, af hvilke saa den inderste maa være borttagen. De phantastiske Dyrefigurer og Slyngninger paa disse Søiler vise, efter Sagkyndiges Udsagn, hen til en Tid, der ligger omtrent 8 Aarhundreder tilbage og vidne saaledes om, at Kirken maa være bygget i det 11te Aarhundrede. Over denne fordums Indgang til Kirken har der i gamle Dage været et stort, rundbuet Vindue, der senere er blevet tilmuret, og et meget mindre spidsbuet Vindue er an-

¹⁴⁹⁾ D. N. A. ¹⁵⁰⁾ Den 24de Januar f. A. bestemtes det ved Kgl. Resolution, at den igjen skulde være Byens Hovedkirke og den eneste, hvori Gudstjenesten skulde holdes for Menigheden, hvorfor den ogsaa undertaagedes betydelige Reparationer og Forandringer.

¹⁵¹⁾ Cho Phi Aff En gammel Kirkebog — N. A. ¹⁵²⁾ Smld.

bragt i Stedet for dette. Øverst oppe i Gavlen er der 9 rundbuede Figurer (Blænderinger?) af forskellig Høide. Paa den nordre Side af Portalen er der et spidsbuet Bindue, men Rundbuerne derover thde paa, at der har været et ældre, men senere tilmuret Bindue. Paa den søndre Side af Portalen er det senere tilbyggede Taarn anbragt, dog saaledes, at dets vestre Side er i Flugt med Gavlmuuren. Andre Mærker paa Kirkens store Velde viste sig under den sidste for saa Nar siden gennemgaaende store Restauration af Kirkens Indre. Der fremkom saaledes Spor af Frestomaleri paa en Pille, ligesaa paa Bæggene og Hvælvingerne, et paa Choret's nordre Bæg forestiller Korsfæstelsen; paa samme Side viste sig ogsaa Spor af et lille tilmuret rundbuet Bindue. Paa et Par af de ældgamle Granitcapitæler i Høikirken fandtes samme Slags phantastiske Dyrebilleder, som paa Spilerne ved den omtalte gamle Portal. Ogsaa udvendigt paa det nordre Sideskibs Muur er der Spor af et rundbuet, nu tilmuret Bindue. Kirken har 2 Sideskibe, over hvilke Høikirken med sine Binduer rage op. Hele Kirken er indvendigt 67½ Alen lang, deraf Choret 20½ Alen; dens indvendige Brede, Sideskibene medregnede, er 28 Alen, deraf selve Midterskibet 12 Al. 7 Tom. Choret's Brede er 10 Alen. Kirkens vestre Gavlmuur er fra Steenbroen til Tagryggen 34 Alen høi. I Choret er der 2½ Hvælving, i Midterskibet 5 Hvælvinger og i det søndre Sideskib 4; de ere alle spidsbuede, i Midterskibet er der til Toppen af Hvælvingerne 21 Alen fra Gulvet, i Choret 11 Alen og i det søndre Sideskib 11 Al. 8 Tom.; Gjordbuerne ere runde, hele Kirken er vistnok oprindeligt bygget i Rundbuestil. Ogsaa over det nordre Sideskib har der i ældre Tid været Hvælvinger, hvilket sees af den Synsforretning, som afholdtes d. 3die Juli 1693; Erklæringen lød nemlig blandt Andet paa, at der „over de smaa Hvælvinger paa den nordre Side i St. Jbs Kirke“ behøvedes 6 Spændtræer osv. og, at Vægterne „over Hvælvingen“ næsten alle vare forraadnede¹⁵³⁾. Naar disse

¹⁵³⁾ Tingbog — R. A.

Hvælvinger ere borttagne, har jeg ikke fundet Oplysning om; sagtens er det skeet ved en Hovedreparation, maaskee ifølge det Syn, Kirkebørgen Cancelliraad Lichtenhjelm lod foretage i 1736; thi da viste det sig blandt Andet, at „Hvælvingerne (vare) deels faldefærdige, deels meget brøstfældige“¹⁵⁴⁾, eller ogsaa er det skeet ved Forandringerne i Kirken i Aaledning af det foran omtalte Kgl. Rescript af 14de Jan. 1794; thi dengang blev der anbragt en stor Deel Pulpiturstole, endog 2 Rader, langs den nordre Side mellem Pillerne. For den østlige Ende af hvert af Sideskibene er der en Udbygning; de have vel i sin Tid været Capeller, nu er Døbefonten henfat i det syblikste af dem. Endnu 1692 synes der ikke at have været Pulpiturstole i Kirken; i det Reglement nemlig, som gaves i det Aar den 20de Novbr., og hvori der blandt Mere fastfattes Stolestadepenge, er der kun omtalt Stole nede i Kirken, men slet ikke yttret noget om Pulpiturer; men 1695 var der i hvert Fald anbragt 1 à 2 saadanne¹⁵⁵⁾, og 1743 var der endog over den søndre Kirkedør en „dobbelt luffet Stoel, den ene Part ud til den liden Gang, den anden Part ud til Midtergangen“; den havde Kjøbmand Peder Bjerring bygget til sig selv¹⁵⁶⁾. I 1740 fik Borgmester Hans Rodenburg og hans Søn Jochum Rodenburg Tilladelse til at opbygge en dobbelt, luffet Pulpiturstol ligeoverfor Prædikestolen paa den Plads, hvor „det gamle Orgelværk før var opsat“¹⁵⁷⁾. Luffede Stole nede i Kirken var der allerede 1713 to af, nemlig paa den nordre Side næst op til Chorsdøren¹⁵⁸⁾. — Noget efter Reformationstiden har Kirken faaet et nyt Orgel eller i alt Fald det gamle betydeligt repareret, thi 1558¹⁵⁹⁾ kom „11 RA Blypiber af St. Jbs Kirkes Orgelværk til Voller“. I 1685 har dette Orgel været underkastet en ikke ubetydelig Reparation af en Orgelbygger Hans Nielsen fra Viborg; Borgeme skænkede lidt over Halvdelen af Omkostningerne, og Kir-

¹⁵⁴⁾ Hørsens Kirkes Regnskab — R. A.   ¹⁵⁵⁾ Do. — R. A.

¹⁵⁶⁾ Stolestadepenge — R. A.   ¹⁵⁷⁾ Smsteds.   ¹⁵⁸⁾ Smsteds.

¹⁵⁹⁾ Copi af en gammel Kirkebog — R. A.

ten betalte saa selv Resten¹⁶⁰⁾. Ved den Synsforretning, som Kirkeværgen, Cancelliraad Lichtenhjelms, lod foretage over Kirkerne, befandttes „Orgelstøt næsten ubrugeligt“¹⁶¹⁾ og i Genhold hertil anskaffedes i 1738 et nyt, der fik en bedre Plads end tidligere, da det stod ligesom Prædikestolen, idet der byggedes et nyt Pulpitur til det ved den vestre Gavl i Kirken¹⁶²⁾. Maaskee var det ved denne Leilighed, at det før omtalte store Vindue over den gamle Portal er blevet tilmuret. Ogsaa til Anskaffelsen af dette nye Orgel udrededes nogle af Omkostningerne ved Gaver fra Byens Indvaanere¹⁶³⁾. Efter at dette Orgel for c. 30 Aar siden var bleven repareret af Orgelbygger Demant, anskaffedes der ved den gennemgaaende Restauration af Kirken for nogle Aar siden¹⁶⁴⁾ et heelt nyt med 18 Stemmer (Registre), forfærdiget af Orgelbygger Gudme i Svendborg. — I denne Kirke er der en særdeles smuk Prædikestol, som er prydet med fortrinligt Billedskaarerarbejde, der er udført i Egetræ, Brasilietræ og Ibenholt. Udsiden er deelt i 9 Felter, hvori der er anbragt følgende udskaarne Billeder: 1) Kristus i Urtegaarden, 2) Kristus for Pilatus, 3) hans Sudstrøgning, 4) hans Tornekroning, 5) hans Bortførelse fra Pilatus, der toer sine Hænder, 6) Korsfæstelsen, 7) Gravlæggelsen, 8) Opstandelsen og 9) Himmelfarten. Mellem disse Felter er der udskaarne Billeder af 9 af Apostlene, en 10de staar i et Rum bag Alteropsatsen; ved Opstillingen af Prædikestolen her i Kirken, hvorhen den flyttedes fra Klosterkirken, er vistnok de manglende Apostelbilleder med Mere blevet borttaget, for at Prædikestolen kunde anbringes paa dette Sted, hvorhos bemærkes, at det udskaarne Billede¹⁶⁵⁾ midt i den ved sidste Restauration af Kirken anbragte Alteropsats synes oprindeligt at have hørt til Prædikestolen. Paa Kanten af Lydhimlen over Prædikestolen er der udskaarne Englebilleder og alle-

¹⁶⁰⁾ Horsens Kirkes Regnskabsbog — R. A. ¹⁶¹⁾ D. R. A.

¹⁶²⁾ Horsens Kirkes Kirkestole — R. A. ¹⁶³⁾ Smitsds.

¹⁶⁴⁾ I Aarene 1864—66 under Ledelse af Bygningsinspecteur Walthers i Aarhus. ¹⁶⁵⁾ Det forestiller Naderens Indsigtelse.

goriske Billeder, og mellem disse er der 4 Portraiter, hvoraf de 2 ere udstaarne. Over Døren til Prædikestolen staaer en Figur, forestillende Apostelen Peder. Indvendigt over Døren er der følgende Indskrift: „Icke os, Icke os, Herre, Men Ditt Naavn bør ære. Betsignet være den aff Gud, som dette hellige sted Betsigner och Forbedrer. Mens hvo denne sted och predichestoel i nogen maader rører den till nogen Slade eller Forargelse, offuer hannem huille alle de forbandelser, som staaer schreffuit i Moses Lov och ald Folket siger Amen.“ — Den heri lyste Forbandelse gjorde det, efter endnu Levendes Forsikring, høist vanskeligt at faae Nogen til i sin Tid at flytte Prædikestolen fra dens oprindelige Plads i Klosterkirken herhen, hvilket er skeet, da denne Kirke ved Begyndelsen af dette Aarhundrede gjordes til Hovedkirken igjen. Udvendig over Døren til Prædikestolen staae følgende Bibelsprog anførte: Es. 55, 10—11 og Ps. 56, 13—14. Paa Vanden af Vædthimlen staaer der: „1670 — Gud til Ære, Kirken til Zirat haver Raadmand Johan Andersen med sin kjære Hustru Bodild Hansdatter foræret denne Prædikestoel her til Kirken“, i Klosterkirken, hvilket udtrykkeligen staaer paa den Mindetafle over ham, som er indmuret i en Nille i Klosterkirken (see bagefter om denne). Paa Undersiden af Vædthimlen er der, som sædvanligt, et udstaaret Duebillede. Prædikestolen bæres af en stor Figur, som forestiller Moses. Det Hele er fra Gulvet til Spidsen c. 13 Alen høit. Paa denne smukke og kostbare Prædikestol blev der arbeidet i 7 Aar. Den Prædikestol, der oprindelig var i denne Kirke, men flyttedes herfra til Klosterkirken, var ifølge Indskriften paa den „med Vilthugger Arbejde forbedret og overalt stafferet“ 1742 af Handelsmand i Horsens Jens Tørgen Lindvig, ligesom ogsaa Capellanen, Peder Aagaard, havde ladet den betrække med Fløiel ovenomkring og 1742 stiftet et Legat til dets Vedligeholdelse. Om den ældre Døbefont i denne Kirke vides Intet. Da Lindvig forbedrede Prædikestolen, blev af ham ogsaa „Daabens Indeluffelse her i Kirken nu bekostet, opsat og ziret med den Betsignelse, Gud

forleante" ham. Senere blev Døbefonten en Englefigur, som holder Døbefadet; endnu i 1684 var det kun et simpelt Messingbækket, ligesaa i 1711 kun „1 flet Bækket til Fonten" ¹⁶⁶). Det nuværende Sølvfad blev oprindeligt skænket af Borgmester Stephan Hofgaards Enke, Bobild Jørgensdatter Hørbro, som var Datter af Borgmester Jørgen Hansen Hørbro — til Klosterkirken i 1721 og veier 88 Lod. — Hvorledes Kirkens Chor har seet ud i gamle Dage, vides ikke nu. Det var i en Række Aar vanjivet af 2 lange, lukkede Stole (Skrifestole), en paa hver Side med Plads ovenpaa til Chorsangerne, sagtens anbragte der ved Forandringerne 1738 eller 1794. Ved Restaurationen for nogle Aar siden ere disse uheldige Udbygninger forsvundne og Rummet i Choret atter blevet frit. Alteret staaer nu ogsaa mere frit, end tidligere, og istedetfor den tidligere tredeelte, malede Altertavle med Billeder efter Jesu Lidelseshistorie ¹⁶⁷), er der nu kun et Slags Alteropsats med et Kors øverst oppe. Den halvrunde Absis, som fra gammel Tid af mod Øst aflutter Choret, er nu i fuldstændig og fri Forbindelse med dette. Længs Midtergangen er der 2 Rader Stole med Indgange ogsaa fra Sidegangene, og i hvert af Sidestibene er der 1 Rad Stole langs Muren. I Kirken er der nu Brædegulv istedetfor det fordums Flisegulv og Liigstenene; de, som af disse sidste endnu findes i Kirken, ere meest anbragte ved Muren under Orgel-Pulpituret. Ved den oftere nævnte Restauration i Aarene 1864—66 skete endvidere flere Forandringer i Kirken, og der kom et betydeligt Barneapparat til Kirkens Opvarming. Istedetfor den store smukke Glas-Uysekrone i Choret er der kommen en af Messing, i Lighed vel med de 3 øvrige Messing-Uysekroner i Kirken; ogsaa en ny Døbefont er der kommen. Hovedindgangen til Kirken, som i gamle Dage jo har været igjennem den senere tilmurede vestre Portal, er nu gennem en smuk Portal med dobbelt Dør

¹⁶⁶) Listen over Kirkens Ornamente i Horsens Kirkers Kirkestol — R. A.

¹⁶⁷) Disse hørte oprindeligen til Klosterkirken og vare der anbragte paa Bagsiden af dens smukke Altertavles Laager.

paa Taarnets søndre Side, saa at man fra Torvet dog først kommer ind i en særlig Forstue og derfra ind i Kirken. En anden Indgang til Kirken er der fra „Bustervig“ af gennem en lille Tilbygning der mellem Kirken og Klokkerens Bolig; ogsaa her er en lille Forstue inde i Kirken, og derfra føre Trapper op til Orgelet og til Pulpiturstolene paa Kirkens nordre Side, hvilke isøvrigt ved sidste Forandring ere rykkede tilbage mellem Pillerne. Naar Taarnet er bygget, vides ikke. I 1695 nedtoges et „lidet, gammelt ubrugeligt Taarn, som stod paa den vestre Ende af St. Jbs Kirke paa Kammen“¹⁶⁸⁾. Kirkens Klokker, 4 i Tallet, omtales i hvert Fald i „Eho Pji aff En gammel Kiercke Bog 1565“¹⁶⁹⁾, og en af dem har Navnet „Somfru Klocke“ og var den største. Det er vel den, der endnu er den største, men som, ifølge Indskriften, er 1720 bleven omstøbt i Rjøbenhavn af Hof-Klokketøber Michael Carl Troschel. En anden af Klokkerne er støbt i Rjøbenhavn af Henrik Thesfin 1727. En tredje er støbt 1835. Den mindste har en Indskrift, som vidner om dens Ælde, men ikke kan læses tydeligt. Paa Grundtegningen i Resens Atlas 1677 er Kirken afbildet med et Taarn med 2 tækkede Gable uden Spiir. At dette var rigtigt, godtgjøres ved den Synsforretning, som i 1737 holdtes over Kirken, hvoraf fremgik, at bemeldte gamle Gable vare langt mere forfaldne, end man efter en tidligere Underfølgelse havde ventet, saa at „Reparationen vilde være unyttig, og Gablene vilde tynge altfor haardt paa Taarnets Sider“, hvorimod Claus Cordtsen¹⁷⁰⁾ tilbød istedetfor Taget og Gablene at bygge „et lidet Spiir“ paa sin Bekostning. Dette gjorde Borgmester og Raad Indstilling om til Stiftsøvrigheden¹⁷¹⁾, der ogsaa gav Tilladelse til den foreslaaede Forandring. Claus Cordtsen holdt sit Ord og byggede ikke alene et 27 Alen høit Spiir paa Taarnet, hvis Muurhøide er 45 Alen til Spiret, men tækkede dette med Kobber,

¹⁶⁸⁾ Regnskabsbog — R. N.   ¹⁶⁹⁾ R. N.   ¹⁷⁰⁾ Rjøbmand i Horsens.   ¹⁷¹⁾ Copibog — R. N.

og legerede ogsaa i 1740 en Capital af 200 Rdl. til detts Vedligeholdelse. Det er dette Taarn med Spir, som endnu er ved Kirken. Kirken har i ældre Tid — maaffet ved en af de store Ildbrande i 16de Aarhundrede (cfr. Tillæbelsen 1540 til at nedbrøde den gamle Kirke) — lidt betydeligt af Brand, deraf bragtes der ved Kirkens sidste Restauration mange Spor frem for Dagen, endog flere Soffelsteen inde i Kirken fandtes revnede af Ilden. I St. Jhs Kirke var der mange Begravelser, deels under Choret, endog tæt op til Alteret, deels nede i Kirken; ved sidste Restauration af Kirken stødte man endnu paa Masser af Skeletter og enkelte Menneſkebeen under Gulvene, ligeledes paa Levninger af murede Begravelser, endog ofte inden i endnu ældre Gravsteder. Efterhaanden i Tidernes Løb og under de forskjellige Reparationer bleve Gravene tilfaste, Liigstenene og Epitaphierne forsvandt for største Delen fra Kirken, og dermed gik tillige mangen, navnlig personalhistorisk, Underretning tabt. Jeg vil blot tilføie nogle Notitser. 1684 begravedes Capellanen Peder Jensen her. Borgmester Hofgaard havde Familiebegravelse her i Kirkens „Ilden Sidesgangs søndre Side“, hans Søn Eriks Liig nedfattes der i 1737. Den 30te Marts s. A. begravedes Hr. Peder Aagaards Hustru her i Chorets nordre Side ved Alteret. 1739 begravedes her i Kirken den Kjøbmand Peder Thomassøn Bering, der gav Orgelet til Klosterkirken, og som var gift med Borgmester Stephan Hofgaards Datter, Elisabeth Cathrine († 1731), ligeledes begravet her. 1750 blev Capellanen Peder Aagaard selv begravet i den murede Begravelse i Choret mellem Alteret og Striftestolen paa nordre Side. 1716 begravedes Borgmester Stephan Rasmussen Hofgaard her hos sine 2 forud døde Hustruer: Karen Espensdatter († 1688) og Karen Jensdatter († 1700); her blev ogsaa hans Enke Bodild Jørgensdatter Højbro († 1721) begravet. Her er ogsaa begravet Claus Cordtsen (see foran), „Negotiant og Kirkeværge“, † 1740, og hans Hustru Gjertrud Hofgaard. Epitaphierne over ham, Hofgaard og Bering hænge paa den søndre Side af Kirken. Under

Orgelet findes indmuret 3 Liigstene, den ene med Årstallet 1586 paa, men ellers saa forslidte og indfatte paa saa uærkt et Sted, at Indskrifterne ikke kunne læses. Foruden disse findes der endnu 4 indmurede Liigstene i Kirken, hvoraf den ene er over Søren Christensen Grenaa, † 1679, der havde været gift med Stephan Hofgaards første Kone Karen Espensdatter († 1688). Den til St. Jbs Kirke (nu „Frelserens Kirke“) hørende Kirkegaard har i fordums Tid ligget rundt om Kirken. Da Gasledningens blev nedlagt i Pustervig (Kibbervig), stødtes der ved Gravningen paa Kirkegaardens vestre Ringmurets Grund, den har været tæt ved Gaden nuværende vestlige Hjørnekælle omtrent, hvor nu Kendehestenen paa den Side er; selve det nordvestligste Hjørne af Ringmurens Grund fandtes nær op imod Nørregade omtrent udenfor Huset Nr. 245, herfra sporedes tydeligt og temmelig dybt i Jorden Ringmurens Retning tværs over Gaden mod Vst. I dette nordvestlige Hjørne fandtes der c. 3 Alen dybt i Jorden en muret Grav, hvori der var ubetydelige Levninger af Menneſtebeene samt noget Træ, der havde været spættet med Rjørnrog. Sporet af denne vestlige Kirkegaardsmuur kunde kjendes mod Syd indtil udenfor Huset paa Torvet næst Hjørnesteedet; der har vel saa omtrent det sydvestlige Hjørne af Kirkegaarden været. Den vestlige Kælle Huse i Kibbervig og paa Torvet har sin Oprindelse fra en langt senere Tid, hvorimod der vel saa Best for Ringmuren har i gamle Dage været en fri Plads („Drilborg“ see foran), vel ogsaa tildeels det foran omtalte „Skidenstræde“, der har været et Forbindelsesled — „Kirke- og Strandvei“ — mellem Nørregade og Søndergade¹⁷²⁾. Fra det omtalte syd-

¹⁷²⁾ 1605 tilkjøbtes til St. Jbs Kirke „en Vod og Baaning i Skidengyde“. — Skjødets har udenpaa denne Paategning: „Klokerens huse ubi Nyden gyde.“ — D. R. A.

1690 solgtes Gaarden paa „Hjørnet af Søndergade og Skidengyde“. S. A. tilkjøbte Borgmester Jørgen Hansen Karen Jensdatter sit Huse paa søndre Side af Nørregade paa Hjørnet ud til „Skidengyde“ paa. Og 1696 tilkjøbte han sin Søn Hans sin Gaard paa nordre Side af Søndergade næst op til den Gaard, „han selv

vestlige Ringmuurs Hjørne maa saa den søndre Kirkegaards-
 muur antages at være ført østerpaa indtil den stødte sammen
 med den østre Muur, der vistnok har begyndt temmelig nær
 op imod Nørregade (see ovenfor), og saa været omtrent, hvor
 nu Gavlgadens vestlige Huusrække er og videre mod Syd, ind-
 til den stødte sammen med Sydmuren. Kirken har saaledes
 oprindeligen ligget ganske frit inde paa den dertil hørende
 Kirkegaard, om der end allerede tidligt har været Bygninger
 Nord for Kirkegaarden ud til Nørregade. Paa Grundtegningen
 i Resens Atlas (1677) er der isøvrigt ogsaa en aaben Plads
 mellem Kirken og Bygningerne paa Nørregades søndre Side
 Nord for Kirken. Skjæder og Fortegnelserne over Kirkens
 Jordstykke godtgjøre ogsaa, at hele den nærmeste Grund Nord
 for den var Kirkens Eiendom, hvad den jo ogsaa som dennes
 fordums Kirkegaard maatte være. 1576 fæstede saaledes „Raf-
 mus Duffsen Karup itt Støcke Jord ligindis Imellem hans
 huß Och S. ibß Kiercke“¹⁷³⁾. — 1577 bortleiede Borgmester
 og Raad til Jørgen Gregersen „dett Jord Bag vid hans
 gaard slett Op thill S. ibß Kierke saa vitt som hans gaard
 Begreb“, han maatte nok indhegne og bruge det i 3 Aar,
 men „icke føre Nogen bygning heller Nogen wrenlighed paa
 samme Jord“¹⁷⁴⁾. — 1577 fæstede ligeledes Søren Jensen
 Skomager „dett S. ibß Jord Imellem Kiercken och hans
 huß saa Och bag den gaard Niels Lamb y huode“¹⁷⁵⁾. Han
 fik det paa sin og Hustrues Levetid, men maatte icke afhænde
 det til nogen Anden end Kirkeværgen, o: til Kirken igjen¹⁷⁶⁾. —
 1573 fæstede Kirkeværgerne, med Borgmesters og Raads
 Samthkke, til Jens Sørensen Skomager „itt Støcke Jord
 Norden S. ibß Kiercke bag hans gaard“; Størrelsen af
 dette Jordstykke angives som „17 horkens Allen langt“¹⁷⁷⁾ og

iboer paa vestre Side (vistnok nu Nr. 128) og den Gade, som kaldes
 Skidengde paa den østre Side.“ — Documenter i R. A.

¹⁷³⁾ „Eho Phi Aff gl. R. B.“ — R. A. ¹⁷⁴⁾ Smfids. ¹⁷⁵⁾ Smfids.

¹⁷⁶⁾ Smfids. ¹⁷⁷⁾ Hermed maastee saa den fordums nordlige Kirke-
 gaardsmuurs Afstand fra Kirken tillige angiven.

12 hofjens Aken bredt"; iøvrigt var det betinget, at ingen Bygning maatte sættes derpaa, og ingen Ureenlighed føres paa Jorden, „som kunde gjøre Kirken nogen Skade“. Fæstet skulde gjælde for hans og Hustrues og deres Børns Livstid, men skulde det afhændes, da skulde det tilbydes Kirkens Formyndere (3: Kirkebørge) eller og Byens Borgere¹⁷⁹). Efter „Kiercke Bog Renouerit Anno 1630“¹⁷⁹) oppebar Kirkerne Jordstykke dengang af 2 Huse Nord for St. Jbs Kirke og 1 Huus Østen og Norden for den; altsaa 2 Huse paa østre Side i Ribbervig og 1 Huus (vel nuværende Hjørnehuus) paa vestre Side af Gavlgaden vare nu byggede paa Kirkens Grund eller vel rettere tildeels paa den, thi i „Horsens Kirkers Regnskaber, begyndt 1684“¹⁸⁰), anføres for 1689 Jordstykke af samme 3 Huse og i Randen er tilføjet denne Bemærkning: „disse Huse tilhører icke Kierckerne, men deris forrige Ehere udi forige tider forundt noget af Husenes paastaende Grund med Condition, at de skulle suare Saalebis deraf Aarlig til Kierckerne“. Ifølge „Horsens Kirkers Kirke=Stoel, begyndt 1711“¹⁸¹), svaredes ligeledes Jordstykke af de 3 Huse med følgende nærmere Betegnelse: „Over Poulsens Huus Norden for St. Jbs Kirke i Ribervig, som nu bestaaer i 4 smaa Voder“, endvidere: „sal. Clemen Hansens Enkes iboende Gaard Østen og Norden samme Kirke, saa og det Huus næst ved Norden for Kirken hende og tilhørende“¹⁸²). Ligeledes er ogsaa der anført som Kirkens Eiendom „et lidet Huus ved St. Jbs Kirke Klokmesteren iboer“¹⁸³). Dengang — og vel ogsaa i Slutningen af 17de Aarhundrede — har altsaa hele den forhen fri Plads Nord for Kirken været optagen af Bygninger og Gaardsrum lige op til Kirken, ligesom nu. At den Deel af Kirkegaarden, som laa Syd for Kirken, er bleven til Torv for Byen, er allerede forhen bemærket, det var sikkerligen

¹⁷⁹) „Tho Thi Aff. osv. — R. A.   ¹⁷⁹) R. A.   ¹⁸⁰) R. A.

¹⁸¹) R. A.   ¹⁸²) Raa altsaa være Stedet paa Hjørnet af Gavlgade og Torvet og Nabohuset Nord for dette.

¹⁸³) Altsaa Huset i Ribbervig tæt op til Kirken.

det, den fgl. Tillæbelse i 1575 gif ud paa, da det tillodes Borgerne at tage „Vor Frue Kirkegaard“ til Torv (see mere herom bagefter). Naar der 1676 § af Borgmester og Raad befales Kirkeværgerne at lade „opbryde de Muursteen, som findes paa den øde Plads ved Torvekirken, Kirken tilhørende, udenfor Kjælderen og Fundamenter“, hvilke Steen „hele og halve, som opbrydes“, skulde bringes ind i Materialhuset¹⁸⁴⁾ — er der ved „Kjælderen“ meent „Begravelseskjælder“ vel, da under Choret, og Ordet „opbrydes“ viser, at de omhandlede Steen, heelt eller dog tildeels, laae i Jorden. Den omtalte „øde Plads“ er vel saa den ubebyggede Plads Øst for Choret mellem dette og den fordums, men da vist forlængst nedbrudte, Kirkegaardsmuur, muligt endog Steenlevninger fra denne.

Byens anden Kirke kaldes i Almindelighed kun „Klosterkirken“. Den ligger i Byens sydøstligste Deel mellem Borgergaden og Nagaden. Den var førend Reformationens Indførelse Franciscaner- eller Graabrødre-Klosters Kirke, men ved Kong Frederik den 1stes Brev, dateret Gottorp, Søndagen efter St. Mortens Dag 1532, blev den skænket Horsens By til „en Sognekirke“¹⁸⁵⁾, og dertil toge ogsaa Borgerne den i Besiddelse ved Udgangen af nævnte Nar, efterat alle Munkene vare fordrevne fra Klostret. Naar denne Kirke er bygget, kan ikke med Bestemthed angives; men, da Klostret — hvilket senere bliver nærmere omtalt — stiftedes 1261, er det vel steet omtrent paa den Tid. Hele den nuværende Kirke er imidlertid ikke opført paa een Gang, men siensynligt til forskjellige Tider. Den ældste Deel af Kirken er aabenbart Choret. Det er uden Absis, dog staaer Alteret ikke tæt op til Gavlmuuren, men imellem det og Muren er der et c. 2 Alen frit Rum. Choret, hvis Mure ere omtrent 2 Alen tykke, er 30½ Alen langt og 11½ bredt. Det har fire, 18 Alen høie Svælvinger, der, ligesom ogsaa Gjordbuerne mellem dem, ere noget spidsbuede.

¹⁸⁴⁾ Befalingsbog — N. A.   ¹⁸⁵⁾ Hofm. Fund. 2, 163.

Villerne til dem naae deels heelt ned til Gulvet, saaledes de øverste ved Alteret, deels ere de afbrudte med en Spids, der paa en af dem er prydet med et Mennekehoved. Paa hver Side i Choret ligetil Oprinet til Altergulvet er der en Række gamle Munkestole (Chorstole), paa den nordre Side er der 9 og paa den søndre Side er der 8, alle af samme Form og Størrelse og ligesom Altergulvet ophævede et Par Trin over Chorgulvet samt med et Paneeltrækværk foran og en høi Paneelbeklædning bagved. Desuden er der mellem den nederste af disse Stole paa den søndre Side og det Gitter, som skiller Choret fra Høikirken, endnu 5 Munkestole af samme Form, som de andre, men en Deel lavere, hvorimod der paa den nordre Side ikke findes nogen saadan; maafløe ere de i sin Tid borttagne, for at gjøre Plads til Opgangen til det Begravelsescapel, som her er tilbygget Choret, eller det har været her, at Orgelet oprindeligen har havt sin Plads, thi „fra Choret“ blev det flyttet 1739¹⁸⁶⁾, da Peder Bering skænkede Kirken et nyt Orgel. Paa Munkestolene og de affluttende Opstandere findes der udskaarne og malede Billeder af Jomfru Maria, flere Helgener — St. Franciscus, St. Anthonius af Padua, St. Catharina o. fl. — nogle adelige Prælater med Vaabenskjolde hos¹⁸⁷⁾, samt en Mængde eiendommelige

186) Ifølge Indskriften paa det da skænkede nye Orgel.

187) Paa den bagerste høie Opstander ved den nordre Bæg op imod Alteret er der forneden Billedet af en Biskop og foroven et Skjold, hvori en mod Højre vendt oplystet pantsret Arm med Sværd i Haanden; paa den lavere Opstander foran er der Billedet af en Cardinal (?) og ved hans venstre Fod er et Vaabenskjold, hvori foroven 3 Taarne og forneden et Dyr, vistnok en Løve eller Hund. — Paa den bagerste høie Opstander ved den søndre Side, vendt op mod Alteret, er der forneden Billedet af en Biskop, ved hvis Fødder staar en Figur, der seer ud som en stor Gryde med Fødder under, og foroven et Vaabenskjold, hvori 2 opstaaende Uldsage. — Familien Mandrup eller Mandorp, der i sin Tid eiede Barritskov og nok uddøde i 15de Aarhundrede, førte i sit Skjold 2 opstaaende Uldsage. Det var en Ridder Niels af Barritskov, som 1261 stiftede Graabrødre-Klostret i Gørfens.

Slyngninger, Kofetter osv. Til hver af disse 2 Rader Munkestole er der Afgang deels fra Altergulvet mellem de 2 smukt formede Opstandere, hvoraf den forreste afflutter for Forpanelet, og den bagerste, meer end dobbelt saa høje, for Ryggpanelet — deels fra Chorgulvet ad 2 Trin, hvilke Opgange ere anbragte omtrent midt for de 2 Rækker høje Stole. Paa den østre Gavl i Choret er der mellem Vinduet og den nordre Muur Levning af et Frescomaleri, der vist har forestillet St. Christophorus med Jesus-Barnet. Mellem Vinduet og den søndre Muur har vist ogsaa været noget Maleri, thi der skimtes enkelte Bogstaver. Paa den nordre Chormuur har der ligeledes været noget, endnu sees kun et Baabenskjold, hvori et Hjul med 4 Eger og 8 Kamme¹⁸⁸) og lidt derfra en Cirkel hvori et Kors (Hostie?). Altertavlen, der formenes at være af omtrent samme Alder, som Altertavlen i Frue Kirke i Odense, er prydet med Billedskærerarbejde og har været stærkt forgyldt. Den bestaaer af en Midtertavle og 2 Sidetavler, der kunne lukkes til over Midtertavlen. Denne er en Fremstilling af Christi Korsfæstelse og indeholder foruden Christus-Figuren de 2 Nøvere paa deres Kors hver paa sin Side af ham samt 2 Englefigurer, en paa hver Side, svævende nær ved Christus paa Korset; desuden er der over 30 Figurer, Mænd og Qvinder, samt 6 Heste, hvilket Sidste nok er sjældnere i slige Kunstværker fra Middelalderen. Den hele Fremstilling og Gruppering er livlig og godt sammensat, saa Altertavlen nok kan fortjene Opmærksomhed. Hver af Sidetavlerne (Laagerne) indeholder 8 Figurer i 2 Rader, paa den til Høire for Alteret er der øverst Figurerne af St. Franciscus, St. Peder, St. Paulus og St. Andreas, og nederst St. Nicolaus, St. Jacobus major, St. Philippus og St. Bartholomæus; Laagen til Venstre for Alteret har øverst St. Jacobus minor,

188) Anders Nielsen Haal, der levede i 1400, førte i sit Baaben et rødt Røllehjul (ganske som i Tegningen) i Guldfelt; nogle andre gamle Familier, f. Ex. Jis, Krumpen, Ruus, Frijs, førte ogsaa i deres Baaben et Røllehjul med 4 Eger og 8 Tæller (Kamme).

St. Johannes, St. Thomas og St. Anthonius af Padua og nederst: St. Matthæus, St. Simon, St. Mathias og St. Cathrine. I Fasten bleve de 2 Laager luffede til, og saa faae man Fremstillinger af Christi Lidelseshistorie. Nedenunder Midtertavlen er afbildet de Hellige 3 Kongers Tilbedelse af Barnet Jesus, og ovenpaa Midtertavlen staaer Christus med Seirsfanen midt imellem 2 Engle. I 1706 blev Alteret repareret, hvilket 2 Enker i Horsens, nemlig Søren Maltesens Enke og Maren Pedersdatter Stauning, Enke efter Handelsmand og Kirkeværge Mads Jørgensen Kølholt bekostede. Naar det paa en Tavle i Choret findes optegnet, at Aar 1707 lod Sognepræsten Mag. Winding „Stolene udi Choret og Gulvet for Alteret forfærdige og staffere“, kan Meningen ikke være, at han lod „Munkestolene“ forfærdige og staffere, thi disse ere fra den gamle Klostertid af; det maa vel snarere være saaledes at forstaae, at han, foruden at becoste et nyt Gulv omkring Alteret, ogsaa har ladet de 2 smaa Stole oppe i Hjørnet af Choret, en paa hver Side af Alteret (sagtens til Præst og Degn), forfærdige og udsmykke; thi disse 2 Stole ere ikke fra Klostertiden af¹⁸⁹⁾. Det store Vindue i den østre Gavl af Choret og lige bag Alteret, og de 2 nærmeste Vinduer, hver paa sin Side af Alteret under samme Hvælving, ere eens i Form og ganske rundbuede, hvorimod de 2 andre paa Chorets nordre Side ere eens i Form og spidsbuede; paa Chorets søndre Side er der kun det ene forannævnte, der har været i hvert Fald eet til, men det er tilmuret. Paa den nordre Side af Choret er der mellem de 2 vestligste Stræbepiller udvendigt Spor af en, nu tilmuret, firkantet Døraabning, som om der engang havde været en Indgang der fra Klostersgaarden af. Til det nordøstlige Hjørne af Choret er der en lille taarnagtig Udbygning — utvivlsomt fra Kirkens ældste Tid af — hvori der er en snever Bindeltrappe op til Rummet over Chorets og

¹⁸⁹⁾ En Mængde Navne ere indskaarne i de gamle Munkestole, sagtens af Latinstolens Disciple, dengang Stolen leverede Chorsangerne til Kirken; deraf ere uogle meget gamle, saaledes „Christianus Mathiæ, 1594.“

Kirkens Hvælvinger; Døren til denne Trappe er inde i selve Choret. Chorgulvet er et Par Trin høiere end Høikirkens Gulv, og Choret er skilt fra Høikirken ved et høit Gitterværk af Træ med Figurer og andre Prydelser; ifølge en Indskrift paa det er det i 1679 blevet bekoftet af Jens Nielsen Thonbo og Hustru Anne Thomasdatter Winther og 1702 „forgylt og stafferet“ af Henrik Lichtenberg og Hans Christensen, „velforneumne Handelsmænd i Horsens“. — Ovenpaa dette Gitter er der et stort Crucifix, hvis Spids naaer til det øverste af den runde Chorbue; en Indskrift paa dets Forside viser, at det er bekoftet af Morten Cordtzen, og det „Anno 1720“, som staaer bag paa det, angiver vel saa Tiden, da det bekoftedes og opstilledes der. Paa hver Side af Choret, ud for Enden af hvert af Sideskibene, er der et Capel med muret Begravelse under. Af et Epitaphium paa den nordre Væg i det nordre Capel — hvortil Opgangen er fra Choret (see foran) og som er hvælvet — sees, at det er Kammerassessor, Apotheker Gottfried Schmidt († 1773), som er begravet der tilligemed hans 2 Hustruer. Han var Søn af Jacob Schmidt, Apotheker i Horsens († 1750) og hans 2den Kone var Anna Marie Schönau, Enke efter Borgmester Ulrik Chr. Müller i Aarhus; hem. G. Schmidt eiede Alstedgaard og Stougaard¹⁹⁰⁾, og fra ham nedstammer Familien von Schmidten.

Capellet ved den søndre Side af Choret er en Deel større, end det andet, og ligeledes hvælvet; det er lyst, har et Vindue ud til Kirkegaarden og er aabent ud til Choret med et Staaltraadsgitter for Nabningen; fra Enden af det søndre Sideskib, eller egentlig da fra Tvergangen der, er der en høi Trappe op dertil, afsluttet med en Jern-Stakitdør. De 4 Rister, som isørigt nu ere satte ned i Begravelseskjælderens under Capellets Gulv, indeholde Levningerne af 4 fyrstelige Sødsfende, som boede i Horsens i en lang Arrække og døde der. Paa det nu tomme Capels østre Muur hænge 2 store, sorte, ovale Mar-

¹⁹⁰⁾ Pont. Atl. 4, 1011; Gjedf. Jubellærere 2, 285

mortavler med latinsk Indskrift. Paa den ene staaer der: „Dette Gravmæle er helliget 2 Prindsfer og 2 Prindsfesfer af det hertugelige Brunswig-Lüneburgske Huus. Ved Catharina den 2dens Godhed og ved Christian den 7des og Juliane Marias Omhu tilbragte de et stille og roligt Liv her i Byen.“ Paa den anden Table staaer der: „Her gjemmes Levningerne af de høie Prindsfer: Peter, f. 30te Marts 1745, † 13de Januar 1798, og Alexis, f. 10de Marts 1746, † 22de October 1787, samt deres Søstre Catharina, f. 26de Juli 1741, † 23de April 1807 og Elisabeth, f. 9de Januar 1744, † 19de April 1782; Børn af Anthon Ulrik, Hertug af Brunswig-Lüneburg, og Anna, Hertuginde af Mecklenburg; fødte i Rusland bøde de alle i Horsens i Jylland. Sid de maae hvile i Fred!“¹⁹¹⁾ Videre bliver fortalt om disse 4 Forviste senere hen i denne Bog. —

I Kirken er der foruden Midtergangen ogsaa en Gang gjennem hvert af Sidekibene; langs disse 3 Gange er der 4 Rader Stole, foruden nogle, som ere danneede inde i den tykke Muur paa søndre Side. Efter „Kirke-Stolebog 1652“¹⁹²⁾ var der dengang langs Midtergangen 22 Mandfolkstole og 20 Qvindestole og 19 Mandfolkstole og 27 Qvindestole langs Sidegangene; da fandtes der altsaa ikke endnu hine Stole i Kirkemuren. De ere formodentligen først komne der ved den store Reparation i 1738; thi da findes der blandt Fortegnelsen over Kirkestolene anført „14 lukkede Stole i den søndre Kirke-muur“ foruden 23 Stole paa hver Side af Midtergangen, 15 langs den søndre Sidegang og 23 langs den nordre Sidegang. Ved bemeldte Reparation blev der derimod nedbrudt et Pulpitur, hvorpaa vare 3 lukkede Stole til ialt 17 Personer, „forat faae Kirken bragt det meest mulige under Egalit, samt at faae Ufset i Kirken af det Vindue, som Pulpiturets Vyg-

¹⁹¹⁾ Ved Gjennembydning af det Øverste af Gravhølvningen i Juli 1874 lunde det gennem den frembragte Åbning sees, at der paa den ene Riste stod et E med Krone over, begge Dele af Metal — Sølv eller forløbet. ¹⁹²⁾ N. N.

ning skjulte¹⁰³⁾. Denne Fornøjelse af Kirkestolene beløftede Etatsraad Lichtenberg. Dørene til Stolene bleve ved samme Leilighed malede med forskjellige — tidt underlige — symboliske Billeder med Niim under. Paa en Stoledør er der f. Ex. malet en Dverg staaende paa et Bjerg og rækkende Haanden op mod Maanen; ved Siden af ham staaer der en Kæmpe nede paa Jorden, men naaer op til lige Hvide med Dværgen og siger: „Kunde du ved Maanen røre, bliver du dog ikke større“. Paa en anden Stoledør er der malet en Mand med en Suppeterrin, som han løfter Laaget op paa, og under Billedet staaer: „Det Udvortes lidet agtes, naar det Skjulte ret betragtes.“

Den Prædikestol, som nu staaer i Klosterkirken, men oprindeligt hørte til St. Jbs Kirke, har Udsiden deelt i 6 Felter, hvoraf de 4 ere smykkede med udskaarne Figurer — Moses, Aaron, Johannes den Døber og Peder Apostel —; de 2 andre ere kun malede. Den bæres af en quindelig Figur med et Varn paa Armen og et andet ved Siden af sig. Mellem Felterne staaer som Midterfigur Kristus med Verdenskuglen i Haanden og paa hver Side af ham 2 af Evangelisterne. Figurerne ere alle ret gode, de ere forghldte; Træværket i Prædikestolen er Ceg. Naar denne Prædikestol blev forfærdiget, vides ikke; men af Indskriften paa den sees, at den i 1742 blev „med Vilthugger-Arbejde forfærdiget og overalt stafferet“. Om den smukke Prædikestol, som Raadmand Johan Andersen 1670 egentligt gav til Klosterkirken, men som man i Henhold til Egl. Befaling 1794, hvorefter Gudstjenesten ophørte at holdes i denne Kirke, ombyttede med denne, der, som alt sagt, oprindeligt hørte til Jbs Kirken — er der nærmere fortalt foran ved Beskrivelsen af sidstnævnte Kirke. Orgel har Kirken ikke; men har tidligere haft et. I fordums Tid, vist ogsaa i Klostersertiden, har det været oppe i Choret, uden at man nu bestemt kan paavise Stedet, hvor det stod; maaffee der, eller

¹⁰³⁾ Stolekædebog, beg. 1711 — N. A.

omtrent der, hvor det nordre Capel ved Choret er, eller hvor den tomme Plads der udenfor i Choret er og maaskee altid har været¹⁹⁴⁾. Fra Choret flyttedes Orgelets Plads ned i Kirken paa et Pulpitur omtrent midt paa Hovedskibets nordre Side straaes overfor Prædikestolen. Dette skee i 1739, da — som Indskriften paa Orgelet siger — Peder Thomassen Bering lod „flytte fra Choret Orgelet og af Ny det bygde her.“ I 1863 borttoges baade Orgelet og Pulpituret, hvorpaa det stod, herfra, og intet nyt kom i Stedet. Døbefonten er af Granit og bærer Præg af Ælde; den har tidligere staaet heelt nede i Kirken, altsaa nær ved den nordre Indgang der, og under Binduet i Kirkens vestre Gavlmuur, hvilket sees deraf, at der i en ældre Kirke-Regnskabsbog¹⁹⁵⁾ er anført under 1693, at der repareredes „det Bindue over Fonten paa den vestre Ende af Klosterkirken“. Herfra er den senere bleven flyttet bort og hensat der, hvor den nu staaer, nemlig ved Siden af den sydlige Indgang, overfor alle Kirkestolene ved Søjlmuren i et særligt Afslukke. Dette er sikkert skeet ved den store Reparation og Forandring i Kirken 1738, thi i Stolestadbogen staaer der for det Aar følgende Bemærkning ved Stolen Nr. 28 (der før var den nederste i Kirken): „Nr. 28 er ved de nye Stole¹⁹⁶⁾ og Daabens Forflytning osv. — udgaaet“. — Taarn har denne Kirke ikke, og der findes intet Spor, hverken ved Bygningen eller i forhaanden værende Documenter, til at Kirken nogenstunde har haft noget saadant. Man har vel altid ladet sig nøie med den Opgang til Rummet over Svælvingerne, som endnu findes i den foran omtalte lille, gamle Tilbygning ved Choret. I ingen af de forhaanden værende Fortegnelser over Kirkens Inventarium findes omtalt Klokker; dog har der jo nok i Kloftertiden været nogle, muligen vare de saa anbragte i den daværende vestre

¹⁹⁴⁾ St. Franciscus's Billed staaer just ved Trappen op til dette Capel; men maa jo antages i Kloftertiden at have været frit tilsynne.

¹⁹⁵⁾ R. A. ¹⁹⁶⁾ Som dengang just anbragtes ved den vestre Gavlmuur til Skabe for Lydningen fra Binduet i Gavlsmuren.

Gavl af Kirken, ligesom Tilfældet f. Ex. var i den nu nedbrudte Klosterkirke i Svendborg.

Kirken har 2 Indgange, en paa Sydsiden og en paa Nordfiden. I Kirkeregnskabet for 1625¹⁹⁷⁾ er blandt andre Udgiftsposter denne: „Givet Ane Thomises som hinder er bevilget for Kloster Kircke Dør at oplade oc tilluce til it par shou=3 Mark“; Udtrykket „Dør“, ikke „ene Dør“, „nordre Dør“ e. desl. synes at vise, at der dengang kun har været een Indgang til Kirken. Den Indgang, som nu er paa Sydsiden af Kirken lige udfor den øverste Tvergang, og saaledes mellem de russiske Prindsers og Prindsessers Gravcapel og Døbefonten, er der en indmuret Steen over, paa hvilken er indhugget Følgende: „Her høres Sandheds Ord og Jesu rene Lære; her muntres Sjæle op til Guds frygt, Dyd og Tro; min Christen, kom herind, du vil et Vidne være om Fryd i Herrens Huus, om Sjælens sande Ro“; Alt vidner om, at denne Indgang er fra senere Tid, sagtens fra 1738, da særligen hele den søndre Kirkemuur underkastedes en betydelig Reparation. I Choret's søndre Muur, som endnu synes at være den oprindelige, er der ikke Spor af, at der har været nogen Dør. Den anden Indgang til Kirken er nederst paa den nordre Sidemuur tæt ved Gavlmuuren, selvfølgeligen har den ikke været der i Klostersiden; thi hele dette vestligste Parti af Kirken — fra de 2 nederste Piller af til den vestre Gavlmuur — er kommet til i en senere Tid. Derimod sees der lidt østligere paa samme Sidemuur — altsaa nederst paa den nordre Muur af den ældre Kirke — en tilmuret bred, rundbuet Døraabning, der har saa den ældre Indgang paa Nordfiden været, inden den vestligere Deel af Kirken er bleven bygget til. Dette passer iøvrigt ganske til en Bemærkning i en gammel Kirkeregnskabsbog¹⁹⁸⁾ om, at 1653 begraavedes en Hollænder Kjøbmand — som døde i Horsens paa en Reise for at kjøbe Stude — lige indenfor Døren mellem

197) R. A.   198) R. A.

denne og „Jens Sims Begravhuels, som var død for 147 Aar¹⁹⁹⁾ førre som Stenen indviiste“; og paa den nuværende nederste Pille, der tydeligt sees paa Indresiden at have hørt til den gamle Gavlmuur, meddeles en malet Indskrift, at der ved ligger bemeldte Kjøbmand begravet. Paa samme Side, men endnu mere østlig, er der iøvrigt tæt ved Kirkens næstøverste Vindue Spor af endnu en rundbuet, men smallere Døraabning, der nu er tilmuret. Midterskibet har 4 Hvælvinger, Sideskibene ligesaa, men disse have kun en Høide af 10 Alen, medens Midterskibets ere 15 Alen høie; Hvælvingerne ere spidsbuede, Gjordbuerne mellem dem ligeledes noget spidsbuede. Mellem Midterskibet og Sideskibene er der 6 svære, murede Piller, 3 paa hver Side, hvorpaa Hvælvingerne hvile. Kirkens Længde fra Chortrappen til vestre Gavlmuur er 45 Alen og dens hele Bredde er 25½ Alen. Vinduerne paa Kirkens søndre Side ere rundbuede, ikke store og flade høit oppe, de paa den nordre Side ere længere og deels rundbuede, deels spidsbuede. Endnu skal bemærkes Følgende:

I 1736 blev der efter den daværende Kirkevæрге Jochum Lichtenhjelm's Forlangende foretaget Syn ogsaa over Klosterkirken af en Deel af „de meest ansete Kjøbmænd, Borgere og Haandværkere i Overværelse af Provsten og Magistraten“, og da viste ogsaa denne Kirkes Tilstand sig at være daarlig; saaledes vare Hvælvingerne deels brøstfældige, deels faldefærdige. Vinduerne brøstfældige, Muren paa søndre Side havde høiet sig udad og var rebnet fra øverst til nederst; Taget var saa ringe, at det ikke kunde blive liggende; Stolene i Kirken vare yderst forfaldne, Gulvet ikke stort bedre osv. Den saa aldeles nødvendige Reparation blev udført i Aarene 1737 og 1738, og, at den ikke var ubetydelig, kan sees af Kirkeværgens Regnskab²⁰⁰⁾; saaledes forbrugtes der alene til Choret's Hvælvingers og Mures Reparation 57 Td. Kalk²⁰¹⁾ og 12 Fag

¹⁹⁹⁾ Altsaa 1506, da Kirken endnu var Klosterkirke.   ²⁰⁰⁾ R. A.

²⁰¹⁾ Til begge Kirkerne's Reparation paa Muurværket brugtes ialt 198½ Td. Kalk og 32,130, paa lidt nær alle, „dobbelte“ Muursteen.

Sparrebark paa Kirkens søndre Side blev repareret og opsat; til Taget over Choret skænkede Cancelliraad Lichtenberg 20 Stk. Bly og Blytækkeren fik 180 Rd. 2 Mk. 7 St. for at omlægge og omstøbe Blyet paa Taget over Choret; Muurmesteren fik 430 Rd. for Muurarbejdet osv. Hvor godt det end var, at Kirkebygningen saa betydeligt forbedredes, saa havde det dog tillige den Følge, at en stor Deel af dens gamle Præg fra Klofertiden gik tabt. Paa den søndre Udside af Kirken er saaledes saa godt som ethvert Spor af Kirkens fordums Udseende forsvundet, og selv ved flere af Hvælvingerne og Binduerne maae Forandringerne tilskrives denne store Reparation.

Sideflibene ere under fælleds Tag med Hovedskibet, hvilket ogsaa har været Tilfældet 1736; thi i Synsforretningen omtales kun „Taget“ ganske som om der kun var eet Tag; derimod er det et Spørgsmaal, om det altid har været saaledes. Seer man nøiere efter ovenpaa Kirkens Hvælvinger, da viser det sig, at Midterskibets Mure oprindeligt ere fortløbende med Chorets Udmure byggede op til samme Høide og, som disse, og indvendigt paa dem, nemlig indenfor Grændsen af den ældre Kirke, sees tydeligt 8 nu tilmurede Binduesaaninger, 4 paa hver Side; ja disse Mure — der isørigt øverst oppe bære Spor af Brand²⁰²) — ere endog ubvendigt forsynede med samme Slags Gefims, som Choret viser paa sine Udmure, ligesom der ogsaa er Tegne til Stræbepiller ubvendigt; Alt er nu skjult af det fælleds Tag over hele Kirken. Disse Hovedskibets 2 Mure hæve sig 5 Alen over det Sted, hvor de nuværende Hvælvinger over Skibet bue sig ud fra Murene, og ere paa ingen af Siderne trukne op med Ralk. Affatferne ere saadanne, at det synes, som om der efter en op-

²⁰²) Pontoppidan siger: „1497 var det af Niels til Barritslov opførte osv. Graaabrødre Kloster i Horsens afbrændt, og det nu opført tillagde Pave Alexander den 6te afskillige Friheder“, cfr. An. Eccl. Dan., 2, 713 Det Indre af Kirken kan dog ved Branden have været uberørt, heelt eller tildeels, f. Ex. Choret.

rindelig Byggeplan skulde have været 4 Svælvinger — ikke som nu 3 — over Kirken indtil de 2 vestligste Piller (o: den ældre Kirke) — og det Svælvinger af samme Høide som Choret, og for hver af disse paatænkte 4 Svælvinger 1 Bindue paa Nordfiden og 1 paa Sydfiden. Disse nu tilmurede Binduesaabninger, som spores deroppe, ere spidsbuede og anseelige. Af en eller anden Grund har man faa opgivet denne Plan, indvendigt forandret Pillernes Plads og anbragt 3 Svælvinger dhyere nede end de først paatænkte 4. -- Under den Reparation, som Kirken underkastedes i 1862, fordi den midlertidigt skulde bruges til Gudstjeneste istedetfor „Frelserens Kirke“, viste der sig paa den ældre Kirkes nordre Muur indvendigt, et Par Alen fra Gulvet, et langt Frescomaleri, omtrent 1 Alen høit, forstillende Christi Korsfæstelse, hans Nedtagelse fra Korset m. m.; dog var det ikke lidt bekladiget. Paa nogle af Svælvingssribberne viste der sig ogsaa malede Baand, Quadrater og Blomster, ligesom der ogsaa i Choret kom Frescomalerier tilsynne. Kirken er tækket deels med Bly og deels med Tagsteen; i ældre Tid har det sagtens været med Bly alene. Naar Sagnet har haft travlt med en lille Abning nede paa den nordre Kirkemuur med Gitter for og med en halvcirkelformet Steen omtrent midtveis mellem Indgangen og Choret, paa hvilken er plumpt udhugget en Menneskefigur i Midten og 2 smaa Figurer, en paa hver Side af denne og derom fortalt, at der var paa det Sted indmuret en Nonne, som havde sødt 2 Hundehvalpe; da savner det al Grund, Klosteret var intet Nonnekloster. Den tilgittrede Abning har været til en Begravelse, og Figuren paa Stenen har, som der kan spores, Glorie om Hovedet, de 2 smaa Figurer paa Siden af denne ere snarere Børnefigurer, hvorover den større udbrækker Hænderne, som om den velsignede dem.

At der i Klofertiden er blevet begravet mange Lægfolk i Kirken, er utvivlsomt²⁰³⁾; thi Graabrødre-Klosterkirkerne vare

²⁰³⁾ Cf. foran om Jens Sim, begravet der 1509.

et hndet Begravelsessted, men der fattes nu Oplysning om, hvo der jorbedes der. Efterat Klosteret var ophøvet, og Kirken var bleven Dyens Kirke, i lang Tid betragtedes den endog som dens fornemste Kirke, fandt ogsaa mange Begravelser Sted der. Saaledes skal en fynnst Adelsmand af Slægten Abildgaard fra Sanderumgaard være begravet der 1561. Han skal i en Forsamling af mange Adelige paa Stjernholm Slot ved Horsens have villet vise sin Styrke ved i fuld Rustning at bandse en Dame træet, men styrkede selv døds om midt under Dandsen²⁰⁴).

1565 begravedes her Eiler Eriksen Hardenberg til Matstrup og Vedtoftegaard (nu Brahesholm), Rigshovmester²⁰⁵). Han var gift med Karen Rosenkrands, og var blandt de Adelsmænd, der tidligst erklærede sig for Reformationen, var ogsaa med til at underskrive Kirkeordinantsen; han har skrevet 2 Psalmer, som fandtes i vore gamle Psalmebøger. Først var han velset baade af Kong Christian den 3die og saa af Kong Frederik, der gjorde ham til Rigshovmester; men senere kom han noget i Unaaide, afgik fra sit Embede 1565 og døde samme Aar paa Matstrup.

I Hjørnet mellem Trappen op til den Lichtenbergske Begravelse og den vestre Gavlmuur ligger en lille, firkantet, huggen Steen, hvorpaa staaer 1565 og nogle Bogstaver, men Intet kan faaes ud af dem til at see, hvad de betyde, sagtens er det dog en Viigsteen eller et Stykke af det øverste af en saadan.

Paa Chorets søndre Muur er der en malet Table, hvorpaa staaer Aarstallet 1585, vistnok Mindetablet over en Død, men Skriften er næsten ganske ulæselig. Paa samme Muur er der 3 Epitaphier, nemlig et over Borgmester Jørgen Hansen Høgsbro, † 1697 $\frac{1}{2}$, 66 Aar gl., tilligemed hans Hustru Maren Jensdatter Thonbo, † 1686 i Marts, 31 Aar gl. —

²⁰⁴) Marmora danica, 2, 122, — Atl. 4, 128, Yonge: D. 611.

²⁰⁵) „Cho Phi Aff En gammel Kierche bog“ — R. A.

et andet over Cancelliraad Jochum de Richtenhjelms, f. i Horsens 1701, † 1775, tilligemed hans første Hustru Adolphine Sophie Müller, f. paa Boller 1712, † 1753 efter 22 Aars Egtefæb uden Børn, samt hans anden Hustru Bodil de Richtenberg, hvorhos bemærkes, at hans egne Forældre med deres 4 øvrige Sønner samt hans første Hustrues Forældre ere begravede ligeledes i dette Gravsted i Choret — det tredie Epitaphium er over „velbyrdig“ Mand Anders Jørgensen, Borgmester i Horsens, † ? (Skriften ulæselig) og hans Hustru Kirsten Nielsdatter. Paa Epitaphiet er der Billeder af dem og deres 3 Døttre Karen, Mette og Barbara. Paa Chorets nordre Væg er der et Epitaphium over Borgmester Jørgen Christofferfen Blimester † 1697 $2\frac{2}{3}$, 54 $\frac{2}{3}$ Aar gammel; han var gift med Margrethe Pedersdatter Bering eller Bjerling, som senere blev gift med Borgmester Morten Cortsen, † 1727 $3\frac{1}{2}$; hun døde 1732 $\frac{1}{2}$, og Begge ligge begravede her.

I Choret er ogsaa en i sin Tid bekjendt Borger og Handelsmand Mads Jørgensen Rølholt, † 1706, $2\frac{1}{2}$, 67 Aar gl., begravet tilligemed sin Hustru Maren Pedersdatter Stauning, † 1739 $1\frac{1}{2}$, 73 Aar gl., og det i samme Gravsted, som hans Moder Anne Nielsdatter, † 1687 $2\frac{1}{2}$, tilligemed hendes 2den Mand, Raadmand Christoffer Christensen; hvorimod hendes 1ste Mand, Jørgen Madsen Rølholt, er begravet ude paa Kirkegaarden.

Et stort Epitaphium paa den søndre Pille ved Dgangen til Choret siger, at her ere de 2 bekjendte Borgmestere i Horsens, Hans Oluffen Riber, † 1615 $\frac{2}{3}$, og Ernst Ernstsen von Baden, † 1656 $1\frac{1}{2}$, begravne tilligemed den Førstnævntes Hustru Ane Hansdatter Svane, † 1634 $1\frac{3}{8}$, og deres Datter Anne Hansdatter Riber, gift med Ernst Ernstsen von Baden. Paa Epitaphiet er der malet Billeder af 12 Personer, nemlig 6 Boyne og 6 Børn; men hvem disse Billeder skal forestille, er ikke ganske klart. Antages det, at det midterste Par ere Forældrene og alle de andre Børnene, da kan det ikke være Hans Oluffen Riber med Hustru og Børn; thi saavidt vides,

havde de kun 5 Børn, 3 Sønner og 2 Døttre: Erkebisp Hans H. Svane, Borgmester Oluf H. Svane i Horsens og Borgmester Anders H. Svane i Ribe²⁰⁶), Else H. Svane, gift med 1) Laurids Clemensen, 2) Hofpræst Christen Jensen, og Anna H. Svane (Riber), gift med Borgmester Ernst Ernstsens von Baden. Sidstnævnte E. E. von Baden med Hustru og Børn kan det heller ikke være; thi han havde heller ikke mere end 5 Børn: Maren, gift med Biskop Winstrup, Laurids, Rector og siden Præst, Johannes, Canonicus i Lund, Jacob, Præst i Holbek og Ernst, Rector i Christiania. De 2 Familier tilsammen kan det heller ikke være, det blev flere end 12. Dr. Burmann Becker²⁰⁷) har ytret den Formodning, at det maa skee forestiller Historiefrieveren Svanningius (Anna Hansdatter Svanes Fader) med Hustru og Børn, og, at saa Hans Olufsen Ribers og Hustrues Gravmæle just er blevet prydet med hendes berømtre Slægt, kunde nok passe med, at hans Efterkommere, efter Datidens Skik, antog det berømtre Navn efter Moderen. Historiographen var 52 Aar gammel, da han i 1555 ægtede Marine, Datter af Borgmester Søren Jacobsen Stage og Anna Svendsdatter Klyne i Ribe, men Bruden kun 16 Aar gammel, og man kan ogsaa paa Billedet bemærke en betydelig Aldersforskjel hos det midterste Par. Af hans Børn ere i hvert Fald de 9 bekjendte²⁰⁸), nemlig Christoffer Svane, Oberst, † 1596 (Nr. 1 ligner ogsaa en Datids Officcer); Niels S., † 1592 i Strasburg; Søren S., Præst i Guldager, † 1607; Jens S., dømt fredløs for Drab 1600^{1/2}; Abigael S., † 1607, gift med Professor Medic. Anders Christensen Riber; Jacob S., Canik i Lund (Nr. 2 af de store Figurer ligner en Datidens Student med Kaaardegehæng); Maria S., † 1577, gift med Historiographen Anders Sørensen Bedel; Anna S., gift med Borgmester Hans Olufsen

²⁰⁶) Antages af Andre at være Søn af Hans Hanssen Svane, Borger i Ribe ²⁰⁷) I et Brev til Forfatteren af denne Bog.

²⁰⁸) Et 10de kan være døbt som spædt Barn og udøbt og saaledes ikke angivet paa Stamtablerne.

Riber; Dorteia S., gift med Raadmand Jens Laugesen i Ribe. Mærkeligt nok døde Marine, Svanningii Hustru, 1615, altsaa samme Aar, som Hans Oluffen Riber døde, og hendes Datterdatters Datter Maren von Baden fødtes; maaskee denne er det lille Barn paa Billedet. Det kan mærkes, at Pontoppidan i sit „Danste Atlas“ siger, at der i Klosterkirken i Horsens findes et anseeligt Epitaphium over Svanningus; paa hans Tid har der altsaa været lignende Formening om det omhandlede Billede, som foran yttret. Iøvrigt har Dr. Burmann Becker i fornævnte Skrivelse fremsat følgende Gissning: 1ste Figur blandt de Vogne er Borgmester Ernst E. v. Baden, 2den Borgmester Oluf Hansen Svane, 3die Borgmester Hans Oluffen Riber, 4de dennes Hustru, 5te Ane Hansdatter Svane, gift med E. v. Baden og 6te Elisabeth v. Baden, gift med Oluf Hansen Svane; Forældrene staae da i Midten af deres maaskee ældste Børn og have deres Svigerbørn paa Højene. Det er værd at lægge Mærke til, at den sidste vogne Dame er klædt som Brud og i det Hele meget riigt smykket med en vægtig tredobbelt Kjæde. Alle Figurerne ligge paa Knæ i bedende Stilling. — Paa den nordre Pille ved Optrinnet til Choret er ogsaa et Epitaphium, prydet med smukt Billedskærer-Arbejde, navnligene ere flere Figurer paa det meget godt udførte; det er sat over den her begravne Raadmand Oluf Ibsen, † 1644 1°, hans første Hustru Mette Sørensdatter, † 1625 2°, og hans 2den Hustru Birgitte Knudsdatter † 1655 3°. I Korsgangen (øverste lille Tvergang) ligger der tæt Syd for Indgangen til Choret Liigstenen over Borgmester Anders Jørgensen og Hustru (see ovenfor), og ved Siden af denne Liigstenen over Sognepræsten Hans Knudsen og Hustru Ane Rasmusdatter, Begge døde (af Pest) 1619 eller 20. Paa den østre Side af Midterskibets øverste Pille paa Sydsiden er der Epitaphium over Handelsmanden Peder Jørgensen Flensborg og Hustru, og paa den øverste Pille paa Nord siden af Skibet er der et Epitaphium over den rige og godgjørende Kjøbmand Jens Jørgensen Lindvig; paa dette er hans Villed

i hvidt Marmor, nedenunder er der en Gruppe af 4 Personer, henhørende til Handelsstanden. Tavlen er fort Marmor og Rammen om den graat Marmor. For Enden af Korsgangen paa nordre Side af Sideskibet er der en Begravelse for den Villenckholdske Familie; før var der et noget ophøiet indgittret Rum derover, men Gittret borttoges ved Reparationen i 1862 og Gulvet gjordes lige med Kirkegulvet. Paa den nederste af den nordre Række Piller er der indsat en Steen med en Indskrift over Johan Andersen, Raadmand i Horsens, † 1674 $\frac{1}{2}$ og hans Hustru Bodild Hansdatter, der, iblandt Andet, ogsaa skænkede den kostbare, nu til Frelserens Kirke henflyttede Prædikestol (see foran). I Kirkens sydvestligste Hjørne, altsaa ligesom den nuværende nordre Indgang, er et kostbart Begravelsescapel for den Lichtenbergske Familie. En Trappe fører op dertil fra den nederste Tvergang, og det er omgivet med et smukt Jerngitter. Det blev indrettet i 1738 af Etatsraad Gerhard de Lichtenberg, der i dette Aar ogsaa skænkede Kirken de Stole, som endnu ere der, og nogle flere Prydelser. Det store Epitaphium paa Capellets Vagside er forfærdiget af den egl. Billedhugger Diderich Gercken, det er omtrent 5 $\frac{1}{2}$ Alen bredt, buet ud ad til c. 1 Alen fra Væggen i Midten og omtrent 9 Alen høit, den øverste Englesfigur ikke medregnet. Midt paa er en Table af sort Marmor, hvorpaa staaer en Indskrift med forgyldte Bogstaver, der indeholder, at her ere begravne bemeldte G. de Lichtenberg og Hustru Bodild Hofgaard og deres før dem bortdøde Børn samt hans Forældre: Handelsmand Hans Christensen, † 1740, c. 70 Aar gl., og Hustru Gedste Lichtenberg, † 1697 i sit 24de Aar; desuden ogsaa hans Morbroder Handelsmand Henrik Lichtenberg, som døde ugift 1745 i sit 80de Aar. Paa Tavlen er ogsaa givet en kort Meddelelse om de Lichtenbergske Donationer, hvilke senere vilde blive omtalte ved de enkelte Stiftelser. Ved Monumentets Fod, nedenfor denne Table, er der en kvindelig Figur, siddende paa et Hjern med et brændende Lys i sin høire Haand og med den venstre Forarm støttet paa en opslagen

Vog, der hviler i hendes Skjød, og paa Vogens ene Side staaer „Luc. 10, 20“ og paa den anden „Matth. 5, 16“. Paa hver Side af Tavlen er der Sviler, ved hvilke der staae c. 2 Men høie Menneſſefigurer, hvoraf hver holder et Skjold; paa det ene er Lichtenbergs Navnetræk, paa det andet hans Huſtrues, og udenfor diſſe Figurer er der paa den ene Side Lichtenbergs og paa den anden hans Huſtrues Portraiter, holdte af ſvævende Engle. Ovenover Tavlen er der anbragt det Lichtenbergſke Vaaben, baaret af 2 Englefigurer. Midt i Frontiſpicen er der en Trefant af matſlebet Glas med „יהוה“ (Jehova) i Midten ſaaledes, at Lyſet fra et Bindue bagved ſkinner derigjennem; den er omgivet af Styer, hvorfra Engle-hoveder og Lyſſtraaler komme frem. Ovenpaa Epitaphiet er der paa hver Side en ſiddende Engel og allerøverſt en Engel ſtaaende paa en Kugle med en Palmegreen i høire Haand og en Baſun, hvori han blæſer, i venſtre Haand. Billeder og Figurer ere af hvidt Marmor, Gefimferne og de underſte Fyl-dinger under Inſcriptionen ere deels af hvidt, deels af graat, rødt og grønnagtigt Marmor.

Naar det hedder om Fru Karen Gyldeſtjerne paa Stjernholm, Enke efter Holger Roſenfrands til Boller, at hun den 20de April 1613²⁰⁹⁾ blev begravet i „Vorſens Kirke“, maa derved ſikkerligen forſtaaes „Kloſterkirken“, ſom baade laa tæt ved Stjernholm og dengang betragtedes ſom Byens Hovedkirke.

Kirkegaarden omgiver Kirken paa alle Sider. Mod Nord ſkilles den fra Borgegaden ved en c. 3 Men høi Muur, i hvis veſtligſte Deel der fra ældre Tid er 9 rundbuede Niſcher, hvorom Sagnet fortæller, at der ſade Kloſtrets Abbed og 8 Munke til ſine Tider, for at indſamle Almøſer til Kloſtret; viſtnok ganſke ugrundet. Paa denne Muur, ligefor den nordre Kirkeſdør, er der en Stakitport af Jern, hvorfra en Allee af Lindetræer fører til bemeldte Kirkeſdør. Naar Stakitporten er anbragt der, vides ikke; 1625²⁹⁾ var den der, thi da fik en

²⁰⁹⁾ E. Brot, 2, 25.

Smed 3 f. for 1 Spiger, 1 Hæspe og 1 Hvirvel til den²¹⁰⁾. Mod Vest ender denne Kirkemuur ved en lille, gammel, grundmuret Bygning, der er Hjørnesteedet ud til Badstueghden. Mellem denne Ghde og Kirkegaarden er der et gammelt, høit Steendige, og mellem Hagadens Bygninger og Kirkegaardens Sydside er der ligeledes Steendige. Paa dette, ligesom Kirkeghden, som fører ned til Hagaden, er der en Laage vistnok paa samme Sted, hvor Kirkeværgen 1689 $\frac{1}{4}$ lod en „Stoer Dør gjøre for den gang Ud til Aaen“²¹¹⁾, og hvor der den 24de s. M. blev „Indmuret 3 Kroge vdi den sønder Logge ved Jens tonboes Hauge og oplagt offuer tacht paa Loggen 8 Tagsteen“²¹²⁾. Kirkegaarden grændser mod Øst til den forudm. Latinskole-Bygning og dennes Havedige. — Saa stor en Udstrækning havde Kirkegaarden selvfølgeligen ikke i Kloster-tiden, men har efterhaanden faaet den, navnlig efterat Byens oprindelige Kirkegaard ved St. Ibs (Vor Frue) — nu Frelserens Kirke — i 1575 var med Kgl. Tilladelse udlagt til Torv for Byen. I Klostartiden derimod var der paa den foruden den mindre og oprindelige Begravelsesplads ved Klostret ogsaa dets Bygninger, Gaardsrum, Abildgaard og Kaalgaard, maaſkee endog flere saadanne. Allerede 1571 toges „Kloster Abildgaard“²¹³⁾ til Brug for Kirken til Begravelsesplads, hvorfor Brugeren 1586 fik en anden „haffue paa Klosterflerche gaard Østen ved hr. Hanſis“²¹⁴⁾ gaard Och vesten vid den Gaard, som skolemester²¹⁵⁾ Ehr forlenit“²¹⁶⁾. Endnu en Tid lang derefter var der Dele af den nuværende Kirkegaard, der brugtes som Haver, f. Ex. 1630 „Therkell Ibsens haffue paa Kloster-kierkegaard“²¹⁷⁾. Selv de 2 Jordstykker, som vare overladte Præsterne til at bruge som Haver nævnes endnu som saadanne 1684 for Capellanens

²¹⁰⁾ Kirke-Regnskabsbog — R. A.   ²¹¹⁾ Smstds.   ²¹²⁾ Smstds.

²¹³⁾ Den havde tilhørt nogle Aar forud ved Kjøb, eller snarere Hæste, Mads Hjorth vistnok fra 1567 af. „Eho Phi af gamell osv“ R. A.

²¹⁴⁾ ∅: Sognepræsten Hans Madsens.   ²¹⁵⁾ ∅: Latinskolens Rector.

²¹⁶⁾ „Eho Phi osv.“ — R. A.   ²¹⁷⁾ „Kloster-kierke-bog“ — R. A.

Vedkommende og 1711 for Sognepræstens. Da denne Kirkegaard imidlertid i Tidernes Løb blev utilstrækkelig for Byen, blev der i 1836 anlagt en ny tæt Nord for den østligste Deel af Byen paa Syd siden af det derværende Bakketerrain. Men allerede 1860 maatte denne smukt beplantede Kirkegaard udvides mod Nord med et omtrent halvt saa stort Areal, og endda blev det saa Aar efter. Klart, at det endnu ikke var nok i Forhold til den saa stærkt tiltagende Befolkning. I 1869 foreslog derfor Kirkeinspektionen at magelægge en Kirke tilhørende Jordlod med en Fattigvæsenet tilhørende Jordlod, der stødte op til Kirkegaarden, for saaledes at udvide denne. Der viste sig imidlertid Betænkkeligheder imod denne Plan, man frygtede nemlig for, at Kirkegaardens hele Velggenhed kunde have skadelig Indflydelse paa Drifkebandet i den nedenfor liggende østligste Deel af Byen. Nu foresloges at anlægge en ny Kirkegaard Øst for Byen paa et passende Sted, og dette vedtoges, saa Byen altsaa nu har 3 forskjellige Kirkegaarde.

S. Kirkerneſes oeconomiſke Forhold.

Hvad Kirkerneſes oeconomiſke Forhold angaaer, da kan der for Tidrummet før Reformationen — altsaa for „Staden Hørsens Kirkeſ“, o: St. Ibs („Vor Frue“?) Kirkeſ Vedkommende — ingen ſærlige Oplyſninger gives, da ingen Optegnelſer fra gammel Tid haveſ. Da Graabrødre Kloſtrets Kirke ved Reformationen ſkjænkedes Byen, blev der en fælleds Kaſſe for begge Kirkeſ Indtægter og Udgifter; denne beſtyredes af 2 Kirkeværger under Tilſyn af Borgmeſter og Raad, der ogſaa udvalgte dem. Af diſſe Kirkeværgerſ Regiſtraber — et Par af de ældre haveſ endnu — fremgaaer da, hvilke Indtægter og Udgifter Kirkerne dengang havde. Indtægter vare:

1. Kloſteringsningſ-Penge. Denne Betaling anſattes 1565 ved de nye Kirkeværgerſ¹¹⁶⁾ Tiltrædelleſe ſaaledes: For Niing-

¹¹⁶⁾ 1565 „hellig Dorſdag“ (o: vel Skjærtorsdag) blev Jacob Bager og Niels Chriſtjenſen Kirkeværger. („Ego Phi af gl. op.“ — R. A.)

ning med alle Klokker samt „Jomfru Klokken“²¹⁹⁾ 3 Daler — med alle andre Klokker undtagen „den store Jomfru Klokke“ 2 Daler, og med de smaa Klokker og „Søndags Klokken“ 2 Mark —²²⁰⁾ — I Aaret fra 1ste Mai 1624 — 1ste Mai 1625 blev der, ifølge Kirkeværgens Regnskab, ringet ved 4 Bryllupper og 40 Begravelser. I 1630 fastsattes Taxten for Klokkeringningen og for „Kirkenes Lys“ til 10 Mk. à 2 Sletdl. for alle Klokkerne og Lysene i Kirken — 2 Sletdl. for Klokkerne uden Lysene — 3 Mk. for de 2 smaa Klokker og „Søndagsklokken“, og 2 Mk. for de 2 smaa Klokker alene²²¹⁾. Ved Reglementet 1692 bestemtes Betalingen til fra 4 Mk. til 3 Rdl.²²²⁾.

2. En anden Indtægt var Stolestadepengene. I „Eho Phi osv.“ 1565 findes ingen Angivelse af denne Indtægt, men efter den i 1630 begyndte saakaldte „Kirkebog“ vare Stolestadepengene dengang bestemte til 1 Daler for hver Person i Kirkenes (hver af de 2 Kirker for sig) Midtergangs Stole, og 1 Daler à 1 Ort i Sidegangs-Stolene. Borgmestre, Raadmænd og Vysfogder skulde have Embedsstole gratis øverst i Kirkerne næstefter Kgl. Majestæts Stole (o: Stjerneholm Slotsstole). Iøvrigt bemerkes, at det herefter slet ikke maatte tilstedes Noget at faae Stolestade i Klosterkirken, førend Samme først havde kjøbt og betalt Stolestade i St. Ibs Kirke (!). At „en stor Deel af Indvaanerne“ — deriblandt Mænd som Mads Røholt, Jørgen Thonbo, Knud Monberg o. fl.²²³⁾ — søgte at slippe for at betale Stolestadepenge, uagtet de søgte „Kirkenes Stole“, sees af en Betaling af 26de Februar 1677 fra Borgmester og Raad²²⁴⁾, foranlediget ved daværende Kirkeværges „Ehrlige, Kunstige

²¹⁹⁾ o: indviet til Jomfru Maria — cfr. om „Vor Frue Kirke“ senere.

²²⁰⁾ St. Ibs Kirke havde dengang 3 store Klokker og 2 smaa. Heller ikke de Fattige begravedes uden Klokkelag; thi Reglementet bestemte, at der for de Fattige skulde ringes med „de 2 smaa Klokker uden Betaling“. („Eho Phi osv.“ — R. A.)

²²¹⁾ Kirke-Regnskab — R. A. ²²²⁾ Kirke-Stolebog 1711.

²²³⁾ Dom, 1665 — R. A. ²²⁴⁾ Doc. Rdst. A.

och well forfahrne Mand" Mester Christopher Wegener Bartfjærers Klage. Ved nævnte Befaling indskræpedes det Enhver, som søgte Stolestade uden at have kjøbt det, at tilkjøbe sig Ketten dertil hos Kirkebørgen inden Forløbet af 2 Uger. Et af Stiftsøvrigheden i 1692 tilstillet Reglement gav en ny Bestemmelse om Stolestadepengene, hvorved der betaltes deels en Indfæstning, deels en lille aarlig Afgift af hver Siddeplads, og dette høiere for Klosterkirkens Vedkommende, end for St. Jbs Kirkens. Endnu 1745 var dette Reglement gjældende. Efterhaanden byggedes der Pulpiturstole, og indrettedes andre „luffede Stole“, hvorved Kirkelassen fik særlig og forsøget Indtægt; saaledes maatte Borgmester Hans Rodenborg og hans Søn, „priviligeret Viinhandler“ Jochum Rodenborg, i 1740 betale 40 Rdl. for Tilladelse til paa deres egen Bekostning at indrette en „luffet Stol“ i St. Jbs Kirke. For en Deel Aar siden ophørte Stolestadepengene, i hvert Fald tildeels, idet Stolene paa Gulvet ere til fri Afbenyttelse.

3. En tredie Indtægt for Kirkelassen var Betaling for Begravelser i Kirkerne og paa Kirkegaarden. I 1565 betalte saaledes Erik Hardenberg til Matstrup 40 Dk. 2 Mk. for sin Faders Eiler Hardenbergs Begravelse²²⁵⁾. 1637, 11te Juli „blev samtygt og bevilget et Begravelse og Leiested ubi St. Jbs Kirke paa Torvet til trende Rister“, hvorfor betaltes 60 Sletdal.²²⁶⁾ I 1653 betaltes 20 Daler for en Hollænder-Rijsmands Begravelse i Klosterkirken og det endda kun nede ved Døren. I 1690 betalte Præsten Laurids Fog for et Begravelsessted i St. Jbs Kirkes Chor „med en gammel Viigsteen paa“ (!) 20 Rdl. I 1737 betaltes 8 Rdl. for Erik Hofgaards Viigs Nedsættelse i Faderens, Borgmester Hofgaards, Begravelse i St. Jbs Kirkes lille Sidegang paa søndre Side. Samme Aar betalte Præsten Peder Aagaard for sin Hustrues Begravelse i St. Jbs Kirkes Chor paa nordre Side af Alteret 15 Rdl. I 1738 betaltes der 14 Rdl. for Bisættelsen af

²²⁵⁾ „Eho Phi aff gammel Kirdebog“ — Rdsf. A. ²²⁶⁾ Tingbog — Rdsf. A.

Oberstlieutenant Vindenows Viig i Provst Norups Begravelse i St. Jbs Kirke, hvorfra det senere førtes bort til Aarhus — osv. osv. Ogsaa for Betalingerne for Begravelserne i Kirken eller paa Kirkegaarden indeholdt Reglementet af 1692 specielle Bestemmelser med Hensyn til de forskjellige Steder i Kirkerne, hvor Begravelsen skete, om Gravene vare murede eller ikke, om der lagdes Viigsteen paa eller kun en enkelt Flise eller Træmærke, ligesom der fastsattes Betaling for at opstætte Epitaphier i Kirkerne, 15 à 8 Rdl., og for Tilladelsen til at faae Lufthuller til en muret Begravelse 10 Rdl.

4. Nogle Smaaandtægter havde Kirkeskassen ved Bielser, Kirkegangskoner og Børnedaab for „Lys og Alterklæde“, f. Ex. 1736 ved en Bielse for „Lys og Alterklæde“ 3 Rd. 4 Mk.; for do. ved sin Datters Daab f. A. betalte Capitain Vangeland 2 Rdl. 4 Mk.; for do. ved sin Hustrues Kirkegang Commerceraad Richtenberg 2 Rdl. 4 Mk. i 1737; for sin Bielse 1738 betalte en „Daglønner 3 Rd. 4 Mk.“, og 1739 betalte Ritmester Brockdorf til Grundet 3 Rdl. til Kirken for hans og Frøken Grabows Bielse hjemme i Huset; osv. osv.

5. En lille Afgift erlagdes af Laugene for Tilladelsen til at ophænge deres Viigbaarer i Kirkerne; ligesaa fik „Vogbindere“ Lov til at staae i Kirkerne og forhandle Bøger mod en lille Afgift; endnu 1690 i alt Fald bestod denne Skik — eller rettere Ufrik; thi en gammel Kirke=Regnskabsbog i Rdsf. Arch. viser, at for 26de Juni det Aar betalte „tuende Vogbindere, den Ene fra Rjøbenhauffn, den Anden fra Aars, Stadepenge i St. Jbs Kirke“.

6. Endelig havde Kirkeskassen ogsaa Indtægter ved aarlig Jordskuld og ved Salg af Jorder og Grunde, som tilhørte Kirkerne, saavel som ved Gaver og Legater samt af og til ved Mulfter, som tilfaldt Kirkerne. Jordskuld betaltes saaledes 1630 af 1 Huus i Ribbervig Nord for St. Jbs Kirke (20 f.), af 1 Gaard Ost og Nord for samme Kirke (20 f.) og af 1 Hauge Syd for Kloster=Kirkegaard (16 f.)²²⁷. Af Kloster=

²²⁷) .Kloster Kirkebog“ — Rdsf. A.

kirkens Jord „ved Laen“ fik Jacob Bager 1565 et Stykke for 8 Rdl. og for 1 Mk. aarlig Jordstyk (228); ligeledes Mads Hjort 1567 et Stykke for 8 Rdl. og 8 f. aarlig Jordstyk (229). 1576 bortleiedes til Rasmus Duffen Karup et Stykke Jord mellem hans Huus og St. Jhs Kirke for 10 Rdl. og 20 f. aarlig Jordstyk (230). 1577 bortleiede Borgmester og Raad til Jørgen Gregerfen et Stykke Jord bag ved hans Gaard og heelt op til St. Jhs Kirke for Jordstyk 16 f. aarlig, og Søren Jensen Skomager leiede „den St. Jhs Jord mellem Kirken og hans Huus og bag den Gaard, Niels Lam iboede“ for 8 Daler og Jordstyk aarlig 16 f. (231); 1748 folgt til Peder Bering „Hangejorder“. 1690, 9de Aug. leverede Borgmester Jørgen Hansen til Kirkebørgen 50 Rdl., der var betalt som Mulkt under en Sag argaaende „Lindstovs Hugning“. 1630, 20de Marts „forærede“ Oluf Jbsen, Raadmand i Horsens, til Klosterkirken $\frac{1}{2}$ af Andreas Bøssfemagers Gaard i „Store Smedegade“; den aarlige Rente af denne Gave blev ansat til 4 Sletdaler (232). Af og til blev der hjulpet paa Kirketasken til Anskaffelsen af enkelte Dele af Kirkens Tilbehør og „Ornamenter“ ved, at saadanne stjenkedes Kirkerne. Saaledes gav jo Raadmand Johan Andersen 1670 den smukke og kostbare Prædikestol til Klosterkirken; i 1721 fik samme Kirke et Sølvbækket til Døbefonten af Borgmester Stephan Hofgaard's Enke Bobil Jørgensdatter Højbro, og 1739 et nyt Orgel af Peder Thomasen Bering, en Sølvkande stjenkedes af Parykmager Antonius Bergs Enke osv. osv. Blevne større Reparationer af Kirkerne nødvendige, indkom der ogsaa, ofte endog bethdelige, frivillige Pengebidrag eller Gaver af Materialier dertil. Saaledes skulde i 1686 Klosterkirkens Bljtag fornyses; af Blj alene maatte der kjøbes i Lübeck noget over 128 Stk, som kostede c. 1013 Rdl., og hele Reparationsomkostningen beløb sig til 1289 Rdl. 4 Mk. 2 f.; men Bobil

228) „Eho Phi osv.“ — R. A.   229) do. do.   230) do. do.

231) do. do.   232) „Kloster Kircede Bog“ — Rdf. A.

Hansdatter gav Kirkekasen de 1200 Rdl. dertil. I 1737 trængte St. Jbs Kirke og Taarn m. m. til en betydelig Reparation, der kostede c. 1674 Rdl.; men 734 Rdl. indkom ved frivillige Bidrag; Cancelliraad Lichtenhjelms forstrakte Kirkekasen haade med rebe Penge og med Blj, Tømmer og Muursteen til en Værdi af c. 362 Rdl.; Claus Cordtsen, Handelsmand i Horsens, opførte paa egen Bekostning et Spiir paa Kirkens Taarn og lod det tække med Kobber; og en anden Kjøbmand, Jens Jørgen Lindvig, lod Prædikestolen forbedre og pryde med Billedhuggerarbejde samt bekostede nye Stole i Kirkerne. Saaledes skete det ved mange andre Veiligheder, naar Udgifter forestode, som Kirkekasen ikke selv kunde udrede. Dennes Indtægter, og derved ogsaa dens Evne til at udrede Kirkens Udgifter, forøgedes isvrigt efterhaanden ved mange, og deriblandt betydelige, Legater. Raadmand Oluf Jhsens Gave 1630 er allerede nævnet. I 1635 skænkede Fru Kirstine Munk paa Volter 100 Daler Species som et Legat til Klosterkirken vedligeholdelse. I 1651 legerede Hans Hansen Svane, den senere saa bekendte Erkebisp og sjællandsk Biskop, 1250 Sletdaler til sin Fødeby Horsens, hvoraf Klosterkirken skulde have $\frac{1}{7}$ Rente, idet Capitalen isvrigt aarlig skulde forøges ved Tillæg af de $\frac{1}{4}$ af Renten. Margrethe Pedersdatter Berings Legat 1730 gav Klosterkirken en aarlig Rente af 700 Dl. Som Arving efter sin Søster Dorthea Dideriksdatter, Broder Lichtenbergs Enke, oprettede Claus Cordtsen 1733 et Legat, stort 1000 Sletdl.; deraf skulde Kirkerne have Renten af de 400 Sletdl. og senere, naar Latinfolens Høriere fik tilstrækkelig Løn, tillige Renten af 200 Sletdl. Peder Aagaard, ref. Capellan i Horsens, legerede 220 Sletdl. til St. Jbs Kirke i 1742, og næste Aar legerede Christen Pedersen Gjøvbad 200 Sletdl. til samme Kirke. Mag. Anders Winding, Sognepræst i Horsens, skænkede 200 Rdl. og Borgmester Stephan Nasmussen Hofgaard og Hustru Bodild Jørgensdatter Højbro 100 Rdl. til Kirken. I 1654 havde Raadmand Thomas Knudsen legeret 50 Rdl. Species og i 1673

Nicolai Poulsen, „Indvaner i Horsens“, ligeledes 50 Rdl. til Kirken. Bøvil Hansdatter skænkede i 1674, efter sin afdøde Mand, Raadmand Johan Andersens Villie, 1000 Rdl. til Kirken, dog skulde Capellanen have Halvdelen af Renten for at holde Skrifteprædikener. Handelsmand Diberich von Ham og Hustru Kirsten Jochumsdatter Rodenburg skænkede 90 Rdl. til Byen i den nederste Bysekrone under Froprædiken. Til Klosterkirken legerede Handelsmand Niels Sørensen Maltesen i 1743 den Sum 100 Sletdl. og da Henrik Lichtenberg i 1730 legerede 3000 Rdl. (o: 30 Gaardsavl) til Byen, bestemte han, at $\frac{1}{3}$ af det aarlige Udbytte skulde tilfalde Klosterkirken imod, at den holdt Arvebegravelsen i forsvarlig Stand. I 1754 legerede Cancelliraad Jochum de Richtenhjem 400 Rdl. til Vedligeholdelsen af Kirkerne og Latinskolebygningen og desuden 100 Rdl. til Vedligeholdelse af Epitaphiet i Klosterkirken. — Den bekjendte Kjøbmand Jens Jørgen Lindvig i Horsens skænkede ved sin Død, i Henhold til sit allerede den 23de December 1750 udfærdigede Testamente og senere vedføjede Apendix dertil, betydelige Summer til Byen, deriblandt ogsaa under B. til Byens 2 Kirker og den latinste Skole samt 6 fattige Disciple i denne — den ham tilhørende Anpart af Herning Sogns Ronge-Korntiende, som da var bortleiet for 70 Rdl. aarligt; deraf skulde de 6 Rdl. uddeles til Disciple, men Resten til Kirkerne og Skolens Reparation, naar saadan behøvedes. Endvidere gav han 200 Sletdaler til Kirken paa Betingelse, at den vedligeholder hans Begravelsessted, som er „udi Kloster Kirkes Chor ved den søndre Side lige for Midten til Dgangen udi den danske Skoles Chor“²³³).

Vare Kirkerne Indtægter kun smaa i gammel Tid, saa vare Udgifterne det ogsaa²³⁴), thi vel skulde Kirkerne egentligen ikke blot vedligeholde deres egne Bygninger med alt Til-

²³³) Doc. — Rdl. A.   ²³⁴) I Aaret 16 $\frac{2}{3}$ Indtægt: 65 $\frac{1}{2}$ 3 β ,
Udgift: 56 $\frac{1}{2}$ 1 $\frac{1}{2}$ 8 β .   I 17 $\frac{3}{4}$ Indtægt: 823 $\frac{1}{2}$, Udgift:
202 $\frac{1}{2}$ 3 $\frac{1}{2}$ 15 β . (Kirke-Regnl. — R. A.)

behør, men ogsaa Latinstolens Bygninger; men saa vidt kunde Indtægterne ikke strække, at de kunde fyldestgjøre denne Pligt i nogen synderlig Grad, og saa maatte Dyen og Indboaerne hjælpe til. Blandt de mange mindre Udgifter, som udrededes af Kirkekasen, anføres her nogle Exempler, der ogsaa af andre Grunde kunne mærkes.

3 Aaret 16 $\frac{2}{3}$: for 2 Væs „Bircke May till at mæge begge Kirkerne medt 1 Mk. 5 ß.“ — for 2 Bogne til at hente det hver 3 Mk. — for samme May at hugge 1 Mk. — Klokkeren for at mæge Kirkerne 1 Mk., og 2 Qvinder for Urter at sirve i begge Kirker 1 Mk. — Klokkerens Løn for hele Aaret 8 Rdl. — Organistens Løn for hele Aaret 30 Rdl. — „12 Mk. Jern till Viserne paa Solshiffuen, som var nedblest oc sønderflagen“ 2 Mk. — for at male Viserne med „Cinober og Guld“ 1 Dl. — Givet „Ane Thomises, som hinder er beuulgitt for Kloster Kircke dør at oplade og tillucke till it par shou“ 3 Mk. — Hans Glarmester for „500 Krambsøm till sholewinduerne“ 2 Mk. 1 ß. — 3 Aaret 16 $\frac{2}{3}$: Chordegneens Aarsløn 4 Sletdl. 2 Mk. — „Klokmesterens“ Aarsløn 20 Sletdl. — Hans Nielsen af Viborg for Reparation af „Orgelværket“ 46 Sletdl. (egentlig 98 Sletdl., men Borgerne skænkede de 52 Sletdl.) — „May“ til begge Kirkerne i Pintsen 1 Rdl. 2 Mk. 8 ß. — Arent Billedhugger for Reparation af Prædikestolen i Klosterkirken — 2 Ritualer til „Horsens Kirker“ 4 Rdl. 4 Mk. — 3 Aaret 16 $\frac{2}{3}$: „Seherwerchit reparerit“ — Steendige sat „ved Klosterkirchen paa den østre Side ved Skolen nest plancheverchit“ 4 Rdl. — 1 „Stoer dør for den gang ud til Laen“ 1 Rdl. — „Indmuret 3 Kroge ubi den sønder Vagge ved Zens tonboes haufge og oplagt offuer tacht paa Vaggen 8 Tagsteen“. — 1690: „betalt hans Klokmester for Slaaverchit at ferdig gjøre 13 Rdl. 2 Mk.“ — 17 $\frac{2}{3}$: „for May til Pintsehellig betalt Hans Laursen af Boer Ladegaard for 2 Væs 1 Rdl. 8 ß.“ — osv.²³⁵⁾ Af de

²³⁵⁾ Forst. Kirkeegnslæber — Rdsf. A.

store Udgifter ved betydeligere Reparationer ere allerede foran nogle omtalte. Da det ved Kgl. Rescript af 24de Jan. 1794 blev bestemt, at Gudstjenesten alene skulde holdes i St. Jbs Kirke, maatte denne underkastes en saa betydelig Reparation, at Udgiften løb op til c. 800 Rdl.²²⁶). Om Kirkekasens stundom betydelige Udgifter til Latinskole=Bygningen vil senere blive talt. Som tidligere berørt forsøgedes Kirkekasens Indtægter, navnlig i sidste Halvdeel af 18de Aarhundrede, efterhaanden betydeligt, medens Udgifterne i Reglen ikke forholdsvis voxede²²⁷). Vel opslugte saa den fornævnte store Reparation af St. Jbs eller, som den nu skulde kaldes, „Frelserens Kirke“, Beholdningen; men ved en i en lang Række Aar derefter endog vel hderligt gennemført Sparommelighed i, hvad der anvendtes til Kirkerens Vedligeholdelse, medens samtidigt Tilforholdene forsøgede Indtægterne — var der i 1862 en opsamlet Capital af c. 38000 Rdl. i Kirkekasen. Saaledes var denne nu sat istand til at bære Udgifterne ved den betydelige, men nu aldeles nødvendige, fuldstændige Restauration af „Frelserens Kirke“, ligesom ogsaa Udgifterne ved at sætte Klosterkirken i en dog nogenlunde sømmelig Stand, saa at Gudstjenesten kunde holdes der, indtil Hovedkirkens Restauration var fuldbragt.

9. Sogneforhold; Præsternes Løn.

Det skjønnes ikke rettere, end at Horsens herken før eller efter Reformationen har udgjort meer end eet Sogn og saaledes ogsaa kun havt een Sognepræst, ligesom der jo ogsaa selv i Munketårnens om Graabrødrenes Udjællse fra Byen kun omtales „Staden Horsens Kircke“ (see foran), altsaa be-

²²⁶) Cfr. Molbet: Dagbog, 192, og Jensens Prov. Beg.

²²⁷) f. Ex.: I Aaret 1687 Indtægt: 2746 ms 4 K 15 $\frac{1}{2}$ β . Udgift: 1864 ms 8 K 8 β . I 1728 Indtægt: 2346 ms 1 $\frac{1}{2}$ β . Udgift: 717 ms 5 K 12 β . I 1748 Indtægt: 2345 ms 1 K 8 β . Udgift: 315 ms 1 K 12 β . (Kirke-Regist. — R. A.)

stemt kun een Sognetirke i Byen. Vel gav Kongen i 1532 Byen Graabrødre-Klosterkirke til „en Saagne Kirke“, men Meningen har sikkert (see foran) været, ikke at Byen fra nu af skulde deles i 2 Sogne, hvortil der ikke var nogen Grund eller Anledning, men at Klosterkirken skulde træde i den gamle (forfaldne) Sognetirkes Sted, hvorimod Byen nok fik 2 Præster, ligesom der ogsaa er blevet prædike i begge Kirker.

2 Præster — en Sognepræst og en Capellan — var der i hvert Fald 1586, eller vel allerede noget før, thi i Kongebrevet den 17de Aug. det Aar nævnes udtrykkeligen Rasmus Dall som „Capellan“ i Horsens, og Understøttelsen hdes ham, fordi han havde lidt stor Skade af Ildbrand „nogen Tid forleden“ og derved meget var „kommen til agters“. At Hans Madsen 1582 udtrykkeligen kaldes „Sognepræst“ i „Cho Phi aff en gamell“ osv., er tidligere viist. Af det Forlig i Lehnsmænden Knud Brahes, Provsten Poul Wittkellsens og Borgemestres og Raads Nærværelse, som 1609, 6te Marts, sluttedes mellem Rasmus Sørensen Dall, der da var bleven Sognepræst, og Kjeld Christensen, som da var Capellan²³⁸) — sees det, at Sognepræsten prædikede til Høimesse om Søndagen i Klosterkirken og holdt Ugeprædiken om Torsdagen i St. Jbs Kirke; hvorimod Capellanen holdt Froprædiken om Søndagen i St. Jbs Kirke og om Onsdagen Ugeprædiken sammesteds. Af et lignende Forlig mellem Præsterne i 1621²³⁹), nemlig Sognepræsten Hans Samuelson og Capellanen Gjorb Pedersen, sees det, at denne samme Ordning af Gudstjenestens Afholdelse var vedbleven. Aftenjangs-Prædikener har der været holdt i St. Jbs Kirke, dette sees i hvert Fald af Raadmand Thomas Knudsens Legat 1654 om 50 Rdl. in specie til Kirken²⁴⁰); thi Renten heraf skulde tilfalde „den Prædicant, som Aftenjangs-Prædiken udi Horsens Torvekirke, som kaldes St. Jbs, forretter, eftersom hans Løn for samme Tjeneste tilforn befindes at være ringe“. Det synes isøvrigt, at det ikke var en af Præ-

²³⁸) Doc. Rdf. A.   ²³⁹) Doc. Rdf. A.   ²⁴⁰) Hofm. Fund. 2, 190.

sterne, der udførte denne Aftenfangs-Prædiken „paa Søndage eller ordinaire Hellige Dage“, men at det har været en af Latinstolens Hørere; den ene Gjenpart af Fundatsen skulde nemlig overleveres til „den latinste Skolemester“, og i Fundats-Protokollen i Raadhuus-Archivet staaer ogsaa, at Renten skal betales til „den Person, der betjener Aftenfang i St. Jbs Kirke“, men saaledes vilde neppe Præsten være kaldet. I Nicolaus Poulsens Fundats 1673 kaldes han blot „Aftenfangs-Prædikanten“ og i Diderich von Hams Fundats siges, at Renten skal tilfalde „den, som Aftenfangs Prædiken her i Byen forretter“. — Skrifteprædikener holdtes hver Tirsdag og Onsdag i hvert Fald fra 1674 af, da Bodil Hansdatter ifølge sin afbøde Mand, Raadmand Johan Andersens, Onske legerede 1000 Rdl., af hvis Rente Sognepræsten og Capellanen skulde have hver det Halve, for at holde disse Prædikener „før end Menigheden gif til Skriftestolen at annamme Absolution“. — Ved Rgl. Rescr. 1739, 1ste Mai, affstafedes Froprædiken undtagen paa de 3 store Festsdage, ligesom ogsaa de tidligere Uge- og Skrifte-Prædikener forandrede til Fredagsprædikener med efterfølgende Communion. — Gudstjenesten i Klosterkirken ophørte ifølge Rgl. Rescr. 1794, 24de Januar, og fra nu af holdtes Gudstjenesten alene i St. Jbs Kirke eller, som den jo nu kaldtes, „Frelserens Kirke“. Ved Omordningen af Hospitals-Præsteembedet i 1803 blev det residierende Capellani i Byen forenet dermed, og Capellanen blev Aftenfangspræst for Byen og skal holde Froprædiken paa de 3 store Høitidsdage. Senere er det blevet ordnet saaledes, at Sognepræsten og Capellanen skifte med at prædike til Høimesse og Aftenfang. I 1818 fik Byen en ordineret Catechet, uden at der dog paa-hviler denne nogen fast og stadig Præstegjerning i Byen. — Præsternes Løn før Reformationen er der ingen særlige Op-tegnelser om. Efter Reformationen bestod den væsentligen i Offer af Menigheden saavel paa Høitidsdagene, som ved Vryl-lupper, Barmdaab osv., og det gif sikkert i Horsens, ligesom i saa mange andre Kjøbstæder dengang, at „Præsternes Lønning

var saa ringe, at ingen Mand med Familie kunde have sit aarstændige Udkomme derved" ²⁴¹). I 1550 bestemte Kong Christian den 3die, at den Jordstyk, der i gammel Tid var bleven erlagt til St. Hans Kloster i Horsens af nogle Gaarde der i Byen, herefter skulde henlægges til Byens Sognepræsts og Skoles Ophold ²⁴²). Kongebrevet 1592, hvorved der skænkedes — dog kun indtil videre — Sognepræsten Hans Madsen nogle Tønder Korn aarligt fra Skanderborg Slot i Understøttelse, godtgjør ligeledes Rigtigheden af dennes Klage over, at han kun havde „megen ringe Underholdning" ²⁴³). I 1623 klagede atter Sognepræsten i Horsens, dengang Mag. Hans Samuelsen, til Kongen over, at hans Løn var saa ringe, at han ikke kunde have sin tilbørlige Næring deraf, hvorfor han søgte om at faae den ham formeentlig efter Ordinantzen tilkommende Tiende af Byens Avling. Han fik den dog ikke, thi 1623, 13de Februar, oprettedes der i Lehnsmanden Reinhard Heiden-dorphs og Superintendenten Jens Gjødesens Nærværelse en Contract mellem ham og Borgmester og Raad paa Menig-hedens Vegne, ifølge hvilken han skulde have som fast Løn aarligt 80 Sletdl. og desuden „hvad sædvanligt Dffer og anden Belvillighed, som Almuen og Borgerstabet vilde bevilge ham, samt have Græsning paa Byens Mark til 2 Rør"; men saa maatte han frasige sig al Ret til Hunsleie og til den Gaards Avl, han tilforn havde af Byen ²⁴⁴). Iøvrigt beholdt dog han selv og tildeels hans Eftermand, Gjerd Pedersen, bemeldte Gaards Avl i Brug, men kun som en Billighed af Borgmester og Raad og aareviis; og under en Rets sag desangaaende i 1633 fradømtes der saavel ham, som alle efterfølgende Sognepræster, enhver Ret dertil ²⁴⁵). I 1685 maa Spørgsmaalet om Byens Tiendepligt til Præsterne atter være blevet reist; thi i Raadh.-Archivet findes en Erklæring, dateret den 8de Juni det Aar, fra 19 ansete Indvaanere lydende paa,

²⁴¹) Helveg: „Den danske Kirkes Hist. e. Reform." ²⁴²) Perg.-Doc. Rbh. A. ²⁴³) Doc. Rbh. A. ²⁴⁴) Smstids. ²⁴⁵) Smstids.

at der hverken i deres Tid eller, saa længe nogen af de da i Byen Boende kunde mindes var givne nogen Tiende til Præsterne der, men istedetfor Tiende var der altid til Præsternes („og Orgelmestrenes“) aarlige Løn lagt en aarlig Stat paa den hele Byes Indvaanere, som i Almindelighed kaldtes Præstepenge. At disse saakaldte Præstepenge dog hverken var noget bethdeligt, eller for Skatteyderne trykkende Beløb, sees af Opkrævningslisterne. Saaledes beløb i 1617 — den ældste i Raadstuearchivet tilbageværende Liste er fra det Aar — hele Summen sig kun til 107 Sletdl.²⁴⁶) 3 Mk. 6 ß., uagtet Ydernes Antal var 536. Efter „Prestbogh“, s: Præstepengebog for 1632 var Summen dengang 148 Sletdl. 3 Mk. 8 ß., og paa Baggiden af denne Liste har Sognepræsten quitteret for 80 Sletdl. og Capellanen for 42 Sletdl. 3 Mk. Det kan bemærkes, at Præsterne ogsaa maatte betale Stat af „Prest-Auffling — 1 Gaard — 2 Mk.“ I 1677 var Beløbet af Præstepengene 159 Sletdl. 2 Mk. 8 ß., hvoraf Sognepræsten fik 80 Sletdl., Capellanen 43 Sletdl. 1 Mk. 8 ß., „latinske Skolemester“ 6 Sletdl. 1 Mk. og „Orgelmesteren“ 30 Sletdl. Senere hen i Tiden ere Præstepengene, ligesom det ogsaa nu er Tilfældet, blevne udbetalte af Kæmmerkassen med 53 Rdl. 32 ß. til Sognepræsten og 32 Rdl. 40 ß. til Capellanen. — Imod Fordringer fra Præsterne om Forgøelse i Lønnen søgte man isørigt at sikke sig ved at lade dem, samtidigt med, at de bleve kaldede af Borgmester og Raad paa Menighedens Vegne og i Forening med Provsten — hvilket skete i en Række Aar efter Reformationen — udstede Gjenbreve, hvori de forpligtede sig til at „lade sig nøie med, hvad Løn og Indkomster deres Formænd havde havt, og ikke paaføre Borgereskabet eller Menigheden nye Paalæg“. Saadanne Gjenbreve findes endnu i Raadstue-Archivet fra Mag. Søren Jensen Hart 1621, 4de Jan.; Mag. Hans Samuelsen 1622, 15de Juni; Gjerd Pedersen 1629, 6te Octbr.; Peder Madsen 1629, 2den Decbr.;

***) 1 Sletdaler = 4 Mk.

Mag. Peder Rasmussen Rytter 1660, 4de Juni, og Peder Jensen Munk 1660, 20de April. Et betydeligt Tillæg til Løn-
 nen fik Præsterne i 1674 ved Raadmand Johan Andersens og
 Hustru Bodil Hansbatters Legat, nemlig den aarlige Indtægt
 af 15 Gaards-Avl paa Byens Mark. Men hvor lidet tilbøie-
 lig selve Byen var til at forhøie Præsternes Løn, sees isvrigt
 af de næsten haanlige Erklæringer, som Magistraten og „de
 fornemste Borgere i Byen“ afgave 1710 i Anledning af Ca-
 pellanen Laurids Foghs Ansøgning om Præstepengenes For-
 høielse for ham, saa han kunde lønne „en skikkelig Student“
 (som Medhjælper²⁴⁷). De „fornemste Borgere“ erklærede —
at Capellanen fik 43 Sletdaler 1 Mk. 8 p. i Præstepenge og
 Indtægten af 8½ Gaardsavl, som indbragte ham over 60 Slet-
 daler aarligt, og for Aftenfangs-Prædiken 13 Sletdl. 3 Mk.
 — **at** han, naar han bødes til Viigbegængelse, skjøndt han
 hverken prædikede eller fastede Jord paa, fik efter Folks Vilkaar
 fra 1 til 10 Sletdl., „som Borgerskabet hannem af Høflighed
 meddeler til sit Embedes desbedre Subsistens“ — **at** han ved
 Brudevielser fik sit Offer lige saa vel, som Sognepræsten; lige-
 ledes ved Kirkegangskoner og „deres store Følge“, ligesaa ved
 Varneaab „fast lige saa meget, som Sognepræsten“ — **at**
 han fik Høitidsoffer „fast lige saa meget, som Sognepræsten
 gives, som nok bedrager sig til en anseelig Summa“. Ved
 Indsendelsen af denne „de fornemste Borgeres“ Erklæring til-
 føiede saa Borgemeister og Raad, at hvis Stiftsbefalingsman-
 den ihntes, at Capellanen ikke selv kunde holde en Medhjæl-
 per, vilde de indvarsle alle Byens Indvaanere til Ting, for
 at de under Ted kunde forklare, hvad de offte til Capellanen;
 da det saa uden Tvivl skulde „befindes, at han nyder langt
 mere, end nogen Capellan med Kette kan tilkomme. Vi kjende
 vel mange Sognepræster, som paa deres egen Bekostning maa
 holde en Student til at prædike for sig, naar de ei selv
 gider (!), og dog ei har halvt saa megen Indtægt, som

²⁴⁷) Doc. No. A.

denne (!) Capellan, det samme, som vi og vil formode, han vorder tilholdt at gjøre, saafom det nu ikke er den rette eller beleilige Tid, denne fattige By med nogen ny Paalæg for hans Skyld videre, saa længe Krigen varer, at besvære." Af Erklæringen sees isvrigt, at Capellanens Indtægt var, foruden Offer og Accidenter, i Præstpenge, Jordindtægt og Legatpenge 116 Sletdaler 4 Mk. 8 ß., o: 78 Rdl. 8 ß. Rigsbank. — Istedetfor omtalte Gaardsavl, som isvrigt ikke Byen, men Johan Andersens og Hustrues private Godgjørenhed havde forøget Præsternes Indtægter med — blev der ved Bymarker-nes Udsiftning senere henlagt til Sognepræste-Embedet c. 17½ Td. Land tæt ved Byen og 8 à 9 Td. Land ved Steensballe-Sund samt til Capellanen 25 à 26 Td. Land og 8 smaa Englobder deels i Langemark, deels i Lindstov. Hvitidsofferet til Sognepræst, Capellan og Catechet er for nogle Aar siden bleven afløst med en aarlig Pengesum, der udbetales af Ræmner-tassen, efter Vigning paa Formue og Velighed; den var i 1874 i Alt 2,613 Rdl. Dengang Kongen i 1532 skænkede Byen Graabrødre-Klosters Bygninger til Brug for dens „Predicanter, Skole och thill ett Hospitall“, fik den første evangeliske Præst ved Klosterkirken ogsaa sin Bolig i den ene af de gamle Klosterbygninger, hvilket sees f. Ex. af en Notits i „Eho By: Aff en gamell Kircke-Bog“²⁴⁸⁾ angaaende Veligheden af en i 1586 Mads Hjort tilstaaet Have, der beskrives at have ligget paa Klosterkirkens Kirkegaard „Østen ved hr. Hanfiss“²⁴⁹⁾ gaard Och vesten vid dend gaard, som skolemester Ehr forlenit“. Da den fordums Latinstoles Hovedbygning sikkert ligger der, hvor den Rectoren i hvin Tid forlenede Bygning laa (see foran), og omhandlede Have laa Vest for den, altsaa hvor der nu er Kirkegaard mellem Kirken og Vorgegaden, maa den Øst derfor liggende „hr. Hanfiss gaard“ have ligget lige over for den gamle Skolegaard og saa vel med dens sydlige Gavl op imod — om end ikke lige til — Kirkens nordvestlige Hjørne.

²⁴⁸⁾ Prot. Rbh. A.

²⁴⁹⁾ Sognepræsten Hans Madsen.

Til denne fri Bolig for Sognepræsten hørte dengang ogsaa en Have, hvilket sees af en Notits 1582 i samme „Eho Phi“ osv., hvor Beliggenheden af en „Kolgaard paa Kloster Kirkegaard“ betegnes at have været „Norden næst den Have, som Hr. Hans Madsen Sognepræst nu udi Brug og Hævd haver.“ Hvor længe Sognepræsterne i Horsens havde bemeldte fri Bolig, kan ikke sees af de forhaanden værende Optegnelser. Muligen er Bygningen brændt under en af de Ildebrande, som hjemsogte Byen, uden at der har været Midler eller Lyst til at opføre den igjen, maaskee er den ogsaa blot forfalden, uden at Præsten, eller Kirkekasjen, har kunnet faae den underkastet en Hovedreparation, og saa er den bleven nedbrudt; muligen tilfælde, fordi man trængte til Grunden, den stod paa, for at udvide Begravelsespladsen. Af det foran omtalte Forlig 1623 sees det, at den fri Bolig for Sognepræsten i hvert Fald da ikke mere var til, thi nu fik han Huusleiepenge. Heller ikke senere have Præsterne haft fri Bolig; Catecheten har det vel, men det er fordi han er Overlærer ved Borger-skolen.

10. Byens Præster.

Byens Præster før Reformationen vides der nu Intet om. Som den første „evangeliske Prædiker“ i Horsens nævnes Peder Borgsmed. I „Gl. Danske Magazin“ 1, 158, er der nemlig anført følgende Brev til ham fra Bogtrykkeren Hans Vingartner i Viborg, dateret 3die Søndag efter Paaske 1530: „Her har I nu igjen, kjære Hr. Petter Borgsmedt, Eders Bog, som I sendte os fordansket til at trykke og lade udgaae ikke alene i den lille og dog gode Christi Hjord hos Eder i Horsens, men ogsaa den menige christelige Almue i ganske Danmark til Gavn og en mærkelig Indgang i Skriften²⁵⁰), som ved hver Artikel bestodes“ o. s. v. o. s. v. „Gamle Dsk. Magazin“ omtaler ham derhos som „en af vore

²⁵⁰) Bogens Titel var nemlig „En lidet Indgang udi Skriften“.

første lutheriske Præster i Thyland". I Hans Thomassøns Psalmebog 1569 er der optaget en Psalme af ham: „Velsigne, ja det skal Herren gjøre“ osv., men den er ældre end det Aar, thi den findes allerede i en Psalmebog fra 1553 og, da den der har til Overskrift: „Benedicite Petri Ryani Borek-smiid“, sluttes der, at han er født i Rye i Thyland, og der tilføies, at han nævnes i „Catalogus Bibliothecæ Resenianæ“ som Forfatter til „vor christelige Værdoms Hoved-Artikle paa Dansk udsat 1530“, samt at Dr. Claus Hyschander²⁵¹⁾ omtaler ham i sit latinske Manuscript om danske Skribenter saaledes: „Peder Borgesmid, Præst i Horsens i Thyland, en i verdslig Viisdom og den hellige Skrift vel erfaren Mand, begabet med Klogskab, Veltalenhed og et oprigtigt Væsen, elegant og andægtig i sine Prædikener til Folket, en meget skarp Fjende af den romerske Kirke og en utrættelig Forkjæmper for den lutheriske Lære. Han var den første, som tilligemed Tausen reformerede Kirkerne hos Thyberne med stort Arbeide og Fare, i sin Tid en berømt Digter og Musiker. Han har skrevet 1) nogle Psalmer, hvoraf en Deel opbevares i Hans Thomassøns Psalmebog — 2) forskjellige Tractater til Menigheden i Horsens — 3) et Compendium af den rene Kirkes Hovedlærdomme, som den stockholmske Præst Claus Petri havde forfærdiget fra Tydsk paa Svensk, har han oversat fra Svensk paa Dansk samt forøget og udgivet“. — Prof. Myrup i „Bidrag til den danske Digtekunsts Historie“²⁵²⁾ regner ham blandt de Reformatorer, der især virkede som Psalmedigtere. Peder Borgesmed angives at være død som Præst i Horsens den 18de Decbr. 1572²⁵³⁾.

Hans Madsen blev, da Munkene 1532 udjoges fra Graabrødre-Klosteret og Frederik den 2den havde skjænkent Borgernes Klosterbygningerne, „befalet af Kongen at prædike i Klosterkirken paa lutherisk Maade“²⁵⁴⁾. I Poulsøns „Bibl. Arb.

²⁵¹⁾ f. 1557, Sognepræst i Herfølge 1587, Rgl. Historiograph 1616 — altsaa nær ved Peder Borgesmeds Levetid. ²⁵²⁾ B. 1, p. 190.

²⁵³⁾ Cfr. Worms Lexicon, 1, 137. ²⁵⁴⁾ Pont. An. 2, 368.

og Catal. Pastorum“ II., 37, anføres han som den første Præst i Horsens efter Reformationen. I „Hist. Efterretn. om Præsterne og Præstebaldene i Aarhus Stift“²⁵⁵⁾ nævnes under C¹ først Hans Madsen som Præst i Horsens og dernæst Rasmus Dall, medens under A¹ Præsterækken er anført saaledes: 1) Peder Storm, 2) Peder Borgsmed, 3) Hans Knudsen, 4) Hans Samuelsen Schreuder; men da ogsaa Mag. Jesper Norrup er tagen med i Præsterækken som Sognepræst, og denne først var det fra 1715 $\frac{1}{8}$ til 1757 $\frac{3}{2}$, er dermed viist, at dette Manuscript er fra en nyere Tid, og dets Angivelse af Præsterækken for den første Tids Vedkommende er ikke absolut paalidelig. I det før omtalte Pergaments-Stjæde fra 1582²⁵⁶⁾ nævnes Hans Madsen som daværende Præst (Sognepræst) i Byen. I Kongebrevet 1592, 20de Mai, til Borgmester og Raad i Horsens siges, at Ansøgningen om Hjælp var indkommen fra „hederlig mand her Hanns Madsøn, Sognepræst vdi vor kiststedt Horsens“²⁵⁷⁾. En Hans Madsen blev i 1532 beskiftet til at være lutherst Præst ved Klosterkirken i Horsens, og en Hans Madsen nævnes udtrykkelig som Sognepræst i Horsens i bemeldte Kongebrev 1592 — mon det er den samme Mand? Han maatte altsaa have været Præst i Horsens mindst 60 Aar og i 1592 have været mellem 80 og 90 Aar gammel. Umuligt er det vel ikke, men dog mindre sandsynligt. Iøvrigt. maa bemærkes, at der i en gammel haandskreven Topographi over Taasinge²⁵⁸⁾ anføres som Sognepræst i Bregninge en Hans Madsen med Tilføielse, at han i 1573 skal være bleven Præst i Horsens. Dette tyder paa, at der i Tidrummet nærmest efter Reformationen har været 2 Præster af samme Navn i Horsens, den Sidste i hvert Fald som Sognepræst (cfr. Notitserne ovenfor), ligesom det da ogsaa maa have været den Hans Madsen, som den 2den Juni 1585 blev trolovet og derpaa gift med Hans Tavsens Datter

²⁵⁵⁾ Ny Mønst.-Sml. Nr. 1194 paa St. Kgl. Bibl. ²⁵⁶⁾ „den Hæve, som hr. Hans Madsen nu vdi Prug og Hævd haver“. Doc. N. A.

²⁵⁷⁾ Doc. Kbh. A. ²⁵⁸⁾ Kallste Sml. Pl. 378.

Elisabeth²⁵⁹). „Predicator Horsnensis“ kalder Petrus Storm sig i Underkriften under Kirkeordinantsen 1537; Kragh oversætter det, ligesom ved de andre Underkrifter, ved „Prædiker“²⁶⁰), men tidligere²⁶¹) oversætter han det, ligesom ved de Andre, ved „Sognepræst“. Hvorledes det kan hænge sammen med, at Horsens paa samme Tid strax efter Reformationen skulde have haft 3 Præster, hvoraf de 2 endog samtidigt skulde have været Sognepræster, har jeg ingen Oplysninger kunnet faae om. Om „Peter Storm“ synes Intet at være bekjendt uden, at han medunderstrev Kirkeordinantsen 1537, og det hverken før eller efter det Aar; hverken naar han blev Præst i Horsens, eller om han døde der, og da naar, er bekjendt; om „Peder Borgsmed“ vides der derimod, som ovenfor anført, dog en Deel, selv, at han døde som Præst i Horsens. Underligt maa det synes, at Peder Borgsmed — „den Første, der tillige med Hans Tavsens reformerede Kirkerne hos Byderne“; allerede før 1530 lutherisk Prædikant i Horsens; „vel erfaren i verdslig Viisdom og i den hellige Skrift“; „begavet med Klogskab, Beltaalighed osv. osv.“ (cfr. hans næsten Samtidiges, Lysanders, Vidnesbyrd om ham) — dog, da „de fornemste af de Tidens Præster“²⁶²) sammenkaldtes, for at forfatte og bifalbe Ordre — ikke skulde have været med i denne vigtige Sags Ordning og Afgjørelse, men være bleven sat tilside for en ubekjendt Præst i samme By. Hvis ikke han selv har foretrukket, deels at holde sig frivilligt tilbage, skjøndt kaldet til Forsamlingen, deels at virke i Horsens ikke som Sognepræst, men som Fripræst ved Siden af Byens 2 Præster; fristes man til at troe, at Peder Borgsmed og Peder Storm i Virkeligheden er den samme Mand,

²⁵⁹) Peder Høgelunds Dagbøger; Ny Kgl. Sml. Nr. 559. — Hun var først gift med en Kjøbmand i Horsens, som rimeligviis har het det Anders Pors, siden Mag. Mads Andersen Pors, først Rector i Horsens (?), saa i Ribe og saa Sognepræst ved Domkirken der — var hans Søn. (3ydsf. h. t. Sml. 5 - 3—235.)

²⁶⁰) Kragh: Chr. d. 3. Bst. 4de Bog p. 624. ²⁶¹) 3bid. p. 174.

²⁶²) 3bid. p. 175.

stjønndt Binavnene ere saa forffjellige²⁴³). I Brevet 1530 kaldes han „Borgesmiedt“, i Overtskriften i Psalmebogen 1553 over den af ham digtede Psalme kaldes han „Borchsmidt“, og Hyscander kalder ham „Borgesmiedt“. Forudsat, at Peder Borgsmied og Peder Storm var samme Mand og — at der i Tidsrummet fra 1532 til 1592 har været ikke en men to Præster af Navnet Hans Madsen i Horsens; kunde Sagen maastee tænkes at forholde sig saaledes: Peder Borgsmied eller Storm prædike Lutherisk Christendom i Horsens strax ved Reformationens Begyndelse og vandt der hurtigt en Menighed — „en lille og dog god Christi Hjord“ — (cfr. Brevet 1530 foran); saa at Borgerne med deres ivrigt lutheriskfinde Borgmester Pors Jensen i Spidsen overlod ham Byens egen Sognkirke, St. Jbs (Vor Frue?) Kirke til at prædike i, hvilket han ogsaa senere blev ved med indtil sin Død der i Byen den 18de December 1572. Da saa Graabrødrene fordreves fra Horsens 1532, og deres Kirke nu stænkedes Byen; bestilte Kongen en lutherisk Prædiker, Hans Madsen, til at prædike i den forudms Klosterkirke paa lutherisk Maade, saa at Byen saaledes nu havde 2 Præster. Naar denne Hans Madsen døde, vides ikke. Muligen betragtedes han ikke som Hovedpræst, men som 2den Præst i Byen; i saa Fald har Estermanden været Rasmus Sørensen Dall. Denne var i hvert Fald Capellan i 1586 eller maastee allerede en Tid før; thi som saadan nævnes han i Kongebrevet af 17de August 1586, hvorved der indtil videre stænkedes ham Kongens og Kronens Korntiende af Ørribslev Sogn paa Grund af den Skade, han nogen Tid forud havde lidt ved Ildbrand. Angivelsen af 1572, 18de Debr., for Peder Borgsmieds (Storms?) Død og 1573 som det Aar, da den anden Hans Madsen — Hans Tavsens Svigerføn — forflyttedes fra Bregninge Sogneskald paa Laasunge til Sogne-

²⁴³) Ogsaa andre bekjendte Mænd i hine Tider forandrede stundom deres Binavne, i Horsens f. Ex. Riber til Svane. Blandt ældre danske Præster efter Reformationen findes isvrigt Ingen med Binavnet „Borgsmied“, men flere med Binavnet „Storm“.

præste-Embedet i Horsens, kunde saaledes stemme overeens. I saa Fald blev Præsterækken i den første Tid efter Reformationen følgende: Hoved- eller Sogne-Præster: 1) Peder Borgsmed Rhanus (eller Peder Storm) fra Reformationen af indtil 18de Decbr. 1572, da han døde; 2) Hans Madsen den yngre, forflyttet hertil 1573 fra Bregninge, levede endnu som Sognepræst 1592²⁶⁴), Dødsaaet ikke bekjendt. 3) Rasmus Sørensen Dall, forud Capellan i Horsens, kaldet til Sognepræst efter Hans Madsen. 2den Præst eller Capellan: 1) Hans Madsen den ældre, beskiftet 1532, Dødsaaet ubekjendt; 2) Rasmus Sørensen Dall.

Bemeldte Rasmus Sørensen Dall var i hvert Fald Sognepræst 1609, thi det var som saadan, at han den 6te Marts det Aar sluttede Contracten med sin Eftermand i Capellaniet, Kjeld Christensen, angaaende Fordelingen mellem dem af Embedsforretningerne og Offeret²⁶⁵). Efter ham blev Magister Hans Knudsen Sognepræst. Han nævnes som saadan i et Document 1616 i Raadstue-Archivet. Ifølge Indskriften paa en Viigsteen i Klosterkirken var han gift med Ane Rasmusdatter, og begge skulle være døde af Pest 1629. En Datter af dem, Maren Hansdatter († 1672), blev gift med Niels Kalesen Høg, Raadmand i Horsens og Slotskriver paa Stjernholm († 1678); disses Datter Anne Nielsdatter Høg eller Høeg (f. 1640, † 1719) blev gift med Borgmester Jochem Rodenburg i Horsens og saaledes Moder til den yngre Jochem Rodenburg, senere adlet med Navnet Richtenhjem, og Hans Jochemsen Rodenburg, der blev Borgmester i Horsens.

Mag. Søren Jensen Hart, Rector ved Kolding Patinskole, blev af Borgmester og Raad og Menigheden²⁶⁶) kaldet til Sognepræst i Horsens og udstedte sit Gjensbrev d. 4de Jan. 1621²⁶⁷), hvori han lover at lade sig nøie med „huif

²⁶⁴) Doc. Rbh. A.   ²⁶⁵) Doc. Rbh. A., cfr. p. 44, Anm. 1.

²⁶⁶) Egentlig „24 Dannemænd og Borgere paa Menighedens Vegne“ (see nedenfor).   ²⁶⁷) Doc. Rbh. A.

Indkomst og Lønn, min (o: hans) formand S. Mester hans Knudzønn wdi samme bestilling och thieneste før migh (o: ham) hafft haaffuer". Han kom strax i Strid med Capellanen, Gjerd Pedersen, angaaende Fordelingen af Forretninger og Indkomst. Da han nu meldte dette til Borgmester og Raad, henviste disse til, at baade han og Gjerd Pedersen, dengang de af Borgmester, Raad og 24 Dannemænd og Borgere paa Menighedens Vegne vare blevne kaldede til deres Embeder, havde forpligtet sig til at forholde sig i deres Kald, ligesom deres Formænd, og lade sig nøie med de Indtægter, der 1609 ved Contracten vare blevne bestemte for daværende Sognepræst og Capellan — og denne deres givne Forpligtelse skulde de holde ²⁶⁸). Søren Jensen Harts Embedstid varede isvrigt kun ganske kort, han er nemlig i Begyndelsen af Aaret 1622 enten død eller forflyttet ²⁶⁹).

Mag. Hans Samuelsen blev Sognepræst i Horsens 1622 og udstedte sit Gjenbrev vistnok samtidigt med Kaldelsen, den 15de Juni; i dette lovede han at være tilfreds med de Indkomster, hans Formænd, Sognepræsterne, havde faaet og ikke paaføre „Borgerflabet eller Menigheden“ noget nyt Paalæg ²⁷⁰). Samme Dag indgik han og Capellanen Gjerd Pedersen paa Stjernholm i Nærværelse af den Kgl. Befalingsmand, „velb. Reinhardt Heidenhordff“ samt Borgmester, Raad og 10 Borgere en „Wenlig Contract och forligelshmaaf“ ang. Fordelingen af Kirketjenesten og Offeret „Paa det Fred och Enighed imellom dennomb kunde størckis Och ald Bennighed kunde Nederdempis, som tilforne Mellomb di Dannemend Presterne werridt haaffuer“ ²⁷¹). Det løb nu Altsammen saa meget fredssommeligt; men allerede næste Aar kom han i Strid med Borgmester og Raad, da han nemlig paastod, at der isølge

²⁶⁸) Doc. Rbh. A.   ²⁶⁹) Han var sagtens Søn af Mag. Jens Sørensen Hartz eller Harde, som først var Rector i Kolding, senere Capellan der, men Sognepræst der fra 1591—1612, da han døde. (Hyen: „Kjøbfl. Kolding“, p. 81.)   ²⁷⁰) Doc. Rbh. A.

²⁷¹) Doc. Rbh. A.

Rirkeordinantsen skulde hved ham Tiende af Horsens Byes Avling. Udfaldet af Sagen blev, at han maatte frasælde sin Paastand samt afgive til Byen den Gaards Avl paa Bymarken, han hidtil havde havt, hvorimod han saa, foruden Offer og anden „Belvillighed, som Almuen og Borgerfchabidt ham vill bevilge“, skulde have som fast Løn 80 Sletdl., derunder Huusleiepenge, samt aarlig Græsning paa Bymarken til 2 Røer²⁷²⁾. Hans Samuelsen skal²⁷³⁾ have havt Tilnavnet Schreuder og været Søn af Borgmester Samuel Hansen Schreuder i Kallundborg, Sønesøn af Mag. Hans Schreuder, Præst i Flensborg, og Dattersøn af Biskop Dr. Hans Albertsen i Kjøbenhavn. Han var først Hører i Sors Skole og siden Rector i Aalborg. Fra Horsens forflyttedes han 1628 eller vel snarere 1629 til det residerende Capellani i Bergen, blev Sognepræst der i 1632 og døde den 17de Juli 1647.

Gjerd Pedersen blev Sognepræst i 1629, hans Gjenbrev²⁷⁴⁾ er dateret Horsens den 6te Octbr. 1629. Han var først Capellan i Byen. Om hans Strid med den næstforrige Sognepræst er der allerede fortalt, ligeledes om hans Contract med sin Formand. I 1633 kom han i Strid med Borgmester og Raad om den Gaards Avl, Hans Samuelsen havde maattet frasige sig Retten til, men som man dog af Godhed havde ladet Præsten blive ved at benytte. Ved Byfogdens Dom frakjendtes ham nu aldeles Retten til den²⁷⁵⁾. I Skattebogen 1638 er han ansat til Skat for 3½ Gaards-Avl foruden omhandlede „Præst Auffleing — 1 Gaard“²⁷⁶⁾. Han var gift med Lene Clemensdatter, en Datter af Clemens Oluffen, Raadmand i Horsens, og Hustru Sidsel Pedersdatter Wagge, en Datter af Peder Wagge i Ribe. Han blev Provst i Nim Herred, var det i hvert Fald den 14de Marts 1642, da han som saadan underskrev Capellanen Poul Clemensen Bruuns Raalshbrev. I 1650, sagtens i Sommertiden, døde han; Enten

²⁷²⁾ Doc. Rbh. A.

²⁷³⁾ Efr. P. Høgelunds Dagbøger.

²⁷⁴⁾ Doc. Rbh. A.

²⁷⁵⁾ do. do.   ²⁷⁶⁾ do. do.

overlevede ham i nogle Aar, i det Mindste er Skiftebrevet efter hende først udstedt i 1656²⁷⁷⁾.

Poul Clemensen Bruun, hidtil Capellan i Bhen, blev den 15de Septbr. 1650 i Klosterkirkens Chor kaldet af Borgemester og Raad til Sognepræst i Horsens. Allerede kort efter kom han i en heftig Strid med Borgemester Oluf Hansen Svane, om hvis Tilbøielighed til Egenraadighed, Herkesfyge og Trætte Retsprotokoller m. m. fra den Tid isvrigt bærer mange Vidnesbyrd. Borgemesteren anklagede endog Poul Cl. Bruun for Biskoppen iblandt Andet for, at han i Tamdrup Kirke og „udenfor i Paahør af Bogensvende og Dreng“ havde sagt: „Borgemester haver gjort mig mere Ondt end Godt.“ Poul Bruun indgav imidlertid til Biskoppen den 15de Septbr. 1651 et alvorligt Forsvarsskrift, som endnu findes i Bispearchivet. Heri erklærer han det for beviistligt, at Borgemesteren ofte havde bragt ham til at gjøre sit Embede sukkende, fordi Borgemesteren „haffuer icke aleniste forsømt Densdags og Taarsdags prædicheenerne (end och naar dend ædle materie Christi passions historie er forhandlet), men oc til os ofte imod Necessen bededags prædicheener, at Jeg intet schal talke om Søndage oc Hellige Dage.“ Fremdeles erklærer han, at Borgemesteren i de snart 9 Aar, Poul Bruun havde været Præst i Bhen, ikke en eneste Gang havde været tilstede ved Morgenbønnen, „huor aff flyt och fult en stoer nedbrydelse; Thi hand er dend Offuerste Borgemester i Horsens“. I Anledning af, at Borgemesteren i sin Klage til Biskoppen havde httret, at han havde gjort Poul Bruun Godt, skriver han, at det takker han ham for. „Derfom Jeg haffuer bekommit mere end mit Embede aff saadan En mand burde, enten hand mener det stycke Klede, hand forærede mig offuer hans S. Husstruis Liig, som jeg tilforn nat oc dag i hindis suaghed som billigt naar, betiente, eller Andet, Rand hand det fordre, saa er Jeg, Gud sche loff, goed for at betalle haunem det.“ Hvad Udval-

²⁷⁷⁾ Eldre Regiftrant i Rbh. A.

det, efter denne i flere Henseender ret characteristiske Erklæring blev af Sagen, er mig ikke bekjendt. Poul Clemensen Bruun døde 1660 vistnok strax i Begyndelsen af Aaret. Ifølge Skiftebrevet²⁷⁸⁾ heed hans Hustru Sophie Poulsdatter og overlevede ham.

Mag. Peder Rasmussen Rytter var, ifølge det af ham ved Kaldelsen udstedte Gjenbrev dat. 4de Juni 1660²⁷⁹⁾ født i Skjødstrup, altsaa vel en Søn af derværende Sognepræst Rasmus Sørensen Rytter og sagtens Broder til Provst Oluf Rasmussen i Gangsted. Før han blev kaldet til Horsens, var han Hører i Aarhus Latinskole. Til Sognepræst i Horsens kaldtes han den 29de Marts 1660 og ordineredes 29de Mai s. A. af Bispen i Viborg, da Aarhuus Bisp Jakob Mathiasen var dødsfyg. I 1668 blev han Provst for Nim Herred. Han roses som en oprigtig Guds Tjener. Af ham høves trykte Kiigprædikener over den bekjendte Raadmand i Horsens, Johan Andersen († 1674), og over Maren Thonbo, Borgemester Jørgen Hansen Hørbroes Hustru i Horsens. I en Skrivelse dat. 1ste Septbr. 1666²⁸⁰⁾ beklagede han sig for Borgemester og Raad over Capellanen Peder Munk. Han havde nemlig selv paa 7de Aar maattet messe om Fredagen og Søndagen, hvilket ellers var Capellanens Pligt. For Bisshoppen havde han engang beklaget sig derover, og denne havde saa først skriftligt, 3die Jan. 1661, befalet Peder Munk at gjøre sin Pligt, og senere ved en Visitats irettesat ham i Sognepræstens Kammer. Det havde alligevel ikke hjulpet; men, da Sognepræsten nødigt dog „vilde føre Sagen frem for Capitel og offentlig Proces“, anmodede han nu Borgemester og Raad om at tilholde Capellanen at opfylde sin Pligt ifølge Kaldsbrevet. Dette blev nu forsøgt, men Peder Munk paa- stod, at det altid havde været Sognepræstens Tjeneste hver anden Uge om Fredagen at messe og prædike i Klosterkirken,

²⁷⁸⁾ Gl. Registrant over Rbh. A. under Nr. 287.

²⁷⁹⁾ Doc. Rbh. A.   ²⁸⁰⁾ Doc. Rbh. A.

samt messe og prædike, hvor der skulde messes om Søndagen; og, at det var Mag. Peder Rytter, der vilde have det Gamle omgjort. Sagen er imidlertid dog bleven afgjort i Venlighed; thi Sognepræstens Skrivelse til Borgemester og Raad har af dem faaet følgende Paategning: „Anno 1666 den 4de Septbr. haver Capellanen Hr. Peder Munk sig her paa Raadhuset ubi Borgemester og Raads Overværelse inod Mester Peder Rytter billigt beqummet og ventlig om Messen forenet“. — Peder Rasmussen Rytter døde den 6te Januar 1695, 68 Aar gammel. Et Par ret characteristiske Bemærkninger af ham i Kirkebogen 1683 ere følgende: „13de Februar begravet Johanne Rasmussdatter, som stak sin Mand ihjel, halskuggen paa Torvet; var den første Misbæder i min Tid²⁸¹⁾); Gud give, hun maa være den sidste!“ — Den 25de April: „Christen Skolemesters Søn døbt, som var det første Barn, der blev døbt efter Prædiken efter den nye Forordning tvertimod Ordinantjen.“ — Han var 2 Gange gift, og hans anden Kone, Kirsten Pedersdatter, levede i Horsens mange Aar efter hans Død og, saavidt skjønnes efter Stolestadbogen, flyttede fra Byen 1723. Efter Kirkebogen har han havt 12 Børn, hvoraf 3 Sønner. 1661, 10de Januar, underskrev han for Horsens Geistligheds Vedkommende Souverainitets-Acten²⁸²⁾. Han synes at have været ret formuende; i „Prestebog 1660“²⁸³⁾ er han ansat til Bidrag af 3 Gaardes Axl foruden „Prestaulk“; og i „Auffling Skatte-Bog“²⁸⁴⁾ for October Kvartal 1687 staaer han endog sat til Skat for 6 Gaards-Axl. Ifølge „Horsens Grundtaxt 1682“²⁸⁵⁾ beboede han sin egen Gaard med Have til i Nørregades Rode og vistnok paa østre Side af Torvet eller Gavlglyde.

Mag. Anders Andersen Vinding var Sognepræst i Haslund-Nst, da han 1695 blev kaldet til Horsens Sogneskole, hvilket han ifølge sit eget Notat i Kirkebogen tiltraadte

²⁸¹⁾ o: altsaa i meer end 22 Aar!   ²⁸²⁾ Aarsb. f. Geh. Arch. 2, 121.

²⁸³⁾ Prot. Kbh. A.   ²⁸⁴⁾ do. do.   ²⁸⁵⁾ do. do.

den 16de Marts; samme Aar blev han Provst i Nim Herred, og Aaret efter tog han Magistergraden. I 1707 lod han, ifølge en Inscription i Klosterkirkens Chor, saavel Stolene i Choret, som Gulvet foran Alteret der paa sin egen Bekostning reparere og skjenkede desuden 600 Rdl. til Kirken, Latinskolen og Byens Fattige, ligesom han ogsaa betænkte sit forrige Sogns Fattige med en Gave af 100 Sletdl. Han eiede den Gaard paa nordre Side af Søndergade, hvori han boede, og fik desuden 1709 Gaarden ved Siden af tilskjødet sig af Diderich Cordtsen²⁸⁶). 1701, 12te April, klagede han og Cappellanen Laurids Fogh (eller Voigt) til Borgemester og Raad over, at Høitidsoffrene aftog sa stærkt, Mange undlode at offere til enkelte Høitider, og Nogle offrede slet ikke²⁸⁷). Til St. Jbs Kirke skjenkede han „Resenti Bibel“ og til Klosterkirken „Swanningii Bibel“. Han døde 1715, 70 Aar gammel²⁸⁸). Hans Hustru, Karen Ottosdatter, var en Datter af hans Formand i Haslund, Provst Otto Thomsen Lyngaa; hun overlevede ham, blev gift med Eftermanden og skal være død den 27de Januar 1723.

Mag. Jesper Jacobsen Norup, født i Hjerteminde d. 2den Februar 1682, havde været Skibspræst, førend han 1715 blev kaldet til Sognepræst i Horsens. Den 14de Octbr. f. A. blev han Provst i Nim Herred. Ifølge hans egen Ansøgning fik han Niels Frimodt adjungeret sig d. 8de August 1794 med Bøfte om, at denne maatte blive hans Efterfølger i Sognekaldet. Han døde den 30te Decbr. 1757. Først var han gift med sin Formands Enke (see ovenfor); efter hendes Død giftede han sig samme Aar med Sara Cathrine²⁸⁹) Jørgensdatter, dist en Datter af Mag. Jørgen Mikkelsen i Hatting. Efterat hun var død i 1754, blev han i November f. A. gift med Hilleborg

²⁸⁶) Doc. Rbh. A.   ²⁸⁷) Tingbog — Rbh. A.   ²⁸⁸) Laurids Arelsens Dagbog.   ²⁸⁹) I Wibergs Præstehistorie er hun kaldet Christine, men i Horsens Kirkers Stolestædebog kaldes hun deels „Sara Jørgensdatter, Jesper Norups Hustru“, deels „Sara Cathrine Hatting“. —

Andreasbatter Naarup, sagtens en Datter af Andreas Frandsen, Sognepræst i Naarup.

Niels Mikkelzen Frimodt, født 1718 $\frac{1}{4}$, ligeledes i Kjerteminde, hvor hans Fader Michel Frimodt, hvis Farfader var indvandret fra Westphalen, holdt privilegeret Værtshuus. — 1740 blev han Student, 1749 abjungerebdes han Provst Rorup i Horsens og blev i 1758 hans Efterfølger i Sognekaldet. Han har ladet trykke et Par Disputatser og en Liigprædiken over Gerhard de Lichtenberg. Den 27de October 1785 døde han. Hans Hustru Karen Hofgaard — Datter af Erik Hofgaard og Hustru Anna Bredstrup i Horsens og Sønnedatter af Borgemester Stephan K. Hofgaard sammesteds — overlevede ham til 1792. De havde 2 Sønner og 2 Døtre. Gaarden, som de eiede paa nordre Side af Søndergade, blev efter hendes Død af Svigersønnen Stephan Flensborg, Sognepræst i Aarby i Sjælland, solgt til Conferentsraadinde, Baronesse Krag-Juel-Vind 1792.

Christian Brøndsted, født 1742 $\frac{2}{3}$ i en Mølle ved Nathlovsdal, Søn af Forvalter Gert Madsen Brøndsted og Hustru Anna Sophie Sørensdatter Borsø — blev Student fra Horsens Skole 1761 under den dygtige P. Letens's Rectorat. 1768 $\frac{2}{1}$ blev han Sognepræst i Fruering-Bitved og 1785 $\frac{2}{1}$ i Horsens; Aaret efter blev han Provst i Nim Herred, 1811 Ridder af Dannebrog, 1812 fik han Rang med Amtsprovst, blev Dannebrogsmænd 1818 og holdt i det Aar sit 50-Aars Embedsjubilæum; i 1821 søgte og fik han sin Afsked og døde 1823 $\frac{1}{9}$. Han ligger begravet paa Klosterkirkegaarden ved den østre Gavl af det gamle Sygehuus; det Vidnesbyrd, Inscriptionen paa Gravmindet giver om ham, at han var „sin Gud, sin Pligt, sin Konge tro og var sine graa Haar med Ære“, er vistnok sandfærdigt. Provst Brøndsted har efterladt sig et hæderligt Minde i Horsens som en dygtig og nidkjær Præst, om end noget myndig. Hans første Hustru var Johanne Christine (eller Kirstine) Hansdatter Hatting, Datter af Hans Henriksen Hatting, Sognepræst i Hatting.

Med sin anden Hustru Mette Augusta Petersen (f. 1758, † 1832) havde han sin berømte Søn Professor og Etatsraad Peter Oluf Brøndsted.

Ulrik Frederik Rosing, f. 1776 1/2 i Frederikstad i Norge, Søn af Toldkasserer Hans Rosing og Hustru Hedevig Rothenburg, blev Student 1796, Præst ved den danske Kirke i London 1801, Ridder af Danebroge 1811, Sognepræst i Hylinge-Gundsømagle 1812, Sognepræst i Horsens 1822 3/7, Consistorialraad 1829 og døde 1841 2. Ogsaa han har efterladt sig et godt Minde i Horsens, hvor isøvrigt endnu en ved hans Nidkjærhed oprettet Søndagskole bærer hans Navn. Hans første Hustru var Anna Christine Klingberg († 1821 1/2), Datter af Boghandler Hans Klingberg og Hustru Anna Kirstine Amalie Busch i Kjøbenhavn; med hende havde han 4 Sønner og 1 Datter. Hans anden Hustru var Ursula Sophie de Laesson († 1838 1/8), Datter af Generalmajor Iver Chr. de Laesson og Hustru Anna Sophie Løvenørn, med hende havde han 2 Døttre.

Peter Tetens, f. 1791 7, Søn af Provst Gerhard Tetens i Gunderup og Sønnesøn af Biskop Peter Jacobsen Tetens i Viborg, blev Student 1808, Cand. 1817, Sognepræst i Ribe 1/2 1820, Sognepræst i Horsens 1841 1/7 og entledigedes ifølge egen Ansøgning fra dette Embede 1861 3/9, † den 25de April 1876, 85 Aar gl. I 1824 blev han gift med Anania Mariane Tetens, Datter af Rammerraad Jacob Tetens i Viborg og Hustru Johanne Cathrine Hansen. De feirede deres Guldbryllup 1874. 1 Søn (†) og 3 Døttre.

Emil Ferdinand Boesen, Søn af Justitsraad Johannes Boesen og Hustru Sophie Frederikke Hammerich i Kjøbenhavn, født 1812 3/7, Student 1829, residerende Capellan i Horsens 1849 1/4, Sognepræst i Horsens 1861 1/7, forflyttedes derfra 1863 til Sognekaldet ved Aarhus Domkirke og Stiftsprovstiet i Aarhus. Hans Hustrus Efternavn er Holtermann.

Frederik Ludvig Bang, Søn af Conferentsraad Dr. & Prof. med. Oluf Lundt Bang i Kjøbenhavn og Hustru Hen-

riette Louise Namodt, er født 1816 $\frac{1}{8}$, blev Student 1833, Sognepræst i Abserballe paa Als 1850 $\frac{22}{10}$, 1850 $\frac{25}{11}$ gift med Thora Elisabeth Salomine Blach, Sognepræst i Horsens 1863 $\frac{2}{9}$, forflyttedes 1872 til Sognekaldet i Tersløse-Sjelleberg paa Sjælland, † $\frac{21}{1}$ 1875.

Johannes Clausen, Dr. phil., Søn af Dr. & Prof. theol. Henrik Nicolai Clausen og Hustru Virgitte Francisca Svane, er født 1830 $\frac{7}{8}$, blev Student 1848, Dr. phil. 1861, Sognepræst ved Trinitatis Kirke i Fredericia 1863 $\frac{1}{8}$, Sognepræst i Horsens 1872. Hans Hustru er Charlotte Laurentine Margrethe Frimodt, Datter af Godsforvalter Johan Frimodt paa Lerchenborg.

Svad residerende Capellaner i Horsens angaaer, skal jeg, næstester at henvise til den foransførte Bemærkning om Hans Madsen osv., nu først anføre den, som i de mig til Hænde komne Dphlysninger er den første, der udtrykkelig nævnes som Capellan i Horsens, nemlig: Rasmus Sørensen Dall. I Kongebrevet 1586, 17de August (see foran), er han anført som „Capellan i Horsens“, men hvor længe før nævnte Aar han var bleven det, har jeg ikke fundet nogen Dphlysning om, ei heller om, naar han blev forfremmet til Sognepræst i Byen.

Hans Eftermand i Capellaniet var Kjeld Christensen, som 1609 (see foran) sluttede Contracten med ham om Fordeelingen af Kirketjenesten og Offeret. 1615 $\frac{21}{1}$ ²⁹⁰⁾ nævnes han i et Skjøde som Eier af nogle Boder i Fugholmsgade og en Vest derfor liggende Abildhave, der sagtens hørte til Gaarden, han havde og beboede paa Torvets søndre Side. I „Præstebog 1617“ staaer han vel endnu anført til Skat af „2 Gaards Tie X Lß“; men han maa isvrigt være død enten i Slutningen af det Aar eller i Begyndelsen af 1618; thi Eftermandens, Gjerd Pedersens, Revers er dateret Horsens den 21de April 1618. Om hans Stridigheder med Sognepræsterne

²⁹⁰⁾ Pærg. Doc. Ndh. A.

Søren Jensen Hart og Mag. Hans Samuelsen er der alt for-
talt, han maa dog have været vel set af Borgerne, siden han
blev valgt til Hans Samuelsens Eftermand i Sognekaldet.

Peder Madsen, født i Colbing, er bleven kaldet i Slut-
ningen af Aaret 1629; thi hans Gjenbrev er dateret d. 2den
Decbr. d. A.

Poul Clemensen Bruun, maa ikke, før han blev kal-
det til Capellan i Horsens 1642 $\frac{1}{4}$, have været ansat i noget
Embed; thi i Kaldsbrevet²⁹¹) nævnes han kun som „hæder-
lig och velserdt Person“. Den 15de Septbr. 1650 blev han
Sognepræst i Bhen og, da der nu skulde kaldes en ny Capel-
lan, opkom der en Tvist mellem de Kaldsberettigede, hvilket sees
af den Klage, som de 2 Borgemestre, Oluf Hansen og Hans
Marcussen, under 5te Decbr. 1650 indgav til Rantsleren²⁹²).
De klagede nemlig over, at de vel i Forening med Raadmæn-
dene havde den 15de Septbr. 1650 „i Klosterkirkens Chor“
kaldet Capellan Poul Clemensen Bruun til at være Sogne-
præst i Bhen og Niels Jensen Bryde, Hører ved Horsens
Skole, til at være hans Efterfølger i Capellaniet; men senere
negtede Raadmændene at ville have N. J. Bryde til Capellan,
skjønt Borgerflabet gjerne vilde have ham dertil. Nu bade
Borgemestrene Rantsleren at bevirke, at det ikke maatte gaae
efter Raadmændenes Villie, da der ikke kunde paasiges N. J.
Bryde Noget, hvorfor Kaldelsen skulde ansees som ugyldig.
Sagen afgjordes ved Kongelig Dom saaledes, at Raadmændene,
som „uden Borgemestrenes Samtykke en Person til at lade sig
høre forskreffven havde og siden Kaldsbrev alene udgiffven“,
skulde for saadan „Forseelse“ give 50 Rdl. til de Fattige i
Bhen. Thomas Knudsen, som Niels Jensens Revers havde
skrevet og dog havde skrevet og undertegnet Svend Christensens
Kaldsbrev, skulde have sin „Raadmands- og Byksriver-Bestil-
ling“ forbrudt. Sognepræsten Poul Cl. Bruun, som havde
hjulpet til at styrke denne Tvistighed, skulde „staae til Rette

²⁹¹) Doc. Rbh. A.

²⁹²) Doc. i Aarhus Bispearkiv.

derfor", og begge Kaldsbrevene — baade N. J. Ørhydes og Svend Christensens — skulde casseres.

Christen Eriksen, Præst i Staane, blev nu kaldet til Capellan i Horsens dog først 1651 ²⁴. Han maa være død i hvert Fald i Begyndelsen af 1660; thi i „Prestbogh“ for det Aar ²⁹³) er han ikke nævnet, derimod staaer der „Sal. Fr. Christens Kone“ anført til Skat af 1 Gaardsaavl, og bemeldte „Prestbøger“ pleiede at udstedes strax ved Begyndelsen af Aaret. —

Peder Jensen Munk, født i Saby, udstedte sit Gjenbrev den 20de April 1660. Om hans Strid med Sognepræsten Peder Rasmussen Rytter 1666 er der fortalt foran. Hans første Kone begravedes den 31te Mai 1682 og den 18de October s. A. viedes han til Karen Øvesdatter, men døde den 22de S. e. Trin. 1684 og blev begravet i St. Jbs Kirke den 3die Novbr. ²⁹⁴).

Mag. Laurits Jensen Fog, ogsaa skrevet „Boigt“, kaldes i sit Test. publ.: Laurentius Jani Storring, han er vel saa født i Storring og Søn af denbærende Sognepræst Jens Jensen, som giftede sig med sin Formands Enke, Maren Nielsdatter Fog; han har vel saa antaget Moderens Navn. Den 1ste Novbr. 1684 — altsaa allerede inden Formanden var bleven begravet — blev han kaldet til Capellan i Horsens. I 1718 blev han Magister. Om hans uheldige Forlangende om Forhøielse af Præstepengene, for at kunne holde en Medhjælper, hvilket fremkaldte en skarp Erklæring imod ham, er der foran fortalt. I sine senere Embedsaar havde han isørigt personel Capellan, maaskee fra 1716 af. Han døde den 30te Decbr. 1728. I Stolestadbogen nævnes d. 9de Novbr. 1688 Johanne Henriksdatter som hans Hustru (hun skal være død 1717); men 1718, 10de Juni, nævnes Regitze Sophie Leth som hans Hustru, han har altsaa giftet sig anden Gang.

Peder Sørensen Agaard var Capellan hos For-

²⁹³) Doc. Rbh. A.

²⁹⁴) *Elbre Kirkebog*

manden og blev 1729, 4de Febr., kaldet til hans Eftermand i Embedet. I 1742 legerede han 220 Rdl. til Horsens „Torvekirke“ (3: nu „Frelserens Kirke“), dog med Betingelse, at hans murede Begravelse der mellem Alteret og Capellanens Skriftestol paa Choret's nordre Side skulde vedligeholdes af Kirken; endvidere havde han ogsaa paa sin Bekostning ladet Prædikestolen i samme Kirke beklæde med Fløil. Han døde 1750 og blev begravet 25de Febr. f. A. — I Stolestadbogen staaer under 11te August 1728 anført som hans Hustru Margrethe Worchorst, hvilken vel er den Samme, som i Wibergs „Præstehistorie“ kaldes Margrethe Jacobsdatter af Broust, Datter af Provst Jacob Mouritsen Worchorst i Broust og viet til P. S. Nagaard 1720, 15de Novbr. Efter hendes Død 1737 skal han være bleven gift med Kirsten Jacobsdatter Kruse († 1741) og derpaa med Cathrine Fohlmann, der overlevede ham indtil 1770. —

Justinus Wickmann Hulle, født i Norge, havde siden 1748, 2den Marts, været Præst ved Hospitalet og i Thorsted, men blev nu den 4de Septbr. kaldet til residerende Capellan i Horsens. Han skænkede 20 Rdl. til den frie Fattigskole i Byen, var gift med Karen Henriksdatter († 1772) og døde 1759, vistnok i Octbr.

Samuel Samuelssen Beaufin, før Præst ved Hospitalet og i Thorsted, blev kaldet 15de Febr. 1560 til Capellaniet i Horsens. Han siges at være født 1711 i Aarhus, at være Søn af Povel Gregoriusen Beaufin, der 1714 havde taget Borgerskab i Aarhus som Bartsfjærer, og saaledes Sønnesøn af Gregorius Beaufin, som 1691 tog Borgerskab der som Feltfjærer²⁹⁵); dog snarere var han vel Søn af den Samuel Beaufin, Chirurg ved Hansted Hospital, som 1731 tog Borgerskab i Horsens som Chirurg²⁹⁶). Han døde 1782, og hans Enke, Karen Ananiasdatter Norup, døde i samme Aar ikke en Maaned efter ham.

²⁹⁵) Sub. 2, 333 og 386.   ²⁹⁶) Borgerstabsbog Rbh. A.

Jacob Hansen, ligeledes først Præst ved Hospitalet og i Thorsted, født 1728 i Ribe, hvor Faderen var Hospitalsforstander, Student 1745, Hører ved Ribe Skole 1747, gift 15de Febr. 1760 med Wilhelmine Augusta Mathiasdatter Sparre († 1783), Datter af Mathias Severin Svendsen Sparre, Sognepræst i Thorsager. Han blev Capellan i Horsens 1782 og døde den 15de Mai 1786.

Laurids Nicolai Mancin, ligeledes først Præst ved Hospitalet og i Thorsted, blev 1786 $\frac{3}{8}$ Capellan i Horsens. Han var født i Nyborg 1751 $\frac{2}{3}$, Faderen var Raadmand Joh. Jochum Mancin i Nyborg. Han døde 1803 $\frac{2}{8}$ og hans Hustru Marie Kirstine Sørensen 1832 $\frac{2}{1}$.

Magnus Christian Horn, f. 1753 $\frac{3}{4}$, Søn af Hofconditor C. P. Horn i Kjøbenhavn, blev Student 1769, var ogsaa Præst ved Hospitalet og i Thorsted, da han 1803 blev residerende Capellan i Horsens, til hvilket Embede nu Hospitalspræsteembedet henlagdes, medens Thorsted blev skilt derfra og henlagdes til Sognekaldet i Hatting. Horn var en værdig Præst, kundskabsrig og fordringsløs, agtet og afholdt. Han tog sin Afsted 28de August 1842 og døde saa Maaneder efter, nemlig 25de Jan. 1843. Hans Hustru Anna Helene Musted døde 1845.

Gustav Christian Nicolai Borch, født 1802 $\frac{1}{4}$, Student 1820, pers. Capellan i Bircherød 1827 $\frac{1}{4}$, Catechet i Odense $\frac{1}{8}$ 1832, gift f. A. med Elisabeth Charlotte Marie Prahll, Datter af Jacob Nicolai Prahll, Sognepræst i Birkerød. Den $\frac{1}{1}$ 42 blev han residerende Capellan og Hospitalspræst i Horsens, hvor han ved sit milde Sind, store Hjertelighed og christelige Nidkjerhed og Vandel var meget afholdt. Han døde 30te Juli 1849.

Emil Ferdinand Doesen — see foran blandt Sognepræsterne.

Johan Christian Faber, født i Holstebro $\frac{3}{4}$ 22, Søn af Apotheker Henning Andreas Faber der og Hustru Sophie Kirstine Hein; blev Student 1839, Adjunct i Viborg 1852,

Catechet i Aarhus 1³ 1854, ref. Capellan og Hospitalspræst i Horsens 1862. Han var først gift med Bartholine Guldberg († 3¹ 64), derpaa med Sophie Eleonore Wolber, Datter af Postmester Hans Henrik Wolber i Horsens, og efter hendes Død med hendes Søster Hansine Wolber. I 1873 forflyttedes han til Følleslev Sognekald i Sjælland.

Frederik Carl Emil Andersen, født 1829, Cand. th. 1856, 1873 residerende Capellan og Hospitalspræst i Horsens. † i August 1875.

L. F. Rømer var først ord. Medhjælper hos Sognepræsten i Beile og Hornstrup og blev residerende Capellan og Hospitalspræst i Horsens 1875 ¹¹.

Den Formodning, der er yttret p. 93, at Peder Borgsmed og Peder Storm var den samme Mand, er stadfæstet ved Slægtregistret i Rugaards „Fremragende danske Bønder“ p. 123. Claus Storm, Smed i Rye, blev efter sin Fødeby Emborg almindeligt kaldet „Emborgsmed“, hvilket Tilnavn efterhaanden i Folkemunde forkortedes til „Borgsmed“. Dette Tilnavn beholdt Sønnen Peder Clausen Storm, der som en ivrig Tilhænger af Reformationen blev den første evangeliske Præst i Horsens 1530, eller maaske allerede lidt før. „Rhanus“ kaldtes han efter de Tidens Skik, fordi han var født i Rye ved Himmelhjerget. Peder Clausen Storm Borgsmedt havde en Søn, Claus Pedersen Borgsmedt, der blev født i Horsens og kom til at boe i Viborg. Dennes Søn, Anders Clausen Borgsmedt, blev Tingfoged og Eier af Harreføgaard, og gennem en af hans Sønner, Poul Andersen Borgsmedt og dennes Affom er Slægtnavnet „Borgsmedt“ eller „Borresmedt“ blevet bevaret indtil vore Dage²⁹⁷).

11. Fordums Klostre o. desl. i Horsens.

At der i ældre Tid har været et Franciscaner-Kloster, et St. Hans Kloster, et Hellig Lands Huus og en St. Jørgens

²⁹⁷) Rugaards Bog kom mig desværre først til Hænde, da 1ste Hefte af min Bog var trykt færdig og Forantring dert ille mere kunde skee.

Gaard i Horsens, er vist. Ogsaa et Dominicaner-Kloster siges der at have været i Byen.

Franciscanerne — her i Landet almindeligt kaldte „Graabrødre“ efter deres graa Dragt — fik et Kloster i Horsens allerede c. 30 Aar efter at de i Ribe 1332 havde fåaet deres første Kloster her i Landet. En Ridder Niels, sagten af Slægten Mandorp eller Mandrup, til Barritskov stiftede det nemlig 1261 ved at skjænke Graabrødrene dertil sin store Gaard i Horsens tilligemed alle sine Byggegrunde og Pladser der imellem det Vest derfor liggende Stræde, Badstuestrædet, og Byens østre Grav; mod Syd strakte dette betydelige Areal sig lige til Aaen og mod Nord til Algaden, s: Borgegaden²⁹⁸). Ved denne store Gave blev altsaa Graabrødre Klosteret stiftet, og Ridder Niels siges tillige at have indgivet sig selv deri. — At Mange i Aarenes Løb betænkte Klosteret særligt med Gaver — isvrigt var det jo et Liggerkloster — er en Selvsølge; det var jo ganske i Tidens Aand. I 1268 skjænkede f. Ex. Fru Gro, Esbern Bogusens Enke, det 2 Mark Penge (= 6 Mark Courant)²⁹⁹), og i 1319 testamenterede Kong Erik Menved det, ligesom andre Klostre i Danmark, 18 store Gyllden (Florins)³⁰⁰). I 1396 skjænkede en Adelsmand i Ribe det 2 Mark Sølv (= 16 Daler Courant)³⁰¹), og i 1495 testamenterede Holger Griffen Rosenfrands til Boller 12 Orter Korn og 2 Eder Smør til Klosteret ligesom ogsaa Fru Kirstine Rosenfrands i 1509 testamenterede det 2 Pund Korn og dets Forstander desuden 1 rhinsk Gyllden³⁰²). Allerede i 1275 holdt Franciscaner-Ordenen et af sine Capitler her og senere oftere, saaledes i 1394, 1418, 1516 og 1529³⁰³). I 1504 bragtes Graabrødrene tilbage til den stricte Observants³⁰⁴). I dette Kloster afsluttede Kong Erik af Pommern 1432 2° en Baabenstilstand paa 5 Aar med de holsteenske Grever og Hanse-

²⁹⁸) S. N. D. V. p. 513.   ²⁹⁹) Suhms Danm. Hist. X., 996.

³⁰⁰) S. D. Hist. II., p. 1849.   ³⁰¹) Pont. An. 4, 131.

³⁰²) G. D. Mag. 6, 187 og 263.   ³⁰³) Daugaard D. Kl. p. 394 fig.

³⁰⁴) Daugaard, D. Kl. p. 397.

stæderne³⁰⁵), og i 1492 holdt Kong Hans Rætterthing her³⁰⁶). Biskop Johannes Askersen i Aarhus udstedte Aar 1305 herfra sit Gavebrev til Cannikerne i Aarhus paa noget Gods i Hedensted, og paa Klosters Begne besegledes Brevet tillige af Domin. Nicolaus Brock, Michael Paaf og Johannes Vassh³⁰⁷). Ogsaa Private holdt Møder i Klostret til Afgjærelse af foreliggende Sager; saaledes holdt Jacob Flemings Børn i 1458 Skifte her efter deres Fader³⁰⁸), altsaa vel under Ledelse af Klosters Forstander. I 1497, eller kort før, blev Klostret hjemløst af en betydelig Ildbrand; thi i det Aar tilstod Pave Alexander det af den Grund adskillige Friheder³⁰⁹). Hvor stor Ødelæggelse der ved denne Leilighed skete paa Klostret, kan ikke nu afgjøres, om det end synes, som om Pontoppidan antager, at det helt afbrændte. De foran (p. 95) omtalte Spor af Brand paa det Øverste af Midterskibets Mure ere vistnok fra den Tid af, saa Kirken, der upaatvibveligen var den ene Fløi af Klostret, ogsaa maa have lidt ved Ildbranden, uden at det kan paavises, i hvor høi en Grad det er skeet. Hvalvingerne over det sydlige Sideskib, maaskee med Undtagelse af den øverste, ere vel fra en nyere Tid, end Hvalvingerne i Midterskibet, det nordre Sideskib³¹⁰) og Choret; men dette kan være Følgen af en senere Forandring ved Kirken, hvorom der nærmere skal blive talt; og i det Væsentlige har Kirken vistnok overstaaet Ildbranden. — Om det sædvanlige Antal af Klosterbrødre her er mig Intet bekjendt; kunde der regnes efter Antallet af Munkestolene i Choret (17 høiere og 5 lavere), har der vel været 16 foruden Guardianen (Forstanderen). — Selvfølgelig har der foruden Kirken hørt en Deel Bygninger til Klostret paa det store Areal, Ridder Niels skjænkede til det; selve Kongebrevet 1532, hvorved det ophævedes, omtaler jo, at Graabrødrene i Klosterets sidste Tid, da man unddrog det Almisker, selv havde nedbrudt ikke blot „Stiellerom“, men ogsaa

³⁰⁵) Regesta 406—7; Svitt. D. Nr. 764.   ³⁰⁶) Pont. An. 4, 131.

³⁰⁷) S. N. D. VI, 412.   ³⁰⁸) Geneal. Arch. 1, 10.

³⁰⁹) Pont. An. 2, 713.   ³¹⁰) med Undtagelse af den nederste i hver.

„Huse vti Claasterit och faalbt och forkommet“ dem; og om 2 Bygninger veed man jo, at de efter Reformationens Indførelse bleve anvendte af Byen, den ene til Latinskole, den anden til Præstebolig, og maaskee en tredie til Hospital. Nedenfor den nuværende Kirkegaard i den lille Gade, Kirkestrædet, som strækker sig fra Vaagen i den sydlige Kirkegaardsmuur ned til Nagaden, og ligger omtrent ud for, hvor Chor og Høikirke støde til hverandre — har man i 1875 ved Gravning til Nedlæggelse af Vandledningsrør fundet i Jorden Spor af en fordums Bygning, der har ligget tværs over den nuværende Gade, altsaa med den ene Gavl i Øst, den anden i Vest. Der fandtes nemlig 2, et Par Alen høie, Muurgrunde i Jorden; de ligge parallelle med hinanden, c. 15 Alen fra hinanden; den, der er Kirkegaardsmuren nærmest, er c. 12 Alen fra denne. De bestaae af tilhuggede Granitsteen og meget store Muursteen (Munkesteen); af Granitstenene ere en Deel rundhuggede, og af Muurstenene ere en Deel afrundede, enkelte endog prydede med Staf og Hullkil i Lighed med adskillige af dem, som ere bleve satte ind i Kirkegaardsmuren ud til Borgegaden, men tidligere maae have siddet i de nedbrudte Klostermure. Der fandtes ogsaa tilhuggede Soffelsteen, som altsaa maae have siddet ovenfor Jorden i sin Tid. Al Jorden ovenpaa disse Muurlevninger er Opfyldningsjord. Ved tidligere Gravninger i Gaarden paa det østlige Hjørne af Kirkestræde og Nagade stødte man igvrigt paa Muurlevninger, der nu viste sig at være Fortsættelse af de ifjor (1875) fundne. Lidt nærmere Kirkegaardsmuren fandtes Levning af en halvrund Steenpille, og under Gulvet i Huset paa østre Side af Strædet nærmest ved Kirkegaardsmuren er der funden en tilhuggen Granitsteen, halvrund og prydet med Zirater og en Fordybning nederst i Midten, nok af den Slags, som kaldes „Tympanon“; den er 1 Al. høi, 1 Al. 22 Tom. bred og c. $\frac{1}{2}$ Al. tyk. En af de til Klostret hørende Bygninger har altsaa ligget hernebe; men Intet er fundet, hvoraf der kan formodes, hvad den brugtes til; heller ikke er der fundet Spor af flere Bygninger hernebe.

De 2 før omtalte Bygninger, hvoraf den ene efter Klosters Ophævelse brugtes til Latinskole, den anden til Præstebolig, have ligget paa Kirkegaarden lige overfor hinanden; dette sees af et Notat fra 1586 i „Eho Phi Aff en gammel kierchebog³¹¹⁾, ifølge hvilket Mads Hjorth det Aar, efter Overenskomst med Borgemestre og Raad, skulde have til Bolig „den Haffue paa Klosterkierche gaard Norden Aaen Osten vid Hr. Hansis³¹²⁾ gaard Och vesten vid den Gaard, som skolemester Ehr forlenit“. Man har antaget, at den til Latinskole tagne Klosterbygning laa der, hvor endnu den c. 1746 opførte forrige Latinskoles Hovedbygning ligger, nemlig i det nordøstlige Hjørne af Kirkegaarden; hvilket er det samme Sted, hvor den — formentlig efter en Indskrift paa daværende Skoles Muur — af Erik Lange 1585 opførte (eller reparerede) Skolebygning laa. Hvis dette Antagende er rigtigt, laa altsaa begge de omtalte Klosterbygninger Nord for Kirken, og begge med deres nordre Gable ud imod Borgegade; saavidt vides er der dog ikke paa den Side fundet Muurlevninger fra Klostertiden; selv den lille Kjælderlevning under den forrige Latinskolebygning kan være fra en senere Tid end Klostertiden. Dersom der isøvrigt i foranførte Notat i den gamle Kirkebog bør lægges Vægt paa Ordene „Norden Aaen“, tydede disse snarere paa, at bemeldte 2 fordums Bygninger laa Syd for Kirken mellem denne og Aaen, den ene mod Ost, den anden mod Vest med Havenne midt imellem sig. Hvor har den egentlige Klostergaard (Brødbregaarden) ligget? At Kirken har dannet den ene Side af den, er vel utvivlsomt. Kirkens nordre Muur — fraregnet den senere tilbyggede vestligste Deel (see foran p. 63) og Muren til det nyere Capel ved den østlige Ende af Sideskibet — bærer ganske Præg af at være den oprindelige Udmuur³¹³⁾, og der synes ikke at kunne spores, at nogenstahelsst Tilbygning af andre Bygninger har fundet Sted der; hvorhos ogsaa kan

³¹¹⁾ Kbh. Arch.   ³¹²⁾ ∴ den daværende Sognepræst Hans Madsen.

³¹³⁾ Bemærk: Oesfinsen — de firklantede Udsmykninger — de rundbuede gamle Dørabninger m. m.

lægges Mærke til, at den gamle, taarnagtige Udgang til Rummet over Hvælvingerne just er paa denne Side af Kirken, nemlig paa Choret's nordøstlige Hjørne og uden Indgang udenfra. Kirkens Sydmuur har derimod sienlyndigt været underkastet Forandringer, endog betydelige. Medens nemlig den nederste omtr. 2 Trebiedeel af Sidekibets Muur — fraregnet ogsaa her den vestlige, senere tilbyggede Fjerdepart (see ovenf.) og den til det saakaldte russiske Capel, i hvert Fald dets østligste Deel, hørende Udmuur, som ere af yngre Oprindelse — endnu bestaaer af de gamle store Munkesteen, er den øverste Trebiedeel opført af de nyere smaa Muursteen, ligesom de, hvoraf bemeldte vestligste Deel af den nuværende Kirke er opført; ogsaa Binduerne paa Sydsiden ere lavere (mindre) og af en anden Form, samt sidde høiere oppe, end Binduerne paa Nord siden. Lægger man saa endvidere Mærke til den indvendige Side af Muren, da finder man der en særlig, fortløbende Carnis lige under Binduerne og derpaa smaa Piller af nyere Form, hvorfra Sidekibets 2 mellemste Hvælvinger høine sig, og selve disse af en noget anderledens Form, end Hvælvingerne i Kirkens ældre Deel, ogsaa et Par Allen høiere, end Hvælvingerne i det nordre Sidekib. Endvidere er der forneden i Sidekibets Muur 4 høie buede Rum, 2 under hvert af de 2 mellemste Binduer, ca. 1½ Allen dybe, lidt bredere i Abningen ind til Kirken end i Bagsiden; og hver Bagside er en noget spidsbuet Muurflade, hvis Bue-Afsatser ere saa regelmæssigt skarpkantede, at der ingen Sandlyndighed er for, at disse Rum — ovenitjøbet med Fare for at svække Muren — skulde efter Murens Opførelse være udhuggede i den; de maae være opførte samtidigt med hele Muren. Dog, hvortil skulde de vel saa have været bestemte? Neppe til Sidecapeller eller lignende; deres ringe Dybde, vel ogsaa deres regelmæssige Afstande (see ovenfor) fra hverandre og Undladelsen af lignende paa den nordre Side gjør det usandslyndigt. Anvendelsen af disse 4 smaa Rum til Siddepladser i en Slags halvt lukkede Kirkestole for et Par Mennesker i hver, saaledes som nu, kan ikke være fra Klostersiden af. Det

ligger derimod nær at antage, at de oprindeligt have været fuldstændige Bueaabninger gennem Muren, der senere ere blevene tilmurede, dog kun det Øberste af dem just med den Hensigt at benytte det øvrige Rum til Forgølse af Sidspladserne inde i Kirken, hvad de endnu, som sagt, ere indrettede til; saadanne Tilmuringer synes ogsaa at kunne spores paa Kirkemurens Udside ved Forskjel paa Steen og Skifter paa de tilsvarende Steder. Det forholder sig da vel sagtens saaledes: Kirken har oprindeligt intet sydligt Sidskib havt, det nuværende er i Birkeligheden den egentlige Klostergaards nordlige Buegang (Omgang), der senere er bleven indlemmet i Kirken, for at udvide denne; deraf kommer saa Forskjellen med Hensyn til Svælvingerne, Binduerne o. s. v., ligesom ogsaa den aabenbart meget nyere Trebiedeel af Udmuren³¹⁴). At iøvrigt ommeldte Buegang har strakt sig videre mod Øst, i alt Fald den øverste Deel af Sidskibet med, hvor nu den sydlige Kirkedør er, synes rimeligt; ogsaa her findes en lignende Fordybning i Muren, nemlig der, hvor nu det indgittrede Rum til Døbefonden er ved Siden af Kirkedøren. Forandringen er vel steet, efterat Klostret var blevet ophævet, og Kirken tagen i Brug som Sognekirke. Er dette Antagende rigtigt, laa altsaa den egentlige Klostergaard (Brødregaarden) med sine øvrige Buegange (Om-gange) her Syd for Kirken, hvilket forresten ogsaa, ifølge de stedlige Forhold, var en langt roligere og i mange Maader behageligere Beliggenhed for Klosterbrødrene, end Nord for Kirken. I 1530 vare Lidenes Klosterbrødrene imod; thi det nye Kirkeliv, som ved Luther var vakt i Tjdskland, havde allerede begyndt at røre sig i Danmark; og, efterat Peder Borgsmed i nogen Tid havde prædiket Evangeliet i Horsens, klagede nu Borgermester og Raad til Kongen over, at der var fra-

³¹⁴) Ved andre Klosterkirker er lignende steet; saaledes ved den forrige Graabrødre-Klosterkirke i Odense, der var den ene af Klostergaardens (Brødregaardens) 4 Bygninger og just udvidedes paa nævnte Maade ved at Buegangen langs udenfor Kirken indlemmedes i Kirken til Sidskib for denne.

kommet deres By nogle Gaarde og Forber, hvilke vare blevne lagte til Graabrødre-Klosteret. I Brev den 17de Juli 1530 lovede Kongen dem, at „nar munkene vdi samme closter ere vde, tha mive the annamme samme gaarde oc iorde till theris By igenn, som til samme closter fra theris By kommen er“³¹⁵⁾. Intet Under var det altsaa, at man i Byen nu stræbte efter at faae Munkene ud af Klosteret. Længe og ivrigt beskyttedes de vel af Mandrup Christiensen Holdt til Barritsflov, dels fordi han hudebe dem, deels fordi han havde Stiftelsesretten til Klosteret³¹⁶⁾; men, da Munkene, som efterhaanden ingen Almisker fik mere, tilsidst af Nød begyndte at bryde Klosterbygningerne ned og sælge Stenene derfra, reiste Borgemeister Lars Jensen og en anden Borger, Begge ivrige Lutheranere, til Kong Frederik 1ste med et Klagebrev fra Borgemeister, Raad og Menighed i Horsens. Ved Rigsraad Mogens Gjøes Medvirkning fik de Kongebrev tilbage — dat. Gottorp Slot Søndagen efter St. Mortens Dag 1532 — hvori erklæredes, at, da Munkene trods Kongens Forbud nedbrøde „Skjelleromme oc Huse vdi Closterit“ og desuden havde „solt oc forkommit oc affhend Steen oc andet, huis de kunde fange penge for, emodt thet Forbudt, som vi (v: Kongen) tilforn derpaa gjort haffuer, att de dett icke giøre skulle, och achte medt thiden at forlade samme Closter“ — da de endvidere vare dømt til at lade opbygge igjen de 4 Borgergaarde der i Byen, som de havde ødelagt og lagt under deres Kloster — „huilken Dom de icke fuldkommet haffue“ — og tillige — „prædicke obenbare wdaff Predichestolen mange Fabell oc andre vrang Verdom, som de icke beuise kunde meth den hellige Skriffte oc dermedt opvæcke Oprør oc tuedracht iblant Almueen“ — saa undte og tilstedte Kongen, at Horsens Borgere „mue oc skulle thill dennem an-

³¹⁵⁾ Reg. o. a. Lande Nr. 2—B—p. 117; Kirkeh. Saml. S. 3, 417.

³¹⁶⁾ Han havde nemlig i 1502 faaet Barritsflov efter sin Fader Christiensen Holdt, der arvede den efter Niels Mandrup, med hvis Datter Anna han var gift.

namme forstreffne Kloster oc Klosters Kirke medt ald sin thilhøring thil een Sogne Kirke, oc Klostergaarden medt de Huse ther staar paa bygde thill deris Prebicanter oc Skole oc thill ett Haaspitael oc her indlegge fattige woensføre siuge Mendister och hues Bygning och Forbedring, som samme woor Wundersaatte paa forneunte Slaastergaardt bygghendes og Forbedrendes worden, Thett skal aldene komme siuge Mendister vdi forneunte Haaspital thill Gode och Bestte och ingen andenn³¹⁷⁾. I en af 2 Munkte forfattet Krønike om Graabrødrenes Udjagelse fra deres Klostre i Danmark³¹⁸⁾ fremstilles Sagen selofsølgeligen noget anderledens, nemlig, at efterat Graabrødrene i Horsens længe vare blevne forhaanede, søgte de lutherste Borgere, som vare blevne ophidsede af „den overmaade ugudelige“ (!) Mogens Gjøse, der var en Forsølger af alle de „Rettskafne“ (!), først forgjæves at faae Graabrødrene til frivilligen at overlade dem Klostret imod en Gave til hver af dem og imod at forshne dem med alt Fornødent. Da Munkene hverken ved Tillokkelser eller Trudslar, siger Krøniken, kunde faaes til at forlade Klostret, fordi Mandrup Hold paa Barritskov forsvarede dem, holdt Borgerne omsider Raad med Mogens Gjøse, og denne raadede dem, „at de skulde reise til Hans Rgl. Majestæt og tage Staden Horsens Kirkes Monstranser og Kalke med, forat han for disse skulde sælge dem Klostret, hvilket ogsaa skete“ (!). Gavebrevet fra Kongen, fortæller Krøniken saa videre, blev oplæst for Munkene den 4de December 1532 i Klostret, og en Tidsfrist blev givet dem til at besvare det, hvorefter de afgave deres Erklæring og deri til Slutning bevidnede, at de vel vare aldeles uskyldige i det, de vare anklagede for, og, at de heller ikke derfor vilde forlade deres Kloster; men, da en Fyrstes Befaling burde adlydes, vilde de hellere vige som Fremmede og Udlændinge, end appellere derimod, saasom de ogsaa mistvilede om at faae deres Besværing frem, da deres Benner hos Kongen vare for faa. Dernæst tilføie Krønikeskriverne: „Endelig den 29de December

³¹⁷⁾ Hoff. Fund. 2, 164.

³¹⁸⁾ Kirth. Sml. 1. 366—417.

1532, da alle Almisker vare fratagne Brødrene, bleve alle de fornævnte Brødre i samme Horsens Kloster i een og samme Time paa umenneskelig og skammelig Maade uddrevne af deres Kloster uden nogenfomhelst Grund og Retfærdighed" (!). Ved Udgangen af 1532 blev altsaa Graabrødre-Klostret ophævet og tilligemed alt Tilliggende, i Henhold til Kongebrevet, taget i Besiddelse af Horsens By; Kirken toges i Brug som Sognekirke og er endnu til, en af Klosters Bygninger toges til Brug for Byens lærde Skole og en anden til Præstebolig; men denne og alle Klosters øvrige Bygninger ere, som allerede omtalt, forlængst nedbrudte og forsvundne.

St. Hans Klosteret i Horsens. Johanniter-Ordenen — Hospitalsbrødre af St. Johannes Hierosolymitani Orden — stiftet 1120, kom meget snart til Danmark, hvor de efter deres hvide ottefantede Ordenskors paa den sorte Dragt og Sølvkorset i deres Ordensvaaben i Almindelighed kaldtes „Korsbrødre“. Allerede i 1170 fik de et Kloster ved Slagelse ³¹⁹), hvis Prior senere fik Overtilshyret med de øvrige 7 St. Hans Klostre i Danmark. Naar deres Kloster i Horsens blev stiftet, vides ikke, og ligesaa lidt kendes de nærmere Omstændigheder ved dets Stiftelse. I 1390 var det i hvert Fald til ³²⁰), men upaatvibeligt allerede en Tid lang før. I et enkelt Document kaldes det „St. Johannes Ordens Huus i Horsens“, men ellers omtales det ganske almindeligt som „St. Hans Kloster“ med sin „Prior“ og „menige Munke“ (cfr. Kongebr. 1540); 1506 og 1513 nævnes en Mathis Knudsen som „Prior“ og som „Prior og Commender“ (o: commendator) i Klosteret (cfr. Atl. 4, 130). Sygepleie var en af Ordenens Pligter, deraf Navnet „Hospitalsbrødre“, og Hospitaler vare altid forbundne med deres Klostre og Ordenshuuse (cfr. det Senere om Horsens Hospital!), og saavel hertil, som til andre af Ordenens Siemed gjorde de ideligt Indsamlinger i en viid Omkreds. At dette var Tilfæl-

³¹⁹) Klosteret i Viborg synes, efter Pont. An., at være stiftet lidt før.

³²⁰) Suhm D. Hst. XIV., p. 265.

det ogsaa med Korskbrødrene i Horsens, er en Selvfølge, og ved Reformationstiden vare de endog i Orde for at være blandt dem, der „huserede“ værst paa Landet med deres Indsamlinger³²¹). Særlige Gaver fik de naturligtviis ogsaa ved Testamenter og besl.; saaledes stjernebede en Abelsmand fra Ribe i 1396 Klostret 1 Mark Sølv³²²), og i 1456 testamenterede Niels Pedersen Gyldestjerne 2 Skilling groth til det³²³). Efterhaanden erhvervede Klostret sig en heel Deel Eiendomme baade i Byen og paa Landet. I 1438 magelagde saaledes „St. Hans Conventsbrødre i Horsens“, med Tilladelse fra Prioren i Antvorskov (see foran!), 2 dem tilhørende Bøndergaarde — 1 i „Elkebed“ (o: Elbæk) og 1 i Gangsted — samt en Vod i „Burgegaden“³²⁴) i Horsens med en Mark ved Hansted Bro, som tilhørte Em Kloster³²⁵), og 1505 havde Klostret Deel i Elling Mark, da den blev rebet³²⁶), ligesom det ogsaa af et Document i Raadh. Archivet fra 1550 sees, at Klostret eiede Grundstykker i Horsens, hvorpaa der i Tidernes Løb byggedes Borgergaarde, som maatte svare Jordskuld til Klostret. Ogsaa „Priorshytten“³²⁷) og „Spedals“³²⁸) har Klostret haft Raadighed over; ligesaa eiede Klostret 1 Mølle paa „Stegelbjerg“ (o: „Steilbjerg“ tæt udenfor Horsens)³²⁹). I „Søpen“ (o: Søvind) havde de en Gaard, kaldet Wore, som de 1490 tilskjødede Aarhus Capitel³³⁰), og i 1525 udstedtes et Magestifte-Brev mellem Klostrets Prior og Dve Wilde, Bisp i Aarhus paa en Gaard i Hundslund³³¹). At Klostrets Bøndergods tilsidst var ret betydeligt, sees af de Pante- og Forlehnings-Breve derpaa, som Kongen i Midten af 16de Aarhundrede udstedte; saaledes hørte der dengang til Klostret: 1 Gaard i

³²¹) Ny Irk. Sm. 5, 742.

³²²) Terpager. Ripæ Cim. p. 57.

³²³) D. Mag. N. 3, p. 299.

³²⁴) o: „Borregade“ = Borggade, som senere er forvandsket til „Borgergade“.

³²⁵) L. Becker, Oldste Archibreg., 1, 173.

³²⁶) Orion 1844. 2, 16.

³²⁷) cfr. Skjøde 1616 i Geh. Arch.

³²⁸) Kgl. Stadf. Br. 1540, Rbh. N.

³²⁹) Nydste Regn. D. 3, fol. 318. 319.

³³⁰) Beckers Arch. Reg. 2, 127.

³³¹) do. 2, 142.

Kaarup, 1 Boel i „Rasbølle“ (o: Ralsbøl), 2 Gaarde i „Nøbbølle“ (o: Nebel), 1 Gaard i „Hoenføld“ (o: Hornshld), Alle i Bjerger Herred — samt: 1 Gaard i Drivgleff, 2 Gaarde i Næs, 2 Gaarde i Nøbbølle, 1 Gaard i Lundum, en Eng, som kaldtes „Marenborre“ (?) og 1 Boel i Tvingstrup³³²). 3 Gaarde, som „hørte til St. Hans Kloster i Horsens“, men i 1546 havde i Forlehning af Johan Brockenhuus³³³), synes at være udenfor nævnte til Axel Arnfeld og Hans Stigge forlehnedes Gods. Da nævnte Gods i 1546 forlehnedes til Axel Nielsen Arnfeld til Palsgaard, gav det i aarlig Indtægt 3 Læster Byg, 2 Læster Rug, 2 Læster Havre, 6 Pund Smør, 30 Stovsviin, 31 Gæs og 52 Høns³³⁴). At Stiftelsen ingenlunde var uanselig, fremgaaer iøvrigt ogsaa af Pantesummerne, som vare indtil 2000 Svachimsthaler, og Ansættelserne til Skatter o. desl. Saaledes taxeredes Klostret i 1535 til at svare 400 Mark Skat³³⁵); paalagdes i 1536 en Skat af 500 Lod Sølvs³³⁶), (Horsens By taxeredes samtidigt til en Skat af 2500 Lod Sølvs), og samme Aar paalagdes det Klosters Prior at udruste 1 Mand til Toget til Norge³³⁷), ligesom der ogsaa i det Aar paalagdes Klostret Nathold for 1 Nat (lige med Bygholms Lehn)³³⁸), det er 1 Døgus Forpleining af Kongen og hans Følge, hvilket var en betydelig Byrde. Hvor stor Byrde det var, saaes, da Kongen i 1537 gjæstede St. Hans Klostret i Horsens; thi just for den Kongereise var 1 Nats Hold fastsat til 2 Maaltider og til hvert af disse skulde der leveres 1½ Drekrop, 8 Faarekroppe, 30 Høns, ½ Td. saltet Fisk, 30 tørre Cabliau, 300 tørre Flyndere, ½ Td. saltede Silb, ¼ Td. Smør, 10 Sider Flæsk og 40 Tdr. Öl, samt desuden 60 Tdr. Havre foruden Staldrum, Hø og Straafoder til 280 Heste³³⁹). Endnu 1574 var Klostret sat til at holde 257

³³²) Perg. Doc. i Bossf. top. Smf. Geh. A.   ³³³) D. W. 210, 216.

³³⁴) Doc. Bossf. Smf. Geh. A.   ³³⁵) D. Mag. R. 3—4, 207.

³³⁶) Jacobsens Skattevæsenet, 148.   ³³⁷) D. Mag. R. 3—5, 219.

³³⁸) Jacobsen „Kgl. Nathold“, Hift. Tidst., B. 2 p. 23.

³³⁹) Nydste Tegn. 1, 264.

Gjæsteriheste³⁴⁰). Oftere var der selvsølgelig Kongebesøg; saaledes holdt Kong Hans Rytterthing der 1488 og udstedte derfra Brev, at Præster, som kjøbte eller pantede Borgergaarde, skulde slette og skilte deraf, ligesom de havde gjort, der folgte eller pantsatte Gaardene³⁴¹). I 1489 var han der atter, og da udfærdigedes der en Herredagsdom til Fordeel for Erik Styggesen Rosenkrands³⁴²). Da Christian den 2den 1523 den 9de Februar var i Horsens, for at forsøge at komme til Forlig med de misfornøiede jydskke Rigsraader, var det i St. Hans Klostret, at de forgiæves Forhandlinger førtes.

Ved Reformationen gik dette Kloster, ligesom andre Herreklostre, over til at være „Kongens og Kronens“ Eiendom og gaves nu af Kongerne i Pant og Forlehning snart til en, snart til en anden Adelsmand; om end de tilbageblevne Klosterbrødre endnu en Tid forsørge des der, og Prioren endnu, som det synes, vedblev at have nogen Myndighed og Pligter med Hensyn til Bestyrelsen (see foran: Kongebrevene 1535, 1536 og 1540!) I 1537 havde Claus Schartu Klostret i Forlehning³⁴³), dog synes Oluf Munk endnu samme Aar at have faaet det i Pant af Kongen³⁴⁴), og han havde det endnu 1545³⁴⁵). I 1546 fik Axel Nielsen Arnfeld til Balsgaard det som Pantelehn af Kongen for saante 1000 Daler, hvilkken Laanesum næste Aar forhøiedes med 500 Daler³⁴⁶), og 1548 $\frac{1}{2}$ fik han Klostret med alt Tilhørende som Pant for 2000 Joachimsthaler³⁴⁷). I 1552 gav imidlertid Kong Christian 3die Hans Stygge, Kongens Embedsmand paa Dronningborg Slot, Tilladelse til at indløse fra Axel Nielsen Arnfeld Klostret med Tilbehør „undtagen 12 Gaarde og Boel og en øde Jord³⁴⁸), som isvrigt bem. Axel Arnfeld særligt ved Kongebrev fra Roldinghuus 1554 $\frac{1}{2}$ tilskiftedes som Pant for 1000 Joachimsthaler³⁴⁹).

³⁴⁰) Jacobsen, Kgl. Rath., Øst. Tidst., 2, 88. ³⁴¹) Doc. Kbh. A.

³⁴²) Orion 1844, 2, 16. ³⁴³) D. Mag. N. 3, S. 6 p. 201.

³⁴⁴) Att. 4, 130 — Biogr. Arch. 1, 195. ³⁴⁵) D. Mag. N. 4, 1, 119.

³⁴⁶) do. N. 3, 2, 1 og 216; og do. N. 4—1, 210. 216.

³⁴⁷) Doc. Bosf. Smf. G. A. ³⁴⁸) Smfids. ³⁴⁹) Doc. Bosf. top. C. G. A.

Dgfaa dette Gods indløste senere Hans Stygge, ifølge Rgl. Tilladelse af 1558 ¹²/₂ ³⁵⁰), fra ham og havde saaledes nu det Hele, indtil Holger Ottesen Rosenfrands ³⁵¹) til Boller og Rosenbold — Rigsraad, Statholder i Nørrejylland og Embedsmand paa Standerborg Slot — ifølge Rgl. Tilladelse af 1569 ²/₃ indløste det fra Hans Stygge og fik Lov at „beholde det uafløst sin Livstid og efter hans Død hans Hustru, Fru Karen Gyldestjerne, som han nu haver, dersom hun efter hans Død overlevendes vorder, saa længe hun sidder ugift“ ³⁵²). At selve Klosterbygningerne tilligemed Godsset nu kom til Holger Rosenfrands som Pantelehn, sees iblandt Andet saavel af Notatet i „Eho Phi Uff en gamell Kierckebog“ ³⁵³), at Nar 1569 fik han fra Horsens Kirker 7,800 „Oversteen, der kom til St. Hans Kloster“ — som ogsaa af et Kongebrev 1570 ²/₄ til ham, der lød paa, at „da Inventariet, han har annammet med St. Hans Kloster i Horsens, skal være gammelt og for det Meste forðæret, gives det til de Fattige i Hospitalet“ ³⁵⁴). Klofret med tilhørende Bøndergods gik imidlertid nu meget snart over fra Lehn til Eiendom; thi den 29de Januar 1575 tilfsjødede Kongen ligefrem Holger Ottesen Rosenfrands St. Hans Klofret „med Bygning, Kirke og Kirkegaard tilligemed alt Gods“ ³⁵⁵). Det forrige Munkelkloster blev nu til den adelige Gaard „Stjernholm“ — saa kaldet efter hans Hustrues, den stolte og myndige Karen Gyldestjernes Slægtnavn — og, da han allerede den 4de Marts f. A. døde, blev den hendes Eiendom. Dengang hun deelte Eiendommene mellem Sønerne, saa Otto Christoffer R. fik Boller og Frederik R. fik Rosenbold, beholdt hun selv Stjernholm og døde der 1613. Otto Christoffer Rosenfrands arvede Stjernholm efter Moderen, men folgte den

³⁵⁰) Doc. Rosf. top. Smf. Geh. A.

³⁵¹) Søn af Otto Holgersen Rosenfrands til Boller, Rigsraad og Befalingsmand paa Dronningborg, † 1525 i Lübeck af Pest.

³⁵²) Reg. o. alle Lande, X.—12b.

³⁵³) Doc. Rbh. A. ³⁵⁴) Reg. o. alle Lande XI.—71.

³⁵⁵) 3ydfte Register I.—297b.

til Kong Christian den 4de 1616. Indtil 1661 var den nu de Rgl. Lehnsmænds Residens, men kom saa i Privates Eie og i Slutningen af Aarhundredet blev det Hele nedbrudt. At Gaarden Stjernholm virkelig var det forrige St. Hans Kloster, sees isvrigt af et Kongebrev 1592 $\frac{1}{2}$ til Mandrup Parsberg, hvori det blandt Andet hedder: „Vider, at efter hvad Fru Karen Gyldestjerne, afgangne Holger Rosenkrands's, haver os berettet, at der skal ligge en Plads som kaldes Stegelberg³⁵⁶), udenfor vor Kjøbstad Horsens, hvor der haver staaet en Veirmølle, og samme Mølle har ligget til St. Hans Kloster, som nu kaldes Stjernholm, og som nogle fremfarne Konger havde givet til fornævnte Kloster, men Møllen er forlængst nedbrudt, og Pladsen, som har ligget øde, er solgt og afhændet osv.“³⁵⁷). — Det fordums St. Hans Kloster var nu altsaa blevet til „Holgers (o: Holger Rosenkrands's) Stjernholm“ — saaledes kaldtes det nemlig oftere, maaskee til Forskjel fra Gyldestjernerne gamle Gaard „Stjernholm“ i Skaane. — Klostergodset blev dog skilt derfra og lagt ind under Voller, og af Klosterss Jordeiendomme blev der kun tilbage ved Gaarden det Jordtilliggende, det havde havt paa Horsens Bymark, og hvilket det var, kjendes af Skjødet, som Otto Christoffer Rosenkrands 1616 $\frac{1}{2}$ udstedte til Kongen³⁵⁸) — nemlig: „tvende Haver, den ene liggende Vesten for Stjernholm ud til Gaden, som er en Slotshave og Abildhave; den anden en Abildhave liggende ubi Øster og Sønder fra Stjernholm, desligeste tvende Lykker, den ene liggende næst Norden for Horsens, kaldet Priorens Lykke, som er Ager og Eng ubi og omgrøftet og omgjerdet og strækker sig med Længden imod Sønder mod Vhen og med den nørre Kant ned til Vaen og gaaer langs neder ved Abelsveien. Den anden liggende næst Norden ved Gaarden og strækker sig ubi Øster og Sønder mod Havet, som er baade

³⁵⁶) o: „Steilbjerg“ paa Horsens Bymark tæt Nord for Horsens ved Veien til Hansed Bro.

³⁵⁷) Tydske Tegneiser B. 3, fol. 318—319. Geh. A. ³⁵⁸) Doc. Geh. A.

Ager og Eng ubi, og derudi findes en Humlehøve, som er af-
 mærket med Grøft og Gjerde. Udi hvilke fornævnte tvende
 Bytter og Haver ligger nogen Eiendom, som gaaer aarlig 30
 Daler til Horsens By af". „Endnu et Stykke Eng, som lig-
 ger Sydvest fra Horsens kaldes Gaaseholm og er omslydt og
 ligger Vesten for Alveien. Item et Stykke Huus liggende Søn-
 den ved Stjernholm ned imod Stranden, som er bygt paa
 Stjernholms Eiendom". — Ifølge en Fortegnelse ligeledes fra
 1616 over Ablingen, som Kongen tilforhandlede sig med Stjern-
 holm, blev denne anslaaet til i Alt 29 Orter Korns Udsæd af
 alle Slags og 70 Læs Hø, og naar dette beregnes til Gaards
 Axl efter almindelig Brug paa Horsens Mark udgjorde det ca.
 9 Gaards-Axl foruden Hø ca. 52 Læs; altsaa havde Klostret
 ikke saa lille et Jordtilliggende paa Byens Mark. Af For-
 ansførte sees det, at St. Hans Kloster med sit nærmeste Til-
 liggende af Haver og Loft laa, ligesom ogsaa det nuværende
 Stjernholm ligger, tæt Vst for Horsens By (og dens fordoms
 østre Bygrav) og strakte sig mod Syd og Vst heelt ned mod
 Stranden og det ældste Udløb af Aaen. Om Holger Rosen-
 frands nedrev de gamle Klosterbygninger og opførte en heel ny
 Gaard i deres Sted, eller lod sig nøie med den gamle Kloster-
 gaard, er der ikke fundet nogen Oplysning om; dog har neppe
 noget betydeligt Nybygnings-Arbejde kunnet finde Sted, da han
 jo både saa ganske kort efter at have faaet det gamle Kloster
 til Eiendom; saa det er muligt, at Klostergaarden har seet ud
 omtrent, som Afbildningen af Stjernholm i Resens Atlas viser;
 dog maa det vel helst henstaae uafgjort, om i det Hele taget
 bemeldte Afbildning af det daværende Stjernholm tør ansees
 som paalidelig. At Klostret har havt sin egen Kirke, og da
 som den sydlige Fløi af Klostergaarden, og at Kirkegaarden
 derfra strakte sig videre Syd paa ned ad Stranden (Aaen) til,
 sees af Kongebrevet 1542, hvorved der skjænkedes til Aarhus
 Hospital „et Steenhuus i Horsens paa St. Hans Klosters
 Kirkegaard Synden fra Kirken mod Stranden, som

de Syge nu ubi ligge" ³⁵⁹). Sigtens er det just den Bygning, hvoraf der ved Gravningerne i 1875 til Vandledningen fandtes Spor ud for afdøde Skibsbygmester Kjellerups Eiendom paa Stjernholms sydligste Grund ved Havnen; der fandtes nemlig der i Jorden 2 Bygningsfundamenter, hver ca. 1 Alen i Gjennemsnit, 15 Alen fra hinanden og strækkende sig fra Nord til Syd; Muurstenene vare de store saakaldte Munkestene. I Nærheden deraf fandtes en ældgammel Dværnsteen, ogsaa nogle murede Grave, ligeledes af Munkestene, med Menneskebeen i, desuden flere Menneskeskeletter og Brudstykker af Liigkister; ligesom der ogsaa tidligere, da afd. Kjellerups Huus opførtes, fandtes en Egeliigkiste paa det Sted, hvor Indgangsdøren er — altsaa tydelige Spor af Klosters fordoms Kirkegaard ³⁶⁰). Lige ud for Borgegade fandtes der endvidere ved Vandlednings-Gravningerne i Havnealleen ovre paa Stjernholms Siden en Muurlevning i Jorden med Retning lidt i Nordost, ligesom der ved tidligere Gravninger i Sydhjørnet af Stjernholms Tøsten i Anledning af Opførelse af en Bygning ved Hjørnet af Havnegaden og Gasveien fandtes en Muurlevning i Jorden, som strakte sig i lignende Retning; begge disse Fundamentstykker ere maaskee Levninger af gamle Ringmure. Der siges, at dengang det gamle Stjernholm var bleven nedbrudt, og Pladsen blev planeret, fandtes der en stor Mængde Menneskebeen mellem Grundstenene ³⁶¹). Dengang Ritmester v. Tienen for en Deel Aar tilbage lod det nuværende Stjernholm opføre, fandtes en Deel Muurlevninger, altsaa Tegn til, at det gamle Stjernholm (St. Hans Kloster) har staaet omtrent paa det Sted.

³⁵⁹) cfr. Hubert Actstykker 1, 155.

³⁶⁰) Saavidt vides var der murede Grave af den ældgamle Form med særskilt mindre Rum til Hovedet; i saa Fald tyder det paa, at Klosteret var stiftet meget tidligt.

³⁶¹) cfr. Traps St. top. Beskr. af Danmark 6. Deel p. 96. Maaskee hvor Klosterkirken havde staaet, og det Fundne saaledes Levninger af Folk, der vare blevne begravne i den.

Den Gade, som fører ud til Havnealleen og Stjernholm, kaldes vel nu „Borgergaden“, men heed i fordums Tid „Borge“ (eller „Borre“) Gaden, og bar dette Navn længe førend der var Tale om Stjernholm³⁶²). — Navnet tyder paa, at Gaden engang har ført ud til en Borg; var Klosters Dprindelse maaffee, i Righed med flere Klosters, at en der liggende Kongsgaard er af en af Kongerne bleven skjænket Korbrødrene til et Kloster? Skulde det muligt staae i Forbindelse med den Borg eller befæstede Gaard, Kong Erik Menved lod de oprørske Bøn, der opføre til Straf i eller ved Horsens?

Hellig-Aands-Huset i Horsens. Brødrene af den „Hellig Aands Orden“, der ogsaa kaldtes „Duebrødre“ efter Duen som den Hellig Aands Symbol i deres Ordensvaaben, kom herind i Landet omtrent samtidsigt med Graabrødrene, altsaa i det 13de Aarhundrede. De havde Klostre og Ordenshuse, som vare bestemte til Optagelse af Syge og Fattige, og disses Pleie vare Brødrenes væsentlige Ordenspligt; Midlerne dertil fik de ved Gaver og for en stor Deel ved Almisser, der af særegne dertil udsendte Personer — „Den Hellig Aands Bedere“ — indsamledes i en større Omkreds. Hellig-Aands-Husene gjorde i de Tider Nytte som almindelige Hospitaler og oprettedes rundt om i de større Byer. Et egentligt „Hellig-Aands- (Duebrødre-) Kloster synes der ikke at have været i Horsens; i hvert Fald er et saadant „Horsens Kloster“ ikke anført mellem disse Hospitalsklostre i Danmark i den Skrivelse, hvorved Ordenens Generalmagister 1516 † meddeelte til Ordenens Klostre i Danmark den Bulle, hvori Pave Leo 1515 indskrænkede den Tilladelse til at sælge Afsad, som Hellig-Aands-Klostrene tidligere havde faaet³⁶³). Naar Hellig-Aands-Huset i Horsens er stiftet, vides ikke, heller ikke af hvem, hvorved dog maa bemærkes, at der oftere stiftedes Hospitaler under Navn af Hellig-Aands-Huse af Andre, end af Duebrødrene³⁶⁴). Ar

³⁶²) See Anm. 324 „Burgegade“.

³⁶³) cfr. Nørðam Kbh.s Kirker og Klostre, p. 298.

³⁶⁴) cfr. D. Nielsen „Dueholms diplomatarium“ p. X.

1509 var der i hvert Falb et Hellig-Aands-Huus i Byen; thi da gav Fru Kirstine Rosenfrands ved Testamente 1 Pund Korn til „Hellig Geisthuus i Horsens“³⁶⁵). At Hellig-Aands-Huset har hadt sin egen Kirke, sees af et Brev fra Bisp Ove Bilde i Aarhus til Axel Nielsen til Steensballegaard. Denne havde nemlig begjæret at maatte faae en Klokke, „som hænger paa Hellig-Aands Kirke i Horsens;“ men Bispen svarede 1532 1½, at han Intet vilde have at bestille med „saadanne hellige Klokker“, uden at han selv havde givet dem; dog havde han Intet imod, om Axel Nielsen kunde faae deres Samtykke, „som have Klokken i Befaling“³⁶⁶). Forudsat, at der ved „St. Spiritus Capel“ menes det Samme som nysnævnte „Hellig-Aands Kirke“, har Hellig-Aands-Huset havt noget Bøndergods; thi 1541 lagde Kongen alt det „Guds og Tjenere“, som forhen laa til „St. Spiritus Capel i Horsens“³⁶⁷), til Sortebrødre-Klostret i Aarhus, og det store nye almindelige Hospital der fik ved Kongelig Befaling alt Hellig-Aands-Husets „Guds, Rente og Rettighed“, hvorimod saa „de fattige, saarede og syge Menneker, som vare i det, skulde føres til Aarhus Hospital.“ Det omhandlede Gods var vistnok i det Mindste de 6 Gaarde og 1 Boel i Bjerge, Ring og Mols Herreder, som nogle Aar efter kom tilbage til Hospitalet i Horsens, da dette gjenoprettedes (see, hvad der senere forklares om Hospitalet). Indtil fornævnte Forandring skete, er Hellig-Aands-Huset i Horsens blevet ved at være ved Magt og i sin gamle Virksomhed, i Genhold til Recessen i Odense 1532; men fra nævnte Tidspunkt af ophævedes det.

St. Jørgens Gaard. Disse Gaardes egentlige Bestemmelse var, at deri optoges fattige Stakler, som lede af den i de Tider saa gængse Spedalskhed eller af andre pestagtige eller væmmelige og smitsomme Sygdomme, og, for at forebygge Smitte, bleve de i Reglen anlagte noget udenfor Byerne.

³⁶⁵) Bl. D. Mag. 6, 187.   ³⁶⁶) Top. Sm. Geh. A.

³⁶⁷) D. M. 3 R. 4, 319 cfr. Daugaard d. d. Kl. 387.

Disse Stiftelser bestode ved Almisser og Gaver af Jordegods osv.; de havde deres „Hospitalsvogn“, som til visse Tider hørte omkring i Landsbyerne til Indsamling af Almisserne, og Kong Christian 2den holdt paa denne „St. Jørgens Bederes“ gamle Ret³⁶⁸). De stode i Forbindelse med det Kirkelige og havde et Capel for de Syge. Lignende var ogsaa Tilfældet med Hensyn til Horsens. Naar St. Jørgens Gaarden her er bleven oprettet, vides ikke; muligens allerede i 13de eller 14de Aarhundrede, da en stor Mængde af saadanne Stiftelser oprettedes rundt om i Landet. Naar Kong Hans i 1492 tillod, at Thorsted Kirke maatte blive ved at høre til St. Jørgens Gaarden udenfor Horsens „med al Rgl. Rettighed, eftersom den der til været haver“³⁶⁹), saa viser det ikke blot, at en betydelig særlig Gave tilfaldt St. Jørgens Gaarden, men ogsaa, at Gaarden da maa have været til allerede i længere Tid. At Stiftelsen ogsaa har havt Jordeiendom, sees af Kong Christian 3dies Skrivelse 1540, hvorved han stadfæstede at „den d march och æng som Iaa till St. Jørgens gaardt østen och västen fra alueijen“, maatte tilhøre Horsens By i Henshold til et Gavebrev fra St. Hans Klosters Prior og menige Munke³⁷⁰). Det Navn, som dette Jordsykke endnu bærer fra gammel Tid af, nemlig „Spedalsø“, minder om den Stiftelse, det forud tilhørte; og, at det i sin Tid virkelig har været omfaldt af Vand, saaledes som Navnet antyder, sees iblandt Andet af en Rgl. Skrivelse til Mandrup Parsberg 1592 17, hvori omtales en Klage over, at Borgemeester og Raad i Horsens har taget i Brug „en Ø, kaldet Spereßø“ (o: Spedalsø), til stor Skade for Hospitalet³⁷¹). Kong Christian den 3dies Reces 1542, Artk. 18 og 19 befalede, at alle St. Jørgens Gaarde og andre smaa Hospitalet, som vare funderede til „spitalske“ Folk, skulde

³⁶⁸) D. M. 6, 361.

³⁶⁹) cfr. Hoffmans Fynd. 2, 223. Af et Kongebrev 1569 3 til Holger Rosenkrands sees, at denne Rgl. Gave allerede stadfæstedes først 1502 og senere 1524. (Reg. o. a. Bnde X., 40).

³⁷⁰) Doc. Rdb. A. ³⁷¹) Tybste Tegnelser I, 330.

lægges til de store og almindelige Hospitaller, „efterdi at den spitalfke (o: spedalfke) Syge ikke her i Landet er saa almindelig, som hun var i gammel Tid“ — saa maatte St. Jørgens Gaarden i Horsens dele Stjæbne med de andre Stiftelser af samme Slags og blev med sit Tilliggende lagt hen til Aarhus Hospital formodentlig i Forening med „Hellig-Nands-Huset“ i Horsens. Naar „Prior og menige Munke“ i St. Hans Kloster kunde paa Klosters Begne (see ovenf.) skjænke til Horsens By Jorder, som laae til St. Jørgensgaarden, maatte denne med hvad dertil hørte, i det mindste den Gang staae i Afhængighedsforhold til St. Hans Kloster. Sligt var isøvrigt i Kloster-tiden ingenlunde ualmindeligt; tværtimod var det snarere saa, at hvor der allerede før St. Hans Klosters Oprettelse vare St. Jørgens Gaarde, der droge de dem ind under deres Bestyrelse eller dog Overtilhyn, og hvor der ingen saadan Stiftelse hidtil var for Spedalfke o. desl., der oprettede de gjerne en saadan. Selv om nu St. Jørgens Gaard ved Horsens havde været til, førend St. Hans Kloster stiftedes der, og saaledes allerede har haft sine særlige Eiendomme — f. Ex. just hiin Mark, Thorsted Kirke osv. — tidligere, saa har dog St. Hans Kloster paa vant Viis efterhaanden faaet den ind under sit Omraade.

Har ogsaa Hellig-Nands-Huset i Horsens staaet i Forbindelse med eller endog i Afhængighedsforhold til St. Hans Kloster? Derfor det blev stiftet selostændigt af „Den Hellig-Nands Orden“, Duebrødrene, er det mindre sandsynligt, at det før Reformationen har været under St. Hans Kloster; men det var jo muligt, at det ikke var stiftet paa den Maade, men at noget Eignende var steet, som skete i Nykjøbing paa Mors³⁷²). Der havde Borgerne selv „i gammel Tid“ stiftet et Hospital, kaldet „Hellig-Nands-Huus“, til at holde fattige, syge Menne-sker i, og havde af Kong Christoffer af Baiern faaet Brev paa at de maatte beholde det i Værge og Forsvar; men saa toge

³⁷²) cfr. D. Nielsen „Dueholms Diplomatarium“ p. IX.

Prior og Convent i St. Hans Klofret Dueholm ved Nykjøbing alligevel Hospitalet til sig, idet de paaberaabte sig, at de havde bygget et „Hellig Aands Capel“ derved, hvorover Borgerne ingen Ret kunde have, og støttede sig til en pavelig Bulle derom og til Bifkoppens kraftige Bifstand. Maafkee er noget Eignende fteet i Horsens med Hensyn til den i Bifpebrevet 1532 omtalte „Hellig-Aands-Hufets Kirke“ („St. Spiritus Capel“), og, at faa St. Hans Klofret, støttet dertil, har tiltaget sig eller faaet en Myndighed over Hellig-Aands-Hufet i Horsens og dets Tilliggende, og det var muligt faa det, der har foranlediget Pontoppidan til, at han kalder det i 1560 gjenoprettede Hospital i Horsens „St. Johannes Hospital“³⁷³); thi „Steenhuset paa St. Hans Kirkegaard“, hvori „de Syge laae“, kan det ikke være, han mener, da det allerede 1542 var skjænket af Kongen til Aarhus Hospital, og det gjenoprettede Horsens Hospital ligger paa den modsatte Kant af Byen end den, hvor den fordums St. Hans Klosters Kirkegaard laa (see foran). Der er isvrigt, faa vidt vides, ingen Oplysning om nogen færlig og felftændig Beflyrelfe for „Hellig Aands Hufet og St. Jørgens Gaarden i Horsens før Reformationen.

Hvor have disse 2 Stiftelser i Horsens ligget?

St. Jørgens Gaardene laae fædvantligt uden for Byerne, om end nær Alfærvei. At dette ogsaa var Tilfældet med Horsens St. Jørgens Gaard, viser jo det foran omtalte Kongebrev fra 1492. Dette „udenfor“ vil felfvølgeligen fige — uden for Byens daværende Grændfe. Mod Vest var denne endnu paa den Tid Byens vefre Grav, o: nu: „Graven“ og „Raadhufsgaden“, og af ældre Documenter sees det ogsaa, at den nuværende Hospitalsgade og Hospitalsbro endog langt hen i det 17de Aarhundrede kaldtes „St. Jørgens Gade“ og „St. Jørgens Bro“; faaledes 1631, da Espen Smed den 8de Marts tilfalktes for at have taget det Bagthuf bort, „som stod uden for Hospitalet ved Ste Jørgens Brou“³⁷⁴); 1635 § i en

³⁷³) Annal. 3, 405.

³⁷⁴) Raadfbog 1631 (den ældfte tilbageværende) Rbh. A.

Stiftesag: „di thuinde haffuer offuer (o: paa den anden, nemlig søndre, Side af) Ste Jørgens brow“³⁷⁵); 1662, da Mag. Laurids Ernstsøn v. Baden kjøbte 3 Smaahaver „liggende uden (o: udenfor) Ste Jørgen over Hospitalsbro“³⁷⁶); 1683 ved Salget af et Huus liggende „ubi den Gade ved Hospitalet, som løber ned til St. Jørgens Bro“³⁷⁷); 1688 ved Salget af et Huus liggende paa østre Side af „St. Jørgens Gade“³⁷⁸). Dette tyder paa, at St. Jørgens Gaarden har ligget, hvor nu Hospitalet ligger, og saaledes udenfor den daværende By og dog nær Alfarsveien, som over Aaen førte Snd paa. Det nuværende Hospitals Hovedbygning ud til Gaden, eller dog dens svære, af store Munkesteen vist i 13de eller 14de Aarh. opførte, Undermure ere sagtens en Levning af den gamle St. Jørgens Gaard; Muurlevninger vides ikke at være fundne i den nuværende Hospitalshave, men der siges at være fundet Menneskebein; under en Deel af Kirken er en muret, dog ikke hvælvet, Kjælber; Altertavlen i Hospitalskirken synes at være fra Catholicismens Tid, forresten er der ingen Spor af Bygningens muligt tidligere Anvendelse som St. Jørgens Gaard. I sin „Danmarks chor. Beskrivelse“ siger iøvrigt N. Jonge om Hospitalsbygningen, at dens Mure „ere endnu (o: 1777) de gamle Klostermure“.

„Hellig-Lands-Husene“ laae sædvanligt heelst inde i Byerne. Dette har vel ogsaa været Tilfældet med Hellig-Lands-Huset i Horsens, og her føres Tanken saa hen til et bestemt Sted indenfor Byens gamle Grændser næsten midt i den ældste By. Der findes nemlig paa den nordre Side af Søndergade, tæt ved Byens Torv og kun skilt derfra ved 1 Gaard foruden Hjørnesteedet, en stor grundmuret Gaard, hvorunder der er en dnh, hvælvet Kjælber fra gammel Tid. Hvad der nu er til Synne af den, er et Rum under den østligste Deel af Forhuset,

³⁷⁵) Raadsbog 1631, Rbh. A.   ³⁷⁶) Skjøde, Rbh. A.

³⁷⁷) Stiftespr., Rbh. A.

³⁷⁸) Horsens Skjøde og Pantebog 1683 (den ældste tilbageværende), Rbh. A.

ca. 13 Alen langt fra Ost til Vest, med 2 Krydshvælvinger i Rundbuestil; ved den østre Ende af dette større Rum er der tilshyne et lille overhvalvet Rum som Stykke af en Gang; saavel mod Nord, som mod Syd — resp. Gaards- og Gade-Siden — er der Spor til Fortsættelse af selve Kjælderen. Murene mod Syd og Nord ere $1\frac{1}{2}$ Alen tykke; men mod Vest er Muren betydeligt tykkere, som om den var en Endemuur for Bygningen. Murene ere opførte af Munkesteen, og det Hele faa solidt, at det var et usædvanligt besværligt Arbejde at gennembrude Muurværket, da man vilde danne Dør og Vinduer ud til Gaden, fordi saavel Kalk, som Muursteen vare at hugge i som den haardeste Granit, hvilket jo tyder paa en betydelig Væde. Underlaget er Sand uden nogensomhelst Opfyldning, Kjælderen har altsaa hørt til den ældste Bygning der paa Stedet; det nuværende ret anseelige 2 Etages Stuehuus er senere opført paa den første Bygnings Fundament og hvælvede Kjælber. Under samme Gaards Sidehuus fandtes for nogle Aar siden en lille muret (hvalvet) Kjælber. Her har upaatviveligen i meget gammel Tid ligget en stor og anseelig Bygning; muligt var den just „Hellig-Nands-Huset“, selve Veligheden gjør det rimeligt, og det faa meget mere, som det er vist, at baade Graabrødre- og Korsbrødre-Klostrene laae andetsteds og, har der været et Vor Frue- (Sortebrødre-) Kloster i Byen, hvilket er tvivlsomt, med en „Vor Frue Kirkegaard“; maa det have ligget ved Torvet, for at Kirkegaarden 1575 kunde tages dertil; og Byens Raadhuus (hvorom senere) har upaatviveligen ligget ikke her, men ved Byens oprindelige Torv (see foran). Intet er isvrigt ved Restaureringsarbejderne fundet, som kunde lede til nyere Oplysning om Kjælberens og den oprindelige Bygnings-Bestemmelse; paa den indre Side af Muren ud til Gaarden er der dog 2 ikke smaa korsformede Fordybninger.

At der, foruden St. Hans Klostret og Graabrødre-Klostret tillige har været et Dominikaner- (Sortebrødre-) Kloster i Horsens, er antaget af flere Forfattere, saaledes af Pontoppi-

dan³⁷⁹⁾, Suhm³⁸⁰⁾, Daagaard³⁸¹⁾, Joh. F. Fenger³⁸²⁾. Det er vist, at Sortebrødrene, hvis Orden stiftedes 1215, tidligt udbredte sig her over hele Landet og havde Klostre rundt om i Kjøbstæderne, saaledes ogsaa i begge Naboherne til Horsens: Aarhus og Veile, hvor de stiftedes samtidigt omtrent 1227; men, medens man veed mere om disse andre Sortebrødre-Klostre end blot det, at de vare til, og, medens man i de forskjellige Kjøbstæder, hvor der virkelig har været saadanne Klostre, have Minder om dem, om det end kun er ved Navne efter dem³⁸³⁾, — saa er der i Horsens ikke det Mindste, der hentyder paa et Sortebrødre-Klosters Tilværelse der i fordums Tid, intet Sagn engang, end sige bestemtere Minder om det, dets Beliggenhed, Bygninger, Gods eller Skjæbne. Byens Arkiver indeholde intet Document, hvori omtales, eller hentydes til, at et saadant Kloster har været i Byen. Mag. A. Rønig i sit Mscr. „Noget om Kjøbstæderne i Thyland“³⁸⁴⁾ omtaler kun 2 Klostre i Byen nemlig St. Hans Klostret og Graabrødre-Klostret; N. Lachmand i sin „Beskrivelse over gamle og nye mærkværdige Ting i Kjøbstæderne og paa Landet“³⁸⁵⁾ siger om Horsens, at den kun havde de nyssnævnte 2 Klostre; Jonge i sin „Danmarks chorographiske Beskrivelse“ og Hofmann i sin Fundatsamling ligesaa. I de af G. Stephens udgivne „Brudstykker af Dominikaner-Ordenens Capitelbog for Provindsen Dacia“³⁸⁶⁾, skrevne paa 4 fundne Pergaments-Blade, findes Horsens ikke blandt de her anførte Byer, hvor Sortebrødre-Klostre fandtes, ikke engang nogen Munk fra Horsens nævnes blandt de Mange paa Risterne anførte, og det omfatter

³⁷⁹⁾ *Annal.* 1, 661. ³⁸⁰⁾ *Dnm. Hist.* X., 64. ³⁸¹⁾ *Dnm. Klost.* p. 394.

³⁸²⁾ *Kirkehist. Sml.* I.—2, 200.

³⁸³⁾ I Aarhus blev Sortebrødre-Klostret til et stort Hospital og Klosterkirken til en Sognelirke; i Veile blev en af Klosterbygningerne til Raadhuus; i Viborg blev Klosterkirken en Sognelirke for Byen; i Odense minder „Sortebrødre“-Torvet om det fordums Kloster der.

³⁸⁴⁾ *Mscr.* i *Rgl. Bibl.* ³⁸⁵⁾ *Mscr.* i Horsens *Latinholes Bibl.*

³⁸⁶⁾ *Kirkehist. Sml.* I. p. 549 og fig.

dog, om end kun i Brudstykker, Tidrummet mellem 1252 og 1291. Selv Pontoppidan, der i sine „Annales Ecl. Dan.“ omtaler et Dominikaner-Kloster i Horsens, siger i „Danste Atlas“, at Byen kun havde et St. Hans Kloster og et Graabrødre-Kloster. Saavel han i sine „Annales“, som ogsaa Suhm, Daugaard og Joh. F. Fenger, synes kun at støtte deres Antagelse af et Dominikaner-Klosters Tilværelse her til Notatet i Langebeks Scr. R. Dan. V. p. 501, at der paa Dominikanernes Provindsial-Capitel i Ribe 1246 besluttedes at sende Munk fra Ordenens Klostre her i Landet til Bisland i Stedet for dem, Hedningerne der havde ihjelslaget, og blandt dem, der skulde udsendes, nævnes „frater Michael de Horsnes“. Derfor dette Notat er det Tænde, hvoraf der sluttes, at Horsens har haft et saadant Kloster, turde det dog maaskee være tvivlsomt, om denne Slutning er rigtig. Efterat der nemlig i Notatet er anført som de, der skulde udsendes, først 2 Munk fra Lund Kloster; fortsættes der: „frater Aaron de Randrus et frater Petrus Harthe de conventu Wibergensi, frater Michael de Horsnes et frater Angelus de conventu Arosiensi, frater Engelbertus et frater Johannes Theonici de conventu Roeskildensi osv.“ — (o: „Broder Aron fra Randers og Broder Peter Harthe fra Viborg Kloster, Broder Michael fra Horsens og Broder Angelus fra Aarhus Kloster, Broder Engelberth og ³⁸⁷) Broder Johannes Theonici (Theutonici?) fra Roeskilde Kloster osv.“). Det synes ligefremmest at forstaae det saaledes, at der fra hvert af de nævnte Klostre — Viborg, Aarhus og Roeskilde — udsendes 2 Brødre, altsaa Aron og Peter fra Viborg Kloster, Michael og Angelus fra Aarhus Kloster, Engelbert og Johannes fra Roeskilde Kloster; samt, at Ordet „de“ („fra“ eller „af“) kun angav, at Broder Michael var født i (opholdt sig i) Horsens, ligesom ogsaa Broder Aron i Randers, ikke, at der var Klostre i de nævnte Steder. Biskop Daugaards Be-

³⁸⁷) Ordene „et“ og „og“ fremhævede af D. F.

mærkning³⁸⁸): „Paa det anførte Sted nævnes en „frater Jordanes de (o: „fra“ eller „af“) Slaulosia“; men da det ligesledes er det eneste Spor, der hidtil er forekommet mig, af et Dominikanerkloster i denne By (Slagelse), der kun formodes at have haft et Kloster eller Hospital af den Hellig-Nands Orden, saa tør man ei heller uden videre sætte Slagelse paa Listen over de Byer, som have haft Dominikanerklostre“ — synes i saa Fald ogsaa at kunne gjælde med Hensyn til Formodningen om, at der har været et Dominikanerkloster i Horsens.

12. „Vor Frue Kirke“, „Jomfru Mariæ Kirkegaard“.

I „Hydste Tegnelser“³⁸⁹) findes der anført, at Borgerne i Horsens 1540 fik Brev fra Kong Christian den 3die, „at the nue nederbryde then gamle kirke som kaldis Vor Frue kirke och nyde hues kalk sten kloster themmer och andre deel til hjælp at opbygge theris Sognekirke med“. Hvilken Kirke i Horsens er meent med „theris Sognekirke?“ Det kan være den fordums Graabrødre-Klosterkirke; thi den havde jo Kongen i 1532 skjænket Borgerne til „en Sogne Kiircke“. Men hvilken menes saa ved „then gamle kirke som kaldis Vor Frue kirke?“ St. Hans Klosterkirke kan det ikke have været, deels fordi Klostret med alt dets Tilbehør dengang var forlenet til Oluf Munk, deels fordi dette Kloster havde sin Kirkegaard Syd for dets Kirke ned imod Stranden³⁹⁰), medens „Vor Frue (o: Jfr. Mariæ-) Kirkegaard“, der i 1575 skjænkedes Byen til Torv, maa have ligget, hvor endnu Byens Torv er, altsaa strakt sig op imod St. Jbs (nu Frelserens) Kirke. „Vor Frue

³⁸⁸) i Kirkehjst. Saml. B. 2 p. 123 i Anf. af en Antagelse af G. Stephens (i forn. Meddelelse af „Brudstykker af en Dom. Capitelbog), at ogsaa Slagelse har haft et Dominikaner-Kloster.

³⁸⁹) Mscr. i Kgl. Bbl.

³⁹⁰) Kgl. Gavebrev 1542, Sub. Act. 1, 135. cfr. isørigt Afsnittet foran om St. Hans Klosters Beliggenhed.

Kirke" maa saa have været den, som i den foran omtalte Krønike om Graabrødrenes Udgjælse 1532 kaldes „Staden Horsens kirke“, hvilken utvivlsomt er den nuværende „Frelserens Kirke“, midtvejs i det gamle Horsens, og som endnu bærer Præg af en højere Ælde end den Tid, paa hvilken nogen Klosterkirke i Byen kunde været bygget, og saaledes var Byens oprindelige Sognekirke³⁹¹⁾ og med god Grund i 1540 kunde kaldes „den gamle kirke“. Efter Reformationen — vist strax efter, men i hvert Fald 1558 (see p. 44) — og indtil dette Aarhundredes Begyndelse kaldtes den vel „St. Jbs (s: Jacobi) Kirke“, men kan jo meget godt være fra først af indviet til Jomfru Maria — hvilket just hyppigt var Tilfældet med de først byggede Kirker i Kjøbstæderne — og saaledes være kaldet „Vor Frue Kirke“, ligesom ogsaa dens Kirkegaard saa ganske naturligt maatte kaldes „Jomfru Maria Kirkegaard“, Navne, som de godt endnu i nogle Aar efter Reformationen i Dntale kunde have beholdt; hvorhos tillige bemærkes, at en Hentydning muligt kan findes dertil i dette, at en af Kirkens Klokker, og det just den anseeligste, længe, og i hvert Fald endnu 1565³⁹²⁾, bar Navnet „Jomfru-Kloffen“. Tilladelsen til denne gamle Kirkes Nedbrydelse og til Afbenyttelse af dens Materialier osv. ved Istandsættelse af den „nye Sognekirke“ Klosterkirken, var altsaa given, men blev ikke benyttet, Kirken staaer endnu. Sammenhængen har maaskee været denne: At Graabrødre Klosterkirke ikke her, som i flere andre Byer, blev overladt Byens Borgere til Nedbrydelse ved Reformationens Indførelse, men til Brug for Menigheden som Sognekirke — kunde simpelthen have havt sin Grund i, at „Staden Horsens Kirke“, s: dens egen gamle Sognekirke, allerede i 1532 har været i en saa daarlig Tilstand, Klosterkirken derimod i en saa meget bedre

³⁹¹⁾ „Indtil Reformationens Liber Byens rette Sognekirke“ — Jonge: „Dnn. Hor. Bestr. — sfr. Pont. Att. — Ny Misc. Smf. No. 1194 — N. Lachmands Mscr. i Horsens Latinskoles Bbl.

³⁹²⁾ „Choßhi Aff En gammel Kirke bog“, Rbh. X.

Stand, at Borgene har ønsket at faae den Sidstnævnte til Afbenyttelse som Sognekirke og fik den ogsaa dertil. Klosterkirken har imidlertid snart viist sig at behøve deels Eftersyn, deels, og vel især, Udvidelse, for at kunne blive en passende Sognekirke for Byen i Stedet for den gamle, og, da dennes alle-rede daarlige Tilstand muligen endog er bleven forværret ved den i Kongebrevet omtalte nye stedfundne store Ildbrand i Byen (cfr. p. 51), der tillige formindskede Borgernes Evne til paa een Gang at sætte begge Kirker i forsvarlig Stand; saa har man som en Udvei ansøgt Kongen om ganske at maatte nedbryde denne Byens gamle Sognekirke og ved Hjælp af dens Materialier osv. sætte den nye, som den formeentlig i sig selv bedste, i fuldstændig Stand. Tilladelsen fik man saa, som sagt, i 1540. Af en eller anden Grund har man dog undladt at benytte den givne Tilladelse og faaet Klosterkirken udvidet osv. alligevel; man kan jo f. Ex. have indskrænket Udvidelsesplanen, opgivet en paatænkt Laarnbygning, ønsket ikke at være bunden til kun een Kirke i Udanten af Byen, maaskee ogsaa af Pietetsfølelse ikke kunnet bekvemme sig alligevel til at ødelægge deres Byes gamle, og for dem dog i mange Maader ærbørdige, Sognekirke o. dsl. Den blev altsaa staaende, senere repareres den og brugtes saa i mange Aar tilligemed Klosterkirken til Gudstjeneste; hvorimod Kirkegaarden — „Jomfru Mariæ Kirkegaard“ — i 1575 udlagdes til Torv for Byen. Pontoppidan udtaler sig i sit Atlas, som om „Vor Frue Kirke“ har været en særlig Kirke med det Navn, han siger nemlig, efterat have omtalt St. Jbs. og Graabrødre Klosterkirkerne: „Foruden disse har her før Reformationen været endnu en Kirke kaldet Vor Frue Kirke. Dette sees af et Brev fra Christian den 3die 1540, hvori Horsens bevilges at nedbryde den gamle Kirke, som kaldes Vor Frue. St. Jbs, eller Jacobi, Kirke var indtil Reformationen Stadens Sognekirke. 1575 blev den derved³⁹³⁾ værende Jomfru Mariæ Kirkegaard (!) gjort til Torv

³⁹³⁾ altsaa ved St. Jbs Kirke.

og med Gaarde og Baaninger omkring bygt". Jonge skriver i sin „Danm. chor. Bftr.“: „Ifølge gamle Brevskaber havde Byen endnu før Reformationen nok en Kirke kaldet Vor Frue Kirke, men samme blev fort efter Reformationen nedbrudt, og alle dens Materialier skænkede Christian 3die i 1540 til at opbygge deres Sognekirke“³⁹⁴). Endvidere skriver han at „den ved St. Jbs Kirke værende Kirkegaard tilligemed (!) 3fr. Mariae Kirkegaard blev 1575 udlagt til Byens Torv, der rundtom prydedes med nye opbygte Gaarde“. Ogsaa Magister A. Rønig³⁹⁵) omtaler „Vor Frue Kirke“ i Horsens og siger om den: „denne Kirke har ligget ikke langt fra St. Jbs Kirke, og det er formodentlig (!) dens Kirkegaard, kaldet 3fr. Mariae Kirkegaard, som nylig blev erindret at være Anno 1575 udlagt til Torv“. Uoverensstemmelse og det Ubestemte i disse Udtalelser falde imidlertid let i Øie; Ingen af dem anfører Godtgjørelse af, at den omh. „Vor Frue Kirke“ har været en særlig tredje Kirke i Byen. Jonge taler rigtignok om gamle Brevskaber derfor, men anfører Intet af disse, og Byens Archiv indeholder Intet nu, hvoraf det kunde godtgjøres. Hvis isøvrigt Meningen skulde være, at Byen før Reformationen havde selv 2 Kirker (Sognekirker), da skriver det mod Udtrykket i Munketrøniken (see foran): „Staden Horsens Kirke“, altsaa udtrykkelig kun een. Andre ældre Forfattere — saaledes Hofmann i Fundatsamlingen, N. Vachmand i sit Msr. — omtale ikke, at der har været nogen „Vor Frue Kirke“ i Horsens foruden St. Jbs- og Kloster-Kirken. Var „Vor Frue Kirke“ ikke den samme, som den nuværende „Frelserens Kirke“, men en anden særlig Kirke i Byen, og hørte „3fr. Mariae Kirkegaard“ ikke til denne Kirke, maa Kirken og Kirkegaarden jo have ligget ved eller paa Sydsiden af Byens nuværende store Torv Syd for Frelserens Kirke. Sittre Tegn, som tyde derpaa, findes imidlertid ikke; kun skal bemærkes, at der i en

³⁹⁴) hvilken?

³⁹⁵) „Noget om Kjøbstæderne i Jylland“ Msr. — Kgl. Bbl.

af Gaardene (Vager Seest's) paa Torvets Sydside ved Gravning af en Brønd, ca. 40 Alen Syd for Torvets sydlige Kant, fandtes i Overlaget af Jorden nogle Menneſkebeen og flere Stykker tilbannet Egetræ, der kunde ſe ud ſom hørende til en Ramme; under Ombygningen i 1851 af Forhuset til Gaarden fandtes der ved Udgravning under Huset til en Kjælder intet Mærkeligt, kun hiſt og her enkelte gamle, ſtore, røde Muurſteen (Munkſteen?), men ingen Levninger af Fundamenter, Muur eller Grave. Under Forhuset til Nabogaarden ſkal der være en hvælvet Kjælder, hvis Oprindelſe dog ſnarere er fra en ſenere Tid, end Kloſtertiden, da Gaarden i gamle Dage var en Kjøbmandsgaard. Hvis det var ſikkert, at der i Horsens har været et Dominikaner-Kloſter (ſee foran), kunde det vel tænkes, at det havde ligget paa denne Side af Torvet og, at dets Kirke havde været den omtalte „Vor Frue Kirke“ og dets Kirkegaard „Hr. Mariæ Kirkegaard“.

13. Den lærde Skole i Horsens.

Horsens Latinskoles første Bygning var en af de til det forudoms Graabrødre-Kloſter hørende Bygninger, hvilke Kong Frederik den 1ſte i 1532 ſkjænkede Byens Borgere (ſee foran). Man har antaget, at den laa paa Kirkegaarden Nord for Kirken, omtrent hvor den forrige Latinskole-Bygning endnu ligger; men, hvis Ordene „Norden for Laen“ i det p. 112 anførte Notat af „Eho Phi Aff en gamell hierchebog“³⁹⁶) ſkal angive Beliggenheden paa Kirkegaarden af den Have, Madſ Hjort fik i Brug, ikke Beliggenheden af ſelve Kirkegaarden, hvilket Sidſte ſynes at vilde have været en aldeles overflødig Bemærkning for Samtidige; har den første Latinskole-Bygning ligget Syd for Kirken og ſaaledes været den øſtre Fløi af den formeentligen der liggende Kloſtergaard. Den ældſte Latinskole-Bygning ſynes efter ca. 50 Aars Forløb at være bleven ſaa

³⁹⁶) Naadh. Arch.

forfalden, at den trængte til stor Reparation eller Ombygning; thi paa Muren af den Bygning, som i 1746 nedbrødes, skal der have staaet „Erik Lange 1589“, hvilket vel maa forstaaes saaledes, at han, som da var forlehnet med Bygholms Lehn og Horsens, har i 1589 ladet den ældre der staaende Bygning reparere eller ombygge, eller — hvis fornævnte Formodning er rigtig — paa dette Sted, tæt ved Gaden, opføre en heel ny Bygning til Latinskole i Stedet for den hidtil brugte gamle Klosterbygning Syd for Kirken, der saa er bleven nedbrudt, ligesom den lige over for den liggende Præstebolig. I Tidens Løb forfaldt imidlertid Skolebygningen atter i den Grad, at den ved en Synsforretning, som Kirkebørgen, Cancelliraad Jochum de Lichtenhjelm, lod optage 1736³⁹⁷⁾ „befandtes saa slet og ringe, at Lærerne ei derudi kunde være for Regn og Vind ved Ungdommens Underviisning, men sligt andetsteds i Byen maatte forrette“. I Henhold hertil blev nu Bygningen aldeles nedbrudt i 1746, og der opførtes en ny paa den Gamles Plads, hvorom en Levning, en hvælvet Kjælder, om ikke fra Kloster-tiden af, kan vidne. Bygningens sydvestlige Hjørne var kun saa liden fra den lille taarnagtige Udbygning ved det nordvestlige Hjørne af Klosterkirkens Chor, og saaledes har det vel ogsaa omtrent været Tilfældet med den nedbrudte oprindelige Klosterbygning (?). Den nye Bygning, der blev „temmelig vidtløftigere og bedre, end den foregaaende“, navnlig ved, at den blev strakt heelt ud til Borgegaden, hvad neppe har været Tilfældet med den gamle Klosterbygning, var et 54 Fag grundmuret og 8 Fag Bindingsværks Huus og indeholdt foruden Skolestuerue ogsaa Bolig for Rectoren og 2 af Lærerne. Over Døren ud til Kirkegaarden sættes en Mindetavle med følgende Indskrift: „Fortunante D. T. O. M. hæc Schola auspiciis Regis Christiani VI. ex ruina ruderibusque suis splendidior ampliorque surrexit anno MDCCXLVI“. De 1416 ⚡ af de 3890 ⚡ Bygningen kostede at opføre, skjænkedes af For-

³⁹⁷⁾ „Horsens Kirkers Kirke-Stoel“. Ndh. A.

Kjællige, og de 2444 R laante Statsraad G. Lichtenberg til Kirkekasen, paa hvilken Skolens Vedligeholdelse fra ældre Dage af hoilede. Denne Bygning blev imidlertid i 1807 underkastet en betydelig Forandring og Istandsaettelse, efterat det ved Rgl. Ref. 29de August 1806 var blevet tilladt at anvende dertil 2235 R 12 β af Skolens Fond. Ved samme Leilighed fik Skolen ogsaa en Tilbygning ud til Hanneveien. Det varede dog ikke mange Aar, førend det blev klart, at den hele Bygning alligevel i flere Henseender var for indstrænket og ikke længere svarede til de indtraadte Forhold, saa at det mere og mere ansaaes for nødvendigt, at en heelt ny Skolebygning blev opført. For at tilveiebringe de fornødne Penge til dette betydelige Foretagende, hvilket det var umuligt for Kirkekasen at udføre, opfordredes Byens og Omegnens Beboere til at yde frivillige Gaver; herved tegnedes der Bidrag til samlet Beløb 3,123 R . Ved et Raadstuemøde 18de November 1846 besluttedes der at udbetale 2000 R af Byens Kasse til Byggeforetagedet, og fra Kirkekasen kunde der udredes 3000 R dertil. Ved Rgl. Ref. 3die Decbr. 1847 bestemtes der, at en ny Skolebygning med Rectorbolig skulde opføres, og der auvistes dertil 35,278 R fra det almindelige Skolefonds Overskud; dog saaledes, at de fornævnte Summer fra Ræmnerkasen og Kirkekasen samt, hvad de frivillige Gaver beløb sig til og hvad der indkom ved Salget af den gamle Skolebygning, først skulde forbruges. Ved Rgl. Ref. 12te August 1848 overlodes det saakaldte Palais ved Torvet i Horsens uden Betaling til det lærde Skolevæsen, for at den paatænkte nye Skolebygning kunde opføres der. Da Torvet, som det meest befærbede Sted i Byen, imidlertid ikke blev befundet passende til der at have en Skole, tillodes det ved Rgl. Ref. 22de Octbr. 1851 at foranstalte Palaisbygningen med dertil hørende Grunde bortfolgt, hvilket ogsaa skete i samme Aar, og ved Auctionen indkom 16,425 R . Ved Lov 28de Marts 1855 bestemtes, at der til Opførelse af en ny Skolebygning med Rectorbolig og til Ind-

Kjøb af en passende Byggegrund maatte anvendes ialt 33,000 fl . Den i Løbet af Sommeren indkjøbte Byggegrund befandt sig imidlertid ved Udgravningen strax i Efteraaret at være af en saa mislig Befæhthed, at det var meget betænkeligt at opføre Bygningen her. Det indkjøbte Grundstykke solgtes, og et andet indkjøbtes i Foraaret 1856 paa Hjørnet af Havneveien og Amaliegaden; den 30te Mai begyndtes Fundamenteringen, den 9de September fattes Brandsen paa den nye Bygning, og ved det nye Skoleaars Begyndelse i 1857 toges Skolelocalet i Brug. Bygningerne ere en Hovedbygning paa 2 Etager (foruden Kjælder til Deconomileilighed og Bedelbolig samt en Dvæst i Midterpartiet), $57\frac{1}{2}$ Alen lang og 25 Alen bred, og et ved en Portbygning dermed forbundet Gymnastikhuus, ligeledes paa 2 Etager, 25 Alen langt og 12 Alen bredt. I denne Sidebygning nederste Etage er Gymnastiklocalet med et Par Kamre til Omklædning og Apparater, og i øverste Etage er Skolens Bibliothek. Skolelocalet indeholder 10 Læsestuer, 1 Syngestue og 1 Aftrædelsesværelse for Lærerne. Desuden ere Localerne for de pædagogiske og naturhistoriske Samlinger indrettede til, at de tillige kunne benyttes som Læsestuer ved Undervisningen i de paagjældende Fag. Voligen for Rectoren er i Hovedbygningens øverste Etage. Over Hovedindgangen, som er i Facaden ud til Havnealleen og fører til en stor Vestibule og en Corridor paa langs midt igjennem hele Bygningen, er der følgende Indskrift: „Ut discat juvenus sapere et fari“. I Frontispicen er der anbragt et Uhr, som blev stjænkent til Skolen af en Deel Indvaanere i Horsens. Denne smukke og hensigtsmæssige Bygning opførtes efter Tegning af Bygningsinspecteur Thielemann i Aarhus og under hans Ledelse. Udgifterne ved det hele Byggeforetagende, derunder tillige Anskaffelsen af nyt Inventarium, beløb sig til 47,583 fl 28 β .

Den beplantede Plads foran Bygningen ud imod Havnealleen er omgivet af et smukt Jerngitter. Til Skolen hører en rummelig Gaard og Legeplads samt en Gaard og Have til Rectorens Afbenyttelse.

I en Tid lang efter Reformationen har Horsens Skole sagtens kun været en af de mindre Latinskoler (Trivialskoler), hvis Lærerpersonale kun bestod af „Skolemesteren“ (Rector) og 1 à 2 „Hørere“. I 1805 befaledes der vel betydelige Forandringer i de lærde Skoler, men det varede endnu en Tid, førend Reformen gennemførtes i Horsens Skole, hvis daværende Rector, den berømte Professor Ole Worm, just ikke hndede den. Nu blev Lærerpersonalet, foruden Rector, en Overlærer og 3 Adjunker, og Skolen fik 4 Classer; den 4de Klasse blev dog i Virkeligheden først til ved Skoleaarets Begyndelse 1829. Da der i 1844—46 forhandlede om Nedlæggelsen af nogle af Landets lærde Skoler, frygtede man i Byen og Omegnen for, at Horsens skulde miste sin Skole; dette skete dog ikke, men en forandret Underviisningsplan blev efter Directionens Bestemmelse indført 1846—47. Der blev nu 6 Classer og 8 Lærere. Ifølge den senere fastsatte Ordning med Realunderviisnings Indførelse i de lærde Skoler, blev Skolen inddeelt i 7 Classer saaledes, at de 2 nederste vare fælleds for de studerende Disciple og Realdisciplene, 6te og 7de Klasse vare alene for de studerende Disciple, og de 3 mellemste deelttes mellem begge Slags Disciple. Der blev nu 1 Rector, 3 Overlærere, 6 Adjuncter og 3 Time-lærere. Ifølge Lov 1ste April 1871 bortfaldt ved denne Latinskole, ligesom ved de øvrige, de 2 nederste Classer; den hidtilværende 7de Klasse omdannedes til 2 eetaarige Classer. Ved Skolen holdes ogsaa Afgangsexaminer for Realdisciple af høiere og af lavere Grad. Lærerpersonalet blev formindsket med 1 Adjunct. Rectorerne bleve her, som ved andre Latinskoler, i ældre Tid beskikkede af Stiftets Biskop, men fra 1739 af beskikkedes de af Kongen. Hvor stor deres Løn i ældre Dage har været, kan ikke bestemt siges; men ringe har den været³⁹⁸). Hoved-

***) I Svanes Fundats 1655 er det udtrykkeligt sagt, at Skolemesterens og de 2 Høreres Løn var „meget ringe“, og i den Skrivelse, hvormed Biskop Braem 1692 ledsagede Reglementet for Accidenterne, yttres han udtrykkelig, at „Kirken og Skolen med deres Betjente itkun ganske ringe ere afagte“. (Doc. Nbh. A.)

indtægten var Konge-, Korn- og Qvæg-Tienden af Tamdrup Sogn, hvilken Kong Christian den 3die i 1540 henlagde til Embedet. Dertil kom saa fra Svanes Legat 10 Sletdaler aarligt, forhøiet hvert 5te Aar med $1\frac{1}{2}$ Sletdl. aarligt. I 1739 tillagdes der Rectoren Hornum Sogns Konge-, Korn og Qvæg-Tiende af ca. 113 Tdr. Hrtk. Endvidere tilkom der Rectoren Offer paa de 3 store Høitider samt Accidentser ved Brylluper osv. og nogle mindre Indtægter ³⁹⁹). Hørernes Løn, ligesom hele deres Stilling, var i ældre Tider usfel; ogsaa her, som andetsteds, kunde det vel være ikke sjældent, at de maatte tigge deres Kost hos Indbyggerne ⁴⁰⁰). Deres Løn bestod i nogle Indtægter fra Degnekaldene i Bjerre, Hatting, Nim og Boer Herreder, en Andeel i Accidentserne ved Brylluper osv., hvilken de endda til sine Tider kunde have ondt nok for at faae ind; saaledes maatte Rector Bredal 1710 anlægge Sag i Forening med Skolens Lærere angaaende Betaling til Skolen for nogle Begravelser ⁴⁰¹). Ogsaa en Andeel i, hvad der indkom i Kirkebøsserne, havde de, og paa Hellig-Aftnerne gif hele Skolens Personale med Rectoren i Spidsen omkring i Byen og sang i Husene, hvorved nogle Gaver indkom til Deling. Dette gif dog heller ikke altid af uden Ufred. Mortens Aften 1715 kom saaledes Rector Bredal i Strid med Organist Wien, „da han selv med sine Collegis og Skoledisciple, som sædvanligt, med Vocal- eller Sang-Musik betjente en Deel af Byens Indvaanere, og Organisten med sit Leeg hart hos efterfulgte“ ⁴⁰²). Efter Regnskabsprotokollen for Horsens Skole for 1736 var den faste Løn det Aar for den øverste Hører 11 Tdr. Byg

³⁹⁹) Prof. Worm havde ifølge hans egen Optegnelse i 1789 havt følgende Løn: 1) Nytaarsgave af Disciplene 18 *sp.* 2) Introduction 31 *sp.* 3) Markeds-gave af Disc. 4 *sp.* 4) Testimonia 62 *sp.* 5) Tiende 500 *sp.* 6) Indfæstning 30 *sp.* 7) Høitidsoffer 64 *sp.* 8) Nytaarsgave fra Palaiet 30 *sp.* 9) fra Svanes Legat 40 *sp.* 10) Accidentser 50 *sp.* — ialt 829 *sp.*

⁴⁰⁰) cfr. Blochs Afh. i Minerva Novbr. 1785 p. 267.

⁴⁰¹) Horsens Lov- og Dombog. Rbh. A. ⁴⁰²) smsteds.

efter Cap.-Tart og i Penge 9 R 2 S , og for den nederste Hører 8 Tdr. Byg og 9 R 2 M samt for Cantoratet 8 R og et Bidrag fra Kirken. Lidt Forbedring i Lønnen fik Hørerne i 1739 ved en Andeel i de neblagte Latinskolers Degnepensioner, i Begyndelsen 25 R , senere 50 R hver aarligt. I 1806 sattes Adjuncterne, som Lærerne nu kaldtes, paa fast Gage samt Husleiegodtgjærelse, forsaavidt de ikke havde fri Bolig paa Skolen.

Disciplene nøde i Horsens Skole, ligesom i andre Latinskoler, en Deel Understøttelser ikke blot af Legater, men ogsaa ved at være Degne i de nærliggende Landsbyfogne og det endnu langt hen i 18de Aarh.; saaledes var Niels Rosenbahl Degn i Hansted 1738 og paa samme Tid Henrik Selmer Degn i Thorsted, og i 1742 var en Discipel Degn ved Hospitalet. Antallet af Disciple var, ifølge Rector Knud Duffsens Indberetning 12te Februar 1681 til Biskoppen i Aarhus kun 39, af hvilke „de fleste ere fattige Børn“, og han angiver som en Grund dertil, at Byens Folk, som havde Børn „ingen synderlig Lyst havde til at holde deres Børn til latinsk Skole⁴⁰³⁾. I 1719 var der kun 3 „Lectier“, men i 1721 var der 4; i 1727 var der 29 Disciple⁴⁰⁴⁾, og da Mag. Christoffer Whie i 1735 blev Rector, var der kun 26 Disciple, i 1736 var der 18 Disciple i Mesterlectien, hvoraf kun 4 „forlangte intet“, d. s. ingen Understøttelse, men blandt dem, der understøttedes vare — Jochum Rodenberg og Claus Rodenberg, hvilket er caracteristisk nok, da de vare af formuende Familie. I 1739 var Discipel-Antallet steget til 47, hvoraf de 22 i øverste „Lectie“; men ved Rector Whies Død 1742, var Antallet kun 33⁴⁰⁵⁾. I Slutningen af Mag. Jens Hansens⁴⁰⁶⁾ Rectorat var der 58 Disciple. Ved Examen i 1848 var der 45, hvoraf 19 indendyses; ved Examen i 1858 var der derimod 113, hvoraf

⁴⁰³⁾ Sub. Act. 2, 170.

⁴⁰⁴⁾ St. Regnskabsb. Bdh. A.

⁴⁰⁵⁾ Smdfs. Bdh. A.

⁴⁰⁶⁾ forflyttet 1756.

69 indendyede; ved Examen i 1868 var der 102, hvoraf 52 indendyede; ved Examen i 1876 var der 61, hvoraf 33 indendyede, det nye Skoleaar begyndte med 68 Disciple. Det skal isørigt erindres, at ved den seneste Reform ere de 2 før nederste Classer ikke mere til, hvilket selvfølgelig har formindsket Discipel-Antallet i denne Skole, ligesom i de andre lærde Skoler.

Horsens lærde Skole har et Bibliothek, hvis egentlige Tilblivelse skyldes Henrik Lichtenbergs testamentariske Gave i 1730, ifølge hvilken hans Broder søn, Etatsraad Gerhard de Lichtenberg i 1745 skænkede en Gaards-Aul paa Horsens Bymark til Skolen saaledes, at den aarlige Leie deraf skulde tilfalde Skolens Bibliothek, der før den Tid havde været ubetydeligt. Selv skænkede han desuden til Bibliotheket mange, og deriblandt kostbare, Bøger; Flere fulgte hans Exempel efterhaanden; fra Directionen for Universitetet og de lærde Skoler og senere Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet er der kommet aarlige Gaver, deels af Bøger og deels af Penge til Indkjøb af saadanne. En særlig Hjælp af 20 ~~af~~ aarligt kom ved Teilmans Legat 1792. Bibliotheket bestaar nu af ca. 11,000 Bind.

Ogsaa et særligt Discipel-Bibliothek haves og bestaar nu af 1550 Bind.

Horsens lærde Skole er i Tidernes Løb bleven betænkt med betydelige Legater. Foruden de foran omtalte kongelige Gaver, nemlig Tamdrup og Hornum Sogns Konge-, Korn- og Qvægtiender, samt de saakaldte Degnepensioner af de 4 tilgrændsende Herreder⁴⁰⁷⁾, er der af Byens og Omegnens Beboere skænket Meget til Skolen. Saadanne Legater ere:

Det af Fru Elffe Juel til Brandholm den 30te November 1616 stiftede Legat 100 Sletd., hvis Rente skulde anvendes til 6 fattige Discipels Klæder.

Raadmand Ole Ibsens Legat af 20de Marts 1630, 50 Sletd.

⁴⁰⁷⁾ I Mæret til 31te Marts 1868 udgjorde de 2,671 ~~af~~ 75 β.

Erkebiskop Hans Svanes Legat 1655 ialt 1250 Sletd. til Horsens, hvoraf $\frac{1}{3}$ skulde henstaae til Capitalens Fremvæxt, men af de $\frac{2}{3}$ af den aarligt voxende Capital skulde Skolens Disciple have $\frac{1}{3}$, Rector $\frac{1}{3}$ og Hørerne til Deling $\frac{1}{3}$ ⁴⁰⁸).

Raadmand Johan Andersens Hustrus Bobil Hansbatters Legat 28de April 1674 til fattige Disciple 200 Sletdl. (ugentlig 2 Gaards-Avl paa Bymarken).

Hansted Hospitals Afgift ifølge Dorthe Hansdatter Lottrup⁴⁰⁹) Fundats for Hospitalet 12te Mai 1705, hvorved Overskudet fra Hospitalets med Kirkers og Godssets Vedligeholdelses Udgifter skænkedes til fattige, forældreløse Disciple. Ved Egl. Ref. 19de Februar 1834 omordnedes det til en fast aarlig Afgift af 50 Tdr. Rug efter Cap.-Tart.

Sognepræsten i Horsens, Magister og Provst Andreas Bindings Legat 200 R til fattige Disciple, stiftet 1707.

Dorthe Hansdatter Lottrup's Legat 300 R til Klæder for fattige Disciple og 100 R til en fattig Discipels Reisepenge til Akademiet; begge stiftede 1710, 10de Mai.

Gedste Lucasdatter Friis's Legat 1705, 3die August til fattige Disciple, 200 R .

Margrethe Pedersbatters Berings Legat, stiftet 20de Novbr. 1730, 200 Sletdl. til fattige Disciple.

Henrik Lichtenberg testamenterede den 29de Decbr. 1730 3 Gaards-Avl paa Bymarken til Latinskolen, deraf de 2 til Skolebibliothekets Forøgelse.

Broder Lichtenbergs Enke, Dorothea Didriksbatters Legat 400 Sletdl. til Forbedring af Hørernes Løn, Fundats dat. 11te Jan. 1740.

Fru Dorothea Juuls Legat 1672, 1ste Novbr., 400 Sletdaler, og Christen Steel Jørgensens Legat 1641, 200 Rd. Sp.,

⁴⁰⁸) 1868 R var Skolekassen (før Rectors og Hørernes Andeel) 836 R og Stipendieoverskuds-Fondens (før Disciplenes Andeel) 418 R .

⁴⁰⁹) Enke efter Anders Jensen Thonbo, tidligere Rådmand i Horsens, tilfodt Eier af Hanstedgaard med Gods ved Horsens.

20de Jan., der begge oprindeligen vare til Grenaa Latinskole, overgik 1740 til Horsens Skole.

Hans Nielsen Drostrup's Legat 1647, stort 100 Sletd., oprindeligt til Mariager Skole til Forbedring af en Hørers Løn, overgik ligeledes til Horsens Skole. Det Samme var endvidere Tilfældet med følgende: Mogens Arnfeldts Legat, 100 R Species — Iver Krabbes 100 R — Gjertrud Lyffes 20 Sletd., alle egentligt til Mariager Skole. Fremdeles: Borgemester Michel Buurgaards Legat 100 Sletd., oprindeligt til fattige Disciple i Grenaa Skole — og Iver (el. Anders) Thorsens Legat 40 Sld. oprindeligt til fattige Disciple i Hobro Skole.

Handelsmand i Horsens Niels Maltesens Legat 100 Sletd. til fattige Disciple i Horsens Skole, stiftet 22de Decbr. 1743.

Cancelliraad Joachim de Richtenhjelm's Legat, 400 R , til Kirkerne, Latinskole-Bygningens og hans Forældres Graves Vedligeholdelse, opr. 1754 — 16de Mai.

Provst Jesper Norups Gave 1756 $\frac{1}{2}$ til Skolebygningens Reparation, 200 R .

Jens Jørgen Lindvig, Kjøbmand i Horsens, legerede 1760 — 16de April til Skolen sin Part af Dusteds Sogns og Tammestrup Gaards Tiender — 43 Td. 7 Skp. 3 Fd. Rug, 27 Td. 5 Skp. 3 $\frac{1}{2}$ Fd. Byg og 50 Td. 4 Skp. 3 $\frac{1}{2}$ Fd. Havre — imod en Afgift af 40 R aarligt til 2 fattige Enter i Horsens. Endvidere legerede han Hanning Sogns Tiende til Kirkerne, Skolebygningens og hans Familiebegravelser Vedligeholdelse imod en Afgift af 6 R aarligt til fattige Disciple.

Cancelliraad og Borgemester i Horsens Andreas Flensborg legerede i 1777 en Gaardsavl paa Byens Mark til Skolebøger til fattige og flittige Disciple.

Afsessor Gottfred Schmidt, Apotheker i Horsens, legerede i 1784 til Skolen 200 R , hvoraf Renten skal deles mellem 2 Disciple, som afgaae til Universitetet.

David Davidsen, der var Student og opholdt sig i Barrit Præstegaard, stiftede 1786 — 22de Novbr. et Legat af 20 R aarligt til Deling mellem 2 fattige og flittige Disciple.

Desuden er der ved det Teilmanske Legat, stiftet 2den Februar 1790 af Statsraad Andreas Charles de Teilmann til Nørholm, stænket 200 R een Gang for alle til Forgølse af Skolebibliotheket og 20 R aarligt til Formerelse af Bogsamlingen.

Joel Ballin legerede 100 R , hvoraf Renten bestemtes til en Skrivelærer.

Tolder Hofod legerede 1792, 5te Mai, 210 R 3 K til Skolen.

Af det Beenfeldt-Vichtenbergske Fideicommis, oprettet 25de Novbr. 1800, udbetaltes der først 100 R aarligt, men fra 1813 af kun 44 R aarligt i 3 Aar til en af de mindst formuende Præstesønner i Voer Herred, der dimitteres fra Horsens Latinskole.

Hvor bethdelig Aars-Indtægten nu er af, hvad der i tidligere Tider saaledes er blevet stænket til Horsens lærde Skole, sees af Skolens Regnskaber for Aaret indtil 31te Marts 1876, hvoraf Udtag er indført i Skoleprogrammet. Til den egentlige Skolekasse var Renten af Capitalformuen 188 R , Tiende-Indtægterne 4,213 R 98 Lr , Indtægten af Svanes Legat 2,100 R — til Stipendiefondet vare Renterne af dets Capitalformue 927 R 60 Lr — til Stipendieoverskuds-Fondet vare Renterne af dets Capitalformue 3,651 R , Tiende-Indtægterne 1,374 R 60 Lr , af Legater 1090 R , Afgiften fra Hansted Hospital 670 R — desuden havde Skolens Bibliothek af Rente, Jordleie og Teilmans Legat en Indtægt stor 239 R 29 Lr , og det Flensborgske Legat ligeledes af Rente og Jordleie 202 R 36 Lr — en Sum i Alt af 14,656 R 54 Lr .

Af Rectorer ved Horsens lærde Skole nævnes her — under Henvisning til den fuldstændigere Underretning derom i „Bidrag til Horsens lærde Skoles Historie“ af Adjunct C. F. W. Wenz, 1848:

Niels Dlusfen, Søn af Magister Dlus Dlusfen, Sognepræst ved Frue Kirke i Aarhus, som var Søn af Raadmand

Oluf Oluffen i Horsens og Sønnensøn af Oluf Nielsen, Borgemeſter i Horsens og gift med Thuve Nielsdatter. Han er den første Rector, ſom omtales.

Mag. Hans Pederſen Horsens, født i Horsens, var Rector her indtil 1593, ſenere Rector i Aarhus, blev 1601 Rector Theol. ved Aarhus Domkirke og † 1617 ¹³.

Mag. Mads Anderſen Bors, født i Horsens, antages at have været Rector her i et Par Aar og dernæſt i Ribe, 1595 Sognepræſt ved Domkirken i Ribe og Canonicus capituli, affattes 1616 og døde nok 1619. Han ſkal have været en vel begavet, kundſkabsrig og formuende Mand; han var gift med den rige Peder Baggeſens Datter Anna, og ſkal have eiet den Gaard paa Torvet i Ribe, ſom vel ſaa efter ham kaldtes „Borsborg“.

Mag. Lauge Chriſtensſen blev Rector 1625. Han var Student fra Ribe Skole, ſærligt kyndig i de øſterlandſke Sprog, opholdt ſig med Kgl. Underſtøttelse i 1597—1601 ved de berømteſte tydſke og engeliſke Univerſiteter, var Forfatter og kaldes af Thura (Valv.) en „berømt Mand“.

Mag. Chriſten Nielsen Friis, Søn af Raadmand Niels Friis i Aarhus, Rector i Horsens ca. 1630, derefter Sognepræſt i Raarup, 1641 eller 1642 Sognepræſt ved Frue Kirke i Aarhus og Kanik ved Capitlet der, død der 1664 efter 22 Aars Forløb. Han var gift med Karen Cathrine Elementdatter; af deres 11 Børn bleve 6 Sønner Præſter, deraf de 5 Sognepræſter i Aarhus, endnu medens Faderen levede.

Mag. Laurids Ernſtſen von Baden, Rector fra 1636—1639. Han var født i Horsens, Søn af Borgemeſteren der Ernſt Ernſtſen von Baden og Huſtru Anna Hansdatter Svane, Søſter til Borgemeſter Oluf Hansen Svane i Horsens og Erkebiſp Hans Hansen Svane i Kiøbenhavn. Han var kun 14 Aar gl., da han blev Student, reiſte udenlands med Morbroderen Hans Hansen Svane, blev 1639 Sognepræſt i Stouby og Hornum; gift 1ſte Gang med Elſe Cathrine Jensdatter

Verløse, 2den Gang med Anna Verntsbatter. Som Rector havde han arbejdet troligt. Han døde 1689.

Mag. Andreas Nielsen Regel var Rector indtil 1648, da han blev Conrector ved Aarhus Skole med Løfte om at blive Niels Krags Eftermand i Rectoratet; dette opnaaede han dog ikke; thi han døde selv først, nemlig 1661. I en Skrivelse til Biskop Mathiesen 1654 paaviste han alvorligt den store Skade, der var for Disciplene i Latinskolen ved deres Bestilling at være „Løbedegne i Omegnens Landsbhyer, hvorved de fik Leve for Studering og forfaldt til Drukkenskab og Lediggang“.

Mag. Knud Oluffen, Rector fra 1665—81 (?). Om Skolens Tilstand i hans Tid har man et Vidnesbyrd fra ham selv, nemlig en Indberetning fra ham 1681, hvoraf sees, at der i det Aar kun var 39 Disciple i Skolen, de fleste af disse vare fattige, Byens Folk havde ingen Lyst, skriver han, til at sætte deres Børn i Skolen. Han døde som Rector og blev begravet i Klosterkirken.

Hans Eftermand var Mag. Thomas Krag, og da han døde 1691, blev Hans Oluffen Nysted, som først havde været Hører ved Skolen, hans Efterfølger i Rectoratet; men allerede 1693 blev han Sognepræst i Løsning og Korning, hvor han døde 1740. Han skal have været en hæderlig og lærd Mand, god Philolog og Historiker, men havde tillige mange Besynderligheder i Færd og Meninger. 2 Gange var han gift, men overlevede ogsaa sin sidste Kone; Børn efterlod han sig ikke, men en Deel Formue.

Ezechiel Henriksen Pontoppidan var Rector fra 1693 til 1707, da han pludseligt døde paa Gaden. Han var født i Veile, hvor hans Fader Henrik Griffen Pontoppidan døde som Sognepræst 1659. Han havde været Hører ved Aalborg Skole, før han blev Rector i Horsens.

Mag. Erik Bredal var Rector fra 1707—1735. Han blev gift med Anne Margrethe Bredal 1695, en for sin Tid lærd Dame, hvis Broder Holger Bredal, Sognepræst i Klovborg, han i nogen Tid var hos som Medhjælper i Prædike-

embedet. Som Rector havde han flere Stridigheder i Byen at plages med. Til Biskoppen i Aarhus udtalte han sig engang skarpt i et Brev imod det classiske Studium: „hedenske Bøgers Læsning i de christne Skoler burde udryddes, og alene Herrens Bog med nogle korte og grundige meditantis blive læste i deres Sted; thi da bleve de Unge mindre forgiftede af hedenske Løgne og Blasphemier“⁴¹⁰). Han skal være død 1736, men hans Eftermand allerede udnævnt 19de April 1735.

Mag. Christopher White, Rector fra 1735—1742, da han døde. Fra Begyndelsen af hans Rectorat ere Skolens Regnskaber blevene nsie indførte i de autoriserede Protokoller. Antallet af Disciple var, da han tiltraadte Rectoratet kun 26, 1739 var det steget til 47, men ved hans Død var det atter sunket til 33. Det var i hans Rectortid, at Frd. 17de April 1739 bevirkede en heel Deel Forbedringer i det lærde Skolevæsen, saaledes, at Underviisningen nu skulde skee i Modersmaalet og, at dette herefter dyrkedes omhyggeligt. Han var gift med Helene Johanne Selmer.

Andreas Frandsen Kaarup blev hans Eftermand, dog kun som Vicerector i $\frac{1}{2}$ Aar, hvorpaa han blev Sognepræst i Ølsted; han skænkede en Deel Bøger til det i 1745 oprettede Skolebibliothek. Han døde 1790.

Mag. Jens Hansen, Rector fra 1742—1756, da han forflyttedes til Rectoratet i Ribe, hvor han døde 1780. I Slutningen af hans Rectortid var Skolen atter godt besøgt; 1752 var der saaledes 58 Disciple. Han var gift med den lærde Martha Rous, Datter af Navigationsdirecteur Rous i Kjøbenhavn. De havde 6 Børn.

Peter Jacobsen Tetens, Rector fra 1756—73, da han blev Stiftsprovst i Ribe. Han var født 1729 ~~77~~, Faderen, Kjøbmand Jacob Martinsen Tetens i Nykjøbing paa Falster, hørte til en gammel holfsteensl Familie. Rector Tetens var en af Datidens anerkjendte Skolemænd og Videnskabsmænd. Han

⁴¹⁰) Bændz „Dorfens lærde Skole“ p. 57, efter Tauber i Hist. Skole Aarhus.

døde 1805 $\frac{1}{2}$ som Dr. theol. og Biskop i Viborg. 1756 blev han gift med Anania Wederkinch, en Datter af Provst Wederkinch i Nykjøbing p. F.

Johan Henrik Tauber, Rector fra 1773—81, da han forflyttedes til Odense som Rector ved Skolen der og Professor ved Gymnasiet. Han var født i Aalborg 1743 $\frac{1}{2}$, hvor hans fra Augsburg komne Fader var Kobbersmed, blev Student 1762 og Baccalaureus 1765, studerede Theologi og Philologi og erhvervede sig mange Venner og Velnydere ved sin Flid og Dygtighed. 1773 blev han Magister. Fra Rectoratet i Odense forflyttedes han 1787 til Rectoratet i Roskilde. I 1790 blev han Dr. theol., men i 1808 nødte hans svækkede Helbred ham til at tage sin Afsted og 1816 $\frac{2}{1}$ døde han. Hans Værd som Rector var almindeligt anerkjendt, han udmærkede sig ved den blideste Omgang og ved at lede Disciplene til Selvtænkning; til at straffe havde han en afgjort Ulyst, hvilket i de Tider var en Sjældenhed i Skolerne. Ogsaa noget Andet, som endnu dengang var sjældent i Latinskolerne, lagde han Vind paa; han valte nemlig Disciplenes Kjærlighed til Modersmaalet og søgte at uddanne dem i at skrive det. Et Exempel paa Taubers Ridkjærhed som Rector i Horsens — og tillige som et characteristisk Træk af Datidens Forhold — kan anføres efter hans egen Dagbog, optagen i „Danst Maanedskrift“. I hans første Rectoraar var han bleven ved at læse med sine Disciple i Søndedags-Ferien, fordi han havde faaet Tilladelse til at reise bort i Foraaret. Paa en Spadseretour i Marken kom en Aftenstund Cancelliraad Lichtenhjelm's Aulskarl til ham, for at spørge ham fra Cancelliraaden, om han tillod, at Disciplene næste Dag maatte gjøre Høstarbejde for ham. Da Tauber studsede over dette Forlangende, oplyste Aulskarlen ham om, at de Disciple, som havde fri Kost hos Borgerne, og forresten ogsaa saa mange af de Andre, som havde Ulyst, mødte til at binde Korn op, rive sammen osv. i 14 Dage à 3 Uger, og kom saa med til Høstgildet. Dette syntes Tauber slet ikke om, Disciplene skulde ikke bruges til Tjenesttyende-Arbejde, og Skolens Velgjørere burde

ikke paa denne Maade ligesom gjøre sig betalte for den frit Koft eller de Ugepenge, de gavede de fattige Disciple. Tauber skyndte sig hjem og skrev strax et Brev til Lichtenhjelms, hvori han udtalte sig varmt og alvorligt mod denne Skik og tilføiede, at det glædede ham, at Cancelliraaden var den Første, som forlangte denne Tjeneste, deels fordi han sikkert var ædelstænkende nok til at give efter i sin Fordring, deels fordi han fortjente at have en Forret til den Gæde allerførst at have affkaffet en Skik, som var fordærvelig for den studerende Ungdom, der paa Stadens Bekostning skulde uddannes og foræbles. Lichtenhjelms svarede samme Aften, at det vilde gjøre ham ondt, om Disciplene skulde hindres i deres Underviisning ved at hjælpe ved Høsten, og at han derfor skulde see at faae andre Folk dertil. Dog tilføiede han, at i 60 Aar havde Disciplene i det Tilfælde, „hvor de havde nydt Koft eller Gave af Geistligheden, saavel som af Magistraten og andre brave Folk, altid været behjælpelige med at tage Korn fra i Laderne, uden at Skolens Lærere havde gjort nogen Indsigelse derimod“; han frygtede for, at fattige Børn, som havde faaet Ophold og Gaver i deres Skolegang, vilde, naar saadanne Ting forandrede, derved miste, hvad de havde nydt. Herpaa svarede Tauber, at han vilde taale, at Disciplene bestrede Arbeidet denne Gang, hvis det var umuligt at faae andre Arbeidere; men han haabede, at Lichtenhjelm's Exempel skulde blive en Regel for Andre. Dette skete ogsaa; thi da Lichtenhjelms havde givet efter, vovede Ingen af Geistligheden eller Magistraten at gjøre Paastand paa Disciplenes Hjælp, og Tauber befriede saaledes Skolen fra et gammelt Tryk, om end Mange vare misfornøiede med Forandringen. Hans Hustru var Georgiana Wegtrup, Datter af Mag. Erik Gjærup Pedersen Wegtrup, Provst og Sognepræst i Bistøfte. Blandt Taubers Disciple i Horsens Stole vare flere, som senere gjorde sig fordeelagtigt bekendte ved deres Dygtighed; saaledes den senere Stiftsprovst, Dr. og Prof. theol. H. G. Clausen i Kjøbenhavn, Student fra Horsens Stole 1777, og Præsten, den mærkelige og høit begavede Jens Hornshild,

Søn af Bøver Rasmus Hornshjld i Horsens og Student fra Dyens Skole 1780, senere Sognepræst i Åsens og Rjærum. Tauber har efterladt sig en Deel Skrifter.

Mag. Ole Kraft, Rector fra 1781—87, kunde takke sin Formands omhyggelige og grundige Underviisning i de lærde Sprog, under Taubers Ophold i sin Moders Huus i Aalborg, for sin særdeles Fremgang i de philologiske Studier, ligesom ogsaa for den store Bistand, der senere ydedes ham som Student af Regentsprovesten Prof. Seydlig. 1778 blev han Conrector i Aalborg, 1781 Taubers Eftermand i Rectoratet i Horsens og den 11te Januar 1788 hans Eftermand som Rector i Odense, hvor han døde 11te Novbr. 1793. I Horsens giftede han sig 1783 med Frederikke Caroline Lederer, Datter af Justitsraad, Regiments-Feltkjerer Lederer.

Profesor Olf Worm, den lærde og berømte Skolemand, blev Rector i Horsens efter Mag. Kraft. Han var født den 22de October 1757; Faderen, den dygtige Provst Christen Sørensen Bagge, var Sognepræst paa Muls i Tved, Moderen Margrethe Benedicte Olfsdatter Worm var Datter af den bekendte Consistorial-Assessor, Doctor theol. Olf Worm i Aarhus og Søster til den ligeledes berømte Prof. Jens Worm, Rector i Aarhus. Denne Sidstnævnte tog sig ligeledes af ham, hvilket ogsaa bidrog til, at han med Bedkommendes Samtykke optog Efternavnet Worm. Student blev han fra Aarhus Skole 1775 og theologisk Candidat 1779 og dette saa udmærket, at Biskop Valle forudsagde i et Brev til Prof. Jens Worm: „Han vil under Guds Betsignelse blive en af Danmarks store Mænd“, og Olf Worm blev det virkelig. Allerede 1780 tog han den philologiske Embedsexamen med bedste Character og fik mange Belyndere, deriblandt Mænd som Ove Høgh Guldberg, Luxdorph og Suhm. I 1784 tog han Magistergraden og i Decbr. 1787 beskikkedes han til Rector i Horsens, hvilket Embede han tiltraadte noget ind i Aaret 1788 og var siden ikke til at bevæge til at forlade det, forat træde over i høiere og fordeelagtigere Stillinger, hvor meget man end flere Gange

gjorde sig Umage for at formaae ham dertil. Oluf Worm var en udmærket Lærer og Skolebestyrer, hvis Hovedprincip var, at det ved Ungdommens Dannelse i Skolen mere kom an paa, hvorledes der læres, end paa, hvormeget der læres. De Studenter, han affendte fra Skolen til Universitetet, fik næsten alle bedste Characterer ved Examen, og Mange af dem udmærkedes. Dnb Følelse var Grundtonen i Oluf Worms Væsen, siger hans Discipel Professor Brøndsted, og han levede og døde sit Valgsprog tro: „Intet for at prale dermed, Alt for Samvittighedens Skyld“. Til Humanitet og evangellist Christendom søgte han at opdrage den ham betroede Ungdom. „Paa Skolen var han altid alvorlig, men uden Knarvorenhed; streng, men uden Lunefuldhed eller Ubillighed; legemlige Revjelsler brugte han næsten aldrig. Worm ndrettede ogsaa ved sin Dadel meget mere, end Andre ved legemlig Tugtelse“. Han var en lærd Skribent, hans Skrifter ere indholdsrige, men ikke mange; thi Skolen var ham det Vigtigste, for den opoffrede han sit Livs bedste Aar og sine bedste Kræfter; til at hæve den saa høit, som muligt, dertil arbejdede han hen, og var omhyggelig i Valget af sine Medlærere. Baade disse og Disciplene elskede ham ogsaa høit, og hans Forefatte og Samtidige erkjendte hans Fortjenester; i 1800 blev han Professor; han var den første Rector, som blev Ridder af Danebrog, og Videnskabernes Selskab optog ham som Medlem. Horsens Beboere agtede og yndede ham i høi Grad, og vilde han adspredde sig om Aftenen ved at være sammen med dem i Klubben, talede han gjerne med enhver af de Tilstedeværende om dennes Bedrift og om Fædrelandets Anliggender; thi dansk var han med Liv og Sjæl, og aldrig hørte han op at være sin Konge hengiven, hvor høit han end elskede Friheden. I sine sidste Leveaar blev han svagelig, og hans Kræfter aftog saaledes, at Directionen først, efter hans eget Dnske, gav ham i 1827 P en Conrector, nemlig N. B. Dorph, til Medhjælper og dernæst efter hans gjentagne Ansøgning om Entledigelse, bevilgede ham denne den 21de Februar 1829, dog saaledes, at han beholdt hele sin Gage og fri Bolig paa Skolen,

idet den bevidnede ham sin Tak for hans meer end 41 Aars udmærkede Embedsforrelse. Natten mellem 11te og 12te Septbr. 1830 døde han og blev, efter hans eget Ønske, begravet tæt ved det Sted, hvor han i den lange Karrække havde virket saa trofast, nemlig paa Klosterkirkegaarden; nær ved Skolen er hans Grav lige indenfor Kirkegaardsmuren ud til Borgergaden, og i Foraaret 1836 reiste hans Disciple en Mindestøtte der over deres uforglemmelige Lærer. Kort efter at Worm var bleven Rector, havde han giftet sig med Elisabeth Saur († 1834), Datter af Lægen Saur i Kjøbenhavn. Worm efterlod sig en Søn, Janus Worm, der først studerede og blev Cand. juris, men senere blev Landmand ⁴¹¹).

Prof. Niels Binding Dorph blev, som sagt, Worms Efterfølger i Rectoratet. Han var født 1783 $\frac{2}{3}$ i Stege, blev Student fra Bordingborg Skole 1801 med Udmærkelse, theol. Candidat 1804, tog Skoleembeds-Examen 1809, blev Lærer i Metropolitan-skolen allerede 1805, Adjunkt ved Viborg Cathedral-skole 1809 og 1818 Overlærer der. Allerede i 1833 søgte og fik han sin Afsked, nædt dertil ved en vedvarende Brystsvaghed, hvorefter han tog Bolig i Kjøbenhavn og fik i 1840 Titel af Professor. Hans Hustru Louise Amalie Bloch var en Datter af Biskop, Dr. Jens Bloch i Viborg. Han var Forfatter af flere Skrifter, meest henhørende til Philologi og Æsthetik.

Dr. phil. Anders Faaborg Müller var født 1788 $\frac{1}{2}$ i Rallunborg, blev Student 1804 fra det Schouboeske Institut i Kjøbenhavn med Udmærkelse, Adjunct i Nyborg 1810, Adjunct i Odense 1811, Dr. phil. 1817, Overlærer i Nyborg 1819 og 1833 $\frac{1}{2}$ Rector ved Horsens lærde Skole. Müller var Medlem af det kgl. Selskab for Fædrelandets Historie, det kgl. nordiske Oldskrift-Selskab og det islandske litteraire Selskab. Han døde som Rector den 4de Februar 1844 efter langvarige og store Lidelser, hvilke han dog bar med en høi Grad af Laalmodighed.

⁴¹¹) cfr. Brødsfæd „Nogle Ord til Oluf Worms Afsindelse“ og Bænds „Horsens lærde Skoles Historie.“

Han var gift med Margrethe Dorette Heiberg, Datter af Prof. Ludvig Heiberg.

Under den paafølgende toaarige Vacance i Rectoratet bestyredes Skolen af Overlæreren, B. Storm.

Halvor Frode Høegh Nissen blev befuldmægtiget til Rector 1846 $\frac{1}{2}$. Han var født i Kjøbenhavn 1806 $\frac{1}{2}$, blev Student 1823 fra den af hans Fader, Prof. Niels Lang Nissen, bestyrede Borgerdybskole i Kjøbenhavn, blev theol. Candidat 1829, Adjunct ved Metropolitanaskolen 1830; tog den saakaldte „Store Philologicum“ i 1837 og 1838, blev Overlærer ved Frederiksborg lærde Skole 1840 og 1846 Rector i Horsens. Han var gift med Emilie Seraphine Røed (+ 1840) og døde 1848.

Skolen stod nu atter en Tid under en Overlærers, Bjarne Johnsens, Bestyrelse.

Frederik Christian Carl Birch, f. 1812 $\frac{1}{2}$ i Bindekilde i Odsherred, Student fra Slagelse 1829 med Udmærkelse, philologisk Candidat 1836, Adjunct i Sorø 1837 $\frac{1}{2}$, Overlærer i Bordingborg 1841 $\frac{1}{2}$, forflyttet som Overlærer til Metropolitanaskolen 1844 $\frac{1}{2}$, Rector i Horsens 1849 $\frac{1}{2}$, Professor 1858 $\frac{1}{2}$, Ridder af Dannebrog 1862 $\frac{1}{2}$, Rector ved Metropolitanaskolen 1871 $\frac{1}{2}$, Dannebrogsmænd 1874 $\frac{1}{2}$. Under denne anerkjendte dygtige Skolemands Bestyrelse hævede Horsens Skole sig bethdeligt; Discipeltallet var ved Begyndelsen af hans Rectorat kun 45, men ved dets Slutning 102. Professor Birch blev 1851 $\frac{1}{2}$ gift med Sophie Frederikke Knoblauch i Kjøbenhavn.

Otto Daniel Fibiger, født 1824 $\frac{1}{2}$ i Kjøbenhavn, Student 1842 med Udmærkelse, Lærer ved Flensborg lærde Skole 1852 $\frac{1}{2}$, Collaborator der 1854 $\frac{1}{2}$, entlediget med Ventepenge 1858 $\frac{1}{2}$, Lærer ved Metropolitanaskolen 19de s. M., Adjunct 1860 $\frac{1}{2}$, 17de Mai s. A. Prædicat af Overlærer, 1871 i Juli Rector i Horsens. 1853 $\frac{1}{2}$ gift med Bella Nathan i Kjøbenhavn.

Overlærere ved Horsens lærde Skole:

Claus Unger Lund f. 1769, blev Overlærer her 1806

$\frac{3}{4}$, kom i en forargelig Strid med Rectoren Prof. Worm, afstedeiges paa Grund af Svagelighed 1812 $\frac{1}{2}$, bøde findes forvirret 1832 $\frac{7}{8}$.

Bertel Storm, født 1788 $\frac{7}{8}$ i Smidstrup, Student fra Horsens Skole 1808, const. Lærer ved Horsens Skole 1815 $\frac{2}{3}$, Adjunct ved Skolen 1818 $\frac{1}{4}$, Overlærer 1835 $\frac{1}{4}$, afstedeiget efter eget Ønske 1846 $\frac{1}{2}$. Han var gift med Nicoline Dorothea Bjerling.

Biarne Johnsen, født i Besslestad paa Vistland 1809 $\frac{1}{2}$, Student fra Besslestad Skole 1829, tog philologisk Embedsexamen 1836 og 1838, blev est. Lærer ved Aalborg Cathedral-skole 1836 $\frac{2}{3}$, Adjunct ved samme Skole 1839 $\frac{2}{3}$, Overlærer ved Horsens Skole 1846 $\frac{1}{2}$ og forflyttedes herfra i 1856 til Rectoratet i Reikiavig.

Carl Emil Conradt Ekeroth, født i Kjøbenhavn 1814 $\frac{2}{3}$, Student fra v. Westens Institut 1832, tog Examen i „Anvendt Naturvidenskab“ 1837, var i flere Aar bestæftiget i tekniske Stillinger, blev Lærer ved Viborg Cathedralskole 1841 $\frac{1}{2}$, Adjunct i Viborg 1843, Overlærer i Kolding 1851, Overlærer i Horsens 1856 $\frac{1}{2}$, afgik efter eget Ønske fra denne Stilling i 1876.

Ludvig Thornam, født i Kjøbenhavn 1819 $\frac{1}{2}$, blev Student 1837 fra Borgerdybskolen i Kjøbenhavn, tog philologisk Embedsexamen 1845, blev samme Aar est. Lærer ved Horsens Skole, 1846 Adjunct og 1851 $\frac{2}{3}$ Overlærer ved Skolen. Hans Hustru er Anine Charlotte Frederikke Norup, Datter af Ritmester og Hospitalsforstander Norup paa Hanstedgaard.

David Hornshild Bøggild, født i Aalborg 1829 $\frac{2}{3}$, Student fra Aalborg 1848, phil. Cand. 1855, est. Adjunct i Horsens 1855 $\frac{2}{3}$, Adjunct 1856 $\frac{1}{4}$, Overlærer 1868 $\frac{2}{3}$, Rector i Aalborg 1875 $\frac{2}{3}$; blev 1856 $\frac{1}{2}$ gift med Marie Charite Elisabeth Kruse i Kjøbenhavn.

Conrad Iversen, født 1833 $\frac{1}{2}$ i Stevst ved Haderslev, blev Student 1852 fra Kolding Skole, tog philologisk Embedsexamen 1857, blev 1858 Adjunct ved Haderslev Skole, men

affattes fra sit Embede, ligesom Skolens øvrige Lærerpersonale, i 1864 af de fjendtlige Magthavere; søgte først som født Slesviger at faae Tilladelse til at oprette en Skole i Byen med dansk Underviisningsprog, men, da dette negtedes ham, og han ikke engang maatte gibe privat Underviisning, flyttede han til Kjøbenhavn, var først Lærer ved Borgerdybskolen paa Christianshavn, derpaa ved den af Haderslev Latinskoles Lærere oprettede Skole og blev saa 1875 $\frac{2}{3}$ Overlærer ved Horsens Skole.

Hørere og Adjuncter ved Skolen:

Mathias Tolborph, født i Horsens 1723, Student fra Horsens Skole 1744, theol. Candidat 1746, var Hører ved Horsens Skole i en Deel Aar (fra 1760?) og blev 1780 $\frac{2}{3}$ kaldet til Sognepræst i Ribe ved Standerborg, hvor han døde 1788 $\frac{1}{2}$. Han var gift med Marie Lovise Kandelshorph († 1802 $\frac{1}{4}$)⁴¹²).

von Haven var Hører ved Skolen ca. 1770—1772.

Rattrup, Søn af Thomas Rattrup, Sognepræst i Hylte, var Hører ved Skolen i 1772—1780.

Hans Rosendahl, født i Horsens 1756 $\frac{3}{4}$, Student fra Skolen her 1778 med særdeles hæderlige Bidnesbryd fra Rector Tauber, var Hører ved Skolen i 1780—82, derpaa Huusk lærer paa Bygholm, blev theol. Candidat 1788, kaldet til Sognepræst i Hatting og Thorsted 1788 $\frac{2}{3}$ og succederede 1790 $\frac{1}{3}$, Consistorialraad 1840, død 1843 $\frac{1}{8}$. Hans Hustru var Gædfe Kirstine Thorup, død 1850 $\frac{1}{11}$ ⁴¹³).

Niels Christopher Suel, født i Horsens 1757 $\frac{1}{4}$, Student fra Skolen der 1778, blev Hører ved Horsens Skole 1779, theol. Candidat 1787, residierende Capellan ved Cathrine Kirken i Ribe 1790 $\frac{1}{2}$, Sognepræst i Vesttofte-Lislund, død 1838 $\frac{1}{2}$. Han blev 1791 viet i Horsens til Margrethe Benedicte Hansen⁴¹⁴).

R. Mancini, Student fra Nyborg Skole, var Lærer ved

⁴¹²) cfr. Wiberg „Dansk Præstehistorie 2, 662.

⁴¹³) cfr. do. 1, 555. ⁴¹⁴) cfr. do. 1, 149.

Skolen i hvert Fald 1787, affledigedes senere og døde i Lyngaa 1819 $\frac{1}{2}$.

Hans Christian Friis, født i Hvirring 1766 $\frac{3}{4}$, Student fra Horsens Skole 1789, var Hører her i nogle Aar, blev theol. Candidat 1796, derpaa Præst i Bdom 1799 $\frac{3}{4}$, Præst i Sjøring-Thorsted 1809 $\frac{1}{11}$, hvor han døde 1828 $\frac{1}{4}$. Han var gift med Mette Helene Krarup⁴¹⁵⁾.

Jacob Zacharias Hyyhoff, født i Thyrted Præstegaard 1777 $\frac{1}{4}$, Student fra Horsens 1792, theol. Candidat 1799, Hører ved Horsens Skole s. A., Sognepræst i Ølsted 1801 $\frac{3}{1}$, Sognepræst i Lyngaa-Stjød 1809 $\frac{1}{11}$, død 1826 $\frac{1}{3}$. Han var „bekjendt som en Mand af Aand og Kundskaber og med en ædel Character“⁴¹⁶⁾. Han var gift først med Wilhelmine Marie Scavenius og efter hendes Død med Elisabeth Nicoline Beyer. Hyyhoff var Forfatter af flere Skrifter.

Lauritz Spandet Vogelius, født i Hundslund Præstegaard 1778 $\frac{1}{11}$, Student fra Horsens Skole 1797, Hører i samme Skole 1803, theol. Candidat 1805, blev ved Reformens Indførelse i Skolen udnævnt til Adjunct her 1806 $\frac{5}{3}$, Sognepræst for Rinnerup-Hammer 1811 $\frac{2}{11}$, død der 1814 $\frac{2}{9}$. Hans Hustru var Maren Laurberg. Vogelius var „en ædel, virksom, særdeles nøiagtig og kundskabsrig Mand“⁴¹⁷⁾.

Jens Møller Vogelius, Broder til Fornævnte, født i Hundslund Præstegaard 1780 $\frac{1}{4}$, Student fra Horsens Skole 1800, Hører ved Horsens Skole 1801, Adjunct ved Skolen 1806 $\frac{5}{3}$, theol. Candidat 1811, Sognepræst for Klovborg-Thrøsting og Grædstrup 1812, Sognepræst i Hundslund 1834 $\frac{1}{3}$, afflediget 1861 $\frac{1}{12}$ og død $\frac{2}{12}$ s. A. Han var ugift.

Emil Christian Worm, født i Svendborg 1774 $\frac{1}{12}$, Student fra Odense 1793, theol. Cand. 1799, cft. Hører ved Horsens Skole 1803, Sognepræst for Drum-Daugaard, gift med Magdalene Helms, og død i Drum 1855 $\frac{1}{5}$.

⁴¹⁵⁾ cfr. Wiberg „D. Præstehist.“ 2, 8 og 3, 49.

⁴¹⁶⁾ do. 2, 340. ⁴¹⁷⁾ do. 2, 415.

Hans Søren Sørensen, født i Bredebad's Mølle ved Horsens 1775 $\frac{17}{17}$, Student fra Horsens Skole 1797, theologisk Candidat 1799, est. Hører ved Skolen 1804, Sognepræst for Nørhøa 1811 $\frac{11}{11}$, forflyttet til Binding-Vind 1819 $\frac{19}{11}$ og derfra 1831 $\frac{1}{11}$ til Søby og Hallenslev. Han var gift med Ollgaard Sophie Leschly og døde 1836 $\frac{1}{8}$.

Hans Christian Holst, født i Kjøbenhavn 1780 $\frac{3}{8}$, Student fra Ribe Skole 1798, theol. Cand. 1801, Adjunct ved Horsens Skole 1806 $\frac{5}{8}$, Sognepræst for Durup og Steenild 1819 $\frac{2}{7}$, forflyttet derfra 1821 $\frac{2}{9}$, affædiget 1836 $\frac{2}{8}$ og død 1840 $\frac{1}{2}$. „Han var lærd Orientalist“ ⁴¹⁸⁾, og han var Forfatter.

Frederik Carl Rosen, født i Ebeltoft 1787 $\frac{5}{10}$, Student fra Nykjøbing Skole 1805, theol. Cand. 1815, Adjunct ved Horsens Skole 1809 $\frac{1}{4}$ til 1813, ord. Catechet i Horsens 1818 $\frac{1}{2}$, Sognepræst i Hals 1827 $\frac{1}{3}$, forflyttet til Baaelse 1832 $\frac{2}{8}$ og derfra 1845 $\frac{1}{3}$ til Rjettinge-Vreigninge Sognekald, hvor han døde 1847 $\frac{2}{7}$. Hans Hustru var Dobil Maria Mandix. Han var „kraftig, alvorlig, særdeles begavet, de tørreste Sandheder haglede fra ham uden Persons Anseelse“ ⁴¹⁹⁾. Han havde ogsaa studeret Philologi og var Forfatter.

Erich Peter Rosendahl, Søn af den før nævnte Hører ved Skolen Hans Rosendahl, født i Hatting Præstegaard 1792 $\frac{9}{2}$, Student fra Horsens Skole 1811, Adjunct 1812 $\frac{11}{11}$ ved Skolen, forlod Embedet i Efteraaret 1815 og drog til Kjøbenhavn, hvor han under sine theologiske, philosophiske og philologiske utrættelige Studier paadrog sig en Densvækkelse, der pludseligen standsede dem. I 1818 valgtes han til Bestyrer og øverste Lærer ved det nyligt oprettede lærde Underviisnings-Institut i Fredericia. I 1825 fik han Kgl. Tilladelse til at søge overordnede Lærerposter ved de lærde Skoler og blev Rector ved Nykjøbing Skole 1837 $\frac{2}{4}$. I 1818 ægtede han Dobil Catharine Main. Forfatter.

⁴¹⁸⁾ Wiberg „Danst Præsteh.“ 2, 694.

⁴¹⁹⁾ do. 2, 88.

Otto Ludvig Holst, født i Sorø 1786, Student fra Randers Skole, theol. Cand. 1811 $\frac{1}{4}$, Lærer ved Horsens Skole 1813 $\frac{1}{7}$ og Adjunct der 1814 $\frac{2}{9}$, Sognepræst for Nørrebøl-Sønderbøl og Ræsten 1826 $\frac{2}{8}$ og død der 1833 $\frac{2}{1}$.

Bertel Storm — see blandt Overlærerne.

Christen Møller Holst, Broder til Ovennævnte, født i Sorø 1798 $\frac{2}{4}$, Student fra Horsens Skole 1818, cft. Lærer ved Skolen 1819 $\frac{2}{0}$ —1821 $\frac{1}{0}$, theol. Cand. 1823 $\frac{1}{5}$, Adjunct i Nyborg s. A. $\frac{1}{3}$, Sognepræst i Bredstrup 1827 $\frac{1}{7}$, forflyttet til Maibølle 1829 $\frac{2}{9}$, til Errindlev-Dalstrup 1832 $\frac{1}{8}$ og til Magleby-Holting Sognekald 1848 $\frac{3}{0}$, hvor han døde 1862 $\frac{2}{}$. Hans Hustru var Elisa Maria Borch.

Søren Tang Harpøth, født i Ringkjøbing 1794 $\frac{1}{0}$, Student 1815, theol. Cand. 1821, Adjunct ved Horsens Skole s. A. $\frac{2}{}$, Sognepræst i Falslev 1825 $\frac{1}{5}$, forflyttet til Hygom-Hove 1830 $\frac{1}{0}$ og derfra til Randlev-Hjerager 1838 $\frac{2}{5}$, afstebigedes 1850 $\frac{2}{}$. Ægtebe Kirstine Christensen fra Slagelse 1822 $\frac{1}{7}$.

Jens Christian Schmidt, Søn af Amtsprøst H. Chr. Schmidt i Væhr, født i Væhr 1803 $\frac{1}{1}$, Student fra Horsens Skole 1821, theol. Cand. 1825 med Udmærkelse, s. A. $\frac{1}{1}$ cft. Adjunct ved Horsens Skole og 1826 $\frac{2}{4}$ fast Adjunct, Sognepræst for Hammel, Boldby og Søby 1832 $\frac{1}{4}$, og forflyttedes derfra til Thysted og Uth Sognekald 1841 $\frac{1}{3}$. Hans Hustru er Alvilbe Meyer, Datter af afd. Grosserer J. D. Meyer i Kjøbenhavn.

Peter Høj Abbe, født i Horsens 1801 $\frac{2}{}$, Student fra Horsens Skole 1819, theol. Cand. 1826, cft. Lærer ved Skolen 1827 $\frac{2}{4}$, ref. Capellan i Skovlænge 1828 $\frac{1}{3}$, Sognepræst i Tæbring m. m. 1830 $\frac{2}{1}$, forflyttet til Baalse 1845 $\frac{2}{5}$, derfra til Andst-Gjæsten 1849 $\frac{1}{0}$ og saa til Heils 1850 $\frac{2}{6}$. Han blev 1829 gift med Ovidea Margrethe Lygen.

Jens Nielsen Hornbeck, født i Kjøbenhavn 1808 $\frac{1}{7}$, Student fra Horsens 1826, cft. Adjunct der 1828 $\frac{1}{3}$, theol. Cand. 1832, fast Adjunct i Horsens s. A. $\frac{2}{2}$, Sognepræst for

Højberg-Elsborg 1836 $\frac{1}{2}$, døde der 1838 $\frac{2}{3}$. Hans Hustru var Ida Thomafine Andrea Breinholm fra Thysted Præstegaard.

Samuel Nicolai Madsen Hildach, født i Horsens 1806, Student fra Horsens Skole 1824, theol. Cand. 1829, cft. Lærer ved Horsens Skole 1829 i September, fast Adjunct der 1830 $\frac{1}{2}$, døde i 1835.

Carl Christian Nicolai Valle, Søn af Pastor Johannes Nicolai Valle i Urlev, født i Kjøbenhavn 1806 $\frac{1}{2}$, Student fra Horsens 1824, theol. Cand. 1828, cft. Adjunct ved Horsens Skole 1830 $\frac{1}{10}$, Adjunct der 1834 $\frac{1}{2}$, Sognepræst i Tjeregod-Vester 1836 $\frac{2}{3}$, forflyttet til Vesterbølle-Vsterbølle 1845 $\frac{1}{2}$ og derfra til Nebstager-Vjerge 1854 $\frac{2}{3}$, hvor han døde 1855 $\frac{1}{3}$. Han var gift med Anna Elisabeth Worm fra Ørum Præstegaard.

Niels Kirchemoe Vechmann, Søn af Consistorialraad H. G. Vechmann i Naarup, født i Hvirring 1807 $\frac{2}{3}$, Student fra Horsens 1825, theol. Cand. 1830 $\frac{1}{11}$, cft. Adjunct ved Horsens Skole 1834 $\frac{1}{4}$, Adjunct der 1835 $\frac{2}{3}$, Sognepræst paa Junr 1835 $\frac{1}{11}$, forflyttet til Hald-Kjærby 1841 $\frac{2}{9}$, derfra til Hundstrup m. fl. 1853 $\frac{3}{4}$, faa til Fuglse-Ørønge 1858 $\frac{2}{9}$ og derfra til Sunseby 1866 $\frac{1}{8}$. Han var gift med Juliane Bønnelykke og efter hendes Død med Maren Bønnelykke. Hans 3die Hustru er Christine Louise Brorson.

Jørgen Victor Bloch, Søn af J. Bloch, Sognepræst i Lønborg-Øgvad, født i Lønborg 1812 $\frac{2}{3}$, Student fra Borgerdydsstolen paa Christianshavn 1829, theol. Cand. 1833, cft. Adjunct i Randers s. A. $\frac{2}{3}$, frattraadte Embedet i 1834, blev Vic. theol. 1835, cft. Adjunct ved Horsens Skole s. A. $\frac{1}{7}$, Sognepræst i Vorbjerg 1837 $\frac{2}{3}$, derfra til Lønborg-Øgvad 1838 $\frac{1}{7}$, Provst 1851 $\frac{2}{3}$, blev Sognepræst i Kjerterminde 1855 $\frac{1}{2}$, og i Vig-Åsminderup 1868 $\frac{1}{3}$. Gift med Agathe Theodorine Benedicte Thorlacius fra Ringkjøbing.

Lauritz Rosendahl, Søn af forn. Consistorialr. H. R., født i Hatting Præstegaard 1802 $\frac{1}{2}$, Student fra Horsens 1820, theol. Cand. 1831, cft. Adjunct ved Horsens Skole 1835

$\frac{1}{2}$, Sognepræst i Harthe-Dramdrup 1842 $\frac{2}{3}$, forflyttet derfra til Urlev-Stenderup 1855 $\frac{2}{3}$, død der 1875; gift med Laura Cathinca Frederikke Bernth af Horsens.

Jens Peter Georg Jensen, født i Kjøbenhavn 1806 $\frac{7}{8}$, Student pr. 1825, theol. Cand. 1833, const. Adjunct i Horsens 1836 $\frac{2}{3}$, Sognepræst i Ho-Drbj 1840, derfra forflyttet til Janderup-Billum 1848 $\frac{2}{3}$; gift med Cecilie Sophie Frederikke Hassensfeldt fra Sorø; han døde 1853 $\frac{2}{3}$.

Christian Frederik Schmidt, født i Nyborg 1807 $\frac{2}{3}$, Student fra Nyborg 1825, theol. Cand. 1836, cft. Adjunct i Horsens s. N. $\frac{2}{3}$, ord. Catechet i Ribe 1841 $\frac{1}{3}$; gift med Nicoline Elisabeth Weder af Kjøbenhavn, død 1847 $\frac{1}{3}$.

Petrus Rabell, født i Skjom Præstegaard 1810 $\frac{1}{3}$, Student fra Aalborg 1830, theol. Cand. 1836, cft. Adjunct i Horsens 1837 $\frac{1}{3}$, Adjunct i Aarhus 1838 $\frac{2}{3}$, Sognepræst i Veilby-Homø 1848 $\frac{1}{3}$, derfra til Nestelsø-Mogenstrup 1857 $\frac{1}{3}$; gift med Christiane Kirstine Henriette Brinck-Seidelin fra Kjøbenhavn.

Ludvig Anton Christian Knudsen, født i Fensmark Præstegaard 1813 $\frac{2}{3}$, Student fra Herlufsholm Skole 1832, theol. Cand. 1837, cft. Adjunct i Horsens 1838 $\frac{2}{3}$, Adjunct der 1846 $\frac{2}{3}$, 1848 $\frac{2}{3}$ blev han Sognepræst i Agri-Egens og 1859 $\frac{2}{3}$ i Eltang-Vilstrup; gift med Laura Møller fra Rbhvn.

Claus Frederik Wilhelm Wendz, født i Kjøbenhavn 1813 $\frac{2}{3}$, Student fra v. Westens Institut i Kjøbenhavn 1830, theol. Cand. 1836, Lærer ved Nyborg Skole 1837, cft. Adjunct ved Horsens Skole 1840 $\frac{2}{3}$, fast Adjunct ved Skolen 1846 $\frac{2}{3}$, Sognepræst paa Tunø 1849 $\frac{1}{3}$, derfra forflyttet til Øster-Hornum 1853 $\frac{1}{3}$, og derfra til Hnsabild paa Als 1860 $\frac{1}{3}$. Han er gift med Annette Martine Desterreich fra Kjøbenhavn. Han er Forfatter af „Bidrag til Horsens lærde Skoles Historie i ældre og nyere Tider“, trykt i Skoleprogrammet for 1848.

Johan Lauritz Sandal Bohr, Søn af Prof., Rector Bohr i Rønne, født i Nakskov 1815 $\frac{1}{3}$, Student fra Rønne 1832, theol. Candidat 1840, cft. Adjunct ved Horsens Skole

1841 $\frac{1}{2}$, fast ansat som Adjunct ved Skolen 1846 $\frac{3}{8}$, blev tre Gange valgt til Medlem af Folkethinget, Sognepræst i Vallum 1854, senere Sognepræst i Møgelstønder og preussisk Provst, fik tillige Daler Sognekald, da Pastor Schmidt affædigedes 1867, fordi han ikke vilde aflægge Eed til den preussiske Konge. Døhr døde pludseligt 1876 — „han sluttede sig i 1864 strax og viligt til det tydske Regimente, der i ham fandt en meget nidkjær Tjener“ — skrev ved hans Død „Horsens Avis“ om ham — og — „skjændt født paa Vornholm, sluttede han sig med stor Trofskab til den preussiske Regering“, — med dette Vidnesbyrd om ham anmeldte „Flensborg Avis“ hans Død.

Niels Levinson, født i Udbye 1809, Student fra Randers 1829; studerede i flere Aar Zura, senere Philologi, han tog i 1840 den philologiske Embedsexameus theoretiske Deel og blev cst. Adjunct i Horsens 1842 $\frac{2}{11}$, men frattraadte allerede 1845 $\frac{1}{10}$.

Ludvig Thornam — see blandt Overlærerne.

Christian Henrik Bjerling blev vel udnævnt til Adjunct 1846 $\frac{2}{6}$, men døde uden at have tiltraadt Embedet.

Victor Salomon, født i Odense 1807 $\frac{1}{2}$, Student pr. 1829, theol. Cand. 1837, Timelærer ved Horsens Skole 1846, cst. Adjunct der 1847, fast ansat Adjunct s. A. $\frac{2}{5}$; ord. Catechet i Horsens 1849 $\frac{2}{8}$, Sognepræst i Vettersløv Søm 1854 $\frac{1}{2}$, derfra til Herslev-Gjevninge 1862 $\frac{1}{3}$; gift med Caroline Amalie Fischer-Benzon; død Ratten mellem 2den og 3die Juli 1875.

Michael Koedsted Schmidt, født 1815 $\frac{3}{8}$ paa Varristov, Student fra Horsens 1833, theol. Cand. 1842, Lærer ved Fredericia lærde Skole 1846, cst. Adjunct ved Horsens Skole s. A. $\frac{3}{12}$, Adjunct 1848 $\frac{1}{3}$; gift med Mathilde Thomasine Charlotte Vorberg af Horsens.

Christian Førgensen, født 1818 $\frac{2}{12}$ i Hillerød, Student fra Frederiksborg Skole 1837, theol. Cand. 1842, cst. Adjunct ved Horsens Skole 1848 $\frac{3}{1}$, Adjunct 1850 $\frac{2}{1}$. Han har forfattet Cataloget over Skolens bethdelige Bibliothek (trykt 1863) m. m.

Christian Frederik Bruun, født i Horsens 1821 $\frac{1}{2}$, Student fra Horsens Skole 1840, theol. Cand. 1846, Lærer ved Horsens Skole 1849 $\frac{1}{10}$, cft. Adjunct 1850 $\frac{2}{4}$, Adjunct 1851 $\frac{2}{5}$, entlediget ifølge eget Ønske 1876 $\frac{1}{1}$. Et Legat, hvortil hans Disciple og Venner ved hans Afgang fra Skolen gave Capitalen, vil knytte hans Navn for bestandigt til Horsens Skole.

Vilhelm Jens Storm Bisted, født i Hillerød 1824 $\frac{3}{2}$, Student fra Borgerdyds-skolen i Kjøbenhavn 1840, theol. Cand. 1846, cft. Adjunct i Horsens 1850, Adjunct 1851 $\frac{3}{9}$, Sognepræst i Tødse-Grøvel 1868 $\frac{1}{2}$; gift med Lovise Frederikke Tornøe fra Nielstrup i Ollerup Sogn.

Hans Nicolai Herløv Müller, født i Gram Præstegaard 1823 $\frac{2}{2}$, Student fra Ribe 1840, theol. Cand. 1846, cft. Adjunct i Horsens 1851 $\frac{2}{0}$, Adjunct 1853 $\frac{3}{1}$; gift med Vita Marie Ingerslev fra Magleby Præstegaard paa Møen.

David Hornsyld Bøggild — see blandt Overlærerne.

Peter Jørgen Christian Scharling, født i Sorø 1832 $\frac{1}{2}$, Student fra Metropolitan-skolen 1849, theol. Cand. 1854, cft. Adjunct i Horsens 1856 $\frac{2}{2}$, Adjunct 1857 $\frac{1}{10}$, forflyttet til Roestilde Skole 1862 $\frac{1}{1}$, Sognepræst i Grøvelkjøbing 1869, derfra til Hirschholm 1871; gift med Vilhelmine Møller fra Breum Præstegaard (Grinderslev Sogn).

Peter Kasimus Andreas Herflind, født i Aarhus 1829 $\frac{3}{0}$, Student fra Aarhus 1848, theol. Cand. 1856, cft. Adjunct i Horsens 1863 $\frac{2}{1}$, Adjunct 1864 $\frac{2}{6}$, Sognepræst i Berst-Bejke 1871 $\frac{2}{4}$.

Sophos Attikos Theophilos Valdemar Nikolaos Luth, født i Athen 1840 $\frac{1}{3}$, Student fra Flensborg Skole 1860, cft. Adjunct i Horsens 1868 $\frac{2}{1}$, fast ansat Adjunct der 1869 $\frac{1}{2}$.

Istedetfor de afgaaede Lærere: Overlærer Eckeroth og Adjunct Brunn, ansattes 1876 $\frac{1}{9}$ Cand. theol. Hans Peder Pedersen og Cand. phil. Heinrich Emil Buchwald, som Adjuncter ved Skolen.

14. Hospitalet i Horsens. Hospitals-Præster og Hospitals-Forstandere.

Svorledes og hvorvidt Horsens Borgere benyttede sig af, at Kong Frederik den 1ste i 1532 skænkede dem Graabrødre-Klostrets Bygninger, foruden til Skole- og Præstebolig, ogsaa til et Hospital, vides ikke; muligens har man ladet det væsentligen beroe med, at Hellig-Aands Hus og St. Jørgens Gaarden endnu i nogle Aar vare i Virksomhed. Saa henlægdes imidlertid ved Christian den 3dies Decis 1542 og Kongebrevet 1552, 12te November til det større almindelige Hospital i Aarhus (før Sortebrødre-Kloster, St. Nicolai Kloster) disse Stiftelsers Gods, og „de fattige, syge og saarede Mennesker“ i Horsens Hospital henvises til at „indsføres i forberemte almindelige Hospital i Aarhus og der opholdes“. Dette Forhold forandrede, da Kong Frederik den 2den 1560 § fra Aarhus udstedte Brev, hvori han bekendtgjorde, at han var bleven gjort bekendt med, at der havde været et Hospital i Horsens, men at det i „nogle“ Aar havde været „øde“, hvorfor han — „for at fattige, syge, saarede Mennesker, som for deres Sygdoms og Skrøbeligheds Skyld ikke kunde gaae og tigge deres Brød, maatte der have et Sted og Værelse, hvor de kunde blive og dertil have nødtørftigt Underhold“ — nu befalede, at fornævnte Hospital strax skulde opbygges igjen og altid holdes ved Magt, hvorhos han „til de Fattiges Ophold“ tillagde Hospitalet 6 Gaarde og 1 Boelsted, som da laae til Hospitalet i Aarhus, men tidligere havde hørt til Horsens Hospital. Tillige skænkede Kongen til Hospitalet „4 Læster Korn af sit og Kronens Tiendekorn i Bjerge Herred samt sine og Kronens Tiendelam af alle Sognekirkerne i samme Herred at bruge og beholde til evig Eiendom“. Der befalede, at der skulde være en Hospitalsforstander, som skulde oppebære Hospital-Indtægterne og gjøre aarligt Regnskab for dem og Udgifterne⁴²⁰). Saaledes var altsaa Hospitalet oprettet, eller, om

⁴²⁰) cfr. Hofm. Fund. 2, 221.

man vil, gjenoprettet, og er endnu til i fuld Virksomhed. At Sagen laa Kongen alvorligt paa Sinde, sees af flere Kongebreve til Holger Rosenkrands til Boller som Embedsmand paa Skanderborg Slot. Saaledes gav Kongen 4000 Steen samt Tømmer til 4 Binding Huus til Hospitalet og befalede ham at sørge for, at det kom dertil⁴²¹). 1565 $\frac{1}{1}$ skjænkede Kongen 100 Læs Ved aarligt fra Kronens Skove i Skanderborg Lehn til Hospitalet⁴²²). 1569 $\frac{2}{1}$ tilskrev Kongen Holger Rosenkrands, at Thorsted Kirke, som fra gammel Tid af havde hørt til St. Jørgens Gaard i Horsens — stadsfæstet af Kong Hans 1492, 1502 og 1514 og af Frederik den 1ste 1524 —, for Fremtiden skulde være og forblive til Hospitalet i Horsens; samt, at de Syge og Fattige i Hospitalet skulde have jus patronatus, oppebære aarligen Kongens og Kronens Part af Tjenden af Thorsted Sogn, og „forstaffe til samme Kirke en god, lærd Person, som stikkelig er ubi Levnet og Værdom og Superintendenten kjender duelig og god til en Sognepræst i samme Sogn;“ han skulde tillige være Præst for Hospitalet, prædike og gjøre Tjeneste for de Syge og Fattige der⁴²³). Ved samme Brev skjænkede Kongen de Fattige i Hospitalet fri Olden til 50 Sviin i Skanderborg Skove, og ved et andet Brev af samme Datum skjænkede han endvidere Hospitalet en Deel Fordegods i Nørvang, Torrild, Nim, Bjerge m. fl. Herreder, saasnart Dr. Cornelius Hamsford (en da berømt Læge og Historiker) var død; han havde nemlig dette Fordegods, som tilforn havde været henlagt til St. Catherine Alter i Rolding, dengang i Forlehning. Ved hans Død fik Hospitalet de 21 Gaarde i Alt „med al deres Rente og rette Tilliggelse, Ager, Eng, Skov, Mark, Fiskevand, Fægning, Vaadt og Tørt, aldeles Intet undtaget“⁴²⁴). Allerede tidligere havde Holger Rosenkrands skaffet Hospitalet en Deel Fordegods; han havde nemlig foreviist Kongen Copi af en Fundats, hvorved hans Oldeforældre,

⁴²¹) Regn. o. alle Lande IX, 456.   ⁴²²) Reg. o. a. Lante VIII, 114.

⁴²³) do. X., 40.   ⁴²⁴) cfr. Hofm. Fund. 2, 224.

Rigshovmester Erik Ottesen Rosenfrands og Sophie Henriksdatter Gyldenstjerne, havde 1457 skænket til et Alter i Mariager Kloster en Deel Gods, i Alt 11 Gaarde og 1 Boelsted, i Støvring m. fl. Herreder, mod at der i Klosteret skulde holdes daglige Messer for deres og deres Forældres Sjæle. Da nu samme Messer vare affskaffede, forlangte Holger Rosenfrands Tilladelse til at tage dette Gods til sig, for at skænke det til Hospitalet i Horsens. Dette bevilgede Kongen 1564 samt, at Holger Rosenfrands og hans Arvinger til Voller Hovedgaard skulde bestandigt have Belæggelsesret til 5 Senge i Hospitalet. Godset fik de isvrigt Fuldmagt til at bortbytte mod andet, som laa mere beleiligt; de maatte ogsaa oppebære Gjæsteri, Sagefald, Gaardindfæstning og anden Herlighed og uvis Rente, men „al vis Rente“ skulde ydes til Hospitalet⁴²⁵). Ifølge et Magestiftsbrev 1579 bortbøttede Jørgen Rosenfrands til Rosenholm, Broder til Holger Rosenfrands, 3 Gaarde i Esløv, Leend (?) og Tørslev — hvilke deres Forældre havde skænket „til 6 fattige Folks Underhold i Mariager“, men som Holger Rosenfrands med hans „Raad og Samtykke“ havde siden lagt til Hospitalet i Horsens, „og ingen dem nu (d: efter H. R.'s Død) ubi Forsvar haver“ — til Kongen, hvorimod han nu lagde 3 af sine Gaarde i Hinge Herred og 1 Gaard i Stads Herred til Hospitalet som Godtgjørelse derfor⁴²⁶). Efter at Holger Rosenfrands i 1569 havde faaet St. Hans Kloster i Horsens som Pantelehn, fik han, sagts foranlediget ved Indstilling fra ham selv, et Kongebrev, dat. 1570 ¼, hvorved det Inventarium, han havde faaet med dem. Kloster, men som skulde „være gammelt og for det Meste fordærvet“, blev givet til de Fattige i Hospitalet⁴²⁷). Den 16de April s. A. stadfæstede Kongen ved et Brev fra Standerborg, hvad Holger Rosenfrands havde gjort til Gavn for Hospitalet nemlig, at han fra Dygholm havde

⁴²⁵) cfr. Hofm. Fund. 2, 231 Anm. og — Top. Smi. i Gch. N. — „Horsens“ Nr. 3.

⁴²⁶) Hofm. Fund. 2, 2, 231. ⁴²⁷) Legu. o. a. Raade IX., 71.

tillagt det en Kongens og Kronens „Jord och Fannng, baade Aggre, Laand och Enng paa thend Nørre Side paa itt Kier, kaldis Nørkier, paa thend Westre och Sønder Side thill Loffuebye March och strecker sig paa thennd Øster Side thill Weyen som løber fraa Havnsted Bro och thill fornævnte Horsfenns“⁴²⁸). Af et Kongebrev 1578 4 sees, at Hospitalet havde pleiet at faae af Stoubh Tiende 2 Ørter Rug, 5 Ørter Byg og al Dvægtiende — og Hospitalspræsten 6 Ørter Rug og 6 Ørter Byg —, da bemeldte Tiende nu var overladt Fru Karen Gyl- denstjerne for hendes Livstid, skulde Hospitalet og Præsten have det af „Aarhuus Stifts Korn“⁴²⁹). I en anden Skrivelse, dat. 1580 2, hedder det, at Hospitalet skulde have „1 Pund Rug og 1 Pund Byg“ af Stiftets Korn⁴³⁰). 1581 11 skete et Mageskifte mellem Horsfens Hospital og Niels Stram til Urup, hvorved denne fik en Gaard, som „afgangne“ Dr. Corne- lius Hamsfort havde havt, og som var tillagt Hospitalet i Hor- sens efter hans Død⁴³¹). Hospitalsforstanderen Oluf Mittel- sen (tillige Præst ved Hospitalet) maatte 1583 2⁵ laane fra Stjernholm Slot ½ Læst Rug og 15 Sider Flæst til de Fattige i Hospitalet, da dette havde „mistet 3 Aars Landgilde af en Gaard udlagt til Erik Lange (Lehnsmænd paa Bygholm) og 1 Aars Landgilde ved 2 Gaarde udlagte til hans Søster Mar- grethe Lange, Jens Raases Enke“⁴³²). Muligt var dette det Gods, Cl. Glambæk magelagde til de 2 nævnte Sødskende og gav Hospitalet Bederlag for⁴³³). Af et Kongebrev 1592 11 til Mandrup Parsberg⁴³⁴) sees, at der fra Hospitalets Besty- relse er blevet klaget over, at Borgemester og Raad i Horsens havde „indtaget en Ø, kaldet „Spereß“ (o: Spedalsø)“ til stor Skade for Hospitalet, hvortil den hørte; han skulde nu undersøge Sagen, og det var vel just i den Anledning, at det af Borgemester og Raad er blevet beviist ved det p. 127 om-

⁴²⁸) Geh. Arch. top. Sml. og Hofm. Fund. 2, 235.

⁴²⁹) Bybste Reg. 2, 77. ⁴³⁰) do. 3, 102. ⁴³¹) Bybste Regn. 1, 297.

⁴³²) do. 1, 369. ⁴³³) do. 1, 345. ⁴³⁴) do. 1, 330.

talte Document, at bemeldte „Spebalsø“ ikke tilhørte Hospitalet, men Bhen. Inden 16de Aarhundredes Udløb var der, som ovenfor viist, altsaa allerede lagt en god Grundvold for Horsens Hospitals fremtidige Bestaaen og Virksomhed; denne styrkedes endnu mere i det 17de Aarhundrede ved den Fundats for Hospitalet, som Kong Frederik den 3die udstedte 1665 f. I denne Fundats stadfæstede Kongen — at alle de Indkomster, som hidtil vare tillagte Hospitalet, af hvad Navn nævnes kan, skulde „uigenkaldeligt til evig Tid“ blive ved det — at Lehnsmanden paa Stjernholm skulde beskikke „en gudfrygtig, from, forstandig og trofast Mand, som i Horsens er bosiddende“, til Forstander for Hospitalet — at Forstanderen skulde oppebære alle Indtægterne; deraf udrede Udgifterne, og aflægge Regnskab over det Hele for Lehnsmanden paa Stjernholm og Bisoppen over Aarhus Stift, hvilke skulde holde nøie Tilsyn med hans Gjerning — at Forstanderen, „foruden hvis fri Huus-Værelse han udi Hospitalet kan nyde, maa med nogen aarlig Løn betænkes, eftersom Lehnsmanden og Bispen med ham bedst og bekvemmeligst derom accordere kunde“ — at han Ingen maa optage i Hospitalet uden Lehnsmandens og Bispens Samtykke — at Hospitalet skal være berettiget til at faae, hvad Hospitalslemmerne eie og efterlade sig — at de, som døe i Hospitalet, maae for hvad de have efterladt sig „tarveligen bestediges til Jorden“, og det, som bliver tilovers, skal Forstanderen tage til Indtægt for Hospitalet; men dem, som ikke efterlade sig det, de kunne begraves for, skal han forshue med „nødtørstig Liigkiste og Lagen og med Liigprædiken og nogen ringe Sang til Jorden befordre“, selvfølgelig imod at Udgiften godtgjøres ham. Endvidere bestemtes i Fundatsen, at Hospitalspræsten — som skulde prædike for Hospitalslemmerne „2 Gange om Ugen og ellers hver Søndag og Helligdag“, samt betjene dem med Nadver-Sacramentet og besøge de Syge, trøste og undervise dem — skulde „nyde Thorsted Kald — med hvis anden Rente hans Formand og han hidindtil efter deres Kaldsbrev desforuden af Hospitalet nydt haver. Lehnsmanden og Bispen skulde have

Indseende med, at Hospitalets Indtægter kunde forsøges, for at faa mange Fattige, som muligt, kunde optages i det. Hospitalets lemmerne skulde holdes til Gudsfrugt og al Skikkelighed, og Biskoppen i Aarhus skulde een Gang om Aaret besøge Hospitalet, for at erfare, om „al Ting ved Magt holdes“⁴³⁵). Af det Fordegods i Bjerge, Ring og Mols Herreder, som Kong Frederik den 2den i 1560 havde skjænket til det gjenoprettede Hospital, magelagdes 1690 Godset paa Mols med Fordegods i Stjernholms og Skanderborg Amter; og de 4 Læster Tiendeforn, der ligeledes vare blevne tillagte Hospitalet, gjordes der i 1661 den Forandring med, at Hospitalet fremtidigens skulde have 45 Tdr. Rug og 90 Tdr. Byg i Bederlag derfor fra Skanderborg Amtstue⁴³⁶). 1666²⁹ udstedte Mogens Friis til Voller og Faurstov⁴³⁷) en Forskrivning, lydende paa, at han erkjendte sig og Arvinger at være skyldig til Hørsens 500 R , som skulde indestaae i Voller, og hvoraf der skulde leveres Hospitalsforstanderen aarligen som Rente 30 R til 2 Fattiges Underhold i Hospitalet, imod at han og de Arvinger, som eiede Voller, skulde have Ret til at besætte 2 af Pladserne i Hospitalet. Hofman, som ansøger dette i sin Fundatsamling 2, 233, tilføjer iøvrigt den Bemærkning, at der i Fortegnelsen over Aarhus Stifts Documenter meddeles, at Capitalen skal, efter en i Stiftskisten forefunden Beretning, først være givet af Cantzler Christian Thomesen Sehested⁴³⁸) og formodentlig i nogen Tid være forrentet fra hans Gaard Stougaard, men efter hans Død flyttet til Voller.

I Begyndelsen af det 18de Aarhundrede truedes Hørsens Hospital med Undergang og det fra en Side, man mindst burde vente det fra. Stiftamtmand v. Plessen og Biskop Hans Braem i Aarhus indsendte nemlig 1705 $\frac{1}{5}$ en Forestilling til Kongen

⁴³⁵) Hofm. Fund. 2, 226 flg.   ⁴³⁶) do. 2, 222.

⁴³⁷) Søn af Niels Friis og Dorte Gyldenstjerne, og senere Greve af Frisenborg.

⁴³⁸) Mogens Friis' Svigerfader, død 1641.

om, at der i Aarhus Stift var 2 smaa Hospitaller, hvoraf det i Aarhus kunde underholde 27 à 28 Lemmer aarligt, det i Horsens ikke saa mange. Da der nu maatte holdes 2 Bygninger i Stand, lønnes 2 Hospitalsforstandere, 2 Hospitalspræster osv.; saa foresloge de, at nedlægge Hospitalet i Horsens, hvor Forstanderen just var død, flytte Lemmerne til Aarhus, hvis Hospitals Bygninger godt kunde rumme dem alle, og saa sælge Hospitalsbygningerne i Horsens; for den saaledes indkommende Salgssum vilde saa 7 à 8 flere Hospitalslemmer kunne underholdes osv. osv. Den daværende Hospitalspræst i Horsens kunde jo saa, foresloge de, nyde sin Hospitalsløn, indtil han blev forflyttet, og derpaa kunde jo Thorsted Sognekald saa lægges til en af Nabopræsterne, hvilket saa meget bedre — nyttedes der — kunde skee, som der tæt ved var 2 Præstekald, der hver kun havde een Kirke⁴³⁹). Denne Stiftsøvrigheds Indstilling toges imidlertid ikke til Følge, og Horsens beholdt sit Hospital, der ogsaa snart efter fik flere Gaver fra Belgijørere i Byen. Maren Pedersdatter Stauning, først gift med Niels Lauridsen Lindvig og siden med Mads Jørgensen Kølholt, oprettede 1739 $\frac{1}{4}$ en Fundats, hvorved hun stænkede til Hospitalet Konge-Korntienden af Hornum Sogn og 3 Gaards-Nol paa Horsens Mark; derved skaffedes Pladser i Hospitalet til 2 fattige Enker i Byen. — Simon Braad, tidligere Hospitalsforstander i Horsens, oprettede 1742 $\frac{3}{8}$ en Fundats, hvorved han til 1 Hospitalsplads stænkede 400 $\mathscr{L}$. — Anna Margrethe Helms, Apotheker Jacob Schmidts Enke i Horsens, gav 1750 $\frac{2}{3}$ til mindst 2 Hospitalspladser 1000 $\mathscr{L}$, perpetueret i Tørring Sogns Kongetiende. — 1759 $\frac{2}{3}$ stænkede Krigsraad Veth i Hvejsel ved Fundats en Andeel af Hornborg Konge-Korntiende til Hospitalet; den aarlige Afgift deraf er nu

⁴³⁹) Hüb. Actst. 3, 23, hvor Udbraget af Stiftamtets Correspondance-Protokol findes. — Efter Krigen 1807—14 var Hospitalets oeconomiske Forsatning, paa Grund af Pengeforholdene og en uheldig Bestyrelse, bleven saa ringe, at Hospitalet trueedes med en lignende Fare for at blive ophævet; men heldigvis blev dette forhindrede.

138 *Nr* 66 *Er*. — Kjøbmand Jens Førgen Lindvig gav ved sit Testamente, oprettet 1764 $\frac{1}{2}$, til Indsættelse af 2 Cener i Hospitalet af Dufstedts Sogns Ronge-Korntiende 40 sk aarligt; Tienden var dengang bortleiet til Præsten Niels Sangballe i Snetrup for 112 sk . En Indtægt for Hospitalet er „Horsens Byes Donation“, det saakaldte „Løbby Marks Korn“, som betales med 25 Tdr. Rug og 25 Tdr. Byg aarligt efter Cap.-Tægt. Paa Byens Mark har Hospitalet ca. 59 Tdr. Land, som bortleies; ligesom ogsaa en Deel af den ca. 1 Td. Land store Hospitalshave bortleies. I 1776 kom der kgl. Resolution for, at der af Consumtions-Indtægterne i Horsens skulde betales 40 sk aarligt til Hospitalet; en Indtægt, der nu ved Consumtionens Ophør er bortfalden. En anden, endnu langt ældre, lille Indtægt for Hospitalet var „Fiske-Stadepengene“, nemlig 4 R Stadepenge af hver Fiskerbog, som holdt paa Torvet i Horsens ved St. Hans Markedet; det var efter en ældgammel Vedtægt ifølge et Thingsovidue fra 1514 Tirsdagen næst efter St. Martini Dag.

Hvad det Jordegods angaaer, der, som foran omtalt, efterhaanden var bleven stænket til Hospitalet, da kom der allerede 1760 $\frac{1}{2}$ Kgl. Befaling til at sælge en Deel deraf, og dette skete allerede samme Sommer. I 1779 blev endvidere en Deel af Godset solgt; 1812 folgtes en Gaard i Brigsted for 3,400 sk og aarlig Bygafgift 10 Tdr. og 1813 en lille Gaard i Brund for 500 sk Sølvmønt og Bygafgift 8 Tdr. aarligt; i 1862 folgtes atter 2 Gaarde i Rimdrup og Ask for 10,000 sk og aarlig Bygafgift ca. 37 $\frac{1}{2}$ Td.; og nu (i: 1876) er der ikke mere tilbage af Jordegodset, end et Huus ved Thorsted Kirke af Hartkorn 4 Skp. 1 Fdk. 2 $\frac{1}{2}$ Alb., hvilket er bortfæstet. Den samlede Byg-Canon af solgt Fæstegods er 67 Tdr. 6 Skp. 2 $\frac{1}{2}$ Fdk. Det foran omtalte „Venaadningskorn“, nemlig de 45 Tdr. Rug og 90 Tdr. Byg, som i 1661 tillagdes Hospitalet i Stedet for de oprindeligt bestemte 4 Læster Korn — blev ved Finantsloven for 184 $\frac{1}{2}$ afløst med 18,130 sk 3 R 9 S , som er gaaet ind under Stiftelsens Capitalformue.

Hospitalets Indtægter ere altsaa nu: 1) Vandgilbe og Hoveri-Afgift af Huset ved Thorsted Kirke 30 *R* og 4 *Skpr.* Byg aarlig. 2) Loubymarkskornet af Horsens 25 *Tdr.* Rug og 25 *Tdr.* Byg aarligt. 3) Bygafgiften aarligt af solgt Fæstegods 67 *Tdr.* 6 *Skpr.* 2 $\frac{3}{4}$ *Fdl.* 4) Konge- og Kirke-, Korn- og Dvæg-Tienden af Thorsted Sogn 223 *Tdr.* 2 *Skpr.* 1 $\frac{3}{4}$ *Fdl.* Byg. 5) Andeel af Hornum Sogns Konge-Korntiende, bortfæstet, 53 *R* 33 *l* aarligt. 6) Bjerge Herreds Konge-Dvæg-tiende, overladt Hospitalforstanderen, 80 *R* 66 *l* aarligt. 7) Af Hornborg Sogns Konge-Korntiende 138 *R* 66 *l* aarligt. 8) Voller Legat 60 *R* aarligt. 9) Anne Margrethe Helms's Legat 80 *R* aarligt. 10) Fra Svingelberggaarden 29 *R* 8 *l* aarligt. 11) Fra Særritslevgaard, for en Gaard i Haldrup 12 *R* aarligt. 12) Leien af Hospitalets Zorder paa Horsens Mark; i 1875 var den 1989 *R* 72 *l*. 13) Leien af en Deel af Hospitalshaven; i 1875 var den 30 *R*. 14) Renten af Hospitalets Capitalformne.

I Regnskabsaaret til 1ste Mai 1876 havde den samlede Indtægt været 16,541 *R* 43 *l* og den samlede Udgift 16,901 *R* 59 *l*, og ved dette Regnskabsaars Slutning var Capitalformuen 231,358 *R*, hvoraf 1600 *R* i Actier.

I Midten af 18de Aarhundrede var der 31 Lemmer i Hospitalet, og hver af disse fik en fast Understøttelse af 2 *l* ugentligen; de 2, som vare satte derind af Vollers Ciere, havde dog 24 *l* hver ugentligen. I 1780 bleve Underholds-Portionerne, ifølge en Rgl. Resolution, forhøiede, og i 1795 oprettedes der 12 nye Portioner. Ved en Stiftsøvrigheds-Resolution 1823 $\frac{1}{4}$ bestemtes, at der skulde være 24 Lemmer i Hospitalet med Kostportioner og en større Deel udenfor Hospitalet med Understøttelsesportioner. 1856 $\frac{7}{8}$ approberede Kong Frederik den 7de en ny Fundats for Hospitalet, hvorved Virksomhedsplanen blev noget anderledens end før. Der skulde nemlig herefter gives værdige Trængende enten Underhold i Hospitalet, eller Understøttelse udenfor det af private Legater. De faste Lemmer i Stiftelsen faae, foruden Huusly, Bast, Uds

og Varme, samt Beklædning og fri Kost eller 3 *R* 50 *Ø*; endvidere i Sygdomstilfælde Lægehjælp, Medicin og Sygepleie frit. Understøttelses-Portionerne til Trængende udenfor Hospitalet er sat til 66 *Ø* ugentligen. Betingelserne for Optagelse i Hospitalet ere, at de Paagjældende høre hjemme i en Commune i Aarhus Stift, have ført en sædelig og ustraffelig Vandel og formedelst Alder eller Svagelighed ere trængende. I Reglen optages ikke Mandfolk, som ere under 60 Aar og Qvinder under 50 Aar. Ved Ugangen af Regnskabsaaaret til 1ste Mai 1876 var der 12 Mandfolk og 14 Qvinder optagne i Hospitalet som faste Lemmer; af disse hørte 11 til Haandværksstanden, 6 til Arbeider- og Tjende-Klassen, 1 var Enke efter en Vægter, 4 vare ugifte Borgerdøttre, 2 vare Kjøbmands-
 enter og 1 havde været Skipper. 10 Personer udenfor Stiftelsen fik hver 34 *R* 66 *Ø* aarlig; deraf vare de 9 ugifte Qvinder eller Enker. 1 Understøttelses-Portion paa 40 *R* bortfaldt ved Dødsfald i Juni 1876. I Henhold til Kgl. Resol. 1875 ²/₁ vil Hospitalets Virksomhed isvrigt nu blive betydeligt udvidet, og en ny Bygning er af den Grund opført til 20 Hospitalslemmer, hvoraf de 8 faae Ceneværelser, og de øvrige boe 2 og 2 sammen.

Hospitalet ligger paa den vestre Side af „Hospitalsgaden“, og dets gamle Hovedbygning ud til Gaden er den samme, som paa Kong Frederik den 2dens Befaling opbyggedes igjen til Hospital. Dette gjenopbyggede Hospital var vistnok den forrige „St. Jørgens Gaard og Hospital“, der „i nogle Aar“⁴⁴⁰) havde været øde, men ifølge den Kongelige Befaling blev „igien opbygget“. At det forholder sig saaledes, derpaa hentyder Forfjelligt, saaledes Navnene „St. Jørgen“, „St. Jørgens Gade“, „St. Jørgens Bro“ og „St. Jørgens Have“, hvilke ere brugte i Documenter, endog fra 17de Aarhundrede, selv langt hen i dette, om det nuværende Hospital, den nuværende „Hospitals-Gade“, „Hospitals-Bro“ og „Hospitals-Have“; derpaa hentyder

⁴⁴⁰) vel siden 1542, da St. Jørgens Gaard og Hospital nedlagdes.

vel ogsaa at Henlæggelsen af Thorsted Kirke ved Kongebrevet 1569 til Hospitalet begrundes ved Henvisning til Kong Hans's Brev 1492, hvorved den var lagt til — „St. Jørgens Gaard“⁴⁴¹). — Den gamle, ca. 45 Alen lange, Hovedbygning ud til Gaden er opført af store Muursteen (Munkesteen) og dens nederste Deel synes at vidne om betydelig Ælde; den er 2 Etager høi med en muret Kælber under en Deel deraf; Kirken er anbragt i dens sydlige Deel og gaaer igjennem begge Etager, i dens øvrige Deel er der Værelser for Hospitalslemmerne. Til denne Hovedbygning støder der paa Gaardsiden en, ifølge Stifts-øvrighedens Approbation, i 1843 opført grundmuret Tverbygning, først 1, men senere 2 Etager høi, som bruges til Bolig for Deconomen, til Deconomileilighed og Værelser for Hospitalslemmerne. I Henhold til den fornævnte Kgl. Resol. 1875 er der opført en ny, grundmuret Hovedbygning i Haven; den er 30 Alen lang og 14½ Alen bred og ved en ligeledes ny, grundmuret Bygning, 6 Al. lang og 9 Al. bred, er den sat i Forbindelse med Tverbygningen. Det forrige Badstue- og Brændfels-Huus er flyttet længere ned i Materialgaarden og gjort noget større.

Hospitalet har, som sagt, sin egen lille Kirke, eller Capel, der optager hele den sydlige Deel af den gamle Hovedbygning. Den er sandsynligviis indrettet der ved Hospitalets Stiftelse — om den ikke oprindeligt skulde have været St. Jørgens Gaardens Capel — Kongebrevet 1569 befaler jo, at Præsten i Thorsted skulde hver Uge prædike for de Fattige i Hospitalet. Om denne lille Kirkes Udseende i ældre Tid er Intet bekendt, i nyere Tid viste den sig uanseelig nok med sine simple, kalkede Vægge, perlefarvede Træværk og grelle Farver paa Altertablen, som dog ved Billedffjærer-Arbeidet derpaa mindede om en ret betydelig Ælde. I August 1868 begyndte man imidlertid at restaurere Kirkens Indre under Ledelse af Civilingenieur Clausen i Horsens og, da Restaureringen næste Aar var fuldført, havde

⁴⁴¹) See videre pag 129—130 om St. Jørgens Gaards Veliggenhed.

det Hele faaet et ganske anderledes tistalende Udseende. En ny smuk Altertable i gothisk Stiil er kommen i Stedet for den gamle, idet man dog har benyttet de 5 udskaarne Billedeer, der vare paa den gamle Altertable; i Midten er anbragt det største af Billedeerne, „Jomfru Maria med Jesusbarnet“; de 4 andre, der forestille „Bebudelsen“, „Kroningen“ m. v. ere anbragte uden om dette, og Billedeerne, som nu ere befriede fra de tykke Lag af Farver og oftere Forghldning, hvormed de i Tidernes Løb vare blevene bedækkede, vise sig nu i deres oprindelige Egetræsskikkelse. Paa Stolene, Prædikestolen og øvrigt Træværk er der nu anvendt Egetræsmaling og Forghldning, og Kirkens Loft er blevet smukt og passende decoreret. Hospitalets Klokke, som hænger over Hovedindgangen, bærer ingen Indskrift eller Aarstal.

Hospitalspræster.

Nulv Mikkelsen nævnes i Kongebreve 1575 ²⁹ 442) og 1586 [§] 443) som Præst ved Hospitalet i Horsens og maa tillige have været Sognepræst for Thorsted. Hvor naar han blev Hospitalspræst og, hvor længe han var det, har jeg ikke fundet ophjst; derimod sees af et Document 1583 ²⁵ 444), at han tillige var Forstander for Hospitalet; og af 2 Kongebreve fra 1578 ⁴ 445) og 1580 ² 446), at der var tillagt Hospitalspræsten 6 Ørter Rug og 6 Ørter Byg først af Stouby Tiende og senere af „Marhuus Stifts Korn“.

Anders Jensen Lofs antages at være bleven Præst til Hospitalet og Thorsted i 1637 efter først at have været i Ring-Feuling i 18 Aar. Han var vist fra Horsens og Søn af den Jens Lofs, som anføres blandt Skatteyderne i „Preste-Bog 1635“; thi han anføres i Horsens Thingbog 1692 ¹⁶ som Broder til Jacob Jensen Lofs og Thomas Jensen Lofs og i Skjøde- og Pantebogen 1688 ¹⁸ som Broder til Else Jens-batter Lofs, der gav Hospitalspræsten Elias Nulven Svane

442) Jydske Reg. 1, 323. 443) 4, 179 b. 444) Jydske Tegneser 1, 369.

445) Jydske Reg. 2, 77. 446) smst. 3, 102.

Afsald for sin Arv efter denne Broder. Men, naar det er sagt (i Wibergs Præstehistorie), at han døde 1653, kan dette neppe være rigtigt; thi i Horsens ældste Kirkebog staaer under 15de August 1682 „**Fr.** Anders Los“ anført som Fadder ved en Daab, og 1687 $\frac{1}{2}$ blev „**Fr.** Anders Los“ begravet. Han maa vel saa snarere have taget sin Afsked 1653 og blev boende derefter i Horsens, hvor han døde; hvis det i det Hele taget er rigtigt, at han allerede 1637 blev Hospitalspræst⁴⁴⁷).

Søren Nielsen Bloch skal være bleven kaldet 1653 $\frac{1}{3}$ til Hospitalspræst og Præst i Thorsted, efterat have været Cappellan i Skaane. Ifølge „Præstbogh 1660“ eiede han dengang en Gaard ikke langt fra Hospitalet, der har han vel saa boet. Han er død før 1682, thi i „Horsens Grundtægt for det Aar staaer hans Hustru anført som „Anne sal. Søren Blochs 1 Gaard“. Hun døde i Horsens og begravedes i Klosterkirken 1690 $\frac{1}{10}$.

Muligen finder en Forveksling Sted i Rækkefølgen mellem ham og Anders Jensen Los.

Magister Elias Oluffen Svane, Søn af Borgemeester i Horsens Oluf Hansen Riber eller Svane og Hustru Elisabeth v. Baden, blev 1687 $\frac{3}{2}$ Præst ved Hospitalet og i Thorsted. Thingbogen synes at vidne om hans Stridslyst; saaledes havde han gjentagne Gange Strid i 1692 med en Murer i Thorsted i Pengeanliggender, og samme Aar med Provsten, fordi denne paalagde ham at messe i Hospitalskirken. I 1695 havde han atter Strid med Provsten angaaende Formynderskabet for et af Mag. Peder Rasmussen Rytters Børn. I 1700 var han af Magistraten indstævnet for Retten, fordi han ikke vilde betale, hvad han ved Consumtionstaxeringen var bleven ansat til at betale for 1699, og dog dreiede det Hele sig kun om — 2 $\frac{1}{2}$;

⁴⁴⁷) I „Kirke-Regnskabebogen“ staaer for 1691 $\frac{3}{4}$ „blev tilladt Sal. Bobil **Fr.** Anders's de Fattiges Jord fri“, og i Randen er tilføjet: „Hun liggende paa Stofningen sin Høde og havde Huusværelse i de Fattiges Boder“. Det synes at have været Anders Jensen Los's Enke.

da han saa paa Grund af Regtelsen var blev sat under Execution og maatte have 1 Lieutenant og 2 Menige i 42 Dage, vilde han nu heller ikke betale Regningen over Executionsomkostningerne; nu blev han tiltalt, og Retten dømte ham til at betale begge Dele. Han var gift med Karen Frederiksdatter; døde 1724 i Januar og begravedes den 31te s. M.

Peder Herlovsen Dalhof, født i Horsens 1698 og Student 1719, theol. Cand. 1723, blev Præst ved Hospitalet og i Thorsted 1724 $\frac{1}{2}$, blev 1729 $\frac{2}{3}$ forflyttet til Slangerup-Uvelse, hvor han døde 1732 $\frac{2}{4}$. Han var gift med Christiane Sophie Schæffer fra Frederiksborg.

Mogens Braff, født 1703, blev Præst ved Hospitalet og i Thorsted 1729 $\frac{1}{4}$, død 1748; han var gift med Kirstine Mortensdatter Morville fra Kjerteminde.

Hans Jørgensen Schytte, født i Odense 1705 $\frac{2}{3}$, Student fra Odense 1726, theol. Cand. 1731, Capellan p. p. i Lyssabild 1738 $\frac{2}{3}$, Præst ved Horsens Hospital og i Thorsted 1748 $\frac{2}{3}$, forflyttet derfra allerede den 2den August s. A. til Nim-Underup, hvor han døde 1789 $\frac{1}{7}$ — „æret og elsket“. — 1762 var han bleven Provst.

Justinus Wickmann Hulle, blev 1748 $\frac{3}{4}$ Præst ved Hospitalet og i Thorsted, men forflyttedes derfra 1750 $\frac{1}{4}$ til det resid. Capellani i Horsens. See Pag. 106.

Samuel Samuelsen Beaufin, Præst ved Hospitalet og i Thorsted fra 1750 $\frac{1}{11}$ til 1760 $\frac{1}{2}$, da han blev residerende Capellan i Horsens. See Pag. 106.

Jacob Hansen, Præst ved Hospitalet og i Thorsted fra 1760 $\frac{1}{2}$ til 1782 $\frac{1}{7}$, da han blev ref. Capellan i Horsens. See Pag. 107.

Laurids Nicolai Mancin, Præst ved Hospitalet og i Thorsted fra 1782 $\frac{1}{7}$ til 1786 $\frac{3}{8}$, da han blev ref. Capellan i Horsens. See Pag. 107.

Magnus Christian Horn, Præst ved Hospitalet og i Thorsted fra 1786 $\frac{3}{8}$ til 1803 $\frac{1}{12}$, da han blev ref. Capellan i Horsens og Præst ved Hospitalet. See Pag. 107.

Fra nu af blev Hospitalspræsteembedet forenet med det residierende Capellani i Horsens, og Thorsted Sognekald forenet med Hatting Sognekald.

Directionen for Horsens Hospital bestaaer af Stiftamtmanden og Biskoppen over Aarhus Stift. Sognepræsten og Borgemeesteren i Horsens have Inspection med Stiftelsen, men den nærmeste Bestyrelse samt Regnskabsførelsen paahviler Hospitalsskolestyrelsen. Det synes at Hospitalsskolestyrelserne i ældste Tid har havt Bærelse frit i Hospitalet, det var i hvert Fald forlængst ophørt at være Tilfældet; men i 1866 blev der i Hospitallets Have lidt Syd for Kirken opført et smukt, grundmuret, 1 Etage høit Hus med Kjælder, og dette er overladt Hospitalsskolestyrelsen til Bolig; 3 Eksp. Land af Haven er henlagt dertil. Foruden Afbenyttelsen af denne Bolig med Have, har Hospitalsskolestyrelsen som Løn 200 *R* af Hospitalsskassen aarligt og Indtægten af Djerre Herreds Konge-Ovægtiende, mod deraf at erlægge 80 *R* 66 *l* aarligt til Hospitallets Kasse. Hospitalspræstens Løn er 200 *R* aarligt, 6 *R* som Høitidsoffer fra Hospitalet og 1 *R* 25 *l* for hvert af de faste Lemmer.

Af Hospitalsskolestyrelserne i Horsens kan nævnes:

Olof Mikkelsen, Præst ved Hospitalet, siges i det foran anførte Kongebrev 1583 ²/₃ tillige at have været Hospitalsskolestyrelse. — Christopher Pedersen, Tolder, var Hospitalsskolestyrelse 1665 og endnu 1675, maaskee til sin Død (bgr. 1680 *f*). — Christian Nielsen Toldorff, Tolder, Hsp.-Fst. 1684 og endnu 1704. — Simon Braad, Hsp.-Fst. 1707 og endnu 1744. — Hans Christian Møller, Borgemeester i Horsens, cft. Hsp.-Fst. i 1749 og 1750. — Jacob Bering, Hsp.-Fst. 1751—1778. — Hans Benzen 1779 og endnu 1811. — Jørgen Rjær, Cancelliraad, 1816—1821. — Knud Jensen Monberg, Rjæbmand i Horsens, cft. Hsp.-Fst. 1822—1837. — Jens Christian Hjerrild, Cancelliraad, 1838—1870. — Niels Knudsen Theilmann blev Hsp.-Fst. 1871.

15. Raadhuset.

Det nuværende Raadhuus i Horsens ligger paa Hjørnet af Raadhuustorvet og Raadhuusgaden eller, som den før kaldtes, Provsteghyden. Her har dog ikke Byens ældste Raadhuus ligget; thi indtil i 16de Aarhundrede var Byens vestre Grændse (og Bygrav) just her, og det var ikke Skik i gamle Dage at have Raadhusene i Udkanten af Byerne; hvormod man pleiede at have dem saavidt muligt omtrent midt i Byen ved Stadens Torv, der jo ogsaa var Borgernes Alarmsplads, og nærved Stadens Kirke eller, hvis den havde flere Kirker, da nær ved den, der laa omtrent i Midten af Byen. Saaledes har upaatvivleligen ogsaa Tilfældet været i Horsens. Men „Staden Horsens Kirke“ (see foran) var upaatvivleligen den nuværende „Frelserens“ — før „St. Jbs“ og „Vor Frue“ — Kirke; den ligger omtrent midt i den ældste Deel af Byen, og langs Syd for dens fordums Kirkegaard, som i 1575 blev udlagt til Torv, var ogsaa Byens Algade, der førte fra Broen over den vestre Bygrav igjennem Byen og ud til den øvre Bygrav. Her lige op til den fordums Kirkegaards sydvestlige Side har vistnok Bytorvet og Raadhuset derved ligget i ældste Tid; dette sidste saa omtrent der, hvor Gaarden paa Hjørnet af Torvet og Borgegaden ligger. For en Tid siden skal der her ved Gravning til en Kjælber være fundet iblandt Andet ogsaa svære Egebjælker, som bare Spoer af Brand. Paa Grundtegningen af Horsens i Resens Atlas staaer der just i dette sydvestlige Hjørne af Torvet Afbildning af Galge og Kag (de sædvanlige Prydelser i gammel Tid udenfor Raadhusene); maaskee tyder dette paa, at der havde Raadhuset været, og, om end dette paa Resens Tid (1677) allerede var flyttet, saa vare dog disse Retfærdighedens Mærker endnu forblevne en Tid lang paa deres gamle Plads. Det er rimeligt, at det var den store Ildbrand, som hjemførte Byen 1580, eller kort efter, der har ødelagt dette Byens ældste Raadhuus og, at man, da et nyt skulde opføres, saa har fore-

trukket den Plads dertil, hvor det nuværende omtrent ligger; Byen var nemlig nu allerede udvidet en heel Deel udover sin gamle vestre Grændse henimod St. Jørgens Gaarden, hvor nu Hospitalet er. Derpaa tyder ogsaa det hen, hvad der berettes⁴⁴⁸⁾, at paa det første her liggende Raadhuus dannede Fernankerne paa Muren Karstallet 1585, der vel saa angav Tiden, paa hvilken det var blevet opført. Det skal iøvrigt tilføies, at der i intet Document i Raadhuus-Archivet, særligen heller ikke i den ældste tilbageværende „Raadstuebog“ begyndt 1631, findes nogen- somhelst Omtale af eller Hentydning til Flytningen af Raadhuset; maaskee tyder det paa, at allerede en længere Tid er gaaet hen, siden det skete. Det formeentligen 1585 byggede Raadhuus var, efter Afbildningen i Refens Atlas, en ret anseelig grundmuret Bygning, 1 Etage høi, med Kjælder under og en høi Trappe til. Den skal have haft 3⁴⁴⁹⁾ „Gavle“ — eller Dviftudbygninger paa den nordre Side, altsaa ud til Raadhuustorvet. I Kjælderens har der været Arrefter⁴⁵⁰⁾, Opbevaringssted for Afjindige⁴⁵¹⁾, vel ogsaa Magistratens Biindsalg m. m. Gave har der fra ældre Tid af været ved Raadhuset, hvor det nu ligger; i Wolfs „Encomion“ omtales den 1654 som „støn“. At den altid har været overladt Borgemeistrerne til Afbenyttelse, sees af forskjellige Documenter; men stundom misbrugtes Tilladelsen af disse; saaledes klagedes der 1651 til Kongen over, at Borgemeister Oluf Hansen Svane havde ladet indeluffe fra Byens Raadhuushave et Stykke Jord, som han havde sat Huus paa og lod bruge af til Raalhaver for sine Boder „ganske uden Skjæde og Afkomst“⁴⁵²⁾. I 1703

⁴⁴⁸⁾ A. Rønig „Noget om Kjøbstæderne“ — cfr. Jonge „D. Hø. Bestr.“ og Pont. Atlas.

⁴⁴⁹⁾ Msc. 1685 i Thot. Sml. Nr. 690. I Wolfs „Encom.“ staar — 5.

⁴⁵⁰⁾ I 1634 forpligtede saaledes en Borger, hvis Heste havde gjort Skade i „Hospitals Koug“, sig til i Gjentagelses Tilfælde at betale Staden og „sidde i Raadhuuskjælderens Nat og Dag“ (Thingbog, Rbh. A.)

⁴⁵¹⁾ 1699 begravedes „Ane Jørgensdatter, som var i Kjælderens paa Torvet og var fra Sandsten“ (Gl. Kirkebog).

⁴⁵²⁾ Doc. Rbh. A.

befigtigedes Raadhuset efter Stiftamtmand Blesfens Ordre, og det viste sig da, at det trængte til en saa betydelig Reparation, at der ved Kongebrev 1703 ²⁵ gaves særlig Tilladelse til, at Udgifterne maatte lignedes paa Indvaanerne ⁴³). I 1718 maa Tilstanden, i hvert Fald for Arrefternes Vedkommende, igjen have været daarlig, siden der i en Indberetning til Stiftamtet kunde klages over, at, naar en Thy sættes derind i Arrest, maatte han Dag og Nat bevogtes af 4 Mand ⁴⁵⁴). I 1752 blev Raadhuset underkastet en Hovedreparation og Forandring, hvorved det blandt Andet fik en Portal og Steentrappe. Indenfor denne Hovedindgang var der en stor Forsamlingsaal, paa den ene Side af denne var Byens Thingstue, hvor ogsaa Raadstuearchivet opbevarede i nogle Skabe. Arrestkamre og Localer til Bagten og Byens Sprøiter vare i den høitliggende Kjælderetage. Hvad Arrestlocaler angik, da skete derved en Forandring i 1845 ved Opførelsen af en særskilt og mere tidsvarende Arrestbygning bag Raadhuset i den dertil hørende Gaard. Selve den gamle Raadhuusbygning nedbrødes i 1854 og en ny opførtes paa samme Sted; da den imidlertid var ca. 6 Alen bredere end den gamle, rykkedes Forsiden saa meget længere ud paa den foran liggende Plads, Raadhuustorvet. Dette nye Raadhuus, til hvis Opførelse laantes 12,300 r , er en smuk, grundmuret Bygning i gothisk Stil, 2 Etager høi, med Facaden ud mod Raadhuustorvet. Indgangen er igjennem en med et Spiir forsynet Taarnudbygning midt paa Forsiden, og over den staaer denne Indskrift: „Sub lege libertas“ (o: Frihed under Loven), derover er Byens Vaaben anbragt og høiere oppe er der et Uhr, hvis matflebne Glasflise oplyses om Aftenen. Strax indenfor Hovedindgangen er der en stor Forsal, hvis Loft bæres af Træsøiler, og paa Siderne af denne er der Byens rummelige Thingstue med et dertil stødende lille, brandfrit Archivværelse, Politi-Bagstue, Borgemester-Contoirerne og Ræmnercontoir. I Etagen ovenover er der en stor og smuk

⁴³) Doc. Rbh. N.   ⁴⁵⁴) Hüb. N. 3, 90.

Foramlingsfal, Byraadets Locale, samt Retloale for Bor og Nim Herreder. For Sprøiterne er der bygget et særskilt, grundmuret Huus i Raadhussgaven med en rummelig aaben Plads

Raadhuset i Horsens.

mellem det og Raadhussgaven. Arresthuset er blevet udvidet og hensigtsmæssigt indrettet.

16. Byens Øvrighed.

Da Kjøbstædernes høiere Øvrighed vare Lehnsmændene eller de Mænd, hvem Kongen særligen gav Kjøbstæderne i „Befaling“ eller „Forvar“; fulgte Horsens som oftest med Bygholm- eller Stjernholm-Lehn. Lehnsmændene havde saa Tilsku med, at Borgemeistre og Raadmænd vare Kongen og Byen nyttige — at der var et godt Forhold mellem Magistrat og Borgerstab — at den aarlige Byfskat afgaves — de skulde meddele Byen de kongelige Budskaber til den, have Deel paa

Kongens Vegne i Øvrighedens Bestikkelse, have noget Tilsyn med Kirkerne Regnskaber og Bygninger osv. Undertiden vare Kjøbstæderne i ældre Dage henlagt til „Kongens Fædebuur“, og da indbetaltes Afgifterne umiddelbart til Kongen, uden at oppebæres af Lehnsmanden. Dette synes af og til ogsaa at have været Tilfældet med Horsens⁴⁵⁵). Efterat den lærde Laurids Ulfeldt, der nævnes 1648 som Lehnsmand paa Stjernholm, var død 1659 i Odense, hvor han var flygtet hen for de Svenske⁴⁵⁶), foreslog Gunde Rosenfrands Kongen at sælge Lehnet, da Bygningerne (Bygholm og Stjernholm) vare ruinerede⁴⁵⁷). Henning Povist nævnes dog endnu 1660 som Lehnsmand; men 1661 folgtes baade Bygholm og Stjernholm, og Lehnet gjordes nu til et Amt under Stiftamtmanden i Aarhus, havde senere i en Række Aar under Navn af Skanderborg Amt sin egen Amtmand; men har igjen, Horsens indbefattet, i nyeste Tid faaet Amtmand sammen med Aarhus Amt. — Kjøbstadens nærmeste Øvrighed vare Borgemestrene, Raadmændene og ved Siden af disse den kongelige Foged. Denne Sidste skulde paasee Kongens Rettigheder, varetage Statens almindelige Interesser osv., uden dog egentligen at blande sig i Byens almindelige Styrelse. Horsens synes at have haft 2 Borgemestre i ældre Tid, i det Mindste i en meget lang Arrække. Her, som andetsteds, havde Kongerne stor Indflydelse paa Besættelsen af Borgemester-Bestillingen, idet Raadmændene vel valgte Borgemestrene; men Valget var ikke gyldigt, førend Kongen havde stadfæstet det, ligesum ogsaa de Valgte derefter skulde aflægge deres „Borgermester=Ced“ til Kongen for Lehnsmanden, førend de kunde tiltræde Bestillingen. Det højeste Antal Raadmænd, jeg har fundet angivet i Archiv-Documents og Protokoller fra ældre Tid, at Byen har haft paa een Gang, er 6; men dette ogsaa hyppigt, saa det tør vel

⁴⁵⁵) cfr. N. D. Mag. 6—277, 297, 312, 318.

⁴⁵⁶) Hofm. D. A. 2, 230 og Pont. Aft. 4, 166.

⁴⁵⁷) Drion 2, 103.

antages at have været det reglementerede Antal Raadmænd for Byen. Ogsaa Raadmændene aflagde Eed for Lehnsmanden⁴⁵⁸⁾. Naar en af Raadmændene afgik, valgte Borgemestrene og de øvrige Raadmænd en ny, og, da ingen Haandværker kunde, ifølge Statsretterne, blive Borgemester eller Raadmand, med mindre han opgav sit Haandværk og udtraadte af Lauget⁴⁵⁹⁾; bidroge disse Omstændigheder til, at Borgemester- og Raadmands-Bestillingerne ofte i længere Tid vare hos enkelte ansete og indflydelsesrige Familier. Saaledes ogsaa i Horsens. Ved at gennemgaae de tilbageværende Optegnelser af Navnene paa disse Vdrigheds personer, sees nemlig, at der var Familier i Byen, som i en lang Række altid havde een, ofte flere, af sine Medlemmer i Byens Magistrat og Raad; hvortil Familieforbindelserne upaatvivleligen just gjorde sig gjældende. Morten Stridt og Steffen Nielsen vare saaledes Raadmænd 1609; den Førstnævnte var gift med Borgemester Oluf Jørgensens Enke, og den Sidstnævnte med Sammes Datter. — Raadm. Tøger Pors var Sønesøn af Raadm. Peder Pors, og denne igjen Svigersøn af Borgm. Oluf Nielsen. — Raadm. Clemen Olufsen var Søn af Borgm. Oluf Jørgensen, og Raadm. Oluf Oluffen Søn af Borgm. Oluf Nielsen. — Borgm. Oluf Hanssen Riber (Svane) var Søn af Borgm. Hans Oluffen Riber, og dennes Svigersøn var Borgm. Ernst Erntsen von Baden osv. osv. Ved Siden af, at hele Byens Styrelse var forbeholdt Borgemestrene og Raadet og saaledes gav dem en ikke ringe Magtstilling og Indflydelse i Byen, havde de vel ingen egentlig fast Løn i ældre Tid, men dog ikke ubetydelige Fordele og Indtægter; saaledes vare de frie for den aarlige Byfskat, havde Brugten af en Deel af Byens Forder m. m., hvorom senere

⁴⁵⁸⁾ „1636 2° Jens Orbel Byfstriver her sammesteds og Morten Gjødsen Borger bleve samthvte at være Raadmænd, og gjorde deres Eed udi vores kjære Hr. Lehnsmands velbyrdig Tønne Friis til Hesselager, Kgl. M. Befalingsmand paa Stjernholm, hans Nærværelse, som t og samme i Eed“. (Horsens Raadstuebog, beg. 1631.

⁴⁵⁹⁾ cfr. *Alen*. „De 3 nord. Nigers Hist.“ IV.—I., p. 89.

nærmere skal meddeles. I senere Tid ⁴⁶⁰⁾ indskrænkedes Antallet af Magistratspersonerne, først til at der kun blev 1 Borgemeſter i Byen og 2 Raadmænd, senere kun 1 Raadmand; hvortil kom 13 Borgerrepræſentanter, ſom vel egentligen ere komne i Stedet for „de 24 Mænd“, der af ældre Documenter ſees at have været en ogſaa i Horsens brugt Inſtitution.

Borgemeſtre i Horsens:

1305 anføres ſom Medundertegnere paa et Document, udfædt af Biſp Johannes af Aarhus under hans Nærværelſe i Horsens, paa Horsens Byens Vegne: „Johannes Wolterſøn civis Ripenſis, Johannes Thybo og Eſbern Tønning“, hvilket maatte da er ſaaledes at forſtaa, at Førſtævnte dengang var Borgemeſter i Horsens og de 2 Andre Raadmænd ⁴⁶¹⁾.

1454 fik Magheſs Reff ⁴⁶²⁾, ſom Borgem. i Horsens, Byens Privilegier paa Toldfrihed i hele Landet ſtafæſtet i Anledning af en Strid med Byfogden i Holſtebro.

Rnud Orm, eller Worm, var Borgem. i Horsens 1468; thi ſaaledes nævnes han i et Viborg Landſtungs-Vidne den 7de Mai d. A. ⁴⁶³⁾ og i et Thingsvidne af Horsens Bything ⁴⁶⁴⁾. Han var iøvrigt Borgem. endnu 1470 §, da han tilligemed Thge Bruun af Horsens var med ved en Bygdethingsdom, ſom Niels Skram til Mattrup fik mod Sandemænd af Thyſting Herred, angaaende Foltriis Dam ⁴⁶⁵⁾.

⁴⁶⁰⁾ Ved Forordn. 28de Januar 1682 indskrænkedes Magistratens Antal i flere Byer af Middeſtjerrſke til 1 Borgemeſter og 2 Raadmænd, dette ſete i Randers og ſikkert ogſaa i Horsens, hvilket ſynes at fremgaae af en 1683 ¹² udfærdiget Forklaring over Fundatſerne, paa hvis Tittelblad ſtaar „Ibhige Borgemeſter og Raad“, det er ogſaa kun P. S. Benzon, der underſkriver ſig ſom Borgemeſter, hvorimod Jørgen Hanſen Høgsbro kun med Tilſpielse: „for ſaa vidt mig Bedommer og i min Tid er paſſeret“.

⁴⁶¹⁾ E. N. D. V, 412. Vil det Samme ſom: Hans Oluffen Ribber, Hans Thybo og Eſben Tønning?

⁴⁶²⁾ Suhm, D. S. 3, 340. I Mandtalsreg. 1588 nævnes Rasmus Reff, og 1617 nævnes i „Præſtepengebog“ en Anne Reff.

⁴⁶³⁾ Dipl. Chr. 1, Pag. 195. ⁴⁶⁴⁾ Of. D. Mag. 6, 94.

⁴⁶⁵⁾ Orion 2, 9.

Oluf Nielsen. Han var Søn af Niels Thygesen i Ulstrup i Bjerge Herred. I hans Borgemeftertid synes Vhen at have været hjemføgt af Udebrand, hvorfor Kong Hans 1485 uddede Vhens Privilegier. Han døde 1488. Han var gift med Bege Heinrichsdatter († 1498), Datter af en fra Pommern indvandret Strædder. En Søn af ham, Oluf Oluffen, blev Raadm. i Horsens, og en anden, Thyge, skal være bleven Præst i Hatting og Ølsted. Hans Efterkommere vedbleve isvrigt at være ansete. En Sønnesøn af ham, Niels Oluffen, blev Vh-foged i Horsens; en anden Sønnesøn, Jørgen Oluffen, blev Borgm. sammesteds, og dennes Søn Oluf Jørgensen ligesaa. Inger, en Datter af Sidstnævnte, blev gift med Willum Worm, Borgm. i Aarhuus, og saaledes Moder til Dr. Oluf Worm den Ældre. Hendes Søster Kirsten blev gift med Raadmand Stephan Nielsen i Horsens, og Broderen Clemen Oluffen blev selv Raadm. i Horsens; han giftede sig med Sidsel, Peder Bagges Datter i Ribe, og da nu deres ene Datter blev gift med Raadm. Jock Albertsen With i Horsens, blev han saaledes Bedstefader til Albert With, Præst ved Trinitatis Kirke i Kjøbenhavn, hvis Datter Helene Cathrine blev gift med Biskop Laurentius Thura i Ribe. En anden Sønnesøn af Borgm. Oluf Nielsen, nemlig Oluf Oluffen, blev Canik og Sognepræst i Aarhuus og var Fader til Niels Oluffen, Rector i Horsens⁴⁶⁶).

Jep Strømersen var Borgm. i Horsens 1492, under en Sag, der forhandlede paa Løver Svsfelthing, som da holdtes i Horsens⁴⁶⁷).

Ingel Esbensen var Borgm. i Horsens 1511; thi saaledes nævnes han i et Kongebrev, dat. Kjøbenhavn St. Lucii Dag d. A., hvorved det tillodes ham tilligemed Raadm. Oluf Oluffen i Horsens at udføre fra Horsens 600 Øren; dog skulde

⁴⁶⁶) Hovedsageligen efter en i mit Værge værende skreven Stamtafle, forfattet af Jens Worm i 1767 efter Oluf Worms Optegnelser i 1611.

⁴⁶⁷) cfr. D. Nielsen „Om Svsfelinddelingen i Danmark“ S. 61.

de føres Vester om, for ikke at komme Lybækkerne eller andre Rigets Fjender til Hænde eller Gode⁴⁶⁸).

Laurvs Jensen var Borgm. 1532. Han var en ivrig Lutheraner, det var ogsaa ham, der tilligemed en anden Borger i Horsens reiste til Kongen og ved Mogens Gjævs Hjælp fik Kongebrev d. A. paa, at Borgm. og Raad og Menighed maatte annamme Graabrødre Klostret med Kirke og Kirkegaard til Dyens Nytte.

Hans Thyggesen og Peder Mikkelsen nævnes som Borgemestre i Horsens 1539 i et Document, hvorved Otto Gyldestjerne oplader en ham tilhørende Gaard til Margrethe Pedersdatter⁴⁶⁹).

Peder Skjøt, gift med Raadm. Peder Pors's Datter Anne, en Datterdatter af forn. Borgm. Oluf Nielsen, ansøres paa den Wormske Stamtafle (see ovenfor) som Borgemester uden Angivelse af, hvor han var det; sagtens saa i Horsens og vel ca. 1550.

Christopher Skonning (Schonning, Skaaning) nævnes som Borgm. i Horsens allerede 1548⁴⁷⁰) Ved Kongebr. dat. Karhuusgaard 1567 $\frac{1}{4}$ fik Borgm. Christopher Skaaning Bevilling paa 2 af Kronens Gaarde Purup og Virknæs, som han havde i Pant, at beholde dem uafløst hans Livstid og derefter hans Arvinger, indtil de bleve afløste⁴⁷¹). 1570 $\frac{2}{3}$ fik han Tilladelse af Kong Frederik den 2den til at udføre 10 Læster Havre til Thyffland⁴⁷²). 1573 fik han for laante Penge Kongetienden af Ølsted Sogn⁴⁷³). Han døde som Borgm. 1578 $\frac{1}{2}$ ⁴⁷⁴). Christopher Skonning var gift med Anne Olufsdatter, som efter Mandens Død fik Kgl. Tilladelse til at beholde Kongetienden af Ølsted og være fri for at betale „Dffuerstat“ sin Livstid, naar sliq Stat blev paabudt⁴⁷⁵). Deres Datter

⁴⁶⁸) D. Mag. 4, 2. ⁴⁶⁹) Top. Perg. Nr. 1. ⁴⁷⁰) Tybste Reg. 1, 134.

⁴⁷¹) Reg. o. a. Lande IX., 70 — og som Comept. i Top. Sml., Horsens Nr. 4.

⁴⁷²) Geh. A., D. Sml. ⁴⁷³) smsteds. ⁴⁷⁴) Wormske Stamtafle.

⁴⁷⁵) Tybste Reg. 2, 308 b.

Mette blev gift med Søren Clemensen i Beile, † 1576 $\frac{1}{2}$, og havde med ham 2 Sønner, hvoraf den ene Clemen Sørensen blev Borgm. i Beile; den anden, Hans Sørensen, blev Magister og Sognepræst i Nyborg ⁴⁷⁶). En anden Datter af Christopher Skonning, Inger, blev gift med Adser Sørensen, der blev Borgm. i Horsens. 1581 skænkede Arvingerne este: Chr. Skonning og hans Hustru 2 Bostader til St. Jbs Kirke i Horsens ⁴⁷⁷). Paa Mandtalslisten i Geh. Archivet over Borgemeisterne i Horsens, som mhyustredes 1556 af Holger Rosenkrands, findes anført blandt Eierne af Gaarde Anders Skonning, men paa Mandtalslisten for 1588 findes hans Navn ikke; han var vistnok Slægtning (maaskee Broder) til Christopher Skonning. En Anders Skonning skal isørigt ogsaa have været Borgm. i Horsens ⁴⁷⁸). Bemeldte Anders Skonning staaer anført for 3 Rustninger og 3 „Spee“ som Eier af en Gaard (det er som en af de høiest Ansatte), og desuden for en anden Gaard til 3 Rustninger, 2 „Spee“ og 1 „Helbard“, og desuden af et Par Boder for 3 „Rør“ og 2 „Helbarde“. Christoffer Skonning er af en Gaard ansat til 1 Rustning og 1 Slagværð.

Jørgen Dlusfen, Sønnesøn af Borgm. Dlus Nielsen (see ovenfor), blev selv Borgm. i Horsens; han var gift med Maren Jensebatter Zuul og døde 1581 $\frac{3}{4}$ ⁴⁷⁹).

Adser Sørensen fik Kgl. Bestalling som Borgm. i Horsens 1578 $\frac{2}{3}$, efterat have gjort sin Borgemeister=Ced for Lehnsmanden ⁴⁸⁰). Han var forlehnet med Hansted Hovgaard paa Livstid, hvilken Forlehnning hans Enke Inger, Christopher Skonnings Datter, fik Lov at beholde for sin Livstid ved Kgl. Ref. 1580 $\frac{1}{4}$; han har saaledes kun i kort Tid været Borgm., og maa være død i Begyndelsen af Aaret; thi endnu i 1580 an-

⁴⁷⁶) født 1571, † 1622, gift med Marie Nielsbatter, hvis Fader var Borgm. i Aarhus.

⁴⁷⁷) Doc. Nbh. A.

⁴⁷⁸) Blandt Raabmændene 1539 var en Anders Skonning (Top. Perg. Nr. 1.)

⁴⁷⁹) Wormske Stamtable.

⁴⁸⁰) Top. Perg. Clpsel Nr. 7.

føres han som daværende Borgm. i et Thingsvidne om nogen Ford ved Steilberg ⁴⁸¹).

Anders Madsen var Borgm. i hvert Fald allerede 1578 ¹⁷; thi da fik han Igl. Tilladelse til at kjøbe 3 Læster Kostøkker Öl og kaldes da Borgm. i Horsens. Dette var han endnu 1591 ²², da han i et Kongebrev siges at være det ⁴⁸²), og muligens blev han ved at være det indtil han døde 1606 ¹ ⁴⁸³). Han var gift med Anna, Datter af Oluf Stabh, Borger i Ribe og Søster til Hans Oluffen Riber, som blev Borgm. i Horsens. Muligen er han den Kjøbmand Anders Madsen i Horsens, der var Fader til Rectoren Mag. Mads Andersen Bors; der anføres i hvert Fald kun 1 Anders Madsen paa Mynstringslisten 1556, og han er ansat af en Gaard til 1 Rustning og 1 Spær; ligeledes paa listen 1588 kun 1 Anders Madsen, ansat for 1 Slagsværd ⁴⁸⁴). Høgelund, som angiver hans Dødsdag, tilføjer, at han var „M. Matthiisens (Mathiæ?) Fader.

Oluf Jørgensen, Søn af forn. Borgm. Jørgen Oluffen og født i Horsens 1532. Han var i flere Aar Raadmand, saaledes 1565, da han oppebar til Kirken 40 ~~af~~ 2 ~~R~~ fra Erik Hardenberg for hans Faders velb. Eiler Hardenbergs „Be-graffuelse“ der. Sagens er han bleven Borgm. efter Adser Sørensen; thi han var det sammen med Anders Madsen, med hvem han som Borgm. skulde have været til Viborg 1584 i Anledning af Prinds Christians Hylde, men maatte paa Grund af Sygdom blive hjemme. Allerede 1586 ²² døde han af Battersot ⁴⁸⁵). Han var gift med Kirsten Clemensdatter († 1605 ¹¹) fra Beile, en Datterdatter af Borgm. Christen Nielsen i Varde og Halvsøster til Mag. Jacob Madsen, Biskop i Odense. De havde i Alt 16 Børn, hvoraf dog de 9 døde

⁴⁸¹) Doc. Rbh. A. ⁴⁸²) Jydske Reg. 5, 170. ⁴⁸³) Høgelund Alm

⁴⁸⁴) Dette kunde nok tyde paa, at han var en velhavende Mand, ligesom Kongebrevet 1578 og Borgemeesterstillingen paa, at han var Handelsmand.

⁴⁸⁵) Høgelund Alm.

som ganske smaa. Sønnen Jørgen Dlusfen, født 1570 $\frac{2}{4}$, † 1622, var først Rector i Afsens, derefter Sognecapellan i Ulkebølle og saa Sognepræst i Hørup paa Als. Af de andre Søner blev Clemens Dlusfen (født 1572 $\frac{1}{8}$, † 1614 $\frac{1}{7}$) Raadmand i Horsens, Dlus D. (født 1573) Borger i Horsens, Søren D. (født 1582 $\frac{2}{8}$, † 1636 $\frac{1}{4}$) Præst i Ørsted. Datteren Inger (født 1568 $\frac{1}{8}$, † 1619 $\frac{2}{8}$) blev 1586 $\frac{2}{8}$ gift med Borgm. Willum Worm i Aarhus, og Kirsten (født 1587 $\frac{1}{7}$) blev 1599 $\frac{2}{9}$ gift med Raadm. Stephan Nielsen i Horsens ⁴⁸⁶). I Mynstringslisten for 1556 staaer Dlus Jørgensen tazeret for 1 Gaard til 3 Rustninger og 3 „Spee“ og for 7 Boder til 1 Brøst, 4 Hellebarder, 2 Spyd og 1 Sværd. Paa Listen 1588 findes ikke hans Navn. 1579 udstedtes paa Pergament et Skjøde paa „Dlus Jørgensen i Horsens hans Gaard i Gangsted“ ⁴⁸⁷).

Hans Dlusfen Riber var Søn af Dlus Stabh, Borger i Ribe, hvis Hustru's Fornavn var Else. Han havde 2 Søstre, nemlig Else, gift med Peder Lambertsen i Ribe, og Anna, gift med Borgm. Anders Madsen i Horsens (see foran). Det har vel været Svogerskabet med denne Sidste, der har foranlediget, at han er kommen til Horsens og har bosat sig der, sandsynligviis som Kjøbmand. Naar dette er skeet, vides ikke, men 1580 maa han allerede have været der en Tid, han er nemlig utvivlsomt den Hans Riber, der i et Thingsvidne fra det Aar om et Stykke Jord paa Steilberg, staaer anført mellem de „8 Danemænd“ ⁴⁸⁸); thi selv efterat han var bleven Borgemeester, kaldes han i Documenter ofte kun saaledes, i Stedet for Hans Dlusfen Riber. 1582 var han Raadmand, saaledes kaldes han nemlig i det Skjøde, han dengang fik som Kirkeværge paa et Stykke Jord ved Klosterkirken, der solgtes af Morten Bertelsen Smeder til Kirkens Nytte og Eiendom ⁴⁸⁹).

⁴⁸⁶) Hovedsageligen efter den Wormske Stamtafle.

⁴⁸⁷) L. Veders „Ældste danske Archivregistranter“ 2, 134.

⁴⁸⁸) Doc. Rbh. A. ⁴⁸⁹) Rigejaa.

Som Raadmand var han med til Hylbingen i Viborg 1584. Da han døde 1615 $\frac{1}{2}$ og ifølge Indskriften paa Epitaphiet, havde været Borgemeester i 25 Aar, maa han være bleven det i 1590, forudsat, at han var Borgemeester lige til sin Død, ellers er han maaskee allerede bleven det 1586 efter Oluf Jørgensen's Død; men i hvert Fald var han det 1590, i hvilket Aar den 9de August han ægtede Anna Hansdatter Svane (eller Svaning), en Datter af Hans Svane (Svaning) den Ældre, — Magister, Decan og Canik i Ribe samt fgl. Historiograph — og Hustru Marine, Borgm. Søren Jacobsen Stages Datter i Ribe, efterat de vare blevene trolovede den 4de Januar samme Aar. I deres 25aarige Ægteskab havde de 5 Sønner og 2 Døttre. Børnene antog Moderens Familienavn Svane. Af Døttrene blev Else Hansdatter Svane gift med Laurits Clemensen, Sognepræst i Veile, og efter dennes Død 1624 med Dr. Christen Jensen, † 1635 som fgl. Confessionarius, Hofpræst og prof. theol., og ved ham Stammemoder til Karen Welleja, som var gift med Biskop Peter Hvgom i Aarhus. Den yngste Datter, Anna Hansdatter Svane, blev gift med Ernst Ernsts von Baden, Borgm. i Horsens. Af Sønnerne døde 2 som smaa; Hans Hansen Svane døde som Biskop i Sjælland og titul. Erkebiskop (senere noget Nærmere om ham), Oluf Hansen Svane blev Borgm. i Horsens og Anders Hansen Svane er paa Stamtablen i Hoff. Fund. 2, ad. 272 anført som Borgm. i Ribe, hvilket dog af Andre betvivles at være rigtigt, uden at jeg dog har kunnet finde Oplysning om, hvad han ellers har været. Hans Oluffen Riber har været en velhavende Mand, hvilket fremgaaer af Skjøder o. besl. I Mynstringslisten 1588 er han blandt de Faa, som taxeredes til „Harnisk“, og desuden taxeredes han til „1 Slagsværd“. Han havde flere Eiendomme i Horsens, saaledes 1 Gaard paa Torvet, 10 Boder ved Fugholms Bro og Naen samt i Fugholms Gaden, 1 Huus og Vaaning paa Gavlgaden, Loftet „Sparretoft“ Nord for Horsens m. m., og hans Enke erhvervede flere Eiendomme. Hans Oluffen Riber døde, som sagt, 1615 $\frac{1}{2}$ og

Epitaphium i Horsens Klosterkirke over Hans Oluffen

hans Enke Anna Hansdatter Svane overlevede ham indtil 1637 $\frac{9}{10}$. Begge ere begravede i Klosterkirken og et smukt Epitaphium — hvoraf en Afbildning er hosføiet — over dem og Svigerfjænnen Borgm. Ernst Ernstsen von Baden er opfat paa den hylbige Bille ved Opgangen til Choret (see Pag. 68 fig.)

Jens Pors var ifølge Kongebrev til ham 1584 $\frac{1}{2}$, dengang Borgm. i Horsens, samt Tolder og „Eisemester“⁴⁹⁰). Borgm. var han i hvert Fald endnu 1598, da han som saadan tilligemed Hans Oluffen Riber Borgm. understrev Forliget med Fru Karen Gylbenstjerne angaaende Afgift af nogle Horsens-Torber, hun brugte under sin Gaard Stjernholm⁴⁹¹). Det var muligt en Datter af ham den Anne Jensdatter Pors, der blev gift med den i Ribe bekjendte Jens Andersen Rhyne, Søn af den ogsaa i Ribe i sin Tid saa bekjendte Anders Sørensen Raadmand, dræbt 1598. Borgm. Jens Pors var vist fra selve Horsens, hvor dette Familienavn ingenlunde var fremmed. En „Jens Pors“ siges endog at have været Borgm. der 1519 (?). En Peder Pors var Raadm. i Horsens, han var gift med Kirsten Olufsdatter, som efter en Bemærkning paa en af de Wormske haandskrevne Stamtafler (see ovenfor) skal have været en Datter af Borgm. Oluf Nielsen i Horsens, og af deres Børn var Niels Pedersen Pors Præst i Drum og bøde 1534 eller 35, Anna Pors gift med Borgm. Peder Skjot, og Karen Pors gift med Enevold Fod Riber. En Tøgger Pors er paa Mynstringslisten taxeret for „1 Rustning og 1 Hellebarde“ og anføres blandt Eierne af Heelgaarde. Paa Mynstringslisten 1588 findes „Jens Pors 1 Harniss, 1 Slagsuerd“, det maa være Borgmesteren. Om Mag. Mads Andersen Pors, Rector ved Horsens Latinskole, see Pag. 148.

Ernst Ernstsen von Baden. Om hans Fødested og Forfædre har Forfatteren af denne Bog hidtil ingen Oplysninger kunnet finde, heller ikke noget Sikker om hans Livsstilling før han blev Borgm. i Horsens. Der har været en gammel

⁴⁹⁰) Tydste Reg. 3, 578.

⁴⁹¹) Doc. Rbh. A.

abelig Familie Baden her i Landet og i Norge, men den udsøgte med Christian Hansen Baden, Lehnsmænd paa Kronborg, og dens Baaben⁴⁹²⁾ lignede slet ikke det Segl- eller Baaben-Mærke, Borgemeesteren i Horsens brugte — et paa tværs deelt Skjold, i hvis øverste Deel vare 3 Trekløverblade i rødt Felt, og hvis nederste Deel var blaa og hvid Skjold, over Skjoldet staaer Bogstaverne E. V. B. — han kan saaledes ikke være af den Familie. Der er i en Liste vedkommende Junker Schlenz's Garde nævnet en Hans Baden, og skal i det Eiderstädtiske have været en Stallerfamilie Baden; ligesom der ogsaa i Elsas skal have været en Familie „von Baden“, der isørigt siges at have haft blaa og hvid Skjold i sit Baaben; men om Borgm. stod i Slægtskabsforhold til nogen af disse, vides ikke. Ordet „von“ kan jo isørigt ogsaa blot betegne, at han (Fader, Farfader osv.) var fra Baden; selve Navnene „Ernst Ernsthøen“ tyde paa hans tydsk Oprindelse. Spor til, at hans Fader skulde have boet i Horsens, har jeg intetsteds fundet i Byens ældste tilbageværende Skattelister, Raadstuebøger, Skifter, Skjæder o. dekl., ei heller andetsteds nogen Hentydning dertil; dette tyder hen paa, at han selv var den første af Familien, der opholdt sig i Horsens, hvad enten han saa er kommen dertil fra andet Sted i Landet eller fra Udlandet. Det er antaget og vist ogsaa sandsynligt, ja selve Navnet er saa lidet almindeligt, at det synes at stadfæste det, at han er den „Ernst Ernesthøen, Skriver paa Nakjær“, som 1613 $\frac{1}{2}$ fik Qvittering fra Godfried Schroeder, paa den holsteenske Stattholder og haderslevske Amtmand Gert Rankows Begne, for Aflevering af 1000 $\frac{1}{2}$ Krigsstyr fra Aarhus By⁴⁹³⁾. Under sit Ophold og sin Virksomhed hos Lehnsmænd paa det kun et Par Mil fra Horsens fjerne Nakjær maa han jo saare let være kommen i Samkvem med Byens Borgere og særligt med dens dygtige og ansete Borgemeester Hans Duffen Riber og dennes Familie, hvilket førte til, at han ægtebe dennes Datter Anna, og, da deres Datter Maren,

⁴⁹²⁾ cfr. Adelslexiconnet.

⁴⁹³⁾ Hüberg Actst. 2, 31.

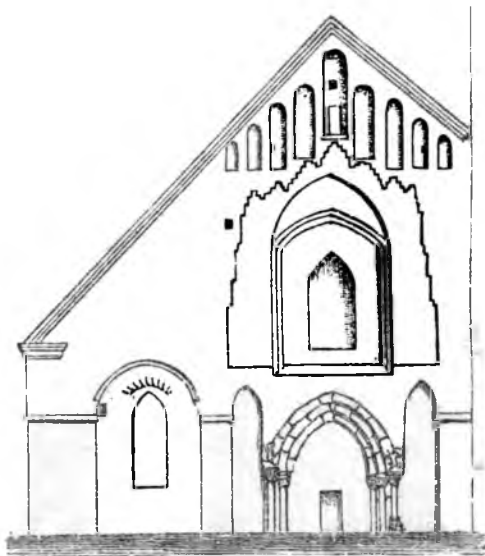
som angives at være deres ældste Børn, fødtes 1615, er Tegte-
skabet vel skeet 1614. Muligt er han omtrent samtidigt flyttet
til Horsens, med mindre han allerede noget før, skjøndt Skriver
paa Askjær, har boet der. Men, boede han i Horsens en Tid,
førend han blev Borgm. der, har han dog ikke havt nogen
kommunal Bestilling der. Vxfoged kan han ikke have været,
det var Mads Nielsen Røsholt i Aarene 1605—14 og Hans
Vobbertsen 1615, 1617 osv.⁴⁹⁴). Vxfriiver var han heller
ikke, det var Hans Vobbertsen fra 1605—1615. Blandt Raad-
mændene har jeg heller ikke fundet hans Navn anført. Han
maa vel være bleven Borgemester deels af Hensyn til hans
tidligere Livsstilling paa Askjær og udbviste Dygtighed i denne,
deels ved Hjælp af den Families store Indflydelse, i hvilken
han havde giftet sig ind. Paa Epitaphiet i Klosterkirken over
ham og hans Svigerfader siges der, at han var Borgemester i
30 Aar. I den Ansøgning, han efter Svenske-Krigen indsendte
til Kongen om Fritagelse fra Borgemesterembedet paa Grund af
„Alberdom og Skrøbelighed“, siger han selv, at han „paa en
30 Aars Tid har været besværet med Borgemester-Bestilling
i Horsens“. Afskriften af Original-Ansøgningen, som findes i
Geh. Archivet, mangler, ifølge den mig tilsendte Gjenpart, hans
egen Datering, men har gammel Paategning „1646 jhdtske
Indlæg“; hvis nu Meningen er, at Ansøgningen er skreven
i det Aar, og Udtrykket „paa en 30 Aars Tid“ skal forstaaes
saaledes, at 1646 var det 30te Aar, han var Borgemester;
bliver altsaa 1616 det Aar, i hvilket han blev Borgemester.
Vist er det, at han i hvert Fald var det i det Aar; thi 1616
ff medunderstrev han som Borgemester i Horsens Fundatsen
paa Gaven til Latinskolen fra Fru Elise Juul til Brandholm.
Eiendommeligt er, hvad han i sin Ansøgning anfører som en
Grund mere til hans Fritagelse fra Borgemesterbestillingen;
nemlig: „der er nu, foruden mig, tvende Borgemestre“. Det
var der virkelig og det i hvert Fald allerede 1644; thi i

⁴⁹⁴) cfr. Doc. og Thingbøger, Bd. X.

Vor Frelfers Kirke i Horsens,
tidligere kaldet St. Jbs (o: St. Jacobi) Kirke, sagtens tidligt eller tidlige
„Vor Frue Kirke“. Afbildningen viser Kirkens Syd- og Øst-Side. Torvet,
paa hvis Nordside Kirken ligger, var forbum bennes Kirkegaard.

Vor Frelser's Kirkes vestre Gavl.

Den forðum herbærende Hovedindgang til Kirken med de gamle, mærkelige Granitstøiler ved Siderne er forlængst bleven tilmuret. Den sydligste Deel af Gavlfladen er afbrudt, eller dækket af det senere tilbyggede Taarn, igjennem hvilket nu Hovedindgangen til Kirken er anbragt, og denne nyere Indgang er prydet med en smul Portal.

et Document i Rbh. Archivet, hvori Borgemestre og Raad den 23de Decbr. i det Aar giver ham Beviis og Pant for de 100 Daler, hvormed han havde forstrakt Byen til en Udbetaling til Oberst Würzburg, anføres han som „Ernest Ernestßen Borgemester“, og desuden anføres Oluf Hansen og Hans Marcusens udtryffeligen som daværende Borgemestre i Horsens. Da Byen ellers aldrig paa een Gang havde 3 Borgemestre, men altid kun 2; maa det have været fleet undtagelsesviis og vel faa, for at staae ham i hans Alderdom for en Deel af det Arbeide, som ikke blot denne, men ogsaa andre Bestillinger tillige voldte ham; han var nemlig fra 1629 $\frac{1}{4}$ af, foruden Borgemester, tillige kongelig Renteskriver i Nørre-Hjlland og skulde oppebære Bykatterne til Kongen og Kronen, høre Byfogdernes og de „smaa Ziekemestres“ og Tolderes Regnskaber, aflægge selv aarligt Regnskab i Kjøbenhavn osv.⁴⁹⁵); medens han tillige, i hvert Fald allerede fra 1637 af, var Rgl. Tolder i Horsens⁴⁹⁶). Ligesom han under 3die April 1646 fik beviliget hans i fornævnte Ansøgning ogsaa begjærede Fritagelse for at tilsvare, hvad Fjenden i 1644 havde borttaget af hans Toldkasse⁴⁹⁷); saaledes har han vel ogsaa samtidigt faaet den ansøgte Fritagelse fra Borgemester-Bestillingen. En Hentydning dertil er jo Epitaphiets Angivelse af ikke mere end 30 Aar som hans Borgemestertid. Det kan ogsaa bemærkes, at han efter 1646 nok oftere tituleredes „Borgemester“, men dog i Skjøder paa Eiendomme, han tilkjøbte sig i 1647⁴⁹⁸), alene kaldes „Rgl. Majestæts Tolder“, hvilket ikke tidligere fandt Sted i lignende Documenter. Naar Borgemestre og Raad 1650 $\frac{1}{3}$ ⁴⁹⁹) begjærer, at „Borgemester Ernst Ernstßen“ vilde gjøre dem den Billighed at give dem nogen Efterretning om de Fundatfer, som „findes paa Raadhuset og nogle Aar referer med Renten i Eders Tid faa vel som siden hidindtil“ — fremgaaer ogsaa heraf, at han i hvert Fald da nogen Tid i Forveien var

⁴⁹⁵) Jydske Reg. Geh. A. ⁴⁹⁶) Raadstubbogen. ⁴⁹⁷) Jydske Reg. Geh. A. ⁴⁹⁸) Doc. Rbh. A. ⁴⁹⁹) Raadstubbogen.

ophørt at være fungerende Borgemeſter. At han blev Svigerfaderens Efterfølger i Borgemeſter-Befillingen er utvivlsomt; thi Anders Jørgenſen, ſom var Borgemeſter ſammen med ham i de første Aar, havde allerede flere Aar forud været i Embedet ſammen med Hans Niuffen Niber. Efterat Anders Jørgenſens Efterfølger Jørgen Nielfen var død 1629, havde Ernſt von Baden ſin Svoger, den dygtige, men ſtribbare og myndige Niuffen Hansen Svane til Collega, og det synes, at de ere komne godt ud af det ſammen. Om Ernſt von Badens Duellighed og Hæderlighed er der ingen Tvivl, han var jo meget betroet af ſine Overordnede; og, medens Byens Borgere oftere laae i Strid med Svogeren baade i dennes Egenſkab ſom Borgemeſter og ſom privat Mand, er der Intet i Thingbøger o. deſl., der tyder paa, at Eignende var Tilfældet overfor Ernſt von Baden. I hans Borgemeſtertid, navnlig i dens Begyndelse udvidedes Hørsens og tiltog i Velſtand; men ſaa hjemſøgtes Byen 2 Gange af Krigsbegivenhederne ſaa haarbt, at 1645 laae 29 Bygninger i Gruus og 62 Gaarde og Huſe vare i høi Grad ødelagte, og det var under dette haarde Tryk, at den gamle og dengang ingenkunde formuende Ernſt von Baden forſtrakte Byen med de foran omtalte Penge. At han var vel ſeet af ſine Overordnede og, at diſſe havde megen Tillid til ham, fremgaaer af, at han i de mange Aar var Rgl. Rentefriver og Tolder; vel ogſaa deraf, at han 1629 $\frac{1}{3}$ fik Kongebrev paa Hanſted Broes Bedligholdſe imod at oppebære Havre og anden Rettighed, ligefom den da afdøde Chriſtoffer Holgerſen (Roſenfrands?) havde havt⁵⁰⁰), og i 1638 $\frac{2}{3}$ fik han Rgl. Fæſte paa Kongens og Kronens Korntiende af hele Hatting Sogn, efter forud i nogle Aar at have havt Konge-Korn-Tienden af Hatting By⁵⁰¹). I 1646 ophørte han vel at være Borgemeſter, men Tolder og Rentefriver vedblev han at være i Nørre-Thylland, hvilket Sidſte iblandt Andet ſees af et for ham udfædt Rgl. Paſ 1648 $\frac{1}{4}$, hvorved der af den Grund paalægges

⁵⁰⁰) Tybſke Reg. Geh. A.   ⁵⁰¹) Ligſaa.

alle Bedkommende, at forklaffe ham Hefte og Bogne samt fri Færge paa hans aarlige Reifer til og fra Kjøbenhavn⁵⁰²). Da han i 1646 ansøgte om Fritagelse fra Borgemeester-Vestillingen, bad han tillige om at maatte fritages for al Stat, Tynge og Indquartering i Resten af hans Levetid og paaberaabte sig i den Anledning deels, at han som Rentestriver havde „en ringe Løn“⁵⁰³), og deels, at han „vdi denne farlige och besuerlige feyde haffuer lid stoer skaade, Och vdgiffuen nesten (sin) Min fattig formuffue, Hafft streng Indquartering Och i andre maader lid stoer skaade och Besuering“. Den ansøgte Fritagelse har han sikkert faaet, ligesom ogsaa hans Enke Anna Hansdatter Svane ved Kongebrev 1657 2^o⁵⁰⁴) fritoges for al borgerlig Stat og Tynge, saalænge hun ikke brugte „borgerlig Handel“ eller Næring. Hvad hans oeconomiske Forfatning angaaer, da sees det ikke, at han har haft noget andet borgerligt Erhverv end Dyrrningen af sine Embeds- og Eiendoms-Forder, hvortil saa kom Indtægterne af hans foran omtalte Vestillinger, Tiender o. besl. I Præstepengebogen for 1617 staaer han for „3 Gaards Cie“; i Skattebogen 1627 for „Gaarden i Søndergades Kode“⁵⁰⁵); i Præstepengebogen for 1632 staaer han for „8 Gaards Cie“. I 1637 tilskjøbede hans Svoger, Hans Hansen Svane, ham et Stykke „øde Jord og Hyggested“ ved Aæn; og 1638 „Sparetoft og Bierrekildetoft“ lige Nord for Øhen, samt i 1641 ogsaa 1 Gaard og 1 Huus paa Gavlgaaden, 9 Boder i Fugholm og 1 Huus i Smedegade. I 1630 tilskjøbede Borgem. Jørgen Nielsens Arvinger ham deres Arvelod i „de Glambeckers Gaard i Borgegade“. I 1635 tilskjøbede velb. Bertel Laurfen til Hattebjerg ham $\frac{1}{3}$ af en Gaardsavl, efter at han allerede Aaret forud havde faaet de $\frac{2}{3}$ deraf. Des-

⁵⁰²) 3ydske Reg. Geh. A.

⁵⁰³) „thil Løn och Besoldning 90 Daler Curant aarligen“ staaer der i Beskallingsbrevet 1629.

⁵⁰⁴) 3ydske Reg. Geh. A.

⁵⁰⁵) Det var sagtens den Gaard, hvori ogsaa Enken boede paa Sydsiden af Torvet.

uben har han havt 1 Gaards Aul, kaldet Ribergaards Eiendom, 2 Boder i Fugholm, $7\frac{1}{2}$ Binding Huus og 1 øde Plads ved Hestebam og 1 øde Byggested og Plads paa Nørregade ⁵⁰⁶). Han har saaledes efterhaanden og i hvert Fald til en Tid eiet ikke saa Ubetydeligt. Smidlertid synes hans Naar efterhaanden igjen at være blevne forringede, hvad isvrigt jo ogsaa han selv i fornævnte Ansøgning 1646 har udtalt. Ifølge Skiftet efter ham og hans Enke 1661 § ⁵⁰⁷) vurderedes ogsaa alle deres Eiendele tilsammen kun til 4216 Sletd., hvortil kom 612 Sletd. i udestaaende Fordringer; medens Voets Gjæld løb op til 5624 Sletd. Dog skal bemærkes, at der paa Fortegnelsen over Eiendelene slet ikke findes anført Gulds og Sølv-Tøi, eller i det Hele taget noget slynderligt værdifuldt Løssre ⁵⁰⁸). Han kaldes i Raadstuebøger og de forskellige Documenter snart „Ernst Erenstson“ eller „Ernst Ernstsen“, snart „Ernst von Baden“ eller „Ernst Ernstsen von Baden“, hyppigst det Første; ligesom han ogsaa selv understrev sig snart med det ene, snart med det andet af disse Navne ⁵⁰⁹). Han døde 1656 $2\frac{1}{2}$, og hans Enke Anne Hansdatter Svane 1660, begge bleve begravede i Klosterkirken. De havde 5 Børn nemlig: 1) Maria (eller Maren), født 1615, død 1659, gift 1635 med Peter Winstrup, Dr. theol. og 1638 Biskop i Skaane. — 2) Laurids, født i Horsens 1616, Rector i Horsens 1636, Sognepræst i Stouby og Honum 1640 $2\frac{1}{4}$, † 1689; gift 1ste Gang med Else Cathrine Jensdatter Terløse, og 2den Gang med Anna Verntsdatter, Enke efter Wendix Lauritsen Dgler i Odense ⁵¹⁰). — 3) Johan-

⁵⁰⁶) Alt efter Doc i Rbh. A. ⁵⁰⁷) Doc. Rbh. A.

⁵⁰⁸) Hele Bogsamlingen — hvoraf vel ogsaa noget forud var udtaget — var vurderet til 24 Sletd. og bestod mest af trykte Bøger og enkelte danske Opbyggelsesbøger („Den nye aandelige Vandkjædel“, „Gjlden Griff paa Bibelen“, „Aandelig Brøndspring“ o. s. v.)

⁵⁰⁹) I et Document i Rbh. A. kaldes han „Ernst von Badenn“, men understrev sig selv som „Ernest Ernstson von Baden. Eg. Hand“.

⁵¹⁰) Han efterlod sig et Bibliothek, 350 Nummere stort, deriblandt 53 Folianter, var ogsaa selv Forfatter.

nes, f. i Horsens 1618, Baccalaureus 1640, blev Corrector i Lund og 1647 Professor der, Magister f. A., 1655 Præst ved Domkirken i Lund, † 1680; var 1648 bleven gift med Maria Wind (Datter af Confessionarius D. J. Wind og Anna Winstrup). — 4) Ernst, født i Horsens 1620, Rector i Christianstad i Skaane 1648, Magister 1649, Præst i Helsingborg 1649, † ugift 1656. — 5) Jacob, født i Horsens 1621, Rector i Helsingborg 1651, Magister 1655, Præst i Hersløf og Sæby i Skaane 1658, senere i Landskrone, 1679 Præst i Holbek i Sjælland, først gift med en Datter af Torfel Thuesen, Præst i Helsingborg, men siden ved Holmens Kirke i Kjøbenhavn og Confessionarius; derpaa gift med Dorothea Halse, Datter af Peder Halse, Tolder i Steen, † 1694. — Borgemeester Ernst von Badens Slægt er ikke uddød, og gjennem Sønerne Laurids's og Jacobs mandlige Efterkommere er Slægtnavnet Baden bevaret endnu og har høvdet sig en hæderlig Plads ogfaa i den videnskabelige Verden ved Mænd, som Rector Torfel Baden († 1732), Professor Torfel Baden († 1849), Professor Jacob Baden (1805) og Gustav Ludvig Baden (1840).

Anders Jørgensen var Borgemeester i hvert Fald allerede 1609 §, da han som saadan underskrev Forliget mellem Sognepræsten og Capellanen der i Byen. Han var først Borgemeester sammen med Hans Oluffen Riber og dernæst med Ernst von Baden, vistnok indtil 1627, i hvert Fald var han det endnu 1623 ⁵¹¹). Han er sikkert den Samme, der 1594 ²¹ var Tolder i Horsens ⁵¹²), og som Byfoged udstedte d. 1595 ³ et Thingsvidne om et Gaardsalg ⁵¹³).

Jørgen Nielsen fulgte efter Anders Jørgensen i Borgemeester-Bestillingen og ansøres som saadan i Skattebogen 1627. Han er sikkert den Samme, der 1613 ¹² som Slotskriver paa Bygholm udbetalte 600 ⁴ Krigsstat for Horsens til den holsteenske Stattholder Geert Ranow ⁵¹⁴). Som Raadmand med-

⁵¹¹) Doc. Nbh. A.

⁵¹²) Tyske Reg. Nr. 380.

⁵¹³) Doc. Nbh. A.

⁵¹⁴) Dwitteringspalle Nr. 17, Nbh. F.

understrev han Forliget med Sognepræsten Hans Samuelsen ⁵¹⁵), var endnu Raadm. 1626 ⁵¹⁶). Rgl. Renteskriver var han i hvert Fald 1627 ⁵¹⁷) og var det indtil sin Død i 1629 ⁵¹⁸), da Ernst v. Baden fik Bestillingen efter ham ifølge Kongebrev 1629 14 ⁵¹⁸).

Olf Hansen Riber eller Svane, som han helst kaldte sig. Han var Søn af Borgm. Hans Oluffen Riber og Anne Hansdatter Svane, og blev Borgemester efter Jørgen Nielsen; det sees ikke, at han forud har været Raadmand eller haft nogen anden communal Bestilling. Upaatviveligen var han en dygtig Mand i sin Stilling, ligejom Broderen, Erkebiskop Hans Svane, i sin; men stridbar, myndig, egenraadig og noget vindesyg synes han ogsaa at have været, derom vidne Thingbøger m. m. Snart havde han nemlig Strid med en Smed om Hestebeslag, og saa klagede han over en Oibermand, der dog „ikke vidste, hvori han havde forset sig imod ham“; snart førte han Proces om Part i en Skude, og snart om noget Malt, han havde Andeel i med en Anden; og saa kom den bittere Strid med Præsten Poul Bruun (see p. 97). I 1632 begjærede han af Borgemestre og Raad og de „24 Mænd“ Tilladelse til „at indhegne og lukke til hans Jord den Ghyde i Borregade, som kaldes Badstueghyde“; dette indrømmedes ham dog kun, „indtil Nogen klagede derover“ ⁵¹⁹). I 1641 begjærede han et Stykke Jord ved „Gaasedam“ næst Nord for hans Have og Toftejord, ogsaa dette bevilgedes ham; men, da han i 1640 havde tilforhandlet sig et Stykke Jord i „Fiskergade“ og nu tilbød de „24 Mænd“, at han vilde overlade Ghyden det imod Jord et andet Sted; maa der nok have været en eller anden Hage derved; thi „de 24 Mænd“ svarede ham paa Thinge, at Borgemesteren maatte gjøre sig Sit saa nyttigt, som han bedst kunde, men de selv „vilde gjøre Ghydens Forter færdige“ ⁵²⁰). I 1648 klagede endog Borgerne til Kongen over, at Borgem.

⁵¹⁵) Doc. Rbh. A.   ⁵¹⁶) Rigsaa.   ⁵¹⁷) Raadstuebog 1631.

⁵¹⁸) Gch. Nr.   ⁵¹⁹) Raadstuebogen 1631.   ⁵²⁰) Raadstuebogen.

Oluf Hansen paaberaabte sig et Privilegium, Christian den 4de havde givet ham, og i Genhold dertil forbeholdt han sig Eneret til at handle med Hollænderne og andre Fremmede, som kom til Byen, til stor Skade for hans Medborgere og den hele Egn. De anførte i Klagen som et Exempel derpaa, at han nylig havde endog forbudt en hollandsk Skipper, som laa ved Byen med sit Skib, at sælge Nogetsomhelst til Borgerne, uaget han ikke selv købte af ham, og skjøndt baade Skipperen gjerne vilde sælge, og Borgerne gjerne vilde købe. Under 13de Juni s. A. fik han nu gjennem Lehnsmanden, Laurids Ulfeldt, kongelig Befaling, at han skulde tilbagelevere Privilegiet, som han havde paaberaabt sig⁵²¹). Men en meget alvorligere Klage reistes et Par Aar efter imod ham. Den anden Borgemeester, Hans Marcussen, og Raadmændene skreve nemlig den 24de Mai 1651 en Klage — sikkert til Kongen selv — der i flere Henseender bidrager til hans og Tidens Characteristik, hvorfor der her gives et Uddrag af den. Der klages over, at siden Oluf Hansen var bleven Borgemeester, var „Byens Regenshaber icke aarligen forklaaret, men ganske forbij gaaet, Byen Thill merkelig stoer Skaade“ — han havde ikke holdt den for kort Tid siden afdøde Laurids Christensen, der mod Recessen i nogle Aar var Byens Ræmner, til at gjøre Regnskab for Hvids-Tolden og „anden Byes-Indtægt“; baade han og Konen vare nu døde i Armod, og man formeente saa, at Oluf Hansen for denne Forsømmelse nu burde erstatte Byen den derved lidte Skade — i 17 Aar var der ikke svaret Rente af de til Latin-skolens fattige Disciple legerede 30 R , og Capitalen syntes at være borte; dette burde ligeledes Oluf Hansen tilsvare paa Grund af sin Forsømmelse med Tilshnet — 100 R vare legerede til 3 Boder⁵²²) og de fattige Enfer der, og der skulde

⁵²¹) 3ydfte Egn., Hüb. Act. 2, 126.

⁵²²) 0: Svaneboligen eller Himmerigsboderne, hvilken Stiftelse for 3 fattige Enfer var oprettet af Borgemeester Oluf Hansens Moder Anna Hansdatter Svane 1631, da hun dertil skænkede 9 Fag Huus og til Vedligeholdelsen deraf 100 Rdl. Species.

aarligt for Borgemeſtre og Raad aflægges Regnskab for Renten og Udgifterne; Borgem. Oluf Hansen havde taget Pengene til fig, men i 13 Aar hverken gjort Regnskab derfor, eller erlagt Hjælp til de fattige Enter efter Fundatsen, hvilket var en „ſtoer Synd Och hoy Driftighed“ af ham i ſit Embede. Endvidere lød Klagen paa, at efter et gammelt Pergament-Skjøde paa Raadhuset var noget Huus og Eiendom givet til en af Kirkerne, men derpaa havde Borgm. Oluf Hansen ladet opføre Huſe, uden at have fremviift lovligt Skjøde derpaa og, uden at de havde kunnet finde, at han havde givet noget Vederlag — fremdeles havde han ikke gjort Rigtighed ved Registrering eller Skifte for den Formue, ſom Capellanen Peder Madsen og en anden Mand i Byen, begge for en Tid ſiden døde, havde efterladt fig, og det uagtet der var umyndige Børn — ligeledes havde han i mange Aar været Forſtander for Hospitalet og aarligen oppebaaret paa de Fattiges Vegne 50 Tdr. Rug og Byg af Byens Auldsbrugere, men ikke, ſom han efter Ordinantsen var ſkyldig, gjort Regnskab derfor i Raadets Nærværelſe. Ogsaa klagede de over, at han egenmægtigt havde tiltaget fig flere Stykker af Byens Jorder til hans eget Brug, ſaaledes „Sotfeld“⁵²³); og i Raadhushaven havde han deels ladet bygge, deels taget Stykker til Raalhaver for ſine Boder oſv. Fremdeles klagedes der over, at Oluf Hansen havde ladet et ſtort Stykke Skov med mange Egetræer i Lovby Mark, ſom var Byens fælleds Skov, omhugge og rydde og gjort Sædeland deraf til ſin egen Nytte, men til ſtor Skade for Byen; dette, ſige Klagerne, er uden al Tvivl mange af de omboende Bønder bevidſt, ligesom det ogsaa var bekendt for mange af Byens Borgere, ſom dog ikke let turde ſige deres Sandhed derom imod deres Borgemeſter, men ſnarere lade fig „ſom Enfoldige Folck thillhidye førſt wed Venchebreffne Saadant att forvilde och

⁵²³) o: nu „Sotfelt“ ved Enden af Havnealleen nedenfor Stjernholms Høve; Navnet ſkal ſikkert retteſt være „Sotfeld“ og minde om Vagravelſec der i Sotens o: Pſteens eller anden ſmitſom Sygges Tid.

stiden till tinge Dett nogenlunde bekræfte". Klagerne forlange nu disse Sager undersøgte og derefter Borgemester tilholdt at erstatte Skaden, bevise sine Adkomster, fremlægge Skjæder og Regnskab osv.; hvorhos der tilføies, at man allerede før havde forelagt Slotsherren, velbyrdige Hr. Laurids Ulfeldt, Klageposten, og denne havde vel tilholdt Borgemester Oluf Hansen at erklære sig besangaaende, men „Resolutionen fra Borgemeesteren derpaa Bestindes allene, Att værre Svadys och vndy-agtig Vndshylbdingh". Kan deres Begjæring nu ikke opfyldes, andrage de om at entlediges fra deres Bestillinger⁵²⁴). — Hvad Resultatet af Klagen blev, har jeg ikke kunnet finde; Striden maa vel paa en eller anden Maade være bleven jevnet — maastee endog uden at Klagen virkeligen er kommen ind til Kongen — i hvert Fald bleve Hans Marcussen og Raadmændene ikke entledigede, og Oluf Hansen blev ved at være Borgemester i flere Aar derefter; men Klagens Fremkomst, saa vel som dens Indhold, tyder dog paa alvorlig Misforntielse hos Borgerne med ham og hans Færd. — I 1660 var han som Deputeret for Horsens med til at underskrive Acten, hvor Kong Frederik den 3dies Haandsfæstning annulleredes⁵²⁵). 1661²⁶ beordredes han til med Flere at træde sammen, for at udarbejde en almindelig Lovbog for hele Riget⁵²⁶). I 1664 døde han, sagtens i Begyndelsen af Aaret; thi den 23de Juli d. A. udgik der enagl. Skrivelse til Magistraten i Horsens om at have Borgem. Oluf Hansens Vørns Arv i Agt⁵²⁷). — Oluf Hansen Svane var, ogsaa som Borgemester, Handelsmand og Skibseier, hvilket blandt Andet jo fremgaaer af den foran omtalte Klage over ham; endvidere af Raadstuebogen, ifølge hvilken Borgem. og Raad og „de 24 Mænd" bevilgede ham i 1643 „til hans Skibsfornødenhed" 3 Træer i Vindskov; ligesom han

⁵²⁴) Doc. Rbh. A.

⁵²⁵) Aarsb. f. G. A. 2, 123. Nyagl. Sml. f. 1. Nr. 565.

⁵²⁶) Hofm. Fund. 2, 6. Vircherods Dgb. p. 66.

⁵²⁷) Doc. Rbh. A.

ogsaa samme Aar førte Vidner for Ketten paa, at hans Skib, „som var bleven for hannem“ var 1600 Tdr. stort og „havde sin ganste Ladning inde med Rug“. Han drev, ifølge en Kgl. Skrivelse 1633 $\frac{1}{2}$, ogsaa almindelig Viinhandel⁵²⁸⁾. Borgemeister Oluf Hansen var upaatvivleligen en velhavende Mand; allerede 1627 eiede han, ifølge Skattebogen, 2 Gaarde og 1 Have i Søndergades Rode; i Præstepenge-Bogen for 1632 staaer han anført for „5 Gaards Eie“ osv. — Han var gift med Elisabeth (eller Elisa) von Baden, formeentlig Søster til Borgemeister Ernst von Baden, som døde nogle Aar før ham (i hvert Fald før 9de Septbr. 1651, see p. 97), og med hvem han havde 5 Sønner og 1 Datter. Sønnerne vare Mag. Elias Dlusfen Svane, † som Hospitalspræst i Horsens — Frederik Dlusfen Svane, Eier af Bisgaard — Oluf Dlusfen Svane, Eier af Borsø⁵²⁹⁾ — Ernst Dlusfen Svane, som blev Controlleur i Horsens og var gift med Mette Knudsatter Morslet⁵³⁰⁾ — den femte Søn Oluf Dlusfen Svane døde som Student, og Datteren Maren, eller Marie, død ugift, begravedes 1686 $\frac{1}{3}$.

Hans Marcusen var Borgem. 1644. Om hans og Raadmændenes Misforføielse med den anden Borgem. Oluf Hansen Svane see foran. I 1656 var han død; thi i det Aar ansføres i Ræmneren, Chr. Dugsens, Regnskab⁵³¹⁾ Rasmus Christensen som daværende Borgemeister, men allerede 1660 var denne død; thi i det Aar var der Skifte efter ham⁵³²⁾.

Joachim Rodenborg var Raadmand i 1655; thi saaledes skrev han sig under den Svaneffe Fundats; Borgemeister er han saa bleven efter Rasmus Christensen. Han var Handelsmand og eiede en Gaard i Dyen, vistnok paa Søndergade, des-

⁵²⁸⁾ Tydste Reg. Nr. 9.

⁵²⁹⁾ I hvert Fald boede han der 1695; thi for det Aar staaer der i Thingbogen anført: „Oluf Dlusfen Svane sidshastig paa waarsøgaard“.

⁵³⁰⁾ Deres Datter Ane Margrethe Svane, f. 1704, blev 1728 gift med en Baron Reitzenstein i Boigtland.

⁵³¹⁾ Doc. Rbh. A.   ⁵³²⁾ Gl. Reversal, Rbh. A.

uden var han Avlsbruger og staaer i Præstepengebogen 1656 ansat til Bidrag for „5 Gaards Eier“. Hans Navn findes skrevet af ham selv under det gamle Reversal-Uddrag saaledes: „Jochheim Rodenborch Eg. Hand“ — ellers ogsaa af Andre stundom „Rottenburg“; sagtens har han været af tydskt Slægt. I 1667 udstedte han som Borgemester i Forening med 3 af Raadmændene den endnu i Raadhuus-Archivet værende „Copi og Uddrag“ af den dengang endnu tilstedeværende, men senere tilligemed saa meget Andet fra Archivet forsvundne, gamle Reversal over Documenter Horsens vedkommende. 1677 var han død; thi i Stattebogen for det Aar staaer der blandt Yderne anført „Jochum Rodenborgs Enke Anne Nielsdatter“, hvorhos desuden begge Borgemestre nævnes. Hans første Hustru hed Kirstine Steffensdatter, efter hvem der 1662 udstedtes Stiftsbrev⁵³³). Hans anden Hustru, Anne Nielsdatter, født 1640, † 1719, var Datter af Raadmand Niels Kallefen Høeg, tillige Slotskriver paa Stjernholm († 1678) og Hustru Maren Hansdatter, Sognepræsten i Horsens Hans Knudsens Datter. Borgem. Jochum Rodenborgs Børn vare: Hans Jochumsen Rodenborg, der blev Borgemester i Horsens — Kirsten Jochumsdatter Rodenborg, gift med Diderich von Ham, Handelsmand i Horsens — Anna Jochumsdatter Rodenborg, der 1686 $\frac{1}{5}$ blev gift med Søren Clemensen⁵³⁴) — Henrik Jochumsen Rodenborg, der efter Borgerstabs-Protokollen tog Borgerstab 1680, i Grundtaxten 1682 angives som Eier af en Gaard og et Byggested, og som begravedes 1684 $\frac{1}{5}$ ⁵³⁵) — Lene Jochumsdatter Rodenborg, gift med Hans Børgensen⁵³⁶) — Karen Jochumsdatter Rodenborg, gift med Knud Thomasen, Borger og Handelsmand i Horsens⁵³⁷).

⁵³³) Bl. Reversal, Rbh. A. ⁵³⁴) Kirkebogen. ⁵³⁵) Kirkeregnsk., D. N. A.

⁵³⁶) Biskof Borgm. Børgen Hansens Søn og den „Kgl. Maj. privilegerede Viinhandler“ i Horsens, der 1701 $\frac{1}{4}$ kjøbte ved Auctionen efter Raadm. Urban Jacobsen Gaarden paa Søndergade, som denne havde boet i, og som laa ved Siden af Anna Borgm. Jochum Rodenborgs Enkes Gaard. (Eijsde- og Pante-Protokol, Rbh. A.)

⁵³⁷) Thingvidue 1684 $\frac{1}{5}$ Rbh. A.

Peder Jensen Hammel, der fra 1ste Januar 1665 til 1ste Juli 1668 var „Inspecteur over Stjernholm Amt“⁵³⁸), menes at have været Borgemeister i Horsens og tillige Dommer i Nim Herred. 1666 $\frac{2}{3}$ autoriseredes rigtignok „Befalingsbog for Borgemestre og Raad i Horsens“ af Peder Jensen Hammel, Jochum Rodenburg, Anders Kollemorten og Jens Christensen⁵³⁹); i saa Fald har han vel været Borgemeister sammen med J. Rodenburg. I fornævnte Document i Top. Sml., hvori han kaldes „Inspecteur over Stjernholm Amt“, er en Beregning fra Rentestriver Jens Sørensen, dat. Kjøbenhavn 1668 $\frac{2}{7}$, over Gods, som bemeldte Peder Jensen Hammel haabede at erholde for sit Tilgodehavende, nemlig tilgodehavende Inspecteur-Besoldning og en Fordring efter Skibscapitain Lucas Henriksen c. 516 Daler Courant og c. 521 fl , hvorfor han havde i Pant 3 Gaarde i Lund og Arupgaard, i Alt 38 Tdr. 1 Skp. 2 $\frac{3}{4}$ Fdk. Hrk., beregnet til 50 fl pr. Td. Hartk. altsaa 1910 fl 4 β som Pantets Værdi; hans Tilgodehavende udgjorde 1651 $\frac{1}{2}$ fl 3 $\frac{1}{2}$ β —, han skulde saaledes betale Forskjellen 258 $\frac{1}{2}$ fl 36 $\frac{3}{4}$ β . Inspecteur-Besoldningen var 300 fl aarligt, altsaa for de 3 $\frac{1}{2}$ Aar i Alt 1050 fl . Men deraf havde han indeholdt af Maltaccisens Forpagtning i Horsens 350 fl osv. Han maa i hvert Fald være død 1672; thi da var der 2 andre Borgemestre og 1688 $\frac{2}{11}$ var hans Hustru død; thi da gav „Poul Hinrich Pedersen Hamel, Salig Borgemeister Peder Jensens Søn paa Arupgaard Knud Thomasen Alfald og Qwittering for 1000 Sletb. Arb efter hans Moder Ane Margrethe Benfeld“⁵⁴⁰).

Peder Hansen Bendzon var Borgemeister i hvert Fald allerede 1672 $\frac{1}{4}$; thi da udstedte han som saadan tilligemed Jochum Rodenburg og Raadmændene Hans Hansen og Jonas Nielsen Bestalling for Søren Sørensen Bruun som Maaler og Veier i Horsens⁵⁴¹). I 1677 var han blandt de høiest Be-

⁵³⁸) Top. Sml., Geh. A.   ⁵³⁹) Prot., Rbh. A.

⁵⁴⁰) Horsens Skibe- og Panteprotokol.   ⁵⁴¹) Top. Sml., Geh. A.

flattede, og ifølge Horsens Grundtægt 1682 eiede han endnu dengang 3 Gaarde i Byen foruden mange Huse og Døder og en Deel „Pladser“ og „øde Byggesteder“, men Skjøde- og Pante-protokollen viser, at han mod Slutningen af sit Liv maatte sælge og pantfætte (endog som Pant for Smaasummer, han stødte til Forskjellige) en Deel af disse Eiendomme. Ved hans Død stod han i en heel Deel Restancer til Kongen og Byen⁵⁴²⁾; dog sees det af Stiftet efter ham, at hans Formue og Eiendele udgjorde omtrent 4,083 Sletb., medens hele Gjælden ansloges til ca. 3,436 Sletb. Han døde i Juli 1684 og hans Enke Ellen Eliasdatter Eisenberg begravedes 1686 ♀.

Jørgen Hansen Hørbyro anføres i Skattebogen 1677 som Borgemeester. Det var vistnok ham, der som Borgem. 1683 udtrede for Bisoppen i Aarhus, at han „kunde med sin hvieste Led saa og klare Deviisninger bestaae, at Horsens Bye, Gaarde og dem tilliggende Axl, om ikke Halvparten, saa dog meer end Tredeparten deraf, er udsat for stor Gjæld og Betryk, saa de aldrig vide, hvor de skal stikke sig med Tæringen, efter som den Mand, der stod i forrige Krigsstyr for 60 ♂ kan ikke stande for 3 ♂, og saa er det efter Abdenant“⁵⁴³⁾. Han synes at være afgaaet fra Borgemeester-Embedet allerede 1685; thi den 22de Juni d. A. nævnes han i den daværende Skjøde- og Pante-Prot. som „forrige Borgemeester Jørgen Hansen“, om han end til sin Død kaldtes „Borgemeester“ (Kirkebogen, Skjøder osv.); at han fungerede som Borgemeester endnu 1684, er dog i hvert Fald vist. Han var Handelsmand og Jordbruger, ogsaa en velhavende Mand; i Skattebogen 1677 er han ansat til hvieste Skat, havde flere Gaarde og Huse i Byen samt „Dytmerschen“, 3 Loftter og 10½ Gaards Axl paa Bymarken. Selv levede han upaatvibelig i den Gaard paa Søndergade, hvor formeentligen „Hellig Aands Huset“ i fordums Tid havde ligget; thi 1696 $\frac{1}{2}$ tilskjødede han sin Søn Hans Jørgensen „sin Gaard

⁵⁴²⁾ Doc. A. Bst. A.

⁵⁴³⁾ Skerods Dagb. p. 223, Anm.

paa den nordre Side af Søndergade næst op til den Gaard, han selv boer paa den vestre Side⁵⁴⁴) og den Gade, som kaldes Skidenghde paa den østre⁵⁴⁵). Borgem. Jørgen Hanssen Hørbro, ligesom ogsaa hans Hustru, siges at have været meget godgjørende. Han var født 1631 og blev i Febr. 1682 gift med Maren Jensdatter Thonbo, som døde allerede 1686, kun 31 Aar gl., og begravedes 31te Marts; selv døde han Natten mellem 6te og 7de Januar 1697 og blev begravet den 17de Januar ligeledes i Klosterkirkens Chor. Foruden nævnte Søn Hans Jørgensen Hørbro, begravet 1708 $\frac{3}{4}$ i Klosterkirkens Chor, havde han ogsaa en Datter Bodil Jørgensdatter Hørbro, der blev gift med Steffen Rasmussen Hofgaard, senere Borgm. i Horsens.

Jørgen Christofferfen Blimester blev Borgemeester efter Peder Hansen Bendzon, ansøres ogsaa 1685 som Borgemeester⁵⁴⁶). I hans Borgemeestertid havde Byen en alvorlig Proces mod Baron Kragh til Steensballegaard, der vilde fratage Horsens Retten til Havn og Winterleie for Byens Skibe i Steensballefund. Ved det endelige Forlig 1696 $\frac{2}{4}$, understrebet af Borgm. Jørgen Blimester og 2 Raadmænd, beholdt Byen denne sin ældgamle Rettighed. Han var en Søn af Christoffer Christensen Blimester, Raadm. og Kjøbmand i Horsens og Hustru Anne Nielsdatter Lottrup; og saaledes Broder til Magister Christen Christofferfen Blimester (f. 1646, † 1680), Sognepræst ved Budolphi Kirke i Aalborg og til Magister Niels Christofferfen Blimester (f. 1646, † 1696), Sognepræst i Næstved. Borgem. Jørgen Chr. Blimester var gift med Margrethe Pedersdatter Bering, Søster til den bekendte Commandeur Vitus Berings Moder Anna Pedersdatter Bering, gift med Jonas Svendsen, Borger i Horsens. Efter 17 Aars Ægteskab, uden Børn, døde Borgem. Jørgen Blimester 1697 $\frac{2}{3}$, 54 $\frac{3}{4}$ Aar gammel og begravedes i Klosterkirkens Chor; hans

⁵⁴⁴) nu Niedenbergs Gaard, cfr. Pag. 181.

⁵⁴⁵) En Kjøbmand Fahnøes, før Røders Gaard.

⁵⁴⁶) Kirkebogen.

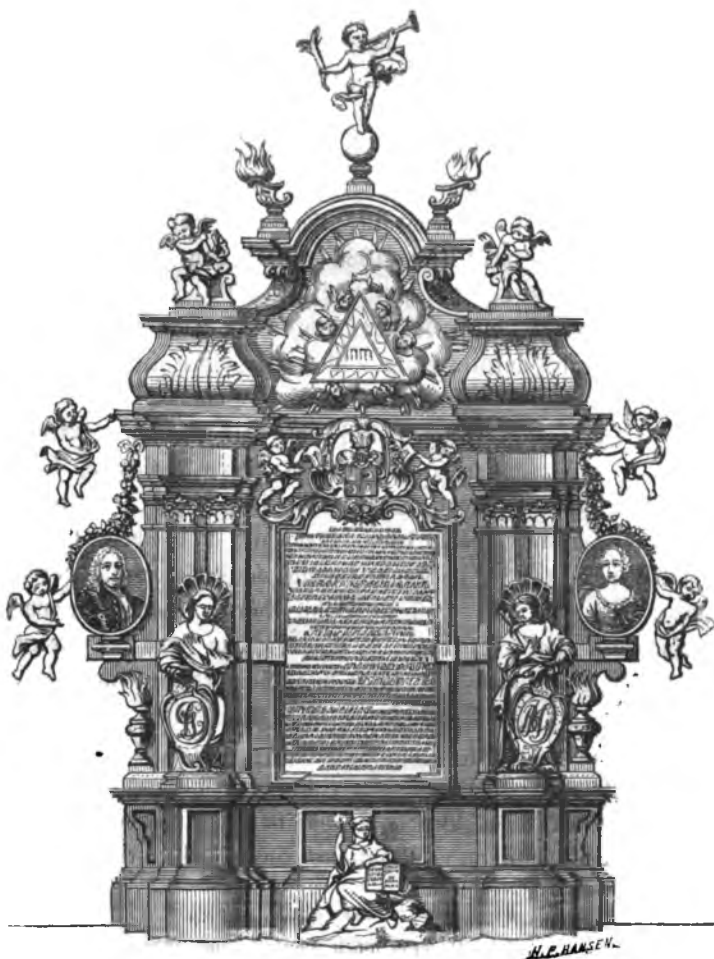
Enke giftede sig 1699 ²/₀ med Morten Cortsen, dengang Raadmand, men senere Borgemeester i Horsens.

Steffen (Stephan) Rasmussen Hofgaard, født 1652, Søn af Rasmus Hofgaard, Borger i Horsens, var først i en Deel Aar Raadmand og Raadstueskriver, og er saa bleven Borgemeester efter en af de 2 foransførte Borgemestere; 1698 ¹/₄ var han i hvert Fald bleven det⁵⁴⁷). Han synes at have været en dygtig Mand og saavel derfor, som vel ogsaa paa Grund af sine Familie-Forbindelser i Byen, ogsaa at have haft megen Indflydelse. Hvorledes han stiftede Byen en ordentlig Gade og Udvidelse af Torvet istedetfor det usle Stræde („Skidenstræde“), er omtalt Pag. 22. Steffen Hofgaard blev gift 1682 med Karen Espensdatter, Enke efter Søren Christensen Grenaa; efter hendes Død 1688 giftede han sig 1691 med Karen Jensdatter og, da hun var død 1700, blev han 1701 ¹/₃ viet til Bodil Jørgensdatter Højbro⁵⁴⁸), Datter af Borgemeester Jørgen Hansen Højbro. Med sin anden Hustru havde han 1 Søn og 1 Datter, Sønnen Erik Hofgaard, Handelsmand i Horsens, f. 1697, † 1737, blev gift med Anne Bredstrup, † 1754; og en Datter af dem, Karen Hofgaard, blev gift med Niels Frimodt, Sognepræst i Horsens; Datteren Gjertrud Hofgaard, født 1696, blev gift 1714 med Claus Dideriksen Cortsen⁵⁴⁹), Handelsmand og Kirkebørge i Horsens. Med sin 3die Hustru, Bodil Højbro, havde Borgm. Hofgaard 4 Døttre, hvoraf de 2 døde som smaa; Datteren Bodil (f. 1711) blev gift 1728 med Gerhard de Lichtenberg, Etatsraad og Herre til Bidstrup med flere Godser, der paa mødrene Side var af en oprindeligt tydsk adelig eller patriciskrig Slægt; hans Moder Gedste Lichtenberg tilligemed hendes Brødre Henrik L. og Broder L. bosatte sig i Horsens, hvor hun 1695 blev gift med „Negotiant“ Hans Christensen. Deres

⁵⁴⁷) „Befalingsbog“, Rbh. A ⁵⁴⁸) Kirkebogen.

⁵⁴⁹) Søn af den da i Horsens ansatte Handelsmand Diderik Cortsen og Broder til Borgm. Morten Cortsen og Dorte Dideriksdatter Cortsen, der 1701 blev gift med Broder Lichtenberg. Iøvrigt see Pag. 50.

eneste Søn, Gerhard, som var opkaldt efter Morfaderen, fik dennes og sin Moders Slægtnavn Lichtenberg, og blev under dette Navn optagen 1739 i den danske Adelsstand; han blev høit anseet i sin Fødeby, til hvilken han skænkede betydelige Capitaler. Ved ham blev Bobil Hofgaard Stammemoder til

Epitaphiet i Klosterkirken over Gerhard de Lichtenberg og Bobil Hofgaard.

den endnu levende danske Adelslægt Lichtenberg, saavel hun, som Gerhard de Lichtenberg, ligge begravede i Klosterkirken. En Afsbildning af det anseelige Epitaphium over dem (see Pag. 71) er hosføiet. Mere om G. de Lichtenberg senere. Borgemeester Steffen Hofgaards og Bodil Hjørbroes fjerde Datter, Elisabeth Cathrine (f. 1707, † 1731), blev 1725 gift med Peder Thomasen Bering, Handelsmand i Horsens (f. 1700, † 1739)⁵⁵⁰). Borgem. Steffen Hofgaard døde den 26de Juni 1716 i hans 64de Aar, og hans Hustru Bodil Jørgensdatter Hjørbro den 24de Mai 1721 i hendes 36te Aar; begge bleve begravede i St. Jbs (Frelserens) Kirke, hvor et Epitaphium er opsat over dem. De vare formuende, men ogsaa godgjørende Folk. I Grundtaxten 1717⁵⁵¹) angives hans Enke at have i Cie 2 Gaarde, 1 Pakhuus med Have, 20 Boder, 1 Vadehuus, 2 Huse, 1 øde Plads, 6 Strandhaver og 1 Stykke Jord; og desuden anføres „Borgem. Hofgaards Arvinger“ særligt for 1 Gaard, 1 Huus, 8 Boder, 1 Byggested og 2 Pladser. Om hans og Hustrues Gaver til Byens Kirker see Pag. 49 og 79; desuden gave de 400 R til Byens Fattige.

Morten Dideriksen Cortsen var Søn af den „Diderich Cortsen barnfødt i Angeln vdi Holstein“, som 1670 tog Borgerstaf i Horsens som Handelsmand⁵⁵²), og dennes Hustru Mette Clausdatter og saaledes Broder til fornævnte Claus Cortsen og Handelsmand Broder Lichtenbergs Hustru Dorthe Cortsen. — Morten Cortsen var født 1668 og var i flere Aar, i hvert Fald fra 1683 af⁵⁵³), Raadmand i Horsens; i 1716 blev han Borgemeester, i 1699 $\frac{2}{3}$ giftede han sig med Borgem. Jørgen Christoffersen Blimesters Enke Margrethe Pedersdatter Bering. Han døde 1727 $\frac{1}{2}$ og begravedes den 19de December f. A. i

⁵⁵⁰) Han gav Orgelet til Klosterkirken i Horsens.

⁵⁵¹) Doc. Rbh. A.

⁵⁵²) Borgerstabs-Protokol i Rbh. A. Han † 1724 og hans Hustru 1708, begravedes i St. Jbs Kirken.

⁵⁵³) Doc. Rbh. A.

Klosterkirken's Chor; hun døde 1732 J. De legerede 1100 Sletdaler til Klosterkirken, Latinskolen og de Fattige.

Jesper Axelsen har været Morten Cortsens Efterfølger i Borgemeſter-Embedet; thi han anføres ſom Borgemeſter 1728 i „Befalingsbogen“. Han døde i ſaa ſtor Armod, at der, „for at han dog kunde faae en hæderlig Forbefærd“, indrømmedes ham frit Begravelsesſted i Klosterkirken ſamt Klokkeringning frit; det var i Juli 1735⁵⁵⁴).

Hans Jochumſen Rodenborg, Søn af Borgemeſter Jochum Rodenborg, havde førſt i nogle Aar været Raadmand og blev nu Borgemeſter. I 1717 havde han taget Borgerſkab ſom Kjøbmand og var tillige Skibſeier. Han var en meget bemiblet Mand, hvilket ſees af Skiftet efter ham 1743. Ved ſin Død eiede han nemlig, foruden den Gaard paa Torvet's ſøndre Side, hvori han ſelv boede, desuden 4 andre Gaarde i Byen, 1 Pakhuus ned til Naen og 24 Huſe og Baaninger, tiſammen taxerede til 5000 R (deraf Gaarden paa Torvet med tilhørende Pakhuus til 1500 R); endvidere eiede han paa Byens Mark 18 Gaards-Avl, 9 Lodder i Priorsklykken m. m. til Værdi i Alt ca. 2700 R ; i Tamdrup, Hatting, Stobberup, Boerbjerg, Torp og Veſtbyrk havde han en Deel Forbegods; tillige eiede han 1 Sagt, Tredeparten i Byens Mudderpram og Halvpart i en luffet Pram, og ſaa endda udeſtaaende Forbringinger og Capitaler. Blandt det ved Skiftet taxerede Indbo var der alene ſtorre Sølvsager af tiſammen 1055 Lods Vægt⁵⁵⁵). Hele Dødsboets Formue beløb ſig iſølge Taxationen til 27,800 R , derfra Gjæld og Skifteomkoſtninger 6,253 R , alſaa Netto til Deling 20,747 R . Blandt Stuerne i den af ham beboede Gaard kaldtes en „Hollænder Stuen“, og deri var hollandsk Meublement; en anden kaldtes „Laur's Ribers

⁵⁵⁴) „Erindringsbog“, Kbh. A.

⁵⁵⁵) Saaledes: 2 Sølvkander hver af 96 Lods Vægt, 1 do. 80 Lod vægtig, 1 do. 52 Lod, 3 Par Sølvſager 130 Lod, 1 Raffelands 61 Lod osv.

Kammer". Iblandt Meublerne fandtes „1 stor Kiste af Ege med Billedhugger Arbeide“, 1 Thronfeng med „fcrgyldt Earnis og guult Omhæng“ osv. Hans Sockumsen Rodenburg var gift med Birthe, eller Birgitte, Laursdatter Riber, sikkert en Datter af den rige Raadmand Lauris Eriksen Riber i Horsens. Deres Børn vare: Laurids Riber Rodenburg, Sockum R., Claus R., Niels R. og Anna R., denne Sidste var 1743 gift med en Fændrik Charifius. Af Sønnerne blev Sockum Rodenburg adlet 1754 med Navn de Lichtenhjelms og samme Aar gift med Bodil de Lichtenberg, Datter af Etatsraad Gerhard de Lichtenberg og Bodil Steffensdatter Hofgaard (see foran); han gjorde sig vel fortjent af sin Fødeby baade ved sin Godgjørenhed og som nidkjær Børge for Kirkerne og Skolen, ligesom i det hele taget ved sin gode Indflydelse paa sine Medborgere (cfr. Pag. 152).

Hans Christian Møller var distrikt Borgemester alt 1727⁵⁵⁶) og var det til 1751. Han angives for tillige at have udført Postmester-Forretningerne i nogen Tid og var constitueret Hospitalsforstander i 1749 og 1750.

Christian Frydensberg havde først været Raadmand og var derpaa Borgemester fra 1751 til 1769.

Andreas Hansen Flensborg havde ligeledes først været Raadmand, Borgemester blev han 1769 og var det til 1791. Han var Cancelliraad og foruden at være Borgemester, var han tillige Byfoged i Horsens og Herredsfoged i Boer og Nim Herreder. Han og Hustru, Anne Cathrine Stephansdatter, skænkede 1790 $\frac{2}{3}$ deres Gaard paa Nørregade til Bolig for 8 Enfer („Flensborgs Enkeboliger“) og henlagde dertil 2 Gaards Aul paa Horsens Bymark. Deres Søn Stephan Flensborg, — født 1743 $\frac{1}{2}$ og gift 1771 $\frac{1}{1}$ med Sara Christine Frimodt, Datter af Sognepræsten N. M. Frimodt i Horsens — døde 1809 som Sognepræst i Aarby i Sjælland. En anden Søn, Ole Flensborg — født 1753 $\frac{2}{3}$, og gift 1780 $\frac{3}{4}$ med

⁵⁵⁶) Han underskrev paa Borgemester og Raads Vegne Kirkebørgernes Regnskab 1727 tilligemed 2 Raadmænd.

Charlotte Amalie Thygesen, Datter af Cancelliraad Niels Thygesen paa Matstrup — døde 1805 som Sognepræst i Farlev og Framlev i Aarhus Stift.

Nicolai Christian Carø var Borgemeester og Byfoged fra 1791—1810. Ved en Kgl. Resol. 1809 blev det bestemt, at By- og Raadstueskriver-Embedet skulde forenes med Borgemeester- og Byfoged-Embedet. Borgem. Carø døde 1833 $2\frac{2}{3}$ og blev begravet i Horsens den 28de August.

Fra 1810—1813 var Johannes Hansen Borgemeester og fra 1813—1819 Hans Frederik Carø. — Niels Emanuel Schmidt var constitueret fra 1819—1827.

Nicolai Ditlev Amund Ræder blev 1827 $\frac{1}{4}$ udnævnt til Borgemeester og Byfoged samt By- og Raadstueskriver i Horsens. Han blev født 1790 $\frac{1}{4}$ paa Gaarden Næss i Trondhjemms Stift og var Søn af Oberstlieutenant Johan Christoffer Ræder. Efterat være bleven Student fra Herlufsholm Skole 1809 og juridisk Candidat 1812, blev han Auditeur 1814 og Overauditeur 1820; i 1827 blev han, som sagt, Borgemeester i Horsens. Byen havde i ham en arbeidsom, nidfær og retsfindig Embedsmand, der udrettede Meget til Gavn for Byen, hvis Sager just ikke var i den bedste Orden, da han overtog Embedet. Byjordernes Udstykning blev i hans Embedstid udført, en væsentlig Andeel havde han ogsaa i Opførelsen af det nye Raadhuus og det nye Sygehuus, ligeledes i Havnens Udvikelse og Forbedring, Tilveiebringelsen af den nye Kirkegaard, Anlægget af Alveerne og Vhstanlæget „Caroline-Amalie-Lund“ m. m. At enkelte for Byen meget vigtige Sager, f. Ex. Skolesagen, ikke kom til Gjennemførelse i hans Embedstid, havde vel for en stor Deel sin Grund i hans store Sparommelighed og Ønske om at opsamle Capitaler til Iværksættelsen af disse Foretagender. Hans Virksomhed for Byen paaskjønnedes meget af denne, hvilket viste sig ved flere Leiligheder, ogsaa ved, at den, da han 1858 $\frac{1}{4}$ havde taget sin Afsked og flyttede til Rjøbenhavn, udnævnte ham til sin Vresborger 1858 $\frac{1}{3}$. I 1840 valgtes han til Stænderdeputeret for Horsens, valgtes

ogfaa til Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling, i hvilken han stemte for Grundloven. Den 28de October 1836 udnævnedes han til virkelig Justitsraad, blev Ridder af Dannebrog 1840 $\frac{2}{3}$, Statsraad 1849 $\frac{1}{2}$, Medlem af Commissionen for Opførelsen af Horsens Lughuus og Directeur for samme fra 1853—58 og Danebrogsmænd 1857 $\frac{2}{7}$. Næder blev gift 1ste Gang 1820 $\frac{3}{10}$ med Maria Christine Fischer, f. 1801 $\frac{1}{2}$ i Kjøbenhavn, † 1836 $\frac{2}{7}$ i Horsens, og 2den Gang 1832 med Amalia Birgitte Christine Lübers, født 1810 $\frac{1}{4}$ i Kiel. Efter mangeaarig Svagelighed og ofte meget haarde Lidelser døde han i Kjøbenhavn 1867 $\frac{2}{9}$. Endnu kort før sin Død viste han, at han tænkte venligt paa Horsens, idet han og Hustru skænkede Byen en Obligation lydende paa 1000 $\mathcal{R}$, han havde laant Byen som Hjælp til Raadhusets Opførelse.

Johan Christian v. Jessen blev Borgemeester 1859 samt Bysfoged og Byskriver. Han er Søn af Geheimeconferentsraad, Kammerherre Mathias Reinhold v. Jessen, Stiftamtmand over Volland-Falsters Stift, Storkors af Dannebrog og dennes 1ste Hustru Marie Sophie Ammighøll, Datter af Godseier Ammighøll til Kjeldkjær. Han er født 1817 $\frac{1}{2}$, Student fra Herlufsholm 1834 og Cand. juris 1840; blev f. A. Volontair i Rentekammeret og Secretair hos Rentekammerdirecteuren, f. A. Hofjunker, 1842 Fuldmægtig ved Fyens Stiftamt, 1843 cft. Herredsfoged i Lunde, Stam og Stovby Herreder samt Virke-dommer i Langevej og Koepstorff Birker, og det blev ham overdraget at forberede Ombeligen og Forandringen af Retskredsene i det nordlige Fyen. I 1844 blev han Kammerjunker, 1845 const. og 1846 fast ansat Bysfoged og Byskriver i Svendborg, senere ogsaa Virke-dommer paa Laasinge. Undersøgelserne i den store sydhjenske Justitsfog 1854—55 ledede han i For-ening med Criminalrets-Rædsfor Rothe. Han blev dernæst Kammerherre, 1858 Ridder af Dannebrog, 1859 Borgemeester i Horsens, samme Aar Indenrigsminister, men tiltraadte i 1860 igjen sit Embede i Horsens. Medlem af Rigsdagens Folkething blev han 1858 og af Rigsraadets Folkething 1864, samme Aar

Danebrogsmand. Siden 1866 er han Landstingsmand for 10de Kreds. Vaade som Medlem af Thingene og som Indenrigsminister har han taget Initiativet til flere betydelige Lovforslag. I 1864 førte Fjenden ham, ligesom Flere, til Rendsborg, hvor de hensåede som Fanger i 10 Uger. Han var adjungeret s. A. den Rgl. Regerings Commissair, Geheimeraad Brødstrup, I 1866 blev han Medlem af Commissionen angaaende Alderdoms-Forsørgelses-Kassen m. m., i 1867 Formand for Commissionen angaaende Kjøbstadernes Brandforsikkring, i 1869 Medlem af Kjøbstadcommissionen, 1871 Formand i Commissionen om Anlæg af smalsporede Jernbaner, i 1874 Rgl. Commissarius for Herning—Silkeborg Banen, i 1875 Rgl. Commissarius for den jydshjenske Jernbane og Nyborg—Strib Banen, i 1876 Viceformand i Arbejder-Commissionen, Delegeret ved Congressen i Brüssel angaaende Sundheds- og Redningsvæsenet, og i Juni s. A. udnævnedes han til Commandeur af Danebrog 2den Grad. Ved Siden af alle de hæderlige Hverv, der betroedes Kammerherre v. Jessen udenfor hans egentlige Embedsstilling som Borgemeester i Horsens, har han i denne udfoldet en betydelig og utrættelig Virksomhed i de mange for Byen vigtige Anliggender, der i hans Embedstid ere blevne gennemførte — saaledes: Omordningen af Byens Fattigvæsen og Skolevæsen og den deraf nødvendiggjorte Tilbeiebringelse af tidsvarende nye og rummelige Bygninger; endvidere Anlægget af Gasværket, Trækbanen, Søndergadens Forlængelse ud til Jernbanestationen ved „Jessens Gaden“, det vidtløftige Anlæg af det for Byen vigtige Vandværk m. m. Han blev 1847 $\frac{1}{3}$ gift med Augusta Sophie Dichman, Datter af Toldinspecteur, Marinecaptain Fr. Chr. Dichman i Svendborg.

Raadmænd i Horsens.

Udelæggelsen af Byens ældste Arkiver gjør ogsaa Kjendstabet til, hvo der i gamle Dage udførte Raadmands-Beftillingen, høift mangelfuld.

1305 synes det af et Document (see Pag. 188), at en Hans Ipho og en Esbern Tønning have været Raadmænd.

Oluf Dlussen, Søn af Borgemeſter Oluf Nielsen i Hørsens, døde ſom Raadmand 1511 ⁵⁵⁷. Han var gift med Inger Madsdatter, var Fader til den Fjergen Dlussen, der døde ſom Borgem. i Hørsens, og ſaaledes Farfader til Borgem. Oluf Fjergensen i Hørsens ⁵⁵⁷).

Peder Pors, ſom var gift med Datteren af bemeldte Borgem. Oluf Nielsen, Kirſten Nielsdatter, angives ogſaa, at have været Raadmand, og da vel omtrent ſamtidigt med Svogeren. Blandt hans Børn nævnes Niels Pors, Præſt i Drum, † 1534 eller 1535; Anna Pedersdatter Pors, gift med Borgm. Peder Skjøt; Karen Pedersdatter Pors, gift med Enevold Fick Ribber o. fl. ⁵⁵⁸).

Las Waſſe, der var gift med Oluf Dluſſens Huſtrues Søſter Anna Madsdatter, ſiges ogſaa at have været Raadmand i Hørsens. En Søn af ham hecd Jens Waſſe, ſaa Faderens fulde Navn viſtnok har været Las (eller Lars) Jensen Waſſe, og han var i ſaa Fald upaatvivleligen den Borgemeſter Lars Jensen i Hørsens, der 1532 var ſaa virkſom for Reformationens Sejr i Byen. Han var vel ogſaa den Lars Waſſe i Hørsens, til hvem Niels Froſt ſammesteds i 1502 pantsatte 20 Acre og 5 Engſtykker paa Nebel Mark ⁵⁵⁹).

Anders Staaſning, Knud Pedersen og Oluf Hanſen medunderſtreve ſom Raadmænd i Hørsens 1539 Otto Gyldeſtjernes „Opladſe“ af en Gaard i Hørsens til Margrethe Pedersdatter ⁵⁶⁰). Om nævnte Anders Staaſning (eller „Stonning“) ſee mere Pag. 191.

Oluf Fjergensen, Borgm. Fjergen Dluſſens Søn, var Raadmand 1565 og endnu 1576 ⁵⁶¹); men blev ſenere ſelv Borgemeſter i H.; ſee Pag. 192.

Madſ Hjort og Anders Dluſſen nævnes 1580 ſom

⁵⁵⁷) ſjſølge „Jens Worms Stamtafler“, ſee foran. ⁵⁵⁸) ſmſtd.

⁵⁵⁹) D. Mag. 2den Række, 3, 139.

⁵⁶⁰) Top. Berg. Hørsens I, Geh. A.

⁵⁶¹) Gl. Kirkeregnſkab.

Raadmænd ⁵⁶²) og 1586 foruden Mads Hjort ogsaa Hans Francke, Christen Madsen og Mads Olesen.

Clemen Dlusfen, f. 1572 $\frac{1}{8}$ † 1614 $\frac{1}{7}$, Søn af Borgm. Oluf Jørgensen, blev ogsaa Raadmand i H. Han var gift med „Eigel“ Peder Bagges Datter i Ribe og saaledes Svoger til Mag. Mads Andersen Pors (see Pag. 149). En Søn af ham var Oluf Clemensen († 1644) Sognepræst i Dronninglund; en af hans Døttre blev gift med Raadmand Joad Albertsen With, en anden med Gjord Pedersen Sognepræst i Horsens.

Morten Stridt var fra Tübingen indvandret til Horsens, hvor han tog Borgerst. 1591 $\frac{2}{3}$ nævnes han i Thingbogen som Borger i Byen og havde da tilkjøbt sig en Gaard paa Søndergade; men 1598 medunderskriver han som Raadmand Forliget mellem Horsens By og Fru Karen Gyldestjerne paa Stjernholm. Endnu 1617 omtales han som Raadmand og eiede da 3 Gaardes Axl paa Byens Mark ⁵⁶³). Han blev gift med Borgm. Oluf Jørgensens Enke, Kirsten Clemensdatter.

Stephan Nielsen var Raadm. i hvert Fald 1609 ⁵⁶⁴). Han var 1599 $\frac{2}{9}$ bleven gift med Borgm. Oluf Jørgensens Datter Kirsten ⁵⁶⁵).

Tøger Pors, Raadmand i H., var Søn af Niels Pors, Eggst. i Drum og Dorthæa Jensdatter, og Sønesøn af Peder Pors Raadmand i Horsens.

Hans Dlusfen Rib er, Raadmand i hvert Fald 1582, senere Borgemeister.

Oluf Ibsen medunderskrev som Raadm. 1616 Dvitteringen for Modtagelsen af Elise Zuels Legat ⁵⁶⁶), og var det endnu i 1642 ⁵⁶⁷). I 1630 skænkede han — ifølge et Bæfte han havde gjort, medens han tilligemed Flere var flygtet bort fra

⁵⁶²) Anders Dlusfen allerede 1566 Raad- og Kirkeverge. Gl. R. Rgfl.

⁵⁶³) Præstebogen. ⁵⁶⁴) Forliget mellem Eggst. og Capellan

⁵⁶⁵) „Warmske Stamtafler.“ ⁵⁶⁶) Doc. i Rbh. A

⁵⁶⁷) Raldbrev for Poul G. Brucm, Doc. Rbh. A.

Huus og Hjem for Fjenden — 180 $\frac{1}{2}$ til Kirken, Skolen og Huusarme. Han var, ifølge Indskriptionen paa det smukke Epitaphium over ham i Klosterkirken, gift 1ste Gang med Mette Sørensdatter og 2den Gang med Birgitte Knudsdatter, som overlevede ham. Duf Zhsen † 1644 $\frac{1}{4}$. Som Raadmænd i 1616 nævnes ogsaa, foruden foransførte Morten Stridt, Stephan Nielsen, Mads Christensen, Simon Titke⁵⁶⁸), Niels Clausen og Chr. Rasmussen.

Jørgen Nielsen var Raadm., da han 1624 fik Stjøde af velb. Ernst Diebe til Nederhov „paa dennes Arvepart i Zfr. Elfe Glambecks Gaard, Voder og Abildhave i Borgegade⁵⁶⁹).“ Samme Aar fik han isvrigt ogsaa den Andeel i nævnte hendes Eiendele, som var tilfalden Morten Bøz til Bjerregaard som Arv⁵⁷⁰). I 1626 anføres han endnu som „Raadmænd og Skrifer.“ — See om Borgermester Jørgen Nielsen.

Peder Jensen Thonbo⁵⁷¹) var Raadm. 1617 og Kirkeværge efter Gl. Kirkeegnskab, og var det, ifølge Raadstuebogen, i hvert Fald endnu 1631 sammen med ovennævnte Simon Titke, samt med Peder Pedersen og Jacob Tenowcr. I Stattebogen 1627 kaldes han „Stipper“ hvilket altsaa var hans borgerlige Erhverv, 1645 var han død; thi da var der Skifte efter ham⁵⁷²). Han var sikkert i Slægt med den Jørgen Thonbo, efter hvem Thonbogade, eller, som den ofte kaldtes, „Jørgen Thonboes Gade“ bar Navn.

Jens Sørensen Orbeel Dystriker og Morten Gjødsen Vorger bleve 1636 $\frac{2}{3}$ „samtykte at være Raadm. og gjorde deres Eed for Lehnsmændene, Lønne Friis paa Stjernholm.“ I 1637 blev Jens Sørensen tillige Tolbstriver i Horsens. Endnu 1655 $\frac{1}{2}$ var han Raadmænd, da han fik Opreisning i en Voldsfag⁵⁷³).

Fock Albertsen With nedstammende fra den hollandske

⁵⁶⁸) Raadm. endnu 1631.   ⁵⁶⁹) Doc. Rbh. A   ⁵⁷⁰) Doc. Rbh. A.

⁵⁷¹) Navnet staves isvrigt i Thingbogen 1631 „Thunbo“, vel altsaa fra Thunø; men senere skrives det „Thonbo.“

⁵⁷²) Gl. Reversal.   ⁵⁷³) D. Sml. Gch. A.

Familie de With, hvortil ogsaa hørte de 2 berømte Brødre Jan og Cornelius de With. Fra Embden kom han her til Landet 1607 og nedsatte sig som Kjøbmand i Horsens, hvor han 1623 blev gift med Rene Clemensdatter, en Datter af Borgm. Clemen Sørensen i Veile⁵⁷⁴). De havde 10 Børn, hvoraf dog kun 1 Søn og 2 Døttre bleve voksne. Den ene Datter, Gunild, blev gift med Raadm. Niels Mule i Odense. Sønnen Albert Focksen With, f. 1640 † 1715, blev Præst i Sverborg 1673, efter først at have været Rector et Bar Nar i Bordingborg, og kom saa 1684 $\frac{1}{3}$ til Kbhv. som Sognepræst ved Trinitatis Kirke; han var gift med Barbara Henriksdatter Mule og blev Svigerfader til Biskop Thura i Ribe og Regl. Confessionarius C. S. Lemvig, ligesom ogsaa Familienavnet vedblev gjennem Sønnen Mag. Fock Albertsen W., Sognepræst i Slagelse ved St. Peders K. og dennes Efterkommere. 1631 var Fock Albertsen With bleven Raadmand, og det var han endnu 1652⁵⁷⁵).

Thomas Knudsen havde først været Striver og Ridefoged paa Stjernholm og blev saa Borger og Raadmand i Horsens. Til Aftenfangsprædikanterne i Byen testamenterede han 50 fl . Efter hans Død 1654 ægtede hans Enke, Ane Sørensen Datter, Raadmand Nicolai Poulsen. Sønnen Knud Thomassen blev gift med Johann Rodenborgs Datter Kirstine Johansd. K., der senere ægtede Handelsmand Diderich von Ham i Horsens.

Christoffer Blimester nævnes som Raadmand i Horsens 1644, han var gift med Anne Nielsdatter Lottrup. See foran om Borgemeister Jørgen Christoffersen Blimester.

⁵⁷⁴) Ifølge „Wormske Stamtafler“ var hun Datter af Raadm. Clemen Oluffen i Horsens og Sidsel Peder Vagges Datter fra Ribe.

⁵⁷⁵) Af samme Slægt er vel ogsaa den „Dirich Fockes Hollænder aff Amsterdam“, der 1639 $\frac{1}{2}$ til Borgerklub i Horsens; idet Christoffer Christensen og Johan Wiffertzen, begge Borgere i Byen, i desked overfor Borgm. og Raad for, at han ogsaa „ville blive tilføede, holde sin Bopæl iib og Arnested her i Byen samt svare Stat og Tynge lige med andre Borgere i Byen.“ (Tthingbog beg. 1631).

Niels Høg var Raadm. 1652, da han sammen med Borgm. Oluf Hansen samt Raadmændene Fod Albertsen With og Jochum Rodenburg gav Erklæring om eedsvorne Maalere. Han er vist den Niels Høg, „Borger i Horsens“, som 1642 i en Ansøgning til Kongen begjærer Fritagelse for Skat og Indquartering paa Grund af, at han i 12 Aar havde „betjent Skriverstuen paa Stjernholm Slot og imidlertid haft mange Besværinger og Reiser med Skatterne at oppebære til Landkisten, saavel som de mange Unions-skatter, der vare paalagte og desuden daglig har stor Besværing med Fremmede af Adel og Andre hos sig at logere; og nu, da hans Husbond Tønne Friis var død, skulde han klarere hans Regnskab i Rentekammeret og andetsteds, saa at han ikke saa snart kunde komme hjem i sit Huis.“ Til Gjengjæld forpligter han sig til „at holde frit Værtshuus for Fremmede, som sig bør“⁵⁷⁶).

Jochum Rodenburg var Raadm. 1652 og blev senere Borgemeester. See foran!

Johan Andersen underskrev 1661 i Rbh. Souverainitetsacten som Deputeret for Horsens og var da Raadmand i Byen. Vaade han og Hustru Bodil Hansdatter — Datter af Hans Pedersen, Borger i H. — viste sig meget ydgyørende. Det var ham, der skjænkede den smukke og kostbare Prædikestol, som nu er i „Frelserens Kirke“, m. m.; de legetede ogsaa Capitaler til Kirke og Skole. 1663 fritoges han ved Kongebrev for sin Raadmandsbestilling⁵⁷⁷); og 1674 $\frac{1}{4}$ ³ døde han, 52 Aar gl. Han blev begravet i Klosterkirken, og paa den nederste af Pillerne ved Fruentimmerstolene er der indsat en Steen, hvorpaa er mindet om alle deres Gaver til Kirken og Skolen. Johan Andersen var Handelsmand og havde længe været Kirkeværge.

Morten Dideriksen Cortsen var Raadm. 1683 og endnu 1707. Han blev Borgemeester. See foran!

⁵⁷⁶) Dom. i Top Sml. Horsens Nr. 11 Register, Sph. A

⁵⁷⁷) Sl. Reversal, Rbh. A.

Nicolai Poulsen var Raadm., da han 1673 legerede 50 sk til Aftenfangsprædiken i St. Jbs Kirke, og endnu 1685 $\frac{3}{4}$ ⁵⁷⁸). Han var gift med Raadm. Thomas Knudsens Enke.

Jonas Nielsen var Raadm. 1672, da han med Borgm. Bendzon udstedte Bestalling for Søren Sørensen Bruun som Maaler og Veier i S. ⁵⁷⁹). I Thingbogen nævnes 1690 $\frac{1}{2}$ en Jonas Nielsen som Provincial-Fiskal, men uvist om det er den Samme. Raadm. Jonas Nielsen er endnu 1717 anført i Grundtaxten.

Anders Jensen. En Raadm. af dette Navn anføres oftere saaledes 1681, 1684, 1688 (Kirkebogen); „forrige Raadm. Anders Jensen“ (Ejlsøde og Pante-Prot.) 1685; „forrige Raadm. Anders Jensen“ folgte 1699 $\frac{2}{7}$ en Gaard til Postmester Jørgen Aldum (smstids.); og 1719 begravedes „Maren Thomasdatter sal. Raadm. Anders Jensens“ (Kirkeregnslabet). Da denne sidste Notis viser, at det ikke kan være Anders Jensen Thonbo, Eieren af Haustedgaard, hvis Enke Dorthé Hansdatter Lottrup stiftede Hausted Hospital; er det formeentlig den Anders Køllemorten, der 1666 var Raadmand.

Urban Jacobsen var Raadmand 1683, endnu 1697 (Doc. Rbh. A.) og vel til sin Død 1700 $\frac{1}{2}$, han blev begravet i St. Jbs Kirke.

Christen Nielsen Thonbo var Raadm. i hvert Fald 1684 og endnu 1693 ⁵⁸⁰).

Mikkel Lauridsen, Rjebmand, blev Raadmand 1674 (Kongebrev $\frac{1}{2}$), men kaldes allerede 1699 „forrige Raadm.“; var gift 1ste Gang med Maren Jespersd. Fillerup, 2den G. med Anne Pedersdatter.

Mathias Winecke, var Raadm., da han 1700 $\frac{8}{11}$ blev gift med Maren Hansdatter Fædder, Jens Thyrsteds Enke.

Laurids Eriksen Riber, Handelsmand, var Raadmand

⁵⁷⁸) Ejlsøde- og Panteprotokollen.   ⁵⁷⁹) Regifter, Geh. A.

⁵⁸⁰) Thingbogen.

1687 og i hvert Fald endnu 1717. Han var en riig Mand og blev 1687 gift med Elisabeth Kristine Clausdatter, D. af Mag. Claus Christensen og Birthe Hansdatter. Deres Datter Birthe Lauridsdatter Ribber var gift med Borgm. Hans Kochumfen Rodenborg, (see foran).

Raadm. samtidigt med ham han var Thomas Pant, der endnu 1740 synes at have været i Bestillingen.

Hans Kochumfen Rodenborg var Raadmand i nogle Aar, førend han blev Borgm.

Christian Kragh var Raadm. 1736 og i Magistratens Indberetning til Stiftamtet 1753 (D. Rbh. A.) siges han dengang tillige at have været By- og Raadstue-Skriver.

Steffen Rasmussen Hofgaard var i sin Raadmandstid ligeledes By- og Raadstueskriver tillige, blev senere Borgemeester.

Søren Høstmark var Raadm. 1752.

Hans Lauridsen Nyland og Jens Jensen Bering blev Raadmand 1756, den Sidstnævnte dog egentlig kun „Vice-raadmand“ og først senere virkelig Raadm. H. L. Nyland var født i Ring, men kom til Horsens tilligemed sine Brødre, og tog Borgerkab 1740 som „Krambohandlende“, Broderen Niels samme Aar som „Køb- og Handelsmand“, og Broderen Peder i 1742 som Farver.

D. Grøndal anføres 1777 som Raadm. sammen med Jens J. Bering og 1784 med C. Fuskjng.

Andreas Hansen Flensborg var Raadmand en Deel Aar, førend han blev Borgemeester. (See foran). Derefter Janus Frydensberg, Andreas Tolstrup og Anders Kruse, der var Raadm. i en Aarrække og tillige Medlem af Havnecommissionen, en Tid lang som dens Formand, og som saadan indlagde han sig stor Fortjeneste af Byens Havns Forbedring, hvorom senere nsiere skal meddeles; Stiftamtmand Hoeg-Guldsberg, der meget interesserede sig for sin Fødebyes Opkomst og særligt for dens Havns Forbedring, satte derfor stor Pris paa Kruse, der ogsaa af Regeringen i den Anledning

hædrede med en Guld-Medaille den 27de Juni 1791. Andreas Tolstrup aftraadte 1802 $\frac{2}{3}$ og nu blev Jacob Win-
ding Heiberg Raadmand og Byfkriver indtil 1809 $\frac{2}{3}$. I
nogle Aar var der ingen Raadmand; som Følge af Communal-
loven 1868 $\frac{2}{5}$ bortfaldt ganske Raadmands-Vestillingen og
den daværende Raadmand, Kjøbmand Jens Mathiasen,
der var bleven ansat 1859, aftraadte nu.

Af Byfogderne i ældre Tid kan anføres:

Niels Oluffen, Søn af Raadm. Oluf Oluffen og
Sønnesøn af Borgm. Oluf Nielsen. Han døde 1546 $\frac{1}{5}$.
Mikkel Jensen 1554 og Mikkel Nielsen 1559. (Reg. o. a. L.
11 og V.) Morten Mikkelsen var Byfoged i Horsens 1573⁵⁸¹).
Hans Franke var Byfoged 1580 og i hvert Fald endnu
1582⁵⁸²), og Rasmus Holst 1591⁵⁸³). Anders Tør-
genesen 1597, siden Borgemeester. Mads Nielsen Røholt
1605 og endnu 1614. Hans Volbartsen 1614—1627, gift
med Maren Christoffersdatter. Christen Jensen 1627.
Jens Sørensen, Raadmand og Byfoged 1633, han maa
være død omtrent 1646; thi da holdtes Skiftet efter ham, hans
Enke var Bodil Hansdatter. Efter ham blev Frands Joen-
sen Byfoged, gift med Karen Jensdatter, død omtrent 1660:
da holdtes nemlig Stifte efter ham. Peder Christensen i
hvert Fald 1665,⁵⁸⁴) var længe i Embedet, men maa være
afgaaet fra Embedet før 1684; thi da var Mikkel Rasmus-
sen Thrige „fgl. Byfoged i Horsens“⁵⁸⁵) og Herredsfoged
i Boer Herred. Bem. Peder Christensen døde først 1689
og i Kirkebogen er der bemærket om ham: „hadde i laug Tid
været Byfoged her — begravet i fri Jord for hans Armodes
Skuld, han havde slet Intet uden hvad Godtfolk gav ham og
døde i stor Elende.“ — Mikkel R. Trige var Byfoged endnu
1695,⁵⁸⁶) men var i hvert Fald død 1698⁵⁸⁷). Hans Efter-

⁵⁸¹) Jydske Tegn. 1, 53. ⁵⁸²) Tingbogen. ⁵⁸³) Tingbogen.

⁵⁸⁴) Doc. Rbh. A. ⁵⁸⁵) Thingsovidne Rbh. A.

⁵⁸⁶) Forliget mellem Horsens By og Grev Friis. Doc. Rbh. A.

⁵⁸⁷) Stiftebreve Rbh. A.

mand var Rasmus Christensen Leth, der tillige var Herredsfoged i Boer og Nim Herreder, hvad ogsaa var Tilfældet med de følgende Byfogder indtil 1803. I en Designation til Kongen 1731 fra Stiftamtet ⁵⁸⁸) httres derom: Han er en gammel, bemiblet Mand, ja saa godt bemiblet, at han eier Herregaarden Laage med Gods, hvorfor mig ikke er rettere vidende, end at han jo maa være en forstandig Mand; har ellers saavel som andre Underrettens Dommere, den Skjæbne, at hans Domme blive lige saa vel, som Andres, ved Overretten saa snart underkjennte, som confirmerede"! — 1724 ²/₃ tilskjødede han Kongen 4 Gaarde i Bræstrup i Tyrsting Herred, ligesom det med mere Gods var blevet ham tilskjødet af Kongen 1720 ⁴/₅ for 1640 Rdl. 4 Mk. 6 S. ⁵⁸⁹). To følgende Byfogder vare Oluf Rasch og Thomas Mavors, Stiftsfiskal for Aarhus Stift; Førstnævnte var død 1759 ⁵⁹⁰). — Andreas Hansen Flensborg blev tillige Borgemester og derefter vedbleve disse 2 Embeder at være forenede.

I Horsens, ligesom i de andre Kjøbstæder, maatte Borgemester- og Raadmænds-Stillingerne i gamle Dage væsentligst betragtes som Hædersposter for dem af Byens Borgere, der valgtes dertil. Ved Siden af meget Arbeide og mangehaande Besvær gave disse Stillinger dog dem, hvem de betroedes, ikke liden Anseelse, selv overfor udenbyes Folk, og betydelig Indflydelse i Byen og paa dens Anliggender. Borgemestre og Raadmænd i Horsens, ligesom andetsteds, havde som oftest borgerligt Erhverv ved Siden af deres Embedsstilling, meest som Handelsmand, Skibsredere, Jordbrugere o. dsl. Af det Foregaaende vil det f. Ex. sees, at Borgm. Ingel Ebbensen fik 1511 Tilladelse til i Forening med Raadm. Oluf Oluffen at udføre 600 Dorne som Handelsvarer, og Chr. Skonning Borgm. 1570 Rgl. Tilladelse til at udføre Havre til Tydsland. Raadmændene Chr. Nielsen Thonbo og Lauris Griffen Riber dreve Kjøbmænds-

⁵⁸⁸) Stifter. Arch., Hüb. Ngt. 3, 167.

⁵⁸⁹) Top. Saml. Geh. N.

⁵⁹⁰) Stolestubebogen.

og Krambohandel⁵⁹¹⁾ og saaledes mange flere. Fast Løn fulgte ikke med de fordums Borgemester- og Raadmands-Bestillinger; dog var dem tillagt forskjellige Indtægter og forundt dem adskillige Friheder. Den aarlige Byfskat vare de saaledes frie for at bidrage til, enkelte borgerlige Tyingder fritoges de for; det tilstodes dem ogsaa oftere at beholde disse Vættelser efter at de vare afgaaede fra Bestillingen; ja dette strakte sig undertiden ogsaa til deres Enker, see f. Ex. foran om Ernst von Baden og senere hans Enke, Borgm. Chr. Skonnings Enke o. fl. Naar der toges Borgerstab i Byen, skulde der erlægges „Borgerstabs-Penge“, og deraf fik Borgm. og Raad en Deel som sin Rettighed; de vare af forskjellig Størrelse, saaledes ifølge Thingbogen, som begyndte 1631, fra 2 Slet-Dl. indtil 8 a 9 Dl. Af „Hvids-Tolden“⁵⁹²⁾ blev der ved Kongebrev 1668 $\frac{1}{4}$ tillagt Horsens Borgm. og Raad Halvdelen; de havde nemlig besværet sig for Kongen over, at der „for deres Bestillingers Besværlighed aldeles Intet (!) var dem tillagt.“ Fra gammel Tid af var der tillagt Borgm. og Raadm. i Horsens, i Righed med andetsteds, Brugen af nogle af Byens Jorder. Ved en Synsforretning 1717 („Horsens Lov- og Dombog“) ere de angivne at være: 1) Borgemester-Jorderne: et Stykke Eng kaldet „Gaaseholm“, der kunde give 4 Læs Hø, — et Stykke Sædejord ved „Portbro“, hvori der kunde saaes 6 Strp. Byg, og af Engen der kunde have 4 Læs Hø, — i Lobbj Mark, „der hvor Lobbj Skov har staaet“, 4 store Agre, hvori kunde saaes 5 Tdr. Byg; 1 mindre Ager til 6 Strp. Byg og 12 smaa Agre til 2 $\frac{1}{2}$ Td. Bygsgød, — 4 Agre „nedenfor den Grund, hvor Lobbj Skov har staaet“, til 3 $\frac{1}{2}$ Tdr. Bygsgød, — i Alt Sædejord til 12 $\frac{1}{2}$ Tdr. Byg og Eng

⁵⁹¹⁾ Fremlagte Regninger i et Par Gjældsager vise isvrigt den underlige Blanding af Varer, Kjøbmænd i den Tid dreve Handel med: Salt, Kammerbug, Tobak, Handsker, Jern, Strømper, Hefelspi, Klæde, Svedsker, Viin, Værred osv. (Thingbøger).

⁵⁹²⁾ 2 Hvid af hver Sletdalers Værdi af Alt hvad der tilførtes Byen eller udførtes deraf til Lands eller til Vand (Doc. Rbh. A.)

til 10 Læs Hø. — 2) Raadmænds-Jorderne: 1 Stk. Jord paa Spebalsø til 4½ Skpr. Bygsæd i Lovby Mark og „ved Siden af, hvor Lovby Skov har staaet“, Jord til 1 Td. Bygsæd og Eng til 1 Læs Hø, — sammesteds et Stk. Jord til 6 Skpr. Bygsæd, — en Rile ved Nørrefjær til 3 Skpr. Bygsæd, 1 Rile ved „Steilbanke“ til 1 Td. Bygsæd — i Alt 3 Tdr. 5½ Skpr. Bygsædsjord og Eng til 1 Læs Hø. Det skjønnes endvidere af Thingbøger og Lov- og Dombøger, at Borgm. og Raad i Horsens fik Andeel i Bøder, som paa Thinge idømtes for Slagsmaal, Vold, „Perlement“, „Vordag“, osv.; ligesom de ogsaa fik Noget for Skjødets Udstedelse o. desl. En særlig Indtægt havde de ved den udelukkende Ret, de havde til at udsælge Biin og udenlandske Ølforter i mindre Maal fra „Raadstuekjælderen“; og af hvert Fad Biin, som indførtes i Byen, maatte der erlægges en vis Afgift til dem, hvilket vel er blevet forandret til den Afgift, som Magistraten i en Erklæring 1753 kalder „Biinpenge“ (see ndf.). At de havde en Indtægt af Stifter, sees blandt Andet af den Notits i Thingbogen, at det 1650 7 vedtoges af samtlige Borgemestre og Raadmænd, at de alle skulde dele lige den Indtægt, der tilfaldt Borgm. og Raad i Anledning af Stifters Afholdelse selv de, der ikke vare mødte derved; medens det rigtignok tillige vedtoges, at dersom et Skifte blev „indstævnet, og Omkostninger derfor tilbømt Borgm. og Raad; da skulde de ogsaa alle, de fraværende med, dele Udgiften lige“. Nogle Biindtægter fik de ved tillige med deres Borgemester- eller Raadmænds-Bestillinger at udføre andre offentlige Hverv, som Toldere, Tisemestre, Toldskriver, Renteskriver o. desl.; Borgm. Ernst von Baden var f. Ex. Kgl. Tolder samt Renteskriver i Nørre-Jylland; hyppigt var en af Raadmændene tillige By- og Raadstue-Skriver, stundom var en Raadmand tillige Byfoged, saaledes Jens Sørensen Ørbæk. At Horsens By-Øvrigheds Indtægter ikke vare store, sees isørrigt af en Beretning om Byens Tilstand, som den isølge Paalæg fra Stiftamtet i Aarhus af 1753 1° indsendte til dette; thi deri erklærede den, at Magistratens Indkomst „for

af deres Møte og Umage, Fortrædeligheder og Ansvar" bestod i nogle faa Stykker Jord paa Byens Mark, hvoraf en Raadmand kunde have i Leie 15 Ml. à 3 Rdl.; dernæst Accisens halve Deel, som faldt i somme Aar til c. 80 Rdl. og derover, men somme Tider ikke engang til 50 Rdl., eftersom der losfedes lidt eller meget af de Varer, hvoraf svaredes Accise; og desuden havde Magistraten aarligt af Byens Kasse, „som et ældgammelt Tillæg" de saakaldte „Viinpenge i Alt til hele Magistraten 19 Rdl.“

Byfogderne i ældre Tid synes heller ikke som saadanne at have havt nogen egentlig fast Løn i Horsens, men kun forskjellige mindre Indtægter ved Sagesald, Documenters Udstedelse o. dsl.; en væsentligere og fastere Indtægt havde de derimod, for saa vidt de — hvilket i hvert Fald var Tilfældet en Tid lang — vare Herredsfogder tilfuge i Boer eller Nim Herred eller i begge Herreder; da de som saadanne, foruden andre Indtægter, havde ifølge oven. Erklæring 1753, 1 Stk. Byg af hver Gaard paa 6 Tdr. Hartkorn.

Til de mere underordnede Bestillinger som By- og Raadstuefribere synes der heller ikke at have været henlagt fast Løn, men forskjellige mindre Indtægter, f. Ex. Andeel i Borgerkassapengene; ifølge Thingbogen 1631 var det i Reglen 1 Rdl. af hver, som fik Borgerkab i Byen.

Nogen Andeel i Bestyrelsen af Byens Anliggender i gamle Dage havde „de 24 Mænd“, hvilke vare udvalgte af og iblandt de menige Borgere. Af Raadstuebogen, begyndt 1631, sees, at deres Samtykke paa Borgerkabets Begne udtræbedes ved flere Leiligheder. Da saaledes Borgem. Oluf Hansen 1632 $\frac{27}{4}$ forlangte Tilladelse til at indhegne Badstuegheden og lægge den til sin Jord, maatte han adspørge „de 24 Mænd“, men disse negtede ham den, og han fik saa ikke bemeldte Ghyde. 1632 $\frac{4}{4}$ vare „de 24 Mænd“ opkaldte paa Raadstuen og „samtykte med Borgem. og Raad, at Broerne her for Byen skal gøres færdig paa Byens Beføstning“, og hvis de Penge, „Byen haver i Forraad“, ikke kunde slaac til, „da Borgerkabet at lægge til

med Pending eller Arbeide, saa vidt Enhver ligger i Skat til". 1634 $\frac{1}{2}$ „forundte Borgem. og Raad Therkel Jensen Urlev et Stykke Jord ved Hestebam, som er den gamle Gangsti -- efter som samme Gangsti tilførn af de 24 Mænd paa Byens Begne er slynet og samthyt, at samme Gangsti nok som kan afhændes uden Byens Skade i alle Maader". 1640 $\frac{1}{2}$, da „de 24 Mænd paa Byens Begne" fik Tilbud af Borgem. Oluf Hansen, at han vilde overlade noget Jord i „Fiskergade" til Byen enten til Cie eller til Laans, mod at han saa fik noget af Byens Jord paa et andet Sted i Bytte, ellers vilde han indhegne det; saa svarede „de 24 Mænd" — „Borgemester maa gjøre sig Sit saa nyttigt han bedst kan, og de selv vil gjøre Byens Forter færdbige". Det har vel været Ordningen af disse, der har givet Anledning til Borgemesterens Forslag. 1641 $\frac{1}{2}$ „blev bevilget Borgem. Oluf Hansen af Borgem. og Raad med de 24 Mænds Samthytte et Stykke Jord ved Gaasbedam". 1643 $\frac{1}{4}$ samthytte „de 24 Mænd" i, at „saa mange her i Byen af Borgerstabet, som ligger over 4 Mark Skat for deres Brug, skal age til Broen paa Ladebrohoved, af hver Mark Skat et Læs Gruns og Jord" osv. I Stedet for „de 24 Mænd" kom vel saa senere de, f. Ex. i Erklæringen 1753 fra Borgem. og Raad i Horsens til Stiftamtet om Byens Tilstand omtalte, af Raadstueretten udmeldte, „6 gode Borgere som Formænd for Borgerstabet til at overveie og paa bedste Maade med hinanden conferere om Alt, hvad der maatte eragtes til Byens Nytte og Indvaanernes Bedste, og derom til Magistraten paa Raadstuen at gjøre Forslag samt eftersee og revidere Byens Sager og Regnskaber". Siden fik Byens Borgere og Indvaanere her, som i andre Byer, en mere directe Indvirkning paa Byens Anliggender, først ved Borger-Repræsentanter og nu ved Byraads-Medlemmer, valgte af Byens Beboere selv. Blandt de mange dygtige og nidkjære Medlemmer af disse 2 Institutioner i Horsens er der flere, som længe have virket for Communens Bedste — saaledes blandt de nu Afdøde: Agent og Vinhandler K. Kjeldsen, Consul

J. Th. Bang, Farver M. G. Ritschke, Smedkermester Andreas Fischer, Muurmester Andreas Fuskning, D. M. m. Flere — blandt endnu Levende: Garver Joh. P. Møller, R. af D., Grosserer E. Wanning, R. af D., Fabrikant J. Stallnecht, R. af D. m. Fl., samt de endnu fungerende Byraadsmedlemmer Etatsraad J. P. Holst, R. af D., Agent og Grosserer E. W. Hoyer, R. af D., og Cancelliraad, Apotheker J. Helms.

17. Byens Skolevæsen.

Oplysninger om, hvordan det stod til dermed i fordums Tid i Horsens, findes ikke; først om Tilstanden i 17de Aarhundrede kommer der Noget frem i enkelte endnu tilstedeværende Documenter; men den Deel af Byens Ungdom, der i tidligere Tid ikke bleve oplærte i Klostrene eller senere i Latinskolerne, fik upaatvivleligen her, ligesom i saa mange andre Kjøbstæder, kun en meget tarvelig Underviisning. Paa Kirke-Ordinantsens Tid, strax efter Reformationens Indførelse her i Landet, fandtes der i Kjøbstæderne „danske og tyske Skoler“; thi Ordinantsen bestemmer, at der i Latinskolen ikke skal læres Andet end Latin, „for di Latine Scholer forderffuis gierne aff de Danske oc Tyske Scholer“⁵⁹³). Særligt nævnes ogsaa i Ordinantsens „Scriffuere Scholer, som mand dennem kalder, for Dreng og Piger oc andre de der ick due til at lære Latine“⁵⁹⁴). Saa danne „danske og tyske Skoler“ samt „Skrive-Skoler for Dreng og Piger“ fandtes vel altsaa ogsaa i Horsens dengang, og om dem alle gjaldt det vel, hvad Ordinantsen udfiger om sidstnævnte Slags, deels, at Byens Dyrighed skulde „forsørge dem“, deels, at „Forstanderne til samme Scholer skulde see til met, at sand Gudfrygtighed maa samme Børn saa efter haanden indghdis oc indgrundis aff Børnelærdommen“. At Byen fremdeles i 17de

⁵⁹³) „Den Rette Ordinants“, Blad 60. Udg. Kbh. 1640.

⁵⁹⁴) Samme Steds, Blad 68.

Aarhundrede har havt baade en „tydsk Skole“ : en Skole, hvori der ogsaa lærtes Tydsk, og mindst een eller, som det synes, endog 2 „danske Skoler“, fremgaaer af Stattebøger, Kirkebøger, Raadstuebøger o. desl. Der er f. Ex. 1617 i „Præstebog“ (: Præstepenge-Bogen) anført blandt Skatteyderne baade Søren Jørgensen „Skolemester“ og Mikkel „Skolemester“; i Stattebog 1627 ansføres atter „Mikkel Skolemester“ boende i Nørregades Rode, 1636 Jens Madsen „Skolemester“, 1642 fik Hans Pedersen Riber Tilladelse til at være „dansk Skolemester i Byen“ (Kst.-Bogen), 1656 „Peder Skolemester“, 1680 og 1692 Christen Jensen „Skolemester“; 1682 døbttes „Tydske Præceptoris Duf“ og 1685 begravedes „den tydske Skolemesters“ Varn, 1684 blev „Jacobi Præceptoris Sebilla“ døbt og af et Skjøde 1685 sees, at denne „Jacobus Jacobussen“ var „dansk Skolemester“; 1695 omtales i Kirkebogen Peder Lauridsen som „dansk Skolemester“, og samtidigen var endnu Christen Jensen, boende i Vorgegade, „Skolemester“. At Skoleholderne har — i alt Fald væsentligen — endnu været lønnet af Børnenes Forældre, synes en Dom, som „Jens Madsen Skolemester“ i 1636 fik over Niels Ibsen Smed for „5 Daler Skolegjæld“⁵⁹⁵), at vidne om⁵⁹⁶). 1683 bestemtes udtrykkeligen ved Christian den 5tes Lov, at „Strive- og Regne-Skoler skulde Durigheden i Kjøbstæderne forordne og forsørge“. Forstanderne for Skolerne og Sognepræsten skulde have Indseende med, at Børnene oplærtes i sand Gudsfrygt. Skolemestrene skulde overhøres af Sognepræsterne, førend Skolerne maatte betros dem, og Skolebørnene skulde overhøres ved den aarlige Visitation. Disse Skoleholderes Kaar har endnu i 18de Aarhundrede kun været ringe; thi det var sikkert ikke bedre dermed i Horsens end i Aarhus, hvor 2 Skoleholdere i 1720 i en Ansøgning til Stiftsøvrigheden beklagede sig over, at „nogle Børn vel gave

⁵⁹⁵) Lov- og Dom-Bog, Kbst. A.

⁵⁹⁶) Den Dorethe Kornes, der 1631 $\frac{1}{2}$ tistalte for Retten Christopher Dall for Skolegjæld for tvende hans Børn“ og saa fik 1 Slet Daler — holdt vel en Skole for Smaa børn.

3 à 4 β , men flere kun 2 β ugentligen; tilforn gaves 10 à 12 β ugentligen for de Største i Regningen, nu negtede Mange at give 4 β ; og Gaver, som Markeds-gave, Nytaars-gave o. desl. indkom der næsten ikke mere; de ansøgte om at faae frit Huus. En B. Holmstad (sagtens Skoleforstander eller Magistratsperson) har paategnet Ansøgningen sin Erklæring, og blandt Andet deri bemærket, at da deres Formænd ingen Løn (o: vel fast Løn fra Byen) havde nydt; saa vilde det finde stor Modstand hos Borgerflabet (!), om man tillagde dem Noget aarligt „af Byens Bekostning“; men han tilraade, at Byen skulde kjøbe Huse til Skoleholderne at boe i frie for Byens Skatter og Tjyger⁵⁹⁷). Ifølge en Indberetning fra Horsens Magistrat 1728 til Stiftamtet var der dengang „2 danske Skoleholdere“ i Byen; hvorimod Indberetningen 1732 lød paa, at der nu var „5 danske Skoleholdere“ der og, at der hos dem tillige undervistes 16 fattige Børn frit, idet Skoleholderne for disses Underviisning fik en, dog kun lille, Betaling af Byen. Allerede noget tidligere havde imidlertid den velhavende og velgjørende Dorthé Dideriksbatter, Broder Lichtenbergs Enke i Horsens, havt de daarlige Almueskole-Forhold i Tanke og tog derfor, inden hun døde, det Løfte af sin Broder og eneste Arving, den oftere nævnte Claus Cortsen, at han skulde af det, han arvede efter hende, anvende henved 1000 Sletdaler enten til at indrette „en publique tybsk og dansk samt Regne- og Skrive-Skole her i Byen — eller, hvorledes han selv fandt tjenligst derom at foranstalte“. Claus Cortsen indkjøbte rigtignok ogsaa et Sted paa Søndergade, som han ansaae passende til Skolebygning; ja han vilde endogsaa lade opføre et grundmuret Huus dertil og legere en Capital til dets Vedligeholdelse; men han ønskede nogle Privilegier derpaa, og, da han paa Grund af indkomne Erklæringer fik Afslag paa sin Ansøgning derom til Kongen, forandrede han sin første Bestemmelse og anvendte saa i 1730 Capitalen til Bedste for

⁵⁹⁷) Sub. Act. 3, 141.

Byens Kirker, Huusarme og Latinskolens Hørere. Den paa-tænkte offentlige Skole blev saaledes ikke oprettet dengang. Før sin Død 1743 bestemte imidlertid Christen Pedersen Gjødvad „Negotiant tilføes“ i Horsens, at 500 Daler af de 700 R Courant, han testamenterede til Byen, skulde sættes paa Rente og, at Renten skulde anvendes til Bedste for fattige Børn i den „frie danske Skole for fattige Børn“ i Horsens, „saa snart en saadan blev oprettet; saa at de, foruden fri Skolegang, kunde have nogen Hjælp til Bøger, Klæder eller Andet“. Ogsaa Etatsraad G. de Lichtenberg skænkede 2 Gaards Axl paa Byens Mark til Bedste for Skolemesteren ved en saadan Skole, eller for de fattige Skolebørn deri, saa snart en saadan oprettedes. I 1750 gav endvidere Overrets-Procurator Berthel Fædder i Horsens 200 R til en „publique dansk Skole“ i Byen²⁹⁸). Endelig blev det til Alvor med Oprettelsen af Skolen, da den rige Kjøbmand Jens Jørgen Lindvig i Horsens i 1752, efter sin afbøde Moders, Maren Pedersdatter Staunings, Billie, skænkede 2000 R til „en fri og bestandig dansk Skoles Hol-delse for 32 fattige Børn her i Byen“. Skolen blev isvrigt nu oprettet for 44 Børn, de 12 skulde nemlig nyde Godt af Gjødvads og Berthel Fædders Legater. Disse 44 Børn skulde have fri Underviisning „uden Skoleløn, Aldebrands Givelse eller andre Accidencer“, desuden skulde de have Bøger og Skrive-materialier frit. Den første Skoleholder bestikkedes af Jens Lindvig selv, senere skulde Skoleholderen antages af Sogne-præsten og Magistraten. Saafermt Skoleholderen ikke derover vilde forsømme de ham anviste fattige Skolebørn, da tillodes det ham ogsaa at antage til Underviisning i Skolen 3 à 4 „stikkelige Folks Børn“; men det forbødes ham at give privat Information i Byen, saa de fattige Børn forsømtes; saasom Oprettelsen af denne Skole skete „ikke til andre Skoleholderes Fornærmelse, men af Christen Kjærlighed og Omhu for de uformuende og fattige Børns høist fornødne Guds-Rundskab

²⁹⁸) Doc. i Rbh. A.

og Dphlysning at fremme". Til Skolen forærede Jens Lindvig desuden 1 Jernkaffelovn, 2 Bibles m. m. For den aarlige Indtægt af Lichtenbergs Gave, 2 Gaards Axl, bestemtes, at 4 fattige Børn skulde have fri Underviisning i Skolen og Bøgerne frit. Som aarlig Løn tillagdes der Skolemesteren 66 R 4 S , endvidere 13 R til Huusleie, 13 R til Brændsel i Skolen, 17 R til Skrivematerialier m. m. For at sikke Skolen den nævnte Capital, indkjøbte Jens Lindvig en Deel af Hvejsel Sogns Ronge-Korntiende samt 6 Gaards Axl paa Horsens Mark; og senere bestemte han i sit Testamente, at der af Renten af 4000 R skulde gives 20 R aarligt til de fattigste Børn i den „danske Skole“⁵⁹⁹). Ved de foransførte Belgjæreres Gaver oprettedes „den frie danske Skole“ i Horsens til stor Gavn for de fattige Børn i Byen. — I 1754 bestemte Cancelliraad Bochum de Lichtenhjem og Hustru ved det imellem dem oprettede Testamente, at 200 R skulde stjenkes til den i Byen nu oprettede „danske Skole“. Ved Siden af denne Skole vedbleve imidlertid andre deels „tydske“ deels „danske“ Skoler at virke. Af en Beretning, Borgem. og Raad 1753 $\frac{1}{2}$ ^o indsendte til Stiftamtet, sees, at der foruden Søren Rasmussen Fischer, som var „Lærer i den nyligt oprettede frie Fattigskole, tillige var 2 „danske Skoleholdere“ i Byen⁶⁰⁰). I 1769 var der, ifølge en Mandtalsliste (Rdh. A.), 3 „danske Skoleholdere“, en paa Nørregade, en paa Søndergade og en i Rattesund. Senere gjorde „tydsk Skolemester“ Marcus Henriksens Skole sig bekjendt som den bedste og ansaaes for den fornemste. Hvorledes det i det Hele taget stod til med Underviisnings-Væsenet, Latinskolen fraregnet, i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede i Horsens, kan sees af en vistnok ligeledes af Magistraten udfærdiget Forklaring derover i 1807⁶⁰¹). Der fandtes dengang 3 større („Hoved“) Skoler i Byen og 5 smaa Skoler foruden den omtalte „frie Fattigskole“. I den ene af „Hovedskolerne“ var der

⁵⁹⁹) Doc. i Rdh. A.   ⁶⁰⁰) Doc. i Rdh. A.

⁶⁰¹) Copi, Rdh. A. under N. 1.

en Overlærer og en af ham lønnet Underlærer; og Skolen var deelt i 2 Classer. Den ene kaldtes „tydsk“, fordi Overlæreren underviste der i Tydsk foruden i Geographi, Fædrelandshistorie, Christendoms-Kundskab, Regning og Skrivning; Disciplenes Antal i denne Klasse maatte ikke overstige 20. Den anden Klasse kaldtes „den danske“, i den underviste Underlæreren i Læsning, Christendoms-Kundskab, Regning og Skrivning, og Disciplenes Antal i denne Klasse maatte ikke overstige 40. Overlæreren fik en fast Løn, nemlig 100 R aarligt af Kirkekassen, og desuden fik han 10 R af hvert Barn i den „tydske“ Klasse og 3, 4 à 5 R af hvert Barn i den „danske“ Klasse, nemlig i Forhold til, om de kun skulde læse eller tillige skrive og begynde at regne eller skrive efter Forfkrift og i Cifferbog. I den anden „Hovedskole“ var der kun een Lærer, der som fast aarlig Løn fik 80 R aarligt af Kirkekassen og af hvert Barn ligeledes forholdsviis 3, 4 à 5 R aarligt; Børnene, hvis Antal ikke maatte overstige 40, undervistes i Læsning, Christendoms-Kundskab, Skrivning og Regning. I den tredie „Hovedskole“ var der ligeledes kun een Lærer; Børnetal og Underviisningsfag var bestemt til det Samme, som i den anden „Hovedskole“; Læreren faste Løn af Kirkekassen var 70 R aarligt foruden ligeledes 3, 4 à 5 R aarligt af hvert Barn i Skolen. De 5 smaa Skoler havde hver sin Lærer, der ikke, som de Andre, var fast ansat, men kunde antages eller opsiges efter Omstændighederne og Skoleforstandernes Godtbefindende. Hver Skole maatte optage 12 Børn, hvilke lærte at stave og læse. Læreren fik 10 R fast Løn og forøvrigt 3 R aarligt af hvert Barn. Her var saaledes eu Begyndelse til Borger-skolevæsenet. I den fornævnte „frie Fattigskole“ var der een fast Lærer med 220 R aarlig Løn og desuden 10 R aarligt til en Medhjælper. Børnetallet i denne Skole var 60. Med den „frie Fattigskole“ blev der forenet en „Spinde- og Arbeids-Skole“ med 3 Timers daglig Underviisning. Skoleanordningen 1814 bevirkede selvsølgelig ogsaa i Horsens en væsentlig Forandring; idet der nu blev virkelig communalear Skoler. Der

oprettedes en „Borger-skole“ for de Børn, som ikke undervistes i den „frie Fattigskole“. Byen købte en Gaard paa Søndergade og den indrettedes til Skolens Brug. Denne „Borger-skole“ blev deelt i 4 Classer og fik 4 fastansatte Lærere med hver sin Klasse, desuden var der Lærere i Sang og Gymnastik; første Lærer var tillige ordineret Catechet. 3 Classerne undervistes Dreng og Piger samtidigt. Foruden i Læsning, Religion, Skrivning og Regning fik de ældre Børn tillige lidt Underviisning i Tydsk, Historie og Geographi; desuden var der for de 2 øverste Classers Pigebørn, hvilke kun havde Formiddags-Skolegang, oprettet en Haandgjernings-Skole, som de kunde søge om Eftermiddagen. Kun for saa vidt kunde „Borger-skolen“ kaldes en Betalings-skole, som Børnenes Forældre fik en Forhøielse i deres Afgifter til Kommunens Kasse i Forhold til det Antal Børn, de lode søge Skolen. At Ordningen havde sine ikke uvæsentlige Mangler — Børnetallet steg f. Ex. til ca. 70 i hver Klasse — mærkedes imidlertid efterhaanden; ligesom ogsaa Læberne førte med sig, at der efter nogle Aars Forløb fordredes baade flere og grundigere Kundskaber, end hidtil, for de Børn, som vare henviste til at undervises i denne Skole. Et Forslag til en Omordning gjordes i 1848 af den daværende Catechet (Forfatteren af denne Bog) og støttedes ved et skriftligt Andragende fra 110 Borgere om en Reform i Borger-skolevæsenet, saa at der deels kunde blive en høiere Borger-skole for Dreng foruden den almindelige, deels en særskilt Pigeskole. Communalbestyrelsen vilde ikke gaae ind paa den foreslaaede Omordning, men indrømmede kun enkelte mindre og utilstrækkelige Forandringer. Tiden og Forholdene gjorde dog mere og mere sine Fordringer gjældende, og dertil kom, at Skolelokalerne baade for Borger-skolen og for „den frie Fattigskole“ bleve efterhaanden saa maadelige, at de ikke længere kunde bruges. Efter udførlige Forhandlinger over forskellige Forslag blev det endelig ved en Raadstue-samling i 1858 af et stort Fleertal af Indvaernerne besluttet at gaae ind paa et Forslag, der i det Væsentlige gik ud paa, at Borger-skolen skulde deles i en Drengeskole

og en Pigeſkole, og Eleverne have Underviisning i 6 Timer dagligen i de 5 øverſte og i 5 Timer dagligen i de 4 nederſte Dreng- og Pigeclaffer, ſamt at Underviisningen ſkulde udvides i det Mindſte til Verdenshiſtorie, Tegning og Mathematik og for Pigeſkolens Bedkommende til 10 Timers ugentlig Underviisning i hver Claffe i Haandarbejde; der ſkulde betales til Communens Kaſſe 12 $\mathcal{R}$ aarligt for hvert Barn i Skolen, dog med Afſlag for flere Søbſtende. Denne Omordning bifaldt Miniſteriet i 1859 $\frac{2}{3}$, ligesom ogſaa den ſamtidigt beſluttede Omordning af „den frie Fattigſkole“ (hvorom ſenere). Efter en Deel Forhandlinger om Byggepladſer til Skolerne og om, hvorvidt Borgerſkolen og Friſkolen ſkulde ſamles i een ſtor Bygning eller der ſkulde opføres ſærſkilte Bygninger til hver af dem og paa forſkjellige Steder i Byen, vedtoges dette Sidſte. Borgerſkolens Bygning opførtes nu paa Hjørnet af „Floks- gyde“ (nu „Skolegade“) og Forlængelſen af „Kildegade“. Det er en ſmuk og rummelig, grundmuret 2 Etages Bygning med en ſtor Dviſtbygning paa, til Bolig for den Catechet, der til- lige er Skolens Oberlærer, og med 10 Claffeværelſer, 6 for Drengeskolen og 4 for Pigeſkolen; Drengeskolens Lokale er i den ſydlige Deel af Bygningen og Pigeſkolens i den nordlige, begge adſkilte fra hverandre. Bygningen er 123 Fod lang og 32 Fod bred; Claffeværelſerne, der i begge Etager have Udgang til en Corridor, ſom er beliggende langs Gadesiden, ere 11 Fod høie. Lærefagene ere for Tiden, foruden de allerede nævnte, ogſaa Naturhiſtorie ſaaavel i Drengeskolen ſom i Pigeſkolen; endvidere Engeliſk, Naturlære og geometriſk Tegning i Drengeskolen. Foruden Catecheten er der ved Skolen ſaſt anſatte 6 Lærere og 2 Lærerinder, endvidere er der 2 Timelærere. Der er 2 Lønningsgrader for Lærerne: ældſt med 50 Tdr. Byg og 600 $\mathcal{R}$, yngſt 50 Tdr. Byg og 300 $\mathcal{R}$, dertil Huusleie- Godtgjørelſe, Brændſel og de lovbefæmte Skolepenge. Den ene Lærerindes faſte Løn er 600 $\mathcal{R}$, den andens 400 $\mathcal{R}$. Be- talingen for Børnene er fra 2 $\mathcal{R}$ til 3 $\mathcal{R}$ maanedligen med Moderation for Søbſtende, og for hver 100 Elever gives der

5 hele og 5 halve Fripladser, ligesom der ogsaa tilstaaes særligt Fripladser for flinke og begavede Børn fra Friskolen, naar de anbefales dertil af Friskolens Overlærer. Børneantallet var ved Nytaar 1860 i Borgerstolen 282, i Gjennemsnit har det været 300. — Den nye Borgerstoles Opførelse — Byggegrunden indbefattet — kostede 23,251 fl .

De ordinerede Catecheters væsentlige Embedsgjerning har været som Førstelærere ved Borgerstolen. Den første Catechet var: Frederik Carl Rosen, født 1787 $\frac{1}{10}$, † 1847 $\frac{1}{4}$, Søn af Toldinspecteur Christian Rosen i Ebeltoft og Hustru Elisabeth Kirstine Sletting, Student fra Nykjøbing 1805, theol. Cand. 1815, Adjunkt i Horsens 1809, ord. Catechet i Horsens og 1ste Lærer ved Borgerstolen 1818 $\frac{1}{4}$, var i dette Embede, indtil han 1827 $\frac{1}{4}$ blev Sognepræst i Hals. Han var gift med Bodil Maria Mandix, † 1865 $\frac{1}{4}$, Datter af Landvæsenes-commissair Ole Mandix til Tamdrup Bisgaard. See isørigt Pag. 161.

Christian Wagge Jensen, født 1789 $\frac{1}{11}$ i Karlebo, Student fra Frederiksborg 1806, theol. Cand. 1810, Adjunct i Frederiksborg 1813, Sognepræst i Meirup 1819, ord. Catechet i Rudkjøbing 1821, ord. Catechet i Horsens 1827 $\frac{1}{11}$, derfra kom han 1834 $\frac{1}{4}$ til Fredericia som Sognepræst ved Trinitatis Kirke, entl. 1836 og † s. A. Han var gift med Anna Cathrine Hein.

Peter Carl Junius Rasmussen, født 1808 $\frac{1}{4}$, † 1861 $\frac{1}{4}$ som Sognepræst i Rise; Søn af Apotheker Chr. L. Rasmussen i Grønskjøbing og Hustru Anna Dorothea Frich, Student 1825, Adjunct i Odense 1830, ord. Catechet i Horsens 1834 $\frac{1}{4}$, Sognepræst i Marstal 1843, Sognepræst i Rise 1854. Han var gift 1ste Gang med Andrea Christiane Nicoline Grove, Datter af Generalfrigscommissair A. C. G. Grove, og 2den Gang med Charlotte Frederikke Marie Christine Grove, Datter af Sølieutenant N. J. C. Grove.

Førgen Otto Fabricius, født 1810 $\frac{1}{2}$ i Naffov, Søn af daværende Styrmand og Maanedslieutenant, senere

Tolbdejtent Lorenz Peter Fabricius og Hustru Ferce Kirstine Noer, Student 1828, pers. Capellan i Hørlev 1836, ord. Catechet i Horsens 1843 $\frac{1}{2}$, Sognepræst i Nørre-Snebe-Eistrup 1849 $\frac{1}{2}$, Provst 1856, Sognepræst i Lundum-Hansted $\frac{1}{2}$ 1858, Sognepræst i Magleby paa Langeland 1869. Han er gift med Jensine Cathrine Rasmus, Datter af Provst J. Chr. Rasmus, i Hørlev.

Victor Salomon, see blandt Adjuncterne, ord. Catechet i Horsens fra 1849 $\frac{2}{4}$ til 1854 $\frac{1}{2}$, da han blev Sognepræst i Vetterløv-Høm.

Jens Ludvig Frederik Wagger, født 1813 $\frac{2}{2}$, Søn af Fabrikant J. L. Wagger i Kjøbenhavn, Student 1830, Institutbestyrer i Kallundborg 1839, ord. Catechet i Horsens 1854 $\frac{2}{2}$, Sognepræst i Aldum 1859 $\frac{1}{2}$, † 1860 $\frac{1}{2}$. Han var gift med Caroline Marie Frederikke Bernsee, Datter af Carl Fr. Bernsee, Læge i Kjøbenhavn.

Anders Herskind, født 1823 $\frac{1}{1}$, Søn af Consul Jens Skibby Herskind i Aalborg og Hustru Anna Kirstine Elmquist, Student 1843, ord. Catechet i Ebeltoft 1856 $\frac{1}{2}$, ord. Catechet i Horsens 1860 $\frac{2}{2}$, Sognepræst i Nexø 1867 $\frac{2}{2}$, Sognepræst i Holbek 1876.

Edvard Albert Waadh, født 1821, Søn af Over- og Underrets-Procurator G. A. Waadh og Hustru Ane M. Wolmeister i Slagelse, Student 1838, Sognepræst i Rosel 1853 $\frac{1}{2}$, forjaget af den thidske Regering 1864, ord. Catechet i Horsens 1867 $\frac{1}{2}$. Han er gift med Laura Arcadia Hindberg, Datter af Tolbcasferer C. Hindberg i Kjøbenhavn. Pastor Waadh er, som sagt, 1ste Lærer ved Borgerstolen; det øvrige Lærerpersonale er:

B. Nielsen, Seminarist 1845, ansat 1847 $\frac{3}{2}$.

M. Jensen, Seminarist 1847, ansat 1849 $\frac{2}{2}$.

D. C. Glud, Seminarist 1860, ansat 1860 $\frac{1}{2}$.

B. Hübe, Seminarist 1859, ansat 1860 $\frac{1}{2}$.

N. Hansen, Seminarist 1862, cft. 1862 $\frac{2}{2}$, Kaldsbrev 1863 $\frac{1}{2}$ og Kaldsbrev til Horsens 1867 $\frac{1}{2}$.

E. Birch, Seminarist 1869, ansat 1874 †.

Lærerinde Frøken Jessen, ansat 1864.

Lærerinde Frøken Lauritzen, ansat 1860.

Syngelærer er Chordegn Olsen og Gymnastik- og Svømme- lærer Capt. Voigt. Tidligere Lærere ved Skolen: Seminarist Mørch og Seminarist A. Rasmussen, begge døde.

Samtidigt med Reformen af Borger-skolen besluttedes ogsaa væsentlige Forandringer ved Fri-skolen. Det vedtoges, at Skolen skulde have 6 Drengelasfer og 6 Pige-lasfer, Halvdags- Underviisning for hver, Drengene om Formiddagen og Pigerne om Eftermiddagen, 3 Timer dagligen hver. Underviisnings- Fagene skulde nu være Dansk, Religion, Geographi, Fædre- lands-historie, Skrivning, Regning, samt Sang og Gymnastik. I hver af de 3 øverste Pige-lasfer skulde der gives Underviis- ning i Haandgjerning 4 Timer ugenlig. Det vedtoges tillige at Forældrene skulde betale et lille aarligt Skolebidrag for deres Børns Underviisning, dog ikke over 1 R aarligt. Fri- skolen fik, ligesom Borger-skolen, en ny, smuk, grundmuret Byg- ning, 2 Etager høi med en rummelig Øvst til Bolig for Overlæreren. Til Bygge- og Gaardsplads blev indkjøbt en tilstrækkelig stor Deel af Gartner Petersens Have, saa at den nye Skolebygning's Hovedfaçade kom til at være langs Heste- dams Alleen, nu „Alleegaden“. Denne nye Bygning med Byggeplads kom til at koste 17,196 R . Da Skolen toges i Brug 1860, beghyndtes der med ca. 600 Børn, men Antallet steg snart, og flere Clasfer maatte efterhaanden oprettes. I Mai 1864 var der 700 Børn, en 7de Dreng- og en 7de Pige-lasfe kom nu til. I Juni 1866 var Børnetallet steget til 766, nu kom den 8de Clasfe til, og da der i Mai 1870 var 897 Børn i Skolen, blev der oprettet endnu en Clasfe, saa der blev 9 Drengelasfer og 9 Pige-lasfer; dermed vare alle de fra først af indrettede Clasfeværelser tagne i Brug. Siden 1870 har der været først nogen Forøgelse i Børnetallet indtil 909, men derefter nogen Formindskelse. Pige-børnene i de 3 øverste Clasfer kunne, naar det ønskes af Forældrene,

faae 4 Timers ugenlig Underviisning i Haandgjerning, men i de 3 mellemste Classer skulle de have 6 Timers ugenlig Underviisning deri. En hensigtsmæssig Ordning af Underviisningen i de øverste Classer tilstøder, at de flinkeste Elever kunne samles i de 2 øverste Classer; hvorimod de, der staae tilbage, kunne udskrives fra 4de og 5te Klasse. Disse flinkeste Elever, ofte 10 à 12 Aar gamle, kunne da gaae over til Borgerstolen og faae Fripladser der, selvsølgelig med Opoffrelse af den halve Dags Frihed til Arbejdsfortjeneste, som Børnene havde i Fristolen. Der foreligger igrigt Forslag til, at Skolen herefter maa kunne byde Eleverne en højdigere Underviisning, end den nuværende Halvdags-Skolegang med 3 Timer kan skaffe dem, ved en Udvidelse af Underviisningstiden og derved muliggjort Indførelse af Underviisning i Engelsk og Tydsk i de 2 øverste Drengelasser, samt Forøgelse af Underviisningen i Danst og Retskrivning for Drengene og Haandgjerning for Pigerne.

Fristolens Lærer-Personale er 6 Lærere og 4 Lærerinder, nemlig:

Jens Peter Loft, Overlærer, født 1825, Seminarist 1847, Lærer i Borgerstolen 1850, i Fristolen 1858, blev Overlærer ved Grabows Død.

Hermann Wilhelm Bentzen, født 1828, Seminarist 1849, kaldet til Fristolen 1855.

August Peter Christian Lammers, født 1832, Seminarist 1855, kaldet til Fristolen 1858; tillige Gynastiklærer.

Poul Christian Nyholm, født 1840, Seminarist 1861, kaldet til Fristolen 1862; tillige Gynastiklærer.

Jens Poul Bedel Jensen, født 1847, Seminarist 1866, kaldet til Fristolen 1871.

Emil Meyer, født 1849, Seminarist 1873, kaldet til Fristolen 1875.

Cathrine Sophie Marie Becker, f. 1835, tog Lærerindeexamen 1861, kaldet 1866 til Lærerinde i Fristolen.

Marie Mørch-Rasmussen (Enke efter fornævnte Lærer

A. Rasmussen ved Borgerstolen), født 1847, ikke exam., ansat ved Friskolen 1870, fast ansat 1877.

Hanne Olsen, født 1845, ikke exam., ansat 1876.

Sophie Mejer, født 1840, ikke exam., est.

Eigesom ved Borgerstolen er der for Lærerne 2 Lønningsgrader: ældste med 600 *R* og 50 Tdr. Byg efter Cap.-Tægt og yngste med 300 *R* og 50 Tdr. Byg efter Cap.-Tægt foruden Brændsel og Huusleiegodtgjørelse. Overlæreren har Bolig paa Stolen.

De to Lærerinder have fast Løn 200 *R* og 33½ Td. Byg efter C.-T., foruden Brændsel og Huusleie-Godtgjørelse, den Tredie 480 *R* fast Løn og den Fjerde 320 *R*.

Af tidligere Lærere ved Friskolen bør særligt fremhæves den dygtige og nidkjære Overlærer Grabow.

Til Horsens Borgerstole er der ingen Legater. Dette er derimod Tilfældet med Hensyn til Friskolen. Svad Negotiant Gjøvdad, Etatsr. Lichtenberg, Proc. B. Fædder, Kjøbmand J. Jørgen Lindvig og Cancellir. Jochum Lichtenhjelm skjenkede til Skolens Oprettelse og Vedligeholdelse er allerede omtalt. Flere Legater vare følgende: Elisabeth Lugaard, Jens Duffens Enke, gav 1758 1/8 100 *R* d. Cour. — 1759 3/4 gav Major Andreas Souman 13 *R* 2 *K* og 1760 1/2 Justinus Wickmann Hulle, ref. Cap. i Horsens, 20 *R*. — Casper Wormann gav Herlighedens af 2 Gaarde i Hundslund. — 1765 5/8 gav Georg Chr. Eberhardt og Hustru 25 *R*. — 1776 1/2 Borgem. Høstmark 66 *R* 4 *K*. — 1776 3/4 Sadelmager Claus Andersen og Hustru 200 *R*. — 1811 7/8 Nille Crondahl 300 *R*, hvortil hendes Arvinger lagde 50 *R*. — Endvidere have Generalmajor Schinkel i 1791 skjenket 800 *R* og Kammerherreinde Villienstjold i 1797 ogsaa 800 *R*, Begge til Spindestolen. — Brygger Carl Henrik Ording og Hustru gave i 1825 1/3 til Fattigskolen i Horsens 100 *R*.

Udgifterne til Communens Skolevæsen var i 1876 beregnet til 34,956 *R*, og til Dækning deraf Communens Tilskud til ca. 25,755 *R* — en betydelig Forskjel fra Udgifterne f. Ex.

30 Aar tidligere; thi i 1846 beløb Udgiften til Skolevæsenet sig kun til 2,594 R 26 $\frac{1}{2}$ S , nemlig til Borger-skolen, Friskolen bestod ved sine egne Legat-Indtægter; men — de forandrede Forhold og Tidens Fordringer har gjort alt det nødvendigt, som ved sin Udførelse har forøget Udgifterne saa betydeligt.

Ved Siden af Communens Skoler vedbleve private Skoler selvsølgelig at bestaae. Saaledes var der i Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede en saakaldt „thdsk Skole“, der holdtes af Marcus Henriksen, født i Mossbøl 1756 og død i Horsens 1835. En anden Skole holdtes af N. Lander, indtil han blev ansat som Lærer ved Friskolen, og derpaa af S. Fuglslev, indtil denne ansattes som Lærer ved Borger-skolen. I 1829 oprettede Julin-Fabricius et privat Institut i Ohen nærmest for Drengene. I en lang Aarrække havde derpaa Carl Rosing, Søn af Ohens Sognepræst, et godt anseet Drengeskole-Institut, der i hvert Fald en Tid lang havde et betydeligt Antal (70 à 80) Elever, inddeelte i 6 Classer med 4 Lærere foruden Bestyreren selv. Nu er der i Ohen en privat Realskole med ca. 70 Elever, Bestyreren er Cand. phil. Nicolai Frederik Stegmann, Student fra Horsens 1866. Skolen oprettedes i 1870 af Lærerne Becker og Lørskleff, men overtoges i 1874 af Stegmann. Foruden Bestyreren er der 3 fastansatte Lærere, for Tiden Seminaristerne J. Jeppesen, H. Nielsen og theol. Cand. C. C. V. Enghoff; Sang og Gymnastik undervise 2 Time-lærere i. En Forberedelsesskole for Elever til Latinskolen er oprettet af Adjuncterne, for at bøde paa, at Latinskolens 2 nederste Classer bleve nedlagte ved den seneste Reform af Skolen. I August 1876 havde den 35 Elever. Af betydeligere Pige-skoler var der tidligere Fru Fischers Institut og senere Frøken Hahns Institut. Nu er der Frøken Mommers Pige-Institut med ca. 85 Elever, Frøken Schowgaardts med ca. 50 Elever og Frøken R. Møllers med ca. 45 Elever. Endvidere er der 3 Dreng-Forberedelsesskoler, nemlig: Frøken Bruuns med ca. 45 Elever, Frøken Jessens med ca. 22 Elever og Fru Selmers

med ca. 20 Elever. En catholsk Skole har 19 Elever, Dreng og Piger tilsammen. Desuden er der nogle Bogeskoler.

I Byens kommunale og private Skoler (Bogeskolerne fra-regnede) undervises altsaa ca. 150 Børn.

Særligt bør endnu 2 Underviisnings-Anstalter i Byen fremhæves, der begge skulde private Foreninger deres Oprettelse, og begge ere til stor Nytte for de Unge, navnlig for de vordende Haandværkere og Industridrivende; nemlig „Den Rosing-Ræderste Aften-skole“ og „Horsens Haandværkerforenings tekniske Skole“. Den Førstnævnte har sit Navn efter de 2 nidkjære Mænd, der have efterladt sig et saa godt Minde i Horsens, Sognepræst Rosing og Borgemeister Ræder; idet der nemlig ved deres Bestræbelser den 28de Januar 1829 af en talrig Forsamling i Anledning af Kong Frederik den 6tes Fødselsdag stiftedes „Selskabet for Søndags-skolerne i Horsens“, hvis Niemed var ved Oprettelse af Søndags-skoler at give den fattige confirmerede Ungdom i Byen Leilighed til at vedligeholde og forbedre de Kundskaber og Færdigheder, som de i deres Skolegang have erhvervet. Selskabets første Directeurer vare, foruden Kammerherre Oberst Klindt som Formand og Kjøbmand Knud Monberg som Kassierer, endvidere Borgemeister Ræder, Sognepræst Rosing, Justitsraad Feddersen, Consul Secher, Stræddermester J. Naby og Smedermester L. Thuesen. Skolen begyndte sin Virksomhed den 12te April 1829. Underviisningen skulde gives aldeles fri Søndag Eftermiddagene for Læringer o. L., af Svende ventedes et efter deres Forhold passende Bidrag. Læregjenstandene skulde være Læsning, Regning, Skrivning, Skriftlæsning, Rettskrivning og, om det ønskedes, tillige Tegning. Eleverne deelede i 3 Afdelinger — „Skoler“; Skolebøgen controlleredes af Inspecteurer, Prøver afholdtes og Klidsbelønninger uddeelede. Udgifterne til Lærernes Løn, Anskaffelse af Skrive- og Tegne-Bøger, Præmier, Lys og Brændsel osv. udrededes af Bidrag og Gaver fra Selskabets Medlemmer og Belgjørere. Søndags-Skolen vedblev sin Virksomhed saaledes, som anthydet, indtil 1864, og, at den gjorde

sin Nytte, derom var der mange Vidnesbyrd. Stærkt Besøg havde Skolen vel ikke havt, 40—50 Elever i flere Aar; efterhaanden aftog det mere og mere, for en Deel vel paa Grund af forandrede Tidsforhold, og i 1864 besluttede Selskabet forsøgsviis at ophøre med Søndags-Underviisningen og derimod at oprette en Aften-skole med 2 Timers Underviisning 2 Gange ugenligen. Til en saadan blev derpaa Skolen omdannet, og Statsraad Røder og Frue, der ved Testamente 1860 $\frac{1}{2}$ havde skænket 2000 $\mathcal{R}$ til et Legat for „Søndags-skolen“, bifaldt i 1866 den fste Forandring og tillode, at Legatet nu maatte gaae over til „Aften-skolen“ og, at denne maatte bære Navn af „Den Rosing-Røderske Aften-skole“; under dette Navn virker den endnu, men har som Lærefag nu kun Regning, Skrivning og Rettskrivning. Elevtallet er for Tiden omtrent 80. Nu faaer Skolen et Tilskud aarligt fra Skanderborg Amts Skolefond, stort 200 $\mathcal{R}$ og siden 1874 med Byraadets Samtykke fra Byens Skolevæsen 150 $\mathcal{R}$ aarligt⁶⁰²).

Horsens Haandværker-Forenings tekniske Skole oprettedes 1857 $\frac{1}{2}$ under Navn af nævnte Forenings „Tegn-skole“, saaledes kaldet, fordi Hovedfaget skulde være Tegning, der med Rette ansaaes for særligt vigtigt for vordende Haandværkere og Industriadrivende. I Begyndelsen omfattede Underviisningen Frihaands-Tegning, Perspektiv-Tegning, geometrisk Tegning og Fagtegning for de forskjellige Haandværk, senere ogsaa Maskintegning. I Skoleaaret 187 $\frac{2}{3}$ optoges tillige Mathematik og Physik som Lærefag, ogsaa i Brevstii, Bogføring og Overflags-Beregninger undervises der. I Lighed med andre større tekniske Skoler er denne Skoles Formaal tredobelt, nemlig: at virke som en Haandværks- og Industri-Skole, som en Fortsættelses-Skole for Børneskolen og som en teknisk og kunstnerisk Forberedelses-Skole. I Henhold hertil er Skolen deelt i 8 Classer, hvoraf de 2 ere Forberedelses-Classer i Frihaands- og geometrisk Tegning, derfra gaaes over enten til

⁶⁰²) cfr. Søndags-skolens Prot.

en af de 2 Fagklasser — for Murere, Træarbejdere o. besl. eller for Metalarbejdere — eller til den anden Frihaands- og Perspektiv-Tegnings Klasse; samtidigt med sidstnævnte Klasse kunne flinke Elever ogsaa benytte Malerclassen. I 7de Klasse undervises der i Mathematil og Physik og i den 8de i Stiil-øvelse med særlig Anvendelse paa Drevstiil og Bogføring, samt i Overslags-Beregninger. Underviisningen gives paa Søndags-Aftenerne; dog er der ogsaa en Søndags-Underviisning, navnlig for Viderekomne. Af og til samles alle Eleverne for at overvære Foredrag. Skolen er en Betalingskole, og den halvårlige Betaling er fra 4 *R* til 7 *R* i Forhold til Timetallet; 16 Timer ugenligt er det højeste Timetal, Skolen hidtil har kunnet bøde. Et Udvalg af Elevernes Arbejder sendes ved Skoleaarets Slutning til Kjøbenhavn til Bedømmelse af Bestyrelsen for den derværende tekniske Skole. Præmier uddeles til Eleverne hvert Aar under Hensyn til Bestaffenheden af de fremlagte Prøver, Flib og stadige Skolebesøg. I Skolens første Aar var Elevtallet kun ca. 30, i 18 $\frac{1}{2}$ var der 40 Elever, i næste Aar ca. 50, men nu steg Elevtallet hvert Aar; i 18 $\frac{1}{4}$ var det 120, i 18 $\frac{3}{8}$ var det 232 og ved det nuværende Skoleaars Begyndelse 251. De Skoleføgendes store Fleertal ere Haandværks-Lærlinge, men ogsaa en Deel Svende og nogle Uconfirmerede benytte Skolen. Det stærkt stigende Elevtal og i det Hele taget Hensynet til Skolens fremtidige Udvikling gjorde det nødvendigt, at Skolen kunde faae sin egen særlige Bygning. Dette gik ogsaa „Haandværks- og Sang-Foreningen“ med stor Beredvillighed ind paa, og i 1875 reistes en saadan rummelig og hensigtsmæssig Bygning i Foreningens Have, indviedes den 15de October s. A. og toges fort efter i Brug af Skolen. Den kostede Foreningen ca. 24,000 *R*, hvoraf de 20,000 tilveiebragtes ved Laan. I en længere Aar-række maatte Skolens Udgifter, foruden af Elevernes Betaling, bæres af „Haandværks- og Sang-Foreningens“ Kasse alene, kun med Understøttelse af Skanderborg Amts Skolefond, der fra Skolens Oprettelse af i Regelen har ydet 300 *R* aarligt. I

Skoleaaret 187 $\frac{1}{2}$ tilstod Cultusministeriet Skolen en Understøttelse af 160 *R* til Anskaffelse af Underviisningsmidler, ligesaa i de 2 følgende Aar. I samme Aar testamenterede Gartner Peter Michael Hølstrop i Horsens 3000 *R* til Skolen, og 1874 stiftede Hoffjægermester Schütte til Bygholm et Legat paa 1000 *R* til Bedste for Skolen. Nu begyndte Skolen ogsaa at faae Understøttelse aarligt fra Statskassen, ligesom ogsaa baade Horsens Commune og Horsens Sparekasse give aarlige Bidrag til den. Indtægten var i Skoleaaret 187 $\frac{1}{2}$ saaledes 3,407 *R* 31 *Ø*, deraf: Skolepenge 787 *R*, Legatrenter 160 *R*, Leie af Lærerboligen 200 *R*, Bidrag fra Communen 400 *R*, fra Sparekassen 300 *R*, fra Skolefondet 300 *R*, gennem Indenrigs-Ministeriet 700 *R* og gennem Cultusministeriet 120 *R*; de 440 *R* 31 *Ø*, som manglede til Dækning af Udgifterne tilskjødes fra „Haandværker-Foreningen“. Blandt Udgifterne vare 1,430 *R*: Løn til Lærerne, 1100 *R* Renter og Afdrag af Byggegjælden, 189 *R* 93 *Ø* til Inventariets Udvidelse og Vedligeholdelse, 120 *R* til den physiske Samling, Resten til Belysning, Brændsel, Præmier m. m. — Skolens Anliggender staae under en af Haandværker- og Sang-Foreningen særligt dertil valgt Bestyrelse; dens Forstander er P. Nielsen, den Lærer ved Borger-skolen, der lige fra Skolens Oprettelse af saa nidkjært og dygtigt har taget sig af den ⁶⁰³).

18. Stiftelser og Legater for Trængende.

I gammel Tid sammentiggede de Fattige, hvad de behøvede til Livsophold, fik Hjælp fra Klostrene eller optoges i Hellig-Nands-Huset, naar de ikke længere som „Guds Fattige“ formaaede at sammentigge nok til Fornødenhed ved at gaae om og bede om „Guds Almisse“. Efterat Klostrene vare ophævede,

⁶⁰³) Aarsberetning fra Horsens Haandværkerforenings tekniske Skole 1875 —76 og Meddelelser fra Forstanderen.

og Hospitalet i Horsens kom i Stedet for det forðums Hellig-Nands-Huus der, fik vel nogle af disse „fattige, syge, faarede Menneſter, som for deres Sygdoms og Skrøbeligheds Skyld ikke kunde gaae og tigge deres Brød — Sted og Værelse — og nødtørftigt Underhold“ (ſee Pag. 167) i Hospitalet; men den langt større Deel maatte, ligesom i tidligere Tider, leve hovedſageligen af Tiggeri. En lille Hjælp fik Nogle af de Gaver, ſom lagdes i „de Fattiges Bloch“ i Kirkerne, det var dog kun lidt. Saaledes ſees af Kirkeregnſkabet for 1624⁶⁰⁴), at hele Beløbet for det Aar i Blokken var 19 Dal. 3 Mk. 5 ſ.; deraf uddeeltet i St. Jbs Kirke den 22de December „vdi Preſternis oc Muff Ibſenns⁶⁰⁵) Reuerelſe till de fattige 9 Dal. 1 Mk. 1 ſ.“ — „ſholemeſter“ (o: Latinskolens Rector) fik 9 Dal. til at dele iblandt „ſholebørnene“ — „Noch giſſuet 1 fattig ſholens perſon epter Borgem. Børgenſens Begiering till 3 Allen Wadmell — Allen 12 ſ. — er 2 Mk. 4 ſ.“ — endvidere til 9 fattige Syge, „ſom laae hjemme“ 1 Dal. i Alt. Af Raadſtuebogen, begyndt 1631, ſees, at der ogsaa jevnlig ibømtes Bøder — for „Perlement“, „Bordag“, Slagsmaal, Vold o. deſl. — ikke blot til Byen eller „til Raadhufit“, men ogsaa til de Fattige. 1631 $\frac{1}{2}$ ſ. Ex. fik „Dens Worthengen afftingitt for dend Perlement han var vdi medt Hans Mayen Skiper. Skall giſſue der for thill Byens Kemner 1 Rixdl. och 1 Mk. thill di fattige“. Af Raadſtuebogen ſees ogsaa, at der gaves lidt til de Fattige af dem, ſom toge Borgerſkab i Byen. Gilder og Laug hjalp ogsaa ſærligt deres fattige Gildes- og Laugs-Brødre. Af Snekernes Laugsbog, begyndt 1684, (den ældſte tilbageværende), ſees f. Ex., at der i Laugets Bode blandt Mere ogsaa fandtes „De Fattiges Bøſſe“; og 1696 ibømtes en Meſter en Bøde af 10 Mark Danſk til „Laugets Fattige“, fordi han havde taget nogle Dreng i Lære paa kun 3 Aar og ſaa havde taget Penge af dem for den øvrige Tid, de efter Vedtægterne ſkulde have ſtaaet i Lære. Foran i Sneklerlaugets

⁶⁰⁴) Doc. Rbh. A.

⁶⁰⁵) Raadmand og Kirkeværge.

Contractbog, begyndt 1684, er der et Uddrag af den ældre Bog fra 1603 af, og, naar det der f. Ex. under 1607 hedder, at Hans Christensen ved Indskrivningen af en Læredreng gav „som andre før ham havde givet“, 4 fl. til „Laugets Fattige“ (foruden 1 Td. Öl til Lauget), sees deraf, at Stiften var saaledes.

Forholdene bleve selvfølgeligen med Tiden anderledens. Foruden det tidligere omtalte Hospital er der nemlig efterhaanden blevet oprettet flere milde Stiftelser ved privat Godgjørenhed og skjænkter en Deel, endog betydelige, Legater for værdige Trængende, for at de kunne fries fra at komme ind under den offentlige Fattigforsørgelse.

Den ældste af disse Stiftelser er den saa kaldte „Svane-Volig“ eller „Himmeriges Boder“. Den er stiftet af Borgemeister Hans Cluffen Ribers Enke, Anna Hansdatter Svane (see Pag. 194), ved Gavebrev 1631 ²⁹. Den nærmeste Anledning til denne hendes gode Gjerning, hvoraf saa Mange i Løbet af snart 250 Aar har havt godt, var ifølge hendes egne Ord i Fundatsen hendes Taknemlighed mod Guds gode Forsyn, som havde bevaret hende og hendes Børn; da hun var flygtet for Fjenden og opholdt sig paa fremmed Sted, indtil Fjenden var borte, og de saa kom „med Fred og Sundhed hjem til Land og Huus“. Hun gav nu den første nye Bygning, hun lod opføre igjen i Stedet for den, Fjenden havde nedbrudt, nemlig 3 Boder (9 Fag Huus) i Fugholm, til Volig for „3 fattige, ærlige, forarmede og hjælpeløse Enter — som Borgemeister med Raad og Sognepræst kjendes det værdige og sig skikkeligen og ærligen vil forholde“. Saa længe, hun levede, holdt hun selv Bygningen vedlige, og til dens Vedligeholdelse efter hendes Død skjænkede hun 100 Speciesdaler, dog med den Tillægsbestemmelse, at, hvis noget af Renten kunde blive tilovers deraf, skulde det uddeles til de „Fattige i Husene“. Den nuværende Bygning blev isøvrigt, ifølge Inscriptionen derpaa, ved dette Legats „redelige Anvendelse“ opført i 1785. Over Indgangen er der en Steen indmuret, og paa denne er der i

Hauterelief Billedet af en Svane. Nu have 7 Enfer Bolig der.

„Flensburgs Enkebolig“ stiftedes ved Fundats 1790 $\frac{2}{3}$ af Borgemeester og Cancelliraad Andreas Hansen Flensburg og Hustru Anna Catharina Stephansdatter „til en taknemlig Amindelse om Forslynets mange Velgjerninger og naadige Følser, hvoraf vi“, sige de i Fundatsen, „i vor Ungdom indtil hvide Alderdom her i Horsens have haft saa mange Prøver“. De gave dertil en 2 Etages Gaard paa nordre Side af Nørregade samt 2 Gaards Aul paa Byens Mark. Med Stedet fulgte Gaardsrum og Have. Stiftelsen er bestemt for 8 skikkelige og trængende Borgere, der foruden hver sin Stue med et lille Køkken til ogsaa faae en Pengehjælp.

„Horsens borgerlige Stiftelse“ er oprettet af „Selskabet til Understøttelse for værdige gamle og trængende Borgere og deres Enfer i Horsens“, stiftet i 1844 og traadt i Virksomhed fra 1845 $\frac{1}{2}$ af. Selskabet vedtog, at det foreløbigt kun vilde understøtte med Pengehjælp; men, at kunne engang tilveiebringe Boliger for saadanne Gamle, stod dog fra først af som et Dømed, man, naar Midlerne dertil opnaaedes, vilde søge at naae. Det bestemtes, at der skulde dannes et fast Fond af, hvad der ved Selskabets Stiftelse sammenskjødes af Medlemmerne; det skulde forøges efterhaanden deels ved de Gaver, som Giverne udtrykkelig bestemte dertil, deels ved $\frac{1}{2}$ af de indkommende aarlige Bidrag — endvidere et disponibelt Fond, som skulde bestaae af Renterne af det faste Fond, af de Gaver, som af Giverne udtrykkelig bestemtes til Uddeling, samt af $\frac{2}{3}$ af de aarlige Bidrag. I 1867 lykkedes det endeligt Selskabet ved Hjælp af særlige Bidrag fra „Haandværkerforeningen“ og Byens Beboere, at faae den længe ønskede Bolig opført, en 2 Etages Bygning i Albegadens Forlængelse med Udhuse, Gaardsplads og Have. Til Optagelse i Stiftelsen og i det Hele taget til Understøttelse af Selskabet have kun de Afgang, som ere forsørgelsesberettigede i Horsens, i 10 Aar have haft stadig Bopæl der som Borgere eller Næringsdrivende,

er 60 Aar, i hvert Fald 50 Aar, gammel, ikke nyder offentlig Fattigunderstøttelse eller er Lem i Hospitalet eller Enteboligerne, og er værdig og trængende. Foruden ved nævnte Friboliger, søger Selskabet ogsaa at understøtte Trængende med Huusleiehjælp.

En lignende Stiftelse, som et „Borger-Ashyl“, er „M. G. Nitsches og Hustrues Stiftelse“, opført 1875 ved Siden af foransførte „borgerlige Stiftelse“ ved et af nævnte Nitsche, forh. Farver i Byen, og Hustru dertil særligt i 1847 stiftet Legat, stort 29,055 *M.* I denne Bygning kan der optages 4 gamle, trængende borgerlige Vægtepar, som hvert faaer 2 Bærelser og Køkken, samt 6 gamle trængende Borgerenker eller ugifte Borgere, der hver faaer 1 Værelse og Afgang til Køkken. Til Hovedbygningen hører et Udhuus, hvori der er Vaskeluus, Kullestue, Brændselrum m. m.

Til disse milde Stiftelser maa ogsaa regnes „Børne-ashyl“. Tanken om et saadant opstod i 1840 og allerede den 14de Novbr. j. A. begyndte et saadant Ashyl sin Virksomhed med 17 Børn og i et leiet Locale. Børneantallet steg efterhaanden til 50. Da Leietiden var omme i 1845, købte Ashylbestyrelsen en Eiendom i Borgegade, hvorved der rigtignok paadroges Ashylet en Gjæld af ca. 800 *⊘*; men Velvillien for Ashylet viste sig ogsaa ved forsøgede Bidrag og betydelige Gaver til det, saaledes skænkede Enkegrevinde Knyp Hansen, en af Byens godgjørende Damer, det 1000 *⊘*, og i 1855 blev Gjælden fuldkommen afviklet. Andre af Ashylets Velgjørere vare Landinspecteur Hastrup, Kjøbmand Hammer — der i 1869 skænkede Ashylet en Creditobligation paa 1000 *⊘* — Baronesjerne Juel-Wind Friis o. Fl. Fra 1862 var Ashylet ved en Udvidelse af Localet sat i Stand til at modtage 60 Børn; men der trængtes til endnu mere Udvidelse af Ashylets Virksomhed, og dette opnaaedes ogsaa; da den nysnævnte M. G. Nitsche og Hustru ved Testamente i 1847 skænkede 6000 *⊘* til et nyt Børne-ashyl i Horsens. Ved Salg af den gamle Ashylbygning og Tilveiebringelsen af, hvad der videre behøvedes, i Forbindelse med

den store Gave fra Nitschle har Asylet nu faaet en i 1875 opført smuk Bygning i Alleegaden, der kan modtage 100 smaa Børn til Ophold om Dagen og Underviisning, og tillige afgiver Bolig for Asylmoderen og en Lærerinde. Børneasylets Bestyrelse bestaaer af 12 Damer og 6 Herrer. Det bestaaer ved aarlige Bidrag, Gaver og nogle Renter.

Til værdige Trængende, som ikke ere under Fattigforsørgelse eller optagne i Byens Hospital, er der i Horsens stiftet mange Legater af godgjørende Mænd og Qvinder.

Foruden de ved foransførte Stiftelser omtalte, skal endvidere nævnes:

1620 $\frac{1}{3}$ havde 4 Horsens-Borgere udstedt deres Brev for, at de i Anledning af deres Frelse fra Havsnød vilde skænke i Alt 174 Sletdl. til Huusarme i Byen. Af denne Sum har i hvert Fald Borgem. C. v. Baden ogsaa modtaget 21 Dl. fra den Ene af dem, og Renten af den hele Sum, 174 Dl., er bleven betalt til 1656, ifølge et Notat i Borgem. Johum Rodenborgs Reversal 1667; men, hvordan det saa videre er gaaet dermed, vides ikke.

1630 $\frac{2}{3}$ skænkede Raadm. Oluf Ibsen — i taknemlig Erkjendelse af, at han var ført heldigt gennem Krigens Trængsler og tilbage til Huus og Hjem, som han for Fjendens Skyld havde maattet forlade — et Pantebrev paa 180 R til Byen; en Trediedeel af Renten skulde tilfalde de Huusarme.

Af Erkebiskop Hans Hansen Svanes og Hustrues Maria Fiurens Legat 1655 til Byen, stort 1250 Sletdl., skal en Deel af Renten tildeles „sengeliggende Huusarme“ i Byen ⁶⁰⁶).

Gedffe Lucasdatter paa Thyrestrup, Enke efter Laurits Lauritsen Friis, testamenterede 400 R til „fattige Enker og

⁶⁰⁶) Da efter Fundatsen bestandig $\frac{1}{3}$ af Renten skulde henlægges til Forsørgelsen af Capitalen, er denne med Aarene og de forandrede Lidsforhold voget saa bethdeligt, at den allerede 1756 var 3000 R .

fengeliggende og nødtørftige Stakler i Horsens". Fundats 1706 $\frac{1}{10}$ ⁶⁰⁷).

Dorthea Hansdatter Lottrup ⁶⁰⁸), Enke efter Anders Jensen Thonbo paa Hansstedgaard, testamenterede 200 R til „syge, vansføre og fengeliggende nødtængte Menneſker i Horsens. Fundats 1710 $\frac{1}{5}$.

Margrethe Pedersdatter Bering — gift 1ste Gang med Borgem. Børgen Christoffersen Blimeſter, 2den Gang med Borgem. Morten Diderikſen Cortſen og † 1732 $\frac{1}{4}$ — testamenterede ſom Enke efter ſin ſidſte Mand 200 Sletbl. til „de Fattige“ i Horsens; foruden hvad hun testamenterede til Kirken og Skolen. Fundats 1733 $\frac{1}{5}$.

Hendes Søſtersøn, den af ſine Opdagelſesreifer bekjendte Vitus Jonakſen Bering, Commandeur i ruſſiſk Tjeneste, men født i Horsens og Søn af Jonas Svendsen, Borger og Kirkebørge, og Huſtru Anne Pedersdatter Bering, ſkjænkede ſin Arv efter Forældrene, ca. 140 R , til Byens „Huusarme“. Fundats 1736 $\frac{2}{7}$.

Claus Diderikſen Cortſen, Borger og Handelsmand i Horsens, ſkjænkede paa ſin Søſters, Dorothea Dideriksdatter Cortſens Vegne og efter hendes Anmodning 1000 Sletbl. til Byen, Renten af de 200 ſkulde uddeles til Byens Fattige. Fundats 1740 $\frac{1}{4}$.

Anders Winding, Mag., Sognepræſt i Horsens, ſkjænkede ligeledes 200 Sletbl. til Byens Fattige, og Borgemeſter Stephan Rasmusſen Hofgaard og Huſtru Bodil Børgensdatter Hørbro ſkjænkede 400 R .

⁶⁰⁷) Hun havde førſt været gift med Berthel Fædder i Horsens, hun † 1705 og er med begge ſine Mænd begravet i Gangſted Kirke.

⁶⁰⁸) Datter af Hans Nielsen Lottrup, Sognepræſt i Gubbjerg, født 1657 $\frac{3}{4}$, kom i Huſet hos ſin Faſter, Anne Nielsdatter, Borgem. Christoffer Blimeſters Enke, 1680 gift med Handelsmand Anders Jensen Thonbo i Horsens; hun † 1711 i Horsens, hvorhen hun 1705 fljttede tilbage, efter at have miſket ſin Mand og deres eneſte Barn. Hun fiſtede Hansſted Hoſpital.

Regiments-Feltkjerer Schweithoffer legerede 1742 til Byens Fattige 100 R , og Diderich von Ham 10 R . — Thomas Hansen Vork, Borger i Horsens skænkede i 1743 til de Fattige i Byen 20 R .

Niels Sørensen Malthesen, Handelsmand i Horsens, testamenterede 100 Sletd. til Byens Fattige 1743 $\frac{1}{2}$.

Henrich Lichtenberg, Handelsmand i Horsens, født 1665, † 1745 i Horsens ugift, legerede 1730 $\frac{2}{3}$ 3000 R til Byen, staaende i 30 Gaards-Avl paa Byens Mark; deraf bestemte han noget til Byens Fattige, „gamle og fattige Enter, som leve gudfrygtigt og skikkeligt, men formedelst Alderdom og Skrøbelighed ikke selv kan erhverve sig Brødet; eller fattige og skikkelige gamle Mand, som lige med dem kunne eragtes at være trængende“. Fundatsen oprettedes 1745 $\frac{2}{3}$ af hans Søster søn Etatsraad Gerhard de Lichtenberg til Bidstrup m. m.

Risbmand Jens Jørgen Lindvig, der i sit Testamente 1740 skænkede saa meget til Horsens, havde ogsaa særligt betænkt de Fattige i Byen. Af de 4000 R , han skænkede til den almindelige Fattigkasse, skulde de 20 R af Renten vel gaae til Børn i „den danske Skole“; men Resten af Renten skulde tjene til Underhold af 5 fattige forældreløse Børn og, i Mangel af Saadanne, gives til Forældre, som ei selv kunde klæde og føde deres Børn. Endvidere skulde 48 R af Nim Sogns Ronge-Korn-Tiende uddeles til 6 fattige Enter i Byen; og til Byens Huusarme gav han 1000 R , hvoraf Renten skulde uddeles i Portioner af 2 R til 6 R .

Generalmajor v. Schinckel testamenterede 800 R til Horsens Byes „Fattige saadanne, som man kalder pauvres honteux“. Voets Executor, Kammerherre v. Lillienfjold, tilmeldte Sognepræsten og Magistraten dette i Skriv. 1791 $\frac{1}{3}$.

Kammerherreinde Sophie Charlotte v. Lillienfjold, født Helgen, Enke efter Kammerherre Hans Gustav v. Lillienfjold, skænkede 1797 $\frac{2}{3}$ til „pauvres honteux“ i Horsens 800 R , saaledes, at 8 deraf aarligen skulde nyde Renten af

100 R hver. I 1834 $\frac{1}{2}$ legerede hun endvidere til saadanne Trængende i Byen 500 R .

Jens Monbergs og Mette Frydenbergs Legat oprettedes ifølge deres Villie 1815 $\frac{1}{2}$ af deres Sønner Christian Jensen Monberg og Knud Jensen Monberg, Begge Rjømænd i Horsens. Capitalen var 2500 R , men skulde stadigt forøges ved Oplæggelse af $\frac{1}{4}$ af Renten, saa at der efter hvert fjerde Aar kunde lægges 100 R til Capitalen. De andre $\frac{3}{4}$ af Renten uddeles som Huusleiehjælp til Enker.

Zustermester Niels Christian Elkjær og Hustru Anne Kirstine Walter skændede ved Gavebrev, dat. 1797 R , 1160 R 1 K til Horsens By. Renten af de 500 R skal anvendes til en Dreng som Understøttelse fra hans første Skolelærdoms Tid. Renten af de andre 500 R skal der kjøbes Uden- og Vinned-Klæder for til Julehøitiden til 5 værdige, gamle og meest trængende Menneſter i Horsens; og Resten af Renten deles mellem 5 gamle Fattige til Vederqvælgelse i Sulen.

Brygger Carl Henrik Ording og Hustru Maren Holm testamenterede 1815 $\frac{1}{2}$ til de saakaldte „Himmerigs Boliger“ 100 R .

Ib Andersen, Rjømmand i Horsens, testamenterede 1831 $\frac{1}{2}$ til gamle, trængende Skippere, Styrmand og Søfolk i Horsens 500 R .

Fru Cathrine Elisabeth de Villienſkjold, Enke efter Captain Villienſkjold, og Frøken Christine Charlotte de Villienſkjold stiftede 1835 $\frac{1}{8}$ et Legat til Minde om deres Forældre, Kammerherre og Oberst Anthon Jacob de Villienſkjold og Frue Margrethe de Villienſkjold, født Schjernbeck. Det er 1000 R stort, kaldes „Det Villienſkjoldſke og Schjernbeckſke Legat for 4 værdige og trængende Fattige i Horsens Rjømſtab“.

Bodil Hofgaard, sal. Richtenbergs til Tammestrup Gaard, testamenterede 4266 R 4 K (reduceret til 4000 R) til Fattige; af Renten skulde de $\frac{3}{4}$ gives til de Fattige i Horsens.

Ogfaa i sidste Halvdeel af indværende Aarhundrede er der allerede oprettet flere, endog betydelige, Legater til Bedste for værdige Trængende i Horsens; saaledes:

Enfemadame Wilkens Legat, 1200 *R*; Renten gives til 2 værdige, trængende Borgermænds Døttre i Bhen. St. 1853 $\frac{1}{4}$.

Fruerne Christiane og Amalie Ræders Legat, 8000 *R*; Renten tildeles 2 hæderlige og trængende, ugifte Døttre af kongelige Embedsmænd eller Borgere i Horsens. St. 1860 $\frac{1}{2}$.

Consul R. Seckers og Hustrues Legat, 4000 *R*; Renten tildeles 2 værdige Trængende i Horsens. St. 1853 $\frac{3}{4}$.

Grevinde Rynphausens Legat, 2866 *R* 66 *Gr*, hvoraf Renten tildeles 2 agtværdige og trængende Borger-Enfer eller Døttre i Horsens. St. 1855 $\frac{1}{8}$.

Muurmester Jørgen Hansted og Hustrues Ane Marie Hansdatters Legat, 600 *R*, hvoraf Renten gives til 1 eller 2 værdige, trængende Somfruer i Horsens. St. 1850 $\frac{1}{2}$.

Stiftsprovst E. F. Boesens Legat, 726 *R* 10 *Gr*. Renten deraf gives til en værdig, trængende Enke eller et vel anbefalet Pigebarn i Horsens. St. 1864 $\frac{2}{11}$.

Garber Jacob Sandel Guttmanns og Hustrues Johanne Catrine Poulsens Legat, 2014 *R* 89 *Gr*. Renten gives til 3 værdige og trængende Borgere eller Borgerinder af Haandværkstanden. St. 1866 $\frac{3}{10}$.

Jnger Marie Rudkjøbings Legat, 2,462 *R* 41 *Gr*. Renten tilfalder, efter Giverindens Broders Død, 3 ugifte, værdige Piger. St. 1859 $\frac{7}{11}$.

Røjmand Anthon Madsens og Hustrues Legat, 20,000 *R*. Den halve Rente beholder Giverinden selv, saalænge hun lever. Den anden Halvdeel af Renten deles i 4 Portioner à 40 *R*, 4 Portioner à 30 *R* og 6 Portioner à 20 *R*, som tildeles Familier af Borgerstanden samt Arbeidsmænd og disses Enfer. Ved Giverindens Død fordobles Portionerne. St. 1872 $\frac{2}{3}$.

Hofjægermester August Schüttes Legat for Lemmer i „Den borgerlige Stiftelse“, 2000 *R*, hvorved er bestemt, at Renten af 1000 *R* uddeles til Lemmerne, medens Renten af

de andre 1000 *R* opspares indtil den har naaet 1000 *R*; derefter uddeles Renten af 2000 *R* og saaledes bestandigt udsættes 1000 *R* til Legatets Forøgelse. St. 1872 $\frac{2}{3}$.

Statsraad J. P. Holsts og Hustru Olegaard Svithers Legat, 10,000 *R*. Renten af denne Capital skal tildeles 4 værdige og trængende ugifte Fruentimmer. St. 1872 $\frac{2}{3}$.

M. G. Mitsches og Hustrues Legat, 8000 *R*, hvoraf Renten tilfalder 8 Jomfruer. St. 1847 $\frac{2}{3}$.

Skipper Anders Madsen Jensens Legat, 500 *R*; Renten deraf til hans eller Hustrues Ane Cathrine Betaks meest trængende Slægt. St. 1875 $\frac{2}{3}$.

Catechet Jens Carl Brochners Legat, 2000 *R*, Renten tilfalder efter Søsterens Død 2 værdige, trængende Enker eller Piger af den dannede Klasse⁶⁰⁹).

Foruden foran nævnte milde Stiftelser og Legater for værdige Trængende er der i Horsens forskellige Foreninger, der sigte til lignende Maal; saaledes: „Skipperkassen“, oprettet 1802 til Understøttelse navnlig af trængende Sømænd, deres Enker og Børn. Den stiftedes af 31 Søfarende og 23 Handlende med et Grundfond af 183 *R*; nu er Interessenternes Antal 260, hvoraf ca. 40 Søfarende, og Grundfondet er voget til 24,345 *R*, saa at Kassen ved Generalforsamlingen i Januar 1877 kunde uddele 1680 *R* til Trængende. — „Det almindelige Velgjørenheds Selskab“, hvis Indtægt fremkommer af Medlemsbidrag og Gaver, og som antager sig Familier, navnlig Enker og svagelige og ældre Personer ved Brødhjælp, Huusleiehjælp osv. I Aaret fra $\frac{1}{4}$ 1873 til $\frac{3}{4}$ 1874 havde den saaledes understøttet 187 Familier og en Deel ældre og svagelige Personer. — I mange Aar har der været en „Brøds- og Brændsels-Comitee“ i Byen, der om Vinteren ved Hjælp af indkommende Gaver uddeler nævnte Artikler til værdige Trængende. — En anden Forening giver „Understøttelse til trængende Confirmander“. I velgjørende

⁶⁰⁹) Alt efter vedkommende Documenter i Raadhuus-Archivet.

Diemed virker ligeledes „Horsens Handelsstands Hjælpekasse“ og flere Sygekasser, saaledes „Horsens Sygekasse“, Stomagernes, Stræddernes, Lærernes og Murernes Sygekasser. Endvidere skal nævnes „Den borgerlige Liigkasseforening“, der yder Begravelseshjælp, og „Arbejdernes Byggeförening“, der virker til at skaffe billige og sunde Beboelsesleiligheder, og allerede har faaet opført en dertil bestemt Bygning i Stephansgaden med 18 saadanne Leiligheder. Selvfølgelig er her i Byen tillige „De Fattiges Kasse“ i Virksomhed.

19. Det kommunale Fattigvæsen.

Ifølge Kgl. Forordn. 1708 inddeltes de Fattige, som skulde forføres af Communerne i Classer efter Trangen. Vare de frivillige Bidrag ikke nok til Forsørgelsen, fandt Paaligning paa Byens Beboere Sted efter visse Bestemmelser. En Indberetning 1732 fra Horsens Magistrat til Stiftamtet viser, at der i Byen den Gang var under Forsørgelse 15 Fattige af 1ste Klasse, som fik fra 16 β til 24 β ugenlig Understøttelse, 39 af 2den Klasse med fra 4 β til 12 β ugenlig Understøttelse og 23 Børn af 3die Klasse med fra 4 β til 10 β ugenlig Understøttelse, — i Alt 77 Fattiglemmer. Samtidigt havde Aarhus 106 og Randers 54 Fattiglemmer ⁶¹⁰). I 1766 betalte Horsens By Extraskatten for „238 Fattige“ ⁶¹¹). I Begyndelsen af 19de Aarh. beløb Fattigvæsenets Udgifter sig til henved 3000 R Cour., og dette medgik til en Spindefkole — hvor Børn spandt mod at faae Løn og nogen fri Underviisning, og hvorfra de Ældre kunde faae Hør udleveret til at spinde — til Huusleie, Syges Cuur og Pleie osv., samt til nogen Penge-Understøttelse. I 1823 oprettedes en Fattigforsørgelses- eller Arbeids-Anstalt i en dertil erhvervet Gaard

⁶¹⁰) SAs. Act. 8, 173.

⁶¹¹) Pont. Af. 4, 133.

paa Nørregade, hvor saa en Deel af dem, det alm. Fattigvæsen skulde sørge for, vare Lemmer; de bestjæftigedes iblandt Andet ogsaa med Klædefabrikation, hvormed man dog efter nogle Aars Forløb ophørte. Da Anstalten oprettedes, anbragtes der 21 Fattiglemmer i den; Antallet steg snart til henved 50, i 1841 og en Deel Aar igjennem var Middeltallet ca. 41. Anstalten kostede selvsølgelig Communen ikke lidet; saaledes i 1842 — med Fradrag af Varebeholdningens Værdi, 4273 Portioner varm Mad og 1348 Rugbrød til Fattige udenfor Anstalten, samt Statter og Reparationer o. desl. — i Virkeligheden 1894 R 10 S ; i 1847 — med Fradrag af Brødbuddeling o. desl. — 2257 R 23 S ; og i 1863 beregnedes den at koste Communen 3500 R aarligt, det er næsten 100 R aarligt for hver Person, som anbragtes der. Selvsølgelig maatte det alm. Fattigvæsen tillige understøtte et stort Antal Trængende udenfor Arbeidsanstalten, der med den stærkt vøgende Befolkning og af andre Grunde tiltog saa betydeligt, at medens Fattigvæsenets Udgifter i 1842 — Arbeidsanstalten indbefattet — dog kun endnu udgjorde 5022 R 4 S (Fattigskatten 3600 R) vare de i 1863 — Arbeidsanstalten iberegnet — stegne til 13,692 R 89½ S (Fattigskatten 10,850 R). Intet Under, at man søgte en anden og bedre Ordning. Fattiggaarden for Byens egne ikke arbejdsføre Fattige beholdtes; men en Tvangs- Arbeidsanstalt, fælleds for Horsens, Veile og Skanderborg Rjbstæder samt Skanderborg og Veile Amtsrædsredsfe, opførtes af disse i Forening i 1864 paa Horsens Bymark tæt Nord for Byen mellem denne og Tugthuset. Det er en rummelig 2 Etages grundmuret Bygning med særskilte Afdelinger for Mænd og for Qvinder, hver Afdeling med sin særskilte Gaardsplads; den kostede omtr. 34,000 R . Horsens hder aarlige Bidrag til den og Betaling for Lemmer deri; i 1875 var Summen 737 R 66 S . Den gamle Fattiggaard blev efterhaanden meget brøstfældig, Nødvendigheden af at faae en ny i Stedet og dermed ogsaa en anden og bedre Ordning, end den, der var knyttet til den gamle Fattiggaard, viste sig ogsaa mere og mere; det vedtoges saa

efter flere Forhandlinger i Byraadet, og med Ministeriets Approbation, at indkjøbe som Byggegrund 1257 □ Alen af Tofsten paa Hjørnet af den østlige og sydlige Engvei ved Enden af Stephans Gaden og der at opføre den nye Fattiggaard. I 1873 var saa denne ny Bygning, „Horsens Fattigforsørgelses-Anstalt“, saa betimeligt færdig, at den kunde tages i Brug den 14de September s. A. Det er en 2 Etages grundmuret Bygning, 65 Alen laug, med Facaden imod Syd og har en Uddybning imod Nord. Den er deelt i 2 Afdelinger, een for Mænd og een for Qvinder, desuden er der 3 større Værelser for Børn. Anstalten er beregnet paa at kunne optage 40 gamle, svage eller dog ikke arbejdssføre Fattige samt 10 Børn, for saa vidt nemlig disse Sidstnævnte ikke paa anden betryggende Maade kan anbringes af Fattigvæsenet. Og saa enkelte huusvilde Familier kunne midlertidigt opholde sig der. Forvalteren og Deconomen have fri Bolig i Anstalten. Til Fattiggaarden høre fornødne Gaardspladse, og Alt er indhegnet deels med Ringmuur, deels med Plankværk eller Stakit. Bygningen er opført efter Tegning af Ingenieur Clausen i Horsens. Det Hele har kostet 33,300 *sk.*

Fattigvæsenets hele Udgift var i 1875, med Fradrag af Refusioner, ca. 33,750 *sk.*, eller — med Fradrag tillige af Rente og Afdrag af Gjælden, — ca. 30,630 *sk.*

20. Gasværket.

Da Gadebelysningen ved fast anbragte Tran- eller Olie-lygter afløste den tidligere tarvelige Belysning, som Enhver, der skulde færdes paa Gaderne om Aftenen eller Natten, maatte skaffe sig selv ved Haandlygte; var det selvfølgeligen et ikke ringe Fremskridt. Antallet af Gadelygterne i Horsens steg efterhaanden til 47 og Udgifterne til Belysningen til ca. 700 *sk.* aarligt, og endda var det tarveligt nok med denne. Da imidlertid Anvendelsen af Gas til Belysning udbredtes

mere og mere, toges det under Overveielse, om Byen ikke burde have et Gasværk; og ved en Raadstuesamling af Indvaanerne den 23de Mai 1859 bemyndigedes Communalbestyrelsen til at faae et Gasværk anlagt for Communens egen Regning og i dette Diemed søge at faae et Laan af 80,000 R , samt indkjøbe den fornødne Plads til Anlægget af Værket. Pladsen blev indkjøbt, og ved Veien, som fra den nære Havn gaaer Øst for Stjernholms Have hen til Sundveien, ere Bygningerne opførte; fra Juni 1860 traadte Værket i Virksomhed. Værket er anlagt efter Planer og Tegninger af Civilingenieurerne English & Hansen og kostede med Uygter, Kørledninger, Opstilling af Maalere 66,500 R ; eller, naar dertil lægges Kjøbesummen for Byggepladsen (2,700 R), Ingenieur-Honorar (2,000 R) m. m., ca. 73,600 R . Laanesummen, i Alt 84,000 R , tilveiebragtes ved Subscription, 800 Obligationer hver paa 100 R . Desuden laantes 4000 R hos en Privatmand, hvilket sidste Laan var indfriet 1867. Allerede Regnskabet for de første 18 Maaneder viste et Overskud af 1001 R , eller naar Kul- og Productbeholdning lagdes til, 3,513 R ; skjøndt der af Driftsindtægten særligt var udredet Afdrag af Anlægscapitalen samt Renten for $2\frac{3}{4}$ Aar og betalt 2000 R til Udbidelse af selve Anlægget; dette i Forening med det stigende Forbrug gav Haab om, at Communen ved de aarlige Overskud maatte opnaae at bespare en stor Deel af Udgifterne til Belysningen med Gas i Stedet for, som tidligere, med Olie, paa Gaderne og i Byens offentlige Bygninger; medens tillige Beboerne til eget Brug kunde faae baade Belysnings-Gas og Rognings-Gas. Gasværket er vel Communens Eiendom og staaer under Byraadets Bestyrelse, men det betragtes dog som en særlig Industri, der fører sit selvstændige Regnskab, og ikke er i directe Forbindelse med Communens øvrige oeconomiske Forhold; det afdrager og forrenter selv sin Gjæld, og allerede ved Ugangen af 1874 var Gjælden nedbragt med 56,000 R , og endda havde Værket en Beholdning af 23,510 R i Penge og 5,781 R i Kul osv. Noget af Overskudet henlægges til et Reservecfond, ellers tjener

det til at formindste Betalingen for Gassen til Gadebelysningen. Ved Begyndelsen af Værkets Virksomhed var Antallet af Gaslygterne i Byen 145 — desuden ved Havnen 26 — men det tiltager selvfølgeligen, efter som Byen udbides. Gasforbruget har bestandigt været stigende; i Aarene fra 1864 til 1872 begge incl. er det private Forbrug steget fra 3,293,350 C.-Fod til 5,896,900 C.-Fod og Forbruget til Lygterne fra 1,234,800 C.-Fod til 2,255,000 C.-Fod. I 1876 var Forbruget allerede steget saa meget, at Gasværks-Udvalget i Byraadet foreslog en yderligere Udvidelse af Værket og de dertil hørende Bygninger, tidligere var allerede Udvidelse skeet; det godtgjordes nemlig, at Værket i det Høieste og under Forudsætning af, at intet Uheld indtraf, kunde producere 63,000 C.-Fod Gas i Døgnet, medens Forbruget allerede nu i et enkelt Døgn havde været 57,000 C.-Fod; og der var al Grund til at forvente yderligere Stigning i Forbruget. Forslaget antoges, og Udvidelsen af Værket skeer nu (1877). — Endnu er der isvrigt Belysning med Olie i nogle Udsider af Byen og dens Forstæder. — Ved Gasværket ere ansatte en Gasmester og en Kasserer.

Medens Horsens saaledes endnu ved Begyndelsen af dette Aarhundrede var uden Lygter paa Gaderne ⁶¹²⁾, og selv i 1833 endnu kun havde 22 Lygter sparsomt fordeelte i hele Byen; saa har det nu saa stærkt udbuede Horsens en rigelig Gadebelysning næsten aldeles med Gas, og Tilskudet til Gasværket i den Anledning er dog kun ca. 4400 *M* aarligt i disse Aar.

21. Vandforsyning. Vandværk. Springvand.

Vandforsyningen i Horsens skete, som i andre Byer, fra

⁶¹²⁾ Borgmesteren erklærede i 1806 deels, at man ansaae Anstaltelsen af saadanne for uforsøndent, „da Byens Gader vare lige, brede og Aar for Aar sattes i fuldkomnere Stand, og Overfald paa Gaden endnu ikke mærkedes“ (!), deels, at „Byens Byrder vare saa mange, og Skatterne saaledes forøge, at den ikke formaarede at bære det Tillæg, som Lygters Anstaltelse vilde give“.

gammel Tid af væsentligen ved Brønde, og egentlig Vandmangel, hvad Huusbrug angaaer, har den ved sin Veliggenhed mellem Høider tæt Nord for den og Aaløbet lige Syd for den ikke været udsat for. Det sees desuden af Documenter fra ældre Tid af, at Terrainet mellem Smedegaden og Hestedams-Alléen, navnlig den sydligste Deel deraf, var riig paa Damme og Afløb fra disse gjennem Byen ned til Aaen. Derfra havde vel ogsaa Byens „vestre Grav“ sit Vand, medens Horsens endnu var befæstet (see Pag. 10). I det sydvestlige Hjørne af nævnte Terrain laa den „Hestedam“, hvorefter „Hestedams-gaden“ fik sit Navn. Høiere oppe var den Abildgaard med „2 Fishedamme“ i, som Jey Suel i 1560 folgte til Eiler Hardenberg til Matstrup; ligeledes den Huusgrund med Humlehøve og „Dam“, som Peder Jensen, Sognepræst i Tamdrup, i 1574 bortskjødede. Der var ogsaa den Toft med „be-hørlige 4 Fishedamme og Vandspring“, som løb „gjennem Grøne-gade“, hvilken Elias Hansen Svane paa egne og 2 Brødres Begne folgte til den fjerde Broder Frederik. Det er mulig den samme Toft „udenfor Hestedamsport“, som Claus Thomsen eiede i 1707 og fik en Retsfag for med Kirsten Jochumsdatter, fordi han fra sin „Dverdam“ der lod løbe Vand ned paa hendes Jord og Grund. Vidnerne udtalte nemlig, at der for 50 Aar siden var Vandløb der fra den nordreste Dam og i den sønderste og fra den sønderste laa der Kender i Jorden fra det sydøstre Hjørne, som gik ned i Borgem. Oluf Hansens Gaard, „hvor det sprang af en Post“; vilde de Intet have der, satte de en Prop for Kenden, og saa sigede Vandet ned af det sydvestre Hjørne og ud paa Kirsten Jochumsdatters Jord. Hvad den østligste og ældste Deel af Horsens angaaer, da er der ofte i gamle Documenter omtalt „Bierrekilde“ og „Bierredam“ lige Nord for Byen, ligeledes „Gaasedam“ paa samme Side. I 1634 § stevnede Rodemestrene, i Anledning af Vedligeholdelsen af „Posten i lille Smedegade“, Borgerfabet i Gaden, „som Posten bruger, for deres Pendinge at udlægge der til at lade den tjære og forbedre“; Borgerfabet mødte samtligt og

indvilligede i godvilligen at betale til Posten „hvis de af Øvrigheden her i Byen findes at være taxeret for“⁶¹³). Den hørte vel saa med til de „Byens Brønde“, der oftere omtales og stode under Øvrighedens Tilsyn, meest vel med Hensyn til Brandvæsenet; Ræmneren maatte saaledes syne dem efter Borgem. og Raads Befaling i Forening med 4 Synsmænd⁶¹⁴), og af Ræmnerklassen betalttes der for „Ø“ til disse Synsmænd⁶¹⁵); ligesom der isvrigt ogsaa til deres Vedligeholdelse paalignedes Skattebidrag, saaledes: Skatteligning 1728 til „Bekostninger paa Byens Portes Flytning, Brønde — og andre Byens høinsødvendige Udgifter“⁶¹⁶). Men, om end Vandforsyningen nok i det Hele taget havde været tilstrækkelig; var der dog Meget, der kunde gjøre en Forandring deri ønskelig, og særligt var det Sundhedshensynet, der maatte gjøre sig gjældende. Mangelen paa Reenlighed i Gader og Gaarde (see Pag. 32) i gammel Tid, dertil i nyere Tid endnu føleligere de flere og flere for Sundheden skadelige Stoffer i Jordbunden ved de mange Slags Affald Aarhundreder igjennem; end sige Kirkegaardens Beliggenhed inde i selve Byen, og maaske ogsaa Beliggenheden af den nye Kirkegaard lige Nord for Byen paa Vassestrænten der, maatte med Grund antages at virke uheldigt paa Beskaffenheden af Vandet især i Byens ældre Deel, og til Anvendelsen deraf i forskjellige Næringsbrug. Det besluttedes, at skaffe Byen Forsyning med rigeligt, godt og sundt Vand udenfra, endog, om nødvendigt, langveis fra. Efter gjentagne og omhyggelige Undersøgelser vedtog Byraadet den 17de Juli 1874 i Overeensstemmelse med Indvaanerne at indkjøbe Egeberg Mølle i Hansted Sogn, og der at anlægge et Vandværk, for ved Hjælp af Vandkraften fra Mølle dammen at oppumpe Vandet fra de mange Kilder der i en stor Beholder og derfra drive det igjennem en Jern-Rørledning ind til Byen, igjennem dens

⁶¹³) Raadsbuebog, begyndt 1631.   ⁶¹⁴) Sammesteds.

⁶¹⁵) f. Ex. 1656 „S M. til Ø“ til disse Synsmænd. (Chr. Dugjens Ræmnerregnskab, Rbh. A.).

⁶¹⁶) Doc. i Rbh. A.

Gader og ved Stikrør ind i Husene og Gaardene. Det var et stort og vanskeligt Arbejde. Ved Jernrør skulde Vandet føres fra Kilderne til Mastinhuset, derfra pumpes op i Beholderen — et stort, dækket og overhældet Bassin, der rummer ca. 5000 Tdr. Vand og ligger over 150 Fod over Vandstanden i Fjorden ved dagligt Vand — og saa drives fra denne gennem en ca. 1 Miil lang Rørledning, over 2 mellemliggende ikke ubetydelige Bakkehøider ind i Byen og op selv i de høieste og høiest liggende Huse til Forsyning med Vand i alle Etager. Med Energi og Dygtighed blev dog hele Vandværks-Anlægget, under Ledelse af Ingenieurerne English og Hanssen, fuldført i forholdsviis kort Tid og til stor Tilfredsstillelse og uberegnelig Nytte for Byen og dens Beboere i mange Henseender. Kilderne i Egeberg Mølledal kunne afgive indtil 15,000 Tdr. Vand i Døgnet, et Quantum, der er større, end der behøves til Byens daglige Forbrug; og Vandet er af fortrinlig Bestaffenhed saavel til Huusbrug, som til Næringsbrug. Den 1ste April 1876 kunde Vandværkets Drift aabnes, foreløbigt dog ved Dampkraft, da der endnu var en Deel Arbejder tilbage ved Bagvands- og Omløbs-Canalerne; men i Juli var Alt færdigt og den 15de Juli 1876 indviedes Vandværks-Anlægget festligt. — Ved Hjælp af dette Vandværk har Horsens isvrigt tillige faaet en særlig For skjøn nelse, nemlig 3 Springvands-Anlæg; 2 mindre paa den beplantede Plads ved den nordlige Indfjersel til Byen og et stort ved den vestlige Ende af den smukke, brede „Jessens Gade“ paa Pladsen foran Jernbanegaarden. Basinet til dette store Springvand er af Beton og indvendigt 28 Fod i Gjennemsnit. Den smukke, 7 Fod høie Springvands-Udsats er udført af Zinkstøber Rasmussen i Kjøbenhavn. 4 Delfiner, af hvis Næsebor opsendes 8 Vandstraaler, støtte sig til det søileagtige Fodstykke, der bærer en større Skaal; fra denne Skaals Midte hæver sig Søilen videre og bærer paa sin Capital en siddende Gruppe af 4 musicerende Amoriner. Noget oppe over disses Hoveder er der en mindre Skaal, midt i denne er der et opstaaende Rør, gennem hvilket Vandet springer op og falder

tilbage i denne mindre Staal, ud over hvis Rand saa Vandet falder ned i den nederste større Staal og derfra gennem 8 Løvehoveder i Straaler ned i Bassinet.

Til Dækning af Omkostningerne ved Vandværks-Anlægget optog Communen Aaen i Ait 460,000 *R.*, og ved et aarligt Tilskud af nogle tusinde *R.* vil den formeentligen kunne bevirke, at Beboerne kunne have godt af denne fortræffelige Vandforsyning imod en billig Afgift. Til Springvands-Anlægget foran Banegaarden har Communen givet 2500 *R.*; og Restudgiften ved Kjøbet af den smukke Springvands-Opsats dækkedes ved særlige Bidrag fra Private. Ved Vandværket er ansat en Værkmester og en Assistent, begge med fast Løn foruden Bolig og noget Jord. Det bestyres af Byraadet ved et særligt Vandværks-Udvalg; det daglige Tilsku med Vandledninger, Brandhaner og Vandværkets øvrige Indretninger i Byen, ligesom ogsaa jevnlig Undersøgelse af selve Vandværket i Egeberg, paa hviler Stadsingenieuren.

22. Havnen.

Fra ældre Tid af har Aaen eller rettere det Yderste af den været benyttet som Havn for Byen; og, om end selve Aastrømmen ellers i Tidens Løb indenfor Bygrænsen har været underkastet Forandringer i dens Bugtninger — f. Ex. ud for Kirkebassen og ved „Sortfeld“ („Sotfeld“) — saa har Udløbet dog været ogsaa i gammel Tid omtrent, hvor det nu er, om end rigtignok ikke saa langt ude, men nærmere inde ved Byen. Syd for det gamle St. Hans Kloster, senere Stjernholm, var den egentlige Lade- og Losse-Plads, „Ladebrohoved“ („Ladbrouhoffuid“, „Labraa Hofuet“), som den alt fra gammel Tid af kaldtes, strax Ost for „Sortfeld“ („Sotfeld“) ⁶¹⁷). At Graa-

⁶¹⁷) 1698 gaves Pant i et Stykke Jord kaldet „sotfeld“, liggende „for“ Horsens og strækkende sig i Længden fra Kirkegaardsmuren og „til Ladebrohoved“. Pante-Pr. i Rbh. A.

brødre-Klostergrund gif lige til Aaen, sees af Ridder Niels's Gavebrev, og stadfæstes isvrigt ogsaa ved de Byggnings-Lovninger, der for kort siden fandtes tversover Kirkegæden. Hele denne østligste Deel af Aaen benyttedes som Havn; for mindre Skibe var Aaen isvrigt seilbar langt op i Byen, Resen angiver endog paa sit Kort over Horsens 1677 Pladsen ved Enden af den nuværende „Raadhuusgade“ som „Banden hvor Skibene bygges“, hvilket dog er tvivlsomt, med mindre det kun var Baade og Pramme; Fugholms Broen havde nemlig allerede da forlængst været til mellem det Sted og Havnen, skjøndt den ikke er anført paa Resens Kort; og en Vindebro blev den først lange efter den Tid, hvorimod Pramme og Baade nok kunde flyde langt op i Aaen. Som Vinterhavn for Skibene, naar de da ikke vare smaa, var man dog allerede fra gammel Tid af og til Begyndelsen af indeværende Aarhundrede nødt til at benytte Steensballe Sund, som fra Fjorden gaaer ved Volde-næs⁶¹⁸⁾ ind imellem Horsens østre Bymark og Steensballe Marker til Nørrestrand, som begrænser Horsens Bymark mod Nord; Byens Havn i Namundingen og hele Indsejlingen dertil var nemlig for grundet. Om Retten til at lægge Skibene i Vinterhavn der, maatte Byen isvrigt i 1695 og 1696 føre Proces med Baron Frederik Kragh til Steensballegaard og Bæhrholm, der vilde forbyde det. Folk fra Lund, Kjærup, Vinthen, Hansted og Kannerup, der vare udnævnedes af Stiftsbefalingsmanden, Grev Friis, til at „maale, syne, og besigtige“ bemeldte Sund og Strøm, erklærede, at den dybe flydende Strøm mellem Steensballe Landgrund og Horsens Landgrund var ved den yderste (o: sydligste) Skibsfortøynings Pæl 49 Alen bred, og ved inderste (o: nordligste) 42 Alen bred, og at Landgrunden paa begge Sider af Strømmen til grøn Jord „ligger mozen tør hver Dag, naar udfalben Vand er“. Ogsaa Mendens

⁶¹⁸⁾ „volenes“ kaldes denne Bynt i Kong Christoffer af Baierns Privilegier for Horsens — og „Voldenis“ i en Sænsforretning 1695. (Doc. i Rbh. A).

Dyhde udenfor Horsens Na blev maalt og befandtes ved „temmelig Bandede“ at være $4\frac{1}{2}$ Qvarter dyb, hvorimod Strømmen mellem Boldenæs og Steensballe Land „mogen er overalt over 3 Alen dyb“. De tilføjede derfor — og, som det synes, med al Grund — i Erklæringen: „og synes os ikke ellers at kunne formenes at være nogen anden beqvem Havn for Horsens By, hvor noget drægtigt Skiberom, end ubi fornævnte Strøm kan indlægges at være forvaret for Vis, Storm og Uveir“⁶¹⁹). Byens Dyrighed paaviste derhos baade, at Sundet uformeent i en lang Række Aar var brugt som Vinterhavn, og, at „den Grund, som findes for Horsens Havn ved Byen kaldet Labroshofuit“ var af den Besskaffenhed, at en Deel Skibe just i det Aar (o: 1695) „ikke kunde faae det Bandede de kunde udflyde med, førend hen ved Pintsedags Tid“⁶²⁰). Borgem. og Raad paalagde tillige „Mons. Bjørnsen“ (formeentligen Procuratoren for Byen) at paastaae til det Yderste, „at Horsens By har Rgl. Privilegium paa Havnen i 253 Aar“⁶²¹). Denne for Byen saa vigtige Sag affluttedes ved et Forlig 1696 $\frac{2}{4}$ med hem. Baron Kragh, hvorved bestemtes, at Horsens maatte beholde „deres frie Skibshavn og Vinterleie i Steensballefund for deres Skibe, som de fra Arilds Tid have havt“. De Skibspæle, som endnu stode, maatte forblive der, men herefter maatte ingen nedslaaes længere end „til midtstrøms“⁶²²). Det skjønnes altsaa, at det egentligen var den østlige Halvdeel af Sundet, Baron Kragh vilde forbeholde sig Ketten til, i Stedet for, at Byen hidtil havde benyttet hele Sundet til Vinterhavn. — Hvad nu selve Havnen i Namundingen inde ved Byen angaaer, da faae det i Begyndelsen af det 18de Aarh. kun maadeligt ud med den. 1717 $\frac{1}{4}$ lod nemlig Borgem. og Raad syne „Byens Havns og Reviers store Brøstfældighed, som nu paa nogle Aars Tids faa aldeles forfalden og forødet er, at

⁶¹⁹) Thingbog, begyndt 1692. Rbh. A.   ⁶²⁰) Sammeleeds.

⁶²¹) Notitsbog i Pakke Nr. 8 angaaende samme Sag. Rbh. A.

⁶²²) Doc. i Rbh. A.

Dæmningen mellem Flasken og Revieret sommestedes er borte, og Revieret faa grundfyldt, at ingen Fart der igjennem, som tilforn, med Skiberum, Pramme og Vaade kan stee". Synsforretningen stadfæstede dette fuldkomment. De „750 Aalen Dæmning Vest paa Ladebrohoved“ vare paa mange Steder faa ødelagte, at „Grunden ligger plat med Flasken“ — „det nordre Brohoved, Ladebrohoved“ var brøstfældigt og 75 Aalen Dæmning „ud for Slottets (o: Stjernholms) Grund“ ganske ødelagt. Synsmændene erklærede derfor, idet de tillige fremhævede, at en Deel Indvaanere ikke, som de burde, havde inddæmmet deres til Aalen stødende Fortouge og Grunde: „Havnen findes nu af saa flet Beskaffenhed, at, hvor der tilforn for nogle Aar siden kunde flyde en stor Pram ladet med 100 Ldr. Korn, kan nu neppe en tom Fisserbaad flyde, og, derfom meerbemeldte baade Byns og Indvaanernes Dæmninger ei med forderligste vorder repareret, forvolder det, at baade Negotien og Seiladsen her til Byn bliver nedlagt“⁶²³). Man har sikkert søgt snarest muligt at faae det meest fornødne af Istandsættelsen udført; men noget fuldstændigt har det i hvert Fald ikke været; thi endnu i 1729 var det ikke kommet videre, end at Magistraten i Horsens i det Aar sendte en Ansøgning til Kongen, hvori de forklarede, at deres Havn Tid efter anden og især i sidste Krig var bleven meget forfalden især ved Fiskbrud og Opfyldning, saa Udfibning osv. forhindredes; men Byn var uformuende og intet Bist var henlagt til Havnens Bedligholdelse; en Deel af Stadens Rjøbmænd havde vel tegnet sig for aarlige Bidrag, men dette var utilstrækkeligt; de ansøgte derfor om, at faae den i 1719 udgivne Transport-Skat — 1680 ~~sk~~ — tilbage som Hjælp til at forbedre Havnen for og medsendte til Approbation den over Havnens Reparation forfattede Plan med Kort. Ved Rgl. Nr. 11te November s. A. blev Ansøgningen bevilget og Planen approberet⁶²⁴). Istandsættelsen blev nu begyndt; men da der saa indsendtes til Kongen et Project om

⁶²³) Doc. i Rdbh. A.

⁶²⁴) Stiftamt's Arch. Hüb. Act. 3, 156.

at udfjære et heelt nyt Havnebasin, forfattet af en Gartner ⁶²⁵⁾ Bruun i Skanderborg, og Stiftamtmand Løvensørn, i Henhold til en kyndigere Ingenieurs Beregning, erklærede, at dets Udførelse vilde medtage flere Penge, end der kunde staffles tilveie; blev der negtet Bevilling dertil, men paalagt at istandsætte den gamle Havn saaledes, som man havde begyndt derpaa ⁶²⁶⁾. Efter at Havnen saa var bragt i Stand, saa Ind- og Udfskibning kunde finde Sted ved Bramme, og selv den største Deel af Fartøjerne kunde overvintre der; indberettede Magistraten dette med Tilfsiende, at Havnen fordrede Bedligeholdelse af 2000 Alen Bolværk og Dæmninger, hvilket ikke kunde udføres ved den Andeel af Accisen, som var den tillagt, da det neppe overskred 20 Sletbl. aarligt; man forflog derfor, at de, „som med Skibsfart, Bramme og Fiskeri fortjene deres Brød“, ogsaa skulde bidrage „noget Taaaleligt“ til Havnens Bedligeholdelse. Ved Kgl. Reglem. for Havnen 1737 ²⁾ søgtes nu hele Havnesagen ordnet. Byens Ræmner skulde nu ikke længere have med Havne-Reparationerne at gjøre; herefter skulde 2 af de „negotierende Borgere“ i Byen være Havneinspecteurer, og der skulde ansættes en Havnefoged, for at føre det daglige Tilsyn. De, der eie „Gaarde, Baaninger, Grunde eller Eiendomme, som støde til Havnen og Aastrømmen“, skulde herefter selv vedligeholde Bolværkerne, saa vidt deres Grundstykker naae. Der bestemtes visse Afgifter til Havnen af Skibe, som indkom, ladede eller løsfede i Havnen; ligesaa af Skibe, der overvintrede der eller i Steensballefjund, og, da Byen ikke endnu kunde undvære dette Sund som Rød- og Vinter-Havn, skulde Bælene der vedligeholdes paa Havnens Regning. Herefter skulde der ogsaa svares visse Afgifter af Skibe, som repareredes i Havnen, sattes paa Land „ved Ladebrohoved“ forat fortsømmes, eller byggedes der; ligesaa af Bramme og Fiskerbaade osv. Der bestemtes Bøder for Skippere, som udkastede deres Baglast i

⁶²⁵⁾ I Havneprotokollen kaldes han „Ingenieur“.

⁶²⁶⁾ Stiftamt. Ar. Hüb. Act. 3, 169.

Fjorden indenfor Hjerns Sund, og for Alle, der kastede Sten, Sand, Grønt, Sengehalm o. dsl. i Aastrømmen; kunde de ikke betale Bøden, skulde de straffes med „Træhest eller Gabe-stof“ (!); det forbydes ligeledes under Straf at feie fra Gader og Kenderstene nogen Slags Ureenhed ned i Aastrømmen. Til omtalte Istandsættelse var der foruden den tilbagebetalte Transportkat blevet skænket af Byens Indvaanere ca. 516 fl . Efter Lichtenbergs Havne-Regnskab fra Aarene 1729—1737 havde hele Udgiften til Istandsættelsen været ca. 2149 fl . I 1746 testamenterede isvrigt nu Henrik Lichtenberg til Havnen 5 Gaards Aul⁶²⁷) og i 1754 ligeledes Jochum de Lichtenhjelms 100 fl . Et tredie Legat kom til i 1770, da Jens Jørgen Lindvig, der skænkede saa Meget til Byen, ogsaa bestemte til Havnens Nytte Overskuddet fra den Part af Nim Sogns Konge-Korn-tiende, som han havde testamenteret til fattige Enker i Horsens. I Aarene 1756 og 1757 omtales i Havne-Regnskaberne Forbedringer paa „Langbro“, som var den mellem Aastrømmen og Skibsfen liggende, tildeels ved Opfyldning indbundne, Landstrimmel. Som en særlig Grund til, at Beholdningen i 1759 var voxen til ca. 1260 fl ansæres, at de i de foregaaende Aar ellers nødvendige store Reparationer ikke vare blevne udførte, da man havde været hindrede deri ved „den store Leverance af Kavntre ved Havnen til Kgl. Hofholdning m. v.“ — I 1772 brød Isen først op den 30te Marts, og det viste sig da, at der blev gjort baade Ladebro og Langbro stor Skade ved den usædvanligt store Mængde af Sne og Is, saa at Istandsætning og Opudring kostede Havnen betydeligt. Ofte satte Isgangen i det Hele taget betydeligere Sandbanker i Aaen, saa Pramme neppe kunde flyde der. Skjøndt der i den senere Aarrække dog gjordes en Deel, for at holde Byens Havn i brugbar Stand; viste det sig alligevel i 1785, at Havnens Forfatning i Virkeligheden, særligt naar Aastrømmen og Kenden

⁶²⁷) Ifølge Havnecommissionens Beretning 1824 hørte 20 $\frac{1}{2}$ Edr. Land paa Horsens Mark under Byens Havn og var taxeret til 3,200 fl .

toges med i Betragtning, var meget uheldig for Byen; saa det var intet Under, at daværende Stiftamtmand Dve Hoegh-Guldberg saavel i Embeds-Nidhærhed, som i betydelig Grad af Kjærlighed til sin Fødeby, i Mai nævnte Aar paalagde Havnecommissionen paa det Indstændigste at gjøre kraftige Anstalter til at ophjælpe Havnen ⁶²⁸); og heldigviis bestod Havnecommissionen dengang just af Mænd, der med stor Dygtighed, Energi og Udholdenhed, og bestandigt støttede af Guldberg, ikke blot toge fat paa dette af mange Grunde betydelige Arbeide, men ogsaa gennemførte det. Det var Raadmand Anders Kruse og Steen- og Billedhugger Jens Hjernø, der i Forening med F. Winther og Niels Gylbing dreve Værket igjennem. Jens Hjernø oplevede ikke at see Alt heelt fuldført, men de Andre tilligemed Niels Hjernø førte det til Ende. J. Hjernø nød en stor Anseelse, ogsaa udenfor Horsens, navnlig som Architect. Prof. Tode skrev hans Biographi og Prof. Worm forfattede Indskriften paa hans Liigsteen. Han var Elev af den bekjendte Architect Karsdorff, men blev ved sin Faders Død nødt til at forlade Kjøbenhavn, førend han havde gennemgaaet et saadant Curfus. Der siges, at han i Anledning af det store Arbeide, han skulde tage fat paa, for at faae Havnen og Indseilingen dertil i Stand, trøstigen havde sagt: „Vi skulle om faae Aar seile der, hvor vi nu ved Ebben kunne tøfle“. At Løftet ikke var tomt Mundsveir, viste Udfaldet af hele Arbeidet; han offrede ogsaa selv baade Tid, Penge og Møie paa Værket ⁶²⁹). Arbeidet begyndte 1785, og i 1802 var det fuldført; og hvad der var udrettet i denne Aarrække, sees klarest af den Beretning, Havnecommissionen aflagde den 24de Mai 1802 om Havnens Tilstand ved Arbeidets Begyndelse og efter dets Fuldførelse; støttet til Thingsvidne og Undersøgelses-Commissionens Erklæring. Før 1785 var Forholdene saaledes: I en Længde af 418 Favne udenfor Aastrømmens Munding

⁶²⁸) Havne-Protokol.

⁶²⁹) cfr. „Horsens Avis“ Nr. 196, Aarg. 1863.

strakte Grundene sig hen til Seildybet, deres Bestaffenhed var -- „fast og haard Bund, Blanding af Blaaleer og Sand, opfyldt med en Deel smaa Steen og mange store Steen“. Med dagligt Vand var der kun 3 Fod Vand over dem, ved Lavvande følgerigen slet intet, saa man kunde gaae tørskoet derover inde ved Dhen. Den gamle Kende gik fra Ladebrohoved af i store og smaa Bugtninger, i den inderste var der ved høieste Vandstand 5 Fods Dybde; men det aftog efterhaanden, saa at det i noget over 200 Favnes Afstand endog sank ned til 3 Fods Dybde, og begyndte saa først efter en Strækning af over 100 Favne igjen at blive dybere. Efter denne høieste Vandstand maatte man nøie rette sig ved Indseilingen, for at faae en Pram ud eller ind, til eller fra de større Skibe, som laa paa Kheben, og endda kunde Prammen for det Meste kun have halv Ladning inde, det vil sige ca. 100 Tdr. Korn. I 1802 var derimod en ny Kende dannet, som løb i lige Linie⁶³⁰⁾, med en Længde af ca. 400 Favne, en Brede af 60 Fod og 8 Fods Dybde med dagligt Vand. Hvad endvidere Aastrømmen angik — hele dens Længde fra Ladebrohoved af langs forbi Dhen og til Dhens vestre Ende var 554 Favne — da var den før 1785 „saavidt Havnens Eiendom strakte krum og skjæv“, og Vandstanden i den havde ved dagligt Vand kun 2 à 3 Fods Dybde. I 1802 var den bleven bragt til 8 à 9 Fods Dybde, Løbet var rettet, for Kjølhalepladsen var en Bugt af 17 Alen borttaget, Aaens Brede var bragt til 40 à 60 Fod. Før havde Aastrømmen været opfyldt med Grunde og Kampesteen, saa at man somme Steder skulde fare midtvejs og andre Steder ved Bulværkerne; nu vare alle disse Hindringer fjernede. Før havde der kun været en fast Bro over Aaen nedenfor Fugholms Gaden, nu var der en i 1792 bygget Vindebro derover, saa Skibe med deres Ladning nu kunde gaae der igjennem til Palkhusene ved Aaen, hvor før Pramme med

⁶³⁰⁾ undtagen de ved Ladebrohoved nærmeste 18 Favne, der anlagdes i en Vinkel, for at forhindre Længens Flyden ind i Havnen.

200 Tdr. Korn neppe kunde flyde. I Stedet for, at før 1785 intet Fartøi kunde ligge i Vinterhavn ved Byen, kunde nu Skibe paa 20 Commerce-Kæsters Drægtighed gaae ind i Aaen med fuld Ladning, ja op til deres Eieres Huse, og Skibe paa 60 Commerce-Kæster ligge i Vinterhavn i Aastrømmen. I Stedet for, at Byens Skibe skulde forhen bygges og kjølhales paa fremmede Steder; kunde det nu skee i Havnen ved Byen selv, hvor der nu var 2 Kjølhalepladse. Dertil kommer endnu, at hele den Plads, som Havnen eiede i 1785 var et Stykke Jord omkring Slæbestedet, samt en lang indpælet Skibsbro paa nordre Side, Ladebrohoved, Indhold ca. 10,200 □ Alen; og paa den søndre Side af Havnen en lang og smal Strimmel Jord, Langbro kaldet, ca. 4,700 □ stor; i 1802 eiede derimod Havnen endvidere paa nordre Side et Stykke Jord kjøbt af Etatsr. Thyggesen, stort ca. 1000 □ Alen, kjøbt 1786, og et andet Stykke, stort ca. 5000 □ Al., kjøbt 1799 af Bøsssemager Erik- sen, foruden en Kjørevei fra Havnen, og nyt indtaget og opfyldt ca. 12,000 □ Alen; samt paa søndre Side nyt indtaget fra Fladsten og opfyldt med det Opvudrede ca. 21,500 □ Alen Areal. „Havnens Tilstand havde 1785 været saaledes, at al Seilads til Byen næsten var forbi, sølgelig Byens Ud- slettelse af Kjøbstædernes Tal at befrygte“ (Havnecommissionens Skr. 1804 § til Hoegh-Guldberg); nu var Faven undgaaet. 1355 Alen nyt Bolværk var blevet opført for Havnens Reg- ning alene. Til at gennemføre Arbeidet havde man maatte optage Aaan, foruden hvad der særligt var skænket dertil; da Beholdningen, som dog ved Udgangen af Aar 1785 var 1421 r , og de aarlige Indtægter selvfølgelig ikke kunde være til- strækkelig til at dække Udgifterne til dette fleeraarige store Ar- bejde; ved Slutningen af 1812 var imidlertid hele Gjælden betalt, Kassebeholdningen 1152 r , og 1400 r henstod paa Rente. Til Havnens Forbedring var der i Tidsrummet fra 1785—1802 i Alt anvendt ca. 20,000 r . Stiftamt. Hoegh- Guldberg gjorde sig særdeles fortjent af sin Fødeby ved baade at drive paa, at Istandsættelsen af Havnen begyndtes og

gjennemførtes saa energift, ligesom han heller ikke sparede paa at give og at laane til dette Diemed af sin egen Kasse; i 1787 skjænkede han 150 R og i 1788 endvidere 100 R , og desuden laante han i 1787 Havnekassen 1500 R rentefrit og paa ubestemt Tid, og det tilmed under det udtrykkelige Forbud, at man ikke maatte nævne ham, som dert, der havde laant Kassen denne Sum. Da Havnecommissionen i 1804 § i en Skrivelse til Guldberg udtalte den Tak, som han saa fuldeligen havde fortjent, tilføiede den, at den nu, da de sidste Aar havde bragt Overflud og den øvrige Gjæld var bragt ned til 988 R , fandt det uforfvarligt at beholde de 1500 R længere, det vilde være at misbruge Guldbergs Godhed; Commissionen opsgav derfor Gjælden til Udbetaling i Snapssting 1804; saa modtog Commissionen den 4de Mai s. A. følgende Svar fra Guldberg: „Mit Ønske, et af mine kjæreste, blev opfyldt, at see min elskede Fødebyes Havn reddet og det kjære Horsens derved under Guds videre Baretægt forsikket i en af sine vigtigste Grundvolde. Med det Forsæt kom jeg 1784 til Stiftet, og min første Forretning i Horsens var selv at see Havnen, udspørge saa Alt om dens ikke gode Tilstand, opsoge og lykkeligen finde 4 ligestænkende Medarbeidere, hvoraf de 2 agtbare Mænd nu ere hos Gud, og de mig saa kjære leve for Havnen og Byen. Vi have begyndt, vi have stræbt, vi have, Gud være æret, seet Havnearbeidet fuldendt og seet, hvad vi aldrig havde kunnet haabe, at Havnekassen endte med en Gjæld saare afdraget i saa Aar“. Han tilføier, at han vel nu modtog Opstgelsen af Laanet, men i Haab om, at baade Commissionen og Byens Øvrighed „vil beholde som et kjært Formaal at bevare, forbedre og vedligeholde for vor gode By og Borgere denne vigtige Havn“⁶³¹). 1791 $\frac{2}{7}$ havde Guldberg havt den Glæde i en festlig Forsamling paa Horsens Raadhuus af Byens Øvrighed og Borgerskab at overrække Fortjenst-Medailen i Guld til A. Kruse, F. Hjernø, F. Winther og N. Gylling, som en hædrende Anertjendelse

⁶³¹) Alt Uddrag af Horsens Havneprotokol.

fra Kongen til dem for deres utrættelige Nidkærhed for Gjen-nemførelsen af det allerede da godt fremskredne Arbejde til Hav-nens Forbedring⁶³²). For A. Kruse blev isørigt senere en særlig Mindetale opsat paa Raadstuen 1823; for nogle Aar siden er den flyttet derfra til den ved Indseilingen til den indre Havn opførte Havnepavillon. Ved Rgl. Skrivelse 1788 $\frac{1}{2}$ var der approberet et nyt Havnereglement i Henhold til et derom indsendt Forslag fra Magistraten, hvorved der — foruden Indstærkelse af flere Bestemmelser i det ældre Reglement og for- skjellige udførligere Bestemmelser angaaende Styrelsen, Havne- fogden, Reglerne for Fortøining, Kjølhaling, Udkastning af Ballast m. m. — ogsaa gaves Havnekassen en ny og betydelig Indtægt, nemlig en Afgift af ind- og udgaaende Varer. I 1788 beløb denne Afgift sig allerede til ca. 703 R , men steg selvfølgelig mere og mere; 1801 var den allerede i Forening med Vinterleiepengene 1101 R , i 1813 ca. 1467 R (= dansk Courant 8803 R), i 1821 ca. 2123 R S. & T. osv. I Begyndelsen opkrævedes disse Penge af Havnefogden, men fra 19de April 1797 af Toldkammeret og udbetaltes saa derfra til Havnekassen. I de nævnte Aar 1788, 1801, 1813 og 1821 vare Indtægterne i Alt resp. ca. 1229 R , 1889 R , 13812 R D. C., 4772 R og Udgifterne i Alt resp. ca. 2485 R , 1127 R , 4367 R , 3142 R . Ved Slutningen af 1832 var der en Beholdning af ca. 147 R rede Sølv og 439 R S. og T., og desuden 1400 R S. V. udestaaende paa Rente. Ved Slutningen af 1844 var Beholdningen ca. 1355 R og udestaaende Capital 1410 R . Indtægterne vare i 1845 ca. 5558 R (heraf Havnepenge 3548 R). I 1846, Indtægt 6480 R (Havnepenge 4221 R), Udgift 5032 R (til Dpmuddring 3064 R). I 1847, Indtægt 7207 R (Havnepenge 4923 R), Udgift 7010 R (Dpmuddring 3987 R). I 1858 vare Indtægterne voxede til 22,665 R (heraf Beholdning fra f. A. 9,756 R og Bro- og Havnepenge 11,528 R), Udgiftssummen

⁶³²) Hist. Tidsskr. 4de R., 1 B. Pag. 321

(Beholdningen i Sparekassen, rentebærende Effecter og contant Beholdning, i Alt 9968 R , fradragne) var tilsammen 12,696 R , deraf 3647 R til Opmuadrings-Arbejder og 4,125 R Afdrag og Renter af Laanet fra Livrente-Anstalten. I 1854 optog Havnekassen nemlig et Laan i bemeldte Livrente-Anstalt, stort 50,000 R , til yderligere Udbildelse og Forbedring af Havnen og Renden. Dette udførtes i Aarene 1856—1857. Renden fordybdes til 12—13 Fod, gjordes 40 Alen bred (før 18 Al.) og forlængedes til ca. $\frac{3}{4}$ Mil ud i Fjorden (før ca. $\frac{1}{4}$ Mil). En heel ny Havn blev tillige anlagt ved den østlige Ende af den gamle Havns Nordside. Dette store nye Havnebasin tilveiebragtes ved Indskjering i den nordlige Side af Fjorden, Uddybning af Grunden der, og Opfyldning paa Indresiderne med det Opmuadrede, ligesom ogsaa en Mole er anbragt paa den østlige Side af denne nye — ca. 60,000 $\square$ Alen store og tildeels 12 à 13 Fod dybe — Havn. En Deel af det ikke ubetydelige Areal, som er indbundet paa den nordre Side af den nye Havn ved at opfylde der med det fra Basinet Opmuadrede, udleies i Parceller, ca. 1 Skp. Land store, til Benyttelse som Haver særligt for Arbeidsmænd. Paa den vestre Side af Basinet er der ved Udgravningen af dette og senere Paafyldning paa Pladsen indbundet en stor Havneplads, hvorimod man tidligere ved den gamle Havn havde en for lille Plads. Allerede i 1860 blev der anbragt 26 Gaslygter paa Havnepladsen og langs Holværkerne. En Pavillon er opført nær ved Indsejlingen i Havnen og tjener til Afbenyttelse for Havneudvalget, ligesom ogsaa Reisende og Andre kunne finde Ly under dens Veranda. Til Bugsering paa Fjorden foranstaltede Havnecommissionen tillige bygget et Dampskib paa ca. 30 Hestes Kraft; Eierne af det forpligtede sig til for en bestemt, af Havnecommissionen fastsat, Taxt at lade Skibet være til Brug som Bugseer-Fartøi mod et aarligt Tilskud af 1500 R fra Havnekassen. Contracten fornyedes 1873 for 5 Aar mod et Tilskud af 1200 R aarligt. Til Anstæffelse af en Bedding og Indretning af en særlig Røjshaleplads opsamler Havnekassen

en Capital ved Henlæggelse hvert Aar af en Sum, først 2000 fl , men senere mere, i dette Øjemed. Skibsbygger-Pladsen bliver saa flyttet ud fra det Sted, hvor den i en Række Aar har været, og som fra først af var for Enden af den gamle daværende Havn; men som nu er omtrent midt for den nuværende Havn paa Grund af den betydelige Udvidelse den fordums Havn i Tidernes Løb har faaet. Det var Skibsbygmester Kjellerup fra Aarhus, der paa nævnte Sted i 1830 byggede for et Interessentflak det første Skib, en Skonnert kaldet „Jens Monbergs Minde“; siden den Tid vedblev der at være Skibsbyggeri der og siden 1867 tillige paa den søndre Side af Havnen.

Ved en Heste-Trækbane er Havnen bleven sat i Forbindelse med Jernbane-Stationen. En saadan kunde Horsens forvente at faae i Genhold til Loven af 10de Marts 1861; men først efter mange Forhandlinger, og efter at forskellige Planer havde været under gjentagen Overveielse af de forskellige Vedkommende, bragtes Sagen til Udførelse. I November 1873 bragtes der nemlig en Overenskomst tilveie mellem de jydsk-sjænske Jernbaners Bestyrelse og Horsens Commune om Anlægget af en Hestebane fra Jernbane-Stationen til Byens Havn. Det var vedtaget, at den skulde føres fra Stationen ad en særligt dertil bygget Bro over Aaen ved det Sted, hvor denne løber ind i Byen, tværs over Sønderbro-Gade ned til „Fladsten“, udenom de til „Sønden-Aastrøm“ og „Grønland“ hørende Grunde ad en Dæmning over „Fladsten“ hen til Havnens Grund Syd for Aaen; derpaa over en ligeledes særligt dertil bygget Bro til Aaens nordre Side nær Toldbodbygningen og videre mod Ost ud imod Havnemundingen. Udgifterne ved Banens Overbygning, beregnet til 17,250 fl , skulde afholdes af Statskassen; Expropriationen af den til Banens Anlæg fornødne Grund og Eiendom skulde afholdes i Overensstemmelse med Lov 10de Marts 1861 og 26de Mai 1868; de øvrige Udgifter ved Anlægget for Forarbejde, Broer osv., beregnede til 14,234 fl , skulde afholdes af Horsens Commune og Havnekassen. Anlægget udførtes deels af Jernbanen, deels

under dens tekniske Vejledning og Tilfyn. Vedligeholdelsen af Banen paahviler dels Jernbanen, dels Communen og Havnen efter nærmere i Overenskomsten angivne Regler. Til Bestrikkelse af Udgifterne optog Communen og Havnen Laan hos Livrente- og Forsørgelses-Anstalten, resp. 5000 $\mathcal{R}$ og 10,000 $\mathcal{R}$. Havnens Grund paa Sydfiden af den gamle Havn ved „Langbro“ er allerede betydelig og forøges stadigt ved, at der indtages mere og mere af „Fladsten“ dertil ved Opfyldning med, hvad der opmudres.

Havnens væsentligste Indtægter ere — foruden Renter af Capitaler — Bro- og Havnepenge, Leie af Jorder tilhørende Havnen og Andelen af det Lindvigske Legat. Havnens væsentligste ordinaire Udgiftsposter ere — foruden Lønninger og Pensioner — de stadigt betydelige Opmudrings-Arbejder, Bolværkernes (ca. 1500 Alen) Fornyelse og Vedligeholdelse, Brolægningens-, Planerings- og Bei-Arbejde, Anstæffelse og Vedligeholdelse af Inventarie-Gjenstande, det aarlige Tilskud til Bugseer-Dampskibet og Renter og Afdrag af Gjælden. Særlige betydelige Udgifter er der i den seneste Tid bevirket ved Anlæget af den nye Havn og af Trækbanen samt ved Opsamlingen af Capital til Anlæg af Bedding og Rjælhaaleplads. Indtægterne beløb sig i 1875 til 64,359 $\mathcal{R}$ og Udgifterne til 28,000 $\mathcal{R}$. Havnekassens Beholdning var ved Udgangen af 1875: 36,357 $\mathcal{R}$ og dens Gjæld 20,159 $\mathcal{R}$.

Hvad nu Laen angaaer, da var der alt i senere Aar af forskellige Hensyn og paa Grund af forandrede Forhold af og til reist Tvivl om Nødvendigheden og Hensigtsmæssigheden af at bevare dens Løb igjennem Byen. Under Forhandlingerne om Retningslinien for Trækbanen fra Jernbane-Stationen ud til Havnen traadte Tanken om Laens delvise Opfyldning frem i bestemtere Form; et af Forslagene gik nemlig ud paa, at Laen skulde fylbes i en Strækning fra ca. 80 Fod Vest for Sønderbro indtil forbi Fuglholms Bro og hen imod Toldboden, og saa skulde Trækbanen anlægges der, som den formeentlig korteste, ligeste og jevneste Bei; Laen skulde da alene have sit Løb under

„Rødebro“ ud i „Fladsten“. Omtrent samtidigt med Forhandlingerne om de forskellige Planer angaaende Linien for Trækbanelen indkom der til Byraadet et Andragende fra 49 Grundeiere i „Magade“ og paa „Grønland“ om, at Leiligheden skulde benyttes til nu at faae den omtalte Strækning af Aaløbet gennem Byen opfyldt og Banen anlagt der, hvorved tillige baade mange Ulemper for Beboerne paa Grund af dette Vand vilde ophøre, og derhos det just da reiste Spørgsmaal om Berettigelsen af den for Grundeierne ved Aaen saa byrdefulde Forpligtelse til at holde Voldværterne udenfor deres Grunde vedlige⁶³³), vilde bortfalde; der tilbødes desuden et frivilligt Tilskud fra bemeldte Grundeiere til Bestridelse af Omkostningerne ved Aaens Opfyldning. En anden Retningslinie for Trækbanelen blev imidlertid vedtagen, og Aaen beholdt sit hidtil havte Løb igennem Byen.

23. Horsens Byes Jorder.

I Kong Christoffer af Baierns Privilegier for Horsens, udstedt 1442 under hans Nærværelse i Byen, findes under Nr. 14 stadfæstet, hvad der skulde anses for „Horsens Kjøbstads Byfred, „som areld sidhen hauer værre“⁶³⁴). Den strakte sig paa den østre Side fra Byen til „wolenes“⁶³⁵) og „thet frii haffn“; paa den søndre Side til en Strøm „hether litle mathle“⁶³⁶) till midtstrøme oc saa til portebro⁶³⁷) oc knaggis bære“; paa den vestre Side indtil „eskebalighe hole“; paa den nordre Side til „nunc sikh“⁶³⁸). Hermed er vel saa ogsaa de

⁶³³) I Henhold til Reglem. 1737 var denne Forpligtelse nemlig just paa den Tid atter stærkt af Byraadet forlangt overholdt.

⁶³⁴) Original Doc paa Pergament i Rbh. Arch.

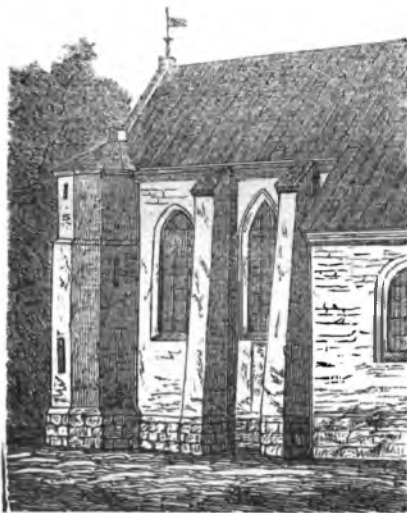
⁶³⁵) senere „Voldenæs“, Syd for Indløbet til Steensballe Sund.

⁶³⁶) o: „Fladsten“.

⁶³⁷) I et Synsvidne 1691 1/2 hedder det: „Synnen Horsens By paa nordre Side af Alueien ligger Bygholms Mark med Veien til en Sig kaldet Portebro Bad, ved hvilket Badested dennem foresagdes Horsens Byes Frihed at endes“. (Doc i Rbh. Arch.)

⁶³⁸) I forn. Synsvidne fra 1691 kaldes den „Nonne Siig“.

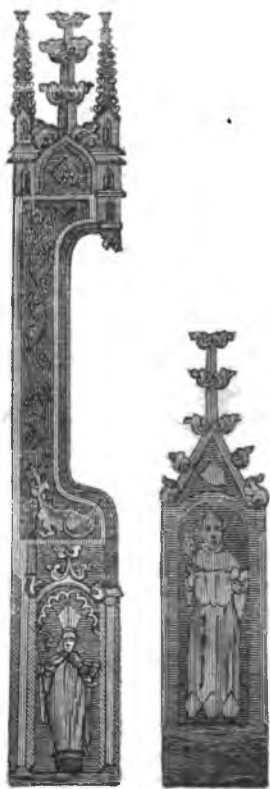

Den nordre Udmuur af Klosterkirkens Chor med den taarnagtige Tilbygning, hvori Dpgangen er til Rummet over Kirkens Hvalvinger. See Pag. 58.

Den udhuggede Steen, der er indsat i Klosterkirkens nordre Udmuur. See Pag. 66.

Sibestykkerne af den sydligste
Chorstole-Række i Klosterkirken
nærmest Alteret. See Pag. 56.

En gammel Døbefond i
Horsens Klosterkirke. See
Pag. 62.

gamle Grændser for Horsens Byjorder angivne, en Omkreds, der omtrent ogsaa svarer til den nuværende, nemlig Fjorden, „Fladsten“, Thyrsted S., Thorsted S., Bygholm Na og Forder, Hansted Na og Forder, Nørrestrand og Steensballe Sund. Indenfor dette Omraade ligger imidlertid Noget, som hører til Hatting Sogn, nemlig Stjernholm med dets nærmeste Fjordtilliggende; og udenfor de angivne Grændser har Byen til Ansæg af Vandværket i 1874 erhvervet noget fra Hansted Sogn, ca. 12 Tdr. Land. Foruden de nærmest om Byen liggende Have- og Toftejorder — hvoraf iøvrigt jo en stor Deel er i Tidens Løb indtagen til Bebyggelse og Gadeanlæg — synes „Sundmarken“, „Langmarken“ og „Lindskov“ altid at have hørt til Byen. Nord for Byen, nær ved denne, mellem den gamle „Alvei“, der førte fra Horsens Nord paa ned over Hansted Na og saa videre ad Aarhus til, og Bygholm Na og Mark, laa i fordums Tid en Landsby „Louffue“ By; efter at den, som der siges, var afbrændt, skænkede Kong Christian den 3die i 1542 hele dens Tilliggende til Horsens, Forderne bære endnu Navnet „Loubhymark“. Dog var det paalagt Byen at svare en aarlig Afgift deraf til „Kongen og Kronen“, nemlig 1 Læst „hartt och rent“ Korn, Halvdelen Rug og Halvdelen Byg, samt 1 Td. Smør; en Afgift, der senere af Kongen skænkedes til Horsens Hospital og erlægges under Navn af „Loubhymarks Korn“ med 25 Tdr. Rug og 25 Tdr. Byg aarligt at betale af Byens Kasse efter Cap. Taxt. Hvor vidt bemeldte Mark, strakte, sees iblandt Andet af det omtalte Synsvidne 1691, deri hedder det nemlig: „Ved den nordre Side paa Horsens ligger Byens Mark Loubhymark kaldet ved den vestre Side af Alveien indtil en Siig, Nonne Siig kaldet, vedtager, ved hvilken Siig dennem ⁶³⁹⁾ foresagdes, Byens Frihed paa den Side at endes, hvor Hospitalsjorder paa den Side af Byen vedtager, osv.“ Paa Loubhymark har der ogsaa, efterat Kongen havde skænket Byen den, staaet Skov og endnu midt i 17de Aarh. var den,

⁶³⁹⁾ o: Synsmændene.

i hvert Fald tilbeels, til; thi blandt de mange Klagepunkter, Raadmændene og den ene Borgemeister reiste imod den anden Borgemeister, Olaf Hansen (Swane), var ogsaa det, at han egenmægtigt havde „ladet et stort Stykke Skov i Lovbymark, som var Byens Fælledsskov, afhugge og oprykke og derfra bortføre store og smaa Egetræer“. I 1714 var Skoven allerede været forsvunden; thi i Synsforretningen det Aar over Magistratsjorderne omtales en Deel af disse udtryffeligen som beliggende „der, hvor Lovby Skov har staaet“ ⁶⁴⁰). „Prior's Lykke n“, beliggende Øst for Lovbymarken mellem den og Langmarken, var 24 Tdr. Land Uger og Eng til 30 Læs Hø, siges der i en Magistratsærklæring 1786 ⁶⁴¹); den har sikkerligen hørt til St. Hans Klofret som faa tilligemed det i Holger Ottesen Rosenkrands' Eie, da Kongen 1575 $\frac{2}{3}$ tilskjødede ham Klofret „tilligemed alt Gods“, og hørte saaledes fra nu af til Stjernholm. I Contracten mellem Fru Karen Gyldenstjerne, Holger Rosenkrands' Enke, til Stjernholm og Horsens By — oprettet 1598 $\frac{27}{9}$, efter langvarig Trætte angaaende hendes Forpligtelse til at svare Afgifter til Byen af Jordtilliggende til Stjernholm — bliver det udtryffeligen sagt, at Prior's Lykken var hendes, om den end laa paa Horsens Mark ⁶⁴²). Og dengang hendes Søn Otto Christoffer Rosenkrands 1616 $\frac{13}{11}$ tilskjødede Kongen sin Gaard Stjernholm ⁶⁴³), nævner Skjødet udtryffeligen blandt det Solgte trende Lykker, „den ene liggende næst Norden for Horsens, kaldet Priorens Lykke, som er Uger og Eng ubi og omgrøftet og omgjerdet, og strækker sig med Længden imod Sønder mod Byen og med den nørre Kant ned til Aaen og gaer langs neder ved Adelsveien“. — Nu var Prior's Lykken altsaa kommen igjen til Kongen og lagdes tilligemed Stjernholm ind under Bygholm. Allerede Aaret efter indberettede Ernst Norman, Lehnsmanden paa Bygholm, til Kongen, at Bønderne, som vare lagte til Kongens og Kro-

⁶⁴⁰) Doc. Kbh. A.

⁶⁴¹) Doc. Kbh. A.

⁶⁴²) Doc. Kbh. A.

⁶⁴³) Doc. Geh. A.

nens Slot Byghholm, ikke kunde overkomme at drive Jorderne baade til Byghholm og Stjernholm; men, da Kongen vilde, at Byghholm skulde holdes vedlige, befalede han i Brev 1617 $\frac{3}{2}$ ⁶⁴⁴) at Stjernholms Jorder skulde bortforpagtes til Borgerne i Horsens eller Andre. Iøvrigt kan dog mærkes, at Kongen i Skr. 1632 § befaler Lehnsmanden Tønne Friis, at, da Borgemeister og Raad i Horsens havde meddelt ham, at der ifølge forn. Contract i 1598 aarligen betaltes af Fru Karen Gyldestjerne 30 Sletdaler til Byen „for huis hauffger wed Stiernholm, samt Priors Lycke, hun haffde paa Horsens Marck“, og han havde erfaret, „Samme hauffger och Lycke nu adt shall brugis under Stiernholmbs Slot“ — saa skulde Lehnsmanden nu lade Byen faae samme aarlige Afgift ⁶⁴⁵). Ved Salget af Stjernholm (tilligemed Byghholm) i 1661 kom Priorslykken i Privatmands Eie og er siden vedbleven at være det. — „Lindskoven“ er den nordostlige Deel af Byens Jorder, Ost for Langmarken, med den nordre og østre Udside til Nørrestrand og Steensballefund og den søndre Side til Sundmarken. Navnet, hvilket den bærer fra ældgammel Tid af, tyder paa — hvad virkeligen ogsaa var Tilfældet — at den i fordoms Dage har været Skov, og efter Navnet at slutte skulde man troe, at Linden havde været en væsentlig Deel af Træbestanden der (ifr. om Byens Vaaben Pag. 7); i de forhaandenværende senere Documenter omtales imidlertid kun Bøg og Eg, Hæffel og Torn. 1643 $\frac{3}{2}$ bevilgede Borgem. og Raad samt de 24 Mænd Borgem. Oluf Hansen 3 Træer i Lindskov „til hans Skibsfornødenhed“; sagtens altsaa Ege og af betydeligere Størrelse ⁶⁴⁶). Allerede i 1657 var Lindskoven i en daarlig Forfatning, hvilket sees af en Erklæring fra Borgem. og Raad i det Aar; der siges nemlig, at den „ganske ophugges, en Deel forhugne Træer findes, dog utjkelige til Andet end at brændes, som og Tid efter anden bortstjæles og ikke kommer de Ved-

⁶⁴⁴) 3ydske Tegnelser. ⁶⁴⁵) Doc. Rbh. A. ⁶⁴⁶) Tingbøger Rbh. A.

kommende til Nytte"; man vilde nu anmode Lodseierne ⁶⁴⁷⁾ om, at der til Brug for Havnen maatte faaes „10 á 12 Egetræer til Bøle“, da Borgem. og Raad syntes det at „være bedre, at de til Byens Nytte anvendes“ ⁶⁴⁸⁾. Under den Strid, der i 1784 (i Grunden allerede 1772) reistes mellem Magistraten og Lodseierne angaaende Lindsfoven, fremlagdes blandt Andet en Synsforretning, Magistraten 1686 $\frac{3}{4}$ lod afholde, hvoraf sees, at Skoven allerede den Gang var aldeles forhuggen, og paa alle endnu staaende Træer saa vel Ege, som Bøge, vare Grenene, ja hele Toppen, afhuggede, og Barken afpillet nedenum af en Deel Egetræer. „De omhuggede Træer kunde de (o: Synsmændene) ikke tælle, saasom nogen ganske Skoven er omhuggen“; der var endnu nogen Underfkov, der maaskee kunde blive til nogen Nytte, om den fredebes ⁶⁴⁹⁾. Et Bidebrev opfattes 1686 $\frac{2}{3}$ af Lodseierne og stadfæstedes af M. Scheel som „funderet paa Egl. allernaadigst Lov“. Der var blandt Andet bestemt, at hvis Nogen huggede eller bortførte Noget, skulde de straffes som for andet Tyveri; havde de ingen Fornue, skulde det anmeldes for Magistraten, saa at „flige Folk derfor kan straffes med Kjelderer eller Gabelstøcken“. For at Skoven bedre kunde holdes i Fred, skulde alle Lodseierne være behjælpelige med Diger og Grøfter derom. Ingen maatte uden Lodseiernes, eller dog de Flestes, Samtykke hugge eller bortføre Vindsælber eller unyttige Stubbe fra Lindsfoven. Men Ufreden vedblev; i 1690 lode Borgem. og Raad saaledes tage Tingsvidne paa, at der hos flere navngivne Indbaanere fandtes baade Ege- og Bøge- Kjæbber, som vare tagne fra Lindsfoven; ligesaa Ege- og Bøge-Top og Gjerdsfel. I 1714 lode Lodseierne forstjellige Beboere tiltale for at have taget Beed og Gjerdsfel fra Lindsfoven og lode gennem Retten udstede et Forbud, at Ingen „i hvo det end være maa, som ikke har Lod og Part i Horsens Markfjorder, maa fordrifte sig til at hugge eller lade hugge

⁶⁴⁷⁾ „De, der havde Gaardsavl“, havde ogsaa Lodder i Lindsfoven.

⁶⁴⁸⁾ Doc. Rbh. A.   ⁶⁴⁹⁾ Doc. Rbh. A.

Gjerdselfstave, Træ eller deslige i Rindskov ²⁵⁰⁾“. Hvor almindelig Mishandlingen af Skoven og den utilfældige Hngst var, skjønnes af, at En af de Tiltalte sagde for Retten, at i de 26 Uger, han havde boet i Horsens, blev der ofte upaatakt hugget i Rindskoven; og spurgte, hvorfor saa han skulde være den Første, der tiltaltes for det. Men under den fornævnte Process mellem Magistraten og Lodsseierne Lød Magistratens Erklæring 1786 ¹/₅: „For den østre Ende af Langmarken ligger det Stykke gamle Skovjord, Rindskov kaldet, paa ungefåhr, 80 Tdr. Land, som paa en Del Steder endnu med gammel Torn er begroet, hvilken Torn Magistraten tillader Gaards-Avlingers og Toftejorders Brugere at afsugge og oprydde, for at sætte paa deres Diger, for at faae Tornene bort af Grunden, og ellers samme oprydde og forbruge, naar Tornene der til Byens Nytte kan anvendes“. — Den fordums Skov var saaledes sin Undergang aldeles nær. Lodsseierne havde paaستاet at have fuldstændig Eiendomsret ogsaa til Skovgrunden, Magistraten paaستod, at den var Byens Fælleds-Eiendom, som oprindeligen given til Byen af Kongerne, hvorhos de erklærede, at den — „hisi og her begroet med nogle gamle stumpede Tornebuske“ — saa længe Nogen kan mindes, bestandigt havde været brugt til Byens almindelige Fædrift, hvorfra aldrig Nogen af Byens Indvaanere havde været udeluft. Dommen 1786 ¹/₂ Lød paa, at Rindskoven var fælleds Eiendom for hele Horsens By og ikke vedkom de paa Horsens Mark værende 200 Gaards-Avlinger eller Eierne af samme, uden for saa vidt Avlings-Eierne tillige vare Borgere og Indvaanere i Horsens og efter den Rettighed, de ifølge deraf tilligemed Byens øvrige Indvaanere ubi Rindskov, som er Byens almindelige Eiendom, kunne tilkomme ²⁵¹⁾. Rindskoven blev nu efterhaanden aldeles rhyddet og i 1806 toges den til Dyrtning og udleiedes af Byen. — „Spedalsø“ ²⁵²⁾, Syd for

²⁵⁰⁾ Lov- og Dom-Bog R. 2 Rdk. A. ²⁵¹⁾ Doc. Rdk. A. P. 26.

²⁵²⁾ ogjaa kaldet „Spitals Ø“, Hospitals Ø.

Byen, har forðum tilhørt St. Jørgens Gaard i Horsens, uden at der vides nu, hvorledes eller hvorfra den kom til den; er senere — vel tilligemed hele St. Jørgens Gaarden — kommer under St. Hans Klosters Omraade og blev tilfaldt af Prioren og menige Munkte i dette skænket til Horsens By; i 1540 stadfæstede Kong Christian d. 3die denne Gave, efterat Gavebrevet havde været ham foreviist (se S. 127). — Lodden tot, en De eller Eng, opstykket ved Strømmen i Boer Strand (Nørrestrand) mellem Horsens Mark og Nebel Mark, overlod Major Beenfeldt til Serritsølevgaard Byen Ketten til ved skriftlig Tilstaaelse af 1769 ^{2,5} 653). — Særlige Navne fra gammel Tid paa Jordstykker, liggende til Horsens, ere foruden de alt Nævnte: Bjergekildes Toft 654), Sparretoft 655), Faarhalle 656), Fuglsang 657), Høgholms Have ved Hestedam 658) Steilbjerg 659), ogsaa berævnet Steilbjerg, en Høide mellem Horsens og Hansted Bro, Flintbjerg hørende til en Gaard i „lille Smedegade“ 660), Dytmarschen, „Tydmarsk“, Eng paa Sydheden af Naen 661); om Papegøiens Toft se senere; om Sortfeld eller rettere maaskee „Sotfeld“, som det kaldes f. Ex. 1698 i Pante-Protokollen (Rdh. A.) se S. 270; og om „Gaaseholm“, en Eng Syd-Vest for Byen se S. 123. Af

653) Doc. Rdh. A. S. 29.

654) „Bierrekildes Toft strækker sig fra Byens Forte Nord paa til Byens den nordre Mark og saa fra Jacob Ibsens Have Øst paa til den Forte, som gaar til de gamle Leergrave i Nørremark“. Perg. Doc. 1638, Rdh. A., Pакten D. 4.

655) „Sparretoften strækker sig fra Fod Albertsens Toft Nord paa til Byens Forte og saa fra Adelbeien som gaar i Sønder og Nord gjennem Horsens Vestre paa til Loubymark“ — sammesteds; og 1614 sammesteds.

656) Et Stykke Jord strax udenfor den daværende Smedegadesport; — Pantebog 1698 — Rdh. A. D. 1.

657) Toft Nord for Byen Skattebog. Rdh. A. S. 26.

658) Thingsvidne 1580. Doc. Rdh. A.

659) Skjøde 1614. D. Rdh. og Kongebrev 1592 („Stegelberg“).

660) Skjøde 1624. D. Rdh. A.

661) Skattebog 1687, Synsforretning 1717 osv. — Rdh. A.

de til Byen hørende Jorber, i Ait c. 1000 Tdr. Land, var den største Deel Eiendomsjorber, oprindeligt hørende til Gaardene uden dog at være bundne til dem, og betegnes derfor i de gamle Skattebøger, Skjøder o. desl. som „Gaards Aul“ eller „Gaards Cie“. I „Prestbogh“ 1617 er Antallet af disse „Gaards Cie“ vel kun angivet til 179½ og i „Ablings Skattebog“ 1687 til 197½; men i Magistratens Indberetning 1753 til Stiftamtet er Antallet af „Gaards-Avlene“ angivet til 200 og hver af disse til Hrtk. 5 Skp. „ Fdt. 1½ Alb., og desuden, siges der, vare 13 Gaards Aul tagerede kun for halvt, „da de ere af ringere Bonitet“. De vare fordeelte paa de 3 store Marker: Langmarken, Lovbhy Marken og Sundmarken; 200 Agre i hver og 3 saadanne Agre i hver Mark udgjorde een Gaards-Aul; deraf kom det i Skjøder o. desl. ideligen forekommende Udtryk „over al Byens Mark“. — Iøvrigt kan bemærkes, at Magistraten under Processen om Lindskov ikke blot paastod, at Byen i Virkeligheden havde alle sine Jorber og Marker som Gaver fra Kegetingen og, at endog saa Marker, som dengang (o: 1784) angaves for private Eiendomme, har været Byen skjænket i Almindelighed; men ogsaa tilføiede, og sikkert med Rette, at der allerede meget tidligt var begyndt at indtages af Byens Mark til privat Nytte og Brug, hvilket man isøvrigt kunde se af Kong Frederiks Brev 1579 1³/₂, hvori befalede at Vedkommende skulde udlægge Byens Jorber, som de havde indtaget og indhegnet Borgerne i Horsens til Trængsel og Skade (ifr. Alagerne over Borgem. Oluf Hansen 1661)⁶⁶²). — Ogsaa en Deel af Spedalsø var inddeelt i 200 smaa Lodder — 1 Ager, „Aabod“, paa 1½ á 2 Skp. Sædeland og lidt Eng i hver — der hørte til de omtalte Gaards-Aul. Foruden disse Gaards-Aul var der, ifølge Magistratens Erklæring 1786 1⁶ 663), en Deel Jorber og Tofter, dels indhegnede og dels uindhegnede, som ikke tilhørte de saakaldte Gaards-Aul eller deres Ciere — nemlig: 1) Syd for Byen: 1 Stykke Jord 3 Tdr.

⁶⁶²) Doc. Ndh. A.   ⁶⁶³) Ndh. A. S. 26.

Sædeland og Eng til 8 Læs Hø (Gersdorffs) — paa Spedalsø 1 Stykke (P. Wellejus), 1 Stykke Raadmandsjord, 2 Stykker Borgemeisterjord, 1 Stykke ubleiet til Indtægt for Byens Kasse, 1 stort Bønge, Hospitalsjord, 12 Tdr. Sædeland og Eng til 40 Læs Jord, og 1 Tøft paa 2 Tdr. Land „med Indkjørsel fra Hospitalsgaden“, tilhørte Hospitalet. 2) Nord og Vest for Byen: 1 Tøft og Eng (P. Wellejus's) — 2 Tdr. Sædeland som ubleiedes til Indtægt for Byens Kasse — „Sparretoften“ — 4 Stykker Raadmandsjord — 1 Stykke Borgemeisterjord — 1 Stykke Hospitalsjord, 4 Tdr. Land og lidt Eng — 2 Stykker Byjord — „Priorshyften“ (Lichtenbergs og A. Kruses) — 1 Tøft tæt udenfor Hestedamsport, 5 Tdr. S. L. og lidt Eng (Lichtenbergs) — 1 Stk. 3 Tdr. S. L. (Lichtenbergs) — „Bjerrefildes Tøft“ (A. Kruses), 1 Td. S. L. — 1 Tøft næst Øst derfor, 6 Tdr. S. L. (Samuel Blumers) — 1 Tøft, 8 Tdr. S. L. (Sognepræsten Niels Frimodts Enke). 3) Øst for Byen: 1 Tøft, 8 Tdr. S. L. (Konf. Gersdorffs) — „Papegøien“ (Byens Kasse tilh.) — „Lindstov Jorden“ — „Slotstøften“ dengang ca. 30 Td. S. L. og lidt Eng (var dengang deelt mellem Konf. Gersdorff, Etatsr. Thygesen og Avlsbruger M. Nielsen) — „Sortfeld“ — 1 Tøft udenfor Rattetundsport, 1 Td. S. L. (Fjergen Ydings). De omtalte Gaards-Avl dreves efter Datidens Brug i Fælledskab. Ifølge Magistratens Forklaring under den oftere omtalte Proces angaaende Eiendomsretten til „Lindstov“, laa dennes Grund (vel alt som Træbestanden forsvandt) bestandigt ud til almindelig Fædrift tilligemed den af Fælledsmarkerne, der skiftevis hvilede. Derfor var der tilstaaet Avlsbrugerne for hver Gaards-Avl Græsningsret til Kreaturer, og, naar de ei kunde eller vilde besætte Græsningen, nøde de Godtgjørelse for de manglende Kreaturer af de Græsgange, som betaltes for de Kreaturer, som Indvaanere, der ingen Avling eiede, havde paa Marken. Til at have Opsyn og holde Orden i Marken samt holde „Dog og Rigtighed over Græsningen m. m.“ udmeldtes der aarligt af

Magistraten 4 Markmænd ⁶⁶⁴). Af de Indvaanere, der ikke eiede „Gaards-Avl“, maatte den, der beboede en Gaard, faae 2 Kreaturer paa Græs og den, der beboede en Vaaning, 1 Kreatur, for faa vidt nemlig Avlsbrugeren ikke selv befatte alle Pladsferue. Græsningen paa Byens Forter blev af Markmændene overladt og forundt for Betaling de af Byens Indvaanere, som dertil trængte og bekvemtest kunde benytte den. Kun for de Kreaturer, som af Indvaanerne indfattes til Græsning paa Gaards-Avlens Jord, fik Avlsbrugerne Græsningspengene; Pengene for hvad der græsledes paa Lindskovens Grund og Forterne, brugtes derimod til Byens Rytte, saasom til Vedligeholdelse af Porte, Lede, Veie osv. — Til Bogtning af Kreaturerne paa Græsningen holdtes i Fælledsftab af Byen og Avlsbrugerne en Hyrde ⁶⁶⁵). Disse gamle Forhold ere nu forandrede. Efterat man i Begyndelsen af dette Aarhundrede havde sat sig imod Udfikstning af Jorderne som noget Unødvendigt og altfor Bekosteligt, kom man senere til et bedre Syn paa Sagen, og i 1831 gennemførtes Udfikstningen, i Henhold til eenstemmigt Andragende og Kgl. Approbation 1830. Den Græsningsret, som hidtil efter et vist Forhold havde været udøvet af Byens Indvaanere faa vel paa Communens Jorder, som paa nogle af de private Jordeieres Marker ⁶⁶⁶), bortfaldt. Som Vederlag for denne Ret blev ved den almindelige Udfikstning af Byens Jorder udlagt $\frac{1}{4}$ af de de private Avlsbrugere tilhørende Marker, Langmarken og Sundmarken; denne Fjerdepart tilligemed Communens Jord „Lindskoven“, der — med Fradrag af forskellige Jordstykker til kommunalt Brug — ud-

⁶⁶⁴) Blandt Markmændene fandtes ofte ogsaa Borgemejre, Raadmænd Byfogder; ja 1684 — „Anne Sal. Jochum Rødenborgs“ (Protocol, A., 6, Rdk. A.)

⁶⁶⁵) Ogsaa i gammel Tid havde Byen sin Hyrde, saaledes var et af Klagepunkterne over Borgem. Oluf Hansen, at han havde egenmægtig tiltaget sig og lagt til sin egen Have et Stk. Jord i „Sutjæld“, hvorpaa Byens Hyrdehuus i mange Aar havde staaet, 4 Binding Huus med tilhørende Have. Doc. Rdk. A. ⁶⁶⁶) Se ovf.

gjorde ca. 203 Tdr. Land, udstykkedes mellem Communens da-
værende Grundeiere i Forhold til Enhvers Grundtægt; hvilket
dog under Udførelsen blev en Deel modificeret saaledes, at intet
Sted fik over 8 Tsp. Land og intet under 920 □ Alen.
Grundeierne skulde faa tilsvare Kæmnerkassen en aarlig Jord-
skyld af 1 Rdl. Sølv for hver Td. Land, der skulde fordeles
paa og udredes af de udstykkede Lodder efter Størrelsen af hver
Parcel. Af Parcellerne skulde endvidere efter 10 Aars Forløb
fra Udstykningens Fuldbgyrdelse svares 2 Tsp. Byg pr. Td.
Land, en Afgift der efterhaanden med visse Aars Mellemrum
skulde stige til 1 Td. Byg pr. Td. Land. Iøvrigt maatte Lod-
derne frit skilles fra de Grunde, hvortil de oprindeligt vare ud-
stiftede, og alle disse Grundlodder ere i Aarenes Løb blevne
til Haver eller Byggepladser.

Zorernes Hartkorn er tilsammen 129 Tdr. 3 Tsp. „Tdk.
2½ Alb. — Bestaffenheden af Horsens Zorder er meget for-
stjellig; de ere lettere i den vestlige Deel, i den østligere derimod
tildeels kraftige Muldjorder med Leer-Underlag.

Angaaende det foran omtalte Jordstykke „Papegøien“ kan
bemærkes, at Navnet er gammelt i Horsens, saaledes ansattes
Raadm. Oluf Ibsen i Skattebogen for 1627 til Stat af 2
Gaarde og Haven ved „papegøien“. Det var en Skik i vore
Kjøbstæder, der hørte med til Gildvæsenet allerede i 15de og
16de Aarhundrede, at man ved Pintsedagstid havde en Fugle-
skydning — nemlig efter en Papegøie paa en høi Stang. Der
skjødtes med Bue eller Armbrøst, og den, der nedskjød Fuglen
blev „Papegøie-Konge“, bar en Sølv-Papegøie i et Baand og
fik et Sølv-Driffekrus som Seierspris⁶⁶⁷⁾. Saaledes var
det vel ogsaa Skik i Horsens, og Stedet, hvor denne Skydning
holdtes, fik og beholdt saa Navn efter „Papegøie-Stangen“. I
en „Landmaalings-Forretning over Horsens Kjøbstadjorder
1724“⁶⁶⁸⁾ anføres „Aboderne over Papegøien 57 Acre“. 3

⁶⁶⁷⁾ cfr. Allens „de nord. Riger“ 4, 133.

⁶⁶⁸⁾ Doc. Rdk. N. N. 4.

1735 vilde Apotheker Jacob Schmidt ombygge sin gamle Gaard og bad saa Magistraten om at maatte grave Leer dertil i „Byens Forte Papegøien“; han fik Tilladelsen, dog med den Tilføielse, at han ikke maatte brænde Steen der“⁶⁵⁹). I Magistrats-Ertl. 1786 $\frac{1}{2}$ ang. Forderne siges der: „1 Stk. Jord ligger næst Ost dertil (Kons. Gersdorffs Toft, S. f. Langmarken) kaldes Papegøie, støber til Byens Mark Sundmarkens vestre Ende. Bemeldte Papegøie bruges deels til Møddingssteder, deels til Leergrave for Byens Indvaanere og deels som Forte og Drift for Kreaturerne, naar de drives fra Byen til Græs paa Langmarken. Men saa meget, som deraf kan undværes, agter Magistraten at lade afpæle og bortleie til Sadeland“. Med det gamle Gildeværten forsvandt vel efterhaanden hine aarlige Papegøie-Skydnings-Fester; men de kom i hvert Fald atter til Live i Horsens, da i 1840 ca. 150 Borgere samt militære og civile Embedsmænd oprettede „Det borgerlige Skyttelaug“, der anlagde sin Skydebane i den gamle Papegøie-Toft, der nu ogsaa omtrent samtidigt omdannedes til en lille Vystkov, og hvor en Bygning i 1843 opførtes for Skyttelaugets. Ved Dronning Caroline Amalies Nærværelse der i 1844 gav hun Tilladelse til, at hele Anlægget herefter maatte kaldes „Dronning Caroline Amalies Lund“. Den fordem „Byens Forte“ med sine „Leergrave og Møddingssteder“ er nu bleven til en smuk lille Vystkov tæt ved Byen; det gamle Navn „Papegøien“ er dog ikke endnu forsvundet fra Folkemunde i Horsens.

Oftere har der været Tanke om og gjort Forslag til at indvinde Land til Byen ved at inddæmme den inderste (vestligste) Deel af Fjorden — den saakaldte „Fladste“; saaledes ogsaa i 1845, Sagen toges under Overveielse og næriere Undersøgelse, af Forholdene; Ingenieur Capitain Wend forfattede ogsaa efter Foranledning af Magistraten en Plan til Inddæmningen; men Sagen opgaves. I 1874 bragtes den dog atter frem, og By-

⁶⁵⁹) smst. S. 11.

raadet bevilgede 200 R til en omhyggelig Undersøgelse af Spørgsmaalet, om den saa ofte paatænte Inddæmning og Udtørring af „Fladskan“ virkelig egnede sig til Udførelse. Det overdroges Ingenieur English at foretage Undersøgelsen og afgive sin derpaa grundede Betænkning; men, da denne gik ud paa, „at Horsens Commune paa Grund af Forholdene og særligt denne Fjordbunds Bestaaffenhed, kun vilde have Tab ved et saadant Foretagende, og at en deelviis Inddæmning og Udtørring af Noget af „Fladskan“, eventuelt til Dygge- og Dyp-lagspladser en Gang i Tiden, helst maatte overlades til den private Virksomhed; saa fandt Byraadet ingen Anledning til at foretage Videre i Sagen. En Deel af „Fladskan“ indvundes imidlertid allerede deels ved Opfyldninger indenfor Trækbane-Dæmningen; deels til Havnepladsen Syd for Namundingen ved Paaaflydning af det Opnuddrede; deels ved at selve Bunden hæver sig enkelte Steder.

24. Apotheker — Sygehuus — Læger.

Den i sin Tid ansete Læge, Chr. Torckelsen Morsing, skal have tittret ⁶⁷⁰⁾, at der endnu i 1546 kun var eet Apothek i Danmark og Norge, nemlig i Kjøbenhavn; om end dette maaskee ikke er ganske usiagtigt — i Aarhus tog nemlig Hans Jung „Apotheker“ Borgerstab 1543 ⁶⁷¹⁾ — har Horsens dog sagtens ikke havt noget Apothek førend sidst i 16de eller først i 17de Aarh. ⁶⁷²⁾. 1669 $\frac{2}{3}$ fik Jørgen Weyer Kgl. Bevilling til at holde Apothek i Horsens ⁶⁷³⁾; dog har der allerede tidligere været et saadant i Byen; thi det siges i Bevillingen, at han havde affjæbt „den forrige Apothekers Qvinde Apotheket, som mesten var øde“. Bevillingen forpligtede ham isvrigt til

⁶⁷⁰⁾ Allen: „De 8 nord. Riger“ 4, 279. ⁶⁷¹⁾ Sub. Act. 1, 246.

⁶⁷²⁾ Fra Kolding flyttede „Anders Caspersen Apotheker“ i 1583 og tog BorgerTab i Aarhus Sub. Act. 1, 250

⁶⁷³⁾ Geh. A. Top. Smf. Hersens Nr. 14.

at sørge for at have Medicamenter, composita og simplicia, samt aqua vitæ og andre destillerede Vand; item Confect og Speceri med Alt, hvad der hører til et godt Apothek; gode, friske og forsvarlige Varer, hvilket han alene maa udsælge undtagen Røffenspeceri eller Andet, som ei særdeles vedkommer Apotheket. For alle Byens Bestillinger maa han være forskaaet". — I 1667 tog isøvrigt „Michel Brether Apoteker, født i Hedby i Churfachsen" Borgerskab i Horsens ⁶⁷⁴); om han havde afskjøbt Jørgen Beyer Apotheket, sees ikke. I 1677 var Ernst Stammer Apotheker i H. og eiede Gaard paa Søndergade ⁶⁷⁵) — saa vidt skjønnes af Listen det flyvende Sted Ost fra Provstegghden (nu Raadhjushgade), altsaa hvor det nuværende Apothek ligger — men, da han ved Indtegnelsen af hans Død 1701 $\frac{3}{4}$ i Kirkebogen betegnes som „forrige" Apotheker, havde han maaffee allerede en Tid før afstaaet sit Apothek til en anden, og da vistnok til den Erik Elbogen, der i hvert Fald allerede 1692 $\frac{1}{2}$. ansøres i Thingbogen som Apotheker i Horsens ⁶⁷⁶). I 1691 havde Johan Christoffer Reich „fra Thyskland" taget Borgerskab i Byen, idet han „ansagde, han ei vidste, hvormed han sig kunde ernære, efterdi hans Apothekerkunst at bruge, var ham forbuden; vilde derfor nogen Tid eragte Tiden". Med denne Johan Reich havde Elbogen, og Magistraten med, en heel Deel Bryderier. Elbogen indsendte Klage til Kongen over det Afbræk i Næring og Privilegier, som forholdtes ham af en ledig Person „ved Navn Johan Reich, som opholdt sig i Byen og Medicamenter samt andre Apothekervarer understod sig at tilberede og bruge, hvorover han mesten Deels var kommen fra sin Næring, og Apotheket ei saa fuldkommeligen, som fkee burde, kunde vedligeholde"; Borgm. og Raad fik derfor Rgl. Befaling 1691 $\frac{3}{4}$, at de skulde hjælpe ham mod Johan

⁶⁷⁴) Borgerstabs-Bog beg. 1650.

⁶⁷⁵) „Prestbog" 1677 og „Grundtaut" 1682.

⁶⁷⁶) Sagnetens var han det allerede 1690; thi d. 27 d. A ansøres blandt Fadderer ved en Daab „den nye Apothekers Kone". (Kirkebogen.)

Reich og flige Personer. Det var sagtens foranlediget derved, at det var blevet bem. J. R. forbudt at „bruge sin Apotheker-kunst“. I 1695 søgtes han, fordi han uden Berettigelse havde foræret Baron Fr. Kragh til Steensballegaard nogle Skibspæle, som den afd. Jens Thonbo havde nedrammet i Sundet. I 1697 fik han Sag paany, fordi han ikke vilde gaa med Tavlen i Kirken, hvilket tilfaldt ham som Pligt efter Omgang. Han undskyldte sig i sit Indlæg for Retteen med, at han havde leiet en Anden dertil i sit Sted ⁶⁷⁷), da han var reist bort, for at „opitulere sine ægrotantes og, saasom han selv personlig formedelst hans sengeliggende Patienters Cuur ikke kunde satisficere Borgemesters og Raads Ordre. Der blev saa for Thinge tilspurgt ham, „om han de Patienter, som han i sit Indlæg ommeldte, opvarte som en Apotheker eller som en Badskjærer“; hvortil han kun svarede, at han holdt sig til sit i Rette lagte Indlæg. Han vedblev imidlertid, uagtet Processen, med ikke at gaa med Tavlen og med at lade sig bruge af Syge, han „antog Patienter at curere, hvorledes, vidstes ikke; thi Badskjærerkunsten, havde han ikke endnu beviist sig at have lært, og Doctor havde man meget mindre hørt ham at være“. Tillige klagedes der over, at han i Manges Paahør havde bestyldt Magistraten for at have forset sig ved Skiftet efter ovennævnte Jens Nielsen Thonbo, idet de ikke havde understrevet Skiftebrevet og havde undladt at anføre i Brevet mange Obligationer, som skulde have været indført deri. Borgemeisteren erklærede, at Skiftebrevet ofte havde været forlangt udelivered fra Joh. Reich og de Obligationer angivne, som han forbrede skulde indføres deri; men Joh. R. havde ikke villet udlevere dem, og vilde det heller ikke nu, da det atter forlangtes. Dommen, som efter nogen Tid fældedes, lød paa, at Joh. R. skulde for sin Ulydighed mod Magistraten have sit Borgerskab forbrudt, erstatte det Tab, Vedkommende havde lidt ved, at Tavlen ikke

⁶⁷⁷) Pligten skulde oplyses personligt, og Magistraten havde derfor forbudt den ledende Person Ombæringen.

var bleven ombaaren i det Aar, samt betale 6 R i Sagens Omkostningen ⁶⁷⁸). Sit Borgerskab maa han dog nok have faaet Lov at beholde; i hvert Fald hedder det i Skjøde- og Pante-Protokollen, at 1700 ²⁷ tilskjødede Johan Christopher Reich, Borger og Indvaaner i S. sin iboende Gaard paa nordre Side af Søndergade mellem Henrik Lichtenbergs og Hans Christensens Gaard paa den ene Side og Christen Sørensens Gaard paa den anden Side. Naar det som Betingelse ved Salget ansøres, at Joh. R. og Kone dog skulde beholde for deres Livstid ikke blot et Par smaa Stuer ved Forstuen, men ogsaa „et lidet Kammer i Gaarden, som vores destilleer Døn og dets Tilbehør er staaende udi“; saa seer det næsten ud, som om han trods Forbud og Processer er bleven ved at „bringe sin Apothekerkunst“. I 1707 folgte Erik Elbogens Enke Apotheket til Pharmaceut Jacob Schmidt (f. 1682 i Gardelegen i Preussen) der ogsaa fik Kgl. Bevilling 1707 ²³ til at drive det ⁶⁷⁹). Allerede næste Aar fandt han sig foranlediget til at klage til Kongen over „det Afbræk og Indpæs i hans Næring, som tilføiedes ham af nogle Rjøbmænd og Urtekræmmere der i Byen, der folgte adskillige Apothekervarer tvertimod hans Privilegium. Ifølge Kgl. Befaling paalagde derfor Stiftamt. Plessen i Aarhus 1708 ¹³ Borgem. og Raad at „fremkalde paa Raadhuset dem af Byens Borgere og Indvaanere, som havde understaaet sig at falholde Apothekervarer, og alvorligen i Apothekere-rens Nærværelse at paalægge dem at afholde sig fra Sligt, hvis de ikke vilde straffes som Kgl. Mandaters modvillige Overtrædere“ ⁶⁸⁰). I 1735 folgte Jacob Schmidt sin iboende Gaard til Conferentråadinde Grabow og ombyggede i 1736 sin gamle, hidtil bortleiede Gaard; det er den samme, hvori der endnu er Apothek med nævnte Aarstal over Døren og den gamle Indskrift:

⁶⁷⁸) Thingbogen.

⁶⁷⁹) Sub. Act. 3, 35 Erik Elbogens Enke kalder Jacob Schmidt i Ansøgningen til Kongen „Apothekersvend fra Faderslev“.

⁶⁸⁰) Doc. Rbh. A.

„Königlich privilegirte Apotheke“. Allerede i Grundtaxten for 1717 angives han at have eiet 1 Gaard med 1 Baaning, Have og et lidet Pakhuus ved Stranden — Alt tageret til 461 r 1 k 8 b . Han var g. m. Anne Margrethe Helms, f. 1688 † 1758, en Datter af Apotheker Heinrich Helms i Faderslev (see nedf.), der som Enke 1750 g gav 1000 r til Horsens Hospital (cfr. p. 173). Apotheker Jacob Schmidt døde 1750 $\frac{2}{2}$ ¹ 681). Sønnen Gottfried Schmidt, f. 1709 $\frac{1}{2}$, arvede Apotheket efter dennes Død, men har sagtens allerede i de sidste Aar af Faderens Levetid bestyret det; i 1743, da han fæstede Stolestade i Kirkerne til sin Hustru, kaldes han nemlig i Stolestadebogen „Hr. Apotheker“. Han var først g. m. Anne Svendsdatter Althalt, og efter hendes Død i 1759 g giftede han sig med Anne Marie Schönau, f. 1722 $\frac{3}{4}$ † 1779 $\frac{3}{4}$, Datter af Tolber Schönau i Aarhus og Enke efter Byffriver (Borgem.) Henrik Christian Müller smst. 682). Eignende Bryderier, som Apotheker Elbogen havde haft med Joh. Reich, skal G. Schmidt have haft med en Pharmaceut Duce fra Aalborg, der ikke vilde afholde sig fra at sælge Medicin i det Smaa og hemmeligt at dispensere 683). Apotheker Schmidt blev en meget formuende Mand, han blev Kammer-Råsesfor og Eier af Alstedgaard og Stougaard. Til Horsens lærde Skole gav han 200 r . — Han døde 1773, er tilligemed sine 2 Hustruer begravet i Horsens Klosterkirke i Capellet paa nordre Side af Choret, og havde en Datter Kirstine Marie og 3 Sønner Henrik, Ulrich Christian og Johan Friderich; de 2 Sidstnævnte bleve adlede i 1783 med Navnet von Schmidten. —

681) Paa Fortegnelsen over Gaver fra Horsens i Anledning af Rigsenshavns 35de Aar 1728 har han skrevet „Apotheker Schmidt jærlig“ 6 r i 3 Aar (De 2 Lichtenbergere tegnede sig for 150 r i 3 Terminer.

682) Søn af Forvalter Peter Müller paa Døller og Broder til Adolphine M., Cancelliraad Lichtenhjelm's første Hustru.

683) Schmidt „Ueber die Entstehung der Apotheken“ 1816—1835.

Jacob Helms, der allerede i nogle Aar havde været første Medhjælper, ⁶⁸⁴⁾ siden Provisor, hos den Afdøde, fik 1779 $\frac{1}{2}$ Rgl. Bevilling paa at have og bruge Apotheket, hvilket han havde kjøbt af Assessor Schmidts Enke ⁶⁸⁵⁾. Han var født 1735 $\frac{2}{2}$ † 1816 $\frac{1}{2}$, blev gift med Anne Elisabeth Toxen, Datter af Kjøbmand Toxen til Lundegaard, og efter hendes Død med Helene Christine Saaby, f. 1754, † 1816, Datter af Byskriver Saaby og Elisabeth Fohlsmann i Horsens. Af 1ste Ægteskab var der en Datter, Magdalene S., der blev g. m. Emil Christian Worm, Eggst. i Drum-Dangaard. Af 2det Ægteskab var der 6 Børn, af hvilke Sønnen Adam Helms, f. 1786 $\frac{1}{8}$ † 1852 $\frac{2}{3}$, arvede Apotheket efter Faderen, blev g. m. Else Cathrine Mandix, Datter af Proprietair Mandix til Bisgaard i Tandrup Sogn og døde som Assessor pharmaciæ. Den ældste Søn af ham, Jacob Helms, f. 1820 $\frac{1}{2}$ har nu Apotheket, han er Cancelliraad og Byraads-medlem og blev 1858 $\frac{1}{2}$ g. m. Marie Kirstine Bang, Datter af Kjøbmand J. Th. Bang i Horsens. Familien Helms nedstammer fra Mag. Adam Helms, f. 1579 $\frac{1}{2}$ † 1653 $\frac{2}{3}$, Præst ved St. Petri Kirke i Lübeck, 1ste Gang g. m. Sophie Glambek, Datter af Præsten Glambek i Lübeck og 2den Gang med Christiane Hagedorn, Datter af Kjøbmand Heinrich S. i Lübeck. Hans Søn af 1ste Ægteskab, Georg Helms, var Præst i Heiligenhafen og dennes Søn Heinrich Helms, † 1723, blev Apotheker i Haderslev og g. m. Cathrine Albinus, Datter af Severin Albinus, Apotheker i Haderslev. En Datter af dem var den Anne Margrethe Helms, som blev g. m. Apotheker Jacob Schmidt i Horsens; en Søn af ham, Adam Helms, f. 1695 $\frac{1}{4}$ † 1765 $\frac{2}{3}$, tog Borgerstab i Horsens 1729 som Kjøbmand og blev der gift med Abel Brodersdatter Lichtenberg, Datter af Kjøbmand Broder Lichtenberg og Hustru

⁶⁸⁴⁾ Efter Mantalslisten 1769 var dengang Jacob Helms „Apothekerstvend“ og Hans Lulipan „Apothekerdræng“ hos Gottfried Schmidt.

⁶⁸⁵⁾ Raadslægebog. A. Nr. 3.

Dorthea Cordtzen i Horsens; hun døde uden Børn, og han ægteede faa Magdalene Saks, f. 1708 $\frac{2}{3}$ + 1780 $\frac{1}{7}$, Datter af Nicolai Gottfried Saks, Præst i Haderslev og S. Marie Elisabeth Keise. Den næstnyngste af deres 6 Børn var den Jacob Helms, som 1779 fik Apotheket i Horsens.

I 1875 fik Byen isøvrigt eet Apothek til, det anlagdes og breves af F. L. Schulstad og eies efter hans Død nu af F. A. Wiinsted, før Apotheker i Kjellerup.

Sygehuus. Efter Ophævelsen af Hellig-Aands-Huset og St. Jørgens Gaarden var der længe ingen offentlig Anstalt i Horsens, hvor Syge kunde indlægges til Helbredelse; i Hospitalet optoges navnlig kun fattige, gamle og stadigt sygelige Menneſker. Først i Slutningen af forrige Aarhundrede oprettedes der i Byen et Sygehuus ⁶⁸⁶) og det var endda kun en lille privat Anstalt, oprettet af en daværende Districts-Chirurg i Horsens ved Navn Flock; i 1804 solgte han det til sin Eftermand i Embedet, Schwarz, og da denne døde 1811 kjøbte Kommunen det til offentligt Sygehuus for Byen ifølge daværende Districtslæge, Mikisch's Forslag, vel ogsaa i Henhold til Paabudet i Rgl. Resol. 1806 § om Oprettelse af Sygehuse i alle Landets Amter. I en lang Række Aar vsiedes man nu med dette „Byens Sygehuus“ — et særligt militairt Sygehuus indrettedes for Garnisonen — men i 1858 blev der opført et nyt Sygehuus fælleds for Byen og de til Læge-districtet hørende Herreder af Weile og Skanderborg Amter. Dette nye Sygehuus, som er beliggende ligeoverfor Skolegaden paa nordre Side af Alleen fra Kildegade til Kirkegaarden paa et høit og tørt Terrain, er grundmuret, 2 Etager høit, med Sygestuer mod Syd og Nord paa begge Sider af en $2\frac{1}{2}$ Alen bred Corridor, der paa langs deler hele Bygningen. I 1868 fik Sygehuset en Hovedreparation og Udvidelse ved en Tilbygning, faa der tilveiebragtes Sindsſyge-Celler, Vadelocaler og Locale til

⁶⁸⁹) I hele Danmark udenfor Kjøbenhavn fandtes der dengang endnu kun 11 foruden det i Horsens.

Volig for Lægen. Badeindretningen for varme Bade, Regn- og Styrte-Bade samt Dampbade er smuk og hensigtsmæssig. Et særligt Locale er der til Afbenyttelse for Badegjæster fra Byen og Omegnen. Foruden en stor Have ved Bygningen, er der ogsaa et lille Haveanlæg mellem den egentlige Sygehushusbbygning og Veien. Ved fornævnte Udvidelse skaffedes der isørigt Plads til dobbelt saa mange Patienter, som det Antal, der tidligere kunde modtages. Nu kan der anbringes 30 Patienter i hver Etage, de kvindelige i Stueetagen, de mandlige paa første Sal; Tilfyhnet med dem blev ogsaa bedre og lettere, da nu en Opvartningskone kunde faae Opholds-værelse i hver Etage; Dvilstværelserne kunde nu anvendes deels til særligt Visitationslocale, deels til Opbevaringssted for Patienternes Gangklæder m. m. Ved Sygehuset udfører Districts-lægen hele Vægegjerningen mod at faae Honorar af de Patienter, der ikke ere under Byens eller Vægedistrictets Fattigvæsen. Reglementeret daglig Betaling erlægges til Deconomen og Sygehusets Kasse. Udgiften ved Sygehusets Opførelse m. m. (34,137 Rd.) og Udvidelse (18,838 Rd.) er udredet ved Fordeling paa Horsens By og de 2 Amter; og efter samme Regel udredes ogsaa Udgifterne ved Anstaltens Vedligeholdelse og Drift. Til Dækning af en Deel af den Gjæld, Byen paadrog sig ved Sygehusets Oprettelse, tjente isørigt de 2,689 Rd., som indkom ved Salget af det forrige militaire Sygehuus. Det gamle Sygehuus i Borgergaden er endnu Kommunens Eiendom.

Sygehusets Virksomhed har forholdsviis været betydelig. Siden det aabnedes den 1ste Novbr. 1858 og indtil Udgangen af 1876 har der været indlagt paa Sygehuset i Alt 6422 Patienter, deraf fra Horsens 2901. Det høieste Antal Patienter, der i et Aar er blevet indlagt, var 622 i Aaret 1867; det laveste Antal var 187 i Aaret 1859. Hvad den daglige Belægning af Patienter angaaer, har det høieste Antal paa een Dag været 55, det laveste 7. Af det hele Antal Patienter i nævnte Tidrum er 6081 udgaaede og 341 døde. Efterat

man i nogen Tid havde leiet et Huus i Sundmarken til Afbenyttelse under epidemiske Sygdomme; blev der, ifølge Districtskølgens Forslag, opført et nyt Epidemihuus paa en dertil erhvervet Plads udenfor Byen, nemlig i Langmarken noget Nord for „Caroline Amalie Lunden.“ Udgiften, 5086 Rd. 75 ff., udrededes deels af Horsens, deels af Skanderborg og Skanderborg Amts Repartitionsfond.

Svad Lægehjælp i Sygdoms Tilfælde angaaer, maatte man selvfølgeligen i Horsens, som i andre mindre Byer, i gammel Tid tage til Tælle med den — ofte endog saare ringe — Kundskab og Dygtighed, som tilbød sig; det varede jo længe, før en virkelig uddannet Lægestand bredte sig over Landet. Barbereren — „Bartscherer“, „Bartfærer“, „Badscher“ — brugtes tillige som Chirurg; Feltfæreren, „Feldscherer“, en militair Benævnelse, var vist ogsaa oprindeligen eller tillige Barberer; dette er vel Meningen, naar „Feltfærer“ Alexander Klock anføres i Mandtalslisten 1769 som holdende „1 Svend og 2 Dreng.“ For en stor Deel synes alle disse, for Horsens Byes Vedkommende, at have været indvandrede Lydsfere, af hvilke nogle ogsaa toge Borgerkab og fik Eiendomme i Byen. I ældre Protokoller og deslige nævnes en Deel Saa-danne; saaledes i Kirke-Regnsk. 1624/25 en Gert v. Lippen⁶⁸⁷) i Stattebog 1617: „Mester Hinrich Wardscher, 1 Gaards Eie;“ „M. Hans Wardscher“ og „M. Peder Bugge“ — 1627: „M. Hinrich Siuordtz, 2 Gaards Eie“. — I Borgerkabs-Bogen 1661: „Henrich Steenbloch, født i Friesland, tog Borgerkab som Wadsfær“. — 1707: „Jochum Frandsen Blochhoff, Barber (ikke examineret)“. — 1702: „Egidius Carstensen, Bart-

---

⁶⁸⁷) 1705 § ansøgte Johan Gertz Stiftamtmanden om Tilladelse til at practisere som Læge i Horsens, han havde tjent paa Orlogs-Flaaden og ved Wiltsen i Sachsen og i Holland som „Regiments-Chirurgus“ og tilbød at fremlægge Beviser for, at han havde underkastet sig Examen „for facultatis medicæ“ i Kjøbenhavn. Om han fik Tilladelse, vides ikke, see bagefter om Johan Gert. Hüb. Act 3, 24.

flærer, men ikke examineret".⁶⁸⁸⁾ — 1729: „Samuel Beaufin⁶⁸⁹⁾ Chirurg ved Høstved Hospital“, tog Borgerkab i Horsens, ligeledes „Sebastian Frederich Degen, f. i Kiel, Chirurg, stod sidst ved Generalmajor Poulsens Regiment.“

Ifølge en Skattebog 1660 havde „Christoffer Vadsher 1 Gaard og 4 Gaards Aul“. I Skjøde- og Pantebogen 1684 er anført „kunstrig og velfornemme Mand M. Poul Rostids, Chirurgus i Horsens; i samme Bog 1685 er han anført som „Feltflærer, Borger og Indvaaner i Horsens“ og eiede Gaard og Huus. Da der 1711 udfreves Barbersvende til Kjøbenhavn i Anledning af Pesten, svarede Magistraten i Horsens, at Byen kun havde en Barbeer, Egidius Carstensen med 1 Svend, som „varter op, naar Mesteren er paa Landet at betjene nogen Syg“. Den tilføiede, at i de sidst forløbne Aar havde der vel været 3 Chirurger bosiddende i Byen, men de 2, nemlig Mester Johan Geert (vel den Samme, som i Kirke-Regnskabet 1729 kaldes „Johan Docter“, og sagtens en Søn af den i Skjøde og Pante-Bog 1702 anførte Geert von Nichten⁶⁹⁰⁾ Chirurgus i Horsens; see isvrigt foran) og Mester Daniel (i Skattebog 1656 er anført en „Doctor Henrich Daniels“) havde taget Tjeneste ved Armeen.⁶⁹¹⁾

⁶⁸⁸⁾ 1708 27 udkom et Ksc. hvorved befalede, at Ingen maatte nedfætte sig i Aarhus Stift som Barberer, uden at være prøvet ved Barberlauget i Kjøbenhavn og have sit Attestatum; ingen Barbeer maa antage nogen Dreng, .sørend han kunde læse og skrive Dansk, Tydsk og Latin og nogenlunde forstaae „de gemene Gløser Chirurgien vedkommende“. Hüb. Act. 3, 37.

⁶⁸⁹⁾ „Han er den Første, der i Provindserne har præfereret Examen ved Kjøbenhavns Facultet“, skriver Horsens Mag. i Erkl. til Stiftamtet i 1744. Hüb. Act. 3, 32.

⁶⁹⁰⁾ I en Erklæring fra Magistraten 1703 23 til Stiftamtet over beværende Chirurger — ansføres ogsaa „en gammel bedaget velforsaren Mand Ojert von Nichten, kan formedelst Alderdom ikke nære sig af Kunsten, holder en Svend“ — det er vel den Samme, der saa maa være flyttet fra Horsens til Aarhus; hvor han isvrigt synes at have taget Borgerkab 1661. Conf. Hüb. Act. 2, 330 og 3, 12.

⁶⁹¹⁾ Hüb. Act. 3, P 56.

I 1691 tog Oluf Wegener, født i Horsens, Borgerstab som „Bartfær“ og vel Chirurgus; det Samme var vel ogsaa hans i Stolestade Bogen 1713 nævnte Svigersøn Johan von der Linde ⁶⁹²⁾ I Stattelisten 1743 nævnes „Regiments-Feltfærer Sveitop“. I Mandtalslisten 1769 anføres „Regiments-Feltfærer“ Sørensen og Feltfærer Alexander Floch; den i samme Liste anførte „Doctor“ Schjeffer ⁶⁹³⁾ er maastee den Doctor medicinæ, som L. Holst i sin „Kjøbenhavn og Kjøbstæderne for 100 Aar siden“ siger, at der dengang var i Horsens.

Læger i Horsens i indeværende Aarhundrede. *Physicus* for Veile og Standerborg Amter: Andreas Black, f. i Rbh. 1819 $\frac{2}{2}$, Student 1837, Lægeexamen 1844, Cand. p. Fr. Hsp. 1845, Academi-læge i Sorø 1847, est. *Physicus* i Veile og Skdb. Amter 1858 $\frac{4}{4}$, fast ansat 1859 $\frac{2}{2}$, Justitsraad 1867 $\frac{2}{2}$, R. af D.

Districtslæger: Alexander Henrik Floch, pract. i Horsens fra 1766; Districtschirurg i S. 1777 $\frac{1}{1}$ —1804 $\frac{4}{4}$, † 1806 $\frac{4}{4}$.

Jacob Nicolai Schwartz, f. i Haderslev 1764 $\frac{1}{1}$, chir. Ex. 1794, pract. i S. 1801, Stads- og Districtschir. i S. 1804 $\frac{1}{1}$, † 1810 $\frac{2}{2}$.

Samuel Starinsh, f. i Rbh. 1778, St. 1796, chir. Ex. 1805, Reserve Chir. i Sæ-Etaten 1806 $\frac{2}{3}$, do. v. chir. Acad. Rbh. 1806 $\frac{1}{1}$, Distr. Læge i Horsens og Læge v. Hønsted Hosp, 1810 $\frac{2}{2}$, Læge v. Prindsesse Charlotte Frederikses

⁶⁹²⁾ Christian Peter von Grønningen ansøgte 1721 Stifamtet om Bestillingen som Bartfær og Chirurg i Horsens; trods Magistratens Protest maa han være bleven det; thi 1728 klagede han (tydsk Skrivelse) til Stifamtet. over de 3 Fustere“ der bringtes som Barberere og Chirurger i Byen, Egidius Carstensen og Johan von der Linde, den 3die, som „hat die vornehmsten Leute hir zu barbiren“, nævner han ikke Hüb. Act 3, 150.

⁶⁹³⁾ „Den ædle og vitberømte Licentiat Schjeffer af Flensborg“ siges i en Liigprædiken over Maren Jensdatter Lassen, Datter af Assessor Jens Lassen i Aarhus, g. m. Dines Pedersen Witz, at have havt hende under Einnr. Hüb. Act. 3, 36.

Hof i H. 1811 $\frac{2}{3}$, Hofchirurg 1811 $\frac{2}{3}$, Regim. Chir. v. Landfenererne i Næstved 1822, $\frac{1}{2}$ ^s, † 1840 $\frac{2}{3}$ ^o.

Jacob Diderich Miksch, f. i Rappel 1777 $\frac{2}{3}$ ^o, Underchir. i Søe-Staten 1801 $\frac{2}{3}$ ¹, chir. Ex. 1803, Distr. Chir. i Løgstør 1803 $\frac{2}{3}$, do. i Horsens og Læge v. Hansted Hosp. 1811 $\frac{4}{8}$ til 1853 $\frac{1}{2}$ ², Kammerraad 1824 $\frac{1}{5}$, R. af D. 1847 $\frac{2}{3}$ ^s, Justitsr. 1853 $\frac{2}{3}$, † i H. 1858 $\frac{1}{4}$ ².

Sally Simon Neukirch, f. i Hamborg 1811 $\frac{4}{8}$, St. 1828, chir. Ex. 1835, med. Ex. 1838, Cand. p. Fr. Hosp. 1837—40, Distr. Læge i Rbh. 1844, pract. Læge i Venezuela og Caracas 1846—49, cst. Oberlæge i Felten 1849 og 50, R. af D. 1849 $\frac{2}{3}$, pract. Læge i Abenraa 1851, Physicat-Ex. v. Sanitetscoll. i Flensborg 1854, Distr. Læge i H. 1854 $\frac{2}{3}$ ¹ til 1862 $\frac{1}{2}$ ²; privatiserer i Faaborg.

Jørgen Scheel Meyer, f. i Randers 1813 $\frac{2}{4}$ ^o, St. 1830, chir. Ex. 1836, Skibslæge til Vestindien 1837, pract. Læge p. St. Thomas fra 1838, Hospitalslæge p. St. Thomas fra 1845, Districts Læge i Frederikshavn 1849 $\frac{1}{4}$ ^o, do. i H. og Læge v. Districts-Sygehuset og Hospitalet i Horsens 1863 $\frac{3}{3}$ ^o.

Militairlæger: Carl Frederik Lederer, f. 1728, Reg. Feltlæger ved flev. Kyras. i Horsens 1760—1802 $\frac{1}{3}$ ^o, med. Ex. 1873, Læge v. det russiske Hof i H., Justitsr. 1782 $\frac{1}{6}$ ², † 1808.

Samuel Frederik Henriques, f. 1772 $\frac{2}{1}$ ^s, chir. Ex. 1796, Ref. Chir. v. Chir. Academi 1798 $\frac{2}{5}$ ^s, do. v. Fr. Hosp. 1801—2, Reg. Chir. v. flev. Kyr. i Horsens 1802 $\frac{2}{3}$, Brixgade Chir. 1809—11, affl. som Krigsr. 1812 $\frac{3}{3}$ ¹, Reg. Chir. v. nydste Reg. i Aarhus 1813 $\frac{2}{3}$, do. ved Dronningens Livreg. i Glückstadt 1816 $\frac{2}{5}$ ^s, do. v. fjæll. Jægercorps Rbh. 1826 $\frac{1}{7}$ til 42 $\frac{1}{2}$, R. af D. 1836 $\frac{2}{8}$ ^o, Justitsr. 1838 $\frac{2}{5}$ ^s, † i Kiel 1849 $\frac{3}{3}$ ^o.

Johan Conrad Müller, f. i Rbh. 1789 $\frac{2}{2}$ ², St. 1804, Amanuensis hos Prof. Herholdt 1809, chir. Ex. 1810, Cand. p. Kjøb. St. 1810—11, Ref. Chir. v. chir. Acad. 1810, Ref.

Chir. p. asm. Hosp. 1811 $\frac{1}{2}$ til 1812 $\frac{1}{2}$, Regem. Chir. v. flæsv. Rhr. i Horsens 1812 $\frac{1}{2}$, Medl. af med. Selskab 1820 $\frac{1}{11}$, holdt Forelæsninger i Horsens over Phrenologi i 1825 og 26, Overlæge v. 2den Bat. Rbh. 1832 $\frac{1}{2}$, Medredacteur af Journal f. Med. & Chir. 1834—35, Dr. med. 1836 $\frac{1}{3}$, Stabslæge v. Armeen, Medl. af Sundheds Coll. og Dir. f. Gam. Hosp. i Rbh. 1838 $\frac{1}{3}$, Professor 1838 $\frac{1}{4}$, Medl. af det flæsv. hofst. Sanitets Coll. Kiel 1838 $\frac{1}{10}$, R. af D. 1839 $\frac{1}{1}$, D. M. 1840 $\frac{2}{3}$, Overlæge ved den interim. Fødselsst. 1840—41, titl. Overlæge ved 2den Inf. Bat. Rbh. 1842 $\frac{1}{7}$, Medl. af Com. ang. d. æghp. Diensthjdom 1856 $\frac{2}{5}$, Etatsr. 1857 $\frac{2}{4}$, Com. af Dbr. 1862 $\frac{3}{2}$, affl. 1863 $\frac{2}{3}$, † 1869 $\frac{1}{2}$.

Niels Christian Münster, f. i Randers 1799 $\frac{1}{9}$, Cand. pharm. 1820, Escadrons Chir. v. flæsv. Rhr. i Horsens, chir. Ex. 1823, char. Bat. Chir. v. fl. Rhr. i S. 1823 $\frac{2}{7}$ til 1824, pract. Læge i S., tillige Syngelærer v. Latinskolen i S. 1836, est. Overlæge i Felten 1848—49, saaret i Slaget ved Rolding 1849 $\frac{2}{3}$, R. af D. 1849 $\frac{2}{3}$, Distr. Læge i Han Herred 1849 $\frac{1}{11}$, Krigsr. 1850 $\frac{1}{2}$, Distr. Læge i Ebeltoft 1855 $\frac{1}{9}$ til 1867 $\frac{2}{3}$, privatiserer i Ebeltoft.

Hans Jørgen Grønholk, f. i Tønsø v. Afsens 1793 $\frac{2}{3}$, Underofficer v. Kongens Reg. 1814, Landmaaler 1819, Esc. Chir. v. flæsv. Rhr. i Horsens 1823, chir. Ex. 1828, char. Bat. Chir. 1828, virkelig Bat. Chir. v. flæsv. Inf. Reg. i Slesvig 1839 $\frac{1}{11}$ til 1842 $\frac{1}{7}$, pract. Læge i Horsens, senere i Randers 1842—45, Krigsr. 1844 $\frac{1}{2}$, pract. Læge i Drum 1845, do. i Hinge 1849, do. i Afsens 1857.

Frederich Wilhelm Wernicke, f. i Rolding 1791, pharm. Ex. 1816, chir. Ex. 1832, char. Bat. Chir. v. flæsv. Rhr. Horsens 1832 $\frac{1}{2}$ til 1842 $\frac{1}{7}$, pract. Læge i S., do. p. Endelave 1848, † 1852 $\frac{1}{3}$.

Jens Bay Lihme, f. i Veilby v. Hillerød 1804 $\frac{1}{8}$, Esc. Chir. v. flæsv. Rhr. i Horsens 1826 $\frac{2}{3}$, Lægeex. 1841, Underlæge v. 3die Jægercorp's i Nyborg 1842 $\frac{1}{7}$ til 1844 $\frac{1}{9}$, fungerede ikke, men opholdt sig i Horsens, tog Afsked med

Penston, pract. Læge i Horsens 1841—64 $\frac{2}{3}$, da han døde.

Thiel Jacob Petersen, f. i Rbh. 1794 $\frac{1}{2}$, uftuderet Comp. Chir., chir. Ex. 1816, char. Wat. Chir. v. Kongens Reg. 1816 $\frac{2}{3}$, á la suite 1817 $\frac{1}{3}$, Ref. Chir. i Søe-Etaten 1818 $\frac{1}{7}$, Reg. Chir. v. lauenb. Jægere 1826 $\frac{2}{3}$, do. v. fl. Sv. Rkr. i Horsens 1843 $\frac{1}{10}$, Overlæge v. Garnisons Hosp. Rbh. 1844—47, N. af D. 1847 $\frac{2}{3}$, i Felten 1848—50, i H. under Baabensstilstanden, Overlæge v. 10de Wat. 1849—50, v. 20de Wat. 1857 $\frac{1}{3}$, v. 7de Wat. 1861 $\frac{1}{2}$, D. M. 1861 $\frac{1}{3}$, v. 3die Wat. 1861 $\frac{1}{10}$, v. Garn.-Hosp. Rbh. 1863 $\frac{1}{2}$, affl. 1864 $\frac{2}{12}$, † i Rbh 1870 $\frac{1}{4}$.

Frederik Henrik Lindberg, f. i Thorsted 1807 $\frac{2}{8}$ St. 1826, chir. Ex. 1832, Cand. p. Fr. Hosp. 1834—38, pract. Læge i Horsens 1838, char. Wat. Chir. v. fl. Rkr. i H. 1839 $\frac{2}{3}$, Overlæge v. 3die Dragon-Reg. i Aarhus 1842 $\frac{1}{7}$, i Felten 1848, v. Lazareth i Sjælland og Hjen i Felten 1849 og 50, under Baabensst. og efter Krigen i Aarhus, N. af D. 1860 $\frac{1}{10}$, affl. 1864 $\frac{1}{2}$, † 1868 $\frac{1}{2}$.

Rasmus Christian Rasmussen, f. 1809, St. 1830, chir. Ex. 1838, Cand. p. alm. Hosp. 1837—40, char. Wat. Chir. v. fl. Rkr. i Horsens 1840 $\frac{2}{3}$, Underlæge v. 3die Wat. Rbh. 1842 $\frac{1}{7}$, Læge i Syd-Grønland 1846 $\frac{1}{4}$, affl. 1853 $\frac{1}{3}$, Rgl. Læge p. St. Jan 1856 $\frac{1}{2}$, men døde 1ste Juli f. N. faa Dage, efter at han havde tiltraadt Embedet.

Practiserende Læger (foruden de foransførte): Johan Ecksted, f. i Helmstadt i Bayern 1730 $\frac{1}{2}$, skal først have været Kammertjener, senere Livchirurg ved det brunsvigiske Hof i Horsens, † 1810.

Dr. Hirsch c. 1800.

Hans Christian Høffner, f. i Horsens 1789, chir. Ex. 1813, Wat. Chir. p. Samsø 1813 $\frac{1}{10}$, Garnisons Chirurg p. St. Croix 1814 $\frac{1}{3}$ til 1825 $\frac{1}{3}$, char. Reg. Chirurg 1818 $\frac{1}{3}$, pract. Læge i Rode Mølle 1825—28, Cancelliraad 1825 $\frac{1}{3}$, pract. Læge i Horsens 1828—50, † i Rbh. 1862 $\frac{1}{2}$.

Pausus Christoffer Mitisch, Søn af Dist. Læge

M., f. i Horsens 1813 $\frac{2}{4}$, St. 1833, Læge-Ex. 1840, pract. Læge i H. 1841, † 1845 $\frac{2}{4}$.

Otto Rudolph Buchhave Boeck, f. i Søby 1806 $\frac{1}{2}$, St. 1825, chir. Ex. 1831, L. v. sjæll. Fægercorps, char. Vat. Chir. 1831 $\frac{2}{4}$, Underchirurg paa Trankebar 1833 $\frac{1}{2}$ til 1843 $\frac{2}{2}$, pract. Læge i Horsens 1842, Kammerraad 1843 $\frac{2}{2}$.

Just Valentin Haurowitz, f. i Rbh. 1818 $\frac{1}{7}$, St. 1837, Læge-Ex. 1843, pract. Læge i Horsens fra 1845, cft. Overlæge i Felten 1850, Læge ved Lughuset ved H. 1853 $\frac{1}{4}$, Eier af Stjerneholm v. H.

Niels Conrad Meinert, f. i Rbh. 1823, St. 1842, Læge-Ex. 1849, cft. Underlæge i Felten 1849 og 50, R. af D. 1850 $\frac{1}{10}$, pract. Læge i Horsens 1851, død pludseligen 1854 $\frac{3}{4}$ samme Aften, han havde Bryllup.

Frederik Vilhelm Greibe, f. i Rbh. 1791, chir. Ex. 1818, char. Vat. Chir. v. Fodgarden 1818 $\frac{3}{11}$, Distr. Chir. paa Fjans 1822 $\frac{2}{3}$ til 1853 $\frac{2}{3}$, pract. Læge i Horsens, † 1857 $\frac{7}{8}$.

Olof Trygvæsen Rudolph Schjødt, f. i Berlin 1828 $\frac{2}{3}$, St. 1845, cft. Underlæge i Felten 1849, Læge-Ex. 1852, Underlæge i Hæren 1852 $\frac{2}{7}$ til 1854 $\frac{1}{8}$, pract. Læge i Horsens 1854, cft. Distr. Læge i H. 1862 $\frac{1}{3}$ til 1863, do. i Brædstrup v. H. 1864 $\frac{2}{2}$.

Johan Sørensen Lindemann, f. i Wandholm 1825 $\frac{1}{10}$, St. 1847, cft. Underlæge i Felten 1849—50, Læge-Ex. 1856, pract. Læge i Horsens fra 1857, Læge ved Jernbanen 1869—70.

Morten Smith Gad, f. p. St. Thomas 1838 $\frac{3}{4}$, St. 1858, Læge-Ex. 1864, pract. Læge p. St. Thomas 1864—65, pract. Læge i Horsens fra 1865 $\frac{1}{2}$ særligt som Dienlæge.

Marcus Christian Vilhelm Michelsen, f. 1841, St. 1861, cft. Underlæge i Sø-Etaten under Krigen 1864, Ref. Læge i Hæren 1864, Læge-Ex. 1868, Aman. hos Pshyficus Blac i Horsens 1868—69 $\frac{1}{8}$, Cand. p. Fr. Hosp. 1869 $\frac{1}{1}$ til 1870 $\frac{1}{8}$, pract. Læge i Hjørring.

Andreas Frederik Mathiasen, f. i Horsens 1840 $\frac{1}{4}$, St. 1857, cft. Underlæge i Felten 1864, Læge-Ex. 1865, pract. Læge i Horsens 1866 $\frac{1}{4}$, Cand. p. Com. Hosp. 1867 $\frac{1}{4}$ til 69, atter pract. Læge i Horsens fra 1869 $\frac{2}{3}$ og Læge ved Jernbanen fra 1870 $\frac{1}{10}$.

Frederik Ludvig Wilhelm Paludan-Müller, f. 1842, St. 1862, Ref. Læge 1864 $\frac{3}{4}$, Læge-Ex. 1870, Aman. hos Physicus Black 1870—71, Ref. Læge ved 1ste Artilleri-Bat. 1871 $\frac{1}{4}$.

Claus Christian Heide, f. p. Bygholm v. S. 1842 $\frac{1}{2}$, St. 1861, Læge-Ex. 1870, Aman. hos Læge Gad i S., i Rbh. 1871.

Johan Christian Federspiel, f. i Horsens 1841 $\frac{1}{12}$, St. 1861, Læge-Ex. 1870, pract. Læge i Horsens 1871 $\frac{1}{4}$.

Peder Adolph Rostgaard Brun Gad, f. 1846, St. 1864, Underlæge i Hæren 1869, Læge-Ex. 1871, pract. Læge i Horsens. ⁶⁹⁴⁾

25. Skatter, Afgifter,

Dyens oeconomiske Forfatning.

Angaaende Skatter og Afgifter til Kongen og Kronen, Staten. Ifølge Valdemar Dyens Fordebog svarede Horsens den Gang (omtrent 1231) 60 Mark ledingspenge, 40 Mark for Mynten og var forpligtet til „2 Nætters Tjeneste“, o: til i 2 Døgn at huse og beværte Kongen og hans Følge. ⁶⁹⁵⁾

At Horsens maatte tage sin Lod med i de svære Skattebyrder, som thngede paa Landet i 14de Aarh., navnlig i Midten af dette, er utvivlsomt, om end ikke her noget detail-

⁶⁹⁴⁾ Alt ang. Lægerne i d. A i Horsens — efter „den danske Lægestand“ af F. L. G. Smith og Dr. G. F. Curtins Bladt, Rbh 1872.

⁶⁹⁵⁾ Foruden den aarlige Byfskat har Horsens vel ogsaa i gammel Tid maattet betale den saakaldte „Arnegjæld“, ligesom andre Rigsbyer, o: en Afgift af hver Arne, eller Familie.

leret derom kan anføres, ligesom heller ikke om Byens Skattebyrder i 15de Aarh., i hvilket den isvrigt tillige med Bygholm og dertil hørende øvrige Lehn for det Meste var pantsat og bortforlehnet til forskjellige Adelsmænd, der da oppebare Indtægterne af Byen; saaledes til Mogens Munk, Henrik Knudsen Gyldestjerne, Knud Henriksen Gyldestjerne og dennes Søn Henrik Knudsen G. den Yngre. I 1520 og maaskee længere henlaa Horsens til Kongens Fødebuur ⁶⁹⁶⁾ 3: Indtægterne af Byen — dens Byfskat, Told og anden kongelig Rente af den — indgik umiddelbart i Kongens Kasse og anvendtes til at bestride Udgifterne med til Hofholdningen og andre Fornødenheder. I samme Aar var Byen ansat til 400 Lod Sølv Afgift til Kongen og Kronen. ⁶⁹⁷⁾ Da Rigsraadet 1524 ²⁾ bevilgede Kongen en almindelig Landehjælp af 100,000 Gyldesten, maatte Horsens selvfølgelig tage sin Deel paa sig af Byrden og, ligesom de andre Kjøbstæder, betale „dobbelt Byfskat“, ⁶⁹⁸⁾ vel hvad oftere i Documenter kaldtes „Dverfskat“. ⁶⁹⁹⁾ I 1548 siges Byfskatten at have været 300 D.; i 1558 siges Byen at skulle betale 1200 D., i 1570 — 1000 D., — og i 1576 atter 1200 D. ⁷⁰⁰⁾ Disse store Summer har dog vist ikke været den alm. aarlige Byfskat. Af Rgbrev 1592 ³⁾, ⁷⁰¹⁾ hvorved Horsens krævedes for 4 Aars Byfskat, som ikke endnu var betalt, sees nemlig Skatten for 1589—92 at have været 33 Rdl. 11 Sk. 2 D. aarligt, og samme Størrelse vedblev Byfskatten at have i en Række af Aar, endog langt ind i 17de Aarh., ifølge de originale Dvitteringer og Ræmner-Regnskaber. — En særlig Afgift var de 350 D., som Byen maatte yde i 1596 som Hjælp til Kronings-Udgifterne. ⁷⁰²⁾ Horsens har

⁶⁹⁶⁾ N. D. Mag. 6, 277.

⁶⁹⁷⁾ Aalborg var sat til 500 Lod Sølv, Vejle til 250, Kolding til 400 Suhm. N. Emsl 1, 355. ⁶⁹⁸⁾ Men. d. 3. n. R. S. 4, 358.

⁶⁹⁹⁾ Jacobsen „Skattevæsen“ p. 119. ⁷⁰⁰⁾ D. Rbh. N. ⁷⁰¹⁾ D. Rbh. N

⁷⁰²⁾ En lignende dobbelt Skat forlangtes i 1526, og i 1535 maatte Horsens betale 2500 Mark.

selvfølgelig maattet tage Deel i Udrebelsen af en alm. Skat og Landehjælp fra Kjøbstæderne, som Rigsraadet 1566 $\frac{1}{2}$ bevilgede Kongen, Størrelsen for Horsens Vedkommende kan ikke angives her; men den maa have været i Forhold til, hvad der svarede af Aarhus, der maatte betale 100 Dl. i Sølvs og 100 Dl. i Klippinge. ⁷⁰³) Sagtens har der ogsaa i Horsens været Rogle, der maatte betale deres Deel af den Indkomstskat, Rigsraadet bevilgede Kongen i 1523 af Alle, ogsaa „Kjøbstadmænd“, der ejede Jordegods; nemlig 4 Gylde ⁷⁰⁴) for hver Læst Rug ⁷⁰⁵) eller Byg ⁷⁰⁶) og 1 Gylde for hver Td. Smørs Indtægt af Godset. ⁷⁰⁷) Udbud til Lebing stete oftere. I 1508 maatte Horsens stille 80 Mand (Randers 60, Viborg 40.) I 1517 bevilgede Rigsraadet Kongen en stor Udskrivning af Folk til Krigen mod Sverrig. Kongen tog imidlertid gjerne mod Penge af de udfrevne Borgere, som paa denne Maade ønskede at frigjøre sig for at møde, og Mange benyttede sig deraf, skjøndt en Borger maatte betale 22½ Mark for at slippe fri; og Raadmanden, hvis Pligt det var at ansøre Byens Mandskab, maatte betale endnu mere. ⁷⁰⁸) I Almindelighed kom de udfrevne Kjøbstadmænd til at gjøre Krigstjeneste til Fods eller til Skibs; men en Gang udfreves der dog Rytter fra Kjøbstæderne, saaledes 20 Rytter fra Horsens; de skulde tjene som ridende Skytter og møde med en Hest „saa god, som 20 Mark“, Harnisk og Armbrøst. ⁷⁰⁹) Ifølge Rgbrev 1555 ²⁹), maatte Horsens i det Aar udruste et Skib paa 40 Læster med 40 Mand Besætning og 30 Arer, og, da Flaaden var kommen tilbage, fik Horsens, ligesom flere Byer, Rgl. Skrivelse

⁷⁰³) Hüb. Act. 1, 185.

⁷⁰⁴) 1 Gylde = 2 Lod Sølvs = 2½ Mark dansk i „gode danske Hvider.“

⁷⁰⁵) Beregnet til 36 Tdr. ⁷⁰⁶) 1 Læst Byg = 40 Tdr.

⁷⁰⁷) Allen. „d. R. n. R. S.“ 4.

⁷⁰⁸) For Ribe Byes 60 Udbudsfolk beløb Udgiften sig til 1800 Mark, og 3 Raadmænd i Aalborg betalte 20 rhinske Gylde i Udbudspenge, for at maatte blive hjemme. Allen. 3 n. R. S. 2, 458.

⁷⁰⁹) Do. 4, 140.

1555 ²/₈, at det udrustede Skib maatte sejle hjem igjen til Byen, men, da der „var stor Mangel paa Skytts paa Skibene“, skulde Borgerne kjøbe eller lade støbe „nogle gode Kobberstykker.“ Skibene maatte de bruge til deres Kjøbmandsskab, indtil ny Indfaldelse skete. ⁷¹⁰) I 1562 maatte Byen stille 8 Baadsmænd og i 1564 ligeledes 40 „værsgagtige Karle“ til Flaaden, samt i Forening med nogle flere jydsk Kjøbstæder en Vartskærer med Riste og Redstaber, 1 Viber og 1 Trommeslager at bruge til Skibs, endvidere skulde 1 Borgemeister og 1 Baadmand følge med. I 1565 stillede Horsens 3 Skibs-Tømmermænd og 30 Baadsmænd; hver Baadsmænd skulde der gives 4 Ghylden om Maaneden, og hver Tømmermand „efter hans Fortjeneste“. I 1566 udredede Horsens 20 Knegte til Flaaden samt 1 Vartskærer og 1 Spillemand, og i 1579 udstreves 10 Baadsmænd fra Byen. ⁷¹¹) Hvor betydelig en Bekostning disse Udbud medførte for Byen, kan sees af følgende Notits i Aarhus gamle Borgerstabsbog vedf. Udrustningen af 80 Mand i Udbud; der fordredes dertil: „X tdr. Smør, Ottefindsthyve Sider fleff oc Sex, Sottthensfindsthyve brokar Kjøb tre mynner, XX Væsther brø i tdr., Sexten oc thyve ört. malt, IX tdr. miell, XXIII wordher torst, II td. mell(?) Homell, 11 Hundret Mark penninge, III mark mynner.“ ⁷¹²) De udbudne Folk skulde tillige forsynes med Klæder og Baaben, og, hvor betydelig en Udgift dette kunde volde en Kjøbstad, sees af Helsingørs Regnskaber for 1567, da der var udstrevet til Flaaden 20 Baadsmænd, hvis Beflødning og Udrustning kostede Byen 204 Mk. 14 St. „rund Mynt“ og 390 Mk. 6 St. Klippinge, og, da der næste Vinter udbødes 10 Sagestykker; kostede deres Beflødning og Udrustning Byen i Alt 794 Mk. 11½ St. ⁷¹²) Ogsaa „Borgeleie“ var en Byrde, der paahvilede Kjøbstæderne. Horsens fik Kongebrev 1580 ²/₃ om, at Byen skulde have 25

⁷¹⁰) Jacobsen, „d. b. Kjøbst. Borgerv. i 16de Aarh.“ R. Hist. T. B. 1, S. 1, 141 og 145.

⁷¹¹) S. T. 1—1, 116. ⁷¹²) Hüb. Act. 1, 90.

„Bøsseskytter“ (o: Artillerister) i Borgeleie, hvorhos der befalede, at disse skulde have Herberge og tilbørlig Underhold til Mad og *DL*, *DL*et beregnet til 6 Potter dagligt. Opførte de sig utilbørligt imod Verten eller Vertinden, de es Folk eller nogen af Borgerne „saa der kom Klage over dem med Kette“; saa skulde Øvrigheden lade dem fængsle og stille dem for Retten; overbevistes de, skulde de straffes“, hvis ikke paa Livet, saa dog med Stof (o: Gæbestof) og Jern, eller ogsaa skulde de sendes til Rjæbenhavn's Slot „at gaae ubi Lænkerne en Tid lang at arbejde, om deres Stalkhed og Modvillighed findes saa stor“. Borgemester og Raad skulde isvrigt ogsaa paasee, at Bøsseskytterne ikke med Urette besværedes af Borgerne, samt „at dette Borgeleie og Tynge ikke gif ud alene over de Fattige, men ogsaa over dem selv og andre Formuende, hver efter Evne.“⁷¹³⁾

Forresten er Horsens neppe sluppen for lignende, endog store, extraordinaire Pengeafgifter eller Laan til Kongen og Kronen, som andre Rjæbstæder i hine besværlige Tider maatte udrede. Saaledes maatte Marhuus i 1507 udrede 200 Mark som „Overskat og ligesaa i 1516 — som Laan 200 rhinske Gylben i 1517, endvidere 500 Lod Sølv i 1518, 1500 Lod Sølv i 1520, 1000 Mark dansk i 1531, 80 Lod Sølv for hver 20 Borgere i 1536, 3000 Lod Sølv i 1535, 3000 Mark Pændinge til Landsknegte-Hold i 1541, 400 *DL*. til Hjælp for Kongen i 1551, 600 *DL*. til Ribe Byes Befæstning i 1575 osv. Ligeledes maatte Ribe udrede 3000 Lod Sølv i 1538, 6 *SK*. Rjædelkobber i 1540 osv.⁷¹⁴⁾

Stundom fik Horsens dog nogen Eftergivelse af Skatter; saaledes gav Christian den 3die Byen Skattefrihed 1540 i 4 Aar paa Grund af den store Skade Byen havde lidt ved Ildbrand⁷¹⁵⁾; og i 1587 fritoges den for Skatter og Afgifter til Kongen og Kronen i 2 Aar paa Grund af, at dens Borgere

⁷¹³⁾ Jacobsen, „Borgervæbn.“ N. S. I. 1—1, 190, 192.

⁷¹⁴⁾ Håb. Act. 1, 95 osv. ⁷¹⁵⁾ Doc. Rbh. A.

skulde lægge Tegltag paa deres Huse, efter at Byen kort forud atter havde lidt meget ved en stor Ildbrand. ⁷¹⁶⁾

Hvad den egentlige „aarlige Bytstat“ angaaer i 17de Aarh. da var den, som foran bemærket, 32 Rd. 2 Mk. i hvert Fald til over Midten af Aarhundredet ⁷¹⁷⁾ og, som det synes, ogsaa senere. „PENDINGSTAT“ ⁷¹⁸⁾ betaltes 1611—13 med 600 „gamle Daler“ aarligt, for 1624—26 betaltes den „til Grændsernes Forsvar“ med 312 Rd. in specie aarligt. Ved Kongebrev 1627 ²/₅ fra Hovedkvarteret Stads forlangtes Skatten „i Anledning af Krigen“ erlagt af Byen med 1248 Rd. forbehold paa de 4 Fjerdingaar; og ved Kongebrev 1630 ¹/₉ om Contribution fra Horsens tageredes Byen til 600 Speciedaler „å 6 flette Mark pr. Daler“; desuden skulde hver Tjenestedreng i Byen betale 1 Dl. og „Kjøbsvende“ mere og efter deres Formue. Pendingestatten blev betalt af Horsens for 1632 med 323 ¹/₂ Rd.; for 1636 med 312 Rd. og Svende- og Tjenestedrenges Skatten med 12 Rd., for 1637 med 254 Rd. 4 Mk., for 1641 og 42 med 624 Rd. ⁷¹⁹⁾ Ved Kongebrev 1646 ¹/₃ fik Byen Skattefrihed i 3 Aar efter Fjendens Vortmarsch, men 1650 ¹/₈ forlangtes Skatten igjen med 312 Rd., ligesaa i 1651 og 52. 1657 ¹/₈ qvitterede Jørgen Kruse for 2det Quartals udlovede Contribution af Horsens 300 Rd. — hele Aarscontributionen har altsaa været 1200 Rd. Ifølge Skrivelse 1671 ³/₂ fra General-Krigscommissair Otto Powisch blev Byen fra 1672 ¹/₂ at regne ansat til aarligen at betale 950 Rd. til „Militiens Underhold“, og Betalingen skulde, som hidtil, erlægges kvartalsviis. Ansættelsen er isøvrigt i Skrivelsen sagt at være begrundet ved, at Kongen ved Consumptionens Ind-

⁷¹⁶⁾ Art. 3, 123, 125.

⁷¹⁷⁾ N. Kgl. Saml. fol. Nr. 531, p. 1086. Gl. Reversal i Rbh Act.

⁷¹⁸⁾ Ræmner-Rgfl. for 1656. Rbh. Ac.

⁷¹⁹⁾ „an dem Krigsschag“ hedder det i Qvitteringer fra Reuttemester Siwertt Beck til Jørslev og fra Gottfried Schryder paa Stattholder Bert Mangovs Begne Doc. Rbh A.

rettelse havde „forlindret og afflaet en mærkelig Sum af Kjøbstædernes Taxter.“⁷²⁰⁾

Horsens angives isvrigt at have betalt i 1676—79 i Alt 12,208 Rd. 16 Sk. som „Krigsstyr“; i 1683 var det 853 Rd. 3 Mk., og dens „Fortifications-Skat“ i 1691 var 927 Rd. Som „Vorgeleies Penge“ taxeredes Horsens ved Kongebrev 1611 $\frac{3}{11}$ til at betale for Tiden fra Mortensdag 1611 til Paaske 1612 til Renteskriveren 247 $\frac{1}{2}$ Rd., beregnet for 17 Vaadsmands-Hold i 22 Uger; for de følgende Aar betaltes ligeledes for 17 Personer i 22 Uger. 1630 $\frac{2}{11}$ blev derimod Horsens ved Skrivelse fra K. Christian 4de ansat herefter til Vorgeleies Penge for 18 Personer i 22 Uger (Vintertiden) a 9 Sk. dagligt. 1650 $\frac{2}{11}$ bevilgede K. Frederik 3die Horsens en „Forlindring paa dens aarlige Vorgeleies Penge, saa den i 5 Aar fra 1ste Novbr. d. A. at regne maatte forskaaues for en tredie Deel af det aarlige Beløb, for at Dhen „desbedre igjen kunde komme paa Fode og tiltage.“⁷²¹⁾ 1625 $\frac{2}{4}$ quitterede Lauris Peterfen, Skriver paa Helsingborg Slot, for 144 Sletdl., han havde faact af Oluf Parsbjerg til Bernit, Befalingsmand over Stjernholm Lehn, med Bemærkning, at denne Sum var „et Fjerdingaars“ Besoldning af Horsens til Officerers og Soldaters Underhold, som her i Landet vare indkvarterede — et heelt Aars Afgift var altsaa 576 Sletdl.⁷²²⁾ Blandt Skatteligningerne i Rdh. Arch. (Pakke P. 20) findes for 1662 anført en paa „Maanedstatter“, fra 100 Sletdl. 2 Mk. til 129 Sletdl. 2 Mk. 14 Sk. pr. Maaned og afleverede deels til Oberstlieutenant Møllings Soldater i Frederiksodde, deels til Viborg.

Foruden disse og flere mindre contante Pengebetalinger udfikredes der ogsaa mange Naturalpræstationer, saavel som ogsaa Skibe og Mandskab til Krigstjeneste. I 1606 tilskrev saa-

⁷²⁰⁾ Alt efter Doc. Rdh. A. Efter Ræmuer Regnsk. for 1656 havde Dhen i det Aar isvrigt betalt „Byssestytter-Penge“ med 374 Rd 2 Mk. 8 Sk.

⁷²¹⁾ Doc. Rdh. A. ⁷²²⁾ Doc. Rdh. A.

ledes K. Christian 4de Byens Magistral, at han skulde have Baadsmænd til Orlogsskibenes Udrustning, og sendte derfor Brevviseren Niels-Riber, som skulde udtage i Horsens 6 Personer dertil, „duelige og søfarende Karle“; de skulde senest den sidste Marts være i Kjøbenhavn. 1610 $\frac{1}{7}$ udsfrev Kongen fra Horsens „2 unge, ugifte og duelige søfarende Baadsmænd“; Kongen lovede at give dem Sold og Underhold lige med „andre vore Baadsmænd, saa længe de ere ubi vor Tjeneste.“ 1611 $\frac{1}{7}$ kom der kgl. Befaling, at Horsens skulde levere „Tilføring af Ol, Brød, Malt, Fløst, Kjød, Havre og anden Fetsalie og Rødtørst“ til Kjøbstaden Warberg (Wardberigh) eller der, hvor Rigets Marsk Steen Maltesen, Befalingsmand paa Vestervig Kloster, „med Leiren sig forholder“, og siden sælge dem det „forskjellig og billig Værd.“ (Doc. Kbh. A.). 1637 $\frac{2}{12}$ fik Horsens kgl. Befaling at levere, i Forening vistnok med Aarhus, „1 Bartstøker med en velstofferet Kiste“ til Brug tilkommende Sommer. 1653 $\frac{2}{9}$ udsfrevs fra Byen atter en Bartstøker med Kiste samt 1 Trompeter; 1656 udsfrevs 5 Baadsmænd, som hver fik 2 Rdl. „paa Haanden“; 1657 $\frac{1}{7}$ betalte Byen for Heste til Krigstjeneste 157 Rdl. samt for Arbeide og Folk til Kongens Tjeneste 38 Rdl. 8 Sk., og 27de Mai s. A. for Heste til Kongens Tjeneste 665 $\frac{3}{4}$ Sletdl., i Juni for Arbeide og Folk til Kongens Tjeneste 131 $\frac{3}{4}$ Sletdl. og for Heste 210 Sletdl. Tilsvarende i samme Aar maatte 6 Tømmermænd sendes til at arbeide paa Flaaden. I 1666 udsfrevs atter fra Horsens baade flere Baadsmænd, 1 Bartstøker med Kiste og 1 Trompeter; og i de 5 Aar fra 1675—79 havde Byen maattet levere til Flaaden 75 Baadsmænd, 5 Bartstøkere med deres Kister og 5 Trompetere. I de 3 Aar 1676—78 var der blevet leveret 12 Artillerikudste. ⁷²³⁾

Hvilke og hvor betydelige Skatter og Afgifter til Kongen

⁷²³⁾ Doc. Kbh. A.

og Kronen der i Slutningen af 17de Aarhundrede maatte udredes af Horsens, kan isørigt skjønnes af et Par Generalqvitteringer, udstedte af Kongen selv, som findes i Rdh. Archivet. Saaledes ifølge Qvittering dateret 1687: 1) Matriculstat fra 1670 til $\frac{3}{2}$ 1682 i Alt 13,782 Rd. 36 Sk. — 2) Prindsessfestyr 1670, 1671 og 1680 i Alt 700 Rd. — 3) Følselønsstat ⁷²⁴⁾ 1672, 174 Rd. — 4) Saltskatten fra 1670 til $\frac{3}{2}$ 1682 i Alt 1,262 Rd. 57 Sk. — 5) Kobberskatten for 1672, 1675 og 1676 i Alt 200 Rd. — 6) Krigsstyr for 1676—79 i Alt 12,208 Rd. 16 Sk. — 7) Ildsted og Qvægskatten 1677 var 497 Rd. 40 Sk. — 8) Kop-, Qvæg- og Rentpenge-Skat 1678 (heelt) og 1682 (halvt) i Alt 1527 Rd. 60 Sk.; altsaa tilsammen disse 8 Skatter for de anførte Aar 30,352 Rd. 17 Sk. contant. I Generalqvitteringen for Skatter i Tiden fra 1683—1695 er der angivet Følgende: 1) Mark-, Jord- og Abling-Skatten i Alt 1744 Rd. 8 $\frac{1}{2}$ Sk. — 2) Grundskatten 1950 Rd. 3 Mk. — 3) Halv Procent-Leievaaning-Skat 46 Rd. 2 Mk. 4 Sk. — 4) Vaadsmands-Skat for 3 Aar var 820 Rd. — 5) Vartfærer og Riste for 1 Aar 70 Rd. — 6) Krigshjælp for 1683 var 853 Rd. 3 Mk. — 7) Kop-, Ildsted- og Qvæg-Skatten 6,406 Rd. 2 Mk. — 8) Fortifikationsstat for 1691 var 927 Rd. — 9) Forskjellige andre Skatter i Alt 703 Rd. 80 Sk. — Tilsammen 13,521 Rd. 56 $\frac{1}{2}$ Sk.

Særligt kan endnu tilføies, at 1620 betalte Horsens „359 Dl. ubi Mynt, hver Dl. beregnet til 96 Sk. Danst“ til Halmstad Bys Gjenopbygning efter Ildbranden. ⁷²⁵⁾ 1660 $\frac{1}{4}$ paalagde Kongen ved et aabent Brev til Borgm. og Raad i Horsens „en anseelig Skat“, som skulde erlægges af hver Borgemester, Raadmand, Byfoged, Kjøbmand, Kræmmer og alle dem, som vare

⁷²⁴⁾ Ifølge Rgl. Missive $\frac{1}{2}$ 1652 skulde Tjenestefolkene miste en Fjerdepart af deres Løn. Cf. Rensersal i Rdh. A.

⁷²⁵⁾ Dvit. fra Rentemester Sivert Ved. Rdh. A.

i Kjøbmandslauget; ⁷²⁶) men — Oplysning om Stattens Størrelse findes ikke i Arkivet.

En særlig Byrde for Kjøbstæderne — og saaledes ogsaa for Horsens — i ældre Tider var det Kongelige Rathold ⁷²⁷) og Gjæsteri. Hvor betydelig det var, sees af Bestemmelsen om Vinterholdet i „2 Nætter“ i Valdemar den 2dens Tid, ⁷²⁸) der fordredes nemlig: $\frac{1}{2}$ Foder eller 2 Pbd. Honning, Havre 6 Mark, Hvedemeel og Rugmeel 1 Mark, Bygmeel $\frac{1}{2}$ Mark, Malt 3 Mark, Pors (til Ol) 1 Mark, 16 saltede Oger, 26 saltede Sviin, 13 levende Sviin, 26 saltede Faar, 14 Bøtter (= en sædvanlig Spannd) Smør, 360 Oste, 360 Høns, 180 Gæs, 2 Pbd. Peber og Kommen, 1 Pbd. Salt, 8 Fd. Silb, 360 Stokfisk, 2 Mark Sølv til at købe fersk Fisk for; Dragerne skulde have 2 Pendinge, Marsten 1 Mark Sølv, Undermarsten $\frac{1}{2}$ Mark, den øverste Drost 1 Mark Sølv, den ringere Drost $\frac{1}{2}$ Mark, Overstænten og Understænten ligeledes, Kongens Capellan 1 Ore Sølv; til Fadeburet, Kjældermesteren og i Køkkenet ligeledes hver; til Bord- og Dugsvende 2 Skilling, i Stalden 1 Ore Sølv, Almisjeuddeleren ligeledes. I Anledning af K. Christian den 3dies og Følges Reise i Jylland 1536 befalede der, at der til hvert Maaltid — og til hvert „Rathold“ hørte 2 Maaltider — skulde hdes: 1 $\frac{1}{2}$ Drekrop, 8 Faarekroppe, 30 Høns, $\frac{1}{2}$ Td. saltet Fisk, 30 tørre Rabliau, 300 tørre Flynder, $\frac{1}{2}$ Td. saltede Silb, 1 Fjerding Smør, 10 Sider Flæsk, 40 Td. Ol, 100 (?) Tdr. Havre; dertil fersk Fisk, Æg, Løg, Grøn, Lys og Brød efter som der gjordes behov for 1 Nat og 1 Dag, og desuden Staldrum, Hø og Straafoder til 280 Heste. ⁷²⁹) Hvor ofte Horsens saaledes maatte hde Kgl. Rathold, kan ikke her oplyses, men utvivlsomt

⁷²⁶) Gl. Reversal Rbh. A.

⁷²⁷) o: Forpligtelsen til at underholde Kongen og hans Følge en vis Tid hvert Aar, naar Kongen opholdt sig i Byen eller dens Omegn.

⁷²⁸) S. R. D. VII, 533.

⁷²⁹) Tegnelser 1, 264. Hift. Tift. 2 og 1 og 20.

ofte; Erik Menved var der saaledes flere Gange, Kong Hans ligeledes osv. Paa „Gjæsteri“ lagdes Kongens Hoffinder ofte i Kjøbstaderne i kortere eller længere Tid; saaledes drog K. Christian 3die i Jan. 1546 fra Kolbing over Horsens til Viborg, og omtrent paa den Tid laae 30 af hans Hoffinder i 10 a 12 Uger paa Gjæsteri i Horsens. Man vil let forstaae, at Byrden derved for Byen ikke var lille; naar man lægger Mærke til, at disse Hoffinder havde Svende, Dreng og Heste med, som skulde underholbes paa Byens Beføstning. ⁷³⁰⁾

Det 18de Aarhundrede begyndte jo med Krig, og forskjellige alvorlige Tider indtraf for Landet i Løbet af Aarhundredet; at det maatte have en stærk Indvirkning paa Skattebyrderne, saaledes ogsaa for Horsens Kjøbstads Vedkommende, er en Selvsølg. „Krigsstyr“ betales af Horsens i 1710 med 1747 Rd., i 1711 med 2105 Rd., i 1713 med 1358 Rd., i 1718 med 2772 Rd. og af Umyndiges Midler 265 Rd., for 1721 noget mindre; desuden havde Horsens i 1712 maattet give 2400 Rd., som „Forstrækning til Kongens Tjeneste.“ ⁷³¹⁾ „Transportfatten“ af Horsens for 1719 betales med 1630 Rd. „ubi klingende Mynt.“ ⁷³²⁾ „Kop-, Heste- og Dvæg-Skatten, Pengepaabud i Stedet for Udskrivningen, saa og Mentepenge samt Jordleie-Skatter forhøiedes for Byen i 1703 til 1012 Rd.; til 11te Decbr. 1704 og 1705 var Kop- og Hestefkatten af Aarhuus 2236 Rd.; for Horsens maa den saa upaatvivligen ogsaa have været betydelig; før 1711 var Kop- og Hestefkatten 990 Rd., i 1720 var den 720 Rd. Til „Militiens Mundering“ maatte Byen for 1706 betale en Skat, lignet med 2 pCt. paa Grundtaxten. 1711 $\frac{1}{8}$ fik Byen Befaling at levere en Barbersvend til Rbh. paa Grund af Pesten, men kunde ikke, fordi, som Magistraten erklærede, „denne forarmede By i saa Maader lige saa slet, som i andre Maader er forshynet“; og i 1721 indberettede Magistraten til Stiftamtet,

⁷³⁰⁾ Hist. Tidstr. 2, 51, 53.

⁷³¹⁾ Sfr. Hüb. Act. 3, 48 fg. ⁷³²⁾ Dvittering Rdbh. A.

at Horsens siden 1711 ved Tjendevold havde i sidste Krig mistet 12 Skibe, 98½ Løst. drægtige og c. 25,114 Rbd. værd. ⁷³³⁾ „Prindsesfejstyt“ betalt 1749 med 1407 Rbd. „Bognægtskatten“ (o: Godtgjørelse af Vyen til Bognmandslauget for de fri Vegter og Rjørsejer for Kongen med Følge, Igl. Betjente osv.) var 1728 betalt med 200 Rbd. 1 Sk. og i 1741 var den 299 Rbd. 26 Sk. ⁷³⁴⁾ 1727 befaledes Horsens at bidrage 400 Rbd. til de i Viborg afbrændte Kirkers og offentlige Bygningsers Gjenopbyggelse; ligesom Horsens ogsaa maatte tage sin forholdsvise Andeel i den Brandhjælp der fordredes til Kjøbenhavn og som ved Rgl. Rsc. 1728 $\frac{2}{3}$ bestemtes for Aarhus Stifts Vedkommende til 12,000 Rbd. af de Verdslige og 2400 Rbd. af de Geistlige at erlægge aarligen i 3 Aar. I Forbindelse med Krigen i Aarhundredets Begyndelse stod ogsaa, at Horsens i 1716 havde en stor Indqvartering, hvilket vistnok var en af Grundene til, at alle Bognmændene der opsgave deres Borgerskab formedelst Fattigdom og med den Erklæring, at deres Heste ikke vare istand til at kjøre en Fjerdingvei fra Vyen. ⁷³⁵⁾ „Paryk- og Fontange-Skatten“ betalt af Horsens for 1710 med 111 Rbd. og Sjettedels Afgiften af Tjenestefolkenes Løn 58 Rbd. 69 Sk. ⁷³⁶⁾ Til Kongens Tjeneste maatte Horsens i 1762 levere 36 Artilleriheste og 8 Mand (forskjellige Haandværkere) til Artilleriet samt Pontons- og Haandværker-Compagnierne, og enten i samme Aar eller i hvert Fald kort efter, maatte Vyen endvidere stille 25 Mand til Artilleriet og Officcersknægte. ⁷³⁷⁾ Dette om end langt fra fuldstændigt, mere kun som Antydninger, angaaende Vyens Skatte- og Afgiftsbyrder i Tiderne før indeværende Aarhundrede til Kongen og Kronen, Staten, det Offentlige. At tillige en Deel Bøder for forskjellig Lovovertrædelse heelt eller tildels tilfaldt Kon-

⁷³³⁾ Füh. Act. og Doc. Ndh. A. ⁷³⁴⁾ Dvitteringer Ndh. A.

⁷³⁵⁾ Füh. Act. 3, 82. Anm. 138, 154. ⁷³⁶⁾ Füh. Act. 3, 48.

⁷³⁷⁾ D. Ndh. A.

gerne, er bekendt nok. Om Consumtions- og Toldafgifterne skal der senere i Forbindelse særligt sies Omtale.

Hvad de egentlig communale Afgifter angaaer, da hvedes de jo af Byens Beboere til Dækning af Udgifterne, som vedkom Byens eget Lærv, Vedligeholdelse af Byens Eiendomme — derunder Kirker, Skole osv. — Væning af forskjellige communale Bestillingsmænd m. m. De Summer, som behøvedes, indkom dels ved Indsamlinger ifølge særlige Skattebøger vedkommende de enkelte særlige Udgifter — f. Ex. Præstepenge-Bøger, Aulingskattebøger, Væninger til Portes Flytning, Broers Reparation, offentlige Bygningers Reparation osv. — dels ved Bøder, Andeel i Borgerfælspege, Fordskyld o. desl. Det var Rodemestre, Ræmmere, ogsaa Byens Foged, der oppebare Bølsbene, og udbetalte det Forpædne mod Anvisninger og Paalæg fra Magistraten, og afslagde Regnskabs til denne derfor. I Raadhuus-Archivet er der nogle af disse ældre Regnskabs- og Skattebøger samt Rigningslister; den ældste af disse Regnskabsbøger er den foran oftere anførte „Chophi Aff En gamell kiercke bog, Udskriffuen An. 1565“; dog kun et kort Udtog af en Kirke-Regnskabsbog begyndt 1565 (dog med et Notat fra 1558) og indheftet bag i en Stolestædebog fra 1652; den sidste Regnskabs-Post er for Aaret 1653: Indtægt 20 Rd. for Begravelse i Klosterkirken til en hollandsk Kjøbmand, som var kommen til Horsens, for at kjøbe Dyne, men døde under sit Ophold der. Den ældste virkelige Kirke-regnskabs Bog er for Aaret fra 10de April 1624 til 1ste Mai 1625 af „Peder Jensen Lundbo“, som i det Aar havde været Kirkeværge. Den indeholder tillige Regnskabs for Indtægten af Fattigblokken og Anvendelsen af Pengene. Den ældste tilbageværende Præstepenge-Skattebog er fra 1617 — „Præstbogh att Indkrøffue Effter hindis Indhold dhend 21de Octbr. An. 1617“ — hele Summen, som paalignedes den Gang var 107 D. 3 M. 6 St., Ydernes Antal var 536; der er ved Paaligningen taget særligt Hensyn til dem, som havde „Gaards Eie“; saa vidt sees lignedes der 20 St. for

hver „Gaards Tie“, ellers fra 4—16 Sk. Senere betales ikke blot Præsternes, men ogsaa Organistens Løn af den paaligtede Sum, ogsaa Rectoren ved Latinskolen fik Noget deraf. Dette sees af „Schattebog offuer presterne, Scholemesteren og Organisten deres aarlige Løn, som til St. Michelsdag var forfalden 1677“. Den paaligtede Sum var 159 Dl., deraf betales til Sognepræsten 80 Dl., Capellanen 43 Dl. 1 Mk. 8° Sk. „latinsche Scholemester“ 6 Dl. 1 Mk. og „Orgemesteren“ 30 Dl. Vidragenes Størrelse var fra 4 Sk. til 9 Mk. Selvfølgelig sloges oftere flere Ligninger sammen, som en Nemhed for Opkræverne. 1728 var der en Skatteligning, der indbefattede baade „den saakaldte Præstepenge-Vog“ og „den saakaldte Voguægts-Skattebog“ samt Skattebog til Dækning af Byens Udgifter i bem. Aar til „Byens Portes Flytning, dens Brønde Bolværker, Steenbroers Reparation og andre Byens høiftnødvendige Udgifter“.

En Deel Skattebøger i Tidsrummet mellem 1650 og 1719 viser, at Afgifts-Beregningen ffete i et vist Antal Sk. af hver Mark Skattetaxt. Efter „Auffling Skatte Bog 1637“ sees, at der aarligt kvartalsviis opkrævedes Skat af hver Gaards Axl (i det Aar 21 Sk. hvert Qvartal) og af Tofterne og et Par andre Jordstykker (fra 14 Sk. til 1 Mk. 14 Sk.). Et Skatte-register fra 1743 viser, at der var en Taxation efter Grunde, efter Gaards-Axl og efter Næring, hvorefter saa Afgifterne lignedes:

Uddrag af et Kæmner-Regnskab for Aaret 1656—57⁷³⁸):

10de Jan. kom kgl. Majs. Brevdrager her, forterede Mad og Dl for 2 Mk. — Samme Dag givet af en Vogu, som agede den lille blinde Dreng til Thorsted 1 Mk. — Givet Byfriveren Thomas Christensen for Gjenpart til Dlus Grøns Bidne, udstedt af Horsens Bything den 22de Januar, 2 Mk. — 5te Febr. Givet for en Blanket til en Stevning, at stevne Dlus Grøns Bidner, som skulde have vundet mod ham den

⁷³⁸) Christen Dugseus Kæmner-Regnskab. Kbh. A.

12te Febr., 4 Sk. — 12te Febr. efter Borgemeſtere og Raads Befaling, givet 2 Karle, ſom gif til Hornstrup og der Varſel, gav Anders Ibsen 2 Mk. — Givet Mads og Lauris Tømmermand, ſom efter Lehnsmændens og Borgemeſtere og Raads Befaling vare med at gaae omkring og forfare, hvor meget Tømmer, der ſkulde til Slagbomme her om Byen, til 2 Rander Dl — 12 Sk. — 16de Febr. givet Peder og Mads Fiſter for en Pæl, de toge op i Naen og førte til Høibro, 6 Sk. — 4de Marts givet Holger Skorſteensfeier, ſom ſkulde være her i Byen, til Fæſte 4 Sk. — Gav Byſkriveren for „en Diellſk winde“ over Peder Pedersen i Vorgegade for hans Borgerſkabs Penge — 2 Mk. — Gav ham og Byfogden for et Afſkald anlangende Thøſte Lambertſens Arvinger 3 Mk. 4 Sk. — Efter Borgemeſters Befaling givet Peder Stradder her i Byen til Driffpenge 6 Sk. Anlangende de Furage-Penge, Borgerſkabet ſkulde have for deres Havn og Hø, der Rytteriet laa her. — 28de Marts efter Borgemeſter Oluf Hansens Befaling leveret en fordreven Herremand Johann Friederich von Egsberg ud af Sleſien 3 Eld. — Givet Niels Muurmand for en Staffel at age til Hanſted 12 Sk. — 10de April givet Hans Nebſlaaer af Borgemeſters Pram for 4 Pramfulde Kalkſteen at føre fra Hollænderens (?) Skib op til Ladebrohoved 4 Dl. — Givet 2 Dreng (!), ſom gave Peder By i Borup Varſel paa Borgemeſtere og Raads Begne 1 Mk. — 13de April kom Cancellibud Peder Anderſen hid om Vøſſeſtytter-Penge og forblev 2 Dage og 2 Nætter, den tredie bort, fortærede imidlertid for 2 Eld. — 22de April givet Søren Jørgenſen for en 7 Alens Træ til en Dørſtolpe og en Dverdør til Folden og den at lade fætte 2 Mk. 6 Sk. — 23de April givet Søren Ladefoged for en Snees Fyrlægter, ſom bleve forbrugte til Byens Vede og Hospitalsbro, 3 Mk. 12 Sk. — Givet Søren Jørgenſen for et Træ til 2 Been til Thingſtoffen 4 Sk. — 5te Mai givet Byſkriveren og Fogden for en Dom anlangende Jeppe Samſing med Borgemeſter og Raad

den 29de April udstedt 3 Mk. 4 Sk. ⁷³⁹⁾ — Givet Byfstriveren for et Thingsvidne 12 Sk. — Givet ham for et Klagevidne 12 Sk. — Givet ham for et Synsvidne 8 Sk. — Givet ham for et Volds-Ønsnings Vidne 8 Sk. — Givet ham for et Forbuds Vidne 12 Sk. — 8de Mai. Givet Søren Kleinsmed for Laasen til Volten i Fængslet at forfærdige 8 Sk. — Givet en Karl, som lagde Steen og Jord paa den Dødes Kiste, som staaer ude ved Havnen 4 Sk. — 16de Mai, givet Byfogden og Skriveren for en Dom imellem Borgemeester og Raad og Peder Hansen Skriver 5 Mk. 4 Sk. — Pintseften gav jeg for 2 Læs Torn at hugge 12 Sk., og for dem at age til Vangledet 12 Sk. og for 2 Stolper at hænge Ledet i 1 Mk. med mere, for at gjøre Led og Gjarde i Stand. — 30te Mai, leveret Søren Jensen, Raadstuskriver, til Papir og Blæk 2 Rd. — 6te Juni kom Morten Nielsen, Cancellibud, hid, fortærede Mad og Øl, 2 Mk. — 8de Juni, givet Morten Hyrde sin Vinterløn 2 Sld. — Efter Borgemeesters Befaling givet en fordreven Herremand 5 Mk. — 12te Juni, givet for 3 Læs Bed at age hjem fra Lindskov og til Raadhuset 18 Sk. ⁷⁴⁰⁾ — 4de Juli, givet Laurids Vægter og Laurids Slagter for at staae i Borgemeester Rasmus Christensens Dør St. Hans Marked, hver 3 Mk. — Givet Niels Hansen, Vægter, for han stod i Borgemeester Oluf Hansens Dør 3 Mk. — Givet Borgemeester Oluf Hansen for en Tølt 7 Alens Træer, som bleve lagte paa Høibro 3½ Mk. — 15de Juli, givet Byfstriveren for et Brev at læse og paastrive, belangende at Tugen maa huse eller høre Nogen imod Borgemeestere og Raads Minde 2 Sk. — 17de Juli kom Søren Nielsen, Cancellibud hid, fortærede Mad og Øl for 24 Sk. — 20de Juli kom Søren Nielsen Cancellibud hid igjen og blev om Natten, fortærede for 2 Mk. — 27de Juli efter Borgemeesters Befaling

⁷³⁹⁾ Ofteere saamme Betaling til Samme for Domme.

⁷⁴⁰⁾ Flere Gange ansøet Udgifter for Fugning af Torn og Hlandsættelse af Gjerder og Leder ved Markerne.

leveret de 5 Raadsmænd nemlig Christen Therkildsen osv, som bleve udstrevne til Kongelig Majestæts Tjeneste, hver 2 Rd. paa Haanden, 10 Rd. — Givet Mads og Rasmus Fister, for samme 5 Karle at føre ud 2 Mk. — 1ste August kom Cancellibud Abser her og forblev udi 2 Nætter og Dage, fortærede Mad og Øl for 3 Mk. ⁷⁴¹⁾. 6te August var jeg med 4 Synsmænd efter Borgemestere og Raads Befaling udi Byen synede Byens Brøndes Mangel — dem til 3 Mk. — 16de Aug. givet Bysskriveren for en Gjenpart Afkald anlangende Jørgen Lundum og Niels Kjær's Hustru 3 Mk. 4 Sk. ⁷⁴²⁾ — 22de Septbr. gif jeg og 4 Mænd og 8 Rodemestre ⁷⁴³⁾ og Andre omkring, for at besee Kbstederne og andre Byens Farligheder, fortæredes Øl og Mad for 3 Rd. — 24de August havde jeg 4 Mand i Lindskov at tagere Øden, de fik 4 Rander Øl 2 Mk. — 30te Septbr. givet Laur's Madsen Vægter hans Løn 3 Rd. — 22de Octbr. givet Christoffer Christensen en Stolpe, hvoraf blev gjort en Gabestok 2 Mk. — 2den Novbr. efter Borgemester Oluf Hansens Sæddel givet en brandlidt Mand fra Laaland, som havde Kgl. Maj. Brev og Bevilling 5½ Sld. — 26de Novbr. givet en Karl, som gif til Karhuus med Kgl. Maj. Brev om Natten, 3 Mk. — Samme Dag givet Jørgen Øhsvend hans Løn 12 Sld. og en fordreven Herremand fra Kuurland efter Borgemester Oluf Hansens Befaling 6 Mk. — 14de Decbr. givet Jens Sørensen Raadmand for Fyrretræ til Brandstiger 8 Mk. ⁷⁴⁴⁾ — 27de Decbr. kom Peder Andersen Cancellibud hid, blev her udi 2 Dage, fortærede for 1 Rd. Da han affordrede Statten — nemlig Bøsseskytter-Penge 374 Rd. 2 Mk. 8 Sk. og den aarlige Stat 33 Rd. 2 Mk. — givet ham efter Borgemestere og Raads

⁷⁴¹⁾ Nogle Gange endnu ansørt Udgift til Cancellibudenes Fortæring.

⁷⁴²⁾ Der forekommer flere Gange lignende Betalinger fra Kæmnerkasen for Afkald.

⁷⁴³⁾ Byen var inddeelt i 2 Roder, Søndergades og Nørregades.

⁷⁴⁴⁾ Yderligere for de 2 Stigers Forarbejdelse er ansørt.

Befaling til Foræring (!) 4 Rd. — 15de Jan. efter Borgemeesters Befaling leveret Hans Hansen, Raadmand, til en Dom at hjemtage fra Viborg anlangende Adser By 3 Sld. — Givet Bykriveren for en „Dielle“ over Borgerfabet for den store Skat 2 Mk. — Nok for en „Dielle“ over Bøsseslytter — Bogskat 2 Mk. — Endnu for en „Dielle“ over dem, der refter ubi femte Pengek-Bøger 2 Mk. Summa Summarum 162 Sld. 2 Mk. 4 Sk. Tilføjet: 27de Decbr. leveret Peder Andersen 283 Rd. 8 Sk. („Bøsseslytter-Skat“). — Anno 1657 den 12te Marts udgivet efter Borgemestere og Raads Befaling for Heste til Rgl. Majestæts Tjeneste 157 Rd. — Nok udgivet for adskilligt Arbeide til R. M. Tjeneste efter Borgemestere og Raads Bevisers Indhold og til Folk, som kom i hans Majestæts Tjeneste 38 Rd. 8 Sk. — Udgivet efter Borgemestere og Raads Befaling for Heste, som siden kom i Hans Majestæts Tjeneste igjen, efter deres Bevis's Indhold dat. 27de Mai 1657 — 220 Sld. 1 Mk. — Nok udgivet for adskilligt Arbeide, som samme Tid kom og til R. M. Tjeneste, efter Borgemestere og Raads Bevis Indhold 74 Sld. 3 Mk. 6 Sk. — Den 5te Juni udgivet for Heste igjen til Rgl. Maj. Tjeneste efter Borgemestere og Raads Bevis's Indhold 210 Sld. Den hele samlede Udgift for Byen, udbetalt af Kæmneren, er tilsidst anført som 1386 Sld. 3 Mk. 10 Sk. — og som Underballance er anført 43 Sld. 5 Sk., hvilket Beløb Kæmneren har tilgode hos Byen.

Et Kæmner-Regnskab for c. 100 Aar siden, ⁷⁴⁵⁾ nemlig for Aaret 1774: 1) Beholdning fra 1773 var 1427 Rd. 1 Mk. 6 Sk. — 2) Forfkj. mindre Indtægter: Femtepenge af Udenbyes Avlinger, Andeel af Borgerfabspenge m. m. 4 Rd. 5 Mk. 14 Sk. — 3) Bykatter; nemlig Bognægts Skatten, hvoraf frie Reiser og publiqe Tings Reparation betales 261 Rd. 8 Sk.; Præsteskatten hvoraf Præsterne og Organisten lønnes

⁷⁴⁵⁾ Kæmneren i Horsens var da P. Winther. Doc. Rbh. A.

161 Rd. 1 Mk. 12 Sk.; Indqvarterings-Stat 828 Rd. 1 Mk. 7 Sk. — 4) Af Byen tillagte Indqvarterings-Hjælpeffat fra andre Kjøbstæder her i Landet modtaget 1664 Rd. 5 Mk. 3 Sk. — 5) Endnu har Horsens til Gode af Indqvarterings-Hjælp fra andre Kjøbstæder 605 Rd. 5 Mk. 10 Sk. — 6) Brandhjælp fra andre Kjøbstæder 269 Rd. 5 Mk. 1 Sk. — 7) Efter Decision paa Regnskabet for 1772 — 1 Rd. 14 Sk. Byen haver ingen Indkomster enten af Gods eller Jorder. Byen eier ingen ubsatte Capitaler, hvoraf Rente kan beregnes. Byens Bægteres Løn bliver for sig selv indkrævet og ikke af Ræmneren modtaget eller ubetalt. Summa Indtægt 5164 Rd. 3 Mk. 11 Sk.

Udgift: 1) En Dæmning for Byens Eng Vesten Vindstov 661 Rd. 1 Mk. 13 Sk. — Forskjellige Reparationer 166 Rd. 4 Mk. 7 Sk.; frie Vægter 15 Rd. 2 Mk. 12 Sk. — 2) Byens verdslige og geistlige item Politi-Bejtentes Løn, derunder Godtgjørelse til Ræmneren for Skrivematerialier (2 Rd.) 218 Rd. 5 Mk. — 3) Andre Byen vedkommende Udgifter: Viborg Tugthuus-Penge for 1773 — 21 Rd. 11 Sk., for 2 Delinqventers Forpleining, Opvarning, Afstraffelse i Fængslet og Transport til Viborg Tugthuus 18 Rd. 5 Mk. 8 Sk.; Brandstat af Byens Raadhuus 4 Rd. 2 Mk. 4 Sk.; Brandhjælp af Horsens fra § 73 til § 74, 269 Rd. 5 Mk. 1 Sk.; Jagt-Afgift paa Horsens Mark for et Aar til § 74, 4 Rd.; Stiftsophjficus's Løn for 1774, 8 Rd. 4 Mk.; Postpenge for Byens Affairer i 1774 betalt Christen Thomassen 11 Rd. 3 Mk. 8 Sk.; for Horsens Borger-Fane, Tambour-Klæder og Trommer m. m. at reparere i Anledning af Hans Prindselige Høiheds Prinds Carls Reise gjennem Byen betalt Raadmand Bering 41 Rd. 4 Mk.; Skorfteensfeierens Løn af Raadhuset 1 Rd. 3 Mk. 8 Sk.; da den ene Politibetjent har Vopæl under Raadhuset, saa er den anden for et Aars Huusleie betalt 6 Rd. 4 Mk. — 4) Indqvarterings-Udgifter: De Borgere, som have havt Indqvartering in natura, betalt hvad dem fra 1ste Jan. til 31te Decbr. 1774, derfor kunde tilkomme

mere, end de af deres Grund og Næring bør svare, efter Li-
quidations-Beregningen ubi Indkvarterings-Rigningen 474 Rd.
4 Mk.; betalt Officerernes Qvarterer, Sygestue, Munderings-
kammer, Habre-, Hø- og Halm Magaziner m. m. 255 Rd. 1
Mk.; betalt for fremmede Over- og Under-Officerer m. m.
17 Rd. 2 Mk. „ Sk. — 5) Omdrag af Statterestancer, hvor-
for ved Udpantning aldeles Intet har været at bekomme 1
Rd. 7 Sk.; Indkvarterings-Hjælpeflatten fra andre Kjøbstæder
er til Restance 605 Rd. 5 Mk. 10 Sk. Udgiften i Alt
2774 Rd. 5 Mk. 9 Sk. — Overføres altsaa 2389
Rd. 4 Mk. 2 Sk. I Magistratens Indberetning 1793 $\frac{1}{2}$ til
Stiftamtet angaaende Byens Skatter m. m. er der angivet
følgende Skatter med vedføjede Forklaringer: 1) Præsteskatten
— lignes stedsse til 160 Rd. og anvendes til Erstatning for
Præsternes Tiende, Kirkebetjenternes Løn og et lidet Overskud
af 4 a 5 Rd. til Hjælp til Politibetjentenes Klæder. — 2)
Bindingsflatten lignes paa hvert Fag Huus efter en af Stiftet
fastsat Taxt og anvendes til Byens Vægteres, Tjeneres og
Fattigfogdens Løn. — 3) Skorstensfeier-Skatten lignes paa
hver Skorsteen. — 4) Den almindelige Bysskat lignes halvt
paa Byens Grunde efter Grundtaxten og halvt paa Næring
og de næringsdrivende Borgere efter deres Nærings Bestaf-
senhed, den anvendes til Byens Betjenters Løn, frie Besor-
dringer efter Ordre, Friqvarterer for Gjennemreisende og Mar-
scherende ligeledes efter Ordre, Reparations-Bekostninger paa
Byens Bygninger, Redskaber, Broer, Veie, Porte samt alle
andre tilfældige Udgifter. 5) Indkvarterings-Skatten lignes
efter samme Regel, som den alm. Bysskat, og anvendes til at
betale Qvarterer, Staldrum, Fourageleiligheder til den Deel
af Militaire, som her ere indkvarterede. „Flere Byens Skatter
eller Udgifter lignes ei sædvanligt paa denne Byes Ind-
vaanere“, tilspør Magistraten. Rigningen forfattedes af 6
Taxeerborgere, skulde gennemgaaes af Byens Eligere og
Skatterne optrævedes af 10 Skatteopfrævere.

I nærværende Arch. ere Byens Ræmner-Regnskaber —

ved Omordninger af Skattevæsenet, Tidens Forbringere og indre og ydre Forhold komne til at see meget anderledens ud.

Ræmmer-Rægnskabet for 1842 viser saaledes, at i det Aar vare Byens Ræmmer-Indtægter i Alt 20,513 Rd., 56 St. — hvoraf Overskud fra 1841 var de 2285 Rd. 45 St. — de paaligende Skattebidrag, nemlig Bindingskatten 887 Rd. $\frac{1}{2}$ St. Skorstensskatten 318 Rd. 72 St., den almindelige Byffat og Indqvarteringskatten 5149 Rd. 49 $\frac{1}{2}$ St. Taarnvægter-, Bygte- og Sprøite-Skat 564 Rd. 40 $\frac{1}{2}$ St.; Præsteskate, Delinquenteskate, Afgift efter Frd. 1832 $\frac{1}{3}$, Skole- og Fattig-Skat af Formuen samt Stænderskat 5462 Rd. 28 St.; Skole- og Fattig-Skat af Grund 2379 Rd. 24 St.; Broelægningskat 502 Rd. 46 St. samt Afgiften til Markkassen 100 Rd. 44 $\frac{1}{2}$ St., vare i Alt 15,355 Rd. 37 St. Indqvarterings-Godtgjørelsen for sidste Halvaar 1841 var 386 Rd. 73 St. og do. for første Halvaar 1842 var 383 Rd. 34 St., samt en extraordinair Godtgjørelse for Indqvarteringen for 1842 stor 780 Rd. Jordleie, Jordskyld samt Byggafigten efter Capt. Taxt af de til Grundene udskiftede Jorder 596 Rd. 79 St. Desuden en Deel mindre Indtægter. Ræmmer-Udgifterne udgjorde i Alt 16,387 Rd. 42 St. Aarets Overskud blev saaledes 4,126 Rd. 14 St. Blandt Udgifterne vare 1) Lønningerne til Magistraten 101 Rd. 72 St., Præsterne 85 Rd. 72 St. Organist- og Stadsmusicanten 70 Rd., Ræmmeren 200 Rd. 2 Politibetjente 225 Rd., Taarnvægteren 122 Rd. 3 Gadevægtere 307 Rd. 7 St. Skorstensfeieren 318 Rd. 72 St. og forskj. mindre Udgifter. 2) Skatter af offentlige Bygninger og Jorder 83 Rd. 31 St., Belysningen i Bygterne, 263 Rd. 41 St. m. m. 3) Udgifter ved Reparationer paa Broer, Gade-Broelægningen, Chaussering af nogle Veie ved Byen o. dsl. 1589 Rd. 54 St. 4) Udgifter ved Landeveienes og Alleernes Veblighedelse 190 Rd. 39 St. 5) Udgifter til Qvarterer for det flekvigste Knyrdseer-Regiment 2876 Rd. 61 St. 6) Leie for Magaziner, Wunderings-, Sadel- og Depot-Kamre, for Regimentet 620 Rd. 48 St. 7) Delinquent-Omkostninger

vare 624 Rb. 79 St., til Fattigvæsenet 3600 Rb., til Skolevæsenet 2600 Rb., Brolægningsvæsenet 500 Rb. 94 St. m. m.

Ræmner-Regnskabet for 1867 — altjaa 25 Aar senere — viste en Indtægt for Ræmnerkassen af i Alt 56,562 Rb. 92½ St. og en Udgift af i Alt 49,850 Rb. 75¾ St. — altjaa Beholdning 6714 Rb. 16¾ St. — hvoraf de 5000 Rb. henstode som et staaende Fond. Indtægten var fremkommen deels ved Beholdning fra f. A. (9,521 Rb. 53½ St.) — deels ved Afgifter af og Paaligning paa 1) Grund og Næring (13,143 Rb. 44 St.)⁷⁴⁶⁾. 2) Hartornet (1134 Rb. 39 St.); 3) Brolægning (918 Rb. 1 St.); 4) Formue og Leilighed (25,178 Rb. 18 St.)⁷⁴⁷⁾; 5) Vægter-, Sprøite- og Lygtevæsenet, lignet paa Jag og Assurance (3276 Rb. 9 St.); 6) Skofstenene paalignet (626 Rb. 42 St.) samt den paalignede Præstefkat, derunder Restancer fra flere Aar men formindsket med Incassations-Godtgjørelse (2764 Rb. 78 St.) Udgiften havde været til: 1) Lønninger (5712 Rb. 42 St.)⁷⁴⁸⁾; 2) Skatter (125 Rb. 74½ St.); 3) Reparationer og Inventarium (1229 Rb. 81 St.); 4) Vedligeholdelse af ubrolagte Gader o. dsl. (818 Rb. 7 St.); 5) Renter og Afdrag paa Laan (1884 Rb. 24 St.); 6) Skolevæsenet 8108 Rb. 80 St. — 7) Fattigvæsenet (11,400 Rb.); 8) Foranstaltning i Anf. af Landeveis-Gadernes Omlægning, Regulering af Vandløb m. m. (1442 Rb. 65 St.); 9) til Statskassen af Afgiften af Brændeviinshandel (756 Rb. 84 St.); 10) Veibidrag 246 Rb. 12 St.; 11) til Brolægningen 1149 Rb. 67 St.; 12) til Amts-skolefondet 510 Rb. 10 St.; 13) til Sindsfhyge-Anstalten 781 Rb. 63 St.; 14) til Districts-Sygehuset 518 Rb. 18 St.; 15) til Vægtervæsenet 1370 Rb. 66 St., Brandvæsenet 1086 Rb.

⁷⁴⁶⁾ Derunder ogsaa Renter af Communens Activer, indf. Restancer for flere Aar m. m.

⁷⁴⁷⁾ Derunder Restancer for flere Aar.

⁷⁴⁸⁾ Derunder 2613 Rb. til Sognepræsten, Capellanen og Catecheten, hvorved Spitidsofferet og det ene Accidentsoffer bortfalder.

33 St., Lygtevæsenet 1027 Rd. 74 St., m. m. Af de circa 1920 Rd. Restancer ansaaes over $\frac{1}{3}$ for at være uerholdelige.

Af særlige større Indtægter for Ræmnerkassen i Tiden fra 1843 til 1868 kan der ansføres i 1845: Bidragene fra Politikkassen og Boer-Nim Herreders Jurisdiction til de nye Arresters Opførelse resp. 450 Rd. og 1400 Rd.; i 1846 ved Salget af Jord til den nye Straffe-Anstalt 7338 Rd. 55 St. i 1859 for første Gang Afgiften efter Lov $\frac{2}{3}$ 1857 for Brændeviins-Udsjænkning og Udsalg. — Desuden er der i Slutningen af det omhandlede Tidrum optaget betydelige Laan til Udførelsen af forskjellige større Foretagender (see om Skole- og Fattig-Væsenet, om Gasværket m. m.) — Med Hensyn til Udgifterne kan bemærkes, at Udgifterne til Fattigvæsenet og Skolevæsenet i nævnte Tidrum vare i den første Række Aar resp. 3600 Rd. og 2600 Rd., men stege i den sidste Deel af Aarrækken indtil over 11,000 Rd. og over 8000 Rd. — Det i 1845 opførte Arresthuus kostede omtrent 5500 Rd. I 1846 betalttes Afdrag 5000 Rd. af Kjøbesummen for de Oliemøller Schytte afkjøbte Jorder. — I 1847 endvidere Afdrag 2433 Rd. 80 St., i samme Aar kostede Hospitalbroen c. 800 Rd. at iftandsætte. I 1854 ombyggedes Raadhuset, hvortil maatte laanes 12,300 Rd. Om de betydelige Udgifter til nye Skolebygninger, Gasværket, Tvangs-Arbejdsanstalten, det nye Sygehuus m. m. see vedf. Ufsnit.

Af Ræmner-Regnslaberne for Aarene 1868—75 fremgaaer Følgende:

I 1868 var Indtægten for Ræmnerkassen 56,114 Rd. 41 St., deraf var 6712 Rd. 16 $\frac{1}{2}$ St. Beholdning fra f. A. og 35,384 Rd. 22 St. fremkom ved Paaligning. Overskudet ved Aarets Slutning var, indbefattet de 5000 Rd., som et „staaende Fond“, der var bestemt til at dække Udgifter med i hvert Aars 1ste Kvartal, samt Restancer og cont. Overskud fra Indtægtskatten og den tidligere Brolægningsskaffe i Alt 9941 Rd. 36 $\frac{3}{4}$ St.

I 1869 var Indtægten 66,020 Rd. 55 $\frac{3}{4}$ St., deraf paalignet

- 46,615 Rbd. 22 St. Overskudet ved Udg. af Aaret var 9168 Rbd. 72½ St. — Paalignet var paa Formue og Leilighed 31,920 Rbd. 53 St. Bidrag til Statskassen var 4983 Rbd. 43 St., til Amtsrepartitionens-Fondet 586 Rbd. 10 St. og til Amts-Skolefondet 510 Rbd. 36 St.
- § 1870. Indtægt 76,331 Rbd. 22 St., deraf paalignet 45,699 Rbd. 45 St.; et Laan stort 10,000 Rbd. til Bro-lægningsarbejder. Overskud ved Udg. af Aaret 20,701 Rbd. 25½ St., deraf de 7304 Rbd. 66 St. Rest af bemeldte Laan. Paalignet var paa Formue og Leilighed 28,790 Rbd. 48 St. Til Statskassen 5058 Rbd. 49 St., til Amts-Rep.-Fonde 565 Rbd. 16 St., til Skolefondet 510 Rbd. 36 St.
- § 1871. Indtægten 87,939 Rbd. 13 St., deraf paalignet 55,119 Rbd. 67 St. (paa fast Eiendom 11,455 Rbd. 13¾ St., Næring 2888 Rbd. 32 St., Formue og Leilighed 29,242 Rbd. 87½ St., Præstestat 2624 Rbd. 92¾ St., overordentlig Skat 8908 Rbd. 33 St.). Overskud ved Udg. af Aaret 17,376 Rbd. 63¾ St. Til Statskassen 13 900 Rbd. 10 St., til Amts-Rep.-Fondet 517 Rbd. 70 St., til Skolefondet 529 Rbd. 28 St.
- § 1872. Indtægten 75,703 Rbd. 48½ St., deraf paalignet 48,061 Rbd. 20½ St. (paa fast Eiendom 10,536 Rbd. 86½ St., Næring 2032 Rbd. 2 St., Formue og Leilighed 28,441 Rbd. 38½ St., Præstestat 2608 Rbd., 17½ St.). Til Statskassen 9443 Rbd. 36 St., til Amts-Rep.-Fondet 453 Rbd. 1 St., til Skolefondet 529 Rbd. 28 St.
- § 1873. Indtægten 103,256 Rbd. 66½ St., deraf Laan til Opførelsen af den ny Fattiggaard 24,000 Rbd.; paalignet var 48,802 Rbd. 83¾ St. (paa fast Eiend. 10,828 Rbd. 43¾ St., Næring 2065 Rbd. 26½ St., Formue og Leilighed 33,301 Rbd. 42 St., Præstestat 2614 Rbd. 2½ St.) — Aarets Overskud 8733 Rbd. 78½ St. Til Statskassen 4917 Rbd. 32 St., til Amts-Rep.-Fondet 474 Rbd. 56 St., til Skolefondet 705 Rbd. 70 St.
- § 1874. Indtægten 86,589 Rbd. 33 St., deraf Laan til Træk-

banen 5000 Rb., Tilskud fra Havnen til Samme 10,000 Rb.; paalignet Skattebeløb 51,858 Rb. (paa fast Eiendom 11,209 Rb. 89½ Sk., Næring 2123 Rb. 85 Sk., Formue og Veilighed 35,862 Rb. 44 Sk., Præstefat 2670 Rb. 17¼ Sk.) Aarets Overskud 22,093 Rb. 30 Sk., hvoraf dog kun 2098 Rb. 30 Sk. contant, de 5000 Rb. er „det staaende Fond“ og de 15,000 Rb. de fornævnte Laan og Tilskud til Trækbanel. Til Statskassen 5030 Rb. 44 Sk., til Amts-Rep.-Fondet 625 Rb. 57 Sk., til Skolefondet 705 Rb. 68 Sk.

- 3 1875. Indtægten 184,230 Kr. 75 Ø., deraf paalignet 116,880 Kr. 20 Ø. (paa fast Eiendom 26,621 Kr. 17 Ø., Næring 7080 Kr. 63 Ø., Formue og Veilighed 78,107 Kr. 87 Ø., Præstefatten 5128 Kr. 84 Ø.) Aarets Overskud 50,598 Kr. 54 Ø., hvoraf dog de 17,975 Kr. 49 Ø. og de 21,275 Kr. 59 Ø. bestaaende i Regninger forskudsvis indbetalte til Anlægget af resp. Trækbanel og Vandværket. Bidrag til Statskassen 10,108 Kr. 47 Ø., til Amtsskolefondet 1376 Kr. „Ø., til A. R. F. 1035 Kr. 45 Ø. Foruden disse Bidrag vare Udgifterne i 1875: a) Til Byens Bestyrelse i Almindelighed 6658 Kr. 18 Ø. (derunder til Lønninger og Pensioner m. v., Contorhold til Raadhuset og de øvrige kommunale Eiendomme); b) til Rets- og Politivæsenet 12,549 Kr. 96 Ø. (derunder til Lønninger m. m. til 4 Politibetjente, 1 Arrestforvarer, 1 Vagtmester, 8 Patrouillebetjente, 4 Reserverbetjente, 3 Retsvidner, Delinquent-Dmfostringer, Udg. til Thing- og Arresthuset); c) Medicinalvæsenet 4398 Kr. 20 Ø. (derunder til Sygehusene m. m.) d) Byens Gader og Veie 6136 Kr. 65 Ø.; e) Gadebelysningen 4360 Kr. 62 Ø.; f) den offentlige Keenlighed 536 Kr. 28 Ø.; g) Brandvæsenet 2810 Kr. 71 Ø.; h) de offentlige Lystanlæg 400 Kr.; i) Rente af Gjæld 1474 Kr. 39 Ø.; k) Afdrag paa Gjæld 5821 Kr. 61 Ø.; l) Forskjellige andre Udgifter (derunder Byens Andeel i Landsthingsvalg, Dmfostringer ved Reguleringen af Møllegade

og Kildegade, Ansættelse af en Stadsingenieur m. m. samt Bræsteskatten 5225 Kr. 64 Ø.) i Alt 9725. Desuden nogle mindre Udgiftposter. Fattigvæsenets samlede Udgifter vare: 33,750 Kr., hvorfra dog kan drages: 1310 Kr., som er Fattigvæsenets særlige Indtægt. Skolevæsenets Udgifter vare 32,461 Kr. 2 Ø. (deraf Lønninger og Pensioner 25,494 Kr. 34 Ø.) men herfra bør drages Skolevæsenets særlige Indtægter 9263 Kr. 39 Ø., hvoraf 5455 Kr. 20 Ø. Skolecontingent.

3 1870 kjøbtes Ridehuusgrunden for 1000 Rd. og de ved Expropriationen til Jernbanen tiloversblevne, paa Byens Grund liggende, Grundstykker for 8500 Rd. Om Omkostningerne ved Opførelsen af det epidemiske Sygehuus, 1872 og den nye Fattigforsørgelses-Anstalt i 1873, samt Trækbane-Anlægget og Vandværks-Anlægget see vedf. Afsnit. Horsens Communes oeconomiske Forfatning var ved Udgangen af Aaret 1875 saaledes:

1. **Formue:** a) Ræmnerkassen: Kassebeholdning (det staaende Fond, contant, i Regninger forskudsvis udbetalte til Trækbanen og Vandværket, og Restancer) 50,598 Kr. 54 Ø. Rentebærende Activer 6213 Kr. 3 Ø., Forder anslaaede til 37,858 Kr. og Bygninger anslaaede til 120,665 Kr. — i Alt 215,334 Kr. 57 Ø. — b) Fattigvæsenet: Bygninger anslaaede til 59,700 Kr. og Tiender anslaaede til 24,191 Kr. 65 Ø. i Alt 83,891 Kr. 65 Ø. — c) Skolevæsenet: Rentebærende Activer 6,864 Kr. 91 Ø., Forder 31,897, Bygninger 56,760 og Tiender 29,213 Kr. 85 Ø., i Alt 124,735 Kr. 76 Ø. Hele Formuen altjaa 423,961 Kr. 98 Ø.
2. **Gjæld:** a) Ræmnerkassen: 3 Anledning af Raadhusets Opførelse: Rest 7940 Kr. 20 Ø.; i Anl. af Lærernes Dyrctidstillæg til Rest 1023 Kr. 44 Ø.; i Anl. af Kjøbet af Ridehuuspladsen, Rest 800 Kr.; i Anl. af Brolægningens Arbejder, Rest 12,201 Kr. 43 Ø.; i Anl. af Trækbanens Anlæg 8862 Kr. 32 Ø.; prioriteret i den gamle Fattig-

gaard til Fundatserne og Sangchorlasken 34,627 Kr. 39 Ø. b) Fattigvæsenet: i Anl. af Fattiggaardens Opførelse, Rest 44,953 Kr. 9 Ø.; c) Skolevæsenet: i Anl. af nye Skolebygningers Opførelse, Rest 25,200 Kr. Ulfæa Gjæld i Alt 104,780 Kr. 48 Ø.

Gaasværket og Vandværket tilhøre vel Communen og staae nuder Byraadets Bestyrelse, men betragtes dog som særlig Industri og staae ikke i direkte Forbindelse med Communens øvrige oeconomiske Forhold. Havnen har sin egen Kasse.

26. Post- og Befordringsvæsen.

En ordnet Postindretning kjendte man ikke til her i Landet førend i det 17de Aarhundrede. Kongelige Breve og Befalinger til Kjøbstaden bragtes, ligesom til Lehnsmanden og Landstthinget, ved „Cancellibudene“; med dem var der tillige en sikker Forsendelse af Breve og Efterretninger selv for Indvaanerne i Byen, hvilket maaskee ogsaa var en af Grundene til, at de ikke blot under deres Ophold i Kjøbstaden fik fri Fortæring som „Kgl. Maj. Brevdragere“, men ofte ogsaa ved Afreisen fra Byen en Gave af Penge. Chr. Dugfens oftere anførte Ræmner-Regnskab for Aaret 1656 viser, at endnu i det Aar kom „Cancellibudene“, skjøndt Postvæsenet dog allerede var indført for flere Aar tilbage. Ifølge Regnskabet havde saadanne Regeringsbud været 12 Gange i det Aar i Horsens deels med Breve, deels for at modtage Bystat og Bøsseskyttepenge; forbleve nogle Gange 2 Dage og Nætter i Byen og fik „Ø og Mad“ frit paa Byens Regning; den ene Gang anføres det ogsaa udtrykkelig i Regnskabet, at Ræmneren „efter Borgemeisters og Raads Befaling“ gav „Peder Andersen, Cancellibud“ — der havde været i Byen i 2 Dage og reiste den 3die, efterat have affordret Bøsseskyttepengene og den aarlige Stat — „til Fortæring 4 Rigsdaler“. Iøvrigt holdt Kjøbstæderne ogsaa egne Postbud, de saakaldte „Landstthingsridere“.

der mødte ved hvert Landssting, for at modtage Breve og Budstaber derfra til deres By; tillige bragte de alle Slags Nyheder hjem med, som de havde hørt ved Landsstinget, hvor saa Mange rundt om fra kom sammen. Var der Noget af særlig Vigtighed, som Kjøbstaden skulde forhandle om med Konge eller Regeringen; sendtes en Borgemeester eller Raadmand afsted derom; ligesom ogsaa Kongen, naar han havde en vigtig Sag at afgjøre med en By, og ikke selv kom dertil paa sine Reiser, da sendte en af sine Fornemme dertil. Kong Christian den 2den gjorde Forsøg paa at faae et ordnet Postvæsen i Landet og befalede derfor, at der i hver Kjøbstad skulde være 2 eller 3 Brevdragere, „Løbere“, som skulde løbe med Breve og have 2 Skilling dansk derfor for hver Miil. Det var dog først Kong Christian den 4de, der fik et egentligt Postvæsen indrettet ved Frd. $\frac{3}{4}$ 1627. I Kolding oprettedes et Postvæsen, hvor Brevene fra og til Ublandet, ligesom ogsaa mellem Jylland og Dorne, skulde samles og atter afgaae fra. For Jyllands Vedkommende bragtes de med gaacnde Postbud fra Kolding til Aalborg og omvendt, ligesom ogsaa fra Kolding til Ribe. Et Brevs Befordring mellem Kolding og Horsens kostede 6 Skilling. Af „Bydste Tegnelser“ 1650⁷⁴⁹) sees isøvrigt, at der dengang blev anordnet visse Bønder i de forskjellige Amter, til at befordre Posten i Jylland „noget bedre“ og „hannem fra et Sted til et andet flytte og fremsøre“, imod at blive fritagne for anden Vegt og Arbeide. Dertil blev saaledes for Stjernholms Amt udlagt 4 Gaarde. Postmesteren i Kjøbstaden beskiftedes af Byens Magistrat; han skulde have et Skilt udenfor sin Dør (en blaa Rytter paa en hvid Hest), Postbudene skulde logere hos ham, og Brevene aflægges der. Blandt Byens Afgifter i den Tid findes ogsaa paa Statte- listerne anført „Postbude-Pendinge“; saaledes 1627 til „Kong. Maj. Postbud i Kolding Oluf Nielsen“ betalt 10 Daler Courant for $\frac{1}{2}$ Aar; ⁷⁵⁰) ligeledes en anden Gang qvitterede Je-

⁷⁴⁹) HÅB. Act. 2, 144.   ⁷⁵⁰) Doc. Rbh. A.

remias Hansen, Slotskriver paa Koldinghuus for 30 Courantdaler, „hvortil Horsens var taxeret til Postmesterens og Budenes Løn og Underhold i Kolding.⁷⁵¹⁾ Under Kong Frederik den 3die og Kong Christian den 5te bestyredes Postvæsenet privat, men under Kong Frederik den 4de overtoges det for kongelig Regning 1711. Posthuus i Horsens var der i hvert Fald 1728 $\frac{1}{2}$; thi da klagede Herredsfogden Mads Sommer i Bjerre til Stiftamtmanden over, at han ikke havde kunnet sende det forlangte Skiftebrev, da „Posthuset i Horsens slet Intet vilde modtage fra ham uden Porto“; hvad han skulde sende, maatte han enten faae med Veilighed eller med „den ridende Post“, hvilket sidste dog var usikkert, saaledes var en Skrivelse af 26de Decbr. 1727 ikke indløben⁷⁵²⁾.

Horsens har saa, efter at Postvæsenet kom under Statens Bestyrelse, efterhaanden faaet Deel i dette Gode i lige Forhold til de andre større Byer paa Jyllands Vestkyst. I Midten af forrige Aarhundrede, og endog en Deel senere, havde Byen vel kun ridende Brevpost 2 Gange ugentlig, men i dette Aarhundrede udvikledes Postvæsenets Virksomhed ogsaa for Horsens Byes Vedkommende saa stærkt, at man gjennem daglig Postgang med Diligence-Befordringer er naaet nu til at have Post flere Gange dagligen med Jernbanetogene.

Fra Tiden før 1711 kan nævnes som Postmester i Horsens Morten Luther 1660, ifølge en Skatteligning dog vistnok allerede nogle Aar tidligere. Han var tillige Kjøbmand, og det maa da vel være som saadan, at han havde faaet en Deel Varer anholdte hos sig af Toldopsynet; hvilket foranledigede et Kongebrev 1663 til Borgemeester og Raad i Horsens hvori befaledes, at de ikke maatte „besvære ham over Toldordinantzen.“⁷⁵³⁾ En Rasmus Jacobsen ansøres som Postmester 1689.⁷⁵⁴⁾ Jørgen Hansen Aldum, ansøres som „Bor-

⁷⁵¹⁾ D. Rbh. A.

⁷⁵²⁾ Hüb. Act. 3, 143, efter Duc. i Stiftamtmands. Arkivet.

⁷⁵³⁾ Jydt. Tegn. Hüb. Act. 2, 157. ⁷⁵⁴⁾ Kirkebogen.

ger- og Postmester i Horsens", i hvert Fald 1692 og fremdeles nogle Aar i Begyndelsen af 18de Aarh.; han eiede Gaard paa søndre Side af Nørregade. Efter ham er saa Peder Pedersen Saxe bleven Postmester i Byen og ansat af Regeringen; han er forbleven i Embedet til sin Død ved Nytaars-Tid 1722. Blandt de 9 Ansøgere om Postmester-Embedet var nu ogsaa hans Enke, hvem han, ifølge hendes Ansøgning, ved sin Død havde efterladt „med 3 smaa uopførte Børn og i slet og bedrøvet Tilstand". Magistraten bevidnede, at hun var „capable" til at forestaae Tjenesten. Derimod var det General-Postamtets „ufravigelige Mening", at det ikke var til Kongens „Nytte og Interesse, at denne eller andre Enker bleve hans Posttjenester anfortroet". Der var iøvrigt 3 af Ansøgerne, der tilbøede, at dersom de fik Embedet, vilde de tage Enken til Ægte „paa det hun med sine smaa Børn kunde vorde conserveret". Da Enken erklærede sig for i saa Fald helst at ville ægte Jens Jacobsen Norup; indstillede Generalpostamtet denne til Embedet, og han blev ogsaa udnævnt af Kongen til Postmester i Horsens. Enken fortrød imidlertid Valget, og beklagede sig derved til Postamtet med Tilføiende, at hun ikke turde indlade sig i det paatænkte Ægteskab med Norup; Generalpostamtet lod daværende Stiftamtmand v. Plessen undersøge Sagen. Denne erklærede, at Enken ikke vidste Andet at beskjede Norup for end Tjenstlighed; men at hun af den Grund ogsaa aldeles undslog sig for at ægte ham, da hun frygtede for, at han saaledes „ikke skulde være hende og hendes smaa Børn til Nytte og Fornøielse". Da nu Norup erklærede, at han, hvis Kongen vilde tillade Enken „at forblive ved Brødet", vilde lade sig nøie med, at hun betalte ham en Skjendelse, „for alle hans imidlertid gjorte Omkostninger", af 150 Rd.; saa oprettede v. Plessen en Contract imellem dem, indsendte en Gjenpart deraf og indstillede til Kongen, at „efter denne gjorte Forening berørte Enke Kirsten, sal. Peder Saxes, som ellers noksom efter indhentede Efterretning er capable Betjeningen at forrette og derfor suffisante Caution kan stille, Postmester-

Tjenesten ubi Horsens allernaadigst maa anfortroes." Kongen bevilgede det 1723 $\frac{4}{7}$. Peder Sares Enke blev saaledes Postmesterste i Horsens og vedblev at være det, indtil hun døde 37 Aar efter. En af hendes Døttre blev gift med Borgm. H. C. Møller i Horsens, der 1749 blev hende adjungeret i Embedet og havde egl. Bestalling paa at faae det efter hendes Død, men døde allerede 1751, altsaa før hende. ⁷⁵⁵⁾

Efter hendes Død blev Cornelius Frederik Møller, Postmester 1762 $\frac{2}{7}$, og han efterfulgtes 1762 $\frac{7}{2}$ af Nicolai Jensen Tvede. 1769 nævnes Overbæk som Postmester. I Begyndelsen af 19de Aarh. var Harboe Postmester. Cancelliraad J. Malling blev Postmester i Horsens 1836 $\frac{2}{4}$, var i Embedet indtil han 1842 $\frac{1}{7}$ entledigedes, og efterfulgtes af sin Svigersøn H. S. Wolder, der i en Tid havde været ham adjungeret, men døde allerede 1843 $\frac{1}{7}$. Carl Christian Smidt, gift med Clara Margrthe Orholm, Datter af Pastor Orholm i Thyllinge, Cand. juris, Major, blev 1837 $\frac{1}{3}$, Postmester i Ringsted, beskiftedes 1844 $\frac{1}{3}$ til Postmester i Horsens, blev 1860 $\frac{6}{10}$ virkelig Justitsraad, døde i November 1865.

Niels Daniel Gustav Schack Steenberg, gift med Magdalene Hemmert, var Controlleur ved Postamtet i Hamburg, blev derpaa Postmester i Ribe, i 1866 Postmester i Horsens, døde 1876 $\frac{1}{2}$.

Charles Christian Hude Friis, Over-Postcontrolleur i Kbh., Postmester i Horsens 1876 $\frac{1}{10}$.

Vognmænd i Kjøbstæderne omtales alt i 15de og 16de Aarh., saaledes „Foermænd“ i Christian den 1stes Tid, og „Vognmandsvogne vel fantzede (?) med Fjælle, Agestole og Hynder“. Da Christian den 2den søgte at indføre et ordnet Postvæsen her i Landet, befalede han tillige, at der i alle Kjøbstæder — altsaa ogsaa i Horsens — skulde beskiftes Vogn-

⁷⁵⁵⁾ „Fædrelandet“ og „Horsens Avis“ 171 Nr. 10; Kønigs Manuskrt., Mandtalsliste 1743 i Kbh. A.

mænd, som vare forpligtede til at holde Heste og Vogne og for Betaling befordre de Reisende om Sommeren fra Kl. 3 om Morgenen og om Vinteren fra Kl. 7. Kjøbstæderne skulde sørge for Veie og Broer, saa vidt Byens Grund strakte sig, ligesom ellers Landet. Magistrats-Bevillinger paa at være Vognmand i Horsens findes der mange Exempler paa i Raadstuebøger osv. fra ældre Tid. Saaledes 1631 $\frac{1}{2}$ „blev bevilget at være Vognmænd her i Byen i dette Aar og have Græs og Vand paa Marken og skal give til Byen deres gamle Retigheder, som pleier at afgangne til Byens Ræmmer Niels Justesen 6 Slette Mark — som ere Peder Paasse og Niels Daagaard“ — 1ste Maj 1632 „forundtes det samme Peder Paasse at være Vognmand i det Aar i Byen og „have 2 Gildinger paa Marken og give derfor til Byen 1 Rd.“ 3 Juni s. A. nævnes isøvrigt „Tjorgen Vognmand, Indvaaner i Byen“ osv. osv. ⁷⁵⁶⁾ Den 17de Mai 1636 „advaredes“ Vognmændene om, at de skulde lade sig nøie med den gamle Taxt nemlig for en Møllereise 8 Sk. og for en Reise til Stranden 3 Sk.; vare de ulyhige her imod skulde de „straffes og miste deres Borgerskab“. ⁷⁵⁷⁾ 3 Christian den 5tes danske Lov 1683 befalede Øvrigheden i hver Kjøbstad at forordne i deres By visse Vognmandsdrag og sætte en Aldermand over dem, der skulde være forpligtet til at have en Vogn tilrede, saa Reisende uden Ophold kunde beforders videre mod Betaling efter den af Kongen fastsatte Taxt. 3 1716 opsigde Vognmændene i Horsens alle formedelst Fattigdom deres Borgerkab med den Erklæring, at deres Heste vare i den Stand, at de ikke kunde løre en Hjerdingvei fra Byen. Magistraten havde overthydet sig om Sandheden af denne Erklæring, og da Reisende forlangte Befordring, maatte Borgm. og Raad lade forfatte en Kulle over alle dem i Byen, der holdt Heste; disse maatte saa afgive Befordring til Reisende. ⁷⁵⁸⁾ Vognmændene maa imidlertid igjen være komne paa Fode, at slutte efter

⁷⁵⁶⁾ Tjingbog. Rdb. A. ⁷⁵⁷⁾ sammesteds. ⁷⁵⁸⁾ Gild. Act. 3, 82 Ann.

Statteligningerne — f. Ex. 1728 — til „Vognægtspengene“, hvoraf der, ifølge Magistratens egen Forklaring, betalttes „de frie Egter og Kjørsler til Kongens og Suitens, samt Ministres, Rgl. Betjenters og andre Personers Reise-Befordring af Byens Vognmandsdrag bliver forrettet“⁷⁵⁹⁾ I 1834 oprettedes der, ifølge Bekjendtgjørelse fra Befordrings-Contoiret, en Dagvogns-Befordring mellem Veile-Horsens-Markhuus 2 Gange ugenligen fra Veile. Denne afløstes senere af Postvæsenets Diligence-Befordringer, og disse ere igjen paa en enkelt Route nær ophørte, ligesom ogsaa Vognmandsdraget, ved Sernbaneanlægget.

Allerede en Fordn. af Erik Skipping 1283 paabød Oprettelse af „Herberger for Reisende“. Samtidigt med at Kong Christian den 2den søgte at ordne Postvæsenet, befalede han ogsaa Oprettelse af Herberger i Kjøbstæderne for de Reisende. Af Kong Christian den 3dies Reses 1537 Capt. 9 sees imidlertid, at naar Reisende drog gennem Kjøbstæderne eller søgte derhen om Nattelleie; da vidste de dog ikke endnu ret, „hvor de kunde fange Herberge, Mad og Drikke og Hestefoder for deres Peninge;“ og tilmed vare „Folk ikke fast vilige af dem selv at indtage eller at herberge noget fremmedt Folk i deres Huse.“ Kongen befalede derfor Borgm. og Raad i hver Kjøbstad at bestikke nogle af Borgerne, som havde Evne og Formue til at holde aabent Herberge, hvor veifarende Folk „saabel indenlandske, som udenlandske kunde fange deres Nødværlighed til Mad og Drikke, Hestefoder, gode Senge og godt Staldrum for deres Penge.“ De, der holdt saadant aabent Herberge, skulde hænges et Tegn derpaa udenfor deres Huus, saaledes Billedet af en Løve, en Maane osv., og hvert Herberge skulde kaldes efter sit Tegn. Disse Herberger og Gæstgivergaarde har i lang Tid dog næppe sørget noget slynderligt for de Reisesendes Bequemmelighed; eftersom Byens Borgere og Embedsmænd sædvanligt bebyrbedes med den. Det mangler

⁷⁵⁹⁾ Doc. Nbh. A.

ikke for Horsens Byes Vedkommende paa Exempler nok derpaa endog langt hen i senere Tid. Da Niels Høeg, Borger i Horsens, i 1842 sendte en Ansøgning til Kongen om Fritagelse for Skat og Indkvartering; begrundede han den ikke alene paa, at han i 12 Aar havde „betjent Skriverstuen paa Stjernholm Slot og havt mange Besværinger og Reiser med Statter at oppebære til Landkisten, saa vel som de mange Unionsstatter, der vare paalagte;“ men tillige ved, „at han dagligen har stor Besværing med Fremmede af Adel og Andre hos sig at logere.“ Hvis han fik den ansøgte Fritagelse, vilde han forpligte sig til holde „frit Værtshuus for Fremmede, som sig bør.“⁷⁶⁰⁾ Postforordn. 1695 § befalede, at Magistraten i Kjøbstæderne skulde bestikke eet eller flere Værtshuse for Reisende, disse Huse skulde forsynes med Stilt hvorpaa Byens Baaben og en Paaskrift, have mindst 4 Kamre med gode rene Senge, Stalde til 6 Heste og Skuur til 3 Karosser; 2 Gange aarlig skulde Magistraten ansætte en Tært, der skulde opslaaes paa en Tavle i Gæstestuen. I Henhold til denne Befaling blev Christen Sørensen Everløv, „som i mange Aar havde været Borger i Rbh. og ved St. Hans-Dags Tide 1695 nedsatte sig i Horsens“, antagen af Borgm. og Raad til at holde „offentligt Herberge og Værtshuus her for alle Reisende“⁷⁶¹⁾; men for „Postbude, Vognmænd, Studedrivere og andre gemene gangendes Folk“ blev en Anden bestikket til Værtshuusholder.⁷⁶²⁾ Bemeldte Chr. S. Everløv „Gastgeber“ sagsøgte i 1697 Anders Jensen forrige Raadmand i Byen, fordi han havde logeret 2 Himmelførere; og Dommen løb paa, at Anders Jensen og Andre skulde afholde sig fra at tage slige Logerende⁷⁶³⁾. Everløv eiede og beboede en Gaard paa nordre Side af Søndergade — med Grund i Nord lige til Søren Maltesens og Anders Jensen Tonboes Enkes Voder i Grønnegade,

⁷⁶⁰⁾ Geh. Arch. Top. Sml. Horsens Nr. 11.

⁷⁶¹⁾ 〇: for de fornemmere Folk. ⁷⁶²⁾ Befal. Bog A. 5, Rbh. A.

⁷⁶³⁾ Thingb. Rbh. A.

altjaa i hvert Fald nær ved nuværende „Jørgensens Hotel“ — i 1699 tilkjøbte han ⁷⁶⁴) de bekendte Handelsmænd Henrik Lichtenberg og Hans Christensen Gaarden, og disse bortkjøbte den 1701 til Broder Lichtenberg, Borger og Handelsmand i Horsens, som allerede da behøvede den. ⁷⁶⁵) En Undtagelse fra Gæstgivergaardenes Privilegium paa at huse Reisende tillod Kong Christian den 5te ved Bestemmelsen 1696 $\frac{2}{4}$, at de, som kom fra Holland, Brabrand og andre Steder til Nørrejylland, for at kjøbe Dyen der, maatte overalt i Kjøbstæderne, hvor deres Reise faldt igjennem, logere uformeent hos de Folk, som de vare bekendte med og handlede med. (Doc. Rbh. A.). I Horsens, ligesom i flere Byer, holdt iøvrigt Apothekerne i ældre Dage Herberge for Reisende. Det sees iblandt Andet af, at i 1709 bestilledes Mads Nielsen Hafveberg af Magistraten til „Herbergerer og Gæstgiver“ i Horsens for alle Reisende undtagen for „de Herrer og Godtfolk, som behage ubi den Rgl. priv. Apotheker Jacob Schmidts Huus at logere“ ⁷⁶⁶). Det var for Resten i 1716 nær ved at „de Herrer og Godtfolk“ havde mistet denne „Behagelighed“. Byen havde nemlig faaet en særlig stor Indquartering; 6 „fornuftige“ Borgere vare blevne udvalgte af Magistraten til at ligne Indquarteringen paa Byen; denne Commission havde mod Magistratens Ønske paalagt Apotheker Jacob Schmidt Indquartering, hvorimod han protesterede; idet han tillige svoer paa, at hvis man tvang ham til at tage mod Indquarteringen, vilde han aldrig mere modtage Reisende, hvilket Magistraten mente, „vilde blive en Skam for Byen og fortrædeligt for de Reisende“, da der ingen anden Gaard i Byen var saa passende, heller ikke nogen anden Mand saa skikket dertil, som Apothekeren, der „holder et dygtigt og vel beskikket Apothek“, skrev Magistraten i sin Erklæring til Stiftamtet, „holder Wiin tilfals for Enhver, som noget deraf vil kjøbe, og logerer i sit

⁷⁶⁴) I Skjødet kalder han sig „Rgl. privil. Gæstgiver.“

⁷⁶⁵) Skjøde og Pantebog. — Rbh. A. ⁷⁶⁶) Bef. Bog. — Rbh. A.

Huus fornemme høie Herrer og smukke stikkelige Folk for Penge, hvilket er for Byen heelt gavnligt og for høie reisende Herrer og andre fornemme Godtfolk heelt fornøieligt". De tilføiede isvrigt, at de ikke turde, tværtimod Borgernes haarde Paaastand, holde ham fri for Indqvarteringen, og indstillede derfor Sagen til Stiftamtets Afgjørelse ⁷⁶⁷⁾). Udfaldet er ikke betjendt, men blev vistnok efter Magistratens og Apothekerens Ønske af Hensyn til hans Privilegier. I 1743, i hvert Fald ogsaa endnu i 1769, var Mathias Busch privilegeret Gjæstgiver i Horsens. I 1825 kjøbte Kjeld Kjeldsen den forrige Vichtenbergste smukke Gaard paa Søndergade og drev der Vinhandel og Gjæstgiveri; han folgte den igjen i 1843 til Gjæstgiver Anders Jørgensen fra Ringsted, der i 25 Aar drev Gjæstgiveri der; men ogsaa efter dennes Død i 1869 er det saa godt renommerede „Jørgensens Hotel“ i fuld Virksomhed, endogsaa ikke lidet udvidet. Foruden dette var der indtil for nogle Aar siden et Hotel paa Nørregade; paa Smedegade er „Soeles Hotel“, og 2 andre ere senere komne til, det ene paa Søndergade; desuden er der nogle mindre Gjæstgiverier i Byen.

27. Horsens Tugthuus.

⁷⁶⁷⁾ Süb. Act. 3, 80.

Straffeanstalten, der selvfølgeligen tilhører Staten, er opført paa Byens Grund, omtrent $\frac{1}{2}$ Mill Nordvest for Byen, paa den nordre Deel af den Byen tilhørende Exerceerplads. Jordstykket, som ligger noget høit, affjøbtes Communen i 1846 for 7338 Rd. 55 Sk., i 1847 paabegyndtes Opførelsen af Bygningen, og i Mai 1853 toges Anstalten i Brug. Den bestaaer af 2 parallelt for hinanden liggende Hovedbygninger, som ere 116 Alen lange, 15 Alen brede og 4 Etager høie foruden Kjælberen. Hele Bygningen er omgivet med en 7 Alen høi, og paa hver Side omtrent 150 Alen lang, Ringmuur. I dennes sydlige Side er der en 2 Etages Bygning i Midten og i hvert af Hjørnerne en lille 2 Etages Bygning. I den midterste større Bygning, hvorigjennem Hovedporten til Fængslet er anbragt, er der Beboelses-Veiligheder for Inspecturen, Præsten og Portneren. Bogholderen har Bolig i den ene Hjørnebygning og Deconomiforvalteren i den anden. Paa Midten af den nordre Ringmuurs Side, er der Indkjørsel for Alt, hvad der henhører til Deconomien, og indenfor Ringmuren paa den anden Side ligger i det ene Hjørne Sygehuset og i det andet Boligen for Betjente. Ved en Udvidelse af Ringmuren mod Nord er der for nogle Aar siden tilveiebragt en indeluftet Gaard til Opbevaring af Bygningsmateriale, Tørring af Tøi osv. Fladerummet af det Hele er ca. 35,000 □ Alen. Hele det indkjøbte Areal er 373,600 □ Alen stort; til Veie, Søer, Blegepladser m. m. er der anvendt c. 136,000 □ Alen; hvad der foruden dette Areal og forn. 35,000 □ Al. er tilovers, bliver indtil videre udleiet. Fangerne — som ere inddeelte i 20 Afdelinger, der holdes adskilte fra hverandre — arbejde om Dagen i en fælleds Arbeidsfal for hver Afdeling, men have om Natten hver sin Natcelle. Arbeidsfaleene ere i Hovedbygningerne, Natcellerne i Tverbygningerne. I hver Etage er der 5 Afdelinger, til hver Afdeling er der forneden Arbeidsfale og Natcellerne, et Værelse paa 5 Alens Brede og 11 Alens Dybde, et Vasseapparat og Latrin. Mellem Ringmuren og Fængselsbygningerne er der smaa Gaarde,

adskilte fra hverandre, hvor Fangerne kunne komme til at bevæge sig i fri Luft $\frac{1}{2}$ Time hver Dag, men kun een Afdeling ad Gangen; da det hører til Systemet, hvorefter Fangerne skulle behandles, at søge at forhindre Samqvemmet mellem de enkelte Afdelinger. I den sydlige Halvdeel af den midterste Tværbjgning findes gjennem 2 Etager en simpel, men smuk, Kirke; i hvilken Stolestaderne hæve sig amphitheatralst lige for Alteret og ere indrettede saaledes, at den ene Afdelings Fanger ikke kunne see den andens og heller ikke sætte sig i nogen Slags Forbindelse med dem. Prædikestolen er anbragt over Alteret og paa hver Side af den er et Pulpitur, hvorfra man kan overse hele Kirken. Der er Orgel i Kirken. I Kjælderen er der Straffeceller, der kunne gjøres mørke, Badekamre, Badstuer, Tørrestuer, Forraadskamre, Køkken o. dsl. til Deconomien henhørende Rum. I Køkkenet er der Dampfogeri, og ved et Maskineri heises den tillavede Mad portionsviis fordeelt op i de forskjellige Etager og afgives saa til hver enkelt Afdeling. Adskillige Bærksteder ere ogsaa anbragte i Kjælberetagen. Vandforsyningen til Anstalten var tidligere meget vanskelig; der var 5 Brønde gravede, og desuden blev der ved Dampkraft pumpet Vand op fra Høstved Na; men Forsyningen var dog forbunden med stor Vanskelighed og betydelig Bekostning og endda utilstræffelig. Nu er Forholdet forandret, idet Anstalten nu faaer Vand fra Horsens Byes Vandværk; Forsyningen er nu rigelig, Vandet er udmærket, og samtlige Bjgninger ere omspændte af Vandledninger med fornødne Brandventiler; ligesom der ogsaa paa Loftene findes i alle 4 Hjørner Beholdninger, der ved Trykket fra Vandværket, navnlig om Natten, fyldes af sig selv. De ere forsynede med selvslukkende Ventiler. Fra disse Reservoirer gaaer der Vandrør igjennem alle Bjgningernes Etager. Brøndene holdes nu kun vedlige som Reserve. Vandforbruget er beregnet til 500 Tdr. dagligen, det controlleres ved en Vandmaaler. Hele Vandforsynings-Indretningen toges i Brug i Efteraaret 1876. Straffeanstalten er alene bestemt for mandlige Fanger, den var oprindeligt bygget til et Antal

af 400 Fanger, men udbidedes senere til 450. Paa Grund af Nærlæggelsen af Viborg Straffeanstalt skulde de mandlige Fanger derfra anbringes i Horsens Straffeanstalt; den nye Celleafdeling, som derfor maatte indrettes, er anbragt i den halve Deel af Kirkesløien med 12 Celler i hver af de 4 Etager. I Sygehuset er der 10 enkelte Celler og 3 store Sale til syge Fanger og 1 Stue for syge Betjente, ogsaa har Lægen et Aftrædelsesværelse der og et Laboratorium; i Kjølden er der Badekamre. Ved Udgangen af det 1ste Aar, Anstalten var i Virksomhed, var Fange-Antallet 154, det steg til 435 ved Udgangen af 1860; var ved Slutningen af 1869 atter sunket til 313, men $\frac{3}{2}$ 1870 var det 328; den $\frac{3}{2}$ 1873 var det sunket ned til 176, men steg i de følgende Aar, saa meget mere, som der i Febr. 1875 overskyttedes 111 Fanger fra Viborg Straffeanstalt, og ved Udgangen af Aaret 1876 var der 364 Fanger i Anstalten. Der er i Straffeanstalten en Søndagsstole, hvor der gives Undervisning i Regning og Skrivning; ligeledes en lille Bogsamling. Fangerne beskæftiges dels for Anstaltens Regning, dels for „Crome & Goldschmidts Fabrikers Regning. Hvad der vedkommer deres egen Vælfærdighed, forfærdige de, saa vidt muligt, selv og udføre alle Slags Bygnings- og Reparations-Arbejder i Anstalten. Dengang Straffeanstalten toges i Brug, var Pladsen omkring den aldeles blottet for Plantning; men nu er den smykket med Haven, anlagte af Functionairene selv, og disse Haven ere allerede smukt tilvoksede med Buske, Frugttræer og Lætræer, hvilket i Forbindelse med den til Anstaltens Hovedport førende Allé gjør et godt Indtryk. Siden 1864 fører ogsaa en vel vedligeholdt Gangsti, beplantet med Popler, ind til Byen.

Bestyrelsen bestaaer af en Directeur og en Inspecteur. Desuden er der ansat en Præst, en Læge, en Dekonomi-Forvalter, en Bogholder med 2 Contoirister, og, siden 1ste Aug. 1877, en Assistent hos Inspecturen. Endvidere er der en Overværkmester, en Sygebetjent, en Spisemester, 2 Portnere,

en Oberbetjent og 31 Opsynsbetjente, en Vagtmester, 7 Dagsvægttere og 13 Natvægttere, samt en Profos.

Det var Conferentsraad David, Etatsraad Klæder og Professor, Bygningssinspectur Friis, til hvem Regeringen betroede Opførelsen af denne Anstalt.

Den første Inspecteur ved Horsens Lughuus var nuværende Chef for Fængselscontoiret, Fængselsdirecteur Bruun, R. af D. og Nordstjernen. Han havde først fra 1850 $\frac{1}{2}$ været Inspecteur ved Viborg Straffeanstalt, blev 1859 forflyttet igjen fra Horsens og er nu foruden Fængselsdirecteur tillige Directeur og Inspecteur for Straffeanstalten paa Christianshavn. F. A. Mazanti blev i 1847 Fuldmægtig ved Herredscontoret i Brædstrup, havde som saadan en væsentlig Andeel i, at en Deel hushessiske Husarer toges til Fanger i Nørre Suede i Krigen 1849, han udnævntes til Ridder af Dannebrog, blev i 1853 Kassere og Deconomiforvalter ved Horsens Straffe-Anstalt, 1859 $\frac{1}{1}$ constitueret Inspecteur og 1861 $\frac{3}{1}$ virkelig Inspectur ved Anstalten; han er tillige Ridder af den svenske Banaorden.

Præster ved Straffe-Anstalten: Emil Boesen, f. 1814 $\frac{2}{2}$, St. 1832, Cand. 1839, pers. Cap. i Naabjerg 1843 $\frac{1}{1}$, i Hundstrup 1847 $\frac{1}{1}$, Folkethingsmand 1853, Præst ved Straffe-Anstalten i Horsens 1854 $\frac{1}{1}$, R. af D. 1865 $\frac{2}{1}$, Præst ved Straffe-Anstalten paa Christianshavn 1865 $\frac{1}{1}$, Egp. i Gyrstinge-Flinterup 1868 $\frac{1}{1}$.

Lars Simon Hansen, f. 1829 $\frac{1}{3}$, St. 1848, Cand. 1856, Adj. min. i Hjortkær, Aabenraa Provsti 1860 $\frac{1}{1}$, p. Cap. Idestrup $\frac{3}{1}$, Præst i Oiderup i Husum-Bredsted Provsti 1861 $\frac{1}{1}$, affl. af den tydske Regering 1864, Præst ved Straffe-Anstalten ved Horsens 1865 $\frac{1}{1}$, i 1876 Sognepræst paa Lolland. Han var gift med Charlotte Johanne Louise Lassen, Datter af Conf. Raad og Overpræsident i Flensborg G. Fr. Lassen, og efter hendes Død i 1868 blev han gift med en Datter af Inspecteur Mazanti (see ovenfor).

Jacob Hansen Andresen er nu Præst ved Anstalten.

Læge ved Anstalten er Just Valentin Haurowitz, pract. Læge i Horsens, Eier af Stjernholm (see p. 310). — Løgger Møller er Bogholder ved Anstalten og A. Chr. M. Malling Kasserer og Deconomiforvalter.

Endnu skal tilføies, at der den 1ste Decbr. 1859 stiftedes et „Horsens Fængsels-Selskab“, hvis Formaal er at tage sig, saa vidt muligt, af de fra Anstalten løsladte Fanger, særligt ved Pengehjælp, for at staae dem bi i Bestræbelserne for at modstaae Fristelserne til Tilbagefald og for at skaffe sig en agtværdig Livsstilling. Siden dets Stiftelse og indtil 31te Marts 1876 har Selskabet taget sig af 392 løsladte Fanger, af disse ere 51 opgivne som tilbagefaldne, 25 maa betragtes som tvivlsomme, 30 vides at være døde paa fri Fod, og 181 har Bestyrelsen tabt af Syne; de øvrige 105 have gjenneem en længere Arrække ført et ordentligt og regelmæssigt Liv og kunne betragtes som gjenvundne for Samfundet. Selskabets Bestyrelse bestaaer af 7 Medlemmer, hvoraf 3 skulle have Embedsansættelse ved Straffe-Anstalten. — Regnskabet for Aaret 1875—76 viser en Indtægt af 5765 Kr. 53 Ø. (deraf Medlemsbidrag 2906 Kr., fra Statskassen 480 Kr., Gave fra Kbh.s Criminal- og Politiret 700 Kr. og Renter 430 Kr.) Udgift 3429 Kr. 47 Ø. (derunder Understøttelse til løsladte Fanger 2076 Kr. 33 Ø. og indbetalt i Sparekassen 845 Kr. 41 Ø.). Kassebeholdningen 2336 Kr. 6 Ø. indbefattet eiede Selskabet ved Regnskabsaarets Slutning 14,811 Kr. 16 Ø., hvoraf de 8385 Kr. 10 Ø. indestaaende i Sparekassen, og 1400 Kr. i Horsens Bank.

28. Soldvæsenet.

Selvsølgeligten oppebares der af Horsens, ligesom af andre Kjøbstæder, i gamle Tider Told og Accise; men af Mangel paa særlige Oplysninger derom, kan der ikke her meddeles noget Bæsentligt derom. Kongen havde sine „Toldere og Siisemestere“ i Byen, og hyppigt vare disse Bestillinger her, som

andetseds, overbragte til Borgemeſtre, Raadmænd eller Byfogder. Lehnsmændene ſkulde have et Overſyn ogſaa med denne Deel af de kongelige Indtægter af Byen, ſamt „høre“ Tolderens Regnskaber, ogſaa approbere Toldſkriverens Anfættelſe. ⁷⁶⁸⁾ Told erlagdes af en Mængde Artikler, og Toldſatſerne beſlede til forſkjellige Tider. Ved K. Chr. 2dens nye Toldforordning 1516 beſtemtes Tolden af en Laſt Sild, Mal eller Smør til 4 Mk., af en Laſt Kjød til 3 Mk., af 1 Skpd. Flæſk til 3 Sk., af 1 Td. Korn til 1 Sk., af en Heft af 15 Marks Værdi eller ringere til 8 Sk., af en bedre Heft til 1 Mk., af en Dxe til 8 Sk. osv. ⁷⁶⁹⁾

I 1519 fik K. Chr. 2den Kjøbstadborgerne til, paa Grund af hans ſtore Byrder ved Krigsunderſtning, at indgaae paa Forhøiſſe af den i 1516 indførte Acciſe af danſk Æl, ſom bryggedes i Staden, og fremmed Æl og Biin, ſom indførtes der; de ſkulde vel ſelv bære Omkoſtingerne ved Oppebørſelen, men fik ſaa Lov til at beholde en Fjerdedeel af Afgiften til deres Byes Nytte og Forbedring. Afgiften har ved det ſtore Ælforbrug i de Tider været bethdelig, i Odense var den ſaaledes 250 Mark for det første Halbaar. Af en Retsdag i Horsens, der reiſtes af den Rgl. Tolder der 1638, ſees, at Acciſen af 1 Td. Moſt dengang var $\frac{1}{2}$ Ort og af 1 Td. Æl 5 Rigsort ⁷⁷⁰⁾. Acciſen eller Dele af den bortforpagtedes, ſaaledes havde Peder Jensen Hammel, der omtr. midt i 17de Aarh. ſkal have været Borgemeſter i Horsens, Byens Maltacciſe i Forpagtning (ſee p. 210). I Henhold til Toldordningen befalede K. Frederik 3die 1652 Lehnsmændene at conferere

⁷⁶⁸⁾ 1637 $\frac{1}{2}$ „om Aftenen ubi Borgemeſter Ernſt Ernſſens lille Stue ſamtykte“ Lehnsmændene paa Stjernholm, velbaarne Lønne Friis til Beſſelager, Raadmand Jens Sørensen Orbel til „Rgl. Maj. Toldſkriver i Horsens i Peder Pedersen Dall forrige Raadmænds Sted med den ærlig Mand Borgemeſter Ernſt Ernſſen Rgl. Maj. Tolder her i Horsens at være.“ Raadſuebog. — Rbh. A.

⁷⁶⁹⁾ Allen de 3 nord. R. Hft. 2, 274.

⁷⁷⁰⁾ Raadſuebog. — Rbh. A.

med Borgemeſter og Raad om Ordningen med indbrændte Tønder for ind- og udgaaende Varer, med Antagelſe af en eedsvoren Veier og Maaler og forſeglede Bøger for en Saa-
dan; endvidere, at der ſkulde gjøres Forſlag om, hvad der til
Tolbbodens Pakhuus og Veierbod kunde anordnes ⁷⁷¹). „Borge-
meſter og Raad erklærede, at Veierbod og Pakhuus bedſt kunde
være under Raadhuus, men til Anſtaffelse af Vægten behøvedes
Kongens Hjelſp, da Borgerne vare meget forarmede ⁷⁷²). Con-
ſumtionen af Vyen var i en Tid lang bortforpagtet, og der
var idelige Klager og Stridigheder desangaaende mellem Ind-
vaanerne og Forpagterne; Thingbøgerne fra den Tid fremviſe
Exempler fuldt op derpaa. 1692 ¹/₈ havde ſaaledes Conſum-
tions-Forpagteren i Horsens en ſtor Deel Borgere ſtebnede til at
høre paa Afhjemlingen af den Synsforretning, han havde ladet
afholde over „Vyens Indhegninger“, en heel Deel Gjerder,
Plankeværter og Vaglaager vare befundne brøſtfældige; og det
var dømt, at Manglerne ſkulde afhjælpes inden 8 Dage, ellers
havde Conſumtions-Forpagteren Myndighed til at lade det gjøre
paa Bedkommendes Regning ⁷⁷³). For Aarene 1697, 1698
og 1699 havde Conſumtionsafgiften været 3600 Rd. aarligt;
Pengene betaltes til Enevold Randolf, Amtsſtriver for Kalø,
Havreballegaard og Sijernholms Amt ⁷⁷⁴). 1699 ³/₄ fik
Borgemeſter og Raad i Horsens Ordre fra det Kgl. Kammer-
collegium, at Conſumtionen af Salt, Brændeviin, Viin og To-
baak ſkulde bortforpagtes paa Vyens Raadhuus ⁷⁷⁵); og 19de
Decbr. ſ. A. kom der Ordre fra Samme, at hvad der fattedes
i Conſumtions-Indkomſterne, ſkulde lignedes paa Indvaanerne i
Vyen ⁷⁷⁶). Saadanne Paaligninger af det manglende fandt
oftere Sted. Iøvrigt kunde Reſtancerne inddrives ved Execu-
tion, og et ret karakteriſtiſt Exempel herpaa er anført p. 179
ved Hospitalspräſten Elias Svane. I en Skrivelle 1697 ²/₃

⁷⁷¹) D. Rdh. A. ⁷⁷²) Geh. A. top. Sam. — Horsens Nr. 13.

⁷⁷³) Thingbog. — Rdh. A.

⁷⁷⁴) Doc. Rdh. A. ⁷⁷⁵) ſmfbd. ⁷⁷⁶) ſmfbd.

til Magistraten i Horsens angaaende Forhindring af Forprang af Folk paa Landet, samt af Bryggen, Brændeviinsbrænding og anden Smaahandel der, hvorover der saavel fra Horsens, som fra andre Kjøbstæder, var Klaget, og hvorved baade disse lede stor Skade og Consumtions-Afgiften truedes med at forringes — henviiser Kongen til, at han ved flere Anordninger havde søgt at fremme Kjøbstædernes Fremgang, iblandt Andet ogsaa ved en Forandring med Consumtionen deels ved Forpagternes Afstæffelse, deels ved Afslag i Consumtionsafgiften, som var bleven dem forundt at ligne indbyrdes imellem sig, hvorved de baade forskaanedes for Omkostninger ved Betjenthold og kunde faae Leilighed til at hjælpe paa de Trængende ⁷⁷⁷). I Consumtions-Afgiften for 1700 manglede der 700 Rbd. i den betingede Sum til Kongen, og det Manglende maatte faa i Begyndelsen af næste Aar tilveiebringes ved Ligning paa Indvaanerne; de paalignede Bidrag vare meget forskjellige, fra 1 Mk. til 16 Rbd. ⁷⁷⁸). I 1732 blev det foreslaaet, at Tolden skulde overlades til de jydsk Kjøbstæder selv for 20,000 Rbd. Afgift aarligt; hver Kjøbstad skulde faa erlægge sin Andeel i denne Sum. Paa Opfordring af Stiftamtmanden erklærede Horsens Magistrat med tiltagne Mænd, at Byen tog imod Forslaget og vilde svare, hvad næstafvigte Lars Told havde været. 1743 ³ tilmeldte Rentekammeret Stiftamtet i Aarhus, at det var Kongens Villie at bortforpagte Tolden paa visse Aar til hver Kjøbstads Indvaanere selv. Af den medfølgende Beregning over hvad Tolden havde været i de 10 foregaaende Aar fra 1732 til 1741, sees det, at i det nævnte Tiaar havde Tolden i Horsens været i alt 7424 Rbd. 47 Sk. og den i Kjøbenhavn i samme Tidrum betalte Trediedeel Told og Consumtion af de dervfra til Horsens indførte 4 Species — 3: Viin, Brædeviin, Salt og Tobak — i Alt 3906 Rbd. 46 Sk., altsaa af begge tilsammen i Gjennemsnit for eet Aar 1133 Rbd. 9 Sk. Comitterede fra alle Stiftets Kjøbstæder samledes

⁷⁷⁷) Doc. Rbh. A.   ⁷⁷⁸) Doc. Rbh. A.

nu i Aarhus, for Horsens mødte Andreas Flensborg og Niels Jensen Møller, og tilbøde paa egne og samtlige Medborgeres Vegne at betale Afgiften kvartalsviis — for Horsens tilbødes som Marsafgift 1000 Rb. — derhos tilbødes der at betale de da ansatte Toldbetjente deres Gage efter Reglementet og, hvad der mere efter Toldanordningen var dem tillagt, og det uden Afdrag i den lovede Sum. Den 28de Juni erklærede de Comitterede fra Horsens endvidere, at, om Hs. Maj. vilde bestemme, hvad han vilde have i Told af Stiftets samtlige Stæder, saa vilde de gaae til det Yderste, de kunde, og, skulde der være en enkelt Stad, der ikke vilde modtage sin Told i Forpagtning, da vilde de øvrige Stæder ogsaa overtage dens Andeel imod at lade Tolden oppebære⁷⁷⁹⁾. Forpagtningen fandt Sted, men i Magistratens Beretning i 1753 til Stiftamtet anføres som en af Grundene til Byens daværende Forsald, at „Told og Consumtions-Forpagtningen saa særdeles høit er bleven opdreven“⁷⁸⁰⁾.

I 1758 var Byens Consumtion 6740 Rb., i 1761 var den 6160 Rb., i 1764 var den 6010 Rb. og i 1767 var den 6000 Rb.⁷⁸¹⁾. Fra 1801 til 1805 beløb Consumtionen sig i Gjennemsnit til 11,750 Rb. efter Fradrag af Lønninger osv. Den sank imidlertid senere, saa den i Midten af Tyverne ikke engang udgjorde 7000 Rb., men var i 1832 stegen til det dobbelte. I 1836 var den noget over 22,000 Rb., men i 1845 var den 32,191 Rb. 9 St. Netto, dog i begge Aar uden Fradrag af Consumtions- Godtgjørelserne. Toldintraderne i Horsens udgjorde fra 1801 til 1805 i Gjennemsnit 4500 Rb. aarligt, steg senere, vare i 1836 noget over 30,000 Rb., men i 1845 vare de 60,447 Rb. 66 St. Netto⁷⁸²⁾. Told- og Skibs-Afgifterne med Fradrag af Godtgjørelserne samt Krigs-

⁷⁷⁹⁾ § 116. Act. 3, 317 osv. Stiftamt. A. ⁷⁸⁰⁾ Doc. Rbh. A.

⁷⁸¹⁾ Ail. 4, 138.

⁷⁸²⁾ „Horsens i Beg. af d. Aarh.“, see „Horsens Avis“ 1863 Nr. 20 og Rådets Aarsberetning i „Horsens Avis“ 1846 Nr. 9.

statten af Vareindsførselen Netto udgjorde i 1874 i alt 141,868 Rd. 15 Sk., hvilket var næsten 18,900 Rd. mere end i 1873; i 1875 vare de i Alt 299,364 Kr. 35 Ø. Netto; i 1876 vare de i alt 350,079 Kr. 18 Ø. ⁷⁸³⁾.

Først for omtrent 30 Aar siden fik Horsens Toldvæsen sin egen Bygning til Contoirer og Pakhuus og paa et passende Sted; den opførtes paa en dertil af det Offentlige indkjøbt Plads paa Hjørnet af Havnealleen og Agaden. Det er en 2 Etages, grundmuret Bygning; Jordbunden var meget sumpig der — det gamle „Sotfeld“, hvor Aaen nok i fordums Tid har haft en Bøining mod Nord, der efterhaanden er bleven opfyldt — der maatte derfor ved Nedramning af Pæle og Vjælleunderlag skaffes en sikker Grund at bygge paa. Ved Anlægget af Trækbanen fra Jernbanestationen til Havnen blev Banesporet lagt tæt om ved Toldkammer-Bygningen.

Toldere i Horsens: Severin Rjar (nok tillige Borgemeister) fik som Tolder i Horsens 1570 $\frac{2}{4}$ Tilladelse til at betale sin Restance i Markstykker og enkelte Dalere ⁷⁸⁴⁾. — 1584 $\frac{1}{2}$ var Borgemeister Jens Pors „Tolder og Eisemeister“ i Byen ⁷⁸⁵⁾. — 1589 nævnes Marcus Mikkelisen i et Kongebrev som Tolder i Horsens ⁷⁸⁶⁾. — 1594 $\frac{2}{1}$ ansøres Anders Førgensen som Tolder i Horsens ⁷⁸⁷⁾; vistnok den Samme, der 1595 var Byfoged og 1609 nævnes som Borgemeister. — 1598 $\frac{1}{4}$ var Rasmus Holst „Tolder og Eise-
meister“ ⁷⁸⁸⁾.

Den bekjendte Borgemeister i Horsens Ernst Ernstsen von Baden var i hvert Fald fra 1637 ⁷⁸⁹⁾ af, men vistnok allerede tidligere, tillige „Kgl. Tolder“ i Horsens, og var det sagtens til sin Død i 1656 (see p. 199 og følg.). Han er maaske bleven efterfulgt af den Christoffer Pedersen, „Kgl.

⁷⁸³⁾ Beretninger fra Toldkammeret. ⁷⁸⁴⁾ Doc. Geh. A.

⁷⁸⁵⁾ Sydsj. Reg. Nr. 3, 578. ⁷⁸⁶⁾ Doc. Rbh. A.

⁷⁸⁷⁾ Sydsj. Tegneser Nr. 5, 380. ⁷⁸⁸⁾ Kongebrev. — Rbh. A.

⁷⁸⁹⁾ Raadsiuebogen.

Maj. Tolder" i Horsens, der 1675 paa Raadmand Johan Andersens Enkes, Bodil Hansdatters, Vegne fik Stjøde paa 2 Gaards Axl paa Horsens Mark ⁷⁹⁰). Han var tillige Hospitalsforstander og blev begravet 1680 ¹.

Efter ham blev Christen Toldorff „Rgl. Maj. Tolder" i Byen. Han døde i Mai 1705. Ogsaa han var tillige Hospitalsforstander.

I 1637 ² udnævntes Raadmand Jens Sørensen Orbet til „Rgl. Mai. Toldskriver" i Horsens. Raadmand Peder Pedersen Dall havde havt Bestillingen før ham (see foran).

Morten Lauridsen „Consumtions Forvalter" nævnes 1680 i Byens ældste Kirkebog.

1708 var Wendix Hansen Graa „Tobaksinspecteur" i Horsens og stævne de da en Mand for resterende „Told og Consumtion" ⁷⁹¹).

1710 var Christen Sveistrup Consumtionsforvalter, han var tillige Procurator ⁷⁹²).

Ernst Mussen Svane, Søn af Borgemester Oluf Hansen Svane, var Toldcontrolleur i Horsens i hvert Fald 1710 ¹ ⁷⁹³), var gift med Mette Knudsdatter og † 1719.

Johan Mathiasen Huulbæk, fulgte efter ham i Embedet, 1741 ² blev han tillige Raadmand.

1746 er der nævnet en Controlleur, Søl lieutenant Duché, og 1766 ² blev Niels Bircherod Duché Toldcontrolleur i Horsens.

Rgl. Maj.s Tolder i Horsens 1711 var Peder Rasmussen Helle ⁷⁹⁴). Han fik en ret alvorlig Sag med Borgemester Stephan R. Hofgaard, mod hvem han en Aften havde øvet grov Bevalt, Huusufred, Vold og Overlast m. m. udi Borgemesterens eget Huns uden ringeste Fjæ eller Aarsag,

⁷⁹⁰ Doe. Ndh. A. ⁷⁹¹ Hersens Lov- og Dombog.

⁷⁹² Lov- og Dombog. — Ndh. A. ⁷⁹³ Püb. Act. 3, 48.

⁷⁹⁴ Püb. Act. 3, 65.

der han var indkommen og med sin blotte Degen drabsvis ham med flere beegnedde, ja en Deel hans Mobilier og Bostab, saasom kostbare Speile, Døre, Vinduer, Borde og magtpaaliggende Breve forfættlig i Stykker huggede og spolerede." Borgemeesteren indstævnedes Tolderen, dog endtes Sagen med et Forlig „paa mange Godtfolks Forbøn“, og Tolder Helle bødede jaa 30 Rd. til Sagens Omkostninger og de Fattige ³⁹⁵). Han døde 1716.

Johan Philip Nyhn blev Rgl. Tolder efter Helle, og efter ham vistnok Peder Christian Henneberg, der nævnes som Tolder 1736 $\frac{1}{5}$ (St. Stads = Vogen) og endnu 1769 (Mandtalslisten). Han var gift med Anna Windtmøller, der døde før ham og ikke efterlod sig Børn.

Jørgen Rosfoed blev Tolder i Horsens 1773 $\frac{2}{7}$, og

Hans Chr. Barfoed 1776 $\frac{2}{1}$ Consumtions = Administratør.

Ludvig Holberg blev Tolder 1781, Consumtions = Regnskabs Føringen oerdroges ham 1788, og 1781 $\frac{2}{6}$ blev han Told = og Consumtionskasserer.

Janus Frjendsberg blev Told = og Consumtionskasserer 1796 $\frac{2}{4}$, Consumtions = Inspecteur var han bleven 1788 $\frac{1}{8}$ og Told = og Consumtions = Inspecteur 1791 $\frac{2}{6}$.

De følgende Told = og Consumtions = Kasserere vare: Kammerjunker Chr. Frederik v. Scholten, udnævnt 1801 $\frac{2}{3}$. — Major Carl Kühle, udn. 1803 $\frac{1}{6}$. — Overrigscommissair Schwiger, udn. 1813 $\frac{1}{2}$. — Major Frederich Adolph Valentin v. Wauditz, udn. 1816 $\frac{2}{3}$. — Kammerraad J. P. Mjhre, udn. 1824 $\frac{3}{4}$.

Toldkasserere i Horsens: Kammerraad Hans Frederik Heggelund, udn. 1851 $\frac{2}{0}$. — Justitsraad Carl Frederik Holm, udn. 1861 $\frac{1}{2}$. — Kammerraad Georg Ernst Theophilus Klingemann, udn. 1869 $\frac{6}{10}$, blev

---

⁷⁹⁵) Horsens Lov = og Dombog. — Rbh. A.

Toldinspecteur i Horsens 1875 $\frac{2}{6}$. — Thomas Peter Lorenzen, udn. 1865 $\frac{1}{9}$.

Told- og Consumtions-Inspecteurer i Horsens: Janus Frydensberg, (see foran!) — Johan Christopher Hammer, udn. 1796 $\frac{2}{2}$. — Chr. Ditlev Frisch, udn. 1796 $\frac{1}{3}$. — Kammerraad Hans Hansen, udn. 1817 $\frac{2}{1}$. — Justitsraad Polycarpus Andreas Heinrich Feddersen. — Capitain C. Anthon, est. 1844 $\frac{1}{10}$, fast ansat 1849 $\frac{1}{4}$, R. af D., Justitsraad.

Toldinspecteurer i Horsens: Justitsraad Michael Chr. Petersen, udn. 1860 $\frac{1}{6}$. — Lauritz Jacob Edvard Julius Hjorth, udn. 1871 $\frac{2}{10}$. — Kammerraad Georg E. Th. Klingemann, udn. 1875 $\frac{2}{5}$.

Toldcontrollører i Horsens: Søren Ryde Lindemann, Lieutenant H. H. Lemming, og nu Premierlieutenant Nicolai Mathias Holten.

Ved Toldstedet er der ansat 7 Toldassistenter, hvoraf den ene er ved Snaptun.

29. Sparekasse, Bank, Industrielle Anlæg.

„Spare- og Laane-Kassen for Horsens og Omegn“ oprettedes den 4de 1847, men dens Regnskab afsluttes hver 30te Juni. Den 30te Juni 1857 indestod der i Sparekassen 679,825 Rb., og den eiede da et opsamlet Fond af 13,504 Rb. Ved Regnskabsaarets Slutning 1857 indestod der paa Interessenternes Conti 4,025,425 Kr. 38 Ø., paa Reserverfonden for Statspapirer 2,150 Kr. 85 Ø., paa Conto for Kassens Fond eller Overskud 202,938 Kr. 48 Ø. I Aarets Løb var der indskudt 831,105 Kr. 21 Ø. og udbetalt til Interessenter i Capital og Renter tilsammen 778,968 Kr. 74 Ø. Til nyttige Foretagender og i veldædig Diemed skænker Sparekassen aarligt ikke Ubetydeligt; saaledes gav den just i det Aar 1000 Kr. til Byens Velgjørenhedsselskab, 1000 Kr. til Brøds- og Brændsels-Comiteen, 2000 Kr. til Kysthospitalet for kirtel-

svage Vørn, 600 Kr. til Landbrugsforeningen, 200 Kr. til Flakkebjerg og Landerupgaard's Opdragelses-Anstalt, 400 Kr. til det 13de danske Landmandsmøde i Viborg m. m., tilfammen 5,480 Kr.

En lille Sparekasse af færlig Værfæfthed og begrændfet Virkfomhed er „Horsens Frifkoles Sparekasse“. Den oprette-des den 1fte Juli 1874 til Afbenyttelse alene for Skolens Elever, der af deres smaa Indftud faae 3 Ore i Rente af hver Krone. Ifølge en Meddelelse fra Skolens Overlærer, Loft, ved Begyndelfen af Aaret 1876 indestod der i den paa Drengenes Conti 3052 Kr. 51 Ø. og paa Pigerens 2273 Kr. 32 Ø. og ved Aarets Slutning paa Drengenes Conti 4020 Kr. 9 Ø. og paa Pigerens 3096 Kr. 68 Ø.; tilfammen for 331 Dreng (af 421) og 344 Piger (af 465) altfaa 7116 Kr. 72 Ø.

„Banken for Horsens og Omegn“ blev ftiftet den 9de Octbr. 1855. Veflyrelfen beftaaer, foruden af 12 Re-præfentanter, af en adminiftrerende Directeur. Bankens Actie-capital er 367,400 Kr. Netto-Indtægten for Regnskabsaaret til 30te Juni 1876 var 18,682 Kr.; Refervefondet 88,727 Kr. Regnskabet udvifer, at der i Løbet af Regnskabsaaret er indbetalt i Banken fom Deposita 1,450,000 Kr. og ud-betalt 1,902,000 Kr.; og paa Folio indbetalt 1,048,824 Kr., men udbetalt 1,090,334. Omsætningen havde beløbet fig til: Difcontering af her betalbare Vexler til et Beløb af 2,175,579 Kr., Vexler paa Kjøbenhavn 304,153 Kr., Vexler paa Hamburg 34,533 Rmk., Sterling-Vexler c. 3000 Uftl., paa folgte Obligationer var betalt 2978 Kr. og desuden affkrebet paa Grund af Cuursnedgang 19,737 Kr. Udbhyttet, fom i de fore-gaaende 10 Aar varierede meeft imellem 4 og 5 pEt., men i Aaret til 30te Juni 1876 var 9 pEt., var for fidfte Forret-ningsaar 5 pEt.

„Horsens Haandværkerbank“ havde ifølge Regn-skabet for 1875 en Actiecapital af 14,532 Kr.; havde laant i Banken for Horsens og Omegn 8,900 Kr., men deraf tilbage-betalt de 4,700 Kr.; havde faaet i Aarets Løb tilbagebetalt

Udlaan med 13,785 Kr. 45 Ø., men udlaant i Løbet af Aaret 22,168 Kr. 97 Ø. Banken havde et Reservecapital af 885 Kr.; Antallet af Medlemmerne var voget til 206; Udbyttet for 1875 var 6½ pCt.

Egentlige industrielle Anlæg var der, med Undtagelse af et Par, i Virkeligheden ingen af i Horsens i ældre Tid; en Mængde Nødvendigheds- og Luxus-Gjenstande indførtes andesteds fra; Tilvirkningen og Forarbejdelsen af andre stete enten ved Høvst eller ved de forskjellige Haandværkere eller Handlende (f. Ex. Brændeviinsbrændingen), hvis Laug ikke taalte nogen Indblanding af Udenforstaaende eller Indgrib i sine Rettigheder; det var først noget hen i nærværende Aarh. at saadanne Anlæg ret begyndte her i Byen, og det var navnlig i Løbet af de sidste 20 Aar, at de ere betydeligt tiltagne og have udviklet sig; hvad der ogsaa vil kunne sees af nedenstaaende Notitser.

Skibsværft. Paa Afbildningen af Horsens i Resens Atlas (1677) er Pladsen ved Aaen nedenfor den nuværende Raadhusegade, eller maaskee rettere den nederste Ende af denne, betegnet som „Banken, hvor Skibene bygges“. At der i gammel Tid kan være bygget Smaaskibe der, kan være ganske rimeligt; men jo mere grundet Vandet blev der og i hele det ydre Aaløb, ja i Fjorden med en lang Strækning udenfor Namundingen (see p. 271 o. flg.); desto mere maatte alt Skibsbggeri der, og særligt paa det af Resen angivne Sted, i hvert Fald kun indskrænkes til at bygge Baade og Pramme. Derpaa tyder vel ogsaa det hen, at der i Stattebøger, Borgerstabsbøger o. desl. fra 17de og endog 18de Aarh. kun nævnes saa faa „Skibsbggere“ i Horsens. I Skattelisten 1617 anføres hverken nogen „Skibsbgger“ eller „Skibstømmermand“, i Listerne for 1680 og flere efterfølgende Aar kun „Jacob Skibsbgger ved Aaen“ (der boede han altsaa); i Skattelisten for 1716 anføres dog 2 „Skibsbggere“, men i Fortegnelsen fra 1728 over dem, som da havde Borgerskab i Byen, er der ingen „Skibsbgger“ eller Skibstømmermand anført; og i Mand-

taksliften 1769 over alle Øyens Indvaanere er der kun anført en eneste „Skibstømmer“. Naar det isvrigt faae saa sørge- ligt ud med Havnen, „Revieret“ og Aaen, som den af Borgemeester og Raad foranstaltede Synsforretning og den dertil fæiede Forklaring i Ansøgningen til Kongen 1729 godtgjorde, at „ingen Fart der igjennem med Skiberum, Pramme og Baade, som tilforn, kunde skee“, og, at „hvor tilforn for nogle Aar siden kunde flyde en stor Pram ladet med 100 Tdr. Korn, kunde nu næppe en tom Fiskerbaad flyde“ — saa forstaaer man nok, at der ikke kunde være Tale om Skibsbhyggeri ved Horsens i de Tider. Om der endnu gjordes efter Evne en Deel for ved Hjælp af Understøttelse fra Regeringen, at forbedre Havnen; saa synes det dog af selve det Kgl. Reglement 1737 — hvori der blandt Mere nok bestemtes Afgift til Indtægt for Havnekassen af Skibe, som repareredes der, og „Pramme og Baade, som byggedes der“ — at fremgaae, at hele Skibstømmer-Arbejdet dengang kun bestod i det Nævnte. Det er vel ogsaa endnu kun Pram- og Baade-Bhyggeriet, der tænkes paa, naar der i Havne-Regnsl for 1776 — ikke tidligere — anføres som en Indtægtspost: „af de i Havnen nybyggede, fortømrede og kjølhalede Fartøier er betalt 26 Rd. 5 Mk. 14 Sk.“; thi i den af Havnecommissionen i 1802 udstedte Forklaring over Havnens daværende Tilstand, ifølge de sidste Aars Forbedringer, i Modsetning til dens Tilstand 1785, siges det udtrykkeligt, at i Stedet for, at tidligere (o: før 1785) Horsens Øys Skibe skulde bygges og kjølhales paa fremmede Steder, skete dette nu her; og ved en Attest fra Toldboden bevises det, at i Aarene 1797—1799 vare 3 Fartøier fra 39—49 Commercelæsters Drægtighed byggede i Horsens- og 9 Fartøier fra fremmede Stæder, fra 20—49 Com.-Læster drægtige, kjølhalede og fortømrede her; idet man nu havde 2 Kjølhalepladser. Et egentligt og større Skibsbhyggeri i Horsens anlagdes dog først flere Aar efter, nemlig af Skibsbhygmester Jacob Kjellerup fra Aarhus, i der paa sit Skibsværft i 1830 lod det første større i Horsens byggede Skib løbe af Stabelen;

det var en Skonnert paa c. 2000 Tdr. Et Interessentskab havde ladet den bygge, den fik Navnet „Jens Monbergs Minde“, og En af Interessentskabet Kjøbmand Christen Jensen Monberg — Søn af den Mand, hvis Navn Skibet bar — gjorde i den Anledning et stort Gjæstebud. Kjellerup bosatte sig i Horsens og fortsatte længe Skibsbyggeriet paa sit Værft Nord for Havnen. Senere kom en yngre Skibsbygmester, N. E. Møller, til, og Begge have bygget flere store Skibe. Det første Dampskib, der er bygget i Horsens, nemlig det c. 12 Tons drægtige „Horsa“ — meest brugt til Buxerkskib paa Fjorden — er bygget af Møller. Nu er Skibsværftet flyttet over paa den søndre Side af Havnen lige overfor Dampskibsbroen, denne Plads har siden 1867 været benyttet af Skibsbygmester Schrøder, der her har bygget 10 Skibe paa c. 130 til c. 250 Tons Størrelse og med en samlet Drægtighed af c. 1680 Tons; deriblandt Dampskibet Thyland, som er c. 250 Tons stort iberegnet Rummet for Maskineriet. Det sidst færdige Skib, bygget i Sommeren 1877, er en Skonnert paa c. 90 Tom.-Fæster.

Tobakfabrikker har der allerede forlængst været i Horsens. I 1688 var der saaledes en „privilegeret Tobakspinder Levin Berend“, han købte nemlig i det Aar en Gaard paa „Lille Smedgade“ af daværende Bysskriver Andreas S. Flensborg ⁷⁹⁶). 1716 ²⁸ foreviste Johan Casper Bernich for Magistraten et ham meddeelt Kgl. Privilegium paa at holde Tobakspinderi i Horsens ⁷⁹⁷). I 1739 afgaves Erklæring fra Magistraten til Stiftamtet, at der i Horsens var 3 Tobakspindrier, hvoraf der ved det ene holdtes en Dreng; der mentes at kunne tilsammen forarbejdes c. 3000 Pd. Tobak meest af hjemmeavlede Blade, og Prisen var 6, 10 à 12 Sk. pr. Pd. ⁷⁹⁸). Ifølge en Erklæring i 1746 til Stiftamtet plantedes der dengang paa Horsens Byes Grund og hos

⁷⁹⁶) Skjøde- og Pante-Protokol

⁷⁹⁷) Lov- og Dombog.

⁷⁹⁸) Püb. Act. 3, 280.

Vønderne i Omegnen en saadan Mængde Tobak, at flere hundrede, ja tusinde, Pbd. udførtes aarligt ⁷⁹⁹⁾). Af Borgerstabs-Bogen sees, at „en Tobakspinder“ tog Borgerstab i Byen 1732; at Christopher Werson fra Brandenburg, tog Borgerstab i Byen 1742 som „Tobakplantagier“; og at Fürsten Marklov fra Bøhmen i 1744 tog Borgerstab der som „Tobakspanteur“. — I Begyndelsen af nærv. Aarh. var der kun 1 Tobaksfabrik i Horsens nemlig Bønnelyckes. Den anlagdes i Aarene 1785—90 var først i en Gaard paa Smedegade og flyttedes ved Begyndelsen af nærv. Aarh. til Gaarden paa Hjørnet af Søndergade og dav. Provstegade ⁸⁰⁰⁾). Bønnelycke eiede selv Fabrikken og forarbejdede ifølge en Angivelse 1806 aarligt omtr. 80,000 Pbd. Tobak; i 1835 forarbejdedes der 90,000 Pbd., hvoraf de 25,000 Pbd. vare avlede paa Byens egen Mark. Efterhaanden anlagdes flere, men mindre, Tobaksfabriker i Byen; saaledes dreves der en i den forrige Borgerstabs-Gaard paa Søndergade først af Joh. Høffner, senere af Enghardt; paa Smedegade var der 2, og paa Søndergade fik H. J. Borberg en Fabrik. Denne sidste overtoges siden af Kjøbmand og Consul L. Hagemann, der ogsaa kjøbte den Bønnelyckeske Fabrik og drev begge i Forening, indtil det Hele senere gik over til et Interessentskab. Tobaksfabrikerne i Horsens, før Tiden 2, beskæftigede mange Arbeidere, saaledes i 1875 120.

Et Sukkerraffinaderi anlagdes i 1815 eller 16 paa Nørregade af Krüger og Hansen, men havedes nogle Aar efter. Eignende var Tilfældet med et senere i Grønnegade anlagt mindre Raffinaderi.

Det første Jernstøberi i Jylland anlagdes i Horsens i Aaret 1830 af Jernstøber C. F. Weiss, Søn af den bekjendte Jernstøber Th. Weiss i Kjøbenhavn. I 1842 kjøbte dav. Guldsmed Ulrik Stallnecht Gaarden af K. Kjeldsen

⁷⁹⁹⁾ Hüb. Act. 2, 341.

⁸⁰⁰⁾ Den bekjendte Jens Jørgen Ludvig havde tidligere eiet Gaarden, og efter ham fik P. N. Wellejus den og gav den dens nuværende Udseende.

paa Sønbergades sydlige Side ⁸⁰¹), hvori dette Jernstøberi var drevet af Weiss; han fornyede nu Støberiet, udvidede det efterhaanden og forenede det med en Maskinfabrik. Sønnen Jørgen Stallknecht, K. af D., overtog det Hele efter Faderen, har udbidat og forbedret det meget betydeligt, driver det med anseelig Arbeidskraft, og leverer vidt bekjendte Fabrikater særligt Agerbrugs- og Sæ-Maskiner. Omtrent samtidigt anlagde Smedemester Niels Jochumsen et Støberi i sin Gaard paa Smedegade. Dermed forenede han senere en Maskinfabrik og drev denne en Tid sammen med sin Broder J. C. Jochumsen, der var Mechaniker. Da Smed Jochumsen døde blev denne Fabrik nedlagt; men i 1858 forenede Broderen sig med Kjøbmand Johs Møller, og disse anlagde det i 1874 til et Interessentskab afstaaede store Støberi og Maskinfabrikken, en af de største i Landet, der beskæftiger 130 Arbeidere og leverer vidt bekjendte Støbevarer og Maskiner særligt Dampmaskiner til Landbrug, Møller, Skibe osv.

Med Klædefabrikation bleve de Fattige i Byens Arbeidsanstalt, der oprettedes 1823, i nogle Aar beskæftigede; men det svarede ikke Regning, og Fabrikationen ophørte saa.

For en Række Aar siden anlagdes derimod „De Cromé Goldschmidt'ske Fabrikker“ af de 2 Mænd, hvis Navne de bære. Etablisementet havde sine Værksteder paa Straffeanstalten og Arbejderne udførtes væsentligst af Fangerne ifølge derom oprettet Contract. Der fabrikeredes Klæde, Bomuldstøier, Lærreder, samt Naale-, Knap- og Posementmager-Varer, tillige var der til Fabrikken's Brug et fuldstændigt Farveri. En Mængde forskjellige Handelsvarer i Manufacturfaget leveredes, og allerede i 1866 vare disse saa stærkt søgte over hele Landet, at c. 300 Arbeidere kunde holdes i Virksomhed. I nævnte Aar kjøbte Interessentskabet en Grund ved Byen, hvorpaa det lod opføre en særlig Fabrikbygning og udvidede saaledes sin Virk-

⁸⁰¹ Den skal være bygget af den i sin Tid bekjendte rige og ansete Handelsmand Claus Cordtsen.

somhed ved Hjælp af frie Arbeidere. For nogle Aar siden er Etablisementet gaaet over til et Actieselskab, der tillige er Entrepreneur af Arbeidskraften i Horsens Straffeanstalt. Omtrent 900 Arbeidere, Fangerne iberegne, beskæftiges ved Fabrikkerne, 4 Dampmaskiner med 85 H. K. I 1875 blev der paa 130 Væve paa Straffeanstalten forarbejdet 8000 Stykker ⁸⁰²) og i Fabrikbygningen paa 200 Væve over 2790 Stykker Varer. (See senere.) 3 Directeurer og en Bestyrelse varetage Interesserne og Etablisementets Drift. Actiecapitalen er angivet til 800,000 Kr. og Udbyttet for 1876 er paa Regnskabet for 1876 opført til 53,141 Kr.; Kontor- og Lager-Inventarium er opført med 4968 Kr.; Maskin- og Fabrik-Inventarium med 403,555 Kr., Bygningerne med 170,386 Kr. og Fabrications-Kontoen med 640,768 Kr., den indenlandske Recontro med 356,769 Kr. og Kassekontoen med 3381 Kr., af disse Talstørrelser kan skjønnes, at Foretagendet er stort. Endnu skal bemærkes, at Etablisementet har en Husholdningsforening, en Laanekasse og en Sparekasse for Arbeiderne.

En Vindmølle anlagdes i Horsens 1828 af Procurator N. E. Schmidt, den Gang constitueret Borgemester; allerede siden 1815 havde han haft en saadan i Skjold Sogn, men flyttede den nu til Byen til en Gaard paa Nørregade, som han havde kjøbt. Allerede næste Aar blev Gaard og Mølle, som dreves ved Hestekraft, solgt af ham til W. Schytte, den Gang Fuldmægtig paa Borgemesterkontoret. I flere Aar dreves den nu her, men flyttedes saa til Lundum, hvor Schytte havde kjøbt en Vandmølle, og nu dreves den ved Vandkraft. Senere flyttedes den tilbage til Horsens, hvor den saa blev drevet i en Vindmøllebygning paa Spedalsø. Kjøbmand C. B. Ingversen har senere eiet den; derpaa Apotheker Th. Wolff fra Aarhus, der solgte den 1866 til Papirhandler C. E. Fischer. (See Christiansholm.)

Et Bogtrykkeri fik Byen først i 1828; det anlagdes

⁸⁰²) Forandringen i Straffeanstaltens Indretning efter Cellesystemet og de nye Fangers Mangel paa Dvælse havde skabt Virksomheden.

af Typograf A. E. Fogh i en Gaard paa Nørregade, flyttedes senere hen til Søndergade først paa den søndre Side af Gaden, siden paa Gadens nordre Side i den af ham kjøbt Gaard, hvor det saa i en lang Række har været, indtil det nu (1877) er flyttet op til den paa samme Side af Gaden liggende Gaard nærmest Torvet, hvilken er kjøbt af Sønnen, H. Fogh, som efter Faderen overtog saavel Bogtrykkeriet, som Udgivelsen og Redactionen af Byens ældste Avis. Omtrent samtidig med Bogtrykkeriets Anlæg begyndte nemlig A. E. Fogh Udgivelsen af „Standerborg Amtstidende og Avertissements-Tidende“; den udkom i Begyndelsen kun 2 Gange ugentligen, senere blev det til 3 Gange, nu udkommer den som „Horsens Avis eller Standerborg Amtstidende“ hver Søndag. Bogtrykkeriet har 2 Hurtigpresser, og er af den nuværende Eier udvidet meget.

I Aaret 1875 anlagdes 3 nye Fabrikker i Horsens, nemlig en Trævare-Fabrik, et Dampvæveri og en Cokes-Fabrik. Trævare-Fabrikken „Bastian“ — ligeoverfor de omfangsrige „Crome-Goldschmidtsske“ Fabrikbygninger i Nærheden af Jernbane-Stationen — er anlagt af Lehns greve Friis-Friisenborg. Det store Rum, hvori de forskjellige Arbeidsmaskiner findes, er en Hal, der faaer sit Lys fra oven, er 54 Alen lang, 24 Alen bred og 14 Alen høi i Midten. 16 høie, i 2 Rækker opstillede Jernstativer, der bære de gennem hele Bygningens Længde liggende tvende Drivakler, dele ligesom ved 8 Længdesnit Maskinerne i 9 Afdelinger, der hver for sig have deres særegne Arbeidsfag; første Afdeling er til at høvle og pløje Bræder, i næste Afdeling er der en Planke- og Brædde-Savningsmaskine, i 3die Afd. en stor Blokfab, der skjærer de store, indtil 11 Alen lange, Træstammer i Planker, eller, om man vil, i ganske tynde Brædder. Endvidere er der en Maskine til at skjære Bunde til Trætøfler. I 4de Afd. er der 4 Maskiner til Tilvirkning af Bødkerstaver. I 5te Afd. er der 4 Maskiner til Fabrikation af Træsko, Læster osv.; 6te Afdelings 3 Maskiner forarbejde Træ til Cigarkasser; i 7de Afd. tilvirktes ved 3 Maskiner Hjulnavr, Hjulleger o. desl., og 8de Afd. 2 Maskiner

tildbanner Stolemagerarbeider og Skovlestakter. Den 9de Afdeling indeholder 3 Maskiner, deriblandt Fabrikens næststørste, hvis mægtige Savblad ligner en stor Stiksav, der overflaarer Træstammerne og Planterne i de Længder, man vil have; ligeledes ere her 2 Sæbe- og Kløvemaskiner, der omdanne Favnebrænde til smaat Kaffelovnsbrænde, Maskinerne drives af en i Møllers og Jochumsens Fabrik bygget 30 Hestes Dampmaskine. Fabrikken er i det Hele beregnet paa 'at udføre det grovere Arbejde for Bødkere, Hjulmagere og Snektere o. desl. Ved Fabrikbygningen er der Oplagshuse, Maskinhuus, Dampkjedelhuus, Imprægneringshuus, samt Boliger for Directeur, Værkmester, Maskinmester og Forvalter. Ved et Spor er Fabrikken sat i Forbindelse med Jernbanen. Planen til og Ledelsen af Anlægget styldes Ingenieur Clausen i Horsens. Grevstabet's store Skove levere Materialet til Fabrikken, og denne kan beskæftige 30—40 Arbeidere.

„Horsens ny Dampvæveri“ — beliggende sydligt for Jernbanestationen — er anlagt af Kjøbmand F. C. Madsen, der allerede i en Række Aar har haft en Batfabrik i Byen. Fabrikken tilvirker Bomuldstøier, halvuldne Tøier, Tvistklæder, Vokster. I den store Arbeidsfal er der 64 Dampvæve, desuden beskæftiger Fabrikken 10 andre Maskiner med forberedende Arbejder; der hører tillige et Dampfarveri til den. Allerede i de første Aar fatte den 80—90 Arbeidere i Virksomhed. En 15 Hestes Dampmaskine benytttes.

Køles-Fabrikken er anlagt af Firmaet N. Andersen & Co., foreløbigt med 3 Dvne og ligger i Nærheden af Gasværket.

Christiansholms Fabrikker, før Niemøllen paa Spedalsø, eies og drives af Papirhandler E. C. Fischer siden 1866, leverer Kunstgjødning, Kradsuld og Sæbe. (See senere.)

Af de to Damp-Sæbefabrikker og Parfumefabrikker i Byen er Krügers det ældste; det har bestaaet i over 30 Aar og har udviklet sig betydeligt. Det andet er Aggerbæks. Begge ere vel renommerede. (See senere.)

Den store Damp-Mølle ved Byen er anlagt af Grosferer E. Winning, N. af D., 1854, har en 24 Hestes Dampmaskine, 5 franke Øverne m. m. Fortrinsviis formales der til Udførsel; Productet er flere Gange præmieret.

En Kartefabrik anlagdes af Glarmester L. Asmussen, kjøbtes i 1854 af Uhrmager M. J. Levh og M. A. Cohn, forbedredes efterhaanden meget, har arbeidet med Maskiner og leveret et godt Fabrikat.

I 1868 anlagde A. Waage-Petersen et „Baiersk-Øl-Bryggeri“; der senere uddvidedes betydeligt og forbedredes ved Anvendelse af Dampkraft. Efter nogle Aars Forløb overtoges det af Fr. Federspiel, nu Kjøbmand i Horsens, og er derpaa som et stort „Hvidt- og Baiersk-Øl-Bryggeri“ blevet Lieutenant A. Levs Eiendom. Desuden er der nogle mindre Ølbryggerier i Byen. Horsens har 4 „Damp-Brænde-viins-Brænderier“, der alle ere forbundne med Fedestalde. Product-Udbyttet ansloges i 1874 til 751,000 Potter Brænde-viin; i 1875 til 771,200 Potter, hvoraf de 4,750 gik til Udlandet; i 1876 til 690,000 Potter, hvoraf de 4,600 gik til Udlandet ⁸⁰³).

Endvidere var der et Saltraffinaderi, anlagt af Agent E. W. Høyer, N. af D. og Grosferer. Et Interessentskab har et stort Kalkbrænderi med Rundovn. Foruden Foghs Bogtrykkeri er der endnu to nyere, nemlig Arnold Jørgensen og Bachhausen. (Forts. senere.)

30. Mærkeligere Bygninger.

Skjænt Horsens er en meget gammel By er der, med Undtagelse af de 2 Kirker, ingen Bygninger tilbage, som ere

⁸⁰³) I 1861 skal der isvrigt i Horsens være produceret henimod 1½ Million Potter Brændeviin. („Horsens i Beg. af d. A.“ „Horsens Avis“ 1863 (Nr. 106).)

færligt mærkelige ved stor Uld eller eienbommelig Bygningsstiil. Den ældste Deel af Byen hjemføgte jo af gjentagne store og ødelæggende Ildbrande, saaledes i 16 Aarh. flere Gange og i stor Udstrækning; og, hvad der gjenopførtes, er atter i Tidernes Løb blevet underkastet saa mange Forandringer og Ombygninger, at de fordums Tidens Præg er forsvundet. Byens Udvidelse begyndte vel omtrent med det 17de Aarh., men selve Bygningerne fra den Tid af have tabt deres oprindelige Præg. Et Par mærkeligere Bygninger fra det 18de Aarh. af er der her meddeelt Afbildninger af, nemlig den saakaldte Lichtenbergske Gaard paa Søndergade og en paa samme Gade liggende Bindingsværks-Gaard fra Aarhundredets Begyndelse. Den Førstnævnte — nu „A. Jørgensens Hotel“ — ligger paa Gaden nordre Side tæt ved Hjørnet af Gaden „Graven“; den har sit Navn efter Statsraad Gerhard de Lichtenberg, som eiede, ombyggede og beboede den. Efter sine Forældre, den da bekjendte Kjøbmand Hans Christensen og Hustru Gedske Lichtenberg, arvede han Gaarden, som dengang var opført af Bindingsværk med udhuggede Zirkler paa Bjælkeværket — hvilket endnu sees paa den mod Gaardsrummet vendende Side af Stuehuset — sagtens var den en af de først byggede Gaarde ved Søndergadens Udvidelse i vestlig Retning. I 1744 ombyggede Lichtenberg hele den mod Gaden vendende Deel af Stuehuset, omtrent de 3 Fjerdedele af det nuværende Huus's Brede. Denne Deel opførtes nu i Renaissance Stiil som en smuk 2 Etages, med Dvigt og Kjelber forsynet, grundmuret Bygning, der tager sig meget anseeligt ud med sin høie og brede Stentrappe op til Gadedøren mellem de 2 Karnaptaarne — fra hvilke den smukke, brede Søndergade sees i hele dens Længde — det adelige Vaaben over Indgangsdøren og de høie med Steenzirkler smykkede Binduer. Indtjerselen til Gaarden var mellem Stuebygningen og Nabo-huset gjennem en til det Øvrige svarende anseelig Port, som dog nu er overbygget. Skjøndt Gaarden oftere har skiftet

(Se, ⁸⁰⁴) og dens Benyttelse til Hotel i en lang Række Aar, maatte gjøre nogen forandret Inddeling af Værelserne nødvendig; er dog Stue-Bygningens hele ydre og indre Præg, selv det smukke Stukkaturarbejde og Loftsmaleri i Værelserne ud til Gaden omhyggeligt vedligeholdt.

Den lichtenbergiske Gaard.

Den anden ved sin Bygningsstiil mærkelige Gaard paa Søndergade ligger paa Gadens søndre Side ikke langt fra Hjørnet af Hospitalsgaden. Den er opført 1718 og har nok altid været en Kjøbmandsgaard med en betydelig Grund til, der strækker sig heelt ned til Aaen. Sidebygningens Gavl danner den ene Deel af Facaden ud til Gaden. Gaarden er en efter Datidens Brug stærkt forsmret Bindingsværks Byg-

⁸⁰⁴) Major C. F. Wachs folgte den 1812 til en Kjøbmand Reinighausen; Vinhandler og Agent N. Kjeldsen købte den i 1825 for restende Skatter og folgte den i 1843 til Gæstgiver A. Jørgensen der døde 1869 efter at have drevet Gæstgiveri i den i 25 Aar. Den er endnu i hans Slægts Eie.

ning, hvis øverste Etage rager noget frem over den nederste; med sin gammeldags Steentrappe, Karnaptaarnet med Spiir og Fløiene paa dette og begge Gavlene har det endnu beholdt sit eiendommelige Præg fra forbums Tid af. I nederste Etage var til for kort siden bevaret den gammeldags store Køllestue med Kjøbmandsboden i Baggrunden og Døren op til øverste Etage, og ved Siden af denne store Stue, det ret rummelige Karnappværelse med de vævede Tapeter paa Vægene. Gaarden var i mange Aar i Kjøbmandsfamilien Monbergs Eie, nu tilhører den Kjøbmand Fr. Federspiel.

Den omtalte Bindingsværks Bygning.

For Enden af Søndergades Forlængelse, Jesens Gade, ligger Jernbane-Stationensbygningen. Den store, smukke 2 Etages Hovedbygning har en fortrinlig Beliggenhed ud for Jesens Gade og danner i Forbindelse med den paa de 2 Sider omplantede Plads foran dens Facade ud imod Byen, og det midt paa denne Plads anbragte meget smukke Springvands-Anlæg (see p. 269) en særdeles tiltalende Afslutning mod Vest paa hele den lange Gadestrækning; ligesom ogsaa modsat Udsigten fra Stationens Vestibule af gjennem de 2 lige og brede

Gader med deres mange smukke Bygninger og over Kirketorvet lige til Borgergade gjør et særdeles godt Indtryk. For at tilveibringe denne directe Forbindelse mellem Jernbanestationen og Byens Midte, kjøbtes de Gaarde, der tidligere laae for den vestre Ende af Søndergade i Flugt med Hospitalsgadens og Hestedamsgadens sydlige Bygningskræfter, tilligemed de til dem hørende Grunde lige ned til Veien bag om Byen, og en ny Gade blev nu anlagt som lige Fortsættelse af Søndergade og med lignende Brede. I Stationens Hovedbygning er der, foruden de selve Jernbanen vedkommende Contoirer osv. tillige Post- og Telegraph-Contoirer samt nogle Beboelsesleiligheder for Embedsmændene.

Blandt de flere anseelige nye Bygninger i Jesfens Gade skal fremhæves den store i gothisk Stil opførte Bank- og Sparekasse-Bygning.

En smuk, 2 Etages grundmuret Synagoge-Bygning ligger i Farvergaden. Den mosaiske Menighed i Horsens havde tidligere kun en Vedestue. Ved Kgl. Resol. 11 1803 autoriseredes Menighedens første Synagoge i Horsens, den var imidlertid længe kun i et leiet Locale og maatte et Par Gange flyttes, indtil den nu, som sagt, har sin egen særligt dertil opførte og indrettede Bygning. Den er opført i 1867 efter Tegning og under Opsyn af Ingenieur Clausen i Horsens, Arbeidet er udført af Muurmester A. Fusching. Over Hovedindgangen er der en Mindetable, hvorpaa staaer følgende Indskrift: „Til Guds Ære og hans Navns Forherligelse, til Minde om deres hedengangne Forældre, Isaac og Jeanette Levy, opførte i Aaret 1867 de 5 Sødsfænde Zacharias, Moses, Zander, Frederikke og Goldeline Levy dette Vedehuus, som de ved Gavebrevet af 1ste November stænkede det mosaiske Troes-samfund i Horsens Kjøbstad, der i taknemmelig Paastjømelse heraf opsatte denne Table.“ — I Bygningens nederste Etage er der Bolig for Cantoren og fra Forstuen en smuk Trappe op til den øverste Etage, hvor selve Synagogen er med sine 2 Døre, en paa hver Side af Trappen, resp. til hver af de 2

Afdelinger, Mændenes og Qvindernes. I Afdelingen for Mændene er der 50 numererede Pladser, og i Afdelingen for Qvinder 24; men der kan i begge Afdelinger tilsammen rummes 100 til 120 Personer. Lyset faaes igjennem de smukke, buede Binduer. I Afdelingen for Mænd er der, foruden 4 store Alterlys, 1 Lysekrone til 24 Lys, 2 Candelabrer til 8 Lys i hver, 4 Lampetter til 3 Lys hver og 18 Stager til 1 Lys hver paa Staderne. I Afdelingen for Qvinder er der 2 Lysekroner, den ene til 6, den anden til 8 Lys, 2 Lampetter til 3 Lys hver, og 2 til 2 Lys hver, og 6 enkelte Lyfestager paa Staderne, saa at Synagogen kan oplyses med 106 Lys. Foran det „Allerhelligste“ med dets smukke Forhæng hænger den „evigt brændende Lampe.“ I et Stab i Afdelingen for Mændene opbevares mange kostbare og smukke til Gudstjenesten hørende Sager. Bygningen med Grunden er, som ogsaa Inscriptionen over Indgangen viser, stænket til Menigheden; dog er der i det af Kongen confirmerede Gavebrev den Bestemmelse, at Bygningen med Grunden og de Samme tilhørende Capitaler skal tilfalde Horsens By som Eiendom, hvis det skulde indtræffe, at Menigheden i Horsens opløses, eller at dens Medlemmer ikke benytte Bygningen efter dens Bestemmelse som Synagoge. Der skal da indhentes Erklæring fra Præsten for det mosaiske Troesfandsfund i Kjøbenhavn, og hvis denne da bestemt udtaler, at det Diemed, som Giverne har tænkt sig at skulle opfyldes ved deres Gave, ikke længere tilfredsstillende kan fyldestgøres; da skal Bygningen osv. under Navn af „Den Levyske Stiftelse“ indrettes til Fribolig for værdige og trængende Borger-Efter eller Døttre i Horsens By. Endnu skal tilføies, at den indre Udstyrelse af Synagogen er tilveiebragt deels ved frivillige Bidrag af de andre Medlemmer af Menigheden, deels ved Gaver fra Familien Levys Frænder og Venner.

31. Stjernholm.

Det nuværende Stjernholm, der ligger omtrent, hvor det gamle Stjernholm laa, hører vel ikke ganske til Horsens, men det ligger dog saa indesluttet af Byen, og hiint stod i saa mangen Forbindelse med den og dens Fortid, at man ikke vel kan omtale Byen, uden at omtale Stjernholm med.

Det er allerede (p. 120 o. flg.) viist, at, efterat St. Hans Klosteret med dets Tilliggende efter Reformationen var kommet i Kongens og Kronens Eie og i en Tid havde været pantsat eller forlehnet til forskjellige Adelsmænd; kom det tilsidst til at tilhøre Holger Ottesen Rosenkrauds, Herre til Voller og Rosenvold, Rigsraad og Statholder i Nørre-Jylland. 1569 ²/₈ fik han egl. Tilladelse til at indløse det fra Hans Stygge samt Tilfagn om at maatte beholde det sin Livstid og hans event. Enke i hendes, saa længe hun nemlig ikke giftede sig paa ny. 1575 ²/₁ fik han imidlertid Skjøde af Kongen paa det som fuldstændig Eiendom for ham og hans Arvinger. Nu gav han det fordums Kloster Navnet „Stjernholm“, som der menes, efter Hustruens, Karen Gyldenstjernes, Slægtnavn. Hvilke Forandringer eller Ombygninger, han muligens gjorde ved de gamle Klosterbygninger, for at faae dem til at passe til at blive en Adelsgaard efter den Tids Skik, vides ikke; med Hensyn til Gaardens Ydre har det vel i hvert Fald ikke været betydelige; da han døde saa kort efter at have faaet Eiendomsret over det fordums Kloster; nogle indvendige Forandringer havde sagtens allerede fundet Sted under de forskjellige verdslige Herrer, som havde havt det i Forlehning. Maafee er Afbildningen af Stjernholm, som findes i Refens Atlas, (1677) nogenlunde correct, og viser saaledes omtrent, hvordan Gaarden faae ud, en Ordning af Bygningerne, der ogsaa nok kunde passe efter, hvordan den i det væsentligste havde seet ud som Kloster. Noget mere skjønnes ogsaa af den Synsforretning, ⁸⁰⁵)

⁸⁰⁵) Geh. A. — if. Beckers „Orion“ B. 2, S. 2.

fom Kongen i December 1645 lod optage over Stjernholm, ligesom over flere Gaarde og Byer, af Mogens Wille til Thyrsbæk og Peder Keedtz til Tygestrup, for at stadfæste den Tilstand, hvori de befandtes, efter at Helm Wrangel med sine Svenskere havde forladt det og Horsens By. Stjernholm har da bestaaet af en Borggaard mod Syd og en dermed sammenhængende Staldgaard mod Nord. Borggaarden var omsluttet af 4 Husse, der alle vare 2 Etager høie og forsynede med Karnapubbygninger baade paa Udsiden og paa Gaardsiden; ved hvert af Husene omtales der nemlig i Synsforretningen Bærelser og Kamre baade „Neden under“ og „Offuen paa“. Til Bærelserne oven paa i det nordre Huus førte en særligt omtalt Vindeltrappe, og ved 2 af Bærelserne omtales der Karnapper med Vinduer i; neden under i samme Huus fandtes blandt andet Skriverstuen, Fogdens Kammer, Borgestuen og „Dagstufuen“. Neden under i det østre Huus var Bryggers, Bageri m. m.; det Hul her i et Skillerum i Husets nordre Ende, „som tilforn haffuer werit efftermuret“ men nu i Fjendetiden var bleven „vdslagen 2 Allen i Høigden og 1½ i Længden 2 Steen Thet“, var vel en Døraabning i Klostertiden. 3 Bærelserne og Gangen uden for dem „offuen paa“ var der „Vinduer med Vuer“, buede Vinduer (?). Underneden i det søndre Huus var blandt mere „Alkielckren“; og oven paa var der i Bærelserne „dobbelvinduer med tilbehørige Vuer — en Deel af disse siges af Fjenden at være „efftermuret och gjort schybehuller paa“, de vendte nemlig ud mod Stranden og Havnen. Ved den østre Ende af Huset var „dend Offuerste Stue“, der maa have været stor; thi der siges, at 9 Fag af det „Abstrag“, hvormed Gulvet havde været belagt, var borttaget; 5 Døre har der da været til Stuen; thi saa mange siges der i Synsforretningen, at der vare borttagne; ved Stuen var en Karnapubbygning. Underneden i det vestre Huus (altsaa med Facaden mod Byen) var Køkkenet i den nordre Ende, og fra dette til den søndre Ende af Huset var „22 Fag“ Huus med mindst „5 Skillerum“ i. Af Bærelserne oven paa i dette Huus

omtales „dens Offuerste Stue“ i den søndre Ende; næst Nord derfor et Kammer, hvori „Winduer med Buer“; et Kammer næst derved med smaa Winduer med „windestbuer“; derpaa „Frøer Stuffuen“. Endvidere omtales der i Synsforretningen et „Spir eller Karnap ved dens vestre siidde paa Slottet“, vel altsaa et tilbygget Taarn med Spir⁸⁰⁶); ligeledes „thrende Carnapper et stort og 2 smaa, saa paa de ydderste Sidder om Borregaarden ehr vdbygget“. Borggaarden var forbunden med Staldgaarden ved en Port. Staldgaarden har upaatvivleligen været omsluttet af 3 Bygninger foruden den nordligste af Borggaardens Bygninger, dog omtales i Synsforretningen kun de 2. Det nordre Huus var et 26 Windinger langt Staldhuus, hvori ligeledes Winduer „med tilbehørig Buer“, Indkjørselsporten var i dette Huus. Det vestre Huus i Staldgaarden var 2 Etager høit med Kamre i baade for oven og for neden, et af Værelserne for oven kaldes „it lidet Cantoor“, af Gulvet i et af Værelserne var „Abstragen opbrudt och borttagen“, ved et andet af Kamrene var der „en liden Runddeel“; Fjenden siges at have borttaget fra denne 6 Winduer og en Dør.

Gods havde, eller i alt Fald beholdt, Stjernholm ikke; thi da det var blevet Holger Rosenkrands's og Fru Karen Gyldestjernes Eiendom, lagdes Godset ind under Voller; og syndeligt Forbilliggende var der heller ikke til Gaarden, og om det, der var, havde Fru Karen en fleraarig Strid med Borgemeister og Raad i Horsens paa Byens Begne, der fordrede deels, at Brugerne af hendes „Gaarde⁸⁰⁷), Gaardsteder, Boder og

⁸⁰⁶) Fjenden havde taget Halvdelen af Tavleblaget af dets „nederste Pulten“.

⁸⁰⁷) Holger D. Rosenkrands havde ikke blot havt „et nyt Huus og Gaard“ i Horsens, som han i 1550 folgte til Otto Gyldestjerne, Høvedsmand paa Bygholm; men havde ogsaa andre Eiendomme i Horsens. I Mønstlingslisten for 1556 over Borgervæbningen i Horsens staaer saaledes anført: af Holger Rosenkrands's Gaard 1 Kuffning og 1 Hellebard (Geh. A.). I 1558 laante Holger Rosenkrands af St. Ibs Kirke 1800 Overtreen „som kom thill dett Steen Hus y Borregade“. „Cho Vi Aff En gamell tierckebog.“ Rbh. A.).

Eiendomme i Horsens" skulde „gjøre og udgive borgerlige Pligter og Tynge, som andre Borgere i Byen" — deels, at hun selv af den Eiendom, hun brugte paa Byens Mark til hendes Gaard Stjernholm, „burde give aarlig til Horsens By, hvad tilforn af samme Eiendom var udgivet til Byen." Den 27 1598 sluttedes der endelig — ved Mægling af Mandrup Parsberg, Jacob Seefeldt til Bisborg, Eske Brof til Estrup og Erik Lange til Stougaard — et Forlig mellem dem, ifølge hvilket Fru Karen skulde „unde" Borgerne i Horsens at bruge al den Eiendom, som hun havde paa Byens Mark, mod at de selv „gjorde deraf Rgl. og Byens Tynge og gav hende aarligt, hvad Ret kunde være"; men hvad Ager og Eiendom hun havde i „Priorslykke paa Horsens Mark og i alle de Haver, hun havde beliggende ved Stjernholm", det skulde hun og hendes Arvinger have, nyde og beholde; hvorimod hun for sig og sine Arvinger bevilgede, at hun strax vilde give til Horsens By „som evindeligt Eiendom en Gaards Axl over al Horsens Mark, samt aarligen betale 30 Daler til Horsens By af bemeldte Eiendom, hun og Arvingerne beholdt i Priorslykke og Haverne ved Stjernholm derunder indbefattet baade Jordskjld og anden aarlig Tynge." For den Frihed for Stat og al anden borgerlig Tynge af hendes Gaarde, Gaardsteder, Voder og Baaninger i Horsens og hendes Eiendom paa Byens Mark, hun i nogle Aar havde haft, gav hun nu Byen 600 „gode og uforsalfede enkelte Dalere" i Godtgjørelse ⁸⁰⁸). Fru Karen Gyldestjerne overlod Boller til sin ældste Søn Otto Christoffer Rosenkrands og Rosenvold til sin yngste Søn Frederik Rosenkrands; men beholdt selv Stjernholm som Entefæde. Efter Eiler Brochs Calenderoptegnelser ⁸⁰⁹) stod her i hendes Tid, nemlig 1596 $\frac{14}{11}$ Geert Rosenkrandses ⁸¹⁰) Drhllup med Hfr. Anne Friis. Fru Karen, som var Datter af Christoffer Gyldestjerne til Ivernæs og Fru Anne Parsberg, døde her

⁸⁰⁸) Doc. Rbh. A. ⁸⁰⁹) Sml. t. Fyens Hist. og Top. 6, 4.

⁸¹⁰) Til Steensballegaard.

1613 og nu kom Stjernholm til Otto Chr. Rosenkrands paa Boller. I hans Tid, nemlig 2^s 1616, holdt den for sin litteraire Virksomhed bekendte Elisabeth Brylle⁸¹¹⁾ Bryllup paa Stjernholm med Henrik Bille til Billestov, Stjerrildgaard og Drumgaard. Hun var Enke efter Mogens Krabbe til Vegholm i Staane. Hun har skrevet en „Slægtebog“ og „Baabenbog“ Det var kun et Par Aar, Otto Chr. Rosenkrands beholbt Stjernholm, allerede i 1616 folgte han Gaarden med tilliggende Jorder til Kong Christian den Aede, og hvilte disse Jorder dengang vare, sees af det Skjøde, han d. 13de Novbr. f. A. udstedte til Kongen; nemlig en Have Vest for Gaarden, altsaa imellem den og Byens Vei fra Borggades Port ned til Havnen; en anden Have Ost og Syd for Gaarden; en Lykke Nord for Horsens, kaldet „Priorens Lykke“; en anden Lykke Nord for Gaarden, men strækkende sig ud mod Ost og Sydst mod Stranden; endvidere et Stykke Eng Sydvest for Horsens, kaldet „Gaafholm“; samt et Huus Syd for Stjernholm ned imod Stranden, hvilket laa paa Gaardens Grund⁸¹²⁾. Da Bygholm omtrent paa denne Tid ødelagdes, formeentligen ved Ildbrand; flyttedes Lehnsmændens Sæde nu til Stjernholm, Gaarden blev kaldt „Slot“, og Lehnet „Stjernholms Lehn“. — Rgl. Lehnsmænd paa Stjernholm have været: først maastee Ernst Norman⁸¹³⁾, der var Lehnsmænd over Bygholms Lehn efter Knud Brahe, som døde 1615. Reinhard Heiderdorff til Zrredgaard nævnes 1622—23⁸¹⁴⁾. Oluf Parsberg til Ferint nævnes 1624 og 25. Da Kristine

⁸¹¹⁾ Datter af Eiler Brylle og Hustru Elisabeth Lunge, f. 1585, død 1674. Henrik Bille blev Herre til Lhyrsbøl og Rgl. Befalingsmand over Stabanger Lehn. (Hof. F. 2, 266).

⁸¹²⁾ Doc. Rbh. A.

⁸¹³⁾ Skatte-Dv. Rbh. A.

⁸¹⁴⁾ Han foranledigede ved en Indstilling til Kongen at denne i Okt. 1617 befalede, at Stjernholms Jorder skulde bortforpagtes til Borgere i Horsens eller Andre; da Bønderne ikke kunde overkomme at drive dem samtidigt med Bygholms Jorder.

Munk 1629 faldt i Unaade hos Christian den 4de, blev hun sat i Fængsel paa Stjernholm, indtil hun førtes til Voller ⁸¹⁵). Tønne Friis til Høvelager fik som Lehnsmænd paa Stjernholm 1632 Kongebrev, at der var klaget over, at den i Forliget med Fred. Karen Gyldestjerne fastsatte aarlige Afgift fra Stjernholm til Horsens By nu ikke betaltes, hvorfor Kongen befalede, at da han havde „forfaret at de i Forliget omtalte Haver ved Stjernholm og Priorsklykken paa Horsens Mark“ nu bleve brugte under Stjernholms Slot; saa skulde Tønne Friis „lade Byen fylge samme Afgift.“ ⁸¹⁶). I 1643 efterfulgtes han af Erik Krabbe. Da Svenskerne i Krigen 1644—45 holdt Jylland besat, leed ogsaa Stjernholm meget, hvilket sees af den foran omtalte Synsforretning over det, som Mogens Wille og Peter Reeds foretog i Decbr. 1875 efter kongelig Befaling. Saaledes var en Mængde Binduer ødelagte, mange tilmurede og forsynede med Skydehuller, Døre og Porte itusfagne eller brændte, Huller brødte i Skorstene og Mure, Skillerum nedbrudte, Voster og Gulve i flere Værelser ødelagte; en heel Deel Tømmer og Lægter, Jernanker, Hængsler og andet Jernværk, Vly af Tag og Kender borttaget. Særligt var et Par af Bygningerne i Staldgaarden stærkt medtagne, saaledes vare 26 Fag Loft over det store nordre Staldhuus, flere Bjælker og Sparretræer, Lægterne over 6 Fag Huus og Tagstenene over 7 Fag, 4 Vlyrender, alle Spiltoug og Opstandere, Døre osv. borttagne. I det vestre Huus vare alle Ramrene baade foroven og forneden meer eller mindre ødelagte ⁸¹⁷). I 1646 blev den lærde Laurids Ulfeld til Egebo Lehnsmænd over Stjernholm Lehn og boede paa Stjernholm, hvilket blandt Andet sees af Ove Juels Bemærkning i hans Dagbog: „1650 $\frac{2}{3}$ var jeg Fadder paa Stjernholm til Laurids Ulfeldts Datter Eleonora“ ⁸¹⁸). Den nye Svenskekrig foran-

⁸¹⁵) Hoffm. Hist. Est. om danske Adelsm. 2, p. 322 i Anm.

⁸¹⁶) Doc. Rbh. A. ⁸¹⁷) 3ndb. Geh. A. — Peders „Orion“ 2, 2.

⁸¹⁸) Hist. L. 3—3, 2 p. 513.

ledige Laurids Ulfeld til at flygte over til Odense, hvor han døde i 1657. Den sidste Lehnsmænd paa Stjerneholm var Henning Powisch.

I 1661 folgte Kongen Stjerneholm i Forening med Bygholm til Peter v. Ulfelen fra Hamburg, der atter folgte dem i 1670 til v. Bülow, og nogen Tid efter Iod Landraad Joachim Werner v. Bülow det da meget forfaldne Stjerneholm nedrive, og en Deel af Materialet derfra benyttedes til Gjenopførelsen af Bygholm; og nu overgif Stjerneholm — eller egentlig dets Grund⁸¹⁹⁾ og Resten af dets Jordtilliggende — ved de gjentagne Salg tilligemed Bygholm til nye Eiere og kom saaledes i 1697 til Oberst Børgen Rangkau, 1705 til Generallieutenant Theoborus v. Lewekau, derpaa til hans Enke Anne Margrethe v. Brockdorff og saa 1763 til Sønnen Geheimeraad Hans v. Lewekau, hvis Enke, Sophie v. Gynlden, i 1765 folgte det til Assessor Lars Thyggesen, der i 1776 blev adlet under Navn de Thyggeson og blev Etatsraad. Da han og hans Hustru Abel Marie, født de Lichtenberg, vare døde uden Børn, fik hans Brodersøn Nicolai Emanuel de Thyggeson, den Gang Stiftamtmand i Norge, Gaarden. I 1829 overtog Statskassen det Hele og folgte det i 1835 til den nuværende Eier af Bygholm, Kammerherre August Schütte, der samme Aar tilskøbede Ritmester og Kammerjunker v. Thienen det fordums Stjerneholms Grund og Jord. Denne byggede en Gaard op omtrent der, hvor den gamle havde staaet — dog maaffee lidt længere mod Vest og lidt længere fra Aaen, end denne⁸²⁰⁾ — og gav saa den nye Gaard den gamle Gaards Navn Stjerneholm. I 1842 folgte han den med Jordtilliggendet til Gæstgiver Brøchner, og denne igjen til Justitsraad, Herredsfoged Jesper Peter With,

⁸¹⁹⁾ I 1699 omtales det under en Retsdag mod den daværende Eier af Bygholm og Stjerneholm, Oberst Rangkau, kun som „det øde meest nedbrudte Muur og Sted, som Stjerneholm Slot tilforn haver staaet“. Thingbog, Rdkh. A.

⁸²⁰⁾ Ved Gravninger og Pfløininger i senere Tid er der fundet store røde Muursteen Øst for den nuværende Gaard.

fra hvem den gik over i Familien Mitschkes Eie og besiddes nu af practiserende Læge Haurowitz.

Stjødnt Holger Rosenkrands's Stjernholm, som sagt, var blevet nedbrudt af Landraad Bülow, forsvandt dog Stjernholms-Nabnet og den fornemme Titel „Slot“ ikke ganske i de mellem-liggende 150 Aar hverken fra Folkemunde eller fra Retsdocu-
 menter; men bændt sig endnu til Pladsen, hvor den gamle Adelsgaard havde staaet, indtil det nye Stjernholm reistes. Naar det i Kirkebogen hedder under 1690 1°: „Slotsherrens Børn Knud begravet“, maa vel Herre-Titlen være kun givent efter Folkemunde; thi Manden, som den Gang boede paa „Slottet“, var en jevn Borgermand, og Slottet et simpelt Huus; det var den samme Simon Knudsen Monberg, om hvem Thing-bogen siger, at han, „boendes paa Stjernholm Slot her ved Byen“, i 1693 havde kjøbt en Gaard i lille Smedegade. Bemeldte S. K. Monberg blev isvrigt f. A. sagsøgt for „hans utilbørlige Forhold ved Slottet, som han beboet haver“; han beskjødtes nemlig for, at han uden Tilladelse havde borttaget forskellige Materialier, som han, da han leiede det og Tøstjorden, havde faaet i Forvaring. 1702 fik Johan Bodemester paa „Slottet“ et Børn begravet. 1721 kjøbtes en Deel Kampesteen til Kirkegaardsmuren af Hans Ibsen „paa Slottet“. (Kirke Regnskabsbog, Rdbh. A.). Af „Slotstøften“ var der i 1691 solgt den vestre — altsaa nærmest ved Byen liggende — Part „strækkende sig i Længden fra Stranden og Nord paa indtil Slotsdiget“; og et tidligere Salg af en anden Part af Tøsten synes ogsaa at have fundet Sted⁸²¹); Jordtilliggendet var saaledes blevet en Deel formindsket, saa Oberst Jørgen Rangan, da han bortleiede til Frands Knudsen Monberg „Huset paa Stjernholms Slotsplads med tilliggende Have og nu tilhørende Jordemaal“, kun skulde have 20 Sletdal. aarligt i Leieafgift derfor; og endda maatte den følgende Eier, Th. v. Lewekau, i 1707 sagsøge Fr. Monberg, fordi han ikke havde betalt denne

⁸²¹) Stjøde- og Pante-Prot., Rdbh. A.

lille Afgift. Med Hensyn til, hvor man antog, at Stjernholm hørte hen til, kan bemærkes Følgende. I 1741 vilde Horsens Magistrat af en eller anden Grund regne den daværende Beboer af Huset paa det gamle Stjernholms Plads som ikke hørende til Horsens By; men Rentekammeret erklærede i Skr. 1741 $\frac{2}{11}$, at, da Magistraten selv tilstod, at Christen Maltesen, „som skal boe tæt ved Enden af Horsens By paa en Plads, hvor det afbrudte Stjernholm Slot har staaet“, er en Borger af Horsens og der svarer Byens Tynge lige med de Andre; saa indsaaes ikke, at han, fordi han havde i Brug 4 Skp. Hrk. af Bygholms Hovedgaardstaxt, kunde ansees for udenbys Mand. I „Kloster-Kirkebog“ 1630 staaer anført i den Rgl. Forordning om Stolestaderne i Kirken, at Borgemestre, Raadmand og Byfoged skulde have Embedsstole gratis øverst i Kirken „næst efter Rgl. Maj.s Stol“. — Stjernholm betragtedes altsaa som hørende i kirkelig Henseende til Horsens; hvilket ogsaa senere blev hævdet, ja selv efter at Slottet var nedbrudt, paaastod Bygholms Ciere sig som Ciere af Stjernholms Grund og Ford berettigede til at raade over „Slotsstolene“, „Rgl. Maj.s Stol“, i Kirken²²⁾. — Endnu i 1769 kaldtes Huset paa det nedbrudte Stjernholms Grund i den officielle Mandtalsliste „Slottet“, og den endnu der boende Christen Maltesen er optagen paa Listen over „Beboerne af Horsens“. I Magistrats-Erklæringen 1786 $\frac{1}{5}$ til Amtet ang. Byens Forder staaer der blandt Andet: „Slotsstoften ligger Vest for Sundmarken — er en stor Loft paa ca. 30 Tdr. Sædeland og Eng til 4 Læs Hø; Kammerherre Gersdorf eier een Part, Etatsraad Thygeson til Bygholm en anden, og Molsmand her i Byen M. Nielsen en tredje Part“. Angaaende Priorslykken, der jo tidligere hørte til Stjernholm, erklæres samtidigt, at den var deelt mellem Fru Etatsraandinde de Lichtenberg og Anders Kruse.

²²⁾ Stolestade-Bog 1743, „Slotsstole“-Striden mellem Lewehau og Magistraten og Kirkeværgeren. Kirke-Regnskabs-Bog 1709. Obersten paa Bygholm „tillod“ Capitainlieutenanten og Hustru at betjene sig af de Stole, „som have hørt Slottet til“. Horsens Lov- og Domb. 1714.

Nogle Tilføielser til enkelte Afsnit.

Til Afsnit 3. Horsens har i hvert Fald allerede 1421 (men sikkert langt tidligere) havt sit Vaaben; der findes nemlig i Geh. Archivet *Byens Segl* fra den Tid⁸²³), og dette viser Billedet af en Hest, der staaer foran Noget, som efter Datidens Tegnekunst vel skal forestille en Buss eller Sligt, men i Vaabnet fra 1660 bestemtere viser sig at skulle være et Træ og i *Byens nærværende Segl* er fuldstændigt udført som et løvrigt Træ. Omskriften i Seglet fra 1421 er „Si(gillum) sivism in horsnes dei gracia“; men idet det saaledes er forskjelligt fra Vaabnet fra 1660, hvor Omskriften er: „Sigillum Hottersnense 1660“, stadfæster det, at *Byens* rette gamle Navn var *Horsnes* og saaledes Intet havde, som senere meent, med *Hother* at gjøre. —

Til Afsnit 6. Ved Tællingen den 1ste Novbr. 1875 viste det sig, at Antallet af Beboerne af Horsens var steget til 11,316. —

Til Afsnit 13. Af de 61 Disciple i den lærde Skole ved Hovedexamen 1876 afgik 6 til Universtitet og 6 i Genhold til Real-Afgangsprøven; 10 andre udmeldtes fra Skolen, dels før det nye Skoleaars Begyndelse, dels i Løbet af dette; derimod optoges 22 nye Disciple, saa at Skolen, hvis største Discipeltal i Aaret havde været 68, ved Examen i 1877 talte 58 Disciple (een var død kort før Examen), deraf 32 indenbys og 26 udenbys.

Sidst ansatte Adjuncter ere: Emil Heinrich Buchwald, født i Kiel 1844 $\frac{1}{3}$, Student fra Sorø 1863, est. Adjunct i

⁸²³) *Levensfeldtske Samling af Tegninger af Sigiller i Geh. Arch.* Under et Document i Geh. A. udstedt 17de Juli 1423 af Nørrejylland's Landsting — hvori Prelater, en Deel fornem Adel og en Deel Stæder, hvoriblandt Horsens, erklærer, i sin Tid at have valgt Eric af Pommern til Danmarks Konge — findes ganske det samme *Horsens Bysegl*.

Horsens 1876 $\frac{1}{3}$. Jens Eskild Braae, født i Kappel paa Lolland 1842, Student fra Ribe 1861, Candidat i Philologien 1870, cft. Adjunct i Horsens 1876 $\frac{1}{2}$ i Stedet for H. P. Pedersen, der ifølge eget Onske blev anseet som ikke beklædet til Embedet.

Til Afsnit 14. Foruden de allerede anførte Borgemestre i Horsens i ældre Tid kan endvidere anføres: Mikkel Nielsen, der som Borgemester i Horsens 1423 paa Byens Vegne underskrev den foran omtalte Landssthings-Erklæring om Erif af Pommerns Valg til Konge (Doc., Geh. A.). Søren Rjær nævnes som Borgemester i Horsens 1570 $\frac{2}{4}$ og tillige Tolder (Doc., Geh. A.).

Johan Mathiasen Huulbæk nævnes 1741 $\frac{8}{2}$ som Raadmand i Horsens; han var ogsaa Toldcontrolleur der.

Til Afsnit 18. Legater til „Horsens borgerlige Stiftelse“ ere skjænkede af: Keeslager Chr. Hytting 200 Kr.; Kammerherre A. Schütte til Bygholm 2000 Kr. (see isvrigt Pag. 260); Skomager J. N. Tikhøj 200 Kr.; Stipper A. M. Jensen 700 Kr.; Forpagter S. Chr. Aude af Fredenshjem 200 Kr.; Uhrmager P. Møllers Enke 600 Kr.; Garvermester Cornelius Carstensen 10,000 Kr.

Endvidere har Consul Bang og Hustru stiftet et Legat for Trængende, stort 4000 Kr.

Til Afsnit 20. Gasværkets Indtægt var i 1876 i Alt 92,019 Kr. 95 Øre, deraf for brugt Gas 48,998 Kr. 4 Øre. Udgiften var 58,510 Kr. 42 Øre, Lønninger 7,449 Kr. 77 Øre, der var indkjøbt 11,023 Tdr. Steenkul. Overskudet var 33,509 Kr. 53 Øre; men betydelig Udvidelse af Værket i 1877 var forestaaende.

Til Afsnit 22. Havnekassens Indtægt i 1876 var 69,304 Kr. 12 Øre, deraf Beholdning fra f. A. 36,357 Kr. 92 Øre og Bro- og Havnepenge 28,492 Kr. 86 Øre. Udgiften var 42,453 Kr. 76 Øre, deraf Lønninger 2742 Kr. 15 Ø., nye Holværker 10,515 Kr. 34 Øre og Opvasknings-Arbejder 11,581 Kr. 50 Øre; Gjælden 1260 Kr. foruden Resten af

Laanet til Trækbanen 16,508 Kr. 70 Ø. Beholdning var 26,850 Kr. 36 Øre.

Til Afsnit 24. Af Læger skal endvidere nævnes: Alexander Gerhard Linde, f. 1847 $\frac{31}{1}$, Student 1866, Cand. 1873, derpaa Amanuensis hos Læge Gad, practiserer nu i Randers — efterfulgt hos Gad af Lægerne Bøgh — nu i Aarhus — D. Jacobsen og Pontoppidan.

Til Afsnit 25. Ræmner-Regnskabet for 1876 viser en samlet Indtægt af 686,804 Kr. 19 Øre, hvoraf Ræmnerkassens særlige Indtægt udgjorde 550,065 Kr. 58 Øre, derunder dog Overskud fra f. A. 50,598 Kr. 54 Øre samt Laanene til Vandværks- og Trækbane-Anlægene 415,000 Kr.; Fattigvæsenets særlige Indtægt var 1,192 Kr. 96 Øre og Skolevæsenets 9,597 Kr. 26 Øre; desuden ved Paaligning paa Grund 28,310 Kr. 70 Øre, paa Røring 7,904 Kr. 94 Øre, paa Formue og Leilighed 84,512 Kr. 71 Øre og til Vederlag for Høitidsoffer til Præsterne 5,225 Kr. 26 Øre — i Alt med Fradrag af Restancer for 1875 saaledes 125,948 Kr. 39 Øre. — Udgifterne i 1876 vare: 1) til Statskassen 10,334 Kr. 66 Øre, Amtsrepartitionsfondet 1,433 Kr. 75 Øre og Amts-skolefondet 1375 Kr. 95 Ø. — 2) til Fattigvæsenet 30,731 Kr. 24 Øre — 3) til Skolevæsenet 33,703 Kr. 85 Øre og 4) Ræmnerkassens øvrige Udgifter 593,256 Kr. 85 Øre, derunder til Vandværks-Anlæget 459,998 Kr. 85 Øre og Trækbane-Anlæget 44,939 Kr. — Ved Udgangen af Aaret var Overskudet 29,046 Kr. 26 Øre. — Communens Formue var i Alt 1,066,426 Kr. 28 Øre, derunder Vandværket med Jorder, Bygninger osv.; Gasværket med Bygninger osv.; Communens øvrige Bygninger og Jorder osv., samt en Kassebeholdning for Ræmnerkassen og Gasværket, der tilsammen var 78,416 Kr. 44 Øre. — Communens Gjæld ved Udgangen af Aaret 1876 var i Alt 674,443 Kr. 37 Ø.; deraf som særligt vedkommende Fattigvæsenet: Laan i Anledning af Fattiggaardens Opførelse til Rest 43,843 Kr. 63 Øre; særligt vedkommende Skolevæsenet: Laan i Anledning af nye Skolebygningers Opførelse til Rest 23,400 Kr.; det Øvrige er Laan

og Kestlaan i Anledning af Vandværkets, Gasværkets og Trækbanens Anlæg samt Raadhusets Opførelse, betydeligere Bro-lægnings-Arbejder m. m.

Til Afsnit 26. Ved den Retning, som den store østjydske Statsbane fik, var Horsens saa heldig at blive en af Jernbanens største Stationer. Banen aabnedes i September 1868. Dens directe Betydning for Horsens og Omegn kan skjønnes af Beretningen om de danske Statsbaners Drift i Finantsaaret 187 $\frac{1}{2}$. I det Aar ankom nemlig med Jernbanetogene til Horsens 113,474 Personer og afgik fra Horsens 81,549 Personer. Hvad Godsstraffiken angik, da ankom der til Horsens ca. 278,000 Centner Gods, 422 Heste, 718 Stykker Hornqvæg, 59 Kalve, 2633 Faar, 1487 Sviin, 920 Gæs m. m. — og der afgik fra Horsens ca. 293,220 Centner Gods, 1077 Heste, 4598 Stykker Hornqvæg, 362 Kalve, 6420 Faar, 8695 Sviin m. m. Den samlede Vægt af det fra Horsens affendte Gods, Kreaturer osv. anfløges til 35,176,698 Pbd.; deraf til Thydfland over Vandrup 10,020,940 Pbd. (den største Godsmængde, som fra nogen jydsk Station affendtes ad denne Vej) og til Esbjerg 1,509,122 Pbd. Til Horsens ankom fra Thydfland 5,838,910 Pbd.; fra Aarhus 6,996,440 Pbd.; fra Hovedgaardens Station 7,123,386 Pbd.; fra Fredericia 2,695,436 Pbd. osv. Jernbane-Stationens forvalter er Chr. Leopold Sophus Stemann. — Telegraphstationen var først i et dertil leiet Locale i Alleegaden, men flyttedes senere hen til Jernbane-Stationensbygningen. Telegraphbestyrer er Oberkrigscommissair B. Børgesen.

Til Afsnit 28. Foruden „Bønnelyckes Enkes Tobakfabrik“ er der Petersens og Sørensens Fabrik, der ogsaa er ret betydelig. Ved Siden af Tobakfabrikkerne har der ogsaa været „Tobakspindrier“, men for Tiden er der intet saadant, derimod nogle Cigarmagerier.

„Møller & Jochumsens Maskinfabrik og Jern- og Metalstøberi“ drives nu af et Interessentskab — A. Møller, S. Petersen og A. Wanscher —, der kjøbte det i 1874.

„Crome & Goldschmidts Fabrikker“ har 21 Kartemaskiner, 6 Spindemaskiner med tilsammen 1500 Spindler, 23 mekaniske og Haand-Klædeveve, 9 Strikkemaskiner og 330 Bomulds- og Drejls-Væve. Productionen i 1876 var omtrent 57,000 Alen forskellige Klædevarer, 2200 Schawler, 3000 Dufin strikkede Varer (Trøjer og Veenklæder), 164,000 Al. Hvergarn, 370,000 Al. Bolster og Dynevaar, 1,100,000 Al. Bomuldstøi, 520,000 Al. Bomulds- og Hør-Væred, 77,000 Al. Haandklæde-Drej, 10,000 Stk. Duge og Servietter. Af de omtr. 900 Arbejdere blive ca. 250 af de frie Arbejdere beskæftigede ved Hjemme-arbejde, som Spoling, Paaflyning af Hægter osv.

„Christiansholms Fabrikker“ tilvirke aarligt ca. 2,000,000 Pbd. Kunstgjødning, 300,000 Pbd. Kradsulb og 500 Tdr. grøn Sæbe. — Krügers „Sæbe- og Parfumeri-Fabrik“, anlagt 1844, fabrikker aarligt: Sæbe i Stænger ca. 75,000 Pbd., Toilet-Sæbe 130,000 Pbd., grøn blød Sæbe 500,000 Pbd., Pomade og Haarolie 1000 Pbd., velsugtende Bander 1200 Pbd. Dertil forbruges aarligt omtrent 40,000 Pbd. Cocos- og Palmeolie, 40,000 Pbd. Potaske, Soda in. caust. 22,000 Pbd., Linolie 150,000 Pbd., Esjensjer 1000 Pbd. osv. Fabrikken beskæftiger 18 Personer, hvoraf 10 voksne. — Foruden denne og C. F. Agerbedes Fabrik — der ogsaa er i god og stor Drift, er der endnu 2 mindre Sæbefabrikker i Byen.

„Horsens Dampmølle“ er i 1877 bleven væsentlig udvidet, har en Dampmaskine paa 40 Hestes Kraft og forskellige Vindmaskiner, Alt af nyeste Construction.

„Horsens Baiersk- og Hvidt-Mel-Bryggeri“ anlagdes 1858 af A. Waage-Petersen, er af den nuværende Eier Lieutenant A. Levh udvidet betydeligt. Dets aarlige Production er ca. 4000 Tdr. Malt i Baiersk- og Hvidt-Mel.

De 4 Damp-Brændeviinsbrænderier tilhøre: Jacob Møller & Co., som producerer ca. 180,000 Potter Brændeviin og ca. 100,000 Pbd. Gjær aarligt; M. A. Larsen, som producerer aarligt ca. 240,000 Potter Brændeviin; M. Larsen, som producerer

ca. 180,000 Potter Brændeviin og P. Nielsen, som producerer ca. 150,000 Potter Brændeviin aarligt.

Det store nye Kalkbrænderi producerer aarligt ca. 250 Cubikfavnne Kalk og ca. 150,000 Muursteen.

Farver J. Wonsild har et Damp-Uldspinderi og Farveri; og Brødrene Voigt et mindre Damp-Uldspinderi. — A. L. Knøster driver med Dampkraft Farveri, Uldspinderi og Valteri samt tilvirker aarligt circa 4000 Alen svære Klædestoffer af jydsk Uld.

S. P. Kraul har et Garveri, hvortil benyttes Dampkraft.

Et Saugværk anlagdes af Consul J. Th. Bang, men drives ikke mere.

B. Horsens Kjøbstads Historie.

Skjøndt det, som foran paavist, er utvivlsomt, at Horsens er en af vort Lands gamle — maaskee endog meget gamle — Byer; synes der dog ikke mere at foreligge historiske Efterretninger om den og dens Tilstande i dens ældste Tid. Den maa imidlertid allerede i det 11te Aarhundrede have haft en vis Anseelse og Betydning, selve dens i flere Henseender saa heldige Beliggenhed borger derfor, og derpaa tyder vel ogsaa det, at den da var Myntstad; ogsaa Stadens egen ældgamle Kirke med dens eieendommelige Portal m. m. minder om den Tid. Under Krigen mellem Danmark og Norge i Midten af Aarhundredet, da næsten hver Sommer snart et Sted, snart et andet i de danske Landsdele blev hærjet, har Horsens neppe kunnet undgaae at rammes af samme Skjæbne; Kong Erik Tiegods Bestræbelser i Slutningen af Aarhundredet for Indførelsen af den 3die Stand og derved virke til Byernes Fremgang, maa derimod nok have haft god Indvirkning ogsaa for Horsens, der synes tidligt, vel allerede noget hen i 12te Aarhundrede at have haft sin Stadsret og saaledes ordnede Forhold. Der foreligger i hvert Fald en Afskrift paa Pergament af den fiesvigiske Stadsret, hvilken Horsens Borgerskab paa Forlangende fra Ebeltoft Borgerskab havde sendt disse og kaldet den i Skrivelsen „vor Lov, som er stadfæstet af de Danskes berømte Konger“; Horsens Borgerskab har formeentlig altsaa da benyttet denne Bylov allerede en Tid lang; og Sagkundige antage, at bemeldte Haandskrift — som

er den ælste, der høves af den fiesvigste Stadsret — efter dens hele Character maa være fra det 13de Aarhundrede⁸²⁴). Under Krigen mellem Kong Erik og Hertug Abel hjemføget Horsens af Fjenden, der i 1247 plyndrede og afbrændte Byen⁸²⁵), og det var vel saa ved denne Leilighed, at ogsaa „Gaarden Horsnes“ — maastee i selve Byen, hvor Klofret i hvert Fald senere skal have havt Eiendom, ellers en Ladegaard ved Byen, — der tilhørte Om Kloster, blev afbrændt⁸²⁶). Tre Aar efter dræbtes en Broder til Abbeden i dette Kloster ved Navn Svend og hans Søster Margrethe ved Horsens, sagtens vel saa paa den gjenopbyggede Gaard⁸²⁷). I 1261 kom et norsk Gesandtskab til Horsens. Da Kong Hakon nemlig havde begjæret Kong Erik Bloupenning's Datter Ingeborg til Hustru for sin Søn Magnus, havde han faaet til Svar, at han skulde lade en anseelig Skare Udsendinge hente hende. Biskop Hakon af Oslo m. Fl. sendtes da paa 7 store Skibe og med stort Følge til Horsens, hvor de ankom til aftalt Tid i Juli Maaned; men, da Ingen var der til at modtage dem, opspurgte de, hvilket Kloster Prindsesse Ingeborg opholdt sig i; derhen droge saa nogle af dem til hende. Intet var imidlertid beredt til hendes Udstyr og Afreise, og paa Bud fra Ingeborg svarede Dronningen, at hun for den Krigs Skyld med Hertug Erik ikke saa snart kunde blive udstyret; nu overtalede Biskoppen Ingeborg til at trolove sig med Magnus og være rede til at følge med dem, hvis ingen yderligere Efterretning kom fra Dronningen. Nu laa just Birger Jarl i Øresund med den svenske Flaade, han bad Biskop Hakon at biev efter ham, fordi han gjerne vilde tale med ham; men Nordmændene troede ham ikke, de vidste, han havde begjæret Ingeborg til sin Søn Kong Valdemar; saa gif de bevæbnede op til Klofret, efterat have ladet forsvaerlig Be-

⁸²⁴) Suhms Danm. Hst. V, 59—60; Rosod Anders Lovhistorie; Schlegel „De gl. Danstes Retsvæbner og Autonomi“, Pag 186—187.

⁸²⁵) S. R. D. V, 260. ⁸²⁶) Suhm, D. S. X, 79.

⁸²⁷) D. S. X, 172.

vogtning blive paa Skibene ved Horsens; Ingeborg drog nu med dem til Horsens, uden at de 2 danske Riddere, der vare med hende, vidste, hvad det gjaldt. Ufortøvet gif de Alle ombord og seilede til Norge, hvorpaa Bryllupet holdtes i Septbr. f. A. med stor Pragt i Bergen⁸²⁸). — Omtrent paa denne Tid var det, at Graabrødrene fatte sig fast i Horsens, idet Ridder Nicolaus af Barritskov i 1261 gav dem Grunde og Bygninger der til at grundlægge et Kloster i Byen; saa stor var allerede deres Indflydelse, men saa betydelig syntes ogsaa allerede Byen dem at være, at de vilde bygge og boe der. Iaa Aar efter var der iøvrigt stor Kornmangel i Landet, og i Febr. 1264 sendte Abbed Thorer i Om Kloster 3 Munkke — Bjørn, Henrik og Herman — til Horsens baade med rede Penge og med Varer, for at de fra Byen skulde see at faae Skibsleilighed til Venden og der kjøbe eller tilkøbe sig Korn. De kunde ikke strax komme bort og maatte derfor overnatte i Byen. Midt om Natten lod den myndige Bisp Tyge i Aarhus, som var Klosters bittre Fjende og havde faaet Munkenes Sendelse at vide, sine Drabanter overfalde dem, medens de laa i dyb Søvn. Herman undslap efter at være mishandlet. Bjørn slæbtes bort med de bare Been bundne under Hestens Bug med Jernlænker og fik aldrig sit Helbred igjen. Henrik fik Brystet kuuust og døde; og Alt, hvad de havde haft med sig, blev røvet af Bispens Folk⁸²⁹). Under den langvarige Krig mellem Danmark og Norge maatte Horsens ogsaa bøde Dødt, ja 1285 blev den endogjaa plyndret og brændt af de Norske under Alf Erlingsens Anførsel⁸³⁰). I 1292 og 1299 var Kong Erik Menved i Byen, har opholdt sig der i nogen Tid og derfra udstedt adskillige Breve⁸³¹). — At Byens Udvikling har lidt meget ved de hyppige Krige og de dermed følgende Plyndringer og Brand-

⁸²⁸) D. S. X, 412 flg.

⁸²⁹) S. N. D. V, 231; Pont. An. 1, 712; D. Sft. X, 524.

⁸³⁰) D. Sft. X, 900.

⁸³¹) Reg. Dipl. 1, 189; D. Sft. X, 117 og 308.

stiftelser, som den hjemfögtes af, er en Selvfølge; inidlertid reiste den sig dog efter Hjemføggelserne, hvortil dens, som det synes, allerede betydelige Handel og Søfart har bidraget meget. Det tør vel ogsaa nok ansees for et Vidnesbyrd om en Byes Betydning, at Munkeordener faa tidligt efter deres første Komme her ind i Landet oprettede Klostre der, som det jo i hvert Fald var Tilfældet med Graabrødrene i Horsens; om det end er meget tvivlsomt, hvorvidt, som ellers der er meent, ogsaa Sortebrødrene (Dominikanerne) paa den Tid fik sig et Kloster der. Ifølge den saa kaldte Valdemar den 2dens Fordebog⁸³²⁾ fva-rede Horsens omtrent midt i 13de Aarhundrede til Kongen og Kronen, foruden 40 Mark for Mynten, ogsaa 60 Mark Lebingpenge, samt „2 Rætters Tjeneste“; hvad ogsaa vidner om, at Byen allerede da forholdsviis har været betydelig (se foran), naar Sammenligning skeer med de andre gamle jydste Byer i de Lider. Har Kong Abel i 1250 ophøjiet Borgerstanden til en 3die Rigsstand og kaldet den med til den da afholdte Rigsdag⁸³³⁾, og dermed, som det synes, gjort det antageligt, at Kjøbstæderne dengang har været i en ret blomstrende Forfatning, havt egne Love og særskilt Jurisdiction forskjellig fra Herredstingene⁸³⁴⁾; faa er der al Grund til at antage, at dette ogsaa har været Tilfældet med Horsens. At Byen har i de Lider været befæstet, nemlig paa Datidens Viis, synes at fremgaae af det Gavebrev, Ridder Niels, eller Nicolaus, af Varritskov udstedte i 1261 til Stiftelse af Franciskaner Klosteret; thi deri staaer nævnet som den østlige Grændse for de Grunde, han skjenkede til Graabrødrene „Byens østre Grav“, hvorved næppe kan forstaaes andet end Befæstningsgrav. At der i For-tiden har været Vold omkring Byen, sees isvrigt af Kongebrevet fra 1581 (see Pag. 9, Anm. 29).

Ved Begyndelsen af det 14de Aarhundrede skete i Horsens en Begivenhed, som gav Kong Hakon i Norge Anled-

⁸³²⁾ S. N. D. V, 520.   ⁸³³⁾ A. Hvitf. D. N. Nr. 1, 217.

⁸³⁴⁾ cfr. Schlegel . Om de Danstes Retsvæbner og Autonomi“.

ning til alvorlig Klage. Kong Erik, sagde han, havde i Aalborg forpligtet sig til at lade norske Mænd reise i Fred i Jylland; men desuagtet havde Kongens Drost, David Torstensøn, ladet en norsk Herremand, Svend Friis, fange i Horsens tilligemed hans Vedsagere, Jon Palleføn og Jon Foet; deres Vaaben, Heste og hvad de havde med sig, blev berøvet dem, og een Mand blev dræbt. Den norske Konge forlangte de Fængne løsladte og Skaden erstattet; men det skete ikke, de Fængne førtes til den danske Konge, som lod dem dræbe⁸³⁵). — I 1302 folgte Bisp Johannes i Aarhus en Gaard i Horsens, han havde faaet af Kannikerne i Viborg, til Herr Nicolaus Brof⁸³⁶); og da han i 1305 var i Byen, udstedte han derfra et Gavebrev til Kannikerne i Aarhus paa noget Gods i Hedensted⁸³⁷). I 1312 var Erkebiskop Esger Juul i Horsens, og under sin Nærværelse der udstedte han Bekræftelse paa et Gavebrev fra Johannes præpositus Arhusiensis til et Alter i Randers⁸³⁸). — I August 1313 holdtes der i Horsens en Herredag, paa hvilken der sluttedes Forlig mellem Kong Erik Menved og Hertug Erik af Sønderjylland angaaende Langeland⁸³⁹). — Løvershyssel var indviklet i Bønderoprøret mod Kongen 1313 og, som det synes, var just Hatting Herred et af Brændpunkterne derfor. Da nu Oprøret var fæct, holdt Kong Erik en streng Dom i Horsens over Bønderne, der maatte opføre et Slot i⁸⁴⁰) (eller ved) Horsens og forpligte sig til at svare aarligt den saakaldte Guldforn=Skat, det vil sige 1 Skp. Rug af hver Mark Guld Jord; ligesom Kongen ogsaa ved samme Leilighed stemplede offentligt som Forrædere Adelsmændene Niels Brof, Johan Papæ og Niels Lauridsen, der havde ophidset Bønderne til Opstand⁸⁴¹). Meget Gods confiskeredes og maaskee opstod derved Bygholms Lehn, ligesom der i Forbindelse hermed er

⁸³⁵) A. Hv. D. R. Kr., Pag. 339.   ⁸³⁶) D. Hift. XI, 399.

⁸³⁷) Reg. 1, 199; S. R. D 6, 412.   ⁸³⁸) S. R. D. 6, 493.

⁸³⁹) A. Hv. D. R. Kr., 1, 366.

⁸⁴⁰) Man i saa Fald ikke det senere St. Hans Kloster, som tilsidt blev til „Stjernholm“.   ⁸⁴¹) A. Hv. D. R. Kr., Pag. 368.

meent, at det ovenfor omtalte Slot, dersom det var ved Horsens, saa kunde have været det fordoms Bygholm (det nuværende er fra ny Tid). Arild Hvitfeldt yttre isvrigt om bemeldte af Bønderne ved Tvang opbyggede Slot, at det tilligemed flere Slotte, efter at det „stæket for var befestet“, i 1320 efter den nye „Forordning“ (o: Kong Christophers Haandfæstning) blev „brudt oc ødelagd“⁸⁴²). I 1317 var Kong Erik atter i Horsens, hvorfra han nemlig udstedte et Brev angaaende Ebeltoft⁸⁴³). Da Kong Christopher den 2den i 1329 havde ladet Biskop Thyge af Børglum fængsle ved Grev Geert, blev hele Danmark belagt med Interdict, og denne vedblev at thyge paa Landet, indtil Biskop Thyge og hans Capitel udstedte i Horsens i 1337 et Brev, hvori de erklærede, at al Strid imellem Grev Geert og Biskoppen i Anledning af dennes Fængsling var bleven bilagt. Horsens var tilligemed det øvrige Jylland i 1330 bleven pantsat til den holfsteenske Grev Geert for 40,000 Mark Sølv Krigsomkostninger, forhøiet i 1332 til 100,000 Mark Sølv; og i Forligene mellem de holfsteenske Grever og Hertug Baldemar — Sidstnevnte til Fordeel for Kong Baldemar — omtales Horsens i det Forhold flere Gange f. Ex. „Amptlåde som Koldinge oc Horsnæs inde hafue“ — „det Gunds til Bygholm oc alle Fogdi med alle Rettigheder, som høre til Horsnæs“ — og som den næst første Deel af Pantet, Kongen skal indløse, anføres „Horsnæs med den fjerde Deel aff Landet“⁸⁴⁴). — Under sit lange Ophold i Jylland i første Halvdeel af 1355 var Kong Baldemar ogsaa en Tid i Horsens, hvorfra han blandt Andet gav nogle Privilegier. Da Holfsternerne i 1368 rykkede ind i Jylland og endog trængte frem lige til Aalborg, som de erobrede, har Horsens neppe undgaaet paany at falde i deres Hænder, indtil i alt Fald Fredslutningen i Flensborg 1373 igjen har befriet den. — At alle de indre Uroligheder og de gjentagne Krige, hvorefter Landet leed, og

⁸⁴²) D. N. Nr. 413.   ⁸⁴³) D. Hift. XI, 796.

⁸⁴⁴) N. Hvitf. D. N. Nr. 465, 472, 473.

hvorunder Horsens flere Gange var i Fjendemagt, deels som erobret, deels som pantsat, har havt en stabelig Virkning paa Byens Velstand og Udvikling i det 14de Aarhundrede, er utvivlsomt. Dertil kom ikke blot de svære Skatter — f. Ex. i 1339, 1349, 1350, 1353 — som Kongen paa Grund af Forholdene var nødt til at paalægge; men gjentagen og forfærdelig Pest, der hjemførte Horsens, ligesom Egnen der omkring. — Foruden Graabrødre-Kloster omtales nu ogsaa et St. Hans Kloster i Byen, saaledes i 1390 (see Pag. 117), dog har det sikkert allerede tidligere været til der. Sagens har Byen allerede da havt sin St. Jørgens Gaard som Hospital for de Spedalske, da denne Sygdom havde udbredt sig stærkt over Landet i dette Aarhundrede; muligens var ogsaa Hellig-Mands-Huset allerede den Gang til. Uvidet ud over sine gamle Grændser er Byen neppe bleven i 14de Aarhundrede, dertil vare Tiderne og Forholdene for uheldige; derimod har vel nok Borgerne her, som andetsteds i Landet paa den Tid, begyndt at slutte sig sammen i Gilder og saaledes bundet i Kraft ved Sammenholdet. Krigene og de tydske Hansfestæder havde vel bragt Stæderne til at synke i Velmagt; men enkelte Regenter, saaledes Dronning Margrethe i Aarhundredets Slutning, gjorde Sit til atter at hæve Kjøbstæderne.

Hvad nu Horsens i det 15de Aarhundrede angaaer, da har den selvfølgeligen maattet bøde sin Deel af den Trængsel, hvorunder Landet kom til at lide strax i Begyndelsen af Aarhundredet. I 1405 hjemførtes nemlig Landet først af en langvarig Tørke, saa af en saa vedholdende Regn i Høstens Tid, at — som der fortælles — Folkene mange Steder maatte roe omkring paa Markerne og afklippe Aene; derpaa kom Hunger og Dyrtd, og saa en forfærdelig Pest⁸⁴⁵⁾. I 1409⁸⁴⁶⁾ forlehnedes Horsens tilligemed Bygholm og Lehnet til Mogens

⁸⁴⁵⁾ A. Sv. D. R. Kr., Pag. 629 — R. D. Mag., Pag. 52.

⁸⁴⁶⁾ eller 1406 — sfr. D. Nielsen „Bidrag til Oplysning om Eghedsindbeflinger“.

Munk. Han døde 1410⁸⁴⁷⁾ og i den Anledning var Dronning Margrethe to Gange paa Bygholm; maaske var det ved denne Leilighed at Lehn — og vel saa Horsens med — blev pantsat til Biscpen i Aarhus Bo Magnussen, hvis Frænde Peder Trugilsen 1420 nævnes som Høvedsmand paa Bygholm. Da Viborg Landsting i 1421 skulde afgive en Kjendelse om, at Gottorp hørte til Sønderjylland, samt at Sønderjylland altid havde været en Deel af den danske Stat med dansk Lov og dansk Sprog, og at det ikke havde været tilbøeligt Vasallerne som arveligt Fanelehn efter jydsk Lehnret, men kun paa Livstid — vare ogsaa Borgemeester og Raad fra Horsens, ligesom fra flere jydsk Byer, med til at bevidne dette⁸⁴⁸⁾. I 1432 var Kong Erik af Pommern i Horsens og sluttede der den 22de Aug. i Graabrødre Kloster en Vaabensstilstand med de hollsteenske Grever og Hansfestæderne paa 5 Aar⁸⁴⁹⁾. Under sin Nærværelse i Horsens 1442 udstedte Kong Christoffer af Baiern et aabent Brev — paa Pergament og under sit Egl. Segl — hvorved han bitterliggjorde, at han havde „taghit oc vntfangit wore ælscheliche Burghemestere⁸⁵⁰⁾ Radhmen Burgere oc ganke menighet Som bygge oc boe i wor Kjøpstadh Horsens oc alle theres thicænere hion oc goy vdi wor konungelige wære, ffridh hæye oc bescherminge“, hvorhos han ogsaa gav dem en Deel Privilegier (see senere)⁸⁵¹⁾. Der holdtes en Rigsdag i Horsens i 1453⁸⁵²⁾. I 1459 har Kong Christian den 1ste været i Byen; thi han udstedte et Kongebrev derfra det Aar⁸⁵³⁾. Han har vel holdt Retterthing der, og maaske var det just ved den Leilighed, at Biskop Jens af Aarhus maatte møde i Horsens som indstevnet for Kongen dertil, fordi han trods Kongens Forbud mod at lade „Fetaille-

⁸⁴⁷⁾ Gen Arch 1, 2.   ⁸⁴⁸⁾ Moltke's Hist. Arb. 2, 97.

⁸⁴⁹⁾ Reg 406, 7. — A. Sv. 764

⁸⁵⁰⁾ Byen havde altsaa mere end een Borgemeester.

⁸⁵¹⁾ Original-Doc. Rbh-Arch.   ⁸⁵²⁾ Beders Orion 2, 11.

⁸⁵³⁾ Reg. 463.

skibe seile ud fra nogen Havn i Riget — kundgjort af Marsken Claus Rønnow i Horsens — dog havde ladet et Skib seile ud af Aarhus Havn. Han fik vel Lov til raadslaae med sit Capitel; men dømtes saa af Rigsraadet til at afstaae igjen til Kongen Aarhus Bn, som havde været pantfat til ham⁸⁵⁴). Atter 1477 var Kong Christian i Horsens, thi derfra udstedte han d. A. Brev om Fiskeri i Kals Biig (Reg. 518) og St. Dorotheæ Dag s. A. et Brev til Borgemeister og Raad i Aarhus om Behyggelse af Grunde langs Aaen. Kong Hans var ofte i Horsens, saaledes udstedte han og Rigets Raad en Dom fra Korsbrødregaarden der i 1488 den 15de November om, at de Præster og Kanniker, som kjøbte eller toge i Pant Bønbergaarde, skulde skatte og skylde til Bhen og Kronen saaledes, som de havde gjort, der solgte eller pantfattede dem⁸⁵⁵). Næste Aar holdt han Herredag i samme Kloster⁸⁵⁶), i 1492 holdt han Retterthing i Horsens, men denne Gang i Graabrødre Kloster⁸⁵⁷) og i 1496 var han atter i Bhen og udstedte derfra et Lehnsbrev for Erik Ottesen Rosenkrands⁸⁵⁸). At Horsens i det 15de Aarhundrede tiltog i Værdning og Velvære, kan næppe være tvivlsomt; Kongerne toge sig jo nu meget af Kjøbstædernes Opkomst og deres Handels Fremme, særligen var dette Tilfældet allerede i første Halvdeel af Aarhundredet med Erik af Pommern og Christoffer af Baiern. Sidstnævnte skænkede Bhen i det af ham udstedte Privilegium for den 1442 — hvori han tog Bhens og alle dens Indbyggere under sin Beskærmelse — Toldfrihed overalt, hvor de kom hen i Riget, for at kjøbe og sælge, undtagen ved Skaane Marked „oc andre wore ffischelenæ om høsten“ — de skulde have „besætning for widerligh geld sive at hvo som laglighlige her besætter noget oc dyrghes at have ouerhørigh burt, tha scule the haue macht

⁸⁵⁴) Dipl. Chr. 1, p. 111.

⁸⁵⁵) Hüb. Act 1, 64.

⁸⁵⁶) N. Orion 2, 1, 16.

⁸⁵⁷) Attl. 4, 131.

⁸⁵⁸) Etvedg. Hist. 1, 55.

at fuldfølghe hannem oppa theses bything" — naar Nogen forbrød sig mod Byfreden, skulde han bøde lige saa meget til Byen, som til Kongen — hvo, som sluttede ulovligt Kjøb, skulde bøde 3 Mark, Halvdelen til Kongen og Halvdelen til Byen. — Ingen maatte kjøbe eller besidde Kongens og Kronens Skattegods i Byen, uden de, som erlagde Skat og kongelig Tynge, ligesom Borgerne, med mindre Kongen særligen benaadede Nogen dermed. — Ingen maatte kjøbe eller sælge i nogen ulovlig Haven i Nærheden af Horsens under Straf af det kjøbte eller solgte Godses Fortabelse, — ligeledes forundte Kongen dem „ffrii marck, Schow, ffægang oc ffischerii vdi salt watn som the thet aff arelt hauer haftt oc unt.“ — Hvo som med Nette „fordelt wordher oc fritløs giort i forn. wor Kjøpstædh, oc sidhen fritløs Kyndes oppo wiburghs landzthing“, han skulde være fredløs over hele Riget. — Ingen maatte blive Borger i Byen, som havde anden „husbonde æn off eller forfvar“, med mindre Nogen blev det af Kongens særlige Naade; hvo handlede derimod, skulde „scatte som burgher oc købe som gest.“ — Borgemestre og Raadmænd skulde have fuld Magt til at „regere alle æmbede i forn. kjøpstædh æffter schellighet, som the wele wære bekende fore off.“ — Ingen maatte gaae eller ride med spændt Armbrøst i Byen enten Dag eller Nat; drifste Nogen sig til at gjøre det og fik Skade derved, skulde han „beholde stadhen wøtten“, — alle Kjøbmandsvarer skulde veies saaledes, som der veiedes i Stæderne; forbrød Nogen sig derimod, saa skulde Sælger og Kjøber hver bøde 3 Mark, Halvdelen til Kongen og Halvdelen til Byen. — Borgernes Byfred skulde være og udstrække sig fra „wor kjøpstædh Horsens by paa then østre sidhe frae byen oc swo till wolenes oc thet frie haffn, paa then søndre sidhe till een strøm hether little wathle til mitstrøme og swo till portebro oc knaggis bære, oc then westre sidhe intill essebalighe hole, paa then nærre sidhe intill nunne sigh som areld sidhen hauer wæret“⁸⁵⁹). Slutte-

⁸⁵⁹) ifv. p. 284.

ligen forbeholdt Kongen sig isøvrigt at forbedre og forandre Privilegierne, efterfom det tykkedes ham nyttigst. — 10 Aar efter, altsaa 1452, stadfæstede Kong Christian den 1ste Øyens Privilegier; og samme Aar ditterliggjorde han i Brev fra Kolbing Slot, at han — for de store Tjenesters Skyld, som Borgerne i Horsens havde gjort ham og Riget „oc her efter trolighe gøre uille“, samt for at denne Kjøbstad maatte blive forbedret og bestaaende — nu forundte og tillod de „beshedne“ Borgere at pløie og faae deres Øymark og bruge den til al den Nytte de vilde. Endvidere befalede han, at Bønder eller Almue, som havde Huus og Jord i Kjøbstaden i Pant eller tilkjøbt, men ikke selv boede i Øyen, skulde erlægge Skat og gjøre Udbud deraf i Lighed med Borgerne; med mindre der i Husene boede Borgere, som allerede gjorde Fyldest for Skat og Kongens Tjeneste. Fremdeles erklærede han, at Ingen havde Magt og Myndighed til at „diele“ de Horsens Borgere til „nogher toghe med at være anderstedhe end vdi forn. wor kjøpstedh“⁸⁶⁰). Da Byfogden i Holstebro, trods Horsens Øyes Privilegier vilde kræve Told af dens Borgere, fik Borgemeister Mogens Ness i 1454 Kongens særlige Stadfæstelse paa, at Øyens Borgere i Henhold til dette Privilegium, maatte have Toldfrihed overalt i Riget. Samme Aar viste Kongen ogsaa, at det var hans Alvor at befærme Øyens Borgere selv mod Adelsens Overgreb. Nogle „fattige“ Kjøbmænd i Horsens klagede nemlig til ham over Niels Erikfen Gyldestjerne og særligen over hans Frue i Anledning af, at disse have frataget dem noget (Strandings) Gods, de selv havde bjerget, og at Gyldestjernes Huusfrue paastod Ret dertil ifølge Breve fra Konger i Danmark og Rigerne Raad. Kongen tilskrev Gyldestjerne, at han nødig vilde troe det; han hød imidlertid, at der strax skulde gives Klagerne tilbage, hvad de selv havde bjerget af deres Gods og befalede derfor Borgemestrene i Horsens at følge med Kjøbmændene til Gyldestjerne og passe

⁸⁶⁰) Doc. Rbh A.

paa, at det gif til med Ret og Skjel paa begge Sider. De „Breve og Beviiisninger“, Gyldestjernes Huusfrue puffede paa at have, bød han, at hun skulde fremlægge, „for at Vi maa vide at rette Os derefter ⁸⁶¹). I 1485 stadfæstede Kong Hans Byens Privilegier saaledes, som de vare den givne af hans Fader og andre „wore forfædre framsarne konninge i Danmark“; hvorhos han tillige gav Horsens Borgere det Privilegium, at de ved Indstevninger skulde stævnes i Byen og deri nyde samme Ret og Frihed, som Borgerne i Viborg havde; samt at de maatte have Magt til at sætte Sandemænd der i Byen ⁸⁶²).

Horsens, der jevnlig i Kongebrevene ansøres som „Vor By“ eller „Kongens og Kronens Rjshstad“, pantsattes og bortforlehnedes deels ene, deels sammen med Bygholm og dertil hørende Herreder; 1409 (eller 1406) fik saaledes Mogens Munk det, 1420 havde Aarhus Bisp Lehnet og maaskee tillige Byen i Pant. Henrik Knudsen Gyldestjerne til Restrup — gift med Mogens Munks Datter Anna — fik Horsens i Pant i Decbr. 1442 for 1000 Gylde, og 1451 ^{2/5} pantsatte Kong Christian den 1ste desuden Bygholm med alt Kronens Gods i de 4 omkring Horsens liggende Herreder til ham og hans Frue paa deres Livstid frit for al Tjeneste og Rgl. Tynge; det var som Pant for 1333 rhinske Gylde, han havde laant Kongen; i 1456 forhøiedes Pantet i Byen med Bygholm og Godsset med 2000 Mark lybsk for hans Enke ⁸⁶³). I Januar 1463 fik Sønnen Knud Henriksen Tilladelse til paa Kronens Vegne at indløse Horsens med Bygholm og det øvrige Pant til sig fra alle Medarvingerne. Naar denne Indløsning var flect, vilde Kongen pantsætte ham det Hele uafløst i 10 Aar og forhøie Pantet med 800 rhinske Gylde, hvormed han havde forstrakt Kongen, Indløsningen skulde faa fkee,

⁸⁶¹) Suhms N. D. Smf. 3, 338. — Wolbechs Uddrag af danske Diplomer, Hist. Tidst. 5, 1.

⁸⁶²) Doc. Rbh. A. ⁸⁶³) Dipl. Chr. 1.

lovede Kongen „for wore oc righens eighne penninge til wort fadhbur.“ Efter Anud Henriksen Gylbenstjernes Død 1467 overgik Pantelehnet til hans Enke Fru Hilleborg Skinkel og senere til Sønnen Hr. Henrik Knudsen Gylbenstjerne.

Med Hensyn til Byens indre Forhold kan bemærkes, at flere Dokumenter udvise, at oftere udenbyes Boende og Stiftelser andetsteds havde Eiendomme i Kjøbstaden. Marsk Palne Jonsen havde saaledes Eiendomme der; thi 1403 udlagde hans Søn Jesse Palmesøn alt Faderens „Gode i Horsens“ til Hr. Niels Mandrup⁸⁶⁴). At Mariager Kloster i sidste Halvdeel af Aarhundredet har faaet Eiendomme i Horsens, sees af Documenter, som anføres i gl. d. Mag.⁸⁶⁵); saaledes skjødede Niels Jepsen til bem. Klo:er i 1460 en Gaard paa Nørregade i Horsens, i 1451 tilskjødede Jes Aftildsen samme Kloster et Stykke Jord paa samme Gade, i 1464 gav Mikkel Nielsen Klostret Skjøde paa en Bygning, der var sat paa Klostrets Jord paa Nørregade og i 1474 gaves der Thingsvidne paa, at Kaye Staffensdatter havde tilskjødet Klostret 1 Gaard paa samme Gade. Foruden disse vare mange andre Eiendomme i Byen komne i Pant eller Cie til udenbyes Folk, og, at saadanne gjerne vilde unddrage sig fra at svare Skat og Udbud i Lighed med Borgerne, sees af R. Christian den 1stes Brev 1452, der forbyder dem Sligt. „Naar samme Konge i Skrivelse fra Kjøbenhavn 1475 forbyder „Embismændene“ i Horsens at bruge Kjøbmandsflab eller „anden Handtiering“ og, at holde „Ulfvall“⁸⁶⁶); var det vel et Forbud, der gjaldt Haandværkerne og tydede paa Splittelsen allerede ved Laug og Gilder og dermed følgende Fristelser til Overgreb. Hvad Handelens Tilstand angik i 15de Aarhundrede, maatte Horsens selvfølgeligen dele Skjæbne med Rigets andre Kjøbstæder, de lede alle ved Hansetædernes store Handelsprivilegier. Selv ifølge Handelsforordningen 1475 maatte

⁸⁶⁴) Reg. Dipl. 362. — R. Orion 1, 292.

⁸⁶⁵) 6, 86 osv. ⁸⁶⁶) Doc. Rbh. A.

saaledes en Borger i Horsens nok fragte sit Skib til Thydfere, men ikke selv affende Gods eller Kjøbmandsvarer med det til Thydfland; hvorimod Thydfere godt maatte seile med deres Varer til Danmark. Bedre blev det først, da Kong Hans i Slutningen af Aarhundredet gav baade Englændere og Hol- lændere, Skotter og Franske lignende Begunstigelser med Hen- slyn til Handelen, som Hansfestæderne havde, og nu begyndte ogsaa danske Kjøbmænds selvstændige Virksomhed at hæve sig — Horsens har sikkert ikke staaet tilbage i denne Henseende. Byen synes at have havt to Borgemestre ⁸⁶⁷), men hvor stort Raadmandenes Antal var, vides ikke; sagtens var det ligesom senere. Blandt Borgemestrene var der et Par — Mogens Keff og Knud Orm (Worm) — hvis Efternavne synes at tyde paa, at bekendtere Slægter havde Hjem i Horsens; og en tredje, Oluf Nielsen, blev Stamsfader til en anseet Slægt i Byen — Raadmand Oluf Oluffen, Byfoged Niels Oluffen, Borgemestrene Jørgen Oluffen og Oluf Jørgensen, hvilken Sidstnævntes Datter, Inger, blev gift med Willum Worm, Borgemester i Aarhus, og saaledes Moder til Dr. Oluf Worm den Ældre osv. Et ret karakteristisk Træk af Datidens Forhold kan erindres. „Løber Syssel Bything“ synes i Slut- ningen af Aarhundredet at være bleven holdt i Horsens. Paa et saadant den 4de April 1492 udstedtes et Thingsvidne, at Vidnerne Dagen forud paa Horsens Bything havde seet, at Nis Hollemisen tog paa Jøp Sture som sin Thy; men, da Folk trængte ham bort fra denne, spurgte Slotsfogden paa Bygholm, Jes Ulf, Borgemester Jøp Strømersen, om han dog ikke vilde hjælpe ham saa meget, som Ret var. Da sagde Borgemesteren: „Han skal ikke faae her anden Ret idag;“ tog ham saa bort fra ham med Magt og havde meget Folk med sig med deres Vaaben og Bærge, og fulgte ham i Klosteret fra Retten; og Jøp Ulf blev usødt og trængt fra Thinget, saa han maatte tigge sit Liv for vor Herres Døds Skyld og sagde,

⁸⁶⁷) cfr. Kongebrevene 1412 og 1454.

at han vilde sige, hvad de vilde have; sagde og bad dem selv holde Thinget og gjøre, hvorledes de vilde have det. Dørligeste (vidne) ogsaa „den fattige Mand, som aakærende var trængt fra sin Ret.“ Ogsaa de fornævnte 24 Mænd (Bidnerne) bevidnede, at dem fuldtvitterligt var i Sandhed, at, „havde Jep Uf ikke snart undkommet, da var han bleven slagen ihjel og saa mange, som vare med ham“ ⁸⁶⁸). Herved Slutningen af Aarhundredet er Horsens vistnok bleven hjem søgt af en af de mange Plibebrande, der oftere i ældre Dage anrettede stor Udelæggelse i Byen; vist er det i hvert Fald, at Graabrødre Klofret den Gang brændte, i det Mindste tildeels (see p. 110).

Det var stærke Bevægelser, baade paa det politiske og paa det religiøse Omraade, det 16de Aarhundrede bragte over Landet; Krige, indre Uroligheder, Norges og Sverriges Kamp for at løsrive sig fra Foreningen med Danmark, Reformationen, Oprør m. m. — og selvsølgelig maatte ogsaa Horsens paa forskjellig Viis berøres deraf. Der kom saaledes hyppige Udbud og forøgede Skattebyrder. I en Række Aar stod Byen ansat til at stille 80 Mand, saaledes 1508 (medens Randers kun stod for 60 og Viborg for 40); i 1505 udskreves 60 Mand fra Horsens, for at følge K. Hans til Calmar ⁸⁶⁹); i 1517 ligeledes ifølge Rigsraadets Bevilling en stor Udskrivning af Folk til Krigen mod Sverrig osv.; til Søtjenesten ligeledes baade Skibe og mange Folk (see p. 313 o. flg.). Det manglede heller ikke paa store Skatteudskrivninger, saaledes svarede Horsens i 1518 og i 1520 en Afgift af 400 Lod Sølv, i 1536 endog 2500 Lod Sølv og desuden St. Hans Klofret 500 Lod Sølv ⁸⁷⁰) og maatte desuden føre 12 Læster Öl og 2 Læster Meel, bagt i Brød til Middelfart, for at sælge det til Kongens Krigsfolk; Hø, Havre og forskjellige Fødevarer skulde

⁸⁶⁸) D. Nielsen: „Bidrag til Oplysningen om Systsinddelingen i Danmark“, p. 61. ⁸⁶⁹) D. M. 4 R. 2 B.

⁸⁷⁰) Jacobsen, „Skattevæsenet“, p. 143, eller 1535. — Sejhers „Danmark“ p. 800.

de ligeledes indkjøbe, for igjen at udsælge til Krigsfolkene; i 1558 og nogle flere Aar maatte Byen betale 1200 Rd. i Skat eller „Overskat“⁸⁷¹) osv. (see p. 312.). 3 Anledning af den nordiske Syvaarskrig maatte Horsens i 1566 give 6 Skpd. Kobber og udrede i Skat 600 Dl. Sølv og 600 Dl. i Mønt; i 1567 give en Madstat af 150 Sider Flæst, $\frac{1}{2}$ Læst Drekjød, $\frac{1}{2}$ Læst Faarekjød, 4 Td. Smør, 8 Læster Öl, 8 Læster Brød og $\frac{1}{2}$ Læst Veddike, samt levere en Deel Mandskab til Flaaden; i 1568 en Skat af 1000 Dl., i 1569 en Skat af 600 Dl. og i 1870 atter 1000 Dl. (N. Regl. Sml. fol. 513). Den 9de Febr. 1523 var Kong Christian den 2den i Horsens. Det var blevet aftalt i Særsløv, at der i 3 Uger skulde være en Stilstand mellem Kongen og de misfornøiede jydskke Rigsraader, og under denne skulde Kongen have det nævnte Møde med disse, for muligen dog at komme til Forlig med dem. Om Mandagen skulde Mødet være, og Kongen begav sig derfor Løverdagen forud fra Fyen over til Jylland og tog Ophold i Beile. Han havde kun omtrent 100 væbuede Mænd med sig som Vagt. De jydskke Rigsraader — dog kun de 4 Bisper samt Tyge Krabbe og Predbjørn Pødebust — ankom til Horsens Søndag Eftermiddag ledsagede af 3 til 400 Beværnede. Den største Mistro herskede paa begge Sider. De jydskke Raader forlangte endnu en Gang at forhandle med Kongens Befuldmægtigede, inden Mødet med ham selv. Leidebrevene vare bleve udveglede den 7de Febr., men Kongen var ikke tilfreds med det Leidebrev, han havde faaet, og forlangte et andet og mere betryggende. Ved Mogens Gjæ og en af sine Secretairer havde Kongen ladet optage til Opholdstæd for sig og Følge den Gade i Horsens, som laa ved St. Hans Kloster; og havde foranstaltet dette, for at forebygge Sammenstød mellem sine og Rigsraadernes Folk. Men, da disse ankom til Byen, toge de just Ophold i den Gade, som Kongen havde bestemt for sig og sine Mænd. Allerede det store væb-

⁸⁷¹) Doc. Rbh. A.

ne de Følge, de misfornøiede Rigsraader havde med, vakte Betænkelighed og Uro hos Kongen; og dertil kom, at hans Secretair Peder Villadsen, der var sendt forud til Horsens, for at undersøge Forholdene, fik at vide, at Peder Lyffe laa paa Veien fra Aarhus til Horsens med en Hov væbnede Bønder og Kjøbstadmænd; det saae ud, som om man havde et Overfald i Sinde, og Udsigten til et heldigt Udfald af Mødet var kun ringe. Om Mandagen skulde Kongens Befuldmægtigede — Bisp Ove Bilde, Bisp Niels Clausen, Mogens Gjøse, Knud Henriksen Gyldestjerne og Oluf Nielsen Rosenkrands — først underhandle med de jydskke Raader. Efter at have hørt Gudstjenesten mødtes de Kl. 7 om Morgenen og bleve sammen til Kl. 12 om Middagen, uden at komme til nogen Enighed. De skiltes nu ad, for at holde Middag, og aftalte, at de strax efter endt Maaltid igjen vilde mødes og fortsætte Forhandlingerne; men, saa snart de jydskke Raader havde endt deres Maaltid, slege de strax til Hest og rede bort med deres Følge; de troede nemlig, eller foregave at troe, at Kongen var i Fremrykning med hele sin Krigsmagt, for at overfalde dem. Kongen gjorde vel endnu et Forsøg paa at klynke Underhandling med dem, men forgjæves; han opgav alt Haab og vendte tilbage til Thyen; en Maaned efter blev Hertug Frederik hyldet til Konge paa Viborg Landsting, og den 13de April flygtede Christian den 2den til Nederlandene ⁸⁷².)

Kort efter at Hertug Frederik var hyldet, foresaldt et tumultuarisk Optrin i Horsens, der let kunde have faaet sørgelige Følger for selve Thyen. Nogle fynske Adelsmænd vare nemlig komne over til Jylland for, efter Opfordring af Kong Christian den 2den, hos Hertug Frederik at udvirke en Vaabenstilstand for Thyens Vedkommende, saa længe Feiden mellem ham og Kong Christian vedvarede. Da de kom, var Hertug Frederik allerede reist til Gottorp; de henvendte sig nu til hans Søn, Hertug Christian, hvem de traf i Horsens, men som

⁸⁷² Allen. „de 3 nord. Rigers Hist. 3, 253.

iøvrigt kun vilde indrømme en Frist til 19de April. Medens disse Adelsmænd vare hos ham, skete der et Opløb blandt hans egne Tropper, fordi han manglede Penge at betale dem Lønningen med; de stormede gennem Horsens Gader, bandende og under Raabet: „Penge! Penge!“ saa han maatte skrive til Faderen og forlange Penge strax, ellers var der blevet fuldstændig Viltteri ⁸⁷³). I August 1534 var der strømmet Mange sammen til Horsens, men det var denne Gang til en fredelig Feste; Kong Christian den 3die blev nemlig hylbet af Byder og Fyenboer den 18de Aug. paa en aaben Plads ved Byen ⁸⁷⁴); „Horskens“ kaldes den nu i Forsikringsbrevet ⁸⁷⁵). Næste Aar samlede atter Mange i Horsens, men nu var der en krigerisk Anledning dertil; den saakaldte Grevefeide var begyndt, Fjendens Anfører Grev Christopher af Oldenburg truede med Indfald i Jylland, og Kongen befalede derfor Bisper og Abbeder, Rigsraader og øvrige Adels i Jylland at møde i Horsens med deres Svende Søndagen efter Trefoldighedsfeste, og blive der indtil nærmere Ordre indløb; og 1ste Pintsedag udstedte han derpaa særligt Paalæg til Rigsraaderne og den øvrige Adels at indfinde sig 14 Dage efter i Byen med alle dem af deres Svende, der endnu ikke vare sendte over til Fyen ⁸⁷⁶).

Ogsaa i den senere Deel af sit Liv opholdt Kong Hans sig flere Gange i Horsens. Det var saaledes fra „Horsens“ („vor Købsted“) at han ²⁴ 1503 tilskrev Borgemeester og Raad i Aarhus angaaende det „Hellig Kors Kapel“, de havde bygget paa Kronens og Byens Fjord udenfor denne; de fik Tilladelse til selv at „raade og regere det“, men skulde holde Gudstjeneste deri; „fattigh folk till Hjælp oc trøst“, og skulde vedligeholde det ⁸⁷⁷). Da Horsens Borgemeestre og Raad

⁸⁷³) Allen. de 3 n. R. Sif. 3, 395.

⁸⁷⁴) Reg. 877; Krag: Chr. d. 3dies Sif. 2, 82.

⁸⁷⁵) Marsber. f. Geh. A. 2, 82.

⁸⁷⁶) Secher „Danmark i ældre og nyere Tid“ p. 801. ⁸⁷⁷) Reg. 587.

under Kongens Dphold i Byen klagede over, at Kjøbmænd fra Ribe og andre Kjøbstæder i Riget kjøbsloge med „Vønder og Almue“ i Omegnen af Horsens til stor Glæde for Byens Borgere; gav han Byen det Privilegium, at ingen fremmede Kjøbmænd, hvor de end hørte hjemme, maatte handle med „Vønder og Almue“ i en Omdreds af 2 Miles Afstand fra Horsens; hvo der forbrød sig derimod, skulde tiltales og dømmes ved Horsens Bything. Ligeledes bevilgede han, at der herefter i Horsens Kjøbstad skulde være „eth Reth vmgangendes sandemænds tingh hverit aar“; Sandemændene skulde beskiffes af Borgemestre og Raad, og Ingen skulde fritages for Bestillingen uden Borgemestre og Raadmand, og de, hvem Kongen ellers særligt fritog derfor ⁸⁷⁸). I 1505 var Kong Hans atter i Horsens og udstedte derfra en Befaling om øde Gaardes Opbyggelse i Randers ⁸⁷⁹). De følgende Konger gjæstede ogsaa oftere Horsens; saaledes var K. Frederik den 1ste der den 10de og 11te Novbr. 1526; Kong Christian den 3die var der 1536 og da i St. Hans Kloster; ligeledes i 1542, da han skjænkede Byen Vooby Mark; i 1546 reiste han fra Rolding over Horsens til Skanderborg osv. — Byens Privilegier bleve stadfæstede af Kong Frederik den 1ste 1531, af Kong Christian den 3die 1540, af Kong Frederik den 2den $1\frac{1}{2}$ 1560, af Kong Christian den 4de 1597.

Horsens blev i dette Aarhundrede ved at staae i Forbindelse med Bygholm og dertil hørende Herreder deels som Pantelehn, deels som almindeligt Lehn. Hr. Henrik Knudsen Gyldenstjerne havde By, Slot og Herrederne som Pantelehn indtil sin Død 1517, hvorefter hans Enke Karen Bille beholdt det i en Række af Aar; Sønnen, Hr. Mogens Gyldenstjerne, fik rigtigt nok i 1530 Egl. Tilladelse til at indløse det til sig, men har sagtens ikke kunnet komme overeens derom med sine Sødsfænde; thi han fik det aldrig, Moderen beholdt det saa og havde det endnu 1536 dog nu i Forening med Sønnen, Otto

⁸⁷⁸) Doc. Rbh. A.   ⁸⁷⁹) Reg. 594.

Gyldenstjerne. Denne beholdt det indtil sin Død 1551. Nu kom Horsens med Byghholm og det Øvrige som Pantelehn til Holger Ottesen Rosenkrands til Boller — Rigsraad, Marss og Statholder i Nørrejylland — der havde faaet kyl. Tilbællse til at indløse det fra Otto Gyldenstjernes Arvinger. Ved Holger Rosenkrands's Død, 1575, maaflte endog noget før, har Kongen vift indløst Lehnct, og Horsens er faa kommet directe igjen under Kongen og Kronen. Paa en Lifle, dat. 1³ 1576, nævnes Claus Glambæd som Lehnsmænd for Byghholm og Horsens ⁸⁸⁰); senere nævnes Bjørn Kaas som Lehnsmænd og efter hans Død, 1581, Niels Skram til Urup. I 1582 fik den lærde, men ulykkelige Erik Griffen Lange til Engelsholm, Byghholm som Lehn og faa tillige Horsens „i Forsvar“. Det var ham, hvis Navn stod paa den gamle Latinskoles Muur ⁸⁸¹), og som antages at have repareret eller ombygget heelt eller iildæls den ældste Latinskolebygning i det i Indskriften angivne Aar. I Slutningen af 1591 eller Begyndelsen af 1592 flygtede han ud af Landet, for at frie sig fra sine mange Creditorer; stævnedes gjentagne Gange for Rigsraadet, men mødte ikke, og ved Rigsraadsdom 1569 $\frac{1}{2}$ fradømtes han Lehnct. I 1584 var isøvrigt Knud Brahe Befalingsmand paa Byghholm; og holdt som saadan Bryllup i Horsens med Fru Margrethe Lange, Erik Langes Søster og Enke efter Jens Kaas, en lærd Dame. Under Svogerens Fraværelse i Udlandet havde han paataget sig at holde Tilshn med Lehnct, men blev 1596 Lehnsmænd paa Aarhusgaard og Stiftsbefalingsmand i Aarhus Stift. Lehnsmændene beskilledes af Kongen til at have Kjøbstaden „i Forsvar“ og forpligtedes til at holde flittigt Tilshn med, at Borgemestre, Raadmænd og Byfogder stikkede sig tilbørligt i deres Bestillinger baade imod Borgerne og Andre, som søgte deres Ret der i Byen, deskligste stulde de holde Tilshn med Borgerne, hvorledes de stikkede sig

⁸⁸⁰) Hist. L. 5—1, 140, Anm. Familien Glambæd havde isøvrigt ogsaa senere Eiendomme i Horsens. ⁸⁸¹) „Erik Lange 1589.“

imod Borgemestre og Raad „paa det at Endrægtighed maatte være i Byen, og hver Mand, som haandterede der, maatte vederfares Lov, Skjel og Ret.“ Ligeledes paalaa det Lehnsmanden at have flittigt Tilsyn med, at der var saadanne Borgermestre, Raadmænd og Byfogder, som kunde „være Kongen og Byen nyttige og gavnlige; saa at hver Mand maatte vederfares Lov og Ret, og Kongens og Kronens Ret ikke forsmøttes“⁸⁸²). Om end derved nok i flere Maader skete nogen Indskrænkning i Byens Selvstyre — det lignende var jo ivoerigt Tilfældet andetsteds —, saa beholdt dog Borgemestre og Raad bethdelig Myndighed og Indflydelse med Hensyn til alle Byens indre Anliggender, særligt stor Magt over de endnu blomstrende Gilder og Haandværkslaug; ligesom ogsaa Byøvrigheden beholdt visse særlige Rettigheder og Begunstigelser for sig selv. Ivoerigt kom ogsaa endnu hyppigt kongelige Skrivelser og Befalinger direkte til Borgemester og Raad, uden at blive dem meddeelt gennem Lehnsmanden; f. Ex. Frederik den 2dens Brev, dat. Kronborg 3 1580 ang. 30 Bøsseskytter, som i nogen Tid skulde blive i Borgeleie i Horsens; dette — Originalen er i Rbh. A. — med det store kgl. Segl for, har Udskriften „Dh G. H. Borgemestere och Raadmenn wd i vor Rixpstad Horsens.“

Den Misstemning mellem de menige Borgere og Borgemestere og Raad, Allen omtaler⁸⁸³) skal have viist sig paa flere Steder i Landet i 16de Aarhundrede, er der ogsaa Spor af for Horsens Byes Vedkommende. Der var saaledes indløbet Klager til Kongen over, at Paaligningerne, naar der sendtes Kongebreve til Byen om Pengehjælp, ikke skete retfærdigt efter hveris Formue; Kongen befalede derfor 2¹ 1577 Borgemester og Raad i Horsens, at de skulde sørge for, at saadanne Lynger herefter bleve tagerede og lignede rigtigt, efter som Enhver havde Formue og Jord til og ikke „anse

⁸⁸²) cfr. Jacobsens „det danske Rixbistadvæsen i 16de Aarh.“ — Hift. T. 5—1, 139. ⁸⁸³) De 3 nord. Rigers Hift. 4, 101.

Bild, Venftab, Gunft eller Gave" ⁸⁸⁴). I 1539 klagede Beboerne i Horsens over, at Borgemeſter og Raad havde „indtaget og indhegnet dem ſelv til Nytte og menige Borgere til Skade“ nogen Jord af „Byens Fæſte og Alminding“; Mandrup Parsberg til Hageſholm, Embedsmand paa Standerborg Slot, og Chriſten Skeel til Fuſingø, Embedsmand paa Nakfær, fik ſaa under $\frac{2}{3}$ f. A. ſgl. Befaling til, at begive ſig til Horsens og underſøge Sagen og, derſom Klagen befandtſes rigtig, da befale Borgemeſter og Raad at udlægge den omhandlede Jord igjen til Alminding, ſom den havde været af Arilds Tid" ⁸⁸⁵).

En i mange Henſeender indgribende Virkning paa Forholde og Tilſtande i Horsens havde ſelvſølgelig Reformationen og den dermed følgende Bevægelse i Befolkningen. Det var en Ven og Kampfælle af Hans Tauſen, den begavede Peder Clauſen Storm med Tilnavnet Borgſmed, der ſaa dygtigt og nidkjært arbejdede ſom evangeliſt lutherſk Prædikant i Horsens, at Mange ogſaa der grebes af Sandheden; om ham ſamlede ſig ſnart en Menighed, der hurtigt voksede og fik Kraft. Her, ſom andetſteds, vendte Bevægelsen ſig ſnart imod Tiggermunkene, af hvilke i hvert Fald Graabrødrene havde et Kloſter i Byen. Allerede af Kong Hans havde Byen ſaaet en Dom paa, at Graabrødrene ſkulde gjenopbygge 4 Borgergaarde, ſom de havde ødelagt og lagt ind under deres Kloſter; et Paalæg, ſom de alligevel ikke opfyldte. I 1530, da Peder Borgſmed allerede havde virket nogen Tid i Byen, klagede Borgemeſter og Raad til Kong Frederik den 1ſte over, at Munkene havde fravendt Byen baade Gaarde og Jorder og lagt dem til Kloſtret, og i Brev 17 f. A. lovede Kongen Byen, at den maatte ſaae diſſe tilbage, ſaa ſnart Munkene vare ude af Kloſtret; ligesom han tillige bød diſſe, at det ſkulde være deres Pligt med Tiden at forlade det, hvorfor han forbød dem at ødelægge noget af det. Almiferne til Kloſtret hørte ſnart ganſte op; man vilde nemlig nu have Munkene bort ſnareſt

⁸⁸⁴) Doc. Rbh. A.   ⁸⁸⁵) Top. Sm. Geh. Horsens Nr. 9.

muligt; og, da disse nu, vel af Nød, begyndte trods hiint Forbud at nedbrøde Mure i Klofret og sælge Stenene; reiste Borgemeister Lars Jensen, en ivrig Lutheraner, og en anden Borger til Kongen med Klage derover; og fik faa Brev fra Kongen paa, at Horsens Borgere maatte tage til sig Klofret med Kirke og alt Tilhørende, benytte Kirken til en Sognkirke og de andre Klosterbygninger til Præstebolig, Stole og Hospital. Dermed var Sagen afgjort, Munkene maatte bort, Klofret blev Byens Eiendom, og Reformationen var med det Samme gennemført ogsaa i Horsens. Hvad de øvrige Klostre eller Stiftelser angik, da gif St. Hans Klofret over til at blive Kronens Eiendom; har Byen haft et Dominikanerkloster, hvilket synes meget tvivlsomt, da er det blevet nedbrudt, uden at noget nærmere vides derom; og Hellig Lands Huset og St. Jørgens Gaarden gif ikke længe efter over til at blive Byens Hospital. Foruden de aandelige Goder, Horsens, ligesom det øvrige Rige, vandt ved Reformationen, fik Byen unegteligen ogsaa materielle Fordele; saaledes Graabrødklofrets Eiendomme; ogsaa Spedalsø Jorderne kom til at høre til Byen m. m.

Ved Frigjørelsen fra de Baand, som Begunstigelsen af Hansfæstæderne havde lagt paa de danske Kjøbstæders Handel, var denne nu i bethdelig Opkomst; dette gjaldt selvfølgelig ogsaa for Horsens Byes Vedkommende, der desuden har særlig heldig Beliggenhed som Sø- og Handels-Stad. Hindringer mangede imidlertid ikke. Saaledes sees det af Kong Hans's fornævnte Brev 1503, at Kjøbmænd fra andre Byer skadede Byens egne Kjøbmænd ved at handle med Bønder og Almue i Omegnen; og Kongen forbød nu at saadant maatte stee indenfor en Afstand af 2⁸⁸⁶) Mile omkring Byen⁸⁸⁷). Og saa Adel og Geistlighed, kongelige og private Fogeder, Bønder, omløbende Haandværkere, Kræmmere og Prangere gjorde Ind-

886) For Aarhus Byes Vedkommende bestemte Kongen en Omtreds af 4 Mil om Byen, hvor fremmede Kjøbmænd ikke maatte handle med Bønder og Almue. 887) Doc. Rdh. A.

greb i Kjøbstadens Eneret til Handel og Haandværksdrift. Ved Frd. 1515 blev det dog forbudt Saadanne at opkjøbe Ørne, Heste, Smør osv., for at drive Kjøbmandskab dermed. Det forbydes isvrigt ved samme Leilighed Kjøbmændene i Nørre Jylland at lade nogen Sommerdrift af Kvæg drive til andre Steder end til Ribe og Kolding, og da kun 100 Ørne til hvert af de 3 store Kvæg-Markedet der; vare de 2 i Fælledskab om Driften, maatte de sende 150; og kun, hvis de ikke affattes der; maatte de drives videre til Elben⁸⁸⁸). At Borgere i Horsens ogsaa gave sig af med dette Slags Handel, sees af et Kongebrev 1511, hvorved „Ingeff Esbernsen burgmester i Horsens oc Oluff Nissen radmand ibidem“, fik Tilladelse til at udføre fra Horsens 600 Ørne, dog var der paa Grund af Fjendtlighederne med Vhbet betinget, at Driften skulde føres vestværts og ikke andet Steds, for at Ørnene, ikke skulde komme Vhbetterne eller andre Rigtets Fjender til Hænde⁸⁸⁹). I 1524 indskrænktes ved en almindelig Ordning af forskjellige Handelsforhold i de jydsk Kjøbstæder Bondens Frihed til at handle med Korn, Ol, Staldørne, Honning m. m.; men da Borgerne tillige havde klaget over, at Bonden skruede Priserne op paa Ved og Kul; svarede Regeringen, at Almuen ogsaa klagede over, at den maatte kjøbe sine Varer i Vhen for dyrt, idet den maatte give lige saa meget for dem i den nye gode Mynt⁸⁹⁰), som før i de daarlige Klippinge; Rigsraadet raadede derfor Borgerne til først at gjøre „stjellig Stikkelse“ paa de Varer, de solgte til Bonden, saa kunde man ogsaa bedre gjøre ret Stikkelse paa Ved og Andet, som førtes ind i Vhen⁸⁹¹). Oftere kommer Forbud mod Udførsel af Kvæg og Korn. Saaledes blev det ved Kongebrev 1546 til Horsens — ligesom til flere andre jydsk Byer — forbudt at udføre derfra Korn i Tidsrummet fra 20. Mai til Mortens

⁸⁸⁸) Allen de 3 nordiske R. Hft.   ⁸⁸⁹) D. W. 4 R., 2 B.

⁸⁹⁰) Det var blevet bestemt, at Mynten skulde være saa god, at 2 Mark dansk svarede til en rhinsk Gylben. (Allen D. 3 n. R. S. 2, 60.)

⁸⁹¹) Hft. Tidst. 4—5, 275.

Dag; kun, hvis der kom fremmede Skibe til Byen med Salt, og Skibsføreren ikke vilde modtage Andet end Korn i Stedet, maatte de give Korn for Salt; dog maatte Ingen købe mere Salt for Korn, end han vidste, at der var stor Trang til ⁸⁹²). I 1570 var der atter Forbud mod Korns Udførsel; men ved Kongebrev $\frac{2}{2}$ f. A. fik dog Borgmester Chr. Schønning [i Horsens Tilladelse til at udsføre 10 Læster Havre til Lydstland ⁸⁹³). I nogle Aar havde nogle Markeder, som tidligere holdtes i Nye, været henlagte til Horsens, men ved Kongebrev $\frac{1}{4}$ 1579 bleve de atter henlagte til Nye, da man havde erfaret, at det var til mere Gavn for Mange saaledes ⁸⁹⁴. —

Skomagerne i Horsens fik $\frac{2}{4}$ 1581 kgl. Bevilling paa at maatte drage om paa Markederne overalt i Riget med deres Varer, hvorimod det forbydes Landsby-Skomagerne at sælge Sko i Horsens ⁸⁹⁵). At Kongerne vilde ophjælpe Handelen i Horsens, viste sig ogsaa i 1595, da der klagedes til Regeringen over, at der drevs megen utilbørlig Handel af Bønderne ved Byen, saa at de næsten holdt Torv $\frac{1}{2}$ a 1 Miil derfra til stor Skade for Byen; dette blev nu strengt forbudt ved Kongebrev $\frac{1}{7}$ f. A. ⁸⁹⁶). — Hvad der i Byen handledes med i dette Aarh. er der ikke særlige Oplysninger om, heller ikke Omfanget af dens Indførsel og Udførsel. At der fra Horsens drevs Handel til Udlandet med Ovæg endog i betydelige Partier, er der allerede foran ved Kongebrevet 1511 gjort opmærksom paa. At Salt var en vigtig Indførselsvare, skjønnes af Kongebrevet 1545. En Selvfølge var det, at Klæde, Silketøj, Fløiel, fiint Værd o. dsl. indførtes fra Udlandet; medens Byen dog ikke manglede Bøvere (cfr. Myntstringslisterne 1556 og 1588) ⁸⁹⁷); ligesom jo ogsaa den huuslige Bindskibelighed i saa Henseende var betydelig. Vine og stærke udenlandske Ølsorter indførtes sikkerligen i Horsens, ligesom andetsteds i Landet,

⁸⁹²) Secher — „Danmark“ S. 801. ⁸⁹³) Doc. G. A.

⁸⁹⁴) N. Kgl. Sml. fol. Nr. 531 P. 820. ⁸⁹⁵) S. Sted S. 887.

⁸⁹⁶) N. Kgl. Sml. fol. Nr. 535 P. 220. ⁸⁹⁷) Geh. Arch.

paa den Tid, i stor Mængde, navnlig den. Til Indførelsen af udenlandske Ølsorter skulde der, til visse Tider i alt Fald, særlig Tilladelse, saaledes fik Borgemeister Anders Madsen i Horsens ved Brev 17 1578 (gl. Tilladelse til at kjøbe — vel altsaa ogsaa indføre i Byen — 3 Væster Rostoffer=Øl⁸⁹⁸). Udsalg af Vin og fremmed Øl i større Qvantiteter maatte drives af Kjøbmænd og Borgere, dog ikke af Haandværkerne, men Udskænkning og Forhandling i mindre Maal var forbeholdt Borgemestre og Raad som Eneret og flete i Raadstuekjælderen. Der gjordes Forskel paa Kjøbmænd og Kræmmere; de Sidstnævnte vare vel de mindre Handlende eller nok de, der folgte Klæde Alenvis og handlede med Kramvarer, maaske de samme, som ogsaa kaldtes „Overskærere“. Skjøndt der i Mynstringslisten for 1556 kun anføres 1 Mand som „Kjøbmand“ og i den for 1588 kun to Mænd; er det utvivlsomt, at der samtidigt var en heel Deel flere Kjøbmænd i Byen; i Almindelighed dreve Borgemestre og Raadmænd Handel. Hvad bemeldte Lister angaaer, er det iøvrigt ogsaa kun ved et meget lille Antal Mænd at Vedkommendes Livsstilling er tilføiet. Som „Kræmmere“ er der paa den ene Liste anført 2 og paa den anden 4, men selvfølgeligen har der ogsaa af dem været en heel Deel flere. —

Af Haandværkere eller, som de kaldtes „embedsmænd“ — Haandværket kaldtes „embed“, — var der de i den Tid sædvanlige, om der end nu, da ingen Borgerfæbsbøger eller Laugsprotokoller fra den Tid mere ere tilstede, ikke usiagtigt kan angives de forskjellige Haandværk eller Antallet af deres Medlemmer. Paa de 2 førstnævnte Mynstringslister er der anført en Deel og da flest paa Listen fra 1588, nemlig Bagere 3, Skræddere 11, Smede 7, Knivsmed 1, Kleinsmede 3, Smedere 5, „Lademager“ 1, Sværdfager 1, Gulbsmede 4, Tømmermænd 1, Hattemager 1, Kjedelsmed 1, Pottemagere 2, Bøsskemester (mager) 1, Bøvere 2, Grydestøber 1, Bundtmagere 2, Rande-

⁸⁹⁸) Nydste Tegn. Nr. 2, 79.

støber 1, Stkbsbygger 1, Skomager 1, Sadelmager 1, Glarmester 1, Murer 1 og Bødkere 2; desuden Bartffjærere 2. Paa Listen fra 1556 er opført en Deel af de samme Slags Haandværkere og desuden 1 „Røber“, hvorved vistnok menes „Brevdrager“⁸⁹⁹); ligeledes 1 Læstemager, 1 Skinder og 1 Saugmand. Men om begge Listerne gjælder det ovenfor Paapegede, at det kun er ved et meget lille Antal Mænd at Livsstillingen er tilføjiet; det er en Selvfølge, at Antallet af Haandværkerne ikke derfra kan bestemmes nøiagtigt. Der er slet ikke anført Malere og Slagtere; men i Sfr. 2° 1587 befalede Kong Frederik d. 2den, at Horsens By skulde sende ham den bedste Slagter i Byen, denne skulde møde paa Hald Slot til Jagten⁹⁰⁰); og i 1537 fik Borgemester og Raad i Horsens Befaling at sende til Kongen en Maler, der kjendte den Kunst at „indlægge Guld“, da han havde faaet at vide, at der fandtes en Saadan i Byen; ligesom Byen naturligviis ogsaa har havt flere end 1 Skomager i 1588. —

Mellem Rjæbmændsstanden og Haandværksstanden var der endnu en stor Adskillelse saavel i communal Stilling, som med Hensyn til Omgangsklædet; den førstnævnte Stand ansaaes for og behandlede som den fornemmere Borgerstand, den anden som den ringere; ingen Haandværker kunde blive Borgemester eller Raadmand, med mindre han opgav sit Haandværk, de og deres Gilder eller Laug vare underkastede nøje og myndigt Tilfyn af Byhøvrigheden; denne skulde saaledes paasee, at der var gode Haandværkere i Byen; fandtes noget Gilde eller andet Samfund (Laug) at være til Skade for Byen, kunde Fogeden med Borgemestre og Raad ophæve det osv. (cfr. Chr. 3. Reccesser). —

Hvor vidt Horsens Byes Rjæbmænd og Kræmmere den Gang havde et eget Gilde, er der ikke Oplysning om, men det er jo sandsynligt, at det var Tilfældet der ligesom i de andre

⁸⁹⁹) See P. 338 og cfr. B. Simonfen Odense Byes Hist. 2, 68.

⁹⁰⁰) Doc. Rbh. A.

Vher paa den Tid; og maaske forskriver „Papegøjestydnungen“
 der i Vhen sig fra et fordums Kjøbmandslaug „Papegøie
 Gildet“⁹⁰¹), ligesom i Aalborg, hvor et saadant fandtes alle-
 rede 1441⁹⁰²). I et gammelt Doc. (Rdh. Arch.) fra Be-
 gyndelsen af 17 Aarhundrede, nævnes endnu „gilddis gaar“,
 muligt det just var et saadant Gildes Gaard. Naar der i
 Skattebogen 1627 ogsaa nævnes „S. Giertruds Have“, tyder
 det vistnok ogsaa paa et fordums St.⁹⁰³) Giertruds Gilde.
 — Haandværkerne vare selvfølgerigen ogsaa her i Vhen deelte
 i Gilder og Laug, men desværre mangler der aldeles specielle
 Oplysninger derom fra den Tid. Kun dette skal mærkes, at
 man, ved for nogle Aar siden at rydde en Grund i Vhen, til-
 fældigt fandt blandt nogle gamle Jernsager et Signet, der
 viser en siddende Figur i geistlig Dragt med Bispe-Hue paa
 Hovedet, den højre Haand er oprakt velsignende, og i den
 venstre Haand holder han en Nøgle; det skal upaatvilelig
 forestille St. Peter, da Dmskriften er: „S. Convivii Sancti
 Petri Fabrorum Horsn.“ og viser altsaa, at det var Horsens
 Smedegildes Segl. Saavel Stiffet, som Formen af Bogsta-
 verne i Dmskriften tyder hen paa en Tid endogsaa ældre end
 det 16 Aarh. Smedelaugene har vel ogsaa været det — eller
 dog et af de — ældste Gilder og Laug i Horsens, en af
 Vhens Gader, kaldtes iøvrigt fra meget gammel Tid af
 „Smedegade“ — (see Pag. 13). — Hvad Vhens oeconomiske
 Forfatning i 16de Aarh. angaaer, da er der allerede paaapeget
 som en af Følgerne af det Aarhundredes Krige de svære Skatte-
 byrder og extraordinaire Hjælpesummer, samt gjentagne og be-

⁹⁰¹) Navnet „papegøien“ paa den gamle Fuglestydningsplads, der atter i
 nyeste Tid er tagen i Brug dertil, findes i hvert Fald allerede i en
 Skattebog fra 1627; og ligesaa i Datids Doc. Navnene „papegøie-
 stangh“ og Haven ved „papegøien.“ —

⁹⁰²) Allen de 3 nordiske Rigers Historie, 4. 134.

⁹⁰³) „Salig“ kan det ikke betyde, da det staaer anført accurat ligesaadant
 „S. Giertruds Have“ i en Skattebog 40 Aar derefter, cfr. „S.
 jørgens gaard“ — aabenbart ikke „Salig“ men „Sanct“. —

thdelige Udskrivninger af Mandskab og Krigsforbødenheder m. m.; en særlig Byrde var det ogsaa, naar Krigsfolk i de mellemliggende Fredstider lagdes i Borgeleie i Byen. Dette skete oftere (see Pag. 314) og gav ikke sjældent Anledning til Klager og Rivninger snart fra Borgernes Side og snart fra de i Borgeleie liggende Krigsfolks Side. Saaledes reistes der i 1587 Klage af de i Borgeleie lagte Bøsseshtytter over, at Horsens Borgere ikke vilde give dem forsvarelig Kost eller tilbørligt Vederlag derfor i Penge; Kong Frederik 2den maatte saa i Brev ⁹⁰⁴ f. A. til Borgemester og Raad give Borgerne Tilhold om i saa Henseende at rette sig efter de kgl. Befalinger; samt minde om, at det var Bøsseshtytterne og ikke Borgerne, der havde Valget mellem Kost eller Vederlag derfor i Penge ⁹⁰⁴). —

Henstand med Skattebetalingen eller endog Fritagelse for den, heelt eller tildeels, fik Byen nogle Gange; saaledes i 1540 paa Grund af en svær Ildbrand, der var overgaaet Byen; Kong Christian d. 3die gav dem nemlig Skattefrihed i 4 Aar; og af samme Grund skjænkede han Horsens i 1542 Kongens og Kronens Mark „Lobby Mark“ udenfor Byen mod en aarlig Afgift, for at Borgerne maatte komme til „theris rette næring och bierring“ igjen og, for at Byen maatte „Saa mæssigt thes bedre bliffue bygd och forbedrett igen“ ⁹⁰⁵). En senere stor Ildbrand i Byen gav Anledning til, at Kong Frederik d. 2den vel paalagde Borgerne at afflasse Straatagene og lægge Teglstene i Stedet; men for at lette Udgiftsbyrden derved, gav han dem ogsaa Skattefrihed i 2 Aar ⁹⁰⁶). I 1570 blev der ifølge et Kongebrev givet Horsens Skattehenstand ⁹⁰⁷). — Byens og Borgernes Kaar maa dog til sine Tider have været gode. I 1517 kunde saaledes Borgemestre, Raad og „menige Ridsmænd“ i Horsens laane Kongen 200 rhinske Gyl- den, hvorfor han udstedte Gjælds-brev til dem. I 1567 fik

⁹⁰⁴) Doc. Nbh. A.

⁹⁰⁵) Doc. Nbh. A.

⁹⁰⁶) N. kgl. Sml. 531 — Pag. 1086. ⁹⁰⁷) Rhyge „Peder Dye, 242.

Borgemeister Christoffer Skonning i Horsens kgl. Bevilling paa 2 af Kronens Gaarde i Burup og Virknæs, som han havde i Pant, at beholde dem uafløst i sin Livstid; og i 1573 fik han endvidere for Penge, han havde laant Kongen, Ølsted Kongetiende, og Vyen fik Kongetienden af Lundum og Gansted for Penge, den havde laant Kronen⁹⁰⁸). Om særligt store Formuer hos enkelte af Borgerne i den Tid er der ingen directe Oplysning; nogle Vink — foruden det ovenfor anførte om Christoffer Skonning — have dog maaste i de før omtalte 2 Mynstringslister. Befalingen i Kgl. Brev 1598 § 10 angaaende Borgernes Væbning i Horsens paa, at hver skulde have saadanne Vaaben, som de af deres hderste Formue kunde afstedkomme. Eignende Hensyn til Formuen har vel ogsaa skullet gjælde tidligere. Iøvrigt var det antaget i Skrivelsen, at af 100 Mand skulde de 60 være Ryttere, hver med sin Stormhue, 20 „lange spießes ubi dieris fulde Rustning som dertil hører,“ og 20 Hellebarderer. De, der ikke havde Vaaben, kunde faae dem billigst at kjøbe hos Kongen (Doc. Rdh. A.). I Listen for 1556 staaer saaledes Anders Skonning anført som Eier af ikke mindre end 3 Gaarde og 6 Boder; for hver af Gaardene var han ansat til 3 Rustninger, for den ene tillige for 3 „Spes“⁹⁰⁹), og for hver af de 2 andre tillige 2 „Spes“ og 1 Hellebarde; hans Gaarde maa vel altsaa i Forhold til Andres have været saa store, at han af disse maatte stille til Væbningen 9 Mand hver med „Rustning“ (Harnisk) og enten „Spes“ eller Hellebarde. For hver af de 6 Boder skulle han stille en Mand, de 3 bevæbnede med „Rør“⁹¹⁰), de 2 med Hellebarde og den fjettede med Sphd. Den, som paa Listen var ansat næst høiest, var Christoffer Knudsen, der skjøndt han kun havde 1 Gaard, dog for denne var ansat til at stille 5 Rustninger og 4 „Spes“ med Slagsværd⁹¹¹). Derefter kom

⁹⁰⁸) Pag. 190 Num. 471; Secher „Danmark“ Pag. 802.

⁹⁰⁹) 0: Lange Sphd.

⁹¹⁰) 0: Svæverer.

⁹¹¹) Sværd, hvortil

bruges begge Hænder tilfammen.

Oluf Jørgensen — dengang Raadmand, siden Borgemester i Byen — han havde 1 Gaard, men skulde for den stille 3 Rustninger og 3 „Spee“; desuden havde han 7 Boder og skulde for dem stille 1 Mand med et „Kør“, 4 med Hellebarde, 1 med Hellebarde og Spyd og 1 med Sværd. Hans Pedersen havde 3 Gaarde, for den ene skulde han stille 2 Rustninger og 2 „Spee“, for den anden 1 Rustning og for den tredje kun 1 Hellebard. Karen Olufs skulde for sin Gaard stille 3 Rustninger, 3 „Spee“ og 1 Hellebarde. Hans Bull havde 3 Gaarde, for den ene skulde han stille 2 Rustninger, 1 „Spee“ og 1 Hellebarde; for den anden 1 „Brøst“ (Armbroest) og for den tredje 1 Hellebarde, desuden for 1 Bod 1 „Kør“. Førnævnte Christoffer Skonning staaer isøvrigt kun anført for 1 Gaard, hvoraf han skulde stille 1 Mand med Rustning og Slagsværd. — Af de 18, der paa Mynstringslisten for 1588 vare „taxerede“ til Harnisk og 10 til Slagsværd — var Borgemester Oluf Jørgensens Enke Kirsten Olufs ansat til at skulle stille 3 Mand af de 18 med Harnisk og desuden 1 Mand af de 10 med Slagsværd; Sidse Jørgensdatter skulde stille 2 med Harnisk. Hans (Oluffen) Riber — Raadmand, siden Borgemester — var taxeret til et Harnisk og 1 Slagsværd; Borgemester Jens Pors var ligeledes taxeret til 1 Harnisk og 1 Slagsværd. — Borgemester Abser Sørensen, der var gift med Christoffer Skonnings Datter Inger og havde Hansted Hovgaard i Forlehning, var ogsaa en velhavende Mand; at Hans Oluffen Riber var formuende, er paapeget Pag. 194. — Om Borgervæbningens Styrke kan man vel ikke gjøre nogen aldeles sikker Slutning af bemeldte Mynstringslister, men vel tilnærmelsesviis. Efter Listen for 1556 var der 253 Boliger — Gaarde, „Halvgaarde“ og Boder — hvoraf Mandstab skulde stilles; men, da 11 af disse ere ansatte for meer end 1 „Rustning“ og 1 er sat for 2 Hellebarderer; kan der, for at beregne Antallet af Væbne, formentlig lægges 20 til, og Borgervæbningens Styrke skulde i saa Fald have været 273 Mand; heraf var Hovedstyrken 94 bevæbnet med Hellebarde; 72 havde

„Rustning“ og tillige enten Hellebarde (23) eller Slagsværd (3), „Halhage“⁹¹²⁾ (1), „Spes“ (38) eller Sphd; 44 vare bevæbnede med „Brøst“ o: Armbrøst — 1 var væbnet med „Ringkrave“ og Slagsværd; Resten alene med „Spes“, Sphd eller „Halhage“. — Registret over Borgerne i Horsens, som bleve mynstrede d. 14te 1588, udviser et Antal af 205, hvortil dog af lignende Grund, som ved Listen 1556 bemærket, bør lægges 3, og saa var tillige Byen „taxeret for 4 „Rustninger“. Hovedstyrken af dette Antal var 127 bevæbnede hver med „Bøsse og Bærge“, hvilket sidste vel er det Samme, som det i Registerne for flere andre Byer anførte „Degen“ o: Kaarde; 18 vare forsynede med „Harnisk“, 10 med Slagsværd, 19 med Hellebarde, Resten med „federalspind“ (fort Sphd). — 3 intet af de 2 Mynststringsregistre er der nævnet Officerer ved Væbningen, kun i Listen for 1556 er der anført en Hans „Fenniken“ (sat for 1 Rustning og 1 Hellebard), hvilket maaske antyder, at han gjorde Tjeneste som Fanebærer. —

Af særlige borgerlige Familienavne — hvoraf nogle have holdt sig længere i Byen — kan efter de to Lister anføres: Skoning, Pors, Keff, Lof, Thybo, Riber, Molbo; og efter andre Documenter: Thonbo, Grøn, Hjort; og af Navne paa adelige Familier, hvoraf Medlemmer vare bosiddende eller dog havde Ejendomme, i Horsens, findes paa de 2 Lister: Rosenkrands⁹¹³⁾, 3 af Navnet Jull (?), Christoffer Knudsen, som for sin Gaard var taxeret til 5 Rustninger og 4 Spes med (og 1) Slagsværd, var vist ogsaa af Adels; ligesaa „Fru Davit“, hvilket Navn vist skal være „Fru Dorit“ og saaledes den „Fru Dorette Seest (Schested), udi Horsens“, som 1561 laante Folmer Rosenkrands til Steensballe 300 Tschimsdaer⁹¹³⁾.

⁹¹²⁾ o: Halvhage — en mindre Slags „Peger“, der vare saa tunge Gæverer, at de ikke kunde holdes ud med Haanden under Skydningen, men maatte støttes ved en gaffelformet Indretning o. dsl.

⁹¹³⁾ 1 Gaard i Byen, iøvrigt jo ogsaa Besidder af Stjernholm.

⁹¹⁴⁾ D. Mag. S. 87 Pag 22.

I Registret for 1556 anføres ogsaa „aff Giord perfersens Boe 1 Kør“ og senere „af Her Persens Bo 1 spiud“ — det er sagten Hr. Gjord Pedersen Galt til Palsstrup og Thyrestrup, der menes. — Af andre Documenter vides isvrigt Medlemmer af andre adelige Familier at have boet eller haft Eiendomme i Horsens i 16de Aarh.; saaledes af Familierne Mund, Glambek⁹¹⁴⁾, Hardenberg⁹¹⁵⁾, Skram, Ghldenstjerne⁹¹⁶⁾. — Som bekjendt havde Tydsfheden faaet stærkt Indpas og ikke ringe Indflydelse i Danmark i disse Aarhundreder, og mange Tydskere nedsatte sig i Kjøbstæderne, saaledes ogsaa i Horsens; derom minde flere Navne saavel paa de 2 Mynstringslister, som i andre Documenter, f. Ex. Frands Skartt, Hans Tidsk, Berthel Sigdicke, Willum Glarmester, Lambert Glarmester, Herman Møller, Heinrich Thamesen, Siebe (Efternavn), Otto Wilstock, Hans Wolbartsen, Hans Franck, Thenower, Raale, Holst, Gottschalk, Swache osv. Om de Mange, der flyttede fra Landet ind i Kjøbstaden og tildeels vel toge Borgerkab der, minde Navne som: Frøkjær, Biernap, Elling, Arup, Dalby, Grundet, Thybo, Themmerby, Molbo osv. — De gjentagne store Ildebrande, hvoraf Byen hjemstøgetes i dette Aarhundrede, foranledigede baade en Mængde nye og bedre⁹¹⁷⁾ Bygningers Opførelse, og tildeels ogsaa den Udvidelse af Byen, som foregik, særlig i den sidste Halvdeel af Aarhundredet, meest ned ad imod Aaen og ud til den vestre Bygrav samt mod Nord indenfor den ældste og nederste Deel af Smedegaden (sfr. Pag. 12

⁹¹⁴⁾ Jomfru Else Glambek eiede og beboede en Gaard i Borgegade.

⁹¹⁵⁾ Eiler Hardenberg til Nattrup fik i 1560 tilkjøbet af Jep Suel en Aalidgaard ved Smedegade i Horsens med Fiskebanne i — Eric Hardenberg kjøbte i 1578 en Gaard Horsens. Sfr N. Orion 2,30.

⁹¹⁶⁾ I 1539 afstod Otto Ghldenstjerne paa Bygholm sin Gaard i Horsens, som han havde kjøbt af Jesf Vaske Borger der; og i 1542 godtgjorde han sin Broder Jørgen dennes Arvepart i Bygholm og Horsens i en Gaard sammesteds, som var ham tilfalden efter hans Forældre Sef A Aarh St. Nr. 1 og Nr 3.

⁹¹⁷⁾ Om end ikke endnu grundmurede, saa dog Bindingsværks med brændte Sten i Bægene, mere og mere ogsaa med Tegltag.

og fig.). Ved Slutningen af Aarh. forsvandt ogsaa den sidste Levning af Byens gamle Befæstning, idet Borgene fik i 1581 Igl. Tilladelse til at bebygge det gamle Voldsted ved Byen ⁹¹⁸⁾). Den Igl. Tilladelse i 1575 til, at Borgene maatte tage „Vor Frue Kirkegaard“ til Torv, bevirkede en Deel Bebyggelse paa Siderne af dette. — Foruden af Udebrandene er Horsens upaatvovleligen ogsaa bleven hjemstøgt af de forskædelige smitsomme Sygdomme, som det 16de Aarh. bragte over Landet, saaledes den saakaldte „Svedspot“ eller „den engelske Sved“, der i 1529 rasede voldsomt ogsaa i Jylland; i 1565 var der Pest og atter i 1578 og 1579 — da Aarhus mistede 2250 Mennesker af den ⁹¹⁹⁾, hvorfor Kongen eftergav Byen dens Skatterestance ⁹²⁰⁾ — og saa igjen i 1582 og 1584 ⁹²¹⁾. Det betydeligt mindre Antal væbnede Borgere, Horsens kunde stille i 1588 end i 1556, var maaskee tildeels begrundet i, at Byens Befolkning ved Hjemstøgt af Pesten var bleven formindsket. Særlige Oplysninger derom mangle isvrigt. — Hvad Allen fortæller ⁹²²⁾ om Datidens Leveviis i Kjøbstæderne med dens forskjellige gode og slette Sider — megen Godgjørenhed, en heel Deel Virkelyst, stor Tarvelighed med Hensyn til Bolig og Bohavet deri osv.; men ogsaa stor Overdaadighed i Klæder og ved festlige Sammenkomster, en heel Deel Voldsomhed m. m. — maa selvsølgelig ogsaa gjælde for Horsens Byes Vedkommende. Det manglede ikke paa Forlystelser ved Gilders og Laugs Sammenkomster, Papegøieflydninger, efter Wijnstringerne af Byens Væbning, Markeder osv., end lige ved saa store Bryllupsgilder o. desl., at Kongerne, f. Ex. Kong Christian den 3die, maatte søge ved Lovbestemmelser at sætte Grændser for al den gængse Overdaadighed ved dem. — Af Eiler Brockenhuus's hist. Kalenderoptegnelser ⁹²³⁾ sees, at der i Slutningen af Aarhundredet holdtes, sagtens endnu efter gammel Skik, i Byens

⁹¹⁸⁾ Tybste Tegnelser. ⁹¹⁹⁾ D. Afk. 5. ⁹²⁰⁾ Sub. Ac. 2, 207.

⁹²¹⁾ D. Afk., 5, 727, 937, 943. ⁹²²⁾ De 3. n. H. S. 4.

⁹²³⁾ Eml. A. Frøens Hist og Topogr., 6 B., 4 S.

Raadhuus flere Adeliges Bryllup; saaledes Mandrup Høld's Bryllup $\frac{1}{2}$ 1582 med Zfr. Lene Zuel, $\frac{2}{5}$ 1582 Niels Strams Bryllup med Zfr. Kirstine Rosenkrands, $\frac{2}{3}$ 1584 Knud Brahes Bryllup med Fru Margrethe Lange, Jens Raas's Enke, ligeledes $\frac{2}{7}$ 1594 Jacob Hardenbergs Bryllup med Zfr. Waren Stram; endvidere stod $\frac{1}{1}$ 1590 Gert Rosenkrands's Bryllup „paa Stiernholm y Horsens“ med Zfr. Anna Frijs.

Det 17de Aarhundrede bragte Riget først „Calmar-krigen“, saa Deeltagelsen i 30 Aars Krigen og saa atter 3 — eller om man vil 4 — Krige med Sverrig; under dem alle leed Horsens selvsølgelig ved store Skattebyrder, Afbræk i Handel og Søfart o. desl., men særligt ødelæggende for den vare Krigen med den tydske Keiser og den anden Krig med Sverrig, fordi den under disse faldt i Fjendens Hænder. Under „Calmarkrigen“ (1611 $\frac{2}{4}$ —1613 $\frac{2}{1}$) maatte Byen betale 600 „gamble Dalere“ i Krigsskat aarligt, desuden Borgeløsepenge for 17 Baadsmandshold fra Mortensdag til Paaskefest i Vintrene fra 1611 til 1615 med i Alt 1066 Rb.; Kongen besørge dem nemlig selv Baadsmændenes Underhold, mod at Kjøbstaden betalte 7 Sk. dagligen for hver Person. Til Horsens er der upaatvivseligen endvidere kommen lignende Befaling, som den, der udgik til Aarhus, om Leverancer af Proviant, Havre, Sko, Strømper m. m. til Veiren ved Barberg og andre Steder til Krigsfolkene. Allerede $\frac{2}{9}$ 1621 havde Kong Christian den 4de sendt Befaling til Borgemejstre og Raad i Horsens, at Byen skulde komme Kongen til Hjælp i 2 Aar med 300 Rb. in sp. aarligt til Rustninger i Anledning af Krigen i Tydskland, da Krigsfolk baade til Hest og til Fods skulde hverves og underholdes ⁹²⁴); og $\frac{2}{5}$ 1625 sendte han Byen Befaling til at udrede 312 Rb. in sp. „i Anledning af Grændsernes Forsvar“ ⁹²⁵), og ifølge Qvitteringer s. A. betalte Byen i de 2 Aar fjerdingaarsviis „til Officerers og Soldaters Underhold“ 144 Sletdl. 3 Juni 1625 begyndte Christian den 4de Krigsoperationerne

⁹²⁴) Doc Nbh A.   ⁹²⁵) Rigelaa.

mod de Keiserlige, tabte Slaget ved Luther am Varenberg og tog Hovebkwarteer en Tid i Stade, hvorfra Horsens By fik Befaling at udrede en Hjælp af 1248 Rd. 3 September 1627 trængte de Keiserlige ind i Hertugdømmerne; Kongen maatte trække sig tilbage og gif tilfidsst over til Fyen; men Jylland, som nu laa aaben for Fjenden, befattes af de keiserlige Tropper under Wallenstein, og nu begyndte de alvorligste Hjemføggelser for Horsens, ligesom for det øvrige Jylland. Dog, forud for Fjenden kom en Plage fra en Side, hvorfra den mindst skulde være kommen. En Deel danske Tropper havde frelst sig til Søes fra Heiligenhafen og vare i Begyndelsen af October landede ved Horsens. En Oberst Baudissin beordredes til at samle disse og andre hist og her i Landet adspredte danske Tropper og føre dem til Prinds Christian, som i Thisted var sysselsat med at opbyde Landsfolk; medens Gunde Lange, en jydsk Adelsmand, havde faaet Befaling at reise omkring til de jydste Lehnsmænd, for gjennem dem at advare Almuen for den overhængende Fare, saa de itide kunde bringe deres Gods i Sikkerhed for Fjenden. Istedetfor, som Ordren lød paa, at samle de adspredte kongelige Tropper, lod Baudissin derimod Jylland gennemstrefe af smaa Afdelinger, som afbrændte Byerne, borttoge Levnetsmidler og Fourage, og røvede Gods i den Grad, at han — hvad man nok neppe med Uret beskylbte ham for — sendte hele Skibsladninger af plyndrede Kostbarheder fra Horsens til Holland. Weimarste og callenbergste Ryttere til-lod han at trænge ind i Veile og plyndre der; ja man beskylbte ham endog for at have staaet i hemmelig Brevverling med Fjenden selv. En Følge af hans Færd var i hvert Fald, at meget Gods gif tabt for Beboerne, som ellers kunde være blevet frelst. Folk opirredes herved mod Rigets egne Tropper og det i den Grad, at Borgerne i Horsens og Viborg, ligesom ogsaa Bønderne paa hele Strækningen Syd for Aalborg, modsatte sig bevæbne de kongelige Tropper, ja bade endog de Keiserlige om at paastynde deres Marsch, og understøttede dem med Raad og Daad, for at tilintetgjøre disse Røverbander. Baudissin

blev senere anklaget af Rigsraadet for at have været med ved „det uhyrlige og umenneskelige Plynderi og anden Ugudelighed“, der var forøvet af Kongens egne Tropper i Slesvig og Syl-land ⁹²⁶). De Keiserlige rykkede imidlertid frem og besatte Horsens. Dagen, da det skete, kan ikke angives; men til Veile vides de at være komne den 2den October 1627, da de saa besatte den med ca. 900 Mand Fodfolk og Ryttere ⁹²⁷); og til Aarhus kom de den 5te October ⁹²⁸). Om Fjendens Færd i Horsens er der desværre ingen detaillerede Oplysninger; hvad Raadstue-Archivet engang kan have indeholdt desangaaende, er saa godt som aldeles forsvundet; kun hist og her i enkelte Documenter findes nogle saa Bink derom; som, at Mange — deriblandt f. Ex. Borgem. Hans Oluffen Ribers Enke, Anne Hansdatter Svane, med hendes Børn og Raadm. Oluf Ibsen — flygtede over til Nerne for at slippe for Fjendens Udpresninger og Voldsomhed ⁹²⁹). Hvorledes Horsens er bleven behandlet af de Keiserlige, sluttet isøvrigt let af, hvorledes Nabobyerne behandledes. I Veile besatte en Deel af Fjenden Raadhuset og befæstede det med Skanser, Pallisader og tørre Grave, en Deel Huse i Nærheden nedbrødes og Tømret toges til denne Befæstning. En anden Deel af Fjenden forskandfede paa samme Maade Kirken og nedbrød dertil hele Kirkegaardsmuren og flere Nabohuse. Alle Husene, paa enkeltes nær, som betalte ugentlige Statter derfor, vare opfyldte med Soldater, som behandlede deres Værter paa den skammeligste Maade, tildeels endog ligefrem mishandlede dem; Brandskatter og andre Contributioner maatte de hyppigen udrede, for at deres Huse ikke skulde blive nedrevne, og dog gif det som oftest saa vidt,

⁹²⁶) Jahns „Tredive-Aars-Krigen“, Pag. 325. — Hüb. Act. 2, 55 fig.

⁹²⁷) Worsaa: „Veile By i det 17de Aarh“, see Hist. Tidsskr. 2, 180.

⁹²⁸) Rasm. P. Thestrups Dagbog — Hüb. Act. 3, 321.

⁹²⁹) Det Huus, Anne Svane ved sit Gavebrev 1631 lovede at stænte til Bolig for fattige Enker, siger hun i Brevet udtrykkelig at skulle være „det første, hun byggede op igjen af dem, Fjenden havde nedbrudt“. Doc. Rbh. A

da det blev Borgerne umuligt at tilfredsstille alle Fjendens Fordringer. De mere formuende Borgere holdt de i Fængsel, indtil de betalte, for at blive frie igjen. Da Fjenden endelig efter Fredslutningen 4 1629 forlod Byen, vare henved 200 Husse nedbrudte, afbrændte og ødelagte. „Endog flere Aar efter at Freden var gjenoprettet, herskede der saa stor Armod mellem Borgerne, at de ikke formaaede at holde Tjenestedrenge til deres Markarbejde, men maatte selv uden Andres Hjælp forrette det“ ⁹³⁰). Byens Archiv, som forvaredes i et Skab paa Raadhuset, blev bortrøvet og spoleret ⁹³¹). 3 Aarhuus vare de Keiserlige fra ⁵/₁₀ 1627 til Pintsfedag 1629 „och holt selsom Hus her inde, saa dett suier till det Barn i Bugen leger, men(8) werden staaer“, siger Rasmus Pedersen Thestrup i sine Optegnelser ⁹³²). Naar man læser disse Vidnesbyrd, hvorledes skulde det saa kunne betvivles, at Fjenden har huseret paa lig-nende Wiis i Horsens By?

Længe havde Byen ikke Frist til at komme lidt til Kræfter igjen efter al den Nød, saa hjem søgtes den atter af Fjender. 3 December 1643 faldt nemlig de svenske Hære fra Lybskland ind i Holsteen, besatte dette og Slesvig, og trængte saa ind i Jylland. Allerede den 9de Januar 1644 besatte de Weile med 4 Regimenter ⁹³³); den 13de Januar kom de til Hedensted ⁹³⁴); og da R. P. Thestrup i sine Optegnelser skriver, at de kom til Aarhuus den 16de Januar, maa Horsens vel saa være bleven besat af dem omtrent den 14de Januar. Nu var Byen altsaa atter i Fjendemagt, og der kom en haard Tid for den og dens Borgere. Enkeltheber angaaende de fjendtlige Udpresninger har været tilstede i Byens Archiv; thi i Registranten fra 1667 over Raadstue-Archivet findes der anført „1 Convolut med 11 Breviser belangende huis Pendinge thill Swenschen er leffuerit vdi Oberste

⁹³⁰) Worsaa: „Weile By i 17de Aarh“ — S. I 2, 180 flg.

⁹³¹) Gaarmann: „Efterretninger om Weile“. ⁹³²) Hüb. Act. 2, 321.

⁹³³) Gaarmann: „Efterretninger om Weile“, Pag. 229.

⁹³⁴) Provst Anders Mortensen: „Weiles Optegnelser“ — Orion 1, 21.

Afschenberchs Thid" — og — „1 Convolut med 11 Brevfer belagende huus Penge Swenschen er giffuen i Oberst Dufferz Thid"; endvidere „1 Convolut huor udi findis 4 Bøger eller Register paa Brandschatterne 3 Swenschs Thid"; men desværre findes disse Documenter ikke mere i Archivet, man veed ikke, hvor de muligens i Tidens Løb ere komne hen, og saaledes ere ogsaa disse Dplysninger, som det synes, gaaede tabte. Her- til kan føies, at Borgemeester Ernst Ernstsen von Baden i et trangt Dieblif for Byen forstrakte den med 100 Rdl. til en Oberst Würzburg, skjøndt Svenskerne fratog ham selv, hvad han havde i Toldkassen (Pag. 199). Utvilsomt er det, at Byen er bleven haardt medtagen af Fjenden ⁹³⁵). Det sees jo ogsaa af Indberetningen fra Mogens Wille og Peter Reedy, der som tgl. Kommissairer i 1645 (see Pag. 380) vare sendte til Thyland, for at taxere den anrettede Skade. De indberettede nemlig, at Horsens By havde maattet udrede over 30,000 Rdl. til de svenske Tropper, foruden hvad Guds der var røvet, Korn borttaget fra Løfterne, samt Eng og Sæd, der var ødelagt paa Byens Marker. Endvidere vare 89 „Hjsteder" — Huse og Gaarde — meer eller mindre nedbrudte, deraf 6 Gaarde og 24 Huse aldeles i Gruus og Pladserne heelt øde; de øvrige vare saa ødelagte, at Ingen kunde beboe dem, førend de med stor Bekostning igjen vare blevne istandsatte. Stor Skade havde Fjenden ogsaa gjort paa Skibe og Skuder tilligemed alle de Vaade, som fandtes ved Byen, hvilke de Svenske bortførte — „saa at mange deribdoeffuer ere geraaden wdi Armoed och wdi Byen nu er gandsche Ringe formue och Næring". Hvad Stjernholm Slot ved Byen havde lidt under den fjendtlig Besættelse er allerede omtalt (Pag. 380), og om det ligeledes tæt ved Horsens liggende Bygholm, den Gang Ladegaard til Stjernholm, siges der i bemeldte Indberetning, at „Husfene

⁹³⁵) Øbelæggelserne paa Gaarde og Huse osv. i Weile taxeredes til 63,643 Rdl. En enkelt Indv. s. Lab. tax. til 4,142½ Rdl., Borgem. Hans Svanes til 4500 Rdl. osv. (Gaarmann „Weile" P. 229 og Worsaa „Weile" S. 2, 207.)

vare ilde medtagne" og den tilhørende Skov var ligeledes taget slemt med og til stor Skade var der hugget 1285 Egetræer i den. Den i Beretningen omtalte Bortførelse af Skibe og Baade sigtede vel tildeels til den Landgang paa Thyen, hvortil de Svenske gjorde Foranstaltninger i 1644 ved Horsens og paa flere Steder ved Kyften ⁹³⁶). — Freden sluttedes vel 1³ 1645 i Brømsbro, hvorpaa Fjenden forlod Thyen, og Kong Christian den 4de gav vel Horsens, ligesom de andre haardt medtagne nærrejhdske Kjøbstæder, ved Skrivelse 1³ 1646 Skattefrihed i 3 Aar; men længe derefter sporedes de ulykkelige Følger for Thyen af Fjendebesøget og det faa meget mere, som der snart begyndte nye Krigsrustninger og dermed nye Byrder. Saaledes maatte Thyen i første Halvdeel af 1657 levere Heste til Hæren for 157 Rdl. og 450 Sletdl. og som lovet Krigscontribution 600 Rdl. fjerdingaarsviis ⁹³⁷). I Juni 1657 brød Krigen med Sverrig atter løs; den svenske Konge Carl Gustav brød op fra Polen med sin Hær og ankom i Juli ganske uventet til Hamburg, rykkede ind i Holsteen, erobrede det og Slesvig, trængte ind i Jylland, tog den nylyt anlagte Fæstning Frederiksdode (Fredericia), og nu oversvømmede Svenskerne næsten hele Jylland og brandskattede og plyndrede rundtom. Horsens var atter i Fjendens Vold og deelte atter Skjæbne med Nabobyerne; hvor sørgelig denne end var under Besættelsen af de Svenske, blev den næsten endnu sørgeligere, da de polske og brandenburgske saakaldte Hjælpetropper rykkede ind i Landet, efterat Carl Gustav allerede i August 1658 uventet brød den i Roeskilde den 26de Februar s. A. sluttede Fred. I September 1658 rykkede de ind i Holsteen og videre frem gennem Hertugdømmerne, den 1² s. A. toge Polakkerne Roldinghuus ved Overrumpling; og i Begyndelsen af 1659 rømmede de Svenske Jylland ganske. Strax efter at de Svenske havde forladt Vejle besatte Polakkerne den, og kort efter besatte de ogsaa Horsens.

⁹³⁶) Thyenske Selskabs Actst. 2, 108.

⁹³⁷) Ræmner-Regniskabet 16²/₉. Doc. Rbh. A

Vel skulde Tsurfyrstens Tropper vare de Danfles Forbundne mod de Svenske, men de opførte sig med et saadant Barbari, at de vare endnu langt frygteligere for Landet, end Tjenderne havde været; mishandlede deres Værter, udpiinte Penge overalt, opgravede og røvede, hvad kostbart der endnu fandtes gjemt, ødelagde allevegne, ja myrbede Mange endog under grusomme Pinsler. Mange Sagn om Polakernes gruelige Færd, ogsaa om flere Tilfælde, i hvilke de fortvilede Beboere hevnedes sig blodigt, leve endnu i Folkemunde. Hvad Horsens leed i denne forfærdelige Tid, der isvrigt gjordes endnu forfærdeligere ved den i 1659 udbredte Pest i disse Egne, findes der desværre i Byens Archiver ingen nøiere Oplysninger om. Ifølge den før omtalte gamle Reversal fra 1667 fandtes der den Gang i Raadstue-Archivet „en Ieritz Poeste, huor udi findisj Udschellige Regenschader udi Polachernes Tid“, men hverken den er mere at finde, heller ikke, som det synes, ere de i bem. Reversal anførte Raadstuebøger for Tidsrummet fra 1644 til 1662 mere til; en Deel detaillerede Oplysninger ere formeentligen derved gaaede tabte. Naar isvrigt Horsens Byes „Grundtart“ for 1682 viser, at der den Gang kun var 87 Gaarde, 72 Huse og 279 Boder, foruden nogle faa Pakhuse, i Byen; men derimod en stor Deel „øde Pladse“ — medens der dog allerede ifølge Stattebogen 1627 (i Begyndelsen af Aaret) var 123 Gaarde, 158 Huse og 302 Boder — er det sikkert et talende Vidnesbyrd om, hvad Byen havde lidt endnu i disse sidste ulykkelige Krigsaar. Enkelte Spor deraf findes ogsaa hist og her i forskjellige Documenter. Saaledes i et Gavebrev⁹³⁸⁾ fra Clemens Clemenssen, kgl. Forvalter paa Skanderborg Slot til St. Ibs Kirke i Horsens, lydende paa, at han og Hustru stænkter den al den Plads paa Torvet langs igjennem fra Søndergade til Nørregade og i Brede fra Torvet til Skidenghyde, „som den Gaard stod paa“, hans afbøde Forældre iboede — og al den Grund og Eiendom, „som det Huus stod paa“, som Jens

⁹³⁸⁾ Indført i Stolestædebogen 1667. Doc. Rbh. A.

Vager og siden Testators Broder afd. Peder Clemenssen beboede — samt den Plads og Grund, „som de Gaarde Thor Skomager almindeligt i boede til Nørregade“ — i bem. Gavebrev siges saa tilsidst, at de foran omtalte „Gaarde, Huse og Baaninger bleve i sidste Feide ruinede“. Naar det isvrigt forklares om Weile, at der efter Fredens Afslutning ²⁷ 1660 og de fremmede Troppers Vortmarsch kun vare 29 Gaarde og Baaninger i Byen beboede, de fleste Huse og Gaarde paa Hovedgaden nedbrudte eller afbrændte og de øvrige saaledes ødelagte, at næsten Ingen kunde boe i dem — at de fleste Borgere vare flyttede bort fra Byen ud til Landsbhyerne — og at endnu 20 Aar, efter at Freden var sluttet, betydelige Mangler henstode uafhjulpede og adskillige af Borgerne endnu ikke vare flyttede tilbage til Byen; saa fatter man lettere, at ogsaa Nabobyen Horsens ikke kan have undgaaet at blive haardt medtagen. Ogsaa under disse svære Trængsler flygtede Mange bort fra Byen, deriblandt Lehnsmanden Laurids Ulfeldt, der drog til Odense i 1657 og døde der i 1659.

Fredsafslutningen havde vel endt Krigen, men med extraordinaire Byrder var det, trods al Glendigheden og Armoden, ikke forbi. Selve Indkvarteringen af danske Tropper, som nu paafulgte, var en ikke ringe Byrde for en By, saa meget værre, naar den, som nu, allerede forud var haardt medtaget af Fjenden ⁹³⁹); end siges, naar saa Soldaterne, hvad ikke sjældent var Tilfældet, gjorde sig skyldige i Voldsomheder og Plyndringer. Ved Kongebrev ⁵ 1660 paalagdes der Horsens, ligesom de øvrige Byer, „en anseelig Skat, som af hver Borgemeester, Raadmand, Byfoged, Kjøbmand, Kræmmer og alle dem, som ubi Kjøbmandslauget ere“, skulde udgives ⁹⁴⁰). Ifølge Paalæg af 1661 ⁴ skulde Byen nu erlægge Matriculskat ⁹⁴¹), der,

⁹³⁹) Et Compagni Ryttere f. Or, som indkvarteredes i Belle stræ efter Krigen, bestod vel kun af 75 Mand, Officerer og Menige, men medbragte „18 Rytterkvinder og 24 Børn og unge Folk“. Worsaa „Efter om Weile“, Pag. 242.

⁹⁴⁰) Cf. Reversal 1667, Rbh. A.

⁹⁴¹) Doc. Rbh. A

ifølge et Rgbr. 17 f. A. synes at være forandret til en maanedlig Afgift, der under Straf af militair Execution skulde betales til General-Krigscommissairen⁹⁴²). I 1664 kom Fordring om Brindsesfestyr, i 1666 om Saltflaet, i 1666 ang. Restancen af den paabudne Contribution; desuden udskreves i Aarets Løb Waadsmænd, 1 Trompeter og en „Badskar“⁹⁴³). — I 1668 fik Aarhus Ordre til — da der i Anledning af Fortsættelsen af Flaadens Udrustning skulde leveres et vist Antal Oxen af alt Forbegods i Danmark, og „Kjøbstæderne ikke skulde staaes“ — at levere 312 Skpr. spanskt Salt til Proviant-Commissionen samt skaffe de fornødne Slagtere, Salttere og Folk til Redpakningen⁹⁴⁴). Det slaaer neppe Feil, at lignende Ordre ogsaa er kommen til Horsens.

Endnu en Krig med Sverrig skulde dette Aarhundrede være Vidne til, nemlig den saakaldte „skaarste Krig“, der begyndte i Septbr. 1675 og endte ved Freden i Lund 2⁵ 1679. Under den laa Horsens udenfor Kampens egentlige Omraade og slap for saa vidt med, ligesom de øvrige Byer, at udrede de uundgaaelige Contributioner til Krigens Førelse; men, at disse imidlertid ikke vare saa ringe, skjønnes af, at selve Krigsstyret udgjorde for Horsens Byes Vedkommende i de 4 Aar fra 1676—79 tilsammen 12,208 Rd. 8 St. — desuden beløb Matriculflatten sig fra 1670—82 til i Alt 13,782 Rd. 36 St., endvidere udskreves der fra Horsens i de 5 Aar fra 1675—79 af Mandflaet 75 Waadsmænd, 5 Bartskærere med deres Rister, 5 Trompetere og 12 Artillerikudste⁹⁴⁵). Spørger man nu om, hvorledes Byens Tilstand i oeconomisk Henseende var, efter at endeligen den sidste Krig i dette Aarhundrede var forbi; saa ligger Svaret i, hvad Byens Borgemeister udtalte i

⁹⁴²) Aarhus var ansat til 250 Rd. maanedligen — og af et lgl. Brev 1² 1663 til Borgem. og Raad der sees, at Pengene skulde være til Flaadens Optømt og Fornødenheder (Püb. Act 2, 136).

⁹⁴³) Forst. Doc. Rbh. A. ⁹⁴⁴) Püb. Act. 2, 167.

⁹⁴⁵) Forst. Doc. Rbh. A.

1683⁹⁴⁶⁾ berom til Biskop Erik Grøve i Aarhus, at han „kunde med sin højeste Eed saa og med klare Beviisninger bestaae, at Horsens By, Gaarde og dem tilliggende Aul, om ikke Halvparten, saa dog mer end Tredeparten deraf, er udsat for stor Gjæld og Betryk, saa de aldrig vide, hvor de skal stikke sig med Taxeringen (til Skat), eftersom den Mand, der stod i forrige Krigsstyr for 60 Rd., kan ikke stande for 3 Mk., og saa er det efter Abvenant“⁹⁴⁷⁾. Der kan ikke være Tvivl om, at Borgemeesterens Erklæring indeholder den fulde Sandhed; allerede 1652² erklærede jo Borgem. og Raad i et Andragende til Kongen om Understøttelse for Byen — i Anledning af Iftandsjættelse af Broer, Boldværker m. m. — at Borgerstabet var meget forarmet, saa at Skatterne meget langsomt og vanskeligt kunde tilbeiebringes, at de aarlige Skatter vare meget for høie for dem og, at en Deel Borgere og Borgerster vare flyttede bort fra Byen — og — Lehnsmanden Laurids Ulfeldt bevidnede Byens „store Trang“ og anbefalede Ansøgningen, for at „Søhandelen igjen kunde komme i Stand“⁹⁴⁸⁾; og saa kom der jo endda kort efter den Tid atter Krig, den ødelæggende Besættelse af Byen, først ved de Svenske og saa ved Polakker og Brandenborgere, og endelig endnu en Krig, som i hvert Fald bragte nye Skattebyrder og det ingenlunde smaa⁹⁴⁹⁾. Under alt det Tryk, som Aarhundredet næsten heelt igjennem bragte over Horsens, var det endda et stort Held, at Byen deels havde en heel Række af dygtige og nidjære Borgemestre og Raadmænd, deels dog beholdt flere dog forholdsviis endnu

⁹⁴⁶⁾ Biskop i Anledning af den nye paabudte Krigshjælp, hvorom Ove Juul, Stiftsbefalingsmand i Aarhus, havde tilskrevet Borgemeester Jørgen Blimester, at den Igl Befaling løb paa, at Borgemeesteren, Sognepræsten, 1 Raadmænd og 4 af de fornemste Borgere skulde forfatte Mandtalsliste og Vigning dertil, og denne approberes af ham og Bispren D. Rdh. A.

⁹⁴⁷⁾ Biskop Jens Bircherods Dagb., Pag. 222, Aum.

⁹⁴⁸⁾ Top. Sml Horsens Nr. 13 i Geh. A

⁹⁴⁹⁾ Aft 1671 § 9 kom der Ordre til aarlig Hjælp af Byen til „Militiens Underhold“ med 950 Rd. D. R. A.

formuende Indbaanere, som ikke svigtede Byen i dens Nød, vare villige til at gjøre Dpoffrelser for Fattige og Syge og ved Paaligningerne maatte bære Broderparten af Byens Skatte og Afgiftsbyrder (se vedf. Afsnit foran). Til enkelte Tider fik Byen dog nogen Eftergivelse i Skatter og Afgifter. Saaledes 1650 $\frac{2}{3}$ en Eftergivelse for 5 Aar af $\frac{1}{3}$ af Borgeleiepengene og i 1662 et Afslag af $\frac{1}{4}$ af den paabudne Matricul-Contribution ⁹⁵⁰). — Hvad Byens Handels- og Nærings-Forhold i dette Aarhundrede angaaer, da er det en Selvsølge, at de paa mange Maader maatte trykkes ved de politiske Forhold og disses Følger. I 1604 sammenkaldte vel Kong Christian den 4de Deputerede fra alle jydste Kjøbstæder til et Møde i Horsens, hvor han saa ved Jonas Charisius vilde underhandle med dem om Midlerne til at bringe Handelen i Opkomst, i Stedet for at den endnu var trykket ved Hansestædernes store Overvægt. Der blev imidlertid Intet af dette Møde, da Adelen, som jo saa jevnlig frygtede Kongens gode Hensigter, fik en Mistanke om, at den selv vilde komme til at lide Skaar i sine Handelsfriheder derved, og Rigsraadet gjorde da saa heftige Modforestillinger hos Kongen, at denne tilsidst maatte lade Mødet afsige igjen ⁹⁵¹). Oftere kom der, til ikke ringe Skade for Handel og Næring, Forbud mod Udførsel af Handelsartikler; saaledes i 1605 Forbud mod at udføre Kobber, saavel „Kjedelkobber som Grydekobber“; i 1650 Forbud mod at udføre Korn, det ophævedes, gjentoges og ophævedes atter i f. A. Efterat Kong Frederik den 3die i 1651 først havde tilladt Udførsel af Hvede og Malt og saa tilladt dem, som havde Forraad af Rug at udføre de 2 Parter deraf, tillod han dem ved Brev $\frac{3}{4}$ f. A. til Lehnsmanden Laurids Ulfeldt ogsaa at udføre det Dørlige af Forraadet, hvorhen de lystede. Ved Kongebrev 1652 $\frac{1}{2}$ til Byen forbødes det at udføre Hopper, Kær, Faar, Lam, Sviin, Bukke og Veder, og $\frac{1}{3}$ f. A. at udføre Smør, Flæsk, Talg og

⁹⁵⁰) D. Rbh. A.   ⁹⁵¹) E. Broch 1, 37; Hoffmann b b Adel 2, 22; Rohmann „Souv. Indf.“, Pag. 21.

Ister; senere ophævedes ogsaa disse Forbud, og paa lignende Viis skete det oftere ⁹⁵²⁾. — At der i de tyvende Aarhundrede skulde maales efter tyvende Aen, befalede i 1602. I 1652 indskræpedes det Borgem. og Raad i Horsens, at der skulde være edsvoren Maaler og Brager i Byen, at han skulde have gjennemtrukne Bøger forsynede med Segl til sine Regnskaber, at han skulde have almindelig Vægt og brændte Lønder i Overeensstemmelse med Toldordnanten. De svarede, at edsvoren Maaler og Brager havde de, ligesaa de befalede Bøger til ham, Veierbod og Pakhuus kunde være i Raadstuekjælderen; men Byen manglede Midler til at skaffe Vægten, dertil udbade de sig Hjælp fra Kongen ⁹⁵³⁾. Saa vidt skjønnes af forskjellige Documenter, Thingbøger, Skifteprotokoller o. desl. var det iblandt udenrigske Stæder navnlig Amsterdam, Lybeck, Hamburg, Bremen, Stade ⁹⁵⁴⁾, som de Handelende meest stode i directe Forbindelse med; og i Hertugdømmerne synes det meest at have været Flensborg, Kiel, Glückstadt; ligesom ogsaa meget Korn og forskjellige andre Levnetsmidler gik til Norge, og Tømmer, Tjære, Fisk m. m. hentedes derfra. Blandt indenrigske Stæder stod Byen i en Deel Forbindelse med Ribe. Fremmede Opkjøbere, navnlig af Kreaturer, kom oftere til Byen; saaledes i 1631 en Riber-Handelsmand, der opkjøbte Lam; i 1653 en Hollænder-Kjøbmand, der opkjøbte Stude, men blev syg og døde i Horsens, hvor han begravedes i Klosterkirken. — Ievnligen klagedes over Fremmedes ulovlige Handel i Byen, saa vel som over Forprang udenfor Byen; saaledes over en Flensborger-Handlende, der i 1631 drev ulovlig Handel med Hør, Hamp, „Rybsche“ Fisk og Tjære; i 1632 over en Lybecker-Handlende, som hos Bønderne gjorde Opkjøb af Korn og ladede sit Skib dermed. Ogsaa over ulovligt Handelende i Omegnen klagedes der ofte, f. Ex. i 1632 over Fogden paa

⁹⁵²⁾ Doc. Rbh. A.   ⁹⁵³⁾ Top. Sml. Horsens Nr. 13 i Geh. A.

⁹⁵⁴⁾ Det var muligt en af Følgerne af Krigen i 1627, at flere Handelende i Horsens stode i betydelig Gjæld til Handelende i disse Stæder og maatte bøde Rettsforfølgelser fra disse. „Raadstuebog“, Rbh. A.

Urup, som opkjøbte Korn, for at udsælge det til Folk; selv Nogle af Byens egne Indvaanere dreve forbudt Handel, saaledes gjentagne Gange en Borger paa Nørregade. I 1692 var der en betydeligere Sag mod Jens Mule paa Serritslevgaard; han stævnebe først 10 Borgere fra Horsens for, at de havde overfaldet 2 af hans Bønder paa Hansted Mark og frataget dem deres Heste, Vogne samt 4 Sække Korn, som de vare ved at føre til Serritslevgaard; men han blev med det samme selv anlagt for at opkjøbe Korn, lade brænde Brændevin eller brygge Øl deraf paa sin Gaard og saa sælge det ud til Folk, ligesom han ogsaa holdt Udsalg paa Gaarden af Salt, Humle, Tobak og andre Kjøbmandsvarer. Heste og Vogne fik han vel ifølge Dommen tilbage, men Kornet confiskeredes og tilbødtes Kongen, desuden maatte han baade betale en Mulct og Process-Omføstningerne. Endelig udkom der i 1698 enagl. Forordning, hvorved alt Forprang udtryffeligen forbydes, og det befalede Bønderne at føre alle de Varer, de vilde sælge, til Axlstorvet i Kjøbstaden⁹⁵⁵⁾. Som Exempler paa Datidens Priser kan anføres: i 1631 kostede Hør 45 Sletdl., Hamp 32 Sletdl., Rhydsch Fisk 20 Sldl., Alt pr. Skpd.; endvidere 1 Td. Rostoffer Øl 4½ Dl. — i 1632 kostede 1 Td. Havre 4½ Mk., 1 Lpd. Flæsk 2 Dl. — i 1638 var Prisen paa Honning 2 Mk. Randen — i 1639 og 1640 kostede 1 Td. Rug høiest 3 Sldl., 1 Td. Øyg høiest 9 Mk., 1 Td. Havre høiest 1 Sldl., 1 Td. Smør 23 Sletdl., 1 Td. Silb 6 Rd., 1 Td. Torst 7 Sldl., 1 Td. Lüneburger Salt 4 a 5 Rd.⁹⁵⁶⁾. I 1693 var Prisen paa stort Salt 3 Mk. pr. Skp., 1 Sæt Hestetøi 7 Rd. 2 Mk., tyndt guul Tobak 2 Mk. pr. Pd., og paa samme Regning stod opført Kammerbug 4 Mk. 8 St. Alen, bredt sort Flor 4 Mk. Al., brede sorte Kniplinger 18 St. Al., fint sort Klæde 11 Mk. Al., couleurt spansk Klæde 9½ Mk. Alen, Bag 24 St. Alen, Suffer 1 Mk. 4 St. pr. Pd., Rosfiner 12 St. pr. Pd. osv.⁹⁵⁷⁾.

⁹⁵⁵⁾ Raadstuebog, Rdg. A. ⁹⁵⁶⁾ Smtids.

⁹⁵⁷⁾ Thingbogen. Samme Kjøbmand solgte alle Slags grove Varer og samtidigt Manufactur- og Colonial-Varer.

En Deel Søhandel drev Byen, og at der til forskjellige Tider hørte flere Skibe hjemme i Byen, er vist nok; saaledes sees af fornævnte Raadstuebog, begyndt 1631, at Borgemeester Oluf Hansen Svane eiede Skibe, endog et, der kunde lade 1600 Td. Korn, hvilket han isvrigt mistede i 1643 fuldt ladet med Rug ⁹⁵⁸). Nogen synderlig stor Handelsflaade har Byen imidlertid neppe havt; allerede de uheldige Havneforhold (see Pag. 271) maatte jo være til megen Hinder derfor, end sige, at en Deel Skibe gif tabt under Krigen; endnu i Begyndelsen af det 18de Aarh. havde Byen heller ikke naaet højere end til at eie 18 Skibe (det største paa 17 Ræster), og deraf vare endda de 2 kun som store Vaade. Iøvrigt omtales der jevnlig i Mandtalslister, Thingbøger o. desl. baade Skibsbyggere og Skippere i Byen. At Horsens i 1695 og 1696 ved Proces mod Baron F. Kragh til Steensballegaard maatte hævde sin Ret til at have Vinterhavn i Steensballe Sund er allerede omtalt Pag. 271. — Antallet af Rjøbmænd i Byen til de forskjellige Tider kan ikke nøie opgives, saa meget mindre, som Livsstillingen sjeldnere er tilføjet ved Navnene i Skatte- og Mandtalslister o. desl. Ligesom tidligere hørte dog vistnok i Reglen Medlemmerne af Byhøvrigheden til Handelsstanden. Paa Skattelisten for 1617 („Præstbogh“) ere kun 5 angivne som Handlende, deraf 1 som „Krudkræmmer“ (Urtekræmmer?), og paa Skattelisten for 1627 angives 7 som Handlende; begge Steder ere saa maaste kun de udtrykkelige angivne som Saadanne, der ikke tillige hørte til Byhøvrigheden. Som Rjøbmænd i 1641 omtales 6 Mænd, hvoraf, saa vidt vides, Ingen var Borgemeester eller Raadmand. 3 Tidsrummet fra 1682—1690 nævnes i forskjellige Documenter og Protokoller udtrykkelige som Rjøbmænd Følgende: Peder Jørgensen Flensborg, Thomas Poulsen, Frands Sochumsen, Knud Sørensen Monberg, Anders Jønsens Thoubo, Diderik Cortsen, Henrik Lichtenberg, Hans Christensen, Christian Hansen Guldberg, Søren Clemensen, Mads Jørgensen Røholt, Laurids

⁹⁵⁸) Raadstuebogen, Rbh. A

Griksen Riber — Alle hørende til Datidens bekendte Familier i Byen — med Flere. I 1691 toge 5 Mænd, og i 1697 toge 3 Mænd Borgerstab som Kjøbmænd ⁹⁵⁹), saa det synes, som om Antallet af Kjøbmænd forøgedes i Slutningen af Aarhundredet. Et KjøbmandsLaug var der i Horsens, og det havde Eiendom i Byen; thi 1636 ²/₃ stevnede Therkel Jensen, „Oldermand i KjøbmandsLaug, paa Laugets Vegne“ Søren Roldborg for 24 Sk. Jordstykk, som aarligen skulde gives „til KjøbmandsLauget af hans Gaard“, han iboede paa Nørregade ⁹⁶⁰). Selv dette Laug synes Borgem. og Raad at have haft en vis Myndighed over; thi 1651 § „betroede“ Borgem. og Raad en Borger til „herefter at være KjøbmandsLaugets Bud og have Indseende med Skoven, Skibsbroen og Andet, hans Formand i sin Bestilling før ham havde forrettet“ ⁹⁶¹). Om dette Laug og dets Vedtægter vides isøvrigt Intet. — Af HaandværksLaug omtales nu flere, saaledes: Smedelaug, Skomagerlaug, Skrædderlaug, Jeldberederlaug, hvorhos bemærkes, at flere Slags Haandværkere endnu en Tid sluttede sig sammen til et fælleds Laug. Som et af de mange Vidnesbyrd om Borgm.s og Raads Myndighed over HaandværksLaugene kan her anføres, at 1634 ²/₆ vare alle Oldermændene for HaandværksLaugene i Byen af Magistraten stevnede til Møde paa Raadstuen, og her fik de saa alvorligt Paalæg om, at Laugene fra den Dag af ikke maatte holde Drifkegilber i deres Laugsmøder; overtraadte de Forbudet, skulde de strængt straffes efter Forordningen ⁹⁶²). Efter Raadstuebogen, beg. 1631, at dømme, synes der særligen at have været Stridbarhed en Tid i Skomagerlaug. Den 1¹/₂ 1642 begyndte f. Ex. en Sag angaaende Oldermandsbestillingen i Laug, hvilken S. Nielsen fordrede som Noget, der tilkom ham ifølge Vedtægterne, Wendix Hansen derimod tiltog sig Retten til, fordi nogle Faa havde valgt ham dertil; ja han bestyrbte endog S. Nielsen for at have falskeligen indskrevet sit

⁹⁵⁹) Borgerstabsbog, Adb. II.

⁹⁶⁰) Raadstuebog, Adb. II.

⁹⁶¹) Borgerstabsbog, Adb. II.

⁹⁶²) Raadstuebog, Adb. II.

Navn i Laugsbogen foran B. Hansens. Sagen, som traf noget hen i næste Aar, endtes med, at Borgem. og Raad tilkjendte S. Nielsen Retten til at være OIdermand det Aar, hvilket ogsaa næsten alle Laugsmestrene udtalte sig for. Under Sagen var B. Hansen grov mod Magistraten og sagde blandt Andet: „mig tykkes, at de fange Ret heroppe, som Enhver haver Venner ved Gryden til“. 1632 $\frac{2}{1}$ vare „menige Skrædder-Laugsbrødre“ af Magistraten stevnedes op paa Raadstuen med deres „Straa, Bog og anden Vedtægt, som de mellem dem selv gjort haver“; de lagde „goddilligen fra dem baade deres Straa saa og Bog med huis de derudi dem foruden Straaen tilfammenbundue, hvilke bleve i Risten nedlagt“. Borgm. og Raad sagde dem, at de nu skulde erklære dem desangaaende 8de Dagen derefter. Intet videre findes iøvrigt om Sagen; men det gjaldt vel om Stadfæstelse af Laugets Straa osv. — Feldbereder-Laugets, saa vidt vides ældste tilbageværende, Protokol er en Contractsbog, beg. $\frac{1}{1}$ 1686 og auctoriseret s. D. af de 11 Laugsmestre, som desang. vare tilstede i OIdermandens, Peder Mogensens Huus og i Raadm. Urban Jørgensens Kærværelse, og, som Navnet jo tilkjendegiver, skulde indeholde alle Contracter, som oprettedes mellem Mestrene og deres Svende og Dreng. Af følgende Notits paa forreste indvendige Side af Bindet: „Mestrenes Navne uddragne af Smedelaugs Bog, som de forefindes da i Mandtallet, udi Aaret 1675 den 20de Septbr.“ — sees, at Feldberederne tidligere, vel altsaa indtil 1675, vare i Laug sammen med Smedene. Bem. Navne er 21 i Alt, deraf 11 de Samme som ere underskrevne Auctorisationen, ved de øvrige staaer et †, hvad vel skal bethde, at de ere døde i Tiden mellem 1675 og 1686 eller dog i et noget senere Aar. Indvendigt paa sidste Side af Bindet staaer: „Mestrenes Navne udi Feldbereder Lauget Oct. Nafs Dag Anno 1704“, og med en senere Tilføielse „og dem derefter ere indkomne“; der følger saa 28 Navne i Alt; men, da Bogen sluttedes 1746 $\frac{1}{1}$ vare 11 af disse betegnede med † Mærket og 3 med Tilføielsen „borte“; tilbage altsaa da kun 14 Mestre i Lauget. Kæretiden for en Dreng var 4 a 5

ftundom 6 Aar og særligt Løbe Contracterne paa, at Mesteren skulde give Drengen „hvis Limlehder og Bøchhorn som imidlertid kan falde“ — ogsaa „Dyrehaar“, sædvanligt lidt Klædningsstykke, deriblandt „en Klædning af Sembslehder“, eller ogsaa indeholdt Contracten et Løfte af Mesteren om gratis at berede „et Deger Faare- eller Bædder-Stind til hans Klæders Forskning“. I Reglen var der ved Contractens Oprettelse 2 Forlovere for Drengen, som medunderskreve den. I Bogen findes ingen Contracter mellem Mestres og Svende ⁹⁶³). Laugsmøderne holdtes i Oidermandens Huus. I 1695 klagede samtlige Fældbøderere og Handfemagere — der vel saa have været i Laug sammen — over, at Folk („Opnappere“) udenfor Byen og ude paa Landet opkjøbte Stind og Andet, Fældbødererne og Handfemagerne til Stade i deres Næringsvei, trods de dem forundte Friheder. Der udstedtes af Magistraten en Advarsel mod saadanne „Opnappere og Omstrippere“, og Klagerne fik Tilladelse til at anholde saadanne ⁹⁶⁴). I 1699 havde Lauget en Strid med Magistraten angaaende Laugets „Ceremonier“ — „Svendenes Kroning og andre gamle Phantasier“ ⁹⁶⁵). — Smederlaugets ældste tilbageværende Laugsbog er udstedt i 1684 og dens Auctorisation er underskrevet af 6 Mestres, hvoriblandt den oftere omtalte Arent Frederiksen Slæde Billedsnider er den ene. Bogen begynder iøvrigt med nogle Notitser fra en ældre udfreven, ikke mere tilstedeværende, Laugsbog; den første af disse Notitser er dateret 1603 „anden Midsommersdag“, da Hans Christensen Smedker lod sig indskrive som Medmester i Lauget; der nævnes Oidermanden i det Aar og „Skaadsmanden“; disse Bestillingsmænd skiftede nemlig aarligt og valgtes hver Mikkelsdag. Enhver, som blev Mester i Lauget, skulde give Noget til Kassen; hvor Meget omtales ikke i Bogen, der staaer kun „som hans Formand“ eller „som anden Laugsbroder før ham givet haver“. Laugsmøderne holdtes i Oidermandens Huus, altid dog „med Magistratens Tilladelse“, en Borgemeister

⁹⁶³) Contractbogen.

⁹⁶⁴) Doc. Rbh. A.

⁹⁶⁵) Doc. Rbh. A.

eller Raadmand var saa tilstede ved Mødet ⁹⁶⁶), Lauget havde ogsaa sin „Laugsskriver“. Contracterne mellem Mestres og Lær-linge oprettedes og underskrevs „for aaben Lade“. I 1685 forefaldt der en characteristisk Begivenhed. Laugsmestrene protesterede nemlig imod Indskrivelse i Lauget af en Dreng, fordi „hans Fader er Byens Ljener“ ⁹⁶⁷). Drengen var allerede hos Oldermanden i Lære, og denne var isøvrigt selv ikke tilfreds med ham paa Grund af hans Uhygighed m. m., imidlertid vilde han dog ikke udenvidere selv give Slip paa ham, men — da Arent Billedsnider i et Laugsmøde endog truede ham med at fratage ham „Laden og Oldermandsstokken“, bad han dog Dyrigheden om at hjælpe ham af med Drengen. Sagen endtes nu med, at Stiftsbefalingsmanden, Hr. Ove Juel, og Overpolitimesteren, Hans Rasch i Kjøbenhavn, tilskrev Magistraten, at Drengen skulde indskrives i Lauget ⁹⁶⁸), hvilket saa ogsaa skete. I 1687 fremstod „for aaben Lade“ Søren Pedersen Billedsnider og Smedker og angav, at han havde antaget sin Læredreng, Jonas Jonassøn, født paa Fjotland, „i Lære paa Høfueis og Smedichers Hanverck“; og s. A. gjorde K. P. Smedker sit Mesterstykke „ifølge Rgl. M.s udgivne Smedkerlaugs Artikler og Forordning“; Laugsmestrene erklærede sig tilfredse dermed og optog ham som Mester i Lauget. Af Notatet om „veifornehme og konstlærde Mand“ Arent Fr. Slaches Balg til Oldermand 1690 ²⁸ sees, at han efter Balget modtog „alt Laugets Inventarium“, nemlig „en ny Lade med Billedsniderarbejde og trekantet, hvorudi fandtes en Laugsbog, de Fattiges Bøse af Blik, Svendenes Bøse ogsaa af Blik med Vaas for, samt en ny og en gammel Oldermandsstok og det sorte Bræt“.

⁹⁶⁶) „Som Bisidder“ hedder det i et Doc. i Rdh. A.

⁹⁶⁷) Af Doc. i R. A. P. P. 22 synes det, som om Faberen var Byens Skorstensfeier.

⁹⁶⁸) Rasch erklærer særligt, at Regtelsen ikke alene stred mod Kongens Forordning, men ogsaa mod Villighed; „thi om han end var en Skorstensfeier, da burde de ikke nægte hannem et ærligt Haandværk at lære“. Iøvrigt indstillede han tillige, at „den Smedker Arent Billedhugger skulde mulcteres for sin Dpfættelighed“. Doc. Rdh. A.

Af de 3 Laugsbrødre, som af Lauget 1695 foresloges til OIdermand, valgte Magistraten Hans Clausen til OIdermand; næste Aar besværede imidlertid Mestrene sig over, at han havde taget nogle Dreng i Lære paa 3 Aar og saa taget Penge i Stedet for deres øvrige Læretid; han maatte betale som Mulct derfor 10 Mk. dansk til Laugets Fattige. Den, der hverken holdt Svend eller Dreng, kunde efter Laugs-Trd. 1681 $\frac{2}{3}$ ikke mere vælges til OIdermand. Naar Drengen efter udstaaet Læretid skulde løsgives som Svend, erklærede han sig paa Laugshuset ikke blot tilfreds med sin Læremester, men ogsaa „vel tilfreds med Læremesterinden i alle Maader“. Naar en Svend havde arbejdet i nogle Aar som Svend, kunde han forlange at udstaa sit Mestersvende Aar hos en Mester i Lauget og jaa næste Aar gjøre sit Mesterstykke, og, hvis det antoges, da optages i Lauget. Laugets ældste tilbageværende Contractsbog er autoriseret 1684 $\frac{1}{2}$ paa Laugshuset „med igige (!) Mesteres Navnes her Under, tegnelse“ — der var imidlertid kun 6, som understrevede. Fra den castrerede ældre Laugsbog er der overført Navnene paa alle de Læredreng, som Mestrene havde ladet „indskrive og igjen løsgive“ — i Aft indtil 1684 kun 23 —; den første Tilførsel er for 1607 $\frac{1}{2}$, da Hans Christensen lod en Dreng indskrive og gav derfor til Lauget, „som en Anden for ham givet haver“ 1 Td. Øl og 4 Sk. til de Fattige. Der nævnes ved samme Leilighed det Aars OIdermand og „Skaadtmand“. I 1608 vedtog isvrigt Laugsbrødrene, at den Smedker, som vilde indtræde i Lauget, skulde give „hver Td. Øl til 6 Mk. — item for hver Svend, som ikke har sit Lærebrev, skal gives 1 Td. Øl til 6 Mk. — item for en Læredreng 1 Td. Øl til 6 Mk.“⁹⁶⁹). — Til Smedelaugget har foruden Felddere (og Handskemagerne) ogsaa i den Tid hørt, foruden de forskjellige Slags Smede, ogsaa Sværdfejerne, Glarmestrene og Randsstøberne. Dette skjønnes af Raadstuebogen fra 1631 osv. $\frac{8}{11}$ 1632 styvnedede saaledes Jacob „Sværdfejer“, OIdermand for Smedelaugget,

⁹⁶⁹) Bedt. Laugsbøger.

Valter Møinike Kobberfmed for en Resistance til Lauget — i 1633 blev der forundt paa Thinge German „Randestøber“ paa „Smedelaugets Begne“ (han har saa været dets Oldermænd) 15 Dages Frist over Hans „Glarimester“ i Prousteghde for en ungarff Gyllden til Lauget — i 1641 stevned Oldermænden for Smedelaug, Laurids Adserfen „Glarimester“, Bochum Skov „Guldsmied“, Borger i Horsens for en ungarff Gyllden, han skulde til Lauget. Dmtalte ungarffe Gyllden var sagtens Bidraget ved Indtrædelsen i Lauget, anf. Hans Glarimester havde først Aaret forud taget Borgerfhab i Bhen.

Antallet af Haandværkere i Horsens i 17de Aarh. kan ikke nøie opgives; de Fortegnelser nemlig, som endnu kan hentes fra Skattelister o. desl. ere meget mangelfulde; desuden er i Risterne og Borgerfhabsbøgerne ingenlunde altid Vedkommendes Haandværk anført. Saa meget fremgaaer dog deraf, at allerede i Begyndelsen af Aarhundredet fandtes der alle Slags af Tidens Haandværkere i Bhen. De talrigste vare Skrædderne — til de forskjellige Lider i hvert Fald 15—17; Stomagerne ligesaa 9—12; Snebkerne 6—9; Smedene 10—12; Tømmermænd og Skibsbyggere 4—8; Murerne 6—8; Bøvere og Bøversker 5—7; Feldberedere (Skindere), Handffemagere, Bundtmagere, Sadelmagere, Kemmesnidere, Glarimestre, Bøssmagere, Sværdfegere, Randestøbere, Bagere 3—4 af hvert Slags; det manglede heller ikke paa Guldsmiede, „Seirmagere“ (Uhrmagere), Bødkere, Pottemagere, „Podemestre“, Bustemagere, Hjulmænd, Grydestøbere, Sporemagere, Farvere, Dreiere, Malere, „Steenpikkere“, Nebslagere, Plattenlagere; endelig omtales ogsaa „Beerfvinder“ og Bryggekfvinder, Sykoner („Stafffvinder“ og „Sømfvinder“), „Arudmagere“. Af særlige Næringsdrivende var der, foruden Kjøbmænd og Kræmmere, tillige Skippere, Baadsmænd, Prammænd, Fiskere (i 1682 5), Baristkærere tillige Chirurger, i 1667 kom en Apotheker, i 1688 (og vist tidligere) en Tobakspvinder og i 1696 en Viimsyder (Sinchelmager“). Ogsaa Kjedelsførere omtales tidligt i Aarhundredet

som boende i Horsens; saaledes allerede i 1617⁹⁷⁰), ligesaa i 1627⁹⁷¹) og i 1632 boede „Billads Kjedelfører“ i en Gaard paa Nørregade⁹⁷²). Henrich Høytman „Kjedelfører“ fra Flensborg boede i Byen 1653; thi da klagede han til Kongen over, at en Deel Kobberkjedler og adskilligt Messingarbejde, som han havde ladet udføre fra Horsens til Forhandling paa Landet, var blevet confiskeret, fordi han ikke forud havde angivet det; han bad nu om, at denne Forseelse maatte for denne Gang tilgives ham og Godset gives ham tilbage. Lehnsmanden Laurids Ulfeld anbefalede hans Ansøgning, fordi Høytmann havde „et ærligt Navn og Rngte og først for 2½ Aar siden havde taget Borgerskab i Byen og derfor i Lands Lov og Ret var ringe forfaren“. Ansøgningen bevilgedes⁹⁷³).

Naar der toges Borgerskab i Byen, maatte der betales Borgerkabspenge; disse deelttes mellem Byen, Magistraten, Skriveren og Stadstjenerne; Betsbet var ingenlunde eens, det vegtede mellem 2 Sletdl. og 6 Rdl.; for Enkelte var det endog indtil 10 Rdl.; lidt til de Fattige betaltes der ogsaa; desuden forpligtedes den nye Borger, i hvert Fald i en Deel af Aarhundredet, til tillige at „lægge sin Stuenbro her for Byen, hvor hannem blev foreviist“. Det synes, som om det var en Regel, at de, der vare barnfødte i Byen (isvrigt den mindste Deel), naar de toge Borgerkab, slap med at betale færre Borgerkabspenge, end de, der flyttede andetstedsfra til Byen. Mange af de Tilflyttende kom fra Kjøbstæderne eller Landet; en Deel fra Norge, Hertugdømmerne og Udlandet; saaledes viser Raadstuebogen 1631 osv., at i 1631 toge 16 Borgerkab, deraf kun de 2 Bysbørn, 11 fra Kjøbstæder eller Landet og 3 andetstedsfra; i 1632 toge 23 Bgff., deraf resp. 10—11—2; i 1633 toge 18 Bgff., deraf resp. 3—12—3; i 1634 Bgff. 5, deraf resp. 0—4—1; i 1635 Bgff. 9, deraf resp. 0—8—1; i 1636 Bgff. 33, deraf resp. 13—16—4; i 1637 Bgff. 20, deraf resp. 2—17—1;

⁹⁷⁰) Prestebogh. Rdb. A

⁹⁷¹) Skattebog Rdb. A.

⁹⁷²) Raadstuebog. Rdb. A.

⁹⁷³) Doc. Rdb. A

i 1638 Bgfl. 11, deraf resp. 5—4—2; i 1639 Bgfl. 8, deraf resp. 1—4—3; i 1640 Bgfl. 12, deraf resp. 2—10—0; i 1641 Bgfl. 12, deraf resp. 5—7—0; i 1642 Bgfl. 10, deraf resp. 2—7—1; i 1643 Bgfl. 8, deraf resp. 1—4—3. — Af de 24, der kom fra Udlandet, Hertugdømmerne og Norge, vare de 9 fra Tydsffland og 2 fra Hollaud. — Efter Borgerstabsbogen, som begyndtes 1650, toge Følgende Borgerstab i Horsens: i 1650 11 (1 fra Flensborg); i 1651 11 (1 fra Lund og 1 fra Tydsffland); i 1652 7 (1 fra Baden og 2 fra Hertugd.); i 1653 18 (1 fra Rostock, 1 fra Kjøbenhavn, 1 var „Virendreier“); i 1654 13 (2 fra Tydsffland og 6 fra Landet); i 1655 12; i 1656 13 (7 fra Landet); i 1657 13; i 1658 og 1659 Ingen; i 1660 1; i 1661 22 (8 fra Landet, 2 fra Tydsffland, 2 fra Hertugd.); i 1662 22 (Mange fra Landet, 1 fra Hertugd.); i 1663 10 (4 fra Landet, 3 fra Hertugd.); i 1664 11 (1 fra Sverrig); i 1665 13 (1 fra Borg paa Femern); i 1666 17 (8 fra Landet); i 1667 12 (1 fra Sverrig og Michael Brether Apotheker fra Thurfachsen); i 1668 11 (1 fra Danzig); 1669 17 (1 „Hatstofferer“ fra Brandenburg); i 1670 8 (Diderich Cortsen fra Angeln „vdi Holstein“); i 1671 18 (1 fra Lüneburg og Ernst Stammer Apotheker fra Nedersachsen); i 1672 15 (1 fra Bahus); i 1673 14 (1 fra Lübeck); i 1674 3; i 1675 7 (1 fra Flensborg); i 1676 5; i 1677 5 (1 fra Stralsund); i 1678 2; i 1679 8; i 1680 2 (den ene var Henrich Jochumsen Rodenberg); i 1681 2 (1 fra Lüneburg); i 1682 14; i 1683 5 (1 fra Schlesien, 1 fra Kiel, nemlig Garver Johan Holst); i 1684 4; i 1685 15 (1 fra Kiel, 1 fra Flensborg); i 1686 14; i 1687 11; i 1688 10; i 1689 17 (deriblandt „velfornemme Søren Clemensen, født paa Ussinggaard, Mads Jørgensen Røtholt, født i Horsens, Laurits Griffen, født i Ribe, alle 3 Rysbmænd); i 1690 3; i 1691 32 (deraf 5 som Rysbmænd, 10 som Dagleiere osv.); i 1692 5; i 1693 4; i 1694 15 (deriblandt Henrich Lichtenberg fra Flensborg); i 1695 12; i 1696 11 (deriblandt Christopher Rohweder fra Flensborg som „Riimshder“); i 1697 20 (3 som Rysbmænd);

i 1698 10 (Hans Bertow fra Holsteen som Vager, 1 Dødker fra Rügen); i 1699 9 (2 fra Norge. — Medunderskrivere af Souverainitets-Acten 1661 vare for Horsens Byes Vedkommende Borgem. Johum Rodenborg og Raadmændene Knud Simonson, Hans Hansen, Anders Nielsen Kollemorten, Johan Andersen, Mads Eriksen og Gyde Petersen ⁹⁷⁴).

I første Deel af dette Aarhundrede vedblev Byen at høre til Bygholms Lehn og, da Lehnsmændene kom til at boe paa det af Kongen i 1616 kjøbte Stjernholm og saaledes i Grunden i Horsens; kom Byen paa en Maade endnu næriere i Forbindelse med dem end før. Som Lehnsmænd nævnes: Knud Brahe † 1615, Ernst Normann til 1620, Reinhardt Heidenstrup til Ørredgaard, Olaf Parsbjerg til Fernit, Tønne Friis, Axel Arnfeld, Jens Høg † 1648, Laurids Ulfeld † 1657 og Henning Pomisch, der var den sidste Lehnsmænd paa Stjernholm. I 1661 blev Lehnet gjort til et Amt under Navn af Stjernholm Amt og tilbeholdes Stiftsbefalingsmanden i Aarhus. Ifølge Forordn. 1682 indskrænkedes Magistraten til at bestaae af 1 Borgemeester og 2 (4) Raadmænd, hvortil saa kom Byfogden og Byfogden. Borgemeester og Raad beholdt Myndighed til at bestikke forskjellige underordnede Bestillingsmænd i Byen, saasom Ræmmere, Maaalere og Bragere, Stadstjenere, Vægtere, Bedemænd ⁹⁷⁵), ogsaa — dog under Forbehold af Kgl. Stadfæstelse — „Instrumentist“ for Horsens By samt Stjernholms og Nakjærs Amter ⁹⁷⁶); endvidere Organister og andre Kirke-

⁹⁷⁴) Aarsb. fra Geh. A. 2, 136—139.

⁹⁷⁵) Saaledes antog Borgem. og Raad i 1693 Oluf Pedersen, før Strand-
rider, til Vedemand i Stedet for Th. Poulsen „til alle her paa Stedet
forefaldende Trolovelser (Lagt 2 a 6 Mark) og Brylluper (Lagt 4
Mark a 2 Rd.). Bef. Bog i Rbh. A.

⁹⁷⁶) Han skulde „med sine Svende“ udføre al Musik; havde Tilladelse til
paa de 4 Højtidsaftener — før Mortens Dag, Juul, Nytaar og
hellig 3 Konger Dag — at „besøge Indvaanerue i Horsens og oppe-
bære Gaver af dem“; men han var forpligtet til at være parat til
enten selv at udgaae som Trompeter til Drøagsflaaden, naar Kongen
forlangte det, eller stille en Anden. Bef. Bog i Rbh. A.

betjente. At Magistraten ogsaa søgte at værne om den Myndighed, som endnu var levnet den, viste sig f. Ex., da Borgemester Jørgen Blimester i 1683 anmodede Stiftsbefalingsmanden Ove Juul om „ikke at ansætte Nogen i Byens Bestillinger, Magistraten vedkommende“; hvorpaa Ove Juul iøvrigt svarede, at Ingen havde ansøgt ham om nogen saadan og, at han i hvert Fald Ingen vilde ansætte, førend han først havde henviist Ansøgeren til Borgem. og Raads Erklæring⁹⁷⁷). — „De 24 Mænds“ Institution benyttedes dog en Tid endnu, og igjennem dem havde saaledes de menige Borgere nogen Indflydelse paa enkelte Anliggender. Et Exempel paa Ovrighedens Misbrug af Myndighed var Borgemester Olaf Hansen Svanes tidligere omtalte Vilkaarlighed og Stridslyst endogsaa mod Collegaer, der endog fremkaldte alvorligere Klager over ham. Det manglede heller ikke paa Opsætsighed mangen Gang af Borgerne mod Magistraten (see f. Ex. Pag. 439), ligesom der oftere gik paa sig Misforståelse med Paaligningerne af Statter, og det var vel til Forebyggelse deraf, at Kong Frederik den 3die i 1667 tillod Horsens Borgem. og Raad at udvælge 12—16 Mænd iblandt Borgerne, som tilligemed dem i Amtsinspecteurs Nærverelse skulde paaligne Statterne saaledes, som de holdt for at være Ret og vilde bære Ansvar for. (Secher „Danmark“, Pag. 803).

I dette Aarhundrede fik Horsens sit første Apothek (Pag. 296). En den Gang bekjendt Læge, Dr. Daniel Dithmarus, skal i 1639 have boet i Byen; maasse den Dr. Daniel, efter hvem der i 1655 holdtes Skifte; ellers stod det her, som andetsteds, endnu i det Aarhundrede kun simpelt til med Lægeværket (Pag. 304).

Underviisning af andre Børn end dem, der søgte Latinskolen, begyndte nu at fremmes ved smaa private „thdffe“ og „danffe“ Skoler (Pag. 235). — Ogsaa Postvæsenet begyndte nu at ordnes (Pag. 337).

⁹⁷⁷) Doc. i Rbh. A.

Foruden af Krigene og alle de dermed følgende Ulykker blev Byen ogsaa hjemløst af Pest. I 1619 døde saaledes baade Sognepræsten Hans Knudsen og hans Hustru deraf; men videre Oplysninger om dens Omfang og Udelæggelser i Byen mangle. Ogsaa i 1606 og 1609 var der Pest i Thyland, men, om Horsens berørtes af den den Gang, vides ikke; derimod er Byen neppe sluppen fri for den, da den 1659 rasede i Veile og Omegn. I Slutningen af 1689 og Begyndelsen af 1690 har der været en epidemisk Sygdom blandt Børnene i Byen; blot i Tidsrummet fra 11te Septbr. til 31te Decbr. 1689 begravedes der saaledes over 40 Børn. I 1696 hjemløstes Byen af Børnekopper, i Løbet af Sommeren døde 33 Børn deraf⁹⁷⁸). Folketallet synes i Løbet af Aarhundredet at være aftaget noget, vel en Følge af de omtalte Hjemløgelses ved Krigene osv. Efter Grundloven 1682 var Antallet af Vaaninger kun 438, de offentlige Bygninger ikke medregnede, og Folketallet var vel saa 2200 a 2300. Ifølge den ældste af de tilbageværende Kirkebøger, begyndt med Aaret 1680, blev der i de første 5 Aar kun født i Alt 195 Personer, men allerede i 1680 og 1681 var der død 108, og i de 5 Aar fra $\frac{1}{2}$ 1695 til $\frac{1}{2}$ 1699 blev der født 300 Personer, men døde i Alt 292, altsaa kun en Tilvæxt af — 8 Personer.

af enkelte særlige Begivenheder i Horsens i dette Aarhundrede kan mærkes Herredagen 1609⁹⁷⁹), da Albert Steel til Jungetgaard blev henrettet paa Byens Torv. Denne Adelsmand var Søn af Rentestriver Herman Steel og Hustru Kirsten Rud. Allerede nogle Aar før havde han i en Duel dræbt Niels Juel til Kongstedlund og blev efter en langvarig Proces derfor dømt til en Bøde af 2000 sk , hvoraf Renterne iøvrigt skulde komme 2 Studenter fra Viborg Skole til Gode. I 1608 var han i Proces med Claus Daa og medens denne

⁹⁷⁸) Kirkebøgerne.

⁹⁷⁹) Den 24de Januar kom Kongen til Horsens „og havde alt Raadet til Gjæst“. Flere Sager forhandlede og den 30te Januar drog Kongen igjen deraf til Skanderborg. C. Brocks Dgb. 279.

stod paa, dræbte han under Landstthinget i Viborg sin Modstanders Foged og Sagfører N. Jensen; nu blev han fængslet, paa bemeldte Herredag i Horsens dømt den 25de Januar fra Livet og halskugget af Byens Bøddel paa Torvet. Saa vidt skjønnes efter et gammelt Haandskrift, omtalt af Hoffmann i „Efterretninger om danske Adelsmænd“, blev ogsaa en anden Adelsmand dømt paa samme Herredag; det hedder nemlig deri saaledes: „1609 den 25de Januar bleff Her Seffuert Friherre dømt att sidhe fangenn paa Dragsholm for sine mange uhørlige Udbyds Gjæringer, och bleff hængslet med 8 Drabanter den 27de Dag dei første Albert Schiel var rettet“⁹⁸⁰). — I 1613 fik Horsens nogle fjeldne Gæster, det var et russisk Gesandtskab, der kom saa sildigt om Efteraaret, at det maatte blive der hele Vinteren og først i Foraaret 1614 reiste det til Kjøbenhavn. — 1622 $\frac{3}{4}$ var der et Rigsraads møde i Horsens⁹⁸¹).

Den i det 16de Aarhundrede begyndte Udvidelse og stærkere Bebyggelse af Byen fortsattes vel i det 17de Aarhundrede, dog med væsentlige Afværelser og Standsninger, der vare ligefremme Følger af de Ulykker, der ramte den. Imod Nord fortsattes Forlængelsen af Smedegaden op ad mod Høiden omtrent dertil, hvor senere „Ny Smedegade“ kom til at begynde. Mod Vest strakte Byen sig ved Aarhundredets Slutning heelt hen til, hvor nu „Jesens Gade“ begynder. Hospitalsgaden blev tildeels bebygget, og Bebyggelsen af Hestedamsgade og Grønnegade begyndtes. Imod Syd ned ad mod Aaen var der kommen en heel Deel, meest smaa, Bygninger i „Fugholm“, Provsteghyde (nu Raadhuusgade) og enkeltviis spredte langs Nordfiden af Aaen. Udvidelserne mod Vest førte med sig, at Tvergaden „Graven“ begyndte at bebygges, hvilket ogsaa blev Tilfældet med den mere vestligt liggende Tvergade „Lhonbo-

⁹⁸⁰) G. Broch 2, 70 og 1, 78 — Slange Chr. d. 4de 1, 252 — Hoffmann D. Adelsm. 1, 37 og 39 Anm. — N. Hist. L., B. 4, 353. Bemeldte Seffuert var Friherre af Friberg og gift med Josefa v. Dvalens Enke Magdalene Munk.

⁹⁸¹) G. Broch Dagb. 287 Anm. 8.

gade". Mod Øst synes der derimod ikke at være steet nogen synnerlig Udvidelse, Stjernholm med sit Forbtilliggende var vel endnu til Hinder derfor. Antallet af grundmurede Bygninger i Byen var endnu kun ringe; for det Meste vare Husene endnu kun af Bindingsværk og for en stor Deel kun smaa; mange vare forsynede med Bislag og Karnapper; Haver hørte til en heel Deel af dem, og endnu fandtes der en Deel ubebyggede Pladser i Gaderne. Som et Exempel paa et større Huus for en mere velhavende Familie kan anføres den Gaard, som Borgemeister Jørgen Hansen beboede indtil sin Død, og som nu gik i Arv til hans eneste Datter Bodil. Gaarden, som var taxeret til 700 R , laa paa Søndergades nordre Side. Foruden Beboelseshuset ud til Gaden var der en Kornlade, en Hestestald, en Ørenstald i Baggaarden og 6 Fag Huus ud til Nørregade med Port til Gjennemkjørsel fra denne. Af Værelser og deri værende Bohave anføres der i Skifteprotokollen 1697: „Steenstuen“, hvori fandtes: 1 malet Seng med Billedsnider-Arbejde og Himmel over, 3 store Kister, 1 rundt Egebord, 1 ottokantet do. „med Steen ublagt“, 1 Kyslæders Lodbænk, 10 Kyslæders Stole, 1 forghltd Stol m. m. — „Salen“, hvori: 4 sorte Stole, 1 Egetræs Bordplade „paa 4 Løver“, 1 Kramkiste, 2 Læderbænke i Karnappet, nogle Træbænke, 3 gamle „Contrafeier med Rammer“, 1 „udhugget“ Sengested, 2 Egekister — „hans egen Stue“, hvori 1 dobbelt Trækasse og 1 beslagen „Halbkiste“ med Dækketøj, Linned og Sengeklæder i, 1 Udtræksbord, 1 lille rundt do., 1 „fransk“ Sengested, 1 Speil i sort Ramme, 1 Uhrværk med Kvarteerslag m. m. — „den yderste Stue“, hvori et langt Aftebord med luffet Fod, 1 grøn beslagen Kiste, 1 beslaget Rejsefrin, 1 Foldebænk m. m. — „Skriverkamret“, hvori 1 rødt Skab med 3 Skuffer og 1 do. „udhugget“ med 11 Skuffer. Men synes end saaledes selve Bohavet at have været meget tarveligt, viste Huset sig i andre Henseender som et rligt Huus. Der fandtes saaledes en stor Mængde Sølvtøi, hvoraf kan anføres: 1 dreven forghltd Kande paa 70 Lod Sølv, 1 do. do. med drevet Laag 101 Lod, 1 do. med drevet Laag og

staaende paa 3 Hjorte af Vægt 63 Lod, 1 „flet“ Sølvskeude paa 72 Lod, 1 gammel høi forgyldt Rande paa 46 Lod, 1 middelstor do. med en Løve paa Laaget, 1 Sølvsflasker med Skruer paa 70 Lod, flere mindre Sølvskeuder, 1 Sølv „Koldstaal Kaufhen“ med Laag paa 92 Lod, 16 Sølvskeuder 64½ Lod, 16 do. til dagligt Brug 49 Lod, 2 Confect-Fade 47 Lod, en heel Deel Sølvskeuder, deriblandt et af 19½ Lods Vægt, 3 gamle smaa „Sølv-Kaufher“, 1 Sølv Smørbricke 9½ Lod m. m. — Et i de Tider mindre almindeligt Esterladenskab i et borgerligt Huus var Borgemeesterens forholdsvis store Bogsamling, bestaaende af 27 Folianter⁹⁸²⁾, 56 Kvarter⁹⁸³⁾ samt en Deel Bøger i Octav⁹⁸⁴⁾. — Efter Datidens Skik sparede man lige saa lidt her i Byen, som andetsteds, i Skrivelser til Borgerlige paa Tilleggsord som „dydædle Mø“, „meget høderbaarne og dydærede Matrone“; en Handelsmand tituleredes „høiagtbare og velfornemme“, en Chirurg (Badstjær) „kunstig og velforfaren“, en Haandværker „fornumstig“ eller „ærlig og velforstandig Mand“ eller endog „velfornemme og konstlærde Mand“. Denne Titulerefske synes, at dømme efter Thingbøger, Skjæder osv., at være tiltagen stærkt i Løbet af Aarhundredet — maaskee særligt efter 1660 — medens saaledes en Borgemeester (f. Ex. Ernst von Baden) i Begyndelsen af Aarhundredet maatte lade sig nøie med at tiltales som „ærlig, vis og velforstandig Mand“.

⁹⁸²⁾ Deriblandt Christian den 4des Bibel indb. i blaat Hjel med forgyldt Snit, Brockmands Postil, flere Postiller, Luthers tydske Bibel, flere Lovbøger og „Historiebøger“, en fransk skreven Regnebog, en „Cantistil-stilebog“.

⁹⁸³⁾ Deriblandt „den gamle tydske Lovbog“ og flere Lovbøger, „historisk Beskrivelse over det evige Liv“, Forklaringer over Dele af Bibelen, Dr. Simon Pauli Urtebog, flere Figurædikener, „danske Glossarium“, Eroens Bestandighed og Lommefinger“, „Tydske Drømmebog“, Kort Forlov efter den roestilske Fred, flere tydske og danske Opbyggelsesbøger.

⁹⁸⁴⁾ Deriblandt Dr. Beck's „Commercii Tractat“, „Græske Stueplads“, „Tydske Skarpsindighed“, 300 udvalgte Historier paa Dansk, „750 Ordspog“, „Politische Discurs“, „Drømmenes Prøve“, Den jødiske Talmud, Dorothea Engelskrets Sang, „280 underlige Historier“ osv.

var en Borgemeſter længere hen i Aarhundrebet ſtegen til at kaldes „ædle, velviſe og høifornemme“. At Forføngeligheden endogſaa førtes ind i Kirkerne, fremgaaer af Thingbøger, Kirke-Regnskabsbøger o. deſl.; man ſatte Priis paa at leie de øverſte Stole, og oftere — navnlig af Kvinderne — ſtreedes der om den fornemſte Plads i Stolene eller om Forrangen ved Offringerne i Kirken, ja denne Strid udartede endog ikke ſjældent til Haandgribeligheder i Kirken under ſelve Gudstjenesten, og Skandalen og Forſtjrelſen blev ſelv til ſine Tider ſaa ſtor, at begge Præſterne maatte indſende alvorlig Klage derover. Dog — det var jo ikke i Horsens alene, at man var Vidne til Saadant i de Tider. — Trang og trængſelfuld var Tiden vel for det Meſte og kunde nok drive til Tarvelighed, hvad ogſaa viſtes i nogle Netninger, men i andre holdtes der ikke tilbage med Udgifter. Det har ſaaledes ſin Interesſe at lægge Mærke til Koſtbarheden ved Klædebrug hos de mere velhavende Borgere. Af Fortegnelsen ved Skiftet efter fornævnte Borgemeſter Jørgen Hanſen Højbro over den Afdødes Klæder kan ſaaledes fremhæves: 1 rød ſpanſk Klædes Trøje med 3 Duſin Sølvknapper, 1 Klædes Kjøle underføret med Ulveſkind, 1 lyſegraa Klædes Kappe med Sølvtraads Knapper, 1 mørkebrun Klædes Kjøle med 7 Duſin Filigran Sølvknapper, foruden Fløiels Huer med Bjørneſkind o. deſl. I Fortegnelsen over den i 1698 afdøde Gedſke Lichtenbergs, Handelsmand Hans Chriſtensens Huſtrues, Efterladenskaber anføres blandt Andet: Fløiels Halskjæder med Guldfryndſer, Taſtes Forklæder med Guldfryndſer, Forklæder og Tørklæder med Kniplinger, 1 ſort Klædes „Schammeluch“ med Graaværk, 1 couleur t venetianſk do. med 2 Duſin Filigran Sølvknapper, 1 couleur t venetianſk Tjært med Guldfryndſer, Kjoler med Sølvknapper, Gylbenſtykkes Huer med Guld-Kniplinger oſv.; desuden Smykker ſom 1 Guldrjæde af 8½ Lods Vægt, Ringe med flere Diamanter i, 2 Kæder Perler med Gulddaas oſv. Selv Afbildninger paa Epitaphierne vidne ogſaa om Pragt i Klædebrug og Drugen af mange og koſtbare Smykker; og, ſom i Horsens, ſaaledes

andetsteds, saa det var intet Under, at der søgtes at sætte nogen Stranke derfor ved lgl. Forordn. 1699 om Affkaffelse af „Krammererede og baldhyrede Klæder“. — Var end Levemaaden i det daglige Liv tarvelig nok, saa sparedes der ikke ved alflens Gilder. Stort Forbrug, endog umaadelig Nydelse, af stærke Drikke var en af den Tids Strøbeligheder og, at man i Horsens ikke stod tilbage deri, thde Retsprotokollerne ikke sjeldent paa; vel ogsaa det blandt Andet, at man nu havde særlige Viinhandlere, foruden den privilegerede Raadstufkælber; at Ingen optoges i Laugene — ikke engang som Læredreng — uden at der skulde skjæntes til Laugsbrødrene mindst 1 Td. Øl; at Magistraten tilsidst udirykteligen maatte forbyde Laugene at holde Drikketilgilder⁹⁸⁵) osv. Gjennemgaaer man Retsprotokollerne fra den Tid, sees det, at en meget stor Deel af Sagerne for Thinge vare veiste paa Grund af „Vold och Perlement“, „Perlement och Vordag“, ustyrlig Opsørjel o. desl. — Et Par Exempler blandt mange: i 1632 maatte en Skrædder paa „Grassuen“ forpligte sig paa Thinge til, at der ikke mere skulde finde „Skyden og anden Ufikkeligbed“ Sted i hans Huus eller udenfor Døren (Kdft. Bogen) — en Aften i 1633 trængte 3 Mænd (en Waadsmand, en Skipper og en Borger i Byen) ind i et Huus i Fugholm, hvor Manden ikke var hjemme, vilde tvinge Konen til at levere dem Øl eller Brændevin, og da hun nægtede det, drog Waadsmanden „fit Bærg“ og hugge omkring sig i Djælder, Skorsteen osv., indtil Konen fik Vægterne og andre Folk til Hjælp. Da en Stomagersvend i 1637 for anden Gang blev paagreben ved at løbe omkring paa Gaderne om Natten med „huien og Skrigen og draget Bærg“ og undfagde Folk i Byen; maatte han nu forpligte sig til strax at rømme Byen „vnder hans halffis fortabelse“ (Kdft. Bog). I 1683 stak en Kone sin Mand ihjel og blev derfor halshuggen paa Byens Torv. Slagsmaalene bleve af og til blodige og endte endogsaa med Drab, saaledes dræbte i 1692 en Svoger

⁹⁸⁵) Thingsbøger osv. Kbh. A.

til Sognepræsten (Mag. P. Rasmussen Rytter) under et Slagsmaal en Borgerføn, og dømtes til at miste Livet. Men uagtet en Karl i 1655, „ifølge Syn og Vidner“, var bleven overfalden af en Skoflikker i Byen og dennes Kone og Børn „med blaa og blodige Slag“; dømte „Sandemændene“ dem dog fri for at have øvet Vold, en Dom, der isøvrigt blev forandret ved Landstthinget. Bysvendene og Bægterne skulde vel holde Styr paa Folk, der gjorde Uordener; men de vare for faa til altid at kunne magte det, og stundom gave de sig endogfaa selv af med „Perlement og Vold“ (Kdft. Bogen) og maatte betale Bøder derfor. Isøvrigt var dog Borgerstabet selv forpligtet til at være behjælpelig med at forhindre Uordener og Voldsomheder; de havde Vagtstue i Raadhuset, og Indskærpelse fra Regeringen manglede det ikke paa. I Recessen af 1643 sees det, „at ved Bryllupper kunde Enhver faae nogle Mand af Byens Vagt i Huset“. En Kgl. Frd. 1694 „om Overlast og Drab at forhindre“ bestemte, at naar der yppedes Klammeri eller skete Overlast om Dagen paa Gaden; skulde Beboerne i den og nærmeste Gader komme tilstede med deres Karle bevæbnede med „Kortgevær“ og afværge Ulykker; forsømte de det, skulde de straffes med Bøder; og, skete der Drab, skulde de betale Mandebod. — Om end mange af de mindre Lovovertrædelser straffedes ved Raadstueretten med Pengebøder, som oftest endog kun smaa, faa idømtes der dog ogsaa strængere Straffe som Kagsstrøgning, Gabestof, at „rømme Byen“, have sit Borgerstabs forbrudt, endog Livsstraf. Stundom kunde Straffen synes os uforholdsmæssig nok; f. Ex. naar i 1634 en Horsens Borger, hvis Heste vare bleve optagne i Høspitalets Rugmark forpligtedes til i Gjentagelses Tilfælde at „sidde i Raadhuus-Kjelderens Nat og Dag“ foruden at godtgjøre Skaden, som var gjort — eller, naar en Murer, som i f. U. havde slaaet en Kræmmer's Vinduer ud, dømtes af Raadstueretten til i Gjentagelses Tilfælde — „hvis han igjen forfølger ham med Ord eller Gjerninger“ — da at have „sin Hals forbrudt“ (Kdft. Bogen). — Exempler paa Dyrighedens eller dog enkelte Dyrigheds Personers Viltkaar-

lighed manglede ingenlunde (see om Borgem. Oluf Hansen Svane, Pag. 204 o. flg.); heller ikke paa Borgernes Mistro til den og særligt til Retsfærdigheden og Upartistheden ved dens Skatteligninger; det var vel en af Grundene til, at Borgem. og Raad i Horsens fik i 1667 Rgl. Tilladelse til at udvælge 12—16 Mænd blandt Borgerne, som tilligemed dem i Amts-Inspecteurens Nærværelse skulde paaligne Skatterne. — Angaaende Told og Consumtion var der idelige Stridigheder, og Retsprotokollerne fra den Tid indeholde en Mængde Sager om Told- og Consumtions-Sviig, virkelig eller formodet⁹⁸⁶). — Brudevielser i Hjemmet synes at have været steet kun undtagelsesvis, for saa vidt de borgerlige Familier angaaer, og da vel navnlig som et Slags Tegn paa Fornemhed; saaledes i Tidsrummet fra 1680—1702 Raadmand (senere Borgem.) Morten Cortsen og Margrethe Vering, Enke efter Borgemester Jørgen Blimester; ligeledes Anders Jensen Thonbo (Handelsmand og senere Eier af Hanstedgaard) og Dorthie Hansdatter (Stifterinden af Hansted Hospital og Giverinden af et betydeligt Legat til Horsens lærde Skole). Ved Vielserne i Kirken ringedes og kimeedes der efter gammel Skik med Kirkeklokkerne og Stolen „oppartede“ med Sang; ved Viigbegængelser ringedes ikke blot, men, naar de udførtes i Kirken, „tændtes Kirkens Lys“; kun de Fattigste maatte finde sig i at begraves „uden Sang og Klang“. Mange Viig nedfattes endnu i murede, eller ikke murede, Gravsteder i Kirkerne, og Betalingen var reglementeret efter det fornemmere eller mindre fornemme Sted i Kirken, Choret, Midtergangen osv. Kirkens Stolestader udleiedes og betaltes ligeledes efter en vis Rangfølge; de Pladsjer, der i „de nederste Kvindestole“ bleve tilbage, maatte saa „Tjenestepiger og andre fattige Kvinder staae i“⁹⁸⁷). — Kirkernees Tavler ombaeres af Borgerne selv efter Omgang. At der ikke altid var god Villie dertil, medens dog Magistraten holdt strengt paa

⁹⁸⁶) Raadstue Bogen. Dombog.

⁹⁸⁷) Kirkebog. Kirke-Regnskabsbog. Stolestadepiger.

Overholdelsen af denne gamle Skik, sees iblandt Andet af Sagen mod Johan Reich (Pag. 298); det synes forresten af denne at fremgaae, at de „graduerede Personer“ vare frie for sliig Byrde. Til Pinijsfesten bleve Kirkerne „majede“, hvortil der kjøbtes Birketrene, som ofte maatte kjøbes og hentes endog langveis fra ⁹⁸⁸), og et Par Kvinder betales for at „strø Urter“ i begge Kirker. De, der havde begaaet Veiermaal, maatte foruden at betale de lobbestedte Bøder, staae offentlig Strifte og faae Afløsning i Kirken; det synes, som om man i saa Henseende søgte at handle uden Persons Anseelse. Ikke altid gif det roligt af; da saaledes en Kvinde i 1680 udlagde i Kirken en bortreift Sømand som Fader til hendes Barn, „stod Consumtionsforvalterens Kone op og raabte 2 Gange høit: Det er Løgn! det er Løgn!“ idet hun spiede Skjeldsord til ⁹⁸⁹). Løssagtige Kvinder bleve forresten jagede ud af Byen. Ogsaa Mødre, der havde ligget deres Børn ihjel, maatte efter den Tids Bestemmelser søge offentlig Afløsning i Kirken. Foruden 12 Personer, der i 1695 bleve offentligten afløste, maatte ogsaa en Mand staae aabenbar Strifte for Udeblivelse fra Nadveren over Aar og Dag, „Ustikkelighe med Fylderi“ og Forsømmelse med at søge Kirken. Skjøndt Byens Storstensfeier, der i 1699 dræbte en Soldat, som overfaldt ham i hans eget Huus, anfaaes af Retten for at have gjort det kuu som Nødværge, dømtes han dog til at bøde efter Loven og til at staae aabenbar Strifte i Kirken ⁹⁹⁰). — Det hørte Tiden til, at der holdtes stærkt paa udvortes Kirkelighed, hvilket blandt Andet ogsaa skjønnes af Borgem. Nuf Hansen Svanes og Præsten Poul Cl. Bruuns ogsaa i denne Henseende ret characteristiske Strid og gjensidige Beskyldninger (Pag. 97). I 1655 havde Kong Frederik den 2den erfaret, at „ikke ringe Ustikkeligheder“ bleve begaaede i Horsens ved, at der ingen Løffelse fandtes for Byen, naar Gudstjenesten holdtes, „saa Bonden kom til Byen og drev Handel paa den Tid, Folk burde være i Kirke“; han

⁹⁸⁸) f. Ex. fra Boer Ladegaard. ⁹⁸⁹) Kirkebogen. ⁹⁹⁰) Kirkebogen.

befalede nu, at Slagbommene for Indfjørslerne skulde repareres og holdes luffede „paa tilbørlige Tider“, hvorhos han tillod, at der maatte udbises det fornødne Tømmer dertil fra Stovene ⁹⁹¹). Hvorvidt der i Horsens bragtes i Anvendelse den egl. Befaling 1676 $\frac{1}{2}$ til Bispen, at der i hvert Sogn i Stiftet skulde tilforordnes Nogle, som kunde gaae rundt i Kirken med lange Kjæppe og slaae dem paa Hovedet, der sov, og saaledes holde Folk aarvaagne til at høre Prædikenen — saavel som egl. Resc. 1646 $\frac{1}{1}$, at Kvindfolket skulde tilholdes „at sidde offuer ende (i Stedet for at knæle) udi Kirken, naar der Siungis och tilige med dend Anden menighed at siunge Psalmer“ og at „gemene unge Folk“ ikke maatte troloves, før de i Skriftestolen havde aflagt Prøver paa, at de kjendte deres Troes Lærdomme ⁹⁹²) — dette vides ikke. — Tydsffheden florerede ikke lidet i Byen, den styrkedes ved de mange indvandrede Tydsffere, særligt Handlende, Haandværkere og forskjellige Næringsdrivende, og sporedes paa flere Maader, saaledes i Lauges Stikke og Bedtægter, „tydsff“ Skoler i Byen, mange Unge Uddannelse i tydsff Stæder, fremherskende Antal af tydsff Bøger i de enkelte Privatmænds endog kun smaa Bogsamlinger, hvorover endnu haves Fortegnelser (f. Ex. Ernst von Badens og selv den dansff fødte Borgem. Jørgen Hansen Hørbroes); selv i Sproget, endog i Retsdocumenter, brugtes ideligen tydsff Ord, f. Ex. „ihige“ i Stedet for „nubærende“, „sighaft“ i Stedet for „boende“ o. fl. En Deel af Indvandererne opnaaede anseelige Stillinger i Byen, tildeels ved at gifte sig ind i de mere anseelige borgerlige Familier der, tildeels ogsaa ved egen Dygtighed; f. Ex. Ernst von Baden og Jochum Rodenborg — eller „Jachem Rodenborch“, som han selv underskrev sig —, der begge bleve Borgemestre i Byen; Handelsmanden Diderich Cortsen, Morten Stridt fra Tübingen og Foed Albertsen With fra Embden, der begge bleve Raadmænd; de 3 Sødsffende Lichtenberg o. fl. — Gjennemgaaer man Mandtalslister, Rigninger o. desl. fra den

⁹⁹¹) Doc. Kbh A

⁹⁹²) Doc. i Bispe-Archivet.

Tid, møder man en Mængde tydske Navne. — De tidligere adelige Eiendomme i Byen gik i dette Aarhundrede efterhaanden over i borgerlige Hænder ⁹⁹³⁾, og disse Adelsflægter forsvandt fra Byen. Saaledes gik det f. Ex. allerede i Begyndelsen af Aarhundredet (1624—1626) med den Glambekke Gaard i Borgegade og dertil hørende Jorder; først udstykkedes den efter velb. Hfr. Else Glambecks Død mellem hendes Arvinger, og senere gik alle Arveparterne ved Salg over til Raadmænd (senere Borgemeister) Jørgen Nielsen i Horsens, hvis Arvinger atter i 1630 folgte det Hele til Borgem. C. E. v. Baden, som isvrigt ogsaa erhvervede sig ved Kjøb fra Fru Bodil Munds Arvinger den Gaard med Jord, hun havde eiet i Byen.

Byens Privilegier confirmeredes $\frac{3}{1}$ 1648 af Frederik den 3die og $\frac{2}{1}$ 1672 af Christian den 5te, „saa vidt de ei imod Borets jura majestatis, absolutum dominium, souverainitet og Arverettighed befindes at stride“.

Som allerede tidligere paaviist — i 1ste Afdelings forskjellige Afsnit — var Horsens saa heldig i dette for Byen saa vanskelige Aarhundrede at have blandt sine Bestillingsmænd og andre Indvaanere Mange, som i deres forskjellige Livsstillinger gjorde sig vel fortjent af Byen. Blandt Mænd fra Horsens, som gjorde sig bekjendt i videre Kredse og ved fremragende Dygtighed, bør nævnes Hans Hansen Svane, Søn af den dygtige Borgemeister i Horsens Hans Oluffen Riber og dennes Hustru Anna Hansdatter Svane. Han var født $\frac{2}{7}$ 1606 i Horsens. Efter først at have gaaet i Byens lærde Skole, kom han til Sorø Skole og var der fra 1620—1625, leed isvrigt af et svageligt Helbred, var saa i et Aars Tid hos Hr. Christen Jensen — den Gang Sognepræst i Weile, senere Hofpræst — og blev saa i 1626 en udmærket Student. Efter 2 Aars Forløb reisste han udenlands og studerede navnlig den østerlandske Sprog ved bekjendte udenlandske Universiteter; kom tilbage til Danmark i 1635, tiltraadte strax Embedet som Professor i

⁹⁹³⁾ Om Stjernholm og hvad dertil hørte, see Pag. 379 og 381.

Hebraist ved Kjøbenhavns Universitet og tog kort efter Magister-Graden. I 1646 blev han theologisk Professor og Dr. theol. og 9 Aar efter Biskop i Sjælland. Dette Embede beklædte han som en klog og indflydelsesrig Mand og kyndig baade i geistlige og verdslige Sager; særdeles veltalende var han og meget vittig, derhos begavet med stor Mandsnærværelse og Rolighed; ærgjerrig og herflesyg synes hele hans Embedsforhold at have godtgjort, at han var. Med disse Evner og Egenstaber forenede han en dyb Harme over Adelsens Overmod og Forrettigheder og den Undertrykkelse, hvorunder Geistligheden og Borgerne levede. Han blev en af de Virksomste ved Indførelsen i 1660 af Kongens arvelige Enevoldsmagt og belønnes ogsaa af Kong Frederik paa flere Maader; han fik Titel af Erkebisp, blev Præsident i Consistoriet og Medlem af Høiesteret, fik ogsaa Svenstrup Gods i Sjælland og Sundfjord i Norge samt betydelige Pengesummer. I 1639 var han bleven gift med Marie Fuiren, Datter af den da berømte Læge Borgen Fuiren, og havde med hende 4 Sønner og 2 Døttre. Erkebisp Hans Svane, thi han havde optaget sin Moders Slægtnavn, døde 26de Juli 1668. At han ikke glemte sin Fødeby, viste han blandt Andet ved at stænke den et Legat stort 1250 Stetdl. (Pag. 146)⁹⁹⁴).

En anden Horsens-Mand fra den Tid, som ligeledes fik en anseet Stilling udenfor sin Fødeby, var Peder Pedersen, født $\frac{7}{2}$ 1608 i Horsens, hvor hans Fader var Kjøbmand. Efterat han havde lært lidt Latin i Byens lærde Skole, kom han i 1620 til en Skoleholder i Lübeck, for at „lære at skrive og regne“, derpaa var han i Tjeneste hos Forskjellige, især Adelsmænd, som Skriver eller Skigt; bereiste saa som Handelsmand Stæderne ved Østersøen og giftede sig i 1636. I 1650 traadte han i Kongens Tjeneste som Renteskriver og blev i 1655 først Raadmand og siden Borgemeister i Kjøbenhavn; i 1669 blev han Høiesterets-Ræssesfor, men døde den 9de Mai

⁹⁹⁴) Efter flere Forfattere.

samme Aar. En Datter af ham, Elisabeth, ægtede i 1665 den yngre Hans Ransen, Søn af den fra Souverainitetens Indførelse bekendte Præsident Hans Ransen den ældre, og selv 4de Præsident i Kjøbenhavn, Statsraad og Assessor i Højesteret Canonicus Capitali Roschildensis. En anden Datter, Sophie, blev gift med Justitsraad Peder Pedersen Lerche, Stamsfaderen til den grevelige Familie Lerche. En tredie Datter, Anna, blev gift med den rige Carl Rosenmeier, Eier af Totterup og Lystrup, der i Rigets Nød fortrakke Kongen med 140,000 R . Om Borgemeister Peder Pedersen fortælles der, at da Admiral Opdam med den hollandske Flaade $\frac{2}{3}$ 1658 slog sig gennem den svenske Flaade og undsatte det beleirede Kjøbenhavn, fattedes der Penge til at kjøbe de Levnetsmidler for, som Hollænderne medbragte til Staden. Ifølge Forslag af Borgemeister Peder Pedersen overtog Kongen og Raadet den Mængde Guld- og Sølv-Sager, hvilke han havde i Forvaring for Adelen i Jylland, og lod dem bringe til Mynten og slaac i Penge til at kjøbe Levnetsmidlerne for af Hollænderne — selvfølgeligen mod at alle disse Kostbarheders Værdi tilfikkedes Eiermændene — og Kjøbenhavn forsynedes med de Levnetsmidler, man saa haardt behøvede ⁹⁹⁵).

I 1668 $\frac{3}{4}$ fødtes i Horsens en Mand, der i anden Retning gjorde sig bekendt; det var den saakaldte „kærde Amager Degn“ Jochum Mikkelsen Halling. Han var Søn af Raadmand Michel Lauridsen Halling og Hustru Maren Jesperdatter Fillestrup og den eneste af Sønnerne, der kom til at studere. I sit 20de Aar kom han fra Horsens Skole til Universitetet, men maatte af Nød atter forlade det, var Huuslærer i 2 Aar paa Landet, kom atter til Kjøbenhavn og fik nu sine Examinere; blev atter Huuslærer, søgte baade Rectorater og Præstekald for-gjæves trods sin Dygtighed, lagde sig alvorligt efter Botanik, kom til at reise udenlands og modtog saa det Tilbud, der blev

⁹⁹⁵) Gjesling „Inbellærere“ 2, 228 og Fr. Hammerich „Hans Ransen den Ældre“, i Hist. L. 3die R., Pag. 242 og Anm.

ham gjort i 1704, at blive Sognebegn i Taarnby paa Amager, i hvilket Embede han viste sig nidkær og dygtig og nød særdeles Agtelse. Han studerede imidlertid stadigt videre og samlede en stor Bogsamling, meest af græske og latinske Forfatters Bøger; ligesom han ogsaa talende udmærket og flydende Latin. Han søgte Professoratet i Græsk, men, da Gram fik det, besluttede Halling ikke mere at søge noget Embede, men at blive, hvor han var. Han har efterladt sig flere — dog ikke trykte — Skrifter; saaledes Peder Syvs „danske Ordsprog“ oversatte paa Latin; „Dansk Bibliothek“, et Catalog over danske Bøger „med adskillige rare Anecdoter“; en udførlig „Adelig Slægtbog“ fornemmelig efter gamle Tiigprædikener. — En Søn af ham, Magnus Zachumsen Halling, blev Sognepræst i Haarslev og Thingjellinge i Sjælland og en Søn af denne var den i sin Tid bekendte Brigadeer Vitus Halling⁹⁹⁶).

Var Horsens i det 17de Aarhundrede bleven haardt hjem-søgt af fjendtlige Hærskarer, saa blev den i Modsatning dertil i det 18de Aarhundrede skaanet for saadanne Besøg, skjøndt Aarhundredet dog allerede strax i Begyndelsen bragte Krig over Landet. Men foruden den Skade, Handel og Søfart maatte lide ved Krigen, bragte Krigsforholdene jo ogsaa yderligere Skattebyrder og andre Paalæg, som Byen havde ondt nok ved at bære, medtagen som den var allerede fra forrige Aarhundrede af; hvortil iøvrigt ogsaa kom de stedse stigende communale Afgifter og de indirecte Afgifter ved Told og Conjunction (cfr. Pag. 321—330). Der reiste sig ogsaa jevnlig Klager snart fra Magistraten, snart fra Borgerne, over det stærke Tryk, hvorunder Byen leed. Allerede 1711, da Byen fik Paabud om at sende Barbeersvende til Kjøbenhavn i Anledning af Pesten, erklærede Magistraten den for at være „en forarmet By“; og af de 214 Mænd, som endnu i 1720 havde Borgerstab i Byen, var — efter Magistratens Erklæring — „Halv-

⁹⁹⁶) Bibliothekar Chr. Bruun efter et gl. Msc paa det Kgl. Bbl. Danske Samlinger 1865, Pag. 60.

belen fattige, og en stor Deel betlebe Brødet“. I sin Erklæring i 1753 til Stifamtet udtaler Magistraten sig ogsaa om Byens Forsald: „Byens Tilstand og Bestaffenhed paa nuværende Tid mod forrige at regne er heel ulige; siden en Deel formnende Indvaanere deels ere fra Byen, deels, og det de fleste, ere døde, og deres efterladte Capitaler og Formuer stiftede og deelte, hvoraf de fleste ere gaaede ud af Byen; saa at i Fald nogle saa overblevne i Byen opsigde deres Capitaler hos de fleste fattige Indvaanere og Børnepenge, vilde Byens indvortes Fattigdom blandt Almuen blive langt kændeligere og større, end den ellers ansees. Siden Indkvarteringen kom i Byen, Handel og Negotie blev indskrænket, sidste Krigsstyr og Kopskat saavel som Prindsesskestyren blev udbredt her af Byen og den gamle tarvelige Levemaade forandret og endelig Told- og Consumtionsforpagtningen saa særdeles høit opdreven, at Byen ingen Moderation nyder; saa er Byen, som vel nu har nogen udvortes Anseelse af Bygning, bleven indvortes forringet paa Vegeomidler, saa at den sorte Armod regerer i de fleste Huse med bevæbnet Haand“⁹⁹⁷). — I blandt Grundene til Byens Forsald har, som det sees, Magistraten ogsaa fremhævet „Indkvarteringen“. I 1782 klagede ogsaa en stor Deel Borgere over den stærkt voxede Indkvarteringsstat, der i 1778 var 1665 R , i 1780 var 2500 R og i 1781 endog 3100 R . Magistraten oplyste Klagerne om, at Grunden var, at efterat Byen i mange Aar kun havde været belagt med 1 Escadron Ryttere foruden Staben, kom der i 1778 til Byen 7 Compagnier af nyeste Infanteri-Regiment tilligemed Staben, og, da disse forlagdes til Aarhus, blev Byen belagt med 3 Escadroner og Staben af det slesvigke Rytterregiment, som endnu vare i Byen. Desuden var et militairt Sygehuus kjøbt og indrettet for 1000 R ⁹⁹⁸). Een byrdefuld Side af Indkvarteringsvæsenet havde Magistraten allerede paavist i Indberetningen 1753. Den klagede nemlig over, at uagtet kun saare lidt

⁹⁹⁷) Doc. Nbf. A.

⁹⁹⁸) Raadstuebogen beg. 1759.

Brænde da var at faae for Benge, og Borgerne ifølge kongl. Forordn. vare pligtige at flaffe enhver Kutter aarligt 9 Læs Træ; faa fik Byen dog ikke nu den forhen lovede og tillagte aarlige Udviisning fra de kongelige Skove saaledes, som tilforn, og dog skulde den nu „forsyne 138 Mand med 37 Koner foruden Børn“ med Afdebrændsel, hvorfor det høiligen maatte ønskes, at Byen maatte forhjælpes til igjen at faa Udviisning fra de kongelige Skove af Brændsel til Indkvarteringen ⁹⁹⁹). — I en stor Deel af Aarhundredet faae det, som alt berørt, kun daarligt ud med Byens Søfart, Handel og anden Næring. Efter Magistratens Opgivelse til Stiftamtet eiede Byen $\frac{2}{3}$ 1709 i Alt 17 Fartøier af Størrelse fra 3—17 Læster, tilfammen 152 $\frac{1}{2}$ Læster drægtige; men $\frac{2}{3}$ 1711 kun 13 Fartøier af Størrelse fra 4—17, tilfammen 127 $\frac{1}{2}$ Læster; og efter Magistratens Opgivelse til Stiftamtet i Marts 1721 havde Byen mistet ved Fjendevold i Alt 12 Fartøier, tilfammen 98 $\frac{1}{2}$ Læster drægtige og til en Værdi af 25,114 ~~sk~~ ¹⁰⁰⁰). Deri var maaskee endda ikke medregnet en Jagt, som Fjenden fratog Skiprer og Borger i Horsens Chr. Griksen, og som var ladet med en heel Deel Fødevarer (deriblandt 31 $\frac{1}{2}$ Td. Smør, 22 $\frac{1}{2}$ Fade Hønning osv.), men blev tagen tilbage af dansk Sølieutenant Bruun ¹⁰⁰¹). I 1726 havde Byen 18 Skibe — det største en Skube paa 17 Læster — og 2 store Baade ¹⁰⁰²). I 1732 var Byens Handelsflaade tiltagen til 24 Skibe — deraf 4 Kreierter fra 6 $\frac{1}{2}$ —19 Læster, 4 Skuder fra 9—16 Læster og 5 Galloter fra 7—13 Læster — drægtige tilfammen 232 Læster og med 92 Mandes Besætning. Antallet formindskedes atter i den følgende Række Aar, saa Byen i 1750 kun havde 15 Skibe paa 166 Læster tilfammen ¹⁰⁰³). I 1769 var der 17 Skibe, som kunde lade fra 2—600 Tdr. Korn og 1 nybygget, som kunde lade 1200 Tdr. Korn. Mandtalslisten fra det Aar viste, at der i Byen var 23 Skipper og 29 Matroser, Fiskere og Prom-

⁹⁹⁹) Doc. Nbh. A. ¹⁰⁰⁰) Hüb. Act. 3, 44, 54, 121.

¹⁰⁰¹) Raadstubbogen. ¹⁰⁰²) Doc. Nbh. A. ¹⁰⁰³) Hüb. A. 3, 206, 338.

mænd ¹⁰⁰⁴). Svad Byens Handel angik, da Løb omløbere i 1735 Magistratens Indberetning til Stiftamtet paa, at Handelen ikke var tiltagen, men den var snarere svækket yderligere ved, at der nu intet Kjøbmandsmaal var, hvorfor Skippere, Haandværksfolk og Andre, der ikke havde lært Handelen, besatte sig dermed, havde ofte betydelig Omsætning uden egne Pengemidler og, naar de ikke længere kunde „holde deres Væsen“ sammen, ruinerede de Mange med sig. I en Afstand af 2—3 Mil boede Flere, som reiste til Holland, hvorfra de hjembragte Viin, fransk Brændeviin, Thee, Sukker og Specerier, som de atter solgte; ligesom de ogsaa som Commissionairer forsynede Landboerne dermed ¹⁰⁰⁵). Eignende for Byens Handel yderst uheldige Forhold, som fandt Sted i Aarhus paa den Tid, fandt sikkerligen ogsaa Sted i Horsens. De Handlende i Aarhus klagede nemlig over, at, skjøndt der ved Kgl. Frdn. var forbudt alt Landprang, Bryggen og Brændeviins-Brænding paa Landet samt Forprang; saa indfandt der sig dog Faderslevere, Kolbingensere, Kugensere, Jøder fra Fredericia, Westphalere med alle Slags Menstram, Specerier, Tobak, Nürnberggerfram og Galanterivarer ikke alene paa Herregaardene og i Landsbyerne endog tæt omkring Byen, men ogsaa i Byen selv og Løb om i Husene og falbsøde deres Varer. Ligeledes indførtes der paa Landet fra Lübeck og Norge alle Slags Viin, Brændeviin, Salt, Tobak, Ljære, Jern, Trælast osf. og opkjøbtes Korn — Alt uden Paatale og til stor Skade for Byen ¹⁰⁰⁶). — Handelen svækkedes til og fra Horsens drevs iøvrigt meest ved Byens egne Skibe, og Farten var mellem Rigerne og paa Flensborg til og fra med Korn og Fedevarer,

¹⁰⁰⁴) Doc. Ndst. A. og Pont. Atf.   ¹⁰⁰⁵) Doc. Ndst. A.

¹⁰⁰⁶) Hüb. Act. 3, 178. Pontoppidan i sit Atlas stadfæster det iøvrigt for Horsens Byes Bekomvende paa hans Tid, og ansøger som yderligere Grund til Handelens Forsald, at Kjøbmændene ikke havde Evne til at tage deres Varer fra første Haand; at de Vemiblede traf sig ud af Handelen og, at der var alfor mange, der handlede, endog Stræddere, Stomagere og Gaardskarle handlede, bryggede og brændte Brændeviin.

Tømmer, Muursteen, Kalk osv. Udenrigske Varer hentedes i Flensborg og Lübeck; kun en Deel Salt, Viin og Sæbe førtes fra Kjøbenhavn til Byen. Af Kjøbmænd — som handlede med Korn, grove Varer, Trælast o. desl. — var der 15; der var 18, som holdt „aabne Kramboder med fine og grove Varer“, men dog ogsaa handlede med Korn og Trælast; og desuden var der en Viimshder, 4 Tobakspindere og 1 Handskemager, som alle tillige drev Handel i aabne Boder med forskjellige Varer, endog med Specerier. Nogle faa Kjøbmænd — hedder det videre i Magistrats-Indberetningen 1735 til Stiftamtet — vare bemidlede; de fleste handlede paa Credit, som de fik i Flensborg og Lübeck, en Deel af dem vare i „meget slet Tilstand“. Magistraten foreslog som en Forbedring at „oprette et Kjøbmands- og Skipper-Laugshuus, saa ingen Ubertittede kunde befatte sig med Handel“¹⁰⁰⁷). Paa Mandtalslisten til Skat af Formue m. m. i Octbr. 1743 er der anført 20 Handlende, hvoraf de 15 kaldes „Kræmmere“, og desuden var der 8, som drev „Ulsalg“, og nogle af disse førte tillige lidt Handel. Naar undtages et Par, havde de ingen Medhjælpere. Blandt de 15 „Kræmmere“ er anført den rige Jens Jørgen Lindvig, og blandt de 5 andre „Handelsmand“ Jochum Rodenborg, som drev privilegeret Viinhandel. Naar undtages J. J. Lindvig, der var blandt de efter Formue høist Beskattede, nemlig til at betale 560 R , og Jochum Rodenborg, der var ansat til 80 R Skat, ere de øvrige ansatte saa lavt — fra 2 R til 26 R — at man maa antage, at den daværende Handelsstand i Byen endnu, som i 1735, var uformuende paa et Par nær, eller ogsaa ikke drev Handel i noget synderligt Omfang; om Nogle bemærkes der udtrykkeligen paa Listen, at de vare uformuende og kun havde liden Handel¹⁰⁰⁸). I Magistrats-Indberetningen 1753 angives de Handlendes Antal til 22 „Kræmmere“, og i 1768—69 angives der (til Pont. Aft.), at der var 32 „Kjøbmænd“ i Byen, hvorved dog bemærkes, at i

¹⁰⁰⁷) Slib. Act. 3, 206.   ¹⁰⁰⁸) Doc. Rdf. A.

den originale Mandtalsliste over „alle Personer“ i Horsens ¹⁰⁰⁹) kun 20 findes anførte som „Kjøbmænd“, Resten af de 32 maatte da faa have været andre Handlende. I Indberetningen 1753 omtales selve Handelen i Byen som kun liden og siges fornemmeligen at bestaae i Korn og Malt — dog ogsaa en stor Deel Lærred, Dyuenaar, Dreil, Badmel og hjemmegjort Tøi, samt mange Slags Haandværksarbeider — der lærdes til Norge, hvorfra faa igjen hentedes Tømmer, Fjælle, Jern, Tjære, Silb osv. Ogsaa var der „nogle Faa“, som handlede med Alenfram, deels fra Kjøbenhavns og Viborgs Fabriker, deels udenlands fra; desuden ogsaa med chinejske Varer „item Specerier“, og „Handel og Negotic“, tilføies der, „er her en Blanding og ingen forteret Handel“. Til Kjøbenhavn udførtes Korn og Fedevarer, alle Slags hjemmegjort Tøi, Suder og Skind, Mjød og Bog, Talg og Lim, forte Leergryder og Pottemager=Arbeide; og der hjembragtes faa derfra Silke- og uldne Fabrikvarer, Varer fra China og begge Indierne, forskjellige Slags Colonialvarer, spanske og norske Salt, Tjære og Steenkol. Til Flensborg udførtes Korn og Fedevarer; og derfra hjemførtes der Hør og Hamp, Tagsteen og Muursteen, Filt og Klæde, Kobber- og Messing=Varer. Til Lübeck førtes Korn (Havre), Smør og Fedevarer, forte Gryder, Bog, Foerbærk, Lammeskind; og der indførtes derfra Røneborger Salt, Staal, Humle, Farver og forskjellige Haandværks=Kedsfaber. Til Ostersø=Stæderne udførtes der fra Horsens Silb og Tran, som var kommen dertil fra Bergen, nogle chinejske og ostindiske Varer og forte Leergryder; og der indførtes derfra til Byen Hør, Hamp og Blaar, Potaste, Foerbærk og noget Tømmer ¹⁰¹⁰). Som enkelte Notiser vedkommende Byens Hundel i den Tid kan tilføies: Horsens Kjøbmænd havde, ifølge Magistrats=Beretning til Stiftamtet, dateret ¹⁰¹¹

¹⁰⁰⁹) Doc. Afsk. A.

¹⁰¹⁰) Forst. Doc. og Prot. i Afsk. A. — se. Folst „Kbh. og Kjøbstæderne for 100 Aar siden“ og Sammes „Horsens i Beg. af dette Aarh.“

1709, da i Behold 696½ Td. Rug, 1650 Td. Byg, 3072 Td. Malt, 1159 Td. Havre og 26 Td. Erter ¹⁰¹¹). 1714 ²¹ var der i Horsens endnu en Beholdning af 225 Td. Rug, 95 Td. Byg, 556 Td. Malt og 32 Td. Havre; og samtidigt i Aarhus 15,443 Td. Korn, meest Malt (6820 Td.) og Byg (5340 Td.); i Randers 10,148 Td., meest Rug (2250 Td.) og Malt (5325 Td.). Angaaende Uldhandelen indberettedes der i 1719 — i Anledning af Oprettelsen af en Klædefabrik i Rjøbenhavn — fra Horsens, at det i Byen kun var Handkemagerne og Fællberederne, som handlede med Uld; Prisen var 20 a 24 β for den fine og 10 a 12 β for den grove, og den affendtes før til Skaane, Halland og andre Steder; Beholdningen var paa Grund af Krigen og standset Udsjæsel nu 10 Stpd Af Viin fandtes der, ifølge Indberetning 1726 ¹⁹, den Gang kun et Forraad af ½ Anker rhinsk Viin, ½ Anker spansk Viin og 5 Døgehoveder fransk Viin, desuden 6½ Anker fransk Brændevin; af spansk Salt var der en Beholdning af 137 Td., fransk Salt 1 Td., jmaat Salt 30½ Td., spunden Tobak 736 Pd., Tobaksblade 1700 Pd. ¹⁰¹²). Stiftamtet forespurgte i 1736 om, hvor megen „blaa Svede-Farve“ der kunde affættes i Horsens i et Aar, og Magistraten svarede: 100 Pd. (samtidigt i Aarhus 900 a 1000 Pd. og i Randers 100 Pd.) ¹⁰¹³). Regeringen opruntrede i 1739 Rjøbmændene i Rjøbstæderne til at fremme Affætningen af indlandske tilvirket Salt; for Horsens Vedkommende oplystes det, at Rjøbmændene der aarligt kunde afsætte 700 a 800 Td. spansk Salt og 100 a 120 Td. fint Salt; begge Sorter folgte de med 24 β Avance pr. Td. mod contant Betaling og 2 $\mathcal{K}$ paa Credit (i Aarhus var der i Aaret forud solgt 527 Td. spansk Salt og 182½ Td. fint Salt). I en følgende Indberetning f. A. udsagdes isøvrigt, at Rjøbmændene i Horsens alene handlede med spansk Salt og forshnede

¹⁰¹¹) Güb. N. 3, 39. I Aarhus var samtidigt hele Kornbeholdningen 35,340 Td., deraf 18,882 Td. Malt, og i Randers 4980½ Td., deraf 4218 Td. Byg og Malt.

¹⁰¹²) Doc. Rdj. A., S. 17. ¹⁰¹³) Güb. Act. 3, 125.

og forsynede sig dermed fra Kjøbenhavn ¹⁰¹⁴). Som en lille Oplysning om Kornudførselen fra Horsens i den Tid kan tilføjes, at der i de 5 Aar fra 1735—1739 udførtes i Alt fra Byen 46,145 Td. Rug, 10,346 Td. Byg, 46,834 Td. Malt, 17,954 Td. Havre, 1583 Td. Værter, 164½ Td. Meel og 240½ Td. Gryn. Blandt Stiftets Byer stod Horsens i saa Henseende kun tilbage for Aarhus, der i samme Tidrum havde udført følgende Kvantum: 49,441 Td. Rug, 15,251½ Td. Byg, 186,475 Td. Malt, 29,763 Td. Havre, 6410 Td. Værter, 307 Td. Meel, 5175½ Td. Gryn og desuden 724 Td. Hvede ¹⁰¹⁵). I 1743 udstedtes en lgl. Befaling, at et vist Kvantum smaat Salt fra Saltværket i Kjøbenhavn skulde paalignes Stiftets Kjøbstæder ¹⁰¹⁶); først skulde det tilbydes de Handlende og, vilde de ikke modtage det, skulde det lignedes paa samtlige Indbyggere. I Henhold til denne Befaling tildeektes der Horsens 212 Td. fiint raffineret Salt fra Saltværket; men de Handlende vilde ikke modtage det, især da de i Mai s. A. allerede havde faaet 60 Td. derfra, hvilket var mere end de kunde sælge i et Aar ¹⁰¹⁷). I 1746 udførtes der fra Horsens til Norge 1926 Td. Rug, 1720 Td. Byg, 5735 Td. Malt, Rydepotter for 60 R , Mjød 20½ Td. osv. En meget væsentlig Hindring for Byens Handels og Søfarts Fremme var — som ogsaa oftere paaklaget — Havnens daarlige Forfatning. Vinterleie for Skibene maatte søges i Steensballe Sund. Havnen og Amundingen og hele Indløbet dertil endog langt ud i Fjorden fandede mere og mere til; Nybygning, ja endog Reparation, af større Fartøier maatte skee ved andre Byer; saa der allerede i 1717 erklæredes af Magistraten, at dersom der ikke toges hurtigt og kraftigt fat paa Forbedring, vilde „Negotien og Seiladsen“ til Byen ophøre. Først fra 1729 af toges der imidlertid alvorligt

¹⁰¹⁴) Hüb. A., Pag. 271, 280. ¹⁰¹⁵) Smft., 3, 284 fig ¹⁰¹⁶) Smft., 321.

¹⁰¹⁷) I 1786 skete noget lignende. Da det lgl. Saltværk Ballø i Norge manglede den Afsetning, der var paaregnet, befalede det, at Aarhus Stift skulde købe 2105 Td. Salt; deraf Horsens 600 Td. a 2 Rb. 16 R ; cfr. Raadsbogen begyndt 1759.

fat, og nu fremmedes dette for Byen saa vigtige Værk Aar for Aar, men allerkræftigst fra 1785 af; saa ved Aarhundredets Slutning Skibe paa 20 Com. Læsters Drægtighed kunde gaae ind i Havnen med fuld Ladning, og Skibe paa 60 Com. Læster ligge i Vinterleie der ¹⁰¹⁸). Et andet Aaand paa Handelen var Told- og Consumtions-Forholdene, dog det vare de jo ikke for Horsens alene. Iøvrigt er det sagt, og vistnok med Grund, at under det stærke Smugleri, som fremkaldtes ved de trykkende Indførsels- og Udførsels-Forbud og de høie Told- og Consumtions-Satser, havde Horsens en særlig heldig Stilling, idet den i lang Tid forsynede baade Jylland og Fyen med indsmuglede Varer; det paastodes, at man fandt i Boutikkerne der lige saa stort Udvalg af Siltetøier, Flor, engelske Strømper o. desl., som i Hamborg; samt, at Byen for en stor Deel skyldte denne Smughandel den Velstand, ja hos Enkelte endog Riigdom, som fandtes i Byen. — At Regeringen i første Halvdeel af Aarhundredet havde sin Opmærksomhed henvendt paa at ophjælpe Handelen i Kjøbstæderne, saaledes ogsaa i Horsens, skjønnes iøvrigt af, at der ifølge Igl. Befaling § 1736 blev oprettet et Deconomi- og Commerce-Collegium for Aarhuus Stift; til Medlemmer fra Horsens af dette Collegium udnævntes „Negotianterne“ Claus Cortsen, Niels Sørensen, Jens Jørgen Lindvig og Søren Bredstrup ¹⁰¹⁹). — Hvad Haandværksstanden angaaer, da vise Indberetningerne fra 1728 (D. R. A.), 1736 (Hüb. Act. 3, 207) og 1753 (D. R. A.) samt Mandtalslisten 1769 (D. R. A.), at der den Gang var 9 Laug, nemlig: Stræddernes (7—11—16—12 Mestere) ¹⁰²⁰), Stomagernes (18—17—19—23), Fællberedernes (16—13—12—9), Smedernes (3—8—10—10), Smedenes (7—10—8—12), Hatte-

¹⁰¹⁸) Af en officiel Angivelse 1776 $\frac{1}{2}$ sees, at Byen den Gang eiede i hvert Fald 25 Skibe, deraf 1 Skonnert paa 19 C. L., 9 Galeaser paa 11 $\frac{1}{2}$ indtil 27 C. L. og 1 Snaustib paa 17 C. L. Pt. P. 33, Kbh. A.

¹⁰¹⁹) Hüb. Act. 3, 237.

¹⁰²⁰) resp. de forskjellige anførte Aar.

magernes (5—5—4—3), Sadelmagernes (3—3—4—4)¹⁰²¹), Koffedreiernes (2—3—4—4), Sandstømagernes (9—9—12—8). Af andre Haandværkere, altsaa uden Laug, var der resp. i 1728, 1736 og 1769: Parykmagere (0—3—3), Kobbejmede (2—2—2), Bogbindere (0—1—1)¹⁰²²), Bagere (4—6), Glarmestere (2—1), Slagtere (1—2—3), Muurmestere (3—6—7), Bødfere (3—4—3), Lømmere (3—6—9), Pottemagere (4—3—6), Messingarbejdere (0—2), Guldsmede (3—4—4), Knapmagere (2—2—4), ogsaa 1 Veendreier og 1 Seilmager. Endvidere var der i 1769 ifølge Mandtalslisten: 1 Bliffenslager, 1 Naalemager, 3 Kiebslagere, 7 Vævere (i 1728 2), 1 Gjørstker, 3 Malere, 2 Uhrmagere, 1 Kandestøber (ligesaa i 1728), 1 Heglemager, 1 Steenpikker, 1 Møller, 1 Billedhugger (i 1728 2). Af forskjellige Næringsdrivende var der: Apotheker, Gjæstgiver, Værtshuusholdere, Vinhandler, Færdere (i 1728 1, i 1769 3), Tobakspindere (i 1736 4, der tillige „holdt aabne Boder med fine og grove Varer og Specerier“), Chirurg (i 1736 2), 1 Rimshyder, Stippere, Matroser, Fiskere og Prammænd, Daglere, 1 Stads-Musikant, som Glashandler tog Chr. Richter Borgerstab 1748 og Sønnen 1753. — Saa vidt Beretninger endnu foreligge, synes der ikke at være foregaaet væsentlige Forandringer i Laugsforholdene i Sammenligning med forrige Aarhundrede. Af Snekernes Laugsbog (begyndt 1684) sees, at der østere optoges som Mestere i Lauget Mænd, som vare blevne Mestere andetsteds, saaledes i 1726 Diderich Jeger fra Brunsvig, i 1731 Børgen Wilhelm: Jensen, før Borger og Snekker i Beile, i 1735 Søren Andersen, før

¹⁰²¹) Som en efter Tidens Forhold ret stor Værdi i 1739 kan ansøres Claus Andersen, der holdt 1 Svend og 6 Lærebrenge.

¹⁰²²) Bogbinderen i Byen havde et Monopol, ifølge hvilket han for sin Livstid var eneberettiget til at bruge Bogbinder-Professionen i Hørslevs og at sælge alle Slags Bøger, Almanacker og trykte Sager, „uden at han derudi maatte tilføjes nogen Irtpas og Fornærmelse“; dog skulde han holde billige Priser og være „forteret med, hvad der maatte revideres“. Han var igrønt fri for Byens Byrder. (L. Holst „København og Kjøbst. for 100 Aar siden“).

Snedker i Beile. Fornavnte J. B. Fenssee var der isvrigt, ifølge Laugsbogen, jevnligt Noget i Beien med. Allerede i 1736 klagede en anden Mester over, at han havde forbudt Svendenes Skaffer at tilbringe ham en Svend efter „Omstænder Wallen“, og senere i samme Aar klagede de andre Mestere over, at han skjændt OIdermand havde antaget fra Landet „en Vøngasjer eller Fuster“ i sit Arbeide i 5 Uger; han blev saa ved Laugsretten dømt til at betale en Bøde af 1 Rod Sølv til Laugets Fattige. Den 1te 1742 vare samtlige Snedkermestere forsamlede i OIdermandens Huus i Borgem. Møllers Overværelse, for at „regulere og indrette, hvad der ved Lauget efter den af Kongen den 31te August s. A. forundte Behøvlingsret og Frihed kunde være fornødent og ellers dertil henhører“. Der blev saa mellem samtlige Mestere „ved en stikkelig og sømmelig Ceremoni de Mestere, som ei udi Svendeaarene vare blevene behøvlede, indbyrdes derom underviist og saa saa gylbige, som de Andre, i alle Maader ansete til at lære, løsgive og lade den Udlærte behøve“. I Henhold til bemeldte Behøvlingsret bleve nu her- efter Drengene i Lauget behøvlede samme Dag, de erklæredes for Svende. Det kan bemærkes, at Drengene, som hørte hjemme paa Gøoserne, skulde medbringe Tilladelse fra Godseierne til at blive Væredrengene i Kjøbstaden og, naar de vare udlærte, skulde de forsøje sig tilbage til Godset og blive der indtil videre. Af en Bemærkning bag i Laugsbogen under 1te 1748 sees, at Drengene en Tid lang vare i Laug sammen med Snedkerne; ligesom det ogsaa sees, at Lauget udsførte Liigbæver-Bestilling i Byen, og Betalingen derfor kom i Laugskassen. — Ligesom tidligere lede flere af Haandværkerne i Byen ikke liden Skade i deres Næring ved Haandværkere paa Landet; skjøndt det ikke manglede paa Straffebestemmelser; i 1764 blev det endog forbudt Kjøbstad-Stræddere at opholde sig paa Landet under Straf af 6 Maaneders Fæstningsarbeide. Byens Kobbersmede lede særligt i deres Næring ved fremmede Kobberhandlere (Kjedel-sørere), der bosatte sig i Byen og derfra drog omkring i Omegnen og forhandlede deres Varer. „Landet er fuldt af

brabantſke Kjedelførere — naar de have faaet Pungen fuld, reise de hjem til Brabant efterladende deres Disciple, der for 4, 6 a 8 Mk. ſtaffe ſig Borgerſtab i en lille By, hvor de dog ikke boe, men ſtreife Landet rundt“, ſaaledes lyder en Klage fra 1735¹⁰²³). I Horsens tog Willum Lambertſen Kjedelfører fra Brabant Borgerſtab 1712 og i 1714 Johan Willumſen; Peter Peterſen og Johan Wolterſen ſmſtds. fra, ligesaa i 1715; i 1728 var der endog 4 ſaadanne brabantſke Kjedelførere i Byen, medens der kun var 3 Kobbersmede i den; i 1749 tog Cornelius Lepten Borgerſtab der og i 1769 havde Frands Janſen Borgerſtab ſom Kobberhandler eller Kjedelfører og boede paa Nørregade oſv. — Borgerſtab i Horsens toges i første Halvdeel af Aarhundredet af Følgende: i 1700 af 6, i 1701 af 6, 1702 13, deraf 1 Svensk, 1 fra Haderslev og 1 fra Lübeck; 1703 15, deraf 1 fra Sachſen, 1 fra Flensborg; 1704 16, deraf 1 fra Rügen, 2 fra Sverrig; 1705 13, 1706 6, 1707 11, deriblandt En, ſom „ernærer ſig af ſin lærte Contraſeie-Kunſt“; 1708 8, 1709 15, deraf 1 fra Bergen; 1710 10, deraf 1 fra Dreflau, 1 fra Haderslev; 1711 3, 1712 10, deraf 1 Svensk og 1 Kjedelhandler fra Brabant; 1713 30, deraf 21 Svenske, deels ſom Haandværkere og deels ſom Dagleiere; 1714 14, deraf 1 fra Bremen og 1 Kjedelhandler fra Brabant; 1715 18, deraf 2 Svenske, 2 Kjedelhandlere fra Brabant og 1, ſom vilde ernære ſig ved „Smaafræmmeri og Andet det bedſte, han med Gud og Verden kunde“. I 1716 var der 6, ſom toge Borgerſtab, deraf 1 fra Bremen ſom „Tabuletkræmmer og Smaaahandler; i 1717 20, deraf 1 Svensk, 1 fra Mecklenborg „vilde lære Godtfolks Værn at ſye og baldyre“, i 1718 8, 1719 2, deraf 1 Svensk, 1720 5, 1721 6, 1722 27, deraf 3 Svenske og 1 fra Amſterdam; 1723 17, deraf 1 fra Güſtrow; 1724 16, deraf 1 Svensk, 1 fra Weſtphalen, 1 Italiener ſom Linstøber; 1725 9, deraf 1 fra Brandenburg, 1 fra Holſteen, 1 fra Norge; 1726 9, deraf 1 fra Brunſvig.

¹⁰²³) Sjöb. Act. 3, 227.

Endvidere toges Borgerklub i 1728 af 18, deraf Hans Henrik Lamb fra Keinfeld i Fyrstendømmet Blöen som Kleinsmed; i 1729 36, deraf Adam Helms fra Haderslev som Kjøbmand; 1730 7, deraf 1 fra Norge; 1731 23, deraf 1 Chirurg fra Kiel; 1732 18, deraf Christian Frubensberg, født paa Palsgaard, Maler; 1733 15, 1734 8, 1735 5, 1736 11, deraf Sochum Rodenborg som privilegeret Wiinhandler; 1737 17, 1738 11, 1739 12, 1740 15, 1741 6, 1742 24, deraf 1 fra Brandenburg, Tobakspianteur, og 1 fra Bremen; 1743 17, 1744 10, deraf 1 Tobakspianteur fra Böhmen; 1745 14, deraf 1 fra Flensborg; 1746 11, deraf Chr. Fr. Eberhertz som Himshyder fra Tydskland; 1747 6, 1748 7, deraf Christian Richter fra Böhmen, Glasshandler; 1749 5, deraf 1 fra Hol-land; 1750 7, 1751 9, deraf 1 Starmester fra Stokholm; 1752 6, 1753 12, deraf den afg. Chr. Richters Søn, Christian Christiansen Richter, Glasshandler, 1 fra Wien, nemlig privilegeret Linned- og Ulden-Trykker Frands Kandelstorff, 1 fra Gera i Sachsen; i 1754 9, deraf 1 Linnedvæver Rasmus Jensen Hornshild, født i Horsens, og Adam Blumer, født i Canton Glarus i Schweiz, han tog Borgerklub paa at drive Linned- og Værreeds- samt anden Handel. I 1755 toge 5 Borgerklub, i 1756 22, i 1757 18, deraf 1 Smed fra Brandenburg ¹⁰²⁴). — At det indvandrede tydske Element endnu var ikke lidet, fremgaaer af ovenstaaende og flere Slags Lister. Ogfaa en Deel Svenske toge fast Ophold og Borgerklub i Byen; hertil gav i Begyndelsen af Aarhundredet maaskee det en særlig Anledning, at Horsens, ligesom flere andre Byer, maatte modtage og underholde en Deel svenske Fanger; hvilket blandt Andet sees af et Notat i Raadstuebogen under $\frac{1}{2}$ 1707, hvori meddeles, at Diderich von Ham, Bodil Jørgensbatters Lovværge, afleverede paa Raadstuen „de svenske Fangers“ Kaarder, i Alt 360, hvilke hendes afdøde Mand, Borgemester Hofgaard, havde haat i Forvaring. I 1715 blev det atter paalagt Byen at

¹⁰²⁴) Borgerklubbog. Rbh. A.

underholde et vist Antal fvenste Krigsfanger. — Udvikling i communal Henseende mærkedes endnu ikke i nogen væsentlig Grad. Borgemestre, Raadmænd og Byfogder udnævnedes nu umiddelbart af Kongen, men valgtes dog i Reglen blandt de anseeligere Mænd i Byen ¹⁰²⁵) og brevede ofte tillige borgerlig Ræring; saaledes blandt Borgemestrene Stephan Hofgaard og Morten Cortsen, der begge vare Handelsmænd, Hans Jochemsen Rodenburg var Skibsreder og Handelsmand, Andreas Flensborg havde Borgerskab som Handelsmand ¹⁰²⁶). — 3 Stedet for de tidligere „24 Mænd“ kom nu „6 gode Borgere“ („eligerede Borgere“), som udmeldtes af Raadstueretten og betragtedes som Formænd for Borgerstabet; de skulde forhandle med hverandre om, hvad der maatte anses for at være til Byens og Indvaanernes Bedste, gjøre Forslag desangaaende til Magistraten og revidere Regnskaberne. Saaledes var det i alt Fald Tilfældet fra Midten af Aarhundredet, ifølge Magistrats-Indberetningen til Amtet 1753. Der var endvidere forstjellige

¹⁰²⁵) Byfogder dog ikke altid. Thomas Mavors, der før boede i Rjøbenhavn og ernærede sig af en Flagdug-Fabrik — som dog blev ødelagt ved Branden 1726 — og derefter levede i Armod med Kone og Børn, blev af Kongen i 1734 befuldmægtiget til Byfoged i Horsens, et Embede, hvis visse Indtægter dog kun skal have beløbet sig til 100 Rb. aarligt, hvorfor han i 1739 søgte om at blive Landfiscal i Aarhus Stift og blev det. Hüb. Act. 3, 282.

¹⁰²⁶) Som Exempel paa Tønen i Datidens Tjenestestruktur fra Overordnede til Underordnede kan tjene følgende Efterstrøif i en Skrivelse ¹⁷ 1740 til „Edele Hr. Byfoged og Land-Fiskal Mavors i Horsens“ fra Stiftamtmand Eiler Hold: „Ved Hans Kongl. Maist. Tour igjennem Min Herred vil jeg formode veiene findes saa passable, at ingen Klage forarsages, ligesom Hand og holder alle Vætere fra fiste-Stæberne, hvilke 2 ting er ham som Land Fiskal især angelegen. Hüb. Act. 3, 288

Som endnu et Exempel kan anføres følgende Skrivelse fra Stiftamtmand C. S. v. Nissen i Aarhus den 14 1750 til Byfogden i Horsens: „Det synes paa Eders Skrivemaade og andre bebrister, ligesom 3 endten Bar bleven Desperat eller at have tabt forstand — Thi ellers turde 3 aldrig understaae Eder at Bove saa meget imod Eders forrigthed og saaledes tilfødsætte den ærbødighed, 3 mig skyldig er —

Bestillingsmænd i Byen, som Overformyndere, Underfoged, Ræmner, Havnefoged, Veier, Maaler og Brager o. fl. Endnu ved Slutningen af Aarhundredet bestod Politistyrken kun af 1 Vagtmester, 2 Politibetjente og 2 Vægtvere; i fornødent Fald skulde ibrigst Borgerstabet træde til — „med deres kort Gevær“ hedder det i en Paamindelse fra Magistraten i 1731 (Erindr. = Bog, Rdkh. A.) Borgervæbningen bestod vel endnu, skjøndt neppe tjenlig til stort mere end til Paradering ved enkelte Lejligheder. — Postvæsenet overtoges i 1711 for kgl. Regning, Ordningen af Befordringsvæsenet og Herbergering af Reisende var allerede begyndt i forrige Aarh. — For Underviisningen af de Børn i Byen, som ikke søgte den lærde Skole, søgte man vel allerede i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede at gjøre noget mere end hidtil; men det var dog først hen ved Midten af Aarhundredet, at der toges alvorligt fat paa Sagen ved Hjælp af flere og betydelige Legater (Pag. 236 og flg.).

Med Ordning af det communale Fattigvæsen vedblev det her, som i de fleste andre Byer, at staae betydeligt tilbage. — Horsens Byes Privilegier stadfæstedes af Kong Frederik den 4de $\frac{1}{3}$ 1700, den $\frac{1}{4}$ 1731 af Kong Christian den 6te, den $\frac{1}{7}$ 1747 af Kong Frederik den 5te og den $\frac{1}{8}$ 1767 af Kong Christian den 7de uden videre Forandringer deri.

Nogen Udvidelse af Byen fandt vel Sted, men ikke synderlig.

Mens som jeg maa see, at advarseler hos Eder er sorgløses; Bliver jeg nødet til at tage andre Mesjurer med Eder; som I skal erfare, naar jeg kommer til Horsens; Og imidlertid skal I ey blive Bærdiget at erholde nogen Skrivelse af mig, ey heller ma: I understaae Eder at tilskrive mig; — Thi ellers maa I forvente at brevene bliver Eder igjen ubrudte tilbageendt, efterdi jeg ey agter Videre at Exponere mig Til at læse Eders uanfendige og ganske utilladelige Skrivemaade. — Ellers communiceres Eder til efterretning, at Magistraten under Dags dato er tillagt ordre saavel offentligt for Indvaanerne der i Byen at bekendtgjøre, De til de døde Creaturers Nedgrauning ubviist Stæder, som og, at de døde Creaturer som maatte findes over Jorden og icke fandt saaes at Biede hvo haver Tiet, deseen nedgraunings besofning af Byens Casse at besørge betalt“. Orig. i Voer-Nim Herreds Arxiv.

Folketallet — der i 1717 neppe var 2400, i 1741 omtr. 2500, i 1769 2584 og endog i 1787 var sunket ned til 2221 — kunde heller ikke foranledige nogen paatrængende Nødvendighed til at udvide Byen og det saameget mindre, som der endnu langt hen i Aarhundredet fandtes flere „øde“ og ubebyggede Pladser i Gaderne, hvorpaa efterhaanden nye Bygninger reistes (Pag. 22 og flg., Pag. 43)¹⁰²⁷⁾. Hvormeget der endnu stod tilbage at ønske med Hensyn til Brolægning af Gaderne og Bygningernes Beflaffenhed, skjønnes af, hvad der Pag. 33—38 er omtalt¹⁰²⁸⁾. Det var endnu Bindingsværks-Bygningernes Tid med deres Karnap-Udbygninger, Bjæltezirater, Bislag osv. I Reglen var der endnu kun 1 Etages Huse i Byen, dog opførtes der i den senere Deel af Aarhundredet nogle grundmurede Bygninger og flere 2 Etages Huse; eller der sattes grundmurede Forsider i Stedet for ældre af Bindingsværk; saaledes kan fremhæves den smukke lichtenbergske Gaard paa Søndergade, hvis Forhuus udvidedes ud til Gaden og opførtes der af Grundmuur samt fik en herflabelig Indretning i Datidens Smag (Pag. 371). Som Exempel paa et samtidigt borgerligt Huus's Indretning og Udstyrelse kan, efter Skiftedokumentet¹⁰²⁹⁾, anføres den velhavende Borgem., Hans Kochmijns Rodenborgs

¹⁰²⁷⁾ I en Beregning $\frac{1}{4}$ 1794 over Gadernes og Pladsernes Kvadratmaal ere de alle tilsammen angivne til at indeholde 196,540 □ Al. Bro, deraf Søndergade 23,222 □ Al., Nørregade 11,671 □ Al. og Smedegade 15,335 □ Al. Længden af Søndergade angives til 698 Alen, Smedegade 632 Al. og Nørregade 491 Al. Pf. II. II. 1., Rbh. A.

¹⁰²⁸⁾ I 1796 blev der rigtignok forelagt Borgerstabet en Plan til Omlægning, men den forlæstedes. Søndergade havde da saa krumme Kædestene og et saa uproportioneret Forhold mellem Fortog og Rigsbane, at der f. Ex. udenfor Provst Brønstedts Gaard (Nabo til Apothelet) var et 30 Alen bredt Fortog, men kun 5 Alen bred Rigsbane; og et Forsøg, Apothekeren gjorde paa at rette sin Kædesten, var saa uheldigt, at hvis den Retning skulde følges af de Andre ved Omlægningen, vilde, efter Magistratens Erklæring 1799, den nordre og den søndre Kædesten fælde sammen udenfor Porten til Gaarden midt for Gadens vestre Ende. SmRds.

¹⁰²⁹⁾ Doc. Rbh. A.

og efterlevende Hustruens, Birgitte Lauridsdatter Riber, af dem beboede Gaard, beliggende paa den søndre Side af Torvet, taxeret tilligemed det dertil hørende Pakhuus ved Kaen til 1500 R (Pag. 216). Der var 3 Stuer til Gaden, hvori Speile med Lampetter, Borde med Gueridouer, Theeborde, 2 „gameldags“ Stabe, Stole med forghlbt Læder-Betræk, Stole med Ryslæders Betræk, 1 Seng med Himmel og Karnis og Omhæng af guult Taft. 3 „Overværelserne, Salene og Kamrene“ var der en stor Egekiste med Billedhugger-Arbejde paa, flere Kister og Skrin, hvoraf nogle med Billedhugger-Arbejde paa. 1 „liden Tresur-Stab“, flere Theeborde og andre Borde, deriblandt 1 Glasbord med 1 „Peremy“ oven over og 2 Lampetter og Glasfene opstaaende opsatte derpaa; 4 „gamle tybske Bøger“, 2 „Brædtspil“, nogle Opsatse af „Serpentin-Steensti“, 1 Caffeqværn med Sølv-Beflag, 1 Messing-Uhsekrone, 1 Hollænder Messing-Theekjedel, Stole betrukne med rødt „Plebs“, og andre betrukne med „Flams“ — 2 Gangstuer — 1 Stue kaldet „Hollænder Stuen“, hvori 2 runde Hollænder-Borde, 1 Egekiste med „brejen“ Piller, Stole med Læder-Betræk og Lænestole med „Plebs“-Betræk, 1 „Egskab med 2 Laager og 2 smaa Bænkekister samt Opsats af hollandsk Løi ovenpaa“ — Madammens Sovestue deri 1 Dragkiste af Fyrvætræ, 1 Speil i fort Kamme, 1 Egeskab med 2 Laager og Bogskab ovenpaa. — Der opregnes en Mængde Dækketøi, Linnebsfager og Sengeklæder. Forinden den fornævnte Borgemeester Rodenborg havde Dhen i dette Aarhundrede flere velhavende Familier¹⁰³⁰⁾, og det var saare heldigt under de ofte trange Tider, da Flere af disse ikke blot bare den store Deel af Stattebyrderne, men ogsaa altid vare rede baade til at bidrage Betydeligt til at fremme vigtige Foretagender for Dhen — som Forbedring af Havnen, Skolevæsenet, Kirken — og hjælpe deres Medborgere

¹⁰³⁰⁾ Af en Krigsstyr-Liste 1710 skjønnes, at Bgm. Hofgaard, Adm. Laurids Riber og Anders Thonboes Enke hørte til de rigeste i Dhen.

paa forskjellig Wiis¹⁰³¹); saaledes flere Medlemmer af Familierne Rodenborg, Hofgaard, Cortsen, Lichtenberg, Kochum de Lichtenhjelm og Hustru, Laurids Eriksen Riber, Jens Børgen Lindvig o. fl., der vare ikke blot velhavende, men meget godgjørende. Da der saaledes følte Nødvendigheden af at sørge for fattige Børns frie Underviisning, havde først Broder Lichtenbergs Enke Dorthe Dideriksdatter Cortsen i 1730 bestemt en Sum til Oprettelse af en saadan frie danst Skole, og Christen Pedersen Gjødvad legerede 500 R dertil i 1743, ligesom ogsaa Henrik Lichtenberg i 1745 gav 2 Gaards Aul paa Horsens Mark til den; men Sagen blev dog først tilfulde gennemført, da den ovenfor nævnte J. J. Lindvig, Handelsmand i Horsens — særligt efter hans afdøde Moder, Maren Pedersdatters Staunings Ønske og til Minde om hende — oprettede i 1752 en Fundats for en saadan Skole for 44 fattige Børn, idet han til den stænkede først 2000 R , siden atter 400 R , og for det hele Beløb indkjøbte 12½ Td. Hartkorn i Hveisel Sogns Konge-Korn-Tiende og 6 Gaards Aul paa Horsens Mark. Samme Mand testamenterede endvidere til Byens Kirke og lærde Skole 200 Sletdl. samt den ham tilhørende Andeel i Herning Sogns Konge-Korn-Tiende; desuden 4000 R deels til de fattigste Børn i den frie danst Skole, deels til fattige forældreløse Børn; Dusted Sogns Konge-Korn-Tiende til 2 Enkers Underhold i Hospitalet og 6 fattige Disciple i Latinskolen; desuden 1000 R til Byens Husarme, og Nim Sogns Konge-Korn-Tiende deels til 6 fattige gamle Enker i Byen, deels til Havnen. Han glemte endda ikke i sit Testamente at bestemme, at Veierne af de mange ham tilhørende Smaahuse i Byen skulde have $\frac{1}{2}$ Aars Huusleie eftergivet, og at de uformuende Skyldnere til ham skulde have deres

---

¹⁰³¹) Til Christiansborg Slots Gjenopbyggelse efter Branden 1794 indsamledes der i Horsens (Regimentet ikke medregnet) 5301 R . — Doc. Nbh. A.

Gjæld eftergivet¹⁰³²). Negtes kan det imidlertid ikke, at den Tarvelighed og jevne Levemaade, for hvilken Borgerne i Horsens længe havde været berømte, aftog mere og mere¹⁰³³), og at en vis Fornemhedslyst og Luxus gjorde sig mere og mere gjældende hos de Rigere og meer end ønskeligt søgtes efterlignet af de mindre Velhavende. Allerede i Magistrats=Erklæringen 1735 til Stiftamtet hedder det — efter at der er omtalt, at Kjøbmændene paa Faa nær vare ubemidlede og en Del „i meget slet Tilstand“, samt at der af Haandværkerne kun vare meget Faa, der kunde „rede vel for sig“ — „De Andre af Byens Indvaanere ere ikke af nogen synderlig Formue og Mange ere ganske forarmede, hvilken slette Tilstand, foruden de berørte Aarsager, kommer en Deel formedelst de over deres Villkaar og Evne opfører sig med Guld= og Sølv=Galloner med deslige Vaand, Silke, Fjævel og andet kostbart Tøi, som er langt over deres Stand, saa den Kinge vil have det saa prægtigt, som den Bedste“¹⁰³⁴). I de Forslag, der ifølge

¹⁰³²) Jens Jørgen Lindvig eiede Gaarden paa det vestlige Hjørne af Raadhustorvet og Spøndergade. Denne tilligemed alle hans andre Huse i Byen samt Bohavet, Varebeholdninger, Sølv= (1155 Løb) og Guld=Sager o. dsl. testamenterede han til sine 2 Næstfødsfænderbørn, som i mange Aar havde været hos ham, nemlig den senere Kjøbmand i Horsens Peder K. Th. Wellejus og Sfr. Maren Pedersdatter Stauning. Sin øvrige Formue i Penge og Obligationer tilsammen 72,120 R testamenterede han — i en Mængde (70) Lodder — til forskjellige navngivne Personer, deraf endvidere til nævnte P. Wellejus og Sfr. Maren P. Stauning 12,775 R hver. Angaaende Epitaphiet, der er opsat til Grindring om ham i Klosterkirken, bestemtes, at Stenen vel skulde være af sort og hvidt Marmor, men Villedshuggerarbejdet opføres „stikkelig og tarveligt“.

¹⁰³³) Det Aftensmaalid Tauber 1773 foranstaltede til 20 Personer i Anf. af sin Indsættelse i Rector=Embedet bestod af 9 a 10 Retter Mad med 2 Slags Bliu til „som til et Bryllup“ (Taubers Dagbog). I 1739 berettede Byfogden i H. til Stiftamtet, at Hjøndt den Rgl. Befaling Iød paa at der kun maatte være 5 Faddere ved en Daab, saa blev man dog ved at bruge 3 Qvinder — han spørger om sli „Overtro“ maa tilstedes (Hüb. 3, 283).

¹⁰³⁴) Hüb. Act. 3, 207.

Egl. Rft. 1^s 1747 indgaves til Stiftamtmanden i Aarhus om, hvad der kunde „eragtes nyttigt for Borger, Landmand og det almindelige Bedste“ — saa vidt sees deeltog dav. Justitsraad Lichtenberg i Horsens deri — er der omtalt den herskende store „Overbaadighed“ i Klædedragt og Mad; der yttes, at sidstnævnte gif saa vidt, „at en Kone af Borgerstanden, naar hun gjør sin Datters Bryllup, troer at see en usorvindelig Tort, om hun ikke i det Mindste tracterer sine Gæster med en Snees Retter Mad, saa Mange paa et Par Dage fraase saa Meget op, at de i et heelt Aar maa savne det Nødvendige“ — Hüb. N. 3, 381. Brugen af Parykker, Fontanger og Topper blev bestattet af Staten; i 1710 betales der saaledes i Horsens 111 R Stat af 54 Parykker, 8 Fontanger og 3 Topper (Hüb. N. 3, 48). Ligeledes betales Stat af Veste og Karosfer — og af en Statteliste sees, at der f. Ex. i 1743 fandtes i Horsens 12 Karosfer, 1 Chaise og 1 Kariol (Doc. Rft. N.). — De større Handelsmænd tituleredes nu: „Negotianter“, den almindelige Kjøbmand: „Seigneur“, Haandværksmesteren: „velagtbar og fornemme Mand“; endvidere Koner tituleredes „dydædle og Gud høitelskende Madame“, Apothekerens Datter „Mademoiselle“ osv. Der søgtes ogsaa nu at faae Rang og blive adlet og eie Fordegods. Noget, der muligt bldrog dertil, var, at der i Byen opholdt sig en Deel Adelige eller Rangspersoner, navnlig paa Grund af den militaire Indquartering. Denne Fornemhedslyst havde sagtens ogsaa sin Deel f. Ex. i en Tilbøielighed til at have lukkede Stole i Kirken; saaledes søgte og fik Brødrene Hans og Jochum Rodenburg (den senere Cancelliraad J. de Lichtenhjelms) i 1754 Tilladelse til at bygge dem en dobbelt lukket Stol i St. Jbs Kirken mod at give 40 R til Kirken; Kjøbmand Peder Bering, eller Bjering, ligeledes; Ap. Schmidt ligesaa i 1741; men, da Claus Cortsen og Erik Hofgaard tog sig for uden Magistratens Tilladelse at opbygge for sig en lukket Stol ligeledes i St. Jbs Kirke, resolverede dog Stiftsøvrigheden, at Stolen egentligen burde nedbrydes igjen; men, da Kirken havde faaet 10 R i Indfæstning for

den, maatte det for denne Gang have sit Forblivende derved, dog skulde de begge kaldes op paa Raadstuen, „reprimanderes for deres Egenraadighed“, tilholdes at betale Stadenpenge baade af denne Stol og de Mandstole, der ved dens Opbyggelse betoges Synet af Prædikestolen og Alteret, og desuden „for deres Formastelse“ betale 6 ~~sk~~ Mulct til de Fattige¹⁰³⁵). Hvad det Udvortes angaaer, overholdtes Gudstjenesten temmelig strængt, dog forefaldt, særligt i Begyndelsen af Aarhundredet, endnu Stridigheder i Kirken om de fornemste Pladser i Stole-
lene; ja stundom udartede det endog til aabenbar Skandale. I 1705 stod saaledes en Kone for Retten, fordi hun 2den Pintsedag under Høimessten i Klosterkirken havde taget en Borgers Datter ved Skulderen og stødt hende bort fra hendes Plads i Kirkestolen, som hun dog havde Ret til at sidde paa, og saa sat sin egen Datter, „der dog var yngre“, i Stedet (Thingbogen); og i 1708 overfaldt Christen Kalmers Kone Apotheker Jacob Schmidts Kone med „Drefigen og Næveslag i Klosterkirken, da de under Gudstjenesten frembære deres Offer til Præsten paa Herrens Alter“; (Lov- og Dom-Bog) osv. — Ved at gennemgaae Retsprotokollerne fra den Tid vil man iøvrigt finde, at Told- og Consumtions-Stridigheder og Smugleri-Klager vare de, der hyppigst laa til Grund for Rets-sagerne. Ret characteristisk for Tid og Forhold er Følgende, som forefaldt i 1707: „Hæderlig og vellærde Mand“ Søren Glud, Sognepræst i Rattrup, stod for Retten i Horsens, fordi han havde „udi Hospitalsporten forøvet Vælt og Overlast mod Consumtions-Dejtenten med Slagsmaal, Vandens og Undsigelse“. Han havde nemlig ikke villet standse og lade Dejtenten undersøge Vognen, men slog ham med Bidstestafet, og da han saa slap Vognen, sprang Søren Glud ned af den og blev ved at prygle ham. Selv Undskyldningen, Søren Glud fremkom med — at han kun vilde kjøre igjennem Byen og havde sagt dette til Dejtenten, men at denne saa havde svaret:

¹⁰³⁵) Doc. Rbh. A.

„Ja, saadan har I tidt sagt“, og saa alligevel vilde undersøge Bognen — er ret talende. Glud blev dømt til at betale 18 Lod Sølv og 3 fl til Sagens Omkostninger¹⁰³⁶). — Hyp- pigt handlede ogsaa Retsjagerne om Eus Indgreb i Andres Narring. Gjentagne Gange klagede saaledes Apothekeren over, at Kjøbmænd og Kræmmere handlede med Apothekervare, endog med Arsenik, og henviste særligt til den store Fare ved dette fibst Nævnte; „en Kjøber var allerede bleven dømt til Slave- riet“. Den „privilegerede“ Viinhandler Hans Jørgensen kla- gede ligeledes over, at flere Indvaanere gjorde ham „Afbvæet og Indpas“ i hans Viin- og Brændeviins-Handel (endog Mænd som Henrik Lichtenberg og hans Compagnon Hans Christensen) ved at udsælge disse Varer i mindre Maal, end tilladt¹⁰³⁷). I 1705 klagede det samtlige Borgerstab over Henrik Sørensen fra Samsø, der kom over til Horsens og opkjøbte af Bønderne der omkring Brænde og Kul, naar de førte det til Horsens for at sælge det; hvad han saa ikke strax kunde have med sig i Baadene, oplagde han i Byn endog uden Tilladelse fra Gierne af Pladserne; ja passede endog Bønderne op, mens de kjørte fra Byn, gjorde Accord med dem om at levere mere Træ og gav dem Penge i Forstkud. Lignende gjorde mange Samsinger (Thingbogen). En vis urolig og stridslysten Mand, der jevn- ligt viste sig ved Bold, Slagsmaal o. desl., synes navnlig i den første Deel af Aarhundredet at have gjort sig ikke lidet gjældende i Byn; det fulgte maastee noget af Tidsforholdene, og Politistyrken i Byn var jo ogsaa kun saare ringe. Et Par Exempler skal nævnes. 1702 $\frac{21}{11}$ stebnede saaledes Hørerer ved Skolen, Thomas Golding, Martinus Nøhs, Trompeter i Byn, samt hans „Trompetersvend“ og Svoger for den „grove Gewalt, exces og ofuerlagt, skjeldsord og anden utilbørlig mehfart“, som var tilføiet ham og nogle Disciple udenfor Raadmand Laurids Ribers Dør, Mortens Asteu, da de „med Stolen efter ældgammel Skik var udi den lovlige Forretning

¹⁰³⁶) Lov- og Dom-Bog.

¹⁰³⁷) Thingbogen.

at gjøre sædvanlig Opvartning for enhver stikkelig Indvaaners Huus" (Thingbogen). I 1707 stevnede Jens Sørensen Skjold Christen Kalmer¹⁰³⁸) angaaende „Trubsel, Undsigelse, Skjeldsord og Uere træffende Ord, samt Udfordring med Dragonkaarde" (Thingbogen). I 1708 havde Rector Erik Bredal Sag mod Studiosus Erik Mule for „BOLD og Overlast mod ham og Kone samt Ufred i deres Bolig i Latinskole-Bygningen" (smstd.). Samme Aar tiltaltes Fr. K. Monberg for voldeligt Overfald Natten mellem 29de og 30te Septbr. paa 2 „Karle af polsk Nation, som forhen havde været fangne af Fjenden og nu for nogle Dage siden vare her ankomne og efter fremviist Pas anholdt om Almisse til deres Livs Ophold og Reises Befordring til deres Fædreland" (smstd.) Byens Hyrde i Forening med en anden Mand overfaldt og skamslog i f. A. en Kone i hendes eget Huus, da hun sad der ene med sit Barn; og en Marine-Soldat, der var indkvarteret i Byen, overfaldt med Dragon-Kaarde en Borger i dennes eget Huus og tilføiede ham flere Saar (smstd.). En større Affaire forefaldt i 1711, idet Rakkeren og „hans Parti" øvede „Molest, BOLD og Overlast Natten mellem 22de og 23de Januar mod en Mand og hans Familie, som boede paa Byens Grund", med Indbrydelse, Hug, Slagsmaal, Røveri, Styden, Mordbrands-Trubsel og Øvelse; ligesom og Nogle af dem paa Horsens Byes Gade havde eftertragtet bem. Mand og med blottede Sabler hugget, slaget og ilde saaret ham" — Rakkeren og „hans Parti" dømdes til at bøde 3 × 40 Lod Sølv i Boldsbøder, Godtgjørelse for det Røvede, desuden en Bøde af 3 $\mathcal{L}$ og at lide efter Sagtforordningen, fordi de havde skudt med Gevær, samt indsættes i Jern paa Bremerholm paa Livstid (smstd.). At denne Stridbarhed og Boldsomhed ikke fandtes kun i de laveste Samfundsklasser, sees af Tolder Helles „grove Gewalt" mod Borge-

¹⁰³⁸) Den Samme, hvis Kone tracterede Apothekerens Kone med Drefigen i Kirken (see foran). Han var igrøbt ideligen i Stridigheder.

mester Hofgaard i dennes eget Huus (see Pag. 357); Studiosus Mules Forhold (see ovenf.); og selve Rector Bredals Afsærd i 1715 og 1716 mod Organist Wien, der foranledigede et Par Processer — den første angaaende et Stamskrift, der en Morgenstund fandtes opslaaet paa Plankværket om Torvekirken, og som Rectoren paastod, at Wien havde forfattet, og i den Anledning brugte slemme Skjeldsord imod denne — den anden, fordi Rectoren Mortens Aften havde havt Sammenstød med Organisten, da denue med „sit Leeg“ fulgte tæt efter Rectoren, som med „sine Collegis og Diciples, som sædvanligt, med Vocal- eller Sang-Musik bejente en Deel af Byens Indvaanere“. Rectoren udfjældte Wien for „Hundsot, Carnaille, Rafferknægt o. desl.“, og maatte bøde 10 ~~sk~~ derfor (Lov- og Dombog). I 1731 reistes der stærk Klage over, at Folk overfaldtes paa Gaderne „med Hug og Slag af Skarns Mennesker“. Borgermester og Raad advarede alvorligt derimod, og det var just ved denne Leilighed, at Magistraten tilholdt tillige Borgerstabet, at holde sig Rgl. Frd. esierrettelig og møde med „kort Gevær“, naar de mærkede Duel eller, at Rogen blev overfalden paa Gaderne ved Nat eller Dag, for at afværge Ulykker og strax gribe den Skyldige (Erindrings-Bog. Rdh. A.) Underlige Grunde til Indstevninger til Thinge træffes ogsaa. saaledes stævnedes Handelsmand Anders Sørensen Bredstrup i 1714 nyssnævnte Rector Bredal til Things, for at forbyde ham at meddele Mikkel Thyggesen fra Mattrup noget Testimonium fra Skolen, førend Moderen havde betalt en stor Deel Krambodvarer, hun i 1713 havde faaet paa Credit hos ham (Lov- og Dombog)¹⁰³⁹). — Som enkelte Træk af Livet og For-

¹⁰³⁹) Retsforholdene synes oftere at have været eiendommelige nok. I 1742 havde saaledes en halvvozen Pige og en afflediget Rytters Kone begaaet forskjellige Tyverier; Magistraten indberettede til Stiftamtet, at Begge rigtignok vare arresterede, men, da det vilde falde saa besværligt at forsøge dem med Lov og Ret, spurgtes, om man ikke maatte lade dem sidde nogle Dage paa Band og Brød, derpaa lade dem staae en Time i Gæbestofken og saa forbyde dem fra Byen

holdene i Horsens i 18de Aarh. skal endnu følgende tilføies. Rector Tauber fortæller, at, da han, som var kommen til Horsens en af de sidste Dage i 1773, men blev syg i sit foreløbige Vogi hos en Rjebmandskenke — Dagen efter Nytaarsdag 1774, som atter helbredet, gik i Kirke og havde sat sig i samme Stol, som Controlleur Duché sad i, blev Tredielectie-Høreren fra Choret af opmærksom paa ham og antog, at han maatte være den nye Rector; hvorimod Andenlectie-Hører Tolborph meente, at det kunde han ikke være, „thi han havde hvide Silkestrømper paa“. Strax efter Kirketjenesten gik han paa Skolen, og om Eftermiddagen aflagde han Besøg hos „Aldelen, Magistraten og Geistligheden“; til disse og et Par „fornemme“ Rjebmænd i Byen, Wellejus og Groth, blev han indbudt, men navnlig en nød han stor Gjæstfrihed hos hele den Lichtenbergske Familie. Tauber var ikke forlovet, da han kom til Horsens, og „glimrende Fordele og rige Tilbud i Byen og uden Byen, middelbart og umiddelbart bleve ham gjorte“; men forgjæves, og Folk forundrede sig over hans „Haardsørhed og Uanfægtelse“. Dog i August s. A. forlovede han sig med en Jfr. Begtrup i Aarhuns, hvis Moder var en Steddatter af Professor Worm der. Ved sin Trolovelse var han iført sin „smukke røde Magisterkjole med blaat Taft under og havde Guldknæbaand; i Kjolen og Vesten var der guldbraade med Silke overtrukne Knapper“. Dagen efter reiste han med sin

---

(Hüb. A. 3, 311). Den tidligere omtalte Rads Sommer, Herredsfoged i Bjerre-Hatting Herreder, havde ofte sin store Plage af Ræmner og Arrestforvarer i Horsens, ang. Arrestanters Underhold i Byens Raadhuuskjæder, de piinte ham for Betalingen, saa han i 1744, ligesaa i 1753, bad Stiftamtmanden befrie sig for disse „grove Karles Munde og Overløb“; de „overfaldt ham med Stemme Ord paa Horsens Gade“, og de truede endog med at „paasøre ham Arrestanten“, fordi de ikke fik den tilfagte Betaling, og „dette er ingenlunde min Leilighed“, skriver M. Sommer, „thi skulde han blive mig paasørt, nødes jeg til at lade ham paa fre Fod, helst jeg har ingen Leilighed til Arrestanter, ei heller Tøne til at underholde dem“ (Hüb. 3, 327, 328).

Brud og hendes Forældre samt Biskop Rottbøll til Horsens, for at besee Rectorboligen; og da forærede han hende — foruden Fæstengaver (Guldring, Ørenringe m. m.) — ogsaa en smuk Guldhjæde og „krusede Søldnapper til en Frakke“. Da han i November f. A. blev viet af Biskoppen i Viborg, var han, „som sin Stand og sit Embede værdigt“, iført en „sort Kjole med Taftes Underføer, hvide Silkestrømper, Korbuans Sto, sorte Atlastes Underklæder med hvidt Taft o. s. v.“ — Hvor megen Priis ogsaa Datidens rige Qvinder satte paa Smykker, spores blandt Andet af en Tyvssag i 1710, hvorunder oplystes, at en Pige havde frastjaalet sin Modmoder¹⁰⁴⁰), foruden en betydelig Pengesum, ogsaa 1 stor fireraded Guldhjæde med Vaas, 2 Guld=„Tommelringe“, 1 fireledet Guld=Tanke-ring, 1 emaillet Guld=Tommelring, 1 Guldring med 6 Diamanter i, 1 Guldsmykke med 1 Rubin i, 2 Søldnapper, 1 Sølvlibse med 2 emaillede Gulddopper i, 1 enkelt emaillet do., 2 Rader smaa Coraller med ægte Perler iblandt og 1 Sølv-Bogmærke¹⁰⁴¹). — 3 1728 indberettede Magistraten til Amtet, at Anders Viltken, Organist i Byen paa 2det Aar, „efter at han Natten tilforn blandt nogle gode Venner var bleven beskaftet — enten i saadan Vildelse havde sig tilbudet, eller og var bleven overtalt at være Rytter og derpaa, før hans Huusvært det vidste, ved en Vagtmesters, en Corporals og en Rytters Hjalp havde faaet sine Klæder og sit Tøi af Logementet udpractiseret“. Man havde gjort sig Umage for at faae ham tilbage, men forgæves, og tilsidst var Ritmesteren reist bort med ham. Stiftamtmandens Bistand begjæredes nu¹⁰⁴²).

Ved den Qvæghyge, som i Midten af Aarhundredet hjemføjte Eggen, led ogsaa Horsens betydelige Tab, i 1746 mistede den saaledes 388 Stykker Qvæg og 1847 atter 402. (Hüb. 3, 350).

Fra gammel Tid af havde Byens Indboanere været

¹⁰⁴⁰) Den bekjendte Dorthé Hansbatter, Anders Thonboes Ente.

¹⁰⁴¹) Lov- og Dom=Bog. ¹⁰⁴²) Hüb. Act. 3, 139.

underkastet Mølletvang til Bygholm Mølle, og dette hændedes af de senere Tiere af Møllen, saaledes 1708 af Oberst Lemvæn, der beraabte sig paa Kong Chr. 5te Brev af 1686 ³⁾ hvorved Rijkm. Jochum Werner v. Bülow, som havde kjøbt af Kongen „Bygholm afbrændte Møllested ved Horsens“ og opbygget der en ny Mølle, fik Lov at beholde „alle de Privilegier, Friheder og Benaadninger, som Møllen af Arilds Tid nydt og havt saavel paa Fiskeri i Aaen, som paa Malningen, saa Horsens Indbyggere skulde alene lade deres Korn formale der og intet andet Sted“ ¹⁰⁴³⁾. I Slutningen af 18de Aarhundrede synes denne Mølletvang at være bleven ophævet; thi 1790 ^{1/2} fremstod Peder Poulsen, født i Mondrup i Lønder Amt „i Holsteen“, og foreviste Nødvendighed for, at han var antagen til Møller ved den her ved Byen anlagte nye Veirmølle“, og aflagde, ifølge Consumtions Anordn. 1778 „den i samme paalagte Møllereed“ ¹⁰⁴⁴⁾.

I 1780 fik Horsens et Hof, nemlig de 4 russiske, eller brunsvig-lyneburgske Prindsler og Prindsesser, Børn af Anthon Ulrich, Hertug af Brunsvig og Hustru Anna, Hertuginde af Mecklenburg, hvis ældste Søn Swan var af Keiserinde Anna bestemt til at blive hendes Efterfølger under Hertug Viron's Formynderskab. Keiserinden døde 1740, og Swan fulgte hende i Regeringen, men hans Moder Anna forviste Viron efter et Par Ugers Forløb til Siberien og tiltog sig selv Formynderskabet; dog i 1741 styrteedes hun selv af Peter den Stores Datter Elisabeth, og holdtes nu tilfjæmed sin Familie fangen, fænset i Cholmogory paa en Ø i Dwina ca. 70 Werster fra Archangel. Efterat Swan og begge Forældre vare døde, besluttede Keiserinde Catharina den 2den at formilde de 4 tilbageværende Børns — Catharinas, Elisabeths, Peters og Alexis — Skjæbne, og efter en Underhandling mellem hende og Dronning Juliane Maria vedtoges det, at de skulde sendes til

¹⁰⁴³⁾ Lov- og Dom-Bog. beg. 1707.

¹⁰⁴⁴⁾ Raadsbog, beg. 1759.

Danmark og opholde sig i Horsens vel som Statsfanger, men dog behandlede som russiske Prindsjer og Prindsesser og saaledes have et Hof og en passende Bolig. En saadan indrettedes til dem ved Kjøbet af 2 Gaarde i Horsens paa Torvets søndre Side med Gaardsrum og Haver ned til Lagaden. Gaardene bleve sammenbyggede, den kongelige Bygmester Professor Hårdorf ledede Indrettelsen af dem. Efter kongl. Ordre 1780 $\frac{3}{9}$ blev denne saaledes samlede Bygning kaldet „Palaiset i Horsens“, og det blev foreskrevet Magistraten, hvorledes den havde at forholde sig overfor dette Hof med Hensyn til Beskatning af Personer og Bygninger osv.; ligesom det ogsaa foreholdtes Magistraten og Byens Beboere, at det var til Byens store Gavn, at en betydelig Sum fortæredes der ved et saadant fyrsteligt Hof's Ophold i Byen; hvorhos det ikke manglede paa Formaning om, at Byens Indvaanere „paa alle Maader selv maatte hjælpe til ved en anstændig, ærlig og skikkelig Medfart og Dyførsel at beholde denne Fordel, som Kongen havde villet unde dem.“ Generaladjutant Fr. L. v. Schenk blev ansat som Hofchef, Oberstlieutenant og Kammerherre Lillienfjold som Intendant, Fru v. Grambow som Hofmesterinde, desuden en Kammerjunker Hauch samt Frøknerne Kaas, v. Salbern og Hauch som Hofdamer, og en heel Deel Betjente og Domistiker. Den 13de Octbr. 1780 ankom de fyrstelige Personer fra Archangel til Horsens efter en langvarig og besværlig Reise. Alle de Rusfere, som havde ledsaget dem, vendte ifølge Bestemelsen tilbage til Rusland med Undtagelse af den russiske Præst og 2 Degne; saa hele deres Hof nu isvrigt bestod af Danste. Prindsesse Catharina var født 1741 $\frac{2}{6}$, og Elisabeth 1744 $\frac{1}{1}$, Prinds Peter var født 1745 $\frac{3}{9}$ og Alexis 1746 $\frac{1}{9}$. Fængselslivet og den store Uvidenhed, hvori de vare opvoiede, havde givet dem et sørgeligt aandeligt Præg, som aldrig forlod dem; den bedst begavede var Elisabeth, hvem de andre Sødsfænde ogsaa som oftest aabløde; i sit 9de Aar havde hun isvrigt ved et Fald forflaaet Hovedet saaledes, at hun næsten altid leed af Smerter i Hovedet og i 1777 endog nogle Maaneder var fra

Forstanden; allerede 1782 $\frac{1}{4}$ ^o døde hun. Prinds Peter var noget forkrøblet, men Prinds Alexis havde en god Legemsbestaffenhed. Ogsaa Prindsesse Catharina havde en stærk Constitution, men var meget døv og kunde vanskeligt udtrykke sig saaledes at man godt kunde forstaa hende. Under Opholdet i Horsens levede de i god Forstaaelse indbyrdes. De førte her i Begyndelsen et noget indskrænket Liv og vare under temmelig strængt Tilsyn; men da ogsaa Prinds Alexis var død 1787 $\frac{2}{3}$ ^o; indrømmedes der de 2 Tilbageværende friere Omgang med Byens og Omegnens Beboere. Prinds Peter døde $\frac{1}{3}$ ^o 1798, og nu sølte Prindsesse Catharina ganske vist saa meget mere sin Forladthed; dog var hun meget selfabelig, var godmodig og afholdt, saae mange Gæster hos sig, kom meget ud til den omboende Adel og kunde, uagtet sin store Døvhed, dog vise sig munter og livlig, hvor hun lod sig see. I Palaiets Gaard var der indrettet et lille Kapel efter græsk-catholsk Ritus. Ligesom den russiske Keiserinde udredede alle Udgifterne til Kjøbet, Indretningen og Udstyrelsen af Palaiet; saaledes sendtes der ogsaa aarlig Apanage — ca. 30,000 *sp.* — til Sødskendene fra Rusland; dog udbetaltes Pengene til dem kun igjennem den danske Regering, til hvem ogsaa Hofintendanten maatte aflægge nøiagtigt aarligt Regnskab. At Byen i det Hele taget havde betydelig Fordeel af de Summer, dette Hof forbrugte, er en Selvfølge; og desuden stjænkede Herstaberne hvert Aar ikke Ubetydeligt til Byens Fattige og Skolebørn. Prindsesse Catharina døde $\frac{2}{4}$ ^o 1807 og blev med fyrstelig Pragt bisat, ligesom hendes tidligere afdøde Sødskende, i et Capel paa Sydfiden af Klosterkirkenes Chor; der stode saa en Tid de 4 fløielsbeklædte Kister med Sølvplader paa Laagene. Hun havde ønsket, at hendes og hendes Sødskendes Kister maatte nedlægges sammen; dette skete ogsaa nogle Aar efter hendes Død. I en murct og hvælvet Begravelse under Capellet's Gulv ere nu alle Kisterne nedsatte, men paa en Bæg oppe i Capellet hænge 2 sorte Stentavler med Indskrifterne over de 4 Sødskende. Før sin Død havde Prindsesse Catharina bedet Keiser Alexander

om, at han vilde tilstaae de Personer, som omgave hende i Landflugtigheeden, passende Pension, en saadan tilstodes ogsaa alle de Embedsmænd og Tjenestefolk, som i længere Tid havde været ved det „russiske Hof“ i Horsens.

At Horsens ogsaa i 18de Aarhundrede havde mange dygtige og for Byen i forskjellige Retninger virksomme Mænd blandt sine Beboere, er allerede fremhævet. Andre af Aarhundredets bekendte Mænd, der vare fra Horsens, men hvis fremragende Virksomhed strakte sig ud i videre, Nogle endog i fjerne, Kredse, kunne ogsaa nævnes. — Vitus Jonassen Bering (Biering?), død som Commandeur-Capitain i russisk Tjeneste, er saaledes født i Horsens, hvor hans Fader Jonas Svendsen var Handelsmand og Borger; Moderen var Anne Pedersdatter Bering, hvis Slægtnavn han antog. Hans Lyst til Rejse og Sømandskab førte ham til at forlade sit Fædreland og gaae i russisk Tjeneste, hvor han ved Sømandsdygtighed og Uforfærdethed i Krigen med Sverrig vandt Anseelse, og i 1725 var han Capitain i Flaaden. Peter den Store betrøede ham da Commandoen over den Expedition, han sendte til Kamtschatka, for at undersøge Forholdene der og særligt Kysterne; og ved B. Berings omhyggelige Undersøgelser gjordes det klart, at den virkeligen var en Halvø og ikke, som tidligere antaget, landsfast med Amerika. Fra denne flere 1000 Mile lange Rejse kom han den 1ste Marts 1730 tilbage til St. Petersborg, hvorfra han atter udsendtes i 1733 til Kamtschatka og videre hen. Denne Gang naaede han den amerikanske Kyst, og Alt gik heldigt indtil i Mai 1741, da en heel Deel Uheld tilfødte ham; den største Deel af hans Mandskab var tilsidst enten død eller saa haardt medtagen af Sygdom, at de ikke mere kunde udføre deres Tjeneste; selv blev han syg i Begyndelsen af November og døde samme Vinter, efter at Skibet var strandet paa Den Mathcka og ødelagt; men efter ham bærer Strædet mellem Asien og Amerika Navnet „Beringsstræde“, ligesom ogsaa Den, paa hvilken han døde, kaldtes „Berings Ø“. Han var gift med en Søster til den russiske Viceadmiral

Saunders. Skjøndt Vitus Berrings virksomme Liv saaledes tilbragtes for en stor Deel fjernt fra hans Fødeby, glemte han den dog ikke; men skænkede den Arv, der tilfaldt ham efter hans Forældre, til Byens Huusarme ved et Legat ¹⁰⁴⁵). Til hvad der allerede Pag. 214 og 370 er anført om Geert eller Gerhardt Hansen de Lichtenberg skal endnu sæies Følgende: Han blev født i Horsens 1697 $\frac{7}{2}$. En omhyggelig Opdragelse og en i Forhold til Tiderne god Undervisning blev ham til Deel. Uddannet som han var bleven til Handelen, overtog han Faderens og Morbroderens store Handel, sagtens i 1728 men i hvert Fald i 1729 ¹⁰⁴⁶). I 1728 ægtede han Dobil Stephansdatter Hofgaard, en Datter af Borgem. Stephan Rasmussen Hofgaard (see Pag. 213). Engelsholm og Kjeldskær købte han i 1731 og viste nu mere og mere sine store Evner som Godseier, idet han ikke blot styrede Godserne med en høi Grad af Indsigt og Orden, men ogsaa søgte at bringe Bønderne paa Fode. I 1732 anlagde han ved Engelsholm et udmærket godt Teglblænderi og i 1733 en Papiersmølle, opførte en smuk og anseelig Ladegaard og anlagde en prægtig Have med et grundmuret Drangerihuus. Efter sin Fader († 1730) og sin Morbroder Broder Lichtenbergs Enke Dorthe Dideriksdatter Cortsen († 1740) og sin Morbroder Henrik Lichtenberg († 1745) arbede han tillige en betydelig Formue, der satte ham i Stand til efterhaanden at købe flere Godser; saaledes Haraldskær, hvor han ombaanede den der værende Gævær=Jern= og Kobber Fabrik til en Gævær=Hølee=Søm= og Kobber Fabrik. Endvidere købte han Scrvitslevgaard,

¹⁰⁴⁵) cfr. Hofm. Fund. 2, 248 Anm.

¹⁰⁴⁶) I Juni 1729 erklærede nemlig disse 2 Mænd i Anledning af et Skattepaabud fra Magistraten, at „de forment, at de maatte fritages derved; da de lovformeligt havde opsagt deres Borgerstab og nu ingen borgerlig Næring havde og ingen Handel mere befattede sig med, siden Resten af deres forrige Handel tilligemed deres Gaard og mere i alle Maader var overdraget Gert Hansen Lichtenberg; saa de blot havde beholdt Logement hos ham“. (Erindringsbog i Rdb. Arch.

Lindbjerggaard, Bidstrup og Merringgaard, hvorunder han lagde Ulfinggaard; saa han tilfidsst var Eier af 7 anseelige Herregaarde med 2752 Td. Hartkorn. De 11 Kirker paa sine Godser deels ombbyggede han, deels forbedrede og udsmykkede han særdeles. I Horsens havde han betydelige Eiendomme baade Bygninger og Jorder; Gaarden paa Søndergade, som han beboede, ombbyggede han til den smukke, med Karnaptaarue forsynede, Gaard, der endnu jevnlig kaldes „den lichtenbergske Gaard“ og er en Byhjælp for Byen. Sin Fødeby elskede han og var ogsaa der høit agtet og afholdt, og det med fuld Frie ikke blot for hans fremragende Dygtigheds eller det Megets Skyld, han gjorde for Byens Kirker, Skole og Fattige; men særligt ogsaa for hans hele Færd i det daglige Liv overfor hans Medborgere ¹⁰⁴⁷). I 1729 blev han Commerceraad, i 1738 Cancelliraad, i 1739 først Justitsraad og derefter i samme Aar ablet; og, da Kong Frederik under sit Besøg i Horsens 1749 tog Bolig hos ham i hans smukke nylyt opbyggede Gaard, udnævnedes han til Etatsraad. Den 19de Juli 1764 døde han og blev den 7de August s. A. under særdeles Deeltagelse fra Befolkningens Side bisat i det smukke Begravelses-Capel, han i 1738 havde ladet indrette i Klosterkirken (Pag. 71) for sig selv og Familien. Han efterlod sig 1 Søn. Hans

¹⁰⁴⁷) „Han var gudfrygtig, lod sig ikke forblinde af verdslig Lykke, var fornsiet i Modgang, ydmyg i Nedgang og sørgede altid for sin Sjæl. Han lod Ingen søle, at de vare ringere end han, uden ved at bevise Velgjerninger. En stræbsom Bonde, en duelig Haandværksmand vare ærede Mænd for ham“. — Den Samme, han havde været som en agtet Borgers, Hans Christensens Søn, den Samme blev han til sin Død som en æret Adelsmand“. — „Den Høilagte, hans Medborgere havde for ham, betjente han sig af til at dæmpe Uenigheder og forekomme Trætter“ — „han var prægtig, naar det skulde være, men sparsommelig og tarvelig i den daglige Levemaade. De første Selvskaber ophævedes hos ham Kl. 10.“ — „Foruden offentlig har han paa 1000 hemmelige Maader vist at gjøre godt.

(Sognepræst Frimodts Viigtale og Pastor Etenæs's Sørgetale over ham.)

Henrik de Lichtenberg og 4 Døttre, hvoraf Gedste de Lichtenberg var gift med Christian de Vinde til Engelskholm m. m.; og Bodil de Lichtenberg gift med Cancelliraad Jochum de Lichtenhjelm til Merringgaard m. m., de andre 2 vare Abel Maria de Lichtenberg og Elisabeth Catharine de Lichtenberg. Hans Onke Bodil Hoffgaard overlevede ham i nogle Aar. — Den 5te April 1686 fødtes i Horsens en anden Mand, der gjorde sig høit agtet ogsaa udenfor vort Fædreland; det var Paul Wendelbo ¹⁰⁴⁸⁾ senere ablet med Navnet „Løvenørn“, han var Søn af en Bedemand i Byen, blev Student fra Horsens Skole 1704 og tog sine 3 Examinex med Hæder ved Kjøbenhavns Univerfitet, men af Lyst til Krigsvæfenet reifte han til Rusland, hvor han fik Udgang til Peter den Stores Yndling Fyrft Mentfchikov, der dog negtede ham en Officersplads, fordi han ikke havde gjort Krigstjeneste før; men derimod antog ham til Hovmester for fin Søn. Da Paul Wendelbo imidlertid kort efter igjen bad ham om en militair Anfættelse og under Samtalen havde viift Anlæg dertil, opnaaede han dog at faae fit Ønske opfyldt og blev Lieutenant i den ruffifke Hær. Rusland var den Gang i Krig med Sverrig, og han viste fig faa dygtig og tapper, at han allerede næfte Aar blev forfremmet til Capitain; nu udmærkede han fig faaledes, at Czar Peter udnævuede ham til Oberftlieutenant og tog ham til fin General-Adjutant. I Slaget ved Pultava bød han med største Kjækhed Kuglerne Trods og var i fulde 3 Døgn ikke af Heften, ligesom han ogsaa efter Slaget ved klog Underhandling fik den fvenffe General Grev Leionhufvud til at overgive fig med ca. 10,000 Mand af den ftagne Hær. Paul Wendelbo viste fig under Krigen ikke blot fom uforsærdet Kriger, men ogsaa fom en ædel Fjende; og han ftaffede de fvenffe Fanger al den Lindring i Fangensfabet, han kunde, faa at ikke blot Czaren fattede faa stor en Høiagtelse for ham, at han forærede ham fit med Diamanter befatte Billede; men selv

¹⁰⁴⁸⁾ En Laurids Wendelbo nævues i „Preftibog 1617“.

Fjenden omtalte ham med Betsignelse. Noget senere sendte Czar Peter ham i et vigtigt Brev til Kong Frederik den Ate, der syntes saa godt om ham, at han opfordrede ham til at vende tilbage til Fædrelandet og træde i dets Tjeneste. Der- til var han villig og bad efter sin Tilbagekomst til Rusland om Afsted fra russisk Tjeneste, for at kunne indtræde i sit Fædre- lands Tjeneste, hvilket Czaren bevilgede ham, idet han tillige gav ham store Forøringer. Under sit Ophold i Danmark var han af Kongen bleven adlet med Navnet „Løvensørn“, og ved sin Tilbagekomst dertil i 1712 blev han strax Oberst i dansk Tjeneste og General-Adjutant. I 1712 blev han General- Major og sendtes samme Aar som Fredsunderhandler til Sverrig; Freden sluttedes og Kongen viste ham sin store Tilfredshed ved at skjænke ham sit Portrait, en Gave, hvormed Kongen isvrigt var saa sparsom, at i hele hans Regeringstid kun 3 Mænd foruden Løvensørn fik den, nemlig Peter Tordenskjold, Chr. Gabel og General-Major Hvitsfeld. Løvensørn blev Gesandt i Preussen, Ridder af Danebroge 1722, Stiftamtmand i Aar- huus 1725, Geheimeraad 1731, General-Lieutenant 1732, General 1738, fik Ordenen de la fidelité 1739 og Elefanten i Novbr. f. A. Kongen skjænkede ham ogsaa Bregentved. Han døde i Kjøbenhavn 1740 ²⁷ og blev begravet i Frue Kirke. I Horsens Raadhuus's Thingstue staaer en Buste af ham paa en Piedestal som et stadigt Minde om en af Byens berømte Sønner ¹⁰⁴⁹). Ogsaa en anden af vort Fædrelands bekjendte

¹⁰⁴⁹) Paul Løvensørn skildres som en velskab Mand med et af Naturen alvorligt Udseende. Som en Fjende af al Forfikkelse sagde han rent ud sin Mening; han var ædelmodig, satte ingen Pris paa Riigdom, elskede Studeringer og vilde gjerne omgaaes lærde Mænd; udbortes Vrede og høie Embeder fordærvede ikke hans Sæder, og altid kjendte han ved sine Venner. Sin ringe Fødsel stammede han sig aldri ved, tværtimod erindrede han sig den gjerne og udtaalte ofte megen Erkjendtlighed imod dem, som havde været ham behjælpelige til at gjøre Lykke. I 1714 blev han gift med Etatsraad P. Windings Datter Ingeborg Dorothea. Den ene af deres Sønner døde som Barn; den anden, Frederik, blev Conferentsraad og Amtmand- (Forstjellige Forfattere.)

Mænd i det 18de Aarhundrede mindes paa lignende Viis i Horsens, der var hans Fødeby, og hvis Belfærd han i en Periode af sit virksomme Liv tog sig af i høi Grad — det var Dve Høegh Guldberg. Han var Søn af Rjøbmand i Horsens Jørgen Høegh og dennes Hustru Helene Dorteaa Dvesdatter Guldberg ¹⁰⁵⁰), fødtes 4 1731, blev Student fra Horsens Skole 1749, Professor i Historie og Veltalenhed ved Sorø Academi i 1761 og efter 3 Aars Forløb Lærer for Arveprinds Frederik. I 1770 blev han Etatsraad og i 1772 Cabinetssecretair hos Arveprindsen, derpaa 1773 Geheime-Cabinetsecretair hos Kongen og adlet under Navn af Høegh-Guldberg, i 1776 Statssecretair, i 1779 Ridder af Danebrog, 1780 Geheimeraad og 1784 Statsminister; da han i 1772 havde hjulpet Enkedronning Juliane Maria til at styrte Struense og den ulykkelige Dronning Caroline Mathilde. I 12 Aar havde han som Enkedronningens Høitbetvoede en overveieende Indflydelse paa hele Statsstyrelsen; og, om end denne saakaldte „Guldbergske Periode“ i flere Henseender lastes; sporedes dog ogsaa i flere andre Henseender Guldbergs Indflydelse som meget heldig; saaledes vistes der nu, i Modsetning til foregaaende Magthaveres Ringeagt for dansk Sprog og Nationalitet, Kjærlighed til og Omhu for hvad der var dansk, for Sproget, Litteraturen og Videnskaberne; de lærde Skoler fik en bedre Indretning, hvorved blandt Andet Modersmaalet blev optaget som stadigt Underviisningsfag i dem; Forordningerne om Indfødsret og om Ophævelse af Fælledsskabet af Jorberne m. m. Da Kronprinds Frederik 14 1784 overtog Statens Styrelse, ophørte Høegh-Guldberg at være Minister og udnævnedes til Stiftamtmand i Aarhus. Det var i denne Stilling han gjorde sig saa fortjent af Horsens Havns Forbedring og derved gjorde Sit til at have Byens sunne Handel og Vel-

¹⁰⁵⁰) Navnene Høegh og Guldberg vare gamle i Horsens; i „Prestebog 1632“ anfæres saaledes en „Nasmus Høegh“ — i Kirkebogen 1633 „Peder Høeghs Søn Jørgen som døbt“ — i 1686 tog Christian Hanssen sødt i Guldberg Borgerstab i Horsens som Rjøbmand.

stand; sin Glæde berøver har han udtalt i sin Pag. 279 anførte Skrivelse til Havnecommissionen. I sit 72de Aar søgte og fik han sin Afsted fra Stiftamtmands Embedet fra $\frac{1}{4}$ 1803 at regne, og købte nu Herregaarden Hald ved Viborg, hvor han, om end i Stilhed, dog endnu førte et virksomt Liv indtil sin Død $\frac{1}{2}$ 1808. En Buste af ham, der, ligesom Løvenørns, staaer i Thingstuen i Horsens Raadhuus, minder om ham ikke blot som et udmærket Byens Varn, men ogsaa som sin Fødebyes Velgjører. Han var dansk med Liv og Sjæl, en dygtig Videnskabsmand og en alvorlig Christen ¹⁰⁵¹).

Det 19de Aarhundrede har ikke hidtil ladet det mangle paa Begivenheder for vort Fædreland, som directe have berørt Horsens. Blev end ikke Byen selv angreben af Fjenden i Krigene med England og Sverrig i Begyndelsen af Aarhundredet; saa leed dog dens Handel og andre Interesser ved Kaperier m. m. Da det efter det engelske Dødsfald i 1807 og Bortførelsen af vor Orlogsflaade kom til Alliance med Frankrig og aaben Krig med England og i 1808 tillige med Sverrig; rykkede en fransk-spansk Hær under Prindsen af Pontecorvo som Hjælpehær ind i Landet i Marts 1808. Ved denne Leilighed fik ogsaa Horsens Indkvartering af de fremmede Tropper, og, ifølge Befaling fra det kgl. Feltcommissariat, blev der oprettet et Slagteri i Byen for de fremmede Krigsfolk, ligesom ogsaa en Forpleiningscommission, der bestod af daværende Ritmester Wildenrath og 4 af Byens Borgere (Raadstuebogen). Som bekjendt var der ingenlunde nogen god Forstaaelse mellem Spanierne og de Franske, et Forhold, der jo isvrigt endte med Spaniernes ligefremme Frafald og Indskibning paa en i store Velt liggende engelsk Flaade, der bragte dem tilbage til Spanien. Som et Exempel paa de mange Rivninger, dette Fjendskab bevirkede, er der fortalt en lille Begivenhed. I Mai kom et fransk (belgisk) Cavalleri-Regiment til Horsens, for at blive der; medens de spanske Tropper paa samme Tid drog til

¹⁰⁵¹) Forskjellige Forfattere.

Nærhuus og videre op i Jylland. Et Par spanske Escadroner vare indkvarterede i Nærheden af Horsens i fort Tid. I Thyrsted kom det en Dag til en Strid mellem Franske og Spanske, under denne blev en Franskmand skudt af en Spanier, og det kom til en formelig Udfordring mellem Spanierne og de Franske. Dagen efter rykkede begge Parter ud og stillede sig i Slagorden paa Thorsted Mark, hvor det var lige ved, at det var kommet til en formelig Bataille, som dog i sidste Dieblit, da Trompeterne allerede havde givet Angrebsignal, blev forhindret ved en Overenskomst mellem begge Cheferne, idet Synderen blev udleveret til de Franske, ført til Odense og skudt; men under Udrykningen havde Spanierne jaget som rasende Menneſter gennem Gaderne med vilde Raab og dragne Sabler, saa Vyen var meget allarmet ¹⁰⁵²). — Da Efterretningen om den slesvig-holsteenske Opstand i Marts 1848 kom til Horsens, vakte den en stor Bevægelse her, ligesom i andre danske Byer. Samme Aften omdeektes en indtrængende Opfordring til at danne et frivilligt Corps, som kunde støde til de Tropper, der skulde dæmpe Opstanden. Næste Morgen samlede en stor Mængde af Beboerne i Raadhuset, hvor det besluttedes at danne et saadant Corps, og omtrent 150 Mand meldte sig strax til at indtræde deri, foruden at en Deel Andre allerede frivilligt havde ladet sig optage i Byens Borgervæbning, I et Eftermiddagsmøde opfordrede Borgemeſteren til at yde Pengebidrag til Anſtaffelse af Vaaben osv. til Corpset, der tegnedes strax Bidrag til et Beløb af 3500 R ; en Comitee valgtes til at styre Corpsets Anliggender, og Major Juel Wind overtog Indvælsen af det. Ifølge en Opfordring fra Krigsſtyrelſen (eller Generalcommandoen) til Horsens, som til nogle flere større jydſke Byer, afreiste Byens borgerlige Jægercorps, forøget med mange Frivillige og under Major Juel Winds Commando, den 29de Marts paa Vogne til Weile, hvor der var lovet dem Forſyning med Geværer og Ammunition fra Fredericia,

¹⁰⁵²) cfr. S. v. Esens „hist Notiser“ om Horsens Pag. 37. Anm.

og hvor de skulde modtage nærmere Marschordre. Undervejs mødtes de af det allarmende Rygte om en flensvig-holsteensf Streifbände — „løsladte Slaver fra Rendsborg“ heed det — der skulde være brudt ind i Nørrejylland; og, da de kom til Veile, var hele Byen i mærkelig Bevægelse ved dette underlige Rygte, der jo med utrolig Hast gennemføer hele Jylland. Den 31de Marts afmarscherede Fægrenene og de Frivillige, ifølge modtagen Ordre, til Faldingbro, for midlertidigt at deeltage i Besættelsen af den nørrejydske Grændse. I Horsens, hvor man ligeledes var bleven stærkt allarmet ved nævnte Rygte, beroligedes man dog snart ved Ankomsten først af 3die Dragonregiment fra Aarhus, saa af Dragonregimentet fra Randers og af 11te Bataillon fra Aalborg, Alle rykkede hurtigst muligt mod Syd; Bataillonen befordredes allerede Dagen efter dens Ankomst paa ca. 200 Bogne, der stillebedes frivilligt af Omegnens Beboere. Under Ledelse af Major Røder og Lieutenant Hammer toges atter fat paa Indøvelsen af Fricorpset ¹⁰⁵³⁾, der, efterat have faaet overleveret en smul Fane som Gave fra flere af Byens Damer, stillede til Afmarsch den 30te April og befordredes til Veile paa Bogne, som Byens Indvaanere frivilligt leverede dertil. — Corpset forblev som en selvstændig Afdeling under Lieutenant Hammers Commando, om end for en kort Tid sluttet til 1ste Bataillon danske Frivillige, hvorfra det atter skiltes og henlagdes til Flankecorpset under General Schleppegrell. Med den øvrige Hærafdeling var det gaaet tilbage til Egnen Vest for Aarhus, og udfikedes fra denne By til Fyen, hvorfra det senere tilligemed andre Troppaafdelinger førtes tilbage til det sydlige Jylland, deeltog i Kongerevuen paa Veerbæk Mark den 18de Septb., og efter at det, ligesom de øvrige Fricorpsfer, den 24de Octbr var afmarscheret fra Hæren til Hjemstedet, opløstes det i Horsens. — Den 2den Mai var Fjenden trængt ind i Nørrejylland, den 5te besatte Insurgenterne Veile, og

¹⁰⁵³⁾ „Af Fricorpsferne vare Odense og Horsens Frivillige bedst udrustede“. Gaupell „Krigen 1848“ Pag. 218.

Amtet blev besat med 23,000 Mand tydske Tropper; ifølge en Dagsbefaling af General Wrangel skulde Alt til Forpleining leveres dem uden Betaling, og der fordredes leveret, ligeledes uden Betaling, nogle hundrede unge Heste fra de jydste Amt. Den 9de Mai fik Horsens sit første Besøg af Tjenden, det var en slesvig-holsteensk Troppesafdeling — 2 Batailloner, 2 Escadroner og 4 sevpundige Kanoner — under Preusseren Oberst Zastrow, der strax efter Middag rykkede ind i Byen. Var det for hver ærlig ærlig Danskt i Byen et uhyggeligt Syn, da disse ca. 1800 Mand i lysblaa Baistruier, med et hvidt Lærredsbind om Armen og Dragonerne med sværte Hjelme under Oprørsfangerne drog derind; saa var sikkert heller ikke det Indtryk hyggeligt, som Insurgenterne selv fik af Befolkningens dybe Uvillie mod dem ved dette deres Indtog. Gaderne vare tomme, de fleste Vinduer i Hovedgaderne tilbækkede, Udsalgene lukkede, ingen af Beboerne viste sig, kun hist og her stod en uniformeret, men ubevæbnet, Borger, der fungerede som Politibetjent; Borgemeesteren og Borgerrepræsentflabet holdt sig samlede paa Raadhuset, hvor saa Oberst Zastrow fremstillede sig med sine Fordringer om Indkvartering m. m. Afdelingen forblev her dog kun til næste Morgen, da den saa drog til Aarhus, hvorfra den kom tilbage til Horsens den 13de ved Middagstid; de toge imidlertid ikke Kvarter i Husene, forbleve paa Gaderne og forlangte kun deres Mad tilberedt i Husene. Allerede havde henad Aften den største Deel af de fjendtlige Soldater lagt sig til Ro i Halmen, som var spredt paa Fortogene og Torvet; da der pludseligen blæstes Alarm, og Alle brøde op i Hast og begyndte ikke i den bedste Orden at marschere ud af Byen Syd paa. Under dette pludselige Opbrud forefaldt et uhyggeligt Optrin, der satte Byen endog i alvorlig Fare. En Deel sammenstimmende Folk, Dreng og Boyne, begyndte at udskælde de bortdragende Insurgenter, der kastedes Stene efter dem, og man forsøgte at fratage dem nogle i Egnen af Aarhus røde Militairheste; Flere af Soldaterne huggede efter Folk med deres drague Sabler, og en bereden Insurgent,

der fulgte med Afdelingen, forfulgte endogfaa en Politibetjent opad en høi Steentrappe, for at hugge ham ned, og det uaget Politibetjenten just gjorde sig Umage for at holde Tumultanterne tilbage fra de bortmarscherende Solbater. En Vagtrop af Infurgenter stod opstillet tæt ved Raadhuustorvet, den sluttede Kreds og fældede Gevær, ja truede med at give Ud paa den sammenstimlede Mængde i Søndergade, hvis Fortoget vare bedækkede med Halm; og, da Oberst Zastrow, der allerede var kommen ud paa Veien Syd for Byen med den største Deel af Afdelingen, fik Melding om Tumulten inde i Byen; gjorde han strax Holdt og sendte et stærkt Detaschement tilbage, lod et Par Kanoner probse af og truede med Beskydning; Faren var overhængende, løsnedes blot et Skud, kunde uberegnelig Ulykke være skeet. Endelig lykkedes det Borgemeester Ræder og hans Fuldmægtig Schytte ved energiske Anstrængelser baade at afholde Fjenden fra Angreb og at drive Folkestimlen tilbage; den efterladte Vagtrop marscherede bort, og den uhyggelige Stilling var forbi¹⁰⁵⁴). I de følgende Dage besøgte Byen jevnligt af fjendtlige Recognoscerings-Patrouiller fra Forpostlinien mellem Weile og Horsens; men den 20de Mai kom der 2 a 300 fjendtlige Dragoner, som lykkede gennem Byen til nogle Landskbyer Nord for denne, hvor de bleve om Natten og næste Morgen undersøgte Landmændenes Stalde i Boer og Nim Herreder og bortførte mange Heste. Den Dagen forud i Horsens leverede Contribution fra Standerborg Amt af Korn og Smør samt 80 levende Kreaturer beløb sig til en Værdi af ca. 13,000 R . Den 25de Mai bragte en Stafet fra Weile den glædelige Efterretning, at de fjendtlige Tropper iffsomt trak sig ud af Sylland. Allerede et Par Dage efter kom der danske Tropper til Byen, det var 9de Bataillon, som efter et kort Hvil marscherede videre til Weile. De følgende Kampe omtales ikke her, da de ikke berørte Horsens umiddelbart. Under

¹⁰⁵⁴) Hvad der foranledigede det hurtige Opbrud, skal have været en falsk Melding om danske Troppers Landsættelse i Bierre Herred.

Baabenstilstanden, som jo sluttedes i Malmø den 11de August, kom 1ste Jægercorps til at ligge i Horsens. Ogsaa Hovedkvarteret, Armeens Bureau m. m. samt Ringarden tilføds havde i en Deel af Septbr. og Octbr. været indkvarteret i Horsens. — Den store fædrelandskjærlige og til Offer berebvilige Stemning, som strax ved Krigen Begyndelse havde viist sig fremherskende i Byen, tabte sig ikke under de følgende Begivenheder. Efter en Opfordring den 12te Juni fra en Deel af Indvaernerne begyndte saaledes en ugentlig Fiirskillings-Subscription til Fordeel for de i Krigen Saarede og de Faldnes Efterladte, og den blev modtagen saa villigt, at der allerede i de første 4 Uger indkom 519 ~~af~~ 6 R. Særlige Gaver til Opfyldelsen af samme Diemed indsendtes ligeledes til vedkommende Commission, saaledes Udbyttet af en Vortlodning af Haandarbejder m. m., indsamlede af 3 af Byens Damer; særlige Bidrag fra Tjenestepiger og Tjenestekarle i Byen; Gaver fra flere af Haandværksslaugene osv. Ikke Ubetydeligt skænkedes ogsaa fra Byen og Omegnen til Anskaffelse af Baaben til Armeen; ligesom der ogsaa tilsendtes denne en stor Mængde Fødevarer og en betydelig Deel Charpi, Linned, Uldtøi o. desl., begge Dele indsamlede af nogle af Byens Damer.

Den forlængede Baabenstilstand ophørte den 3die April. 1ste Jægercorps havde allerede forladt Byen, og Tropper Nord fra vare komne igjennem til Kamp paa ny mod Fjenden. Desværre kom der snart en Hjøbepost; den 15de kunde man nemlig ude ved Havnen høre svære Drøn og stod nu i ængstelig Spænding; thi det var ingen Hemmelighed, at der var paa-tænkt et Angreb paa Eckernførde med en Flaadeafdeling. Der yttredes, at det muligt var fra Fjorden derne, at Drønene lode. „Ere de gaaede ind med den Vind (Paalandsvind), komme de ikke ud igjen“, udbrød en gammel Sømand bekymret. Desværre — Ordet stadfæstedes; med almindelig Sorg fik man snart Ulykkes-Budskabet, at Linieskibet var sprunget i Luften og, at Fregatten havde maattet stryge Flaget for Insurgenternes Ild fra et Par Landbatterier. Krigen gif sin Gang, der kom

Held, og der kom Uheld, og Sindene holdtes her i Øyen, som overalt i Landet, i stadig Spænding; saa løb det Bedrøvelige, at ogsaa Hæren maatte vige for den med tydske Rigestropper forstærkede Insurgenthær, at Dybbøl Bjerg var blevet forladt af Vore og besat af Fjenden, at Ryes Corps gik tilbage over Kongeaaen og, at Insurgenterne havde besat Kolding. Saa bragtes den 22de Efterretningen om vore Troppers Angreb paa Kolding, Gadekampen der, Vores Tilbagetog igjen derfra og Øyens Bombardement, og det var ikke Rygte kun, nei ca. 50 Bogne kom til Horsens med forfærdede Flygtninge fra Øyen, der joges af Rædsel, nogle endog endnu længere bort, og de Fleste i uheldig Tilstand; man tog sig naturligtvis af dem saa godt, som muligt. Kampen nærmede sig nu Horsens. Efter Træfningerne ved Biuf og ved Weile kom General Rye med sit Corps gjennem Horsens den 9de Mai og tog Stilling bag Hanstebaa Nord for Øyen med Dele af 1ste Jægercorps og nogle Dragoner i og tæt Syd for Horsens. Allerede den 11te Mai lod Fjenden sig see paa Thorsted Banke, men gik atter tilbage hen ad Weile. Alle i Horsens Havn liggende Skibe haleedes ud, for ikke at falde i Fjendens Bold; alle offentlige Kasser og Papirer bragtes i Sikkerhed, ligeledes en heel Deel af Indvaanernes kostbarere Sølvtøi, men kun meget saa Familier forlode Øyen og, om end Stemningen var alvorlig ved, hvad der foregik og hvad der øiensynligt forestod; saa var den dog vedvarende god. Fjenden rykkede atter frem, og Søndag Middag den 13de Mai, efter at have været et Par Skud med vore Forposter (hvorved en af vore Dragoner faldt), drog 2 Brigader preussisk Infanteri med en Deel Cavalleri og Artilleri ind i Øyen. 3 a 4000 Mand besatte den, de Øvrige marscherede strax videre mod Nord og Vest og besatte den nærmeste Omegn; General Hirschfeld, der førte Overcommandoen, tog Kvarteer i Horsens og lod strax bekjendtgjøre, at alle borgerlige Forretninger maatte vedblive at gaae deres sædvanlige Gang, men al Forbindelse med og Signalisering til de danske Tropper forbydtes strængt. Den 18de Mai havde man den

Sorg at see 16 af vore Dragoner bringes som Krigsfanger ind, og høre Preusserne spotte dem, deres Heste og Bevæbning; Dagen efter bragtes atter 2 af vore Dragoner som Fanger. Nu marscherede Preusserne samt 1 senere kommen hessisk og 1 bairisk Brigade Nord paa, for — 22000 Mand stærke — at forfølge Rye og hans 7000 Mand, der havde taget Stilling ved Fuldbro Mølle og Standerborg, dækkede af Søer og Vandløb. Den 21de Mai var Obergeneralen, Brittvik, kommen til Horsens, hvortil han forlagde sit Hovedkvarter og medførte sin Stab af ca. 30 Officere. Ogsaa 3 Slesvigholstenerne kom til Byen samme Dag, nemlig Bargum, en Ahlefeldt og en Paulli; den Første medbragte til Udbredelse her et Skrift (som Ingen brød sig om), der skulde bevise Slesvig-Holstenernes Ret i deres Paastande; de 2 Andre sattes i Arbejde med at forfatte Brandskats-Lister. Den 23de skete en almindelig Fremrykning, der havde til Hensigt at overraske og fange Rye og hans Corps; tydske Rygter i Byen lode hoverende derom, og til tydske Aviser var der allerede meldt, at det var sket; men Rye lod sig ikke saa let tage til Fange, som Tydskerne meente, han havde allerede faaet tilstrækkelig Underretning og, da Fjenden kom, var han borte; han var afmarscheret til Eggen Vest og Nord for Aarhus. Havde man i Horsens haft den Bedrøvelse og Harmе at høre Preussernes Spot over vore den 18de og 19de dertil kommende fangne Dragoner; saa var det med inderlig Glæde, at man her fik at vide den glimrende Revanche, vore Dragoner toge i Fægningen paa Aarhus Mark den 31te Mai¹⁰⁵⁵), og nu hørte de før saa overmodige og haanende Fjender tale med Respect om vore Dragoners kraftige Hug og stærke Heste. Kort efter indtraf en anden Efterretning til Horsens; som ogsaa vakte Glæde, om den end senere fulgtes af Harmе over den Hevn Fjenden tog over Ustydige.

¹⁰⁵⁵) Det preussiske Tab var 30 Døde og Saarede og 21 fangne Husarer (Baupe). Den 5te Juni kom Nord fra til Horsens 3 Kazaretvogne med tydske Saarede, og Dagen forud vare ca. 40 saarede preussiske Heste spurte fra Aarhus ad den vestre Landevei til Vejle. (H. Avis).

En Escadron Husarer af de i Horsens liggende churchesifte Tropper, som var sendt ud til de Vest for Byen liggende Herreder, for at inddrive Leveranser, blev nemlig ved Herredsfuldmechtig Mazantis Klogskab og Resoluthed overrumplet i Nørre Sneede Natten mellem 8de og 9de Juni og tagne til Fange af et Detaschement ¹⁰⁵⁶⁾ fra et af de Streifcorps, Rye havde udsendt for at forurolige Fjenden i venstre Flanke. Det var interessant at see den Uro, der kom over den fjendtlige Besætning i Horsens ved Meldingen om, at vore Tropper — hvis Antal Rhygtet naturligviis gjorde langt større, end det virkelig var — saa uventet havde gjort Anfald saa langt bag ved deres fremrykkede Hovedstyrke; det sagdes endog, at Vore rykkede frem imod Horsens Vest fra, at de allerede ikke vare langt borte osv.; Patrouiller udsendtes, Mandskabet traadte under Gevær, selv Artilleriet (saa vidt mindes 4 Granatkanoner) fjørte frem og tilbage paa Hovedgaden; der saaes med fjendtlige Dine paa Byens Beboere — særligt paa den daværende Catechet ¹⁰⁵⁷⁾, om hvem man vidste, at han var kaldet til Præst i Nørre Sneede, og hvis Bolig just var imellem Ritmesterens og Overvagtmeesterens Kvarterer — og Hæserne, som da udgjorde den største Deel af Byens Besætning, og som tirredes end mere deels ved en fra Nørre Sneede undsluppen Husars Løgnagtige Beretning, deels ved Preussernes Spotten med „die blinden Hæssen“, truede høit og lydt med, at de vilde tage en frygtelig Hevn over det „forræderiske“ Nørre Sneede, og fik sat igjennem, at en stærk hessisk Troppe-Afdeling — 2 Batailloner, 1 Escadron og 4 Kanoner — næste Morgen skulde drage derud, for at tugte Beboerne. Det er naturligt, at Mange af Byens Beboere saae med Bekymring den 11te Juni om Morgenen de hevnjerrige Fjender marschere bort. Om Natten var der bleven sat dobbelt saa stærke Vagt-

¹⁰⁵⁶⁾ 1 Escadron af 3die Dragonregiment og 50 Infanterister under Commando af Ritmester N. Brock.

¹⁰⁵⁷⁾ Denne Bog's Forfatter.

poster, som sædvanligt, ud omkring Byen, sagtens for at ingen Abvarjel skulde fra Byen komme ud til Nørre Sneede; men Abvarjelen var alligevel naaet derud; om Natten havde nemlig en modig Borger, Snedker Hansen ¹⁰⁵⁸), listet sig forbi Vagterne, kom til Herredskontoiret i Bræbstrup med Melding om Hevntoget og Afdelingens Størrelse, for at videre Uderretning kunde sendes deels til vore Tropper og deels til Beboerne i Nørre Sneede; og ligesaa ubemærket var han samme Nat kommen tilbage. Det Øvrige er andetsteds omstændeligere fortalt, her kun endnu dette: Landskbyen blev plyndret, og flere af Beboerne mishandlede af Hæserne, og, da Catecheten, hvem General Brittwig paa hans Forestilling om Hæsernes affhyelige Trudsler imod de sifferlige ustyrbelige Vønder, havde lovet, at ingen Mishandlinger skulde finde Sted, nu forebragte denne, at saadanne dog, tvertimod det givne Løfte, vare skete; traf Generaten kun paa Skuldrene, undskyldte det med Krigsskikken og henviste til, at Thyssland under sine Krige havde maattet lide ganske anderledes. — Den 29de Juni forbyd Commandanten Boghandlerne, Manufacturhandlerne o. A. at udstille i Binduerne eller faldholde „den tapre Landsoldat“ eller andre nationale Billeder enten paa Tørklæder eller paa Papiir. Den 6te Juli kom uventet General Brittwig hertil fra Aarhus med sin Stab; han havde endelig mærket, at General Rye havde skuffet ham, og med sin Hovedstyrke var seilet Syd paa; han forstod nu, at det var Insurgenterne ved Fredericia, Slaget skulde ramme, og sendte Halvdelen af sin Hær tilbage fra Aarhus Egnen, for gjennem Horsens og Veile at ile dem til Undsætning; men for sildigt, i Horsens fik han Efterretning om vor Hærs glimrende Seir over Insurgenterne ved Fredericia, og midt under Glæden over Seiren var det Horsens Byes Beboere særlikt interessant at see den Betygning, Fjenden ikke kunde skjule, over det Factum, at det fjendtlige Hovedkvarter her i omtrent et Døgn var afflaaret fra Thyssland. — Den

¹⁰⁵⁸ Ingen uden Borgemeesteren og Catecheten vidste det.

7de Juli om Aftenen slap Byen for Churhesserne, der tilligemed Flere marscherede Syd paa; nogle Dage efter droge atter nogle bairiske Tropper Nord paa. Den 14de Juli kom Rygter om Waabenstilstanden, den ratificeredes virkelig, og fra 24de til 27de Juli gik alle de Nord for Horsens liggende fjendtlige Tropper Syd paa; de sidste — 12te preussiske Regiment, hvis Musikcorps Aftenen forud udenfor General Hirschfelds Kvarter havde ved Tappenstregen spillet „den tapre Landsoldat“ og „Sang for Flaaden“ — afmarscherede fra Byen Syd paa den 27de Juli under førstnævnte Melodi. Den 28de Juli rykkede de første af vore egne Tropper ind i Horsens under almindelig Jubel. — For saa meget, som muligt, at lette Trykket af den fjendtlige Occupation af Byen, var der nedsat en Forpleinings Committee, der traadte i Virksomhed, da Fjenden den 13de Mai besatte Byen; ved et ordnet Forpleiningsvæsen vilde man søge at afværges fjendtlig Selvtægt, uden dog nogensinde at forsyne Magasinet med større Beholdninger, der kunde bortføres af Fjenden. Der viste sig snart store Vanskeligheder. Den ingenlunde humane ¹⁰⁵⁹⁾ General Hirschfeld fordrede saaledes strax som Forbrug for 4 Dage, og indtil videre hver 4de Dag, 14000 Portioner med 40,000 Pd. Kjød eller 28,000 Pd. Flæsk; 80,000 Pd. Brød, 10,500 Pd. Riis eller 16,000 Pd. Gryn eller 28,000 Pd. Urter; 2500 Pd. Caffe eller 8000 Potter Brændeviin; 1200 Td. Havre, 48,000 Pd. Hø og 48,000 Pd. Halm. Man modsatte sig Fordringen, og tilsidt enedes man om, at der dagligen skulde leveres $\frac{1}{4}$ af ovennævnte Kvantum. Dette overholdtes, indtil den af Brittvilh udnævnte „Forpleinings Commission for de i Thyland værende tydske

¹⁰⁵⁹⁾ Under sit Ophold i Horsens gik det ham, at Folk her i Byen, uagtet den Slaansel, han mente at have beviist, „slet ikke vare taknemmelige eller høflige“ — „de saae saa sure og storagtige ud“ — hvilket han ønskede forandret ved en „offentlig Foranstaltning“. Vedkommende, til hvem han henvendte sig herom, svarede ham, at det var et Forlangende der var umuligt at udføre; det var ikke godt at tvinge Folk, der kunde have Sorg, være i slet Humeur eller mutte af Natur, til at sætte usyge Ansigter op. (Horsens Avis 1849 Nr. 92).

Tropper" ¹⁰⁶⁰) ankom til Ohen. Denne Commissiøns Anordninger skulde alle Landets Autoriteter „uøægerligen adlyde, i modsat Fald vilde de paadrage sig Ansvar og Straf“. Den fordrede strax som en Begyndelse, at Ohen ufortøvet skulde levere 30,000 Pbd. Caffè og 30,000 Pbd. Riis. Det negtedes af Ohens Comité. Der kom nu Ordre, at der ved en af Ohens Embedsmænd skulde optages en Fortegnelse over de i Ohen værende Oplag af Hvede, Rug og Byg, Resultatet skulde samme Aften indmeldes til den fjendtlige Commissiøn med en „pligtmæssig og ansvarlig“ Attest fra Magistraten for, at virkelig alle disse Forraad vare angivne; en preussisk Magasin-Assistent skulde være tilstede ved Undersøgelsen, og alle Forraadene skulde strax lægges under Beslag til Militair-Forpleiningens Brug. Lofterne laae fulde af Korn ¹⁰⁶¹), et af den fjendtlige Commissiøns-Medlemmer erklærede ligefrem, at den vilde lade Kornforraadene bortføre og for dem skaffe sig det forlangte store Kvantum Colonialvarer, og der vilde herved gives Fjenden en Adgang til Selvtægt, hvis Følger ikke kunde beregnes — man modsatte sig til det Yderste denne Ordre, og efter en lang og heftig Debat med Hr. Ahlefeldt og Fæller, satte man dog igjennem, at saavel Beslaglæggelsen, som Fordringen om den store Leveranse opgaves, imod at Ohens Comité fra Magasinet dagligen i 14 Dage fra 28de Marts at regne leverede 1000 Pbd. Caffè til Rigestropperne, og kun Brændeviin til dem af de tydske Tropper, som skulde forpleies fra Horsens. Leveransen formindskedes bethdeligt, da Fjenden havde besat Aarhus. Efter Slaget ved Fredericia, da Beile belejredes med større fjendtlige Masser, maatte Magasinet i Horsens understøtte Magasinet i Beile. Under Fjendens Tilbagemarsch udeliveredes kun Forpleining til de Troppers daglige Forbrug, som laa i Ohen og dens Omegn. Af Horsens By leveredes

¹⁰⁶⁰) En af Commissiøns Medlemmer var Insurgenten Landraad Ahlefeldt.

¹⁰⁶¹) Da Stibene vare tagne i Brug til Transport i kgl. Tjeneste; havde man ikke betids kunnet faae Kornbeholdningerne indstibe.

til Magasinet, hvorfra de fjendtlige Tropper forsynedes (fraregnet den den 26de Juli forhaanden værende Beholdning af Riis, Grøn, Erter, Caffé og Havre som tilbageleveredes Byens Kjøbmænd): 255,840 Pbd. Brød, 39 Kreaturer, 115,43 Pbd. Slagtet Kjød, 320 Pbd. saltet Kjød, 1174 Pbd. Flæsk, 27844 Pbd. Riis, 10038 Pbd. Grøn, 4120 Pbd. Erter, 31355 Pbd. Salt, 39063½ Pbd. Caffé, 16910 Potter Brændeviin, 5230 Ld. 39 Kander Havre, 216 Ld. Byg. — Den gode patriotiske Stemning, som havde vilst sig i 1848, gjorde sig ogsaa paa mange Maader gjældende i 1849. Saaledes opfordrede Comiteen for 4 § Subscriptionen — der i 1848 havde indsamlet og indsendt til Centralcomiteen i Kjøbenhavn i Alt 1509 *af* 87 § — nu ved Krigens Begyndelse i 1849 til atter at begynde en lignende Indsamling; det derved Indkommende skulde anvendes til Huusleiehjælp og anden Understøttelse til trængende Familier af de fra Byen Udcommanderede, og Overfludet skulde ligesom Aaret forud tilstilles Centralcomiteen. Under den fjendtlige Occupation af Byen maatte Indsamlingen næsten ganske standse; indtil 20de August var der indkommet 241 *af* 2 §; men da forfattes med Indsamlingen af de ugentlige Bidrag ¹⁰⁶²). En andet Træk, som characteriserede Byens Indbaanere, og der som saadant ogsaa fremhævedes af Borgemeester Ræder i hans Beretning ved Nytaaret 1850, bør ligeledes mærkes. Da man nemlig fandt det ubilligt, at Byens Handlende, skulde vedblive at staae i Forskud for de betydelige Summer, som vare medgaaede i Anledning af den fjendtlige Occupation, og Byrden saaledes bæres af enkelte Mænd, paa hvilke den tilfældigvis var kommen til at hvile; erklærede samtlige Indbaanere, der befode nogen Formue, sig villige til at overtage en forholds-mæssig Andeel af Byrden, indtil Staten kunde komme til Hjælp. — Under det 3die Felttog mod Insurgenterne, mærkede

¹⁰⁶²) Af en Beretning 2° 1850 sees, at der ved ugentlige 4 § Bidrag var i 1848 og 1849 blevet samlet og indsendt i Alt 2100 *af*. Desuden var der indsamlet ca. 800 *af* særligt til Understøttelse af Udcommanderedes Familier.

Horsens intet til Fjendebesøg, Alt afgjordes jo, som bekjendt; Slesvig, og Freden med Tydskland endte den treaarige Krig; men heller ikke i 1850 undlod den smukke Stemning i Byen at vise sig ved Gaver og Indsamlinger til vore Soldater og Krigenes mange Offre. Fiirskillings-Subscriptionen sattes, som alt sagt, atter i Gang med Held; Overstudet af en Dilettantforestilling, ca. 388 fl , i samme Viemed afgaves til vedkommende Comitee, Indtægten fra en Aftenunderholdning, ca. 114 fl , ligeledes, og en af Byens Tjenestetjyende Kjøntet Sum ligeledes. Damecomiteer indsamlede bethdeligt til Lazaretherne (saaledes: Saft paa Flasfer, Madratser, Charpi o. dsl.) og uldne Beklædningsgjenstande til Soldater og Søfolk. Der sendtes Hjælp til Krigsfangerne i Gluckstadt og, som indsamlet i et Par Dage, 320 fl til de meest hjælpeløse brandlidte og huusvilde Beboere i det af Slesvigholstenerne bombarderede Frederiksstad, som en Haandsrækning i deres siebliffelige Nød; kort sagt, Horsens stod i saa Henseende neppe tilbage for Landets andre Kjøbstæder ¹⁰⁶³). — Endnu en Gang [maatte Horsens bøje en fjendtlig Occupation. Krigen med Tydskland i 1864 udbrød. Den 1ste Februar gif Preusserne under Prinds Friederich Carl over Eiberen, de Øvrige og Østerrigerne fulgte efter med Indrykningen i Slesvig; med Befyring hørtes ogsaa i Horsens Efterretningen, at vor Hær efter nogle Fægtninger havde forladt Dannevirke for at trække sig hurtigt tilbage deels til Dybbøl og Als, deels til Nordflesvig. Det sidstnævnte Corps, under General Hegermann Lindenkrone, retirerede ind i Jylland, forlod Kolbing den 18de Februar, en Deel af det gif til Fredericia, en anden Deel under Generalen selv traf sig tilbage til Veile og nærmeste Omegn. I Horsens maatte man nu vente Fjendebesøg paa ny. Allerede den 22de beredte Borgemeesteren Beboerne paa, at Byen vilde blive be-

¹⁰⁶³) Med Hensyn til Meddelelserne for Horsens Byes Vedkommende om den 3 Aars Krig cfr. Vaupels „Krigene 1848 og 1849“ samt Byens Aviser.

fat af Fjenden, og meddeelte dem, at alle nødvendige Foranstaltninger vilde skee fra Hovedcontoiret paa Raadstuen ved Borgemeesteren og et Udvalg af Borgerrepræsentanterne, bestaaende af 5 Mænd. Efter Fægtningen ved Weile den 8de Marts maatte det nørrejhdske Corps — nu kun 1ste og 11te Regiment med noget Artilleri samt Cavalleriet — trække sig tilbage til Horsens og tog Stilling der og i den nærmeste Omegn Nord og Vest for Byen med Hovedkvarter paa Harstedgaard. Den 11te Marts trængte Fjenden atter frem, og Torsdag Morgen, Kl. 4 trak vore Tropper sig længere Nord paa og toge ny Stilling ved Skanderborg og i Omegnen. Tidligt samme Dags Formiddag viste Fjendens Patrouiller sig, og midt paa Formiddagen kom ca. 30 østerrigiske Jægere og nogle preussiske og østerrigiske Husarer ind i Byen; men trak sig tilbage henad Aften. Næste Dags Formiddag begyndte derimod Ind- og Gjennemmarschen af 15 a 20,000 Mand fjendtlige Tropper, meest Østerrigere, hermed var Occupationen begyndt, og man fik den strax at føle. I de første Dage især var der stærk Indkvartering, i smaa Huse indtil 10 Mand, i større indtil 80 Mand og en Proclamation fordrede strax alle Vaaben udleverede. Store Rekvifitioner gjordes. Allerede Torsdag Aften sendtes der fra den fjendtlige Styrke ved Thorsted Rekvifition paa Forpleining af 10,000 Mand og 2500 Heste; og om Fredagen, da Byen blev besat af 10,000 Mand, fordredes der Forpleining for 25,000 Mand; særligt forlangtes der „zur Ausbesserung der Truppen“ leveret dagligen 700 Flasker Viin, 2500 Cigarer og 1300 Pd. Tobak. Fjenden borttog desuden en betydelig Deel Læder fra Garberierne, en Deel Jern m. m. „Der König von Dänemark bezahlt“ var Svaret paa Modforstillinger af Eierne. Soldaterne opførte sig isørigt upaaklageligt og vare under streng Disciplin. Da det blev bekjendt, at Overgeneralen Wrangel havde udstedt et Bespiisnings-Reglement, hvorefter en Officer skulde have 4 Retter Mad, 1 Flaske Viin og 4 Cigarer dagligt, gjorde vel nogle Fordring derpaa; men den meget humane General Gablenz forkastede Reglementet.

Søndag Aften den 14de kom der ca. 2 Brigader Østerriger, som havde været i Aarhus tilbage til Horsens, men marscherede næste Dag Syd paa; saa kom 5000 Mand af Brigaden Gondrecourt, men afløstes næste Dag af 3000, Cavalleriet kom ogsaa tilbage og drog Syd paa. Samme Dag fordrede Wrangel af de forsamlede Amtmænd og Borgemestre for de 4 sydlige Amter, at der skulde leveres til den fjendtlige Hær 2000 Heste og 30,000 Par Støvler; da det negtedes at opfylde hans Fordring, førtes baade Amtmændene og Borgemestrene som Fanger til Rendsborg. Under Borgemesterens Fraværelse fra Horsens blev Borgerrepræsentanternes Formand constitueret i hans Sted. Nogle Skibe som krydsede mellem Øerne ved Indløbet til Fjorden, allarmerede Fjenden, der antog dem for Krigsskibe, saa stærkt, at Havnen strax blev besat, 4 Kanoner hjørtes op ved Havnemundingen, og den i Øen commanderende General lod den constituerede Borgemester vide, at ved første Kanonskud fra Skibene vilde Øen blive plyndret og brændt. Heldigviis blev det af gode Grunde ved Trudslen, det var nemlig kun Coffardiskibe. Om Fredagen fordredes af Øen og Omegnen leveret 200 Heste, men Fordringen afflodes. Alle Østerrigerne droge vel saa Syd paa, men der blev kun Pusterum i 24 Timer; thi saa besattes Øen og Omegnen af ca. 5000 Preussere, der baade i Øen og paa Landet gavede sig til at røbe Heste i Henhold til Wrangels omtalte Fordring; og iøvrigt, efter en Dags Mellemrum gik tilbage Syd paa. — Leverancen — hvoraf omtrent Halvdelen af Værdien udrededes af Øen — udgjorde for denne første Occupation først af Østerriger og saa af Preusserne i Alt 100,000 Pbd. Kjød og Flæsk, 210,000 Pbd. Brød, 3,400 Td. Havre, 200,000 Pbd. Hø, 110,000 Pbd. Salm, 14,200 Potter Brændeviin, ca. 2000 Fl. Viin, 32,000 Pbd. Grøn, 2000 Pbd. Riis, 650 Pbd. Caffe, 10,000 Cigarer, 2,300 Pbd. Tobak. — Efter at det nærrejhste Corps var naaet til Viborg-Eggen og Mors, og derfra udsendte mindre Jagttagelses Afdelinger — Infanteri og Dragoner -- ned til Corpsets tidligere Stilling ved Horsens og Dal-

strøget Vest for Byen, sendtes herfra i en Tid dagligen Patrouiller gjennem Byen Syd paa, og en Feltvagt etableredes ved Sønderport. Den 10de April tidligt om Morgenen kom preussiske Husarer tæt ind paa vore Cavalleri-Bedetter ved Densø og forfulgte dem ind til Horsens, men vendte om, da de bleve beskudte af vor Feltvagt; kom dog tilbage med en betydelig Infanteristyrke, for hvilken Feltvagten efter $\frac{1}{2}$ Times Stændning trak sig tilbage Nord paa og forfulgtes af Preusserne indtil tæt ved Hansted. Under Fægtningen i Udkanten af Byen lede vore Soldater intet Tab, men paa Tilbagetoget blev en Mand fangen Nord for Byen og en anden dræbt, efter først at have skudt en fjendtlig Officcer. Et Par af Feltvagtens Soldater vare i deres Iver for at blive ved med at skyde paa Fjenden fra et af de hderste Huse ved Sønderport nær bleven fangede af den fremtrængende Fjende; men slap dog bort ved Civiles Hjalp. Ingen af Byens Beboere bleve truffet af de fjendtlige Kugler, skjøndt disse fore ind i de nærmeste Gader. Det var en preussisk Styrke paa ca. 2100 Mand, som rykkede frem deels, for at recognoscere, deels for at inddrive Leverancer, nemlig 20 Kreaturer, 100 Td. Havre, 70 Td. Hvede, 35 Td. Rug, 7 Orehoveder Biin, 900 Potter Brændeviin, 320 Pd. Caffe og 1000 Pd. Salt, Alt til Magasinet i Veile foruden betydelige Kvantumer til deres eget Forbrug. — Den 26de April kom 2 preussiske Garderegimenter — 5 a 6000 Mand — med nuget Cavalleri og 6 Baglade-Kanoner til Horsens; de medbragte Feltpostcontoir, Telegraph og stort Lazareth, saa det tydede paa et længere Ophold her. Ved en Proclamation fra Wrangel udstredes der fra Jylland, som en Godtgjørelse for de opbragte og condemnerede tyske Skibe og Ladninger, foreløbigt 650,000 Thaler preussisk, der skulde udredes af Rigsstæderne ¹⁰⁶⁴); den Part heraf, som var paalagt Horsens, var nok 100,000 preussiske Thaler. Man negtede at udrede Con-

¹⁰⁶⁴) Desforuden udstredes der en Brandskat af Landcommunerne 25 pr. Thaler pr. Td. Hartkorn. — (sef. Dagbladet),

tributionen, og samtlige Borgerrepræsentanter førtes bort som Arrestanter (Gidsler) til Rendsborg siddende paa Halskætte i Ægtvogne ¹⁰⁶⁵), og Manufakturtagene i Byen beslaglagdes af Fjenden; men, da dette skete efter Vaabenstilstandens Indtrædelse, nedlagde Borgemeesteren Protest imod Beslaglæggelsens Lovlighed, og, saa snart den officielle Meddelelse om Vaabenstilstanden kom til den preussiske Overstcommanderende i Byen, ophævedes Beslaglæggelsen. Preussiske Tropper forbleve vel under Vaabenstilstanden i Horsens, men de forpleiedes nu for preussisk Regning fra Magasinerne i Byen. Wrangel og hans Stab laa i Horsens indtil 23de Mai, da han og Staben forlagdes til Slesvig, og nu fik Byen den — dog ikke for Humanitet — bekjendte General Vogel v. Falkenstein at huse. Denne begyndte strax sin Gjerning her ved at beordre det Danebrogsflag nedtaget, der vaiede som Havnesflag til Efterretning for Søfarende om, at de uhindret kunde komme ind i Havnen og ud derfra; ikke engang paa de faldne danske Krigeres Gravhøi paa Kirkegaarden kunde denne Herre taale at see Danebroge, men beordrede det borttaget. Borgemeesteren protesterede vel derimod som et voldeligt Brud paa Vaabenhvile-Conventionen, men — ifølge Generalens udtrykkelige Ordre — lod Commandanten Havnesflaget nedtage af en preussisk Soldat, og, da Havnecommissionen ikke vilde modtage det med Bold nedrevne Flag, toges det med til Commandanturen. Vaabenstilstanden udløb den 26de Juni, og Vogel v. Falkenstein bekiendtgjorde strax, at Bestyrelsen fra den Dag igjen var overgaaet til „de allierede Armeers Administration“ og, at Embedsmænd og Indvaanere skulde rette sig efter denne og aflevere til den alle Skatter og Afgifter. Samtidigt udstedte den preussiske Commandant i Horsens streng Advarsel imod at give „Fjenden“ Underretninger — under indtræffende Alarmering at forlade Boligerne, færdes paa Gaden eller holde Vinduer aabne — at vise „upassende Opførsel“ mod Militairpersoner. Hvor dybt

¹⁰⁶⁵) Eignende skete i andre Rigsstæder.

et Indtryk den uventede og sørgelige Efterretning om Tabet af Als den 29de Juni gjorde paa Beboerne af Horsens, behøves ikke at beskrives; man maatte nu i Taushed høre paa, at den hovmodige Fjende pralede med, at nu skulde Thyen ogsaa tages. Den 18de Juli bekendtgjorde Falkenstein som „Militair-Gouverneur i Sylland“, at der den 20de Juli Kl. 12 indtraadte en ny Vaadenstilstand, som skulde vare til Maanedens Udgang; men samtlige Bestemmelser angaaende Forvaltningen og Troppernes Forpleining, som under Krigstilstanden, skulde vedblive at gjælde. Den tidligere af Wrangel fordrede Contribution, 650,000 pr. Th., vilde Fjenden ikke opgive Haabet om at faae; nu fordredes der — ifølge Proclamation den 22de Juli fra „Civil-Gouverneuren“ Prinds Hohenlohe og en ny Fordeling mellem Kjøbstæderne og Landdistricterne — at Horsens skulde betale 6,160 pr. Th. inden 1ste August. Vaadenstilstanden forlængedes og Freden sluttedes endelig sidst i October, men, da Fredskonferencerne tegnede til at bringes til Afslutning; begyndte Fjendens Bortmarsch fra Sylland allerede midt i Septbr. ved en Bevægelse mod Syd. Østerrigerne, som under Sablenz havde ligget i Horsens siden 8de Octbr. droge bort derfra 16de Novbr. Syd paa, derpaa kom efterhaanden Preusserne, af hvilke de sidste droge bort den 23de November. Ijend endnu den sidste preussiske Bataillon var afmarscheret, saaes allerede overalt i Thyen Danebrog vaie fra Husene som et Befrielsens glædelige Tegn. Under fjendtlig Occupation havde Horsens været i 7 Maaneder og 17 Dage i Alt, og havde desuden i 25 Dage haft snart vore egne Soldater, snart Fjender hos sig. — Man havde maattet bøie sig for Magten, men bøiede sig ogsaa kun for den; Horsens viste, at den ikke stod tilbage for nogen anden jydsk By i Fædrelandskærlighed. Den i Krigstiden 1848—1850 viste Godgjørenhed og Paafrkjønnelse af, hvad vore Soldater maatte bøie, gjentog sig i mange Maader ogsaa i denne for vort Land ulykkelige Krig; det skal saaledes fremhæves blandt Andet, at — ligesom der allerede før Krigens Udbrud, da vore Soldater samledes og

stobe ved Dannevirke beredte til Forsvar, indsamledes Bødhelstigt i Byen til deres Forspning med uldent Undertøi m. m. samt Charpi, o. sv. til Lazaretherne — saaledes indbragte en ny Fjirskillings-Subscription til Fordeel navnlig for de indkaldte Militaires Familier i Tidrummet fra 8de Decbr. 1863 til 13de Decbr. 1864 i Alt 4,241 R 4 S , der ved extraordinaire Bidrag stegne til 6,359 R 38 S ¹⁰⁶⁶). — Den Dugtighed og personlige Opoffrelse, som under denne Krig viste af det Udvælg af de Borgerrepræsentanter, der forestode den ordnede Forpleining af de fjendtlige Tropper — ligesom en lignende Comitee i den foregaaende Trearskrig — maatte med al Grund paasjønnes af By og Omegn; disse Mænd bleve ogsaa hædrede af Kongen, da han tilligemed Kronprindsen den 3die Decbr. kom til Byen; ligesom ogsaa hiin første Comitee var bleven hædret af Kong Frederik.

Om end Horsens gennem de foregaaende Aarhundreder udviklede sig jevnt til at blive en af Landets betydeligere Kjøbstæder; er det dog først i dette Aarhundrede, at dens Udvikling har været fremtrædende i saa godt som alle Retninger. Endnu i Begyndelsen af Aarhundredet viste det sig vel ikke særdeles; tvertimod synes der da at have været, om ikke just aabenbar Tilbagegang, saa dog i hvert Fald nogen Stillestaaen

¹⁰⁶⁶) Leverancerne til den fjendtlige Armee fra Magasinet i Horsens (o: for Standerborg Amt) havde i Tidrummet fra 10de Marts til 11te Mai og fra 26 Juni til 1ste Septbr. udgjort: Brød 360,536 Pd.; Væter 20,664 Pd.; Gryn 69,126 Pd.; Kjøb 262,751 Pd.; Flæst 28,326 Pd.; Faar 25 Stk.; Havre 7,946½ Td.; Hø 460,881 Pd.; Palm 361,962 Pd.; Rug 213 Td.; Caffé 9,455 Pd.; Suffer; 42 Pd.; Riis 27,440 Pd.; Salt 16,885 Pd.; Viin 6,918 Flasker og 13 Orehoveder; Brændeviin 19,460 Potter; Tobak 20,230 Pd.; Cigarer 58,043 Stk.; Sække 2,739; Steentul 35 Td.; Brænde 7 Favne; Stearinlys 43 Pd.; Tælglys 97 Pd.; Fade, Rister osv. 61 Stk.; Hvede 70 Td.; Smør 270 Pd.; Öl 15 Td.; Læder for 3,650 R ; Jern for 65 R ; 12 Heste; Udgifter til Lazareth m. m. 5005 R . Samlet Udgift til Forpleining og Verdien af Vægtfjærster, tagne Heste m. m. ansløges til 400,000 R . (cfr. Horsens Avis 1864 Nr. 202.)

i Udviklingen. I 1806 erklærede Byens Borgemeister, at Byens Næring ikke kunde ansees for at være bedre den Gang, end i 1768; og der forekom senere offentlige Udtalelser om, at Byens Haandværkere endnu i de første Aartier vare i trange Kaar — at Byen havde tabt meget ved engeifte Kaperier — at man vel var begyndt (i 1815 eller 1816) at bygge en ny Gade (Forlængelsen af Smedegade), men paa Grund af Byggematerialernes høie Pris, under saa uheldige Forhold, at Byggerne lede Tab derved; ogsaa over Pengevæsenets slette Tilstand i det Hele og særligt over en daarlig Bestyrelse af Byens Midler klagedes der. Efterhaanden kom der dog Bedring i Forholdene. Særlig Betydning for Byens Handel, Søfart og Næringsforhold i det Hele taget havde Havnens Tilstand. Paa dennes alvorlige Forbedring var der allerede i Slutningen af forrige Aarhundrede begyndt at tages dygtigt og energisk fat, saa der strax i Begyndelsen af 19de Aarh. var en virkelig og brugbar Havn ved selve Byen. (Pag. 276 o. flg.). Med fuld Bevidsthed om Sagens overordentlige Betydning for Byen, arbejdedes der stadigt videre, og man har ikke ladet sig nøie med at vedligeholde, hvad der allerede var udført, men søgt mere og mere at forbedre Havneforholdene, og ifølge Beslutninger i 1852 blev ikke blot Kenden uddybet til 12 Fods Dybde og udvidet til 40 Alens Brede, men et helt nyt Havnebassin ved det nordre Brohoved blev anlagt, og er indtil den sidste Tid stadigt blevet, ligesom ogsaa Havnens øvrige Lilligende, betydeligt forbedret¹⁰⁶⁷). (P. 281). De heldige Resultater ere ikke ubeleevne. Medens saaledes Byen i 1806 kun eiede 31 Fartøier af Drægtighed tilsammen 457 C.=Læster; var Handelsflaaden i 1855 voget til 44 Skibe tilsammen 1042 C.=L. drægtige; i 1864 bestod den af 46 Skibe tilsammen 1155½ C.=L. drægtige, og i 1875 var der 49 Skibe med samlet

¹⁰⁶⁷) Som en Mand, der med stor Interesse og Nidkjærhed har i den senere Aarrække virket for Havnens Udvidelse og Forbedring skal nævnes den nyligt afdøde Agent Hoyer, H. af D.

Drægtighed 2097 C.-L. Endnu i Aarhundredets Begyndelse byggedes der ved Byen selv kun faa og smaa Fartøier, men fra 1830 af tog Skibsbyggeriet Opsving; i det Aar byggedes det første større Skib paa Byens eget Værft — en Skonnert ca. 50 C.-L. drægtig; næste Aar en Brig 60 a 70 C.-L. drægtig, i 1833 atter en Skonnert osv. I 1855 fuldførtes endog 1 Brig paa ca. 80 C.-L.; senere bleve flere store Skibe byggede her, ogsaa et Dampskib paa ca. 250 Tons og i 1877 en Skonnert paa ca. 90 C.-L. — Medens endnu i 1835 Havnen kun var besøgt af 320 Skibe, indkom der i 1846 i Alt 542 Skibe; i 1854 700 (deraf 222 fra Udlandet) med Bestuvning 8,079 Læster; i 1855 859 (285 fra Udlandet) med Bestuvning 10,349 Læster; i 1864 trods Krigsforholdene 392 (112 f. Udl.) med Bestuvning 5877 L.; i 1874 532 (238 f. Udl.) med Bestuvning 11,375 L.; i 1877 492 (215 f. Udl.) med Bestuvning 12,382 L. — Sees hen til Bro-Havne- og Vinterleie-Pengene, vise de ligeledes Søfartens og Handelens betydelige Fremgang i Løbet af Aarhundredet. I 1807 beløb disse Afgifter sig til 854 *sk.*, i 1809 til 970 *sk.*, i 1810 til 1250 *sk.*, i 1813 til 1467 *sk.*, i 1816 til 1727 *sk.*, i 1823 til 2260 *sk.*, i 1845 til 3548 *sk.*, i 1846 til 4221 *sk.*, i 1847 til 4923 *sk.*, i 1858 til 11,528 *sk.*, i 1877 tilsammen til 25,738 *sk.* — Søveien er dog selvfølgelig ikke den eneste Veie for Tilførselen og Udførselen. Landeveiene, som førte til Byen vare i Aarhundredets Begyndelse kun daarlige og viste sig desuden efterhaanden mere og mere utilstrækkelige. Ogsaa dette Forhold er i Løbet af Aarhundredet blevet forandret; de gamle Landeveie forbedredes, Chausséen anlagdes mod Nord og Syd, senest ogsaa mod Vest fra Byen; ogsaa nye Veilinier anlagdes ind til Byen, hvorved større Opland vandtes for denne, saaledes Sundveien mod Ost med Broen over Steensballefund og Fortsættelse ind i Hads Herred ¹⁰⁶⁸); og endelig kom Anlægget

¹⁰⁶⁸) Bro- og Dæmnings-Anlægget, hvoraf Veianlæggene paa begge Sider af Sundet betingedes, foretoges ifølge privat Initiativ af en stor

af Jernbanen, der førtes tæt til Byens vestre Udside, fik en Hovedstation der, forbandtes med Byen ved en ny Gade og med Havnen ved en Heste-Trækbane, og medførte en betydelig Trafik (S. 387). — Nogle — om end ingenlunde fuldstændige — Data kunne maaskee give oplysende Bink med Hensyn til Handels- og Omsætnings-Forholdenes fremskridende Udvikling. Consumtionen beløb sig saaledes i Tidsrummet fra 1801—1805 gennemsnitligt til 11,750 R aarligt efter Fradrag af Vænninger osv., sank vel senere og var i Midten af Tyverne ikke engang 7000 R ; men steg atter, var i 1832 ca. 14,000 R , i 1845 ca. 32,191 R og i 1846 ca. 37,706 R . Tobindtægterne, som fra 1801—1805 gennemsnitligen havde været 4,200 R aarligt, steg i Trediverne til ca. 40 a 50,000 R . 3 Forening med Consumtions- og Skibs-Afgifterne vare de i 1842—44 i Alt ca. 80,000 R ; i 1849 vare de Netto 66,527 R foruden 11,277 R Krigsskat; i 1851 vare de 68,723, og Brændeviins Afgiften 30,445 R ; i 1854 ca. 76,394 R og Brænderi Afgiften 38,288 R ; i 1874 ca. 141,868 R (efter Fradrag af Godtgjærelser, men med Tillæg af 11,181 R Krigsskat af Vare-Indførselen) og Brænderi-Afgiften 11,251 R (efter Fradrag af Godtgjærelser); i 1877 vare de ca. 293,613 R (efter Fradrag af Godtgjærelser, men med Tillæg af 25,396 R Krigsskat paa Vare-Indførselen) og Brænderi-Afgiften, af hvilken Krigsskatten udgjorde Netto 20127 R , var efter Fradrag af Godtgjærelser 60,382 R . — Forholdet mellem den indenrigske og udenrigske Handel er efterhaanden, og det navnlig i de senere Aartier, kommet til at stille sig en Deel anderledes, end ved Aarhundredets Begyndelse; idet den sidste er tiltagen, hvorved dog maa bemærkes, at først Norge og tilsidst Hertugdømmerne ere blevne udenrigske for os. Af de i de sidste 3 Aartier aarligt ankomne og udgaaende Skibe have omtrent $\frac{1}{3}$ aarligt

---

Deel af Byens Borgere; begyndte i 1853 og fuldførtes i August 1854 ved Bidrag af indenbyes og udenbyes Boende, i Alt ca 8,900 R . Doc. Nbf. A.

været fra eller til Udlandet. Blandt de indenrigske Stæder er det navnlig Rjøbenhavn, hvormed Byens Handel førtes og føres, saaledes Korn- og Product-Handel; i tidligere Tider især indførtes en stor Deel chinefiske, ost- og vestindiske Varer og forskjellige Colonialvarer derfra. En Tid lang, alt i Trediverne, indførtes fra Rjøbenhavn og flere Provindsbyer en betydelig Mængde Brændeviin til Byen ¹⁰⁶⁹). I 1846 indførtes der fra andre Byer 281,268 Potter; i 1851 168,585 Potter; i 1853 155,955 P.; i 1854 179,786 P. Allerede i Begyndelsen af dette Aarhundrede førtes den udenrigske Handel navnlig med (Norge), Sverrig, forskjellige Østersøstæder (Rübeck, Rostock, Riga o. fl.), Hamborg, Bremen; Amsterdam (og Kiel). I Hertugdømmerne var det navnlig Flensborg og Kiel, hvormed Handelen dreves. Senere udvidedes den udenrigske Handel til England, Belgien, Frankrig osv.; og for nærværende Tid bereides Forsendelse af et Skib til Sydamerika. At isvrigt i den nyere Tid Dampskibe og Jernbanevæsenet har bidraget betydeligt til Fremme af Byens directe Handel med Udlandet, er en Selvfølge. Med Hensyn til Indførsel og Udførsel ad Søveien skal for den senere Tids Bedkommende, et Par Exempler anføres. Bestøvning med Varer i Skibe indgaaende fra udenrigske Stæder udgjorde i 1854 5014 Tæster, i 1855 6841 Tst., i 1874 7696 Tst., i 1875 8513 Tst.; og i Skibe udgaaende til udenrigske Stæder: i 1854 2530 Tst., i 1854 3962 Tst., i 1874 2196 Tst., i 1875 3232 Tst. Fra indenrigske Stæder indførtes søværts i 1854 3065 Tst. Varer, i 1855 3508 Tst., i 1874 4670 Tst., i 1875 4198 Tst. — og udførtes til udenlandske Stæder søværts: i 1854 2018 Tst., i 1855 2476 Tst., i 1874 1124 Tst., i

¹⁰⁶⁹) Saaledes i 1835 i Alt 90,230 Potter, deraf fra Rjøbenhavn 53,756 Potter, fra Aarhuus 10,504 P., fra Maribo 8,800 P., fra Veile 8,637, fra Kallundborg 1332 P., fra Flensborg 7201 P., (medens der dog i samme Aar betaltes af Byen i Brænderi-Afgift og Formalings-Afgift af Korn til Brændeviin ca. 10,136 *sp.*) Rådets Beretning i 4 Avis.

1875 1155 Tst. — Med Hensyn til Indførsel og Udførsel til og fra Horsens ad Jernbanen henvises til det Pag. 387 anførte Exempel, hvoraf sees den betydelige Trafik ad denne Communications-Vei — idet ca. 278,000 Centner Gods (foruden Heste, Kreaturer o. dsl.) i Finansaaret 1875—76 ankom til Horsens, og ca. 293,220 Centner Gods (foruden et meget stort Antal Heste, Kreaturer o. dsl.) affendtes fra Horsens. Korn og andre Landproducter har selvfølgeligen altid udgjort en væsentlig Deel af Udførsels-Artiklerne, saaledes ogsaa i dette Aarthundrede. Horsens har et stort og frugtbart Oppland, og med det mere og mere udviklede Landbrug er Productionen og dermed ogsaa Udførselen tiltagen i betydelig Grad og da især i de senere Aartier. Medens det saaledes allerede ansaaes for en betydelig Fremgang, naar der i 1835 udførtes fra Horsens 740 Td. Hvede, 9641 Td. Rug, 10650 Td. Byg, 118 Td. Ærter, 9399 Td. Havre, 1157 Td. Grøn, 828 Td. Malt, 2859 Td. Kaps ¹⁰⁷⁰); saa var Udførselen i 1862 stegen til 5401 Td. Hvede, 3378 Td. Rug, 48655 Td. Byg og 27426 Td. Havre foruden en Deel Ærter, Biffer og Malt; og i 1875 udførtes der 111,000 Td. uformalede og 87,000 formalede Kornvarer ¹⁰⁷¹). Ligeledes — medens der i 1835 var blevet udført 1184 Td. Smør fra Horsens ¹⁰⁷²); udførtes der i 1851 2344 Td., i 1864 2390 Td., i 1875 2550 Td. Af Uld udførtes der i 1835 271 Skpd., i 1851 28,127 Pbd. deels almindelig Uld, deels Ralkuld; i 1864 til Indlandet 9100 Pbd. alm. Uld og til Udlandet 139,000 Pbd. Kradsuld; i 1875 til Indlandet 9,400 Pbd. alm. Uld og 7300 Pbd. Ralkuld og Kradsuld, til Udlandet 228,200 Pbd. Kradsuld. Af Skind og Huder udførtes i 1851 til Udlandet 31,088 Pbd. til Hertugdømmerne 42,212 Pbd. og til Indlandet 60,305 Pbd.; i Alt 133,605 Pbd.; i 1864 i Alt 164,800 Pbd.; i 1874 „ud-

¹⁰⁷⁰) Ræders Beretning i Horsens Avis.

¹⁰⁷¹) I 1855 var der udført 122,171 Td. Korn til Udlandet og 45,553 Td. til Indlandet.

¹⁰⁷²) Ræders Beretning i Horsens Avis.

libedes" fra Horsens 59,000 Pbd. og i 1877 ca. 71,800 Pbd. Iøvrigt bemærkes i Indberetningerne, at betydelige Varekvantiteter ere indførte Landvæerts, i senere Aar ad Jernbanen, men herom mangle nærmere Oplysninger. — Sees hen til Indførsels-Gjenstandene, da kan eksempelvis bemærkes: I følge Magistratens Indberetning i 1802 anføres der at behøves til Forbruget i 1803 i Handelen 50 Tylt saakaldte 18 „Alinger“ (12 a 13 Al.) Fyr og Gran, 50 Tylt 16 Alinger (10 a 11 Al.) do., 200 Tylt 12 Alinger (9 a 10 Al.) do., 220 Tylt 12 Alinger (8 Alen) do., 170 Tylt 10 Alinger (5 a 5½ Al.) do., 12000 Tylt Vægter 8 a 9 Al. og 114,000 Brædder af Fyr og Gran 3, 4 a 5 Alen lange¹⁰⁷³). I 1854 indførtes der 2117 Væster og 138,599 Cub.-Fod Trælast; i 1855 3102 Væster og 223,558 Cub.-Fod do., i 1875 3255 Væster og 18,650 Cub.-Fod og i 1877 3240 Vst. og 21,500 C.-Fod. Af Caffé indførtes i 1853 190,333 Pbd.; i 1864 ufortoldet 74,400 Pbd. og fortoldet 48,200 Pbd.; i 1874 ufortoldet 208,300 Pbd. (derunder Caffésurrogater) og i 1877 ufortoldet 225,600 Pbd.¹⁰⁷²). Af Thee indførtes i 1853 8,440 Pbd.; i 1864 ufortoldet 1800 Pbd. og fortoldet 5900 Pbd.; i 1874 ufortoldet 2950 Pbd.; i 1876 ca. 6859 Pbd. ufort. og i 1877 ufort. 5800 Pbd. (see Ann. 1074). Indførsel af Riis: i 1853 75,702 Pbd.; i 1864 ufort. 75,000 Pbd. og fort. 38,700 Pbd.; i 1874 ufort. 128,800 Pbd. og i 1877 ufort. 265,000 Pbd. (see Ann. 1074). — Indførsel af Vin: i 1853 67,582 Potter; i 1864 ufortoldet 28,200 Pbd. og 5760 Viertel og fort. 36,600 Pbd. og 9,700 Viertel; i 1874 ufort. 64,200 Pbd. og ca. 2000 Potter, i 1876 ufort. ca. 5100 Potter og ca. 62,700 Pbd. og andre Spirituosaer 550 Potter og 2680 Viertel og i 1877 ufort. 45,000 Pbd. og 4200 Potter (see Ann. 1074). — Af Steenful indførtes i 1853 29,314 Td.; i 1864 69,800 Td.; i 1874 2440 C.-Vst. og

¹⁰⁷²) Pakke II. U. 2 — Rdb. A.

¹⁰⁷⁴) I Indberetningen bemærkes saa vel med Hensyn til denne Vare, som andre, at der desuden er indkommen en betydelig Deel, især Colonialvarer, som fortoldede.

25,600 Rb. ; i 1876 2170 C.-Rst. og 46,200 Rb. ; i 1877 1550 C.-Rst. og 54,400 Rb. — Silke og Silkevarer (toldeberigtiget): i 1853 1225 Pb. ; i 1854 2073 Pb. ; i 1864 1130 Pb. ; i 1874 3500 Pb. ; i 1876 4200 Pb. ; i 1877 2,100 Pb. — Bomulds og Linned-Varer: i 1853 51,928 Pb. ; i 1854 49,157 Pb. ; i 1864 61,400 Pb. ; i 1874 84,900 Pb. ; i 1877 72,400 Pb. — Bomulds- og Linned-Garn: i 1853 indbefattet under Varerne; i 1854 57,133 Pb. ; i 1864 85,700 Pb. ; i 1874 348,500 Pb. ; i 1877 491,100 Pb. — Uldne Manufacturvarer: i 1854 21,253 Pb. ; i 1864 21,000 Pb. ; i 1874 59,700 Pb. ; i 1877 52,300 Pb. — I Horsens, som andetsteds, var det i Begyndelsen af Aarhundredet og indtil for ikke saa meget længe siden det almindeligste, at Rjøbmændene dreve en blandet Handel, det er saa vel med Korn og Landproducter, som med Colonial- og Manufactur-Varer, om end hos flere af dem enkelte Grene af Handelen dog var den meest fremherskende; ligesom ogsaa mange Andre, end de egentlige Rjøbmænd, dreve Handel med forskjellige Varer. Da saaledes den § 1809 alle Handlende i Byen vare sammenkaldte paa Raadstuen, for i Genhold til Pl. § 1808 at godtgjøre deres Berettigelse til at handle; viste det sig, at 25 Skippere, 2 Brændeviinsbrændere, 1 Aalsbruger, 4 Haandværkere, 2 Fabrikanter og 4 Smaahandlere tilligemed de egentlige Rjøbmænd „hver især foreviste deres Borgerstabsbrev“ og tilkjendegave, „at de i Genhold til Rjc. § 1761 hidtil havde drevet Handel og Rjøbmandskab med alle Handelsartikler, for saa vidt samme ikke vare forbeholdte et fluttet Laug til Forhandling eller Nogen paa Saadant ved særdeles Bevilling var berettiget til dermed at handle; samt, at de agtede fremdeles at drive denne deres Næringsvei; thi bleve de i Overenskomst med Pl. § 1808 som Rjøb- og Handelsmænd paa Raadstuen optegnede“¹⁰⁷⁵). Efterhaanden udfondredes dog forskellige Grene af af Handelen og dreves selvstændigt. Allerede i forrige Aar-

¹⁰⁷⁵) Raadstuebogen — Rdb. A. A. 3.

hundrede var det skeet med Viinhandelen; i Begyndelsen af dette Aarhundrede dreves den af Diffe Lauritsen (Brunsvig), der med eget Skib aarligt reiste til Lübeck og der gjorde sit Indkjøb af Viin. Tidligt skiltes Manufacturhandelen fra den øvrige Handel; Jacob Blumer drev den dog en Tid endnu i Forbindelse med Korn- og Product-Handelen, men Jacob Walin drev alene den; ellers dreves den ogsaa i Forbindelse med Glas- og Galanterihandel, saaledes af Familien Richter. Senere er Iseframhandelen, ogsaa Urteframhandelen, bleven udsondret og drives selvstændigt, og desuden er i seneste Tid her, ligesom i andre større Byer skeet endnu flere Udsondringer og fremstaaet flere nye Arter af selvstændig Handel. Af Magistratens Indberetning 1809 sees, at der den Gang var 31 egentlige Kjøbmænd. I 1800 havde 4 taget Borgerskab som Kornhandlere og Kjøbmænd; i 1801 kun 1 som Kjøbmand og 1 som Kornhandler „og Brændeviinsbrænder“; i 1802 ligeledes 1 som Kjøbmand og Kornhandler og 1 som Kornhandler „og Skipper“; i 1804 toge af 27 de 6 Borgerskab som Kjøbmænd¹⁰⁷⁶); i 1809 derimod toge af de 29, som toge Borgerskab, de 19 det som Kjøbmænd, og desuden toge Nogle Borgerskab som Smaahandlere og Høfere. Modsat var Tilfældet i 1857; thi da var der kun 5 af 46, der toge Borgerskab som egentlige Kjøbmænd, Nogle derimod som Smaahandlere og Høfere. I 1840 var der, ifølge Folketællings-Listen, blandt de 869 „selvstændige Hovedpersoner, der udgjorde den næringsdrivende Klasse“, 94 „Handlende“ foruden 22 Høfere og Smaahandlere. I 1866 var der (cfr. Beviser af H. v. Esen) 124 Kjøbmænd deraf 15 Manufacturhandlere, 23 der væsentligst dreve Urteframhandel eller Product og Urteframhandel, 4 Iseframmere og Galanterihandlere (hvoraf dog 2 tillige dreve Manufacturhandel); desuden var der 4 Viinhandlere, 27 Hø-

¹⁰⁷⁶) Deriblandt Bernhard Isaak fra Bremen, som havde faaet Kgl. Bevilling til at nedfætte sig i Horsens mod at betale 20 R til Byens Kæmmerkasse. Borgerstabs-Bogen A. 7 — Rbh. A.

lere og Smaa-handlere, 4 Bog- og Papiir-handlere o. fl. — Nu (1878) er der 130 Kjøbmænd, deraf 18 Manufactur-handlere (2 væsentligst Herre-Etvisperings-handel), 13 drive Urte-kramhandel, 17 Product- og Urtekram-Handel, 1 Urtekram- og Tobakshandel. 1 Urtekram- og Farvehandel, 4 drive Ifenkram- og Galanteri- (og Glas-) Handel; desuden 4 Viin-handlere, 19 Høtere, 18 Detail-handlere, 4 Bog-samlere, 2 Læder-handlere, 10 Marschandisere, 2 Brændehandlere, 1 Dstehandler, 5 Kul-handlere, 2 Fiske-handlere, 2 Øl-handlere, 2 Potte-handlere, 3 Fjær-handlere, 2 Musik-handlere, 6 Træad-handlere, 2 Høse-kram-handlere, 2 Materialister, 1 Kobber-handler. Af industrielle Anlæg var der i Begyndelsen af dette Aarhundrede kun faa; i 1813 et Klædefabrik¹⁰⁷⁷), i 1815 eller 1816 oprettedes et Sulferrafinaderi, der dog snart maatte ophæves igjen, hvilket ogsaa blev Tilfældet med den Klædefabrik, der anlagdes i 1823 nærmest til Beskjæftigelse af Byens Fattige. Et Jernstøberi anlagdes i 1830 og forenedes nogle Aar efter med en Massin-fabrik; omtrent paa den Tid anlagdes endnu et Støberi, der ogsaa senere forenedes med en Massin-fabrik. Foruden den Bønnelykkestø Tobaksfabrik¹⁰⁷⁸), som allerede fra forrige Aarhundrede af var til i Byen, fandtes der i 1815 Carl Enghardts Fabrik — der beskjæftigede 2 Svende og 17 Dagleiere og Børn, brugte 26,000 Pbd. indenlandsk og 62,030 Pbd. udenlandsk Raamateriale og fabrikerede 88,000 Pbd. Tobak. — A. Brandts Fabrik med 1 Svend, 1 Dagleier og 3 Børn, Fabrikat 15000 Pbd., Raamateriale 8000 Pbd. indenlandsk, og 6000 Pbd. udenlandsk — J. Høffners Fabrik med 1 Mester, 1 Svend, 2 Dagleiere og 6 Børn; Fabrikat 37,962 Pbd., Raamateriale 28,172 Pbd. indenlandsk og 8290 Pbd. udenlandsk¹⁰⁷⁹).

¹⁰⁷⁷) Den tilhørte Farver Mischle og Hjernø, beskjæftigede 1 Mester og 10 Arbeidere; forarbejdede 20 Stk., 600 Alen. Mag. Indberetning. Kbh. A.

¹⁰⁷⁸) Den beskjæftigede i 1815 3 Svende, 3 Lærlinge og 19 Dagleiere og Børn; brugte 25000 Pbd. indenlandsk og 25000 Pbd. udenlandsk Raamateriale og fabrikerede 52000 Pbd. Tobak.

¹⁰⁷⁹) Mag. Inbb. Kbh. A.

I 1828 anlagdes en Oliemølle og samtidigt fik Byen sit første Bogtrykkeri. Endnu i 1840 vare Forholdene omtrent de samme. Det er først i de seneste Aartier, at der er steet en saa betydelig Forandring deri, at ca. 1500 Arbeidere finde Bestjæftigelse ved de mange industrielle Anlæg i Byen — Kommunens Gasværk, den Crome-Goldschmidt'ske Fabrik, Christiansholms Fabrikkerne, 2 store Støberier og Maskinfabrikker, 2 Tobaksfabrikker, Dampvæveriet, Trævarefabriken, 3 Damp-Uldspinderier, 1 Coles Fabrik, 1 stor Dampmølle, 1 stort Kalkbrænderi, 1 stort Ølbruggeri foruden nogle mindre, 4 Dampbrænderier ¹⁰⁸⁰), 3 Bogtrykkerier m. fl. (see S. 364 og fig., S. 387 o. fig.). — Til mange af de væsentlige Forandringer i Næringsforholdene, som ere indtraadte navnlig i de sidste Aartier af dette Aarhundrede, endog allerede i Sammenligning med Forholdene i Aarhundredets Begyndelse, har selfølgelig Oprettelsen af Telegraph- og Jernbane-Stationerne, Straffeanstalten, Gas- og Vandværks-Anlægene, flere store kommunale Bygningsarbejder og andre Foretagender, saavel som det stærkt voxende Antal af Beboere af Byen og forskjellige med Tiderne følgende Fordringer medvirket betydeligt; nye Embeder og Bestillinger ere oprettede, enkelte nye Arter Næringsdrift ere fremkomne, ældre Slags Næringsdrivendes og Haandværkeres Antal forøget, for nogle Bødder endog i paafaldende Grad. Endnu i 1840 var der f. Ex. kun 20 Gæstgivere og Værtshusholdere, i 1866 var der 43 og nu 8 Gæstgivere og 61 Værtshusholdere, Restaurateurer og Beværtninger. I 1840 var der kun 14 Slagtere, nu 44; i 1819 fik Byen vistnok sin første „Conditor“, som i Fenhøld til Canc. Ref. f. A. maatte udsælge „Krybderbrød“ (Vorgersf. Vogen); nu er der 9 osv. Derimod er f. Ex.

¹⁰⁸⁰) Af Borgerstabs-Vogen sees, at det var almindeligt ikke blot i Begyndelsen af Aarhundredet, men endog langt senere, at Brændeviinsbrændingen dreves af Kjøbmændene og Kornhandlere (ogsaa af Skippere); hvorimod der, naar Borgerstabs gaves til Haandværkere som oftest findes tilføjet udtrykkeligere „uden at bruge Brændeviinsbrænden.“

Bøvernes Antal, der i 1840 var 13, sunket ned til 3. Foruden de foran Nævnedes er der nu i Horsens følgende Antal Næringsdrivende og Haandværkere ¹⁰⁸¹⁾:

Bagere	22	Kobbersmede	5
Blikkenslagere	6	Kurvemagere	4
Barberere	6	Ljsestøber	1
Bogbindere	6	Malere	25
Bogtrykkere	3	Mekanikere	3
Bryggere	5	Mineralvandsfabrikant .	1
Brændeviinsbrændere .	4	Muurmestere	14
Bundmagere	4	Mæglere	2
Bøddere	15	Naalemager	1
Eigarmagere	5	Poßementmager	1
Dreiere	7	Pottemagere	2
Farvere	11	Rebflage	13
Fællberedere	3	Sabelmagere	15
Fotografer	5	Seilmagere	3
Friseur	1	Skemand	1
Gartnere	13	Skibsbyggere	2
Garvere	8	Stippere	27
Gjørtlere	3	Stomagere	48
Glarvmestre	7	Stræddere	27
Guldsmede	6	Smede	24
Handstømagere	4	Snedkere	30
Hattemagere	4	Steenhuggere	3
Instrumentmagere	2	Steentrykkere	2
Kammager	1	Straahattesfabrikant . .	1
Kaffjetmager	1	Symaffinefabrikanter . .	2
Karetmagere	6	Søbefabrikanter	2
Klobsemagere	} 23	Tobaksfabrikanter	2
Træstomagere		Lømrermestre	10

¹⁰⁸¹⁾ Efter et mig tilstillet Uddrag af Borgerstabs Bogen og Kæmnerlisten Mønligen er dog i enkelte Arter Haandværk nogle Flere, som i Genhold til den nyere Næringslov selvstændigt drive Haandværk.

Uhrmagere	7		Bogsmænd	17
Vatfabrikant	1		Oltapper	1

Svor betydeligt Byen er bleven udvidet i 19de Aarh. sees af Meddelelserne Pag. 28 og flg. sammenholdte med det hofølgende Kort over den, som den nu er. Udvidelsen begyndte vel noget i Førstningen af Aarhundredet, men er dog først væsentligen foregaaet i Tidsrummet efter 1840. I det Aar var Bygningernes Antal endnu kun 518 (foruden nogle med Litr. betegnede), men i Tiden indtil Nytaar 1855 var der allerede kommet 120 nye Gaarde og Huse til, foruden, at et ikke ringe Antal Gaarde og Huse vare blevne ombyggede ¹⁰⁸²); altsaa nu et Antal af 638 foruden bem. med Litr. betegnede. I det næste Aaar voxede Antallet til over 800, men er nu over 1000; og iblandt de nyere og nyeste Gaarde og Huse ere mange meget smukke, særligt kan Bygningerne i Jessens Gade fremhæves som saadanne. Den samlede Bygnings-Asurance-Sum, som i 1845 var 959,870 R , var i 1850 bleven 1,492,830 R , i 1854 var den 2,016,750 R ; i 1875 var den 10,090,450 R (i disse Aar Tugthufets Assurance-sum iberegnet). Denne Byens betydelige Udvidelse — omtrent dobbelt saa mange Gaarde og Huse, som ved Aarhundredets Begyndelse — er selvfølgeligen væsentligst begrundet ved det saa stærkt tiltagende Folketal i Løbet af Aarhundredet, navnlig de sidste 28 Aar, da det fra 5827 i 1850 er voxet til det nuværende Antal af omtrent 12000 Beboere, indbefattet Straffeanstaltens Embedsmænd, Betjente og Fanger ¹⁰⁸³). En meget stor Deel af Tilvæksten har altid været ved Folk, der flyttede fra Landet ind til Byen. Allerede i 1850 havde dette viist sig saaledes; thi af de daværende 5827 Beboere vare de 1803 fødte paa Landet i Jylland og 83 paa Landet i det øvrige Danmark, men 2760 i Horsens; af Resten vare 408 fødte i andre jydse Kjøbstæder,

¹⁰⁸²) „En Deel af de nye Steder ere vistnok kun simple Boliger og hverken godt eller smukt byggede“, tilføiede Borgemeester Ræder i sin Aarsberetning.

¹⁰⁸³) Eigesom i 1855, da Folketallet var 7250

210 i Kjøbenhavn, 214 i danske Kjøbstæder udenfor Jylland, 9 i de danske Vilande og Colonier, 122 i Slesvig, 31 i Holsteen, 46 i Sverrig og Norge, 51 i Tydskland og 10 i andre Lande ¹⁰⁸⁴). Statens og Communens forskellige Byggerier og Anlæg i Horsens i den senere Tid har endmere bevirket en stærk Tilstrømning af Arbeidere og Andre fra Landet, og Mange forbleve i Byen. Denne, tildeels hurtigt stigende, Forøgelse af Byens Befolkning bevirkede ikke blot, at Byen maatte udvides, da den ældre Deel af den ikke mere kunde rumme Beboerne, stjændt mange Gaarde og Huse ved Ombygning, eller Paabbygning af een eller flere Etager, gjordes skiftede til at optage flere Familier end tidligere; men i mange andre Retninger mærkedes Følgerne deraf; saaledes ved den nu paatrængende nødvendige Omordning af det communale Skolevæsen. Dette støttede sig her, som andetsteds, væsentligst til Aarord. 1814, og var ganske vist den Gang et bestemt Fremskridt i Sagen, men overfor de i Tiden stigende Fordringer viste Ordningen sig utilstrækkelig; dette var vel allerede i længere Tid erkjendt, men man ængstede sig for Banfælgighederne og de store Bekostninger ved en tidsvarende Omordning, og holdt sig derfor tilbage. Nu kom det stadigt stigende Børnetal til, overfor hvilket hverken de gamle Localer, eller hidtilværende faa Lærerkrefter forsloge mere; saa besluttedes Omordningen, og Planen approberedes i 1859, de 2 nuværende Skolebygninger for Borgerstolen og Friskolen opførtes, og et betydeligt større Lærerpersonele ansattes (see B. 239 o. flg.). Og saa paa det communale Fattigvæsen maatte den betydelige Tilvæxt af Befolkningen have ikke liden Indflydelse. Fattigvæsenets Udgifter, som i Aarhundredets Begyndelse vare i Alt ca. 3000 R Contant, vare f. Ex. stegne fra 5022 R i 1842 til 13,692 R i 1863. Først opførtes i 1864 en Tvangs-Arbejdsanstalt — fælleds for Horsens, Veile og Skanderborg samt de 2 Amtsradsstæder — og i 1873 en Fattigforsørgelses-Anstalt for Byen alene, og en heel Omordning

¹⁰⁸⁴) Horsens Avis 1850.

af det communale Fattigvæsen fandt Sted. Ogsaa i andre Retninger paa det kommunale Omraade maatte lignende Indvirkning spores. Jo større saaledes Byen og dens Befolkning blev, desto større Fordringer maatte der ogsaa stilles til Politii og Brandvæsen. Sidstnævnte blev ogsaa betydeligt udvidet baade hvad Materiale og Mandskab angik; og i Stedet for, at man i Begyndelsen af Aarhundredet, ja langt hen i det, kunde lade sig nøie med 2 Politibetjente og et Par Vægtere — først 3 og senere 6 — maatte det hele omordnes, saa at Byen nu har en Politistyrke af 4 Politibetjente, 1 Vagtmester, 8 Natpatrouillebetjente og en Deel Reserve-Politibetjente. — Ogsaa i andre Retninger af det kommunale Omraade er Byens Udvikling i høi Grad gaaet frem saaledes, især i den sidste Aarrække, med Hensyn til Byens Vandforsyning, Belysning og Brolægning (cfr. S. 34, S. 264, S. 266). Gadernes Brolægning var ved Begyndelsen af Aarhundredet endnu saa ussel, at man paa flere Steder maatte være bange for at besøge dem; man begyndte lidt med Omlægning i 1802, men først i 1828 toges alvorligen fat ved Omlægningen af Smedegade, der „tidligere gik i Bakker og Dale“, og nu kan Brolægningen fuldkommen taale Sammenligning med enhver anden Kjøbstads her i Landet. Om offentlig Gadebelysning i Horsens var der vel bleven Tale i Begyndelsen af Aarhundredet; men endnu i 1806 erklærede dav. Borgemeister Carø det for uforlødent¹⁰⁸⁵) at anskaffe Lygter paa Gaderne og, at desuden Byen var saa bebyrdet, at den ikke formaadede at bære det Tillæg, som Lygters Anskaffelse vilde bringe. Endnu i 1833 var der kun 33 Gadelygter i Byen, Antallet steg vel efterhaanden til 47, men Belysningen var endda kun tarvelig; baad: af den Grund og for tillige at staffe Beboerne billigere og bedre Belysning i Huset, anlagdes i 1859 Byens Gas-

¹⁰⁸⁵ — „Da Byens Gader vare brede og lige og Aar for Aar fattes i fuldkommen Stand, og Udfald paa Gaderne endnu ikke mærkedes.“ (Horsens Avis.)

værk, og saa heldigt har Foretagendet viist sig, at Værket allerede i 1877 har behøvet og faaet en betydelig Udvidelse¹⁰⁸⁶). Efterat man hidtil — trods mange Betæneligheder og saa af Sundheds-Hensyn — havde ladet sig nøie med den Vandforsyning, der havde fra Brønde og Damme; besluttedes endelig i 1874 at anlægge et Vandværk; Beslutningen er gennemført, og der haves nu fra Byens Vandværk ved Egeberg (P. 268 o. flg.) fortrinligt og rigeligt Vand, der føres gennem Ledninger, ca. 8000 Alen, iud i Byen og op i Husene; desuden har Byen derved faaet 3 Springvands-Anlæg, og ved Brandhaner rundt om i Gaderne en vigtig Hjælp til Slukning af Ildbrand. Endnu en offentlig Sag af ikke liden Vigtighed for Byens Udvikling i materiel Henseende har dette Aarhundrede bragt, nemlig Udsiftningen af Byens Jorder, hvilken vel Magistraten i 1806 satte sig imod som usornøden og formentlig skadelig; men i 1830 fattes den igjennem, og den viste snart, at den var en nødvendig Betingelse for bedre Drift og rigeligere Udbytte af Jorderne; tilmed fik Grundeierne derved — i Stedet for en Græsningsret paa Fælledsmarkerne, de fleste af dem ikke hidtil ret havde kunnet benytte — nu Grundlodder, som ere bleven anvendte deels til Haver og deels til Byggepladser. — Foruden de foran nævnde større Byggeforetagender og Anlæg har Horsens Commune ogsaa i 1858 maattet i Forening med Landdistriktet opføre et Sygehuus, endvidere byggedes i 1855 et nyt Raadhuus for Byen og i 1878 et stort Gymnastikhuus. Man havde først tænkt paa, at forhøje det gamle Raadhuus med 1 Etage til, og paa Opfordring af Borgemester Ræder skænkede Byens Beboere dertil Halvparten af den dem tilkommende Gudtgjørelse, 5180 ~~4~~ 28 $\text{\$}$, for Bespisningen af Slesvig-holsteenske og tydske Tropper i 1848 og 1849 og for Indkvartering af danske Tropper indtil $\frac{1}{2}$ 1851; men i 1852 fremlagde Borgemesteren for en Borgerforsamling en ny Plan med Tegning og Overslag til et heelt

¹⁰⁸⁶) Byraads-Forhandlingerne og Ræmner-Regnskabet for 1877.

nýt Raadhuus, hvilket han varmt anbefalede, idet han tillige udtalte, at han haabede, foruden de 4444 r 44 β man allerede havde som og det Veensfeldt-Lichtenbergſke Legat med Rente, nu 2000 r , at kunne tilveiebringe den øvrige Sum til Opførelsen; han meddeelte derhos, at fra Politikaſen kunde der hdes 1000 r , ſelv vilde han og Frue give 1000 r og Farver Th. Niſſche og Frue paa Stjernholm ligeledes 1000 r . Nu vedtoges denne Plan, og Horsens fik ſaaledes ſit nye ſmukke Raadhuus. Opførelsen af et stort Gymnaſtithuus, der tillige kunde benyttes til Udfstillinger og ſtore Forſamlinger — hvortil man længe havde ſøgt paſſende Localer — beſluttedes i 1877 og er udført i 1878; det er opbygget paa det gamle Ridehuus's Grund og er beregnet til at ſtulle have et Areal af ca. 1800 $\square$ Alen. — Ere nu end alle de nævnte Foranſtaltninger Vidneſbyrd om Byens ſtærke Udvikling og Fremſkridt ogſaa i communal Henſeende; ſaa er det en Selvfølge, at de maatte kræve betydeligt forøgede Udgifter og ſaaledes have indgribende Virkning paa Communens oeconomicke Forfatning. I 1806 havde Borgemeſteren erklæret, at Byens Næring ikke kunde anſees for at være bedre end i 1768; at Byen var ſaa bebyrdet, at den ikke engang formaade at anſtaffe Gadelygter, og, at Zorbernes Udfliſtning vilde være den for koſtbar og byrdefuld. I Trediverne maatte Communen gjøre Gjæld ¹⁰⁸⁷), og endnu 1838 erklæredes der, at Byens Udgifter vare mange, dens Skatter ikke formindſkede, dens Handel og Erhverv neppe, hvad den havde været ¹⁰⁸⁸). I 1846 udtaler derimod Borgemeſter Ræder i ſin Aarsberetning, at det glædede ham at kunne gjøre opmærksom paa Byens Fremvæxt i de ſidſte Aar, de faſte Eiendommens Værdi var ſtegen, man begyndte at bygge udenfor Portene, Industrien var i Tiltagende, Tolbindtraderne forøgede til det Dobbelte mod i 1836, og

¹⁰⁸⁷) Efterat der i Juni 1835 var afbetalt 1000 r paa Borgerſtolens Gjæld og 700 r paa Fattigvæſenets Gjæld; var der af førſnævnte endnu 2000 r tilbage. *H. Avis* 1855.)

¹⁰⁸⁸) *H. Avis* 1838 Nr. 111.

Consumtionen ligesaa en halv Gang mere end da, hvorimod Fattigskatten var i Aftagende. I sin Aarsberetning 1851 siger han endvidere, at, skjøndt Krigens Tryk følte, troede han dog, at Byens Velstand var tagen til og, at Horsens i de senere Aar var i god Opkomst, derom vidnede den betydelige Forhøielse af Bygningernes Assuranceum, Forøgelsen af Folketallet og de Byen tilhørende Skibe m. m.¹⁰⁸⁹). Sammenligner man Ræmnerkasse=Regnskabet for 1847 med det for 1877, altsaa 30 Aar efter, viser sig selvfølgeligen flersidig Forskjel. De paaligtede Skattebeløb vare i 1847 23,610 *ℳ*¹⁰⁹⁰), i 1877 144,686 *ℳ* (eller med Fradrag af den i nyere Tid indførte Præstestat 139,388 *ℳ*); Ræmnerkassens øvrige Indtægter vare i 1847 3954 *ℳ*, i 1877 36,486 *ℳ*; Overfludet var fra 1840 9144 *ℳ*, fra 1876 20,046 *ℳ* (Restancer medregne). Udgifterne vare i Alt i 1847 33,730 *ℳ*, i 1877 221,569 *ℳ*; af nævnte Totalbeløb gik til Fattigvæsenet i 1847 7600 *ℳ*; i 1877 33,399 *ℳ* (i begge Aarene foruden Fattigvæsenets egne særlige Indtægter af Legater, Eiendomme o. dsl.); endvidere til Skolevæsenet i 1847 5200 *ℳ*, i 1877 25,196 *ℳ* (i begge Aarene foruden Skolevæsenets egne særlige Indtægter af Legater, Skolepenge o. dsl.). I 1847 udbetaltes for Bønder 4867 *ℳ*, Rente Intet; i 1877 betaltes i Renter 27,415 *ℳ* og i Afdrag paa Gjæld 17,669 *ℳ*. Som Overflud til næste Aar var fra 1847 2986 *ℳ* og fra 1877 33,824 *ℳ* (hvoraf de 10,000 *ℳ* henstaaende hvert Aar til Betalinger i 1ste Aarstak). — Efter „Opjørelsen af Horsens Communes Formue og Gjæld ved Udgangen af Aaret 1877“¹⁰⁹¹) var Formuen (o:

¹⁰⁸⁹) Ræmnerkasse Regsk, viste Overflud for 1840 2285 *ℳ*, for 1842 4126 *ℳ*, for 1843 4446 *ℳ*, for 1844 5847 *ℳ*, for 1845 4531 *ℳ* (Arresthuus opført), for 1846 4572 *ℳ* (kjøbt Jord for 5000 *ℳ*, solgt Jord for 7338 *ℳ*). Ingen Gjæld er noteret for nævnte Aar, men i Rente af Byen tilhørende Capitaler 104 indtil 208 *ℳ*.

¹⁰⁹⁰) Rigsdalerne omsatte til Kroner, Skillingen og Øre ubeladte

¹⁰⁹¹) cfr. Ræmner Regnsk.

Kassebeholdning, rentebærende Actier, Forder og Bygninger, Gasværket med dets Kassebeholdning, Bygninger, Inventarium og Ledninger; desuden Vandværket, Fattigvæsenets og Skolevæsenets Bygninger, Forder, Tiender og Activer) — i Alt 1,061,855 *R* 4 *l*; medens Communens Gjæld (i Anledning af Raadhuusbygningen, Lærernes Dyrtdstillæg, Ridehuuspladsens Kjøb, Brolægningssarbejderne, Trækbanen, Vandværket, og de nye Skole- og Fattigvæsenets-Bygninger) — i Alt var 659,395 *R* 70 *l*. — En tilsvarende Statusopgjørelse for 1847 feer Forfatteren af denne Bog sig ikke i Stand til at anføre. — Det tilføies, at Antallet af Beboerne og ligesaa af Bygningerne var i 1847 kun halvt saa stort, som i 1877.

Aviser havde Byen i Begyndelsen af Aarhundredet ingen af; en saadan begyndte først at udgives af Typograph A. C. Fogh, da han i 1828 anlagde Byens første Bogtrykkeri; Bladet udkom fra 2den Januar 1829 af som „Standerborg Amts-tidende“, og udgif først 2 Gange ugentligen siden (i 1830) 3 Gange, og udgaaer nu som „Horsens Avis“ hver Søndag; en Tid redigeredes det af Julin-Fabricius, men senere af Udgiveren og nu af hans Søn, der har Bogtrykkeriet og udgiver Avisen. Den var i Begyndelsen ingen politisk Avis, men refererede Begivenhederne i Byen og andetsteds fra, indeholdt Avertissementer osv., men var under Censur, hvilken, især for Nulevende stundom maatte synes underlig nok, f. Ex. naar Censor strøg en Meddelelse om Cholera andetsteds. I nogle af de senere Aar har Byen endnu en Avis „Horsens Folkeblad“. — Hvad Communicationen for Personers og Meddelelsers Bedkommende angaaer mellem Horsens og andre Byer; da var den jo i Begyndelsen af Aarhundredet tarvelig nok; Landeveiene vare simple, Postgangen indskrænket til et Par Gange om Ugen, Forbindelsen ad Søveien udsat foe mange Forsinkelser, Bekvemmeligheder for de Reisende vare ukjendte. Hvor stort Fremskridtet i denne Henseende er blevet i de senere Tider ved kausfereede Hovedlandeveie, omordnet Postvæsen, Jernbane og Damp,

skibe ¹⁰⁹²), er betjendt nok — at dette tillige var af en ikke liden Betydning for Livet i Byen og for dennes Udvikling i mangel en Retning, kan neppe negtes. — Hvad iøvrigt Livet i Horsens i Begyndelsen af 19de Aarh. angaaer, da gif Meget endnu i den gamle Gænge; Laugsvæsenet var jo endnu i fuld Blomstring, og Forstjellen i Livsstillinger og Raar gjorde sig i mange Maader gjældende. Medens Laugene havde deres særlige Interesser, Gilder og Forsamlinger, der holdt dem sammen i hvert Fald laugsvis; førtes de andre Næringsdrivende og Embedsmændene, navnlig de civile, sammen ved Klublivet og festsabelige Sammenkomster, ved hvilke „man levede solidt“; det var Drillevisernes Tid, og der blev sunget og druffet Skaaler dog uden Taler ¹⁰⁹³) og — „da der den Gang intet politisk Liv fandtes og heller ikke synderligt communalt, vare Samtalerne væsentligt indskrænkede til at drøfte Dyrnyt“. „I Klubben — som var stiftet allerede i Slutningen af forrige Aarhundrede — var blandt Andre Skolens daværende Rector, Professor Worm, en anseet og vel seet Gæst. Han indfandt sig der hver Postaften og forelæste da, eller kommenterede, Aviserne; meddeelte Nytt fra Kjøbenhavn, hvorfra han stadigt fik Meddelelser gennem Prof. Nyrup og sine Disciple, og fortalte Anecdoter. To Gange hver Maaned mødte han der til Spiisning og var Forstjærer, blev derefter der og underholdt sig med de ældste Borgere om deres Bedrift og om fædrelandske Anliggender ¹⁰⁹⁴). Blandt Borgerne ansaaes Kjøbmandene for de fornemste, men de stillede sig ogsaa gjerne i Spidsen for alle nyttige og velgjørende Foretagender ¹⁰⁹⁵). Iøvrigt havde Byen jo endnu en Tid lang et Hof paa „Palaiet“ ¹⁰⁹⁶),

¹⁰⁹²) Fra 1ste Juli 1851 gjorde Dampskibet Zephyr ugentlige Reiser mellem Kjøbenhavn og Horsens; intet Dampskib havde tidligere gaaet mellem disse Byer.

¹⁰⁹³) Horsens i Begyndelsen af dette Aarh. S. Avis 4863.

¹⁰⁹⁴) sammesteds.

¹⁰⁹⁵) Til de største af Kjøbmandene den Gang hørte Monbergerne.

¹⁰⁹⁶) Det folgtes i 1852 til Klubben, som lod det indrette til sit Brug.

nemlig først indtil 1807, da den sidste russiske Prindsesse var død, og derpaa fra 1810 til 1829 Prindsesse Charlotte Frederikes, Prinds (senere Konge), Christians frastilte Gemalindes; ligesom der ogsaa den Gang var i Horsens en fra de øvrige Beboere temmelig skarpt affondret Kreds af Udelige og Officerer; Byen havde nemlig fast Garnison i en sang Række Aar ¹⁰⁹⁷), indtil det slesvigske Kyrasseeer-Regiment, hvoraf 3 Escadroner og Staben laa i Horsens, blev opløst i 1840. En vis gammelbøds Fevnheds og Gemytligheds Aand gjorde sig i mange Tider gjældende hos hele den største Deel af Befolkningen, en Frugt heraf, og et godt Middel til at virke almindeligere Sammenhold var Oprettelsen af „Horsens borgerlige Skyttelaug“, i hvis Stiftelse ca. 150 Borgere, Embedsmænd og Militaire toge Deel. Det fik sin Skydebane i den fra gammel Tid til Fugle- (eller Papegøje-) Skydning brugte „Papegøje-Loft“ ¹⁰⁹⁸); hvor der ved frivillige Bidrag blev anlagt en lille Uystskov, der i 1844 med Dronning Caroline Amalias Tilladelse ved hendes Nærværelse der blev opkaldt efter hende; i denne Lund opførte Skyttelaugets sig en Forsamlingsbygning. Det var kun et af de flere Vidnesbyrd i disse Aar om, hvor villig man nu var til godt Sammenhold mellem Beboerne og til at bringe Offre, naar blot derved et smukt Formaal kunde opnaaes. „Jeg mindes endnu ret vel den Tid“, sagde Borgemeester Ræder i sin Marsberetning ved Nytaar 1846, „da det i Horsens ansaaes for en mislig Sag at forelægge det forsamlede Borgerskab Forslag til selv de nyttigste Forbedringer, naar disse medførte nye Pengeoffre — i hvilken Grad har dette ikke forandret sig! Ikke blot ethvert Forslag sigtende til Velgjørenhed og Godbædighed — thi et saadant har i Horsens

¹⁰⁹⁷) Det synes, at Byen har havt fast Garnison siden Begyndelsen af det 18de Aarh.

¹⁰⁹⁸) Laugets første Fugleskydning i Juni 1841 gik for sig med stor Festsighed; alle Medlemmerne samlede sig om Morgenen i Raadhuset og marscherede derfra i Procession med Regimentets Musik i Spidsen ud til Skydebanen.

altid kunnet gjøre Regning paa Bisald — men ethvert nyttigt Forslag finder nu en saa beredvillig Understøttelse, at Tilskyndelse og Opmuntring til Udførelsen er overflødig." Det var ikke Smiger, men Sandhed, Ræder her udtalte, og han anførte seks Beviser paa, hvad der just i disse Aar var blevet udrettet ved frivillige Bidrag; saaledes, foruden det ovennævnte Vhst-anlæg, Søndagskolen (Pag. 248), Børneskolen (Pag. 255), Theatret ¹⁰⁹⁹) og Selskabet til Understøttelse af gamle og trængende værdige Borgere og deres Enter (P. 254). Til de af Ræder den Gang paapegede Foreninger ere i de følgende Aar lige til den seneste Tid kommen en heel Række andre; thi det meer og meer vaagnende Liv — ikke blot politisk, men ogsaa sundt socialt — førte til mere og mere at faae Die for, hvor meget smukt og nyttigt, man i Horsens, ligesom andetsteds, kunde udrette ved forenede Kræfter. Allerede i 1847 oprettedes saaledes „Spare- og Laanekassen for Horsens og Omegn“ (P. 359) ¹¹⁰⁰). Et andet vigtigt Penge-Institut, nemlig „Banken for Horsens og Omegn“ stiftedes i 1855 (P. 360); og i 1871 er „Haandværker-Banken“ (P. 360) stiftet, hvis Formaal er ved Udlaan at støtte den ordentlige og stræbsomme Haandværker til hans Drifts Fremme. Desuden er der i 1874 oprettet en lille Sparekasse i Friskolen for Eleverne. — En allerede mangeaarig Forening, der har havt og endnu har megen Betydning for Byens Haandværkerstand, er „Haandværker- og Sang-Foreningen“; den gav Haandværkerne, der ellers saa ofte affondrede sig efter Laug og Fag, et fælleds Sammenholdspunkt og det ingenlunde blot med det Formaal at skaffe dem Adspredelse og Fornøielse, men hovedsageligen med det Formaal at fremme Standens sande Tarv ved at hjælpe dem til Oplysning og Uddannelse, saa den kunde have sig og holdes

¹⁰⁹⁹) Ved Hjælp af Actier indrettedes det af Gæstgiver Sjørgeusen i en til hans Gaard hørende stor Bygning i Aaret 1845; det rummede da 400 Tilskuere, men udbedes i 1856 til at rumme ca. 600.

¹¹⁰⁰) Den 1ste Juli 1854 indstod der allerede i den 313,481 ~~af~~; og det var steet, at der paa een Contoirdag var blevet indbetalt 30,000 ~~af~~.

ved Dhygtighed. Ved egne Midler og gratis udført Arbejde skaffede Foreningen sig sit eget Locale i en dertil opført 2 Etages Gaard i den ny Deel af Hestedamsgaden (Hestedamsalleen); foruden en stor Forsamlingsaal er der deri Læseværelse m. m., en Bogsamling haves til Udlaan af Bøger til Medlemmerne; belærende Foredrag holdes for Medlemmerne; og ganske særligt har Foreningen indlagt sig megen Fortjeneste ved i 1857 at oprette en Tegneskole, der senere er bleven udvidet til godt bestyret og godt besøgt teknisk Skole (S. 249). — Ogsaa Arbeiderne have deres Foreninger, baade en almindelig Forening og en særlig Byggeforening, begge stiftede i 1872. „Horsens Arbejderforening“ søger ved en nøiere Sammenlutning mellem Arbejdsgivere og Arbeiderne at virke til en gjensidig Oplysning og det Heles Vel. Ogsaa denne Forening har et Læseværelse, en Bogsamling til Udlaan og lader holde Foredrag eller Oplæsninger for Medlemmerne. „Arbejdernes Byggeforening“ har til Formaal at virke til Opsyrelse af sunde Boliger for Medlemmerne mod Erklæggelse af en billig Leie (S. 262). Foruden disse er der flere Fagforeninger saaledes Slomagermestrenes og Slagterernes. Endvidere er der i Byen en Handelsforening, en Huusflidsforening (stiftet 1872 holder en Haandgjerningskole for Drengene) og en Kunstforening; ligesom der ogsaa for nogle Aar siden dannede sig et „Forstjønnelses = Selvfab“¹¹⁰¹). — Af Selvhjælp- og Velgjørenheds-Foreninger har der, navnlig i Løbet af de sidste 20 Aar dannet sig flere. I 1859 stiftedes saaledes en Forening af „De danske Vaabenbrødre for Horsens og Omegn“, der ligesom den ligeledes i Byen værende Filial af den kjobenhavnske Afdeling af „De danske Vaabenbrødre“ søger

¹¹⁰¹) Indtil 1830 fandtes der ingen Spadseregange omkring Byen, der var kun daarligt Stier og Markvej; saa det var i Reglen alene Bygholm Skov, der gjæstedes, naar man vilde spadsere. Først efter Forbarnes Udskiftning begyndtes der Anlæggelse af Alléer, tildeels var det ved Hjælp af Pengebidrag og frivillige Rjorsler. Saaledes anlagdes i 1834 Hestedams-Alléen og omtrent samtidigt Veien bag Smebegade og Rildegade. Snart efter anlagdes ogsaa Havnealleen.

at holde de gode Minder fra Krigen i Hævd, styrke Fædrelandsfindet og hjælpe de Syge og Trængende blandt Foreningens Medlemmer; den eier en Capital af 21,000 *R.* og et Understøttelsesfond paa 6000 *R.* Ogsaa denne Forening har en Bogsamling til Udlaan blandt Medlemmerne. En Forening med lignende Formaal er Selskabet „De danske Forsvarsbrødre for Horsens og Omegn“, der stiftedes i 1875 og hvortil Enhver, der har gjort Tjeneste i Hæren eller ved Flaaden og hvis Vandel er uplettet har Afgang; dette Selskab har ligeledes en Bogsamling, hvorfra gjøres Udlaan til Medlemmerne. En „Horsens Sygekasse-Forening“ dannede sig i 1859 (S. 262); Skomagernes Sygekasse 1866; Murernes og Lømrernes tidligere Sygekasse er nu ombannet til „Haandværkernes og Arbeidernes Sygekasse“; en Begravelses-Forening stiftedes i 1840 (S. 262). Medens det, som Borgemeister Ræder med Sandhed i 1846 udtalte, aldrig har manglet paa Velgjørenhed i Byen; saa er det dog egentligen først i dette Aarhundrede man ved at slutte sig sammen at man har bragt det til store Resultater i saa Henseende. Allerede i 1802 oprettedes saaledes „Skipperkassen“ til Understøttelse fortrinnsviis af trængende Sømand og deres Efterladte (S. 261); „Det almindelige Velgjørenheds-Selskab“ stiftedes 1862 og ombannedes i 1869; „Horsens Handelsstands Hjælpekasse“ opret. 1869; en Forening til at hjælpe trængende Confirmander til Klæder“ stiftedes i 1871 af 12 Damer; en „Brød og Brændsels-Comitee“ har i længere Tid været i Virksomhed hver Vinter, og et „Horsens Fængselselskab“ stiftedes i 1859 (S. 351). Heller ikke i dette Aarhundrede har det manglet paa Vidnesbyrd den samme Godgjørenheds Aand, der tidligere viste sig i Horsens ved Oprettelsen af Legater; tværtimod er der skænket meget betydelige Legatsummer (i Alt henved 155,000 *R.*) til værdige Trængende, til Borger-Ashjet, den tekniske Skole, Søndagskolen, og til Disciple i den lærde Skole. — Om kristeligt Menighedsliv i Horsens er St. Stephans-Foreningen et talende Vidnesbyrd. Efter Opfordring af Byens Præster og flere Vægmand stiftedes den i Novbr. 1875 med det Formaal

at fremme et virksomt kristeligt Troes- og Kjærligheds-Liv i Menigheden. I Henshold hertil holdes Værnegudstjeneste om Søndagen skifteviis med Dreng og Piger i en Alder af 8 til 12 Aar; endvidere Sammenkomster for Piger af den tjenende Klasse om Søndag Aftenerne i et Par Timer der tilbringes med Sang og Oplæsninger; ligeledes en Ynglinge forening med lignende Søndags-Sammenkomster om Aftenen; fremdeles holder den en Haandgjerningskole for unge Kvinder, maanedlige Forsamlinger paa Spedalsø for Fabrikarbeidere og en Colporterung af gudelige og folkelige Skrifter; ligesom den ogsaa støtter en Diaconissegjerning i Horsens, idet den sørger for, at 2 Diaconiser siden 4de Jan. d. A. virker som Sygepleierster, efter Diaconise-Anstaltens Regler, her i Byen. Byraadet har beredvilligt overladt opvarmede og belyste Localer i Skolerne til de ovennævnte Sammenkomster; ligesom Foreningens Virksomhed — derunder Diaconissegjerningen — har mødt megen Bøllivie hos Befolkningen.

Til kommunalt Liv i Horsens mærkedes der ikke synderligt i Begyndelsen af dette Aarhundrede; Borgernes fordums Indflydelse paa Styrelsen af Byen og dens Anliggender gennem en Dørrighed valgt af dem selv var jo forlængt gaact tabt, og nu indskrænket til, hvad de saakaldte „eligerede Borgere“, kunde udrette med Hensyn til den oekonomiske Deel af Byens Styrelse; og selv i denne Henseende var der den Indskrænkning, at Borgerne ikke havde frit og umiddelbart Valg, men alene kunde vælge En af de 3, som Magistraten indstillede til at vælges. Antallet af disse eligerede Borgere var 6, og de fungerede i 3 Aar, men de Anseeligere iblandt dem gjenvalgte som oftest, og kom saaledes til at fungere stundom endogsaa i en lang Række Aar. Ved Communalvæsenets Omordning i 1837 fik Byen „Borgerrepræsentanter“, der valgtes umiddelbart af Borgernes, og, om end Valgret og Valgbarhed betingedes af Borgerstab eller fast Eiendomsbefiddelse, blev dog Borgernes Indflydelse navnlig paa Byens oekonomiske Anliggender en Deel forøget; mere blev den det dog først ved Loven 3¹ 1860, da

Valgret og Valgbarhed udvidedes til samtlige Statterdere, som have Valgbarhed til Folkethinget, kun med den særlige Bestemmelse, at den mindre Halvdeel af „Byraadets valgte Medlemmer vælges alene af den høistbesattede Femtedeel af Bølgjerne. Endvidere blev Borgerrepræsentationens Stilling i det nuværende Byraad langt selvstændigere ved Loven af 23 1862 end før. Horsens Byraad bestaaer nu, foruden af Borgemeesteren som Formand, af 15 valgte Medlemmer, hvoraf altsaa de 8 ere valgte ved almindelige Valg, de 7 af de høistbesattede; med forskjellige særlige Udvalg for Kassevæsenet, Fattigvæsenet, Skolevæsenet, osv., hvortil kommer forskjellige Tilsyns Comiteer og Commissioner, valgte af Byraadet og bestaaende dels af Byraadsmedlemmer, dels af Mænd udenfor Byraadet. Ligesom tidligere vælger det forskjellige communale Bestillingsmænd; en fast Ræmner har der allerede i længere Tid været, men i Octbr. 1875 approberede Indenrigsministeriet, at der af Byraadet ansattes en Stadsingenieur, med fast Løn; han fører Tilsyn med Communens Forder, Bygninger m. m.; har at afsætte Tegninger, Opmaalinger, Arbeids-Overslag o. dsl. samt lede communale Arbejder. Ved de friere Valg til Byraads-Medlemmer, end tidligere; ved den mere udvidede Ret til at vælge og vælges og den lettere Afgang til at lære at kjende Communens Anliggender og Tilstand er der ogsaa i Horsens, jevnfides med det vakte politiske Liv, ikke blot vækket, men betydeligt fremmet det communale Liv; saa at meget er blevet udrettet, der i tidligere Tid ikke kunde været gennemført. — Seer man tilbage til Horsens i Begyndelsen af 19de Aarhundrede, og saa seer hen til, hvad Byen i den indtil nu forløbne Deel af Aarhundredet er bleven til; viser der sig saa godt som paa alle Omraader et betydeligt Fremskridt i Byens Udvikling. Dette har ikke været en blot ligefrem Følge af Tider og Forhold — dissel have endogsaa oftere været meget alvorlige og trykkende; men i den nu svundne Deel af dette Aarhundrede har Horsens havt saa Mange, saavel i de forskjellige Communaltbestyrelser og iblandt Byens Embedsmænd, som ogsaa iblandt hele den øvrige Befolkning, hvis Dydighed og Energi, Driftighed, nidkjære Virksomhed og Beredvillighed til at gjøre Opoffrelser har havt en, mangen Gang endog meget afgjørende, Indvirkning paa dens Udvikling og Velvære i det Hele, som i det Enkelte. Egnende vil vel heller ikke mangle overfor, hvad der i Fremtiden skal udrettes.

Rettelser og Tilføielser.

- Pag. 1, Linie 10: Borsø og Borsø Kalv — læs — Borsø og Borsø Kalv.
 — 1, — 17: og overalt, hvor der staaer Forsens, rettes det til Forsens.
 — 8, — 1: 1503 læs — 1305.
 — 9, — 35: Odwell — skal vist rigtigere læses som — Odzell.
 — 18, — 7: i Begyndelsen af — læs — langt hen i.
 — 25, — 32 og overalt, hvor der staaer Tingbog — rettes til Thingbog.
 — 25, — 33: Ugift — læs Udgift
 — 27, — 6: taarnagtige Earnapubbygninger — læs — taarnagtig Earnapubbygning.
 — 30, — 15: Hertil kommer nu (1878) endvidere: Slotsgade, Strandgade, Bimmelfkaftet, samt: Engvei, Gasvei, Huulvei, Carolinelundsvei, Lugthuusvei, hvilke mere og mere bebygges. Den nuværende Skolepade har i tidligere Tid en Gang været kaldet „Dreiergade“.
 — 44, — 3: Nu er Folketallet ca. 10 000 — læs — I 1870 var Folketallet ca. 10,000 og Familiernes Antal 2,244; i 1875 var Folketallet 11.400 og Antallet af Familierne 2,385; i 1878 er Befolkningen henved 12,000 Personer.
 — 46, Linie 11: nu er — læs — senere blev.
 — 51, — 4: i 16de — læs — i 15de og 16de.
 — 59, Anm. Gjesbj. — læs — Gjesfing.
 — 69, Linie 20: Svendsdatter — læs — Sørensdatter.
 — 93, — 4: Formodningen angaaende Peder Borgimød er stadfæstet see P. 108, L. 13 o. flg.
 — 94, — 20: 1629 — læs — 1619
 — 97, — 18: til os — læs — til oc.
 — 106, — 18: Marts — læs — August.
 — — — 19: Septbr. — læs — September 1850.
 — — — 23: 1560 — læs — 1760.
 — 109, Anm. 304: Hougaard — læs Daugaard.
 — 112, Linie 6: til Bolig — læs — i Bytte.
 — 113, — 5 og 6: den nederste 2 Trebiedeel — læs — omtrent de nederste 2 Trebiedeel.
 — 146, Anm. 403 skal rettes til: 1863 $\frac{1}{2}$ var Skoleklassens (før Rectors og Forrets) Andeel 836 $\frac{1}{2}$, Stipendie-Overskudsfondens (før Disciplenes) Andeel 118 $\frac{1}{2}$.

- Pag 149, Linie 26: Aarhus — læs — Aarhus Stift.
 — 153, — 10: Stadens — læs — Statens
 — 187, — 5: Statsretterne — læs — Stadsretterne.
 — 196, Jens Pors synes at have været Borgemeister endnu 1601; thi i det Aar klagede Borgerne til Kongen over ham just som Borgemeister. (Doc, Geh A.)
 — 203, Linie 26: d. 1595 — læs — 1595.
 — 212, Anm 445: En Kjøbmand Fahnøes — læs — Nu Bogtrykker S. Foghs.
 — 216, Linie 11: At Hans J. Rodenburg blev Borgemeister har viist sig at være en Misforstaaelse, han fik kun Rang med Borgemeistrene; thi under 2° 1734 faaer der anført i Raadstuebogen, at Kongen bevilgede „Hans Sochumfen Rodenburg, der i 15 Aar havde været Raadmand og nu var gammel og svagelig, hans Ansøgning om Fritagelse fra Raadmands Bestillingen. Det forundtes ham at være fri for borgerlig Tynge saa og i Samlivem med Borgemeisteren der i Byen at have lige Gang og Sæde.“
 — 227, Linie 8: nogle — læs — 15.
 — — — 9: her skal udgaae Ordene: sørend han blev Borgm.
 — — — 10: var Rdm. 1736 — læs — blev Rdm. 1734.
 — 228, Anm. 586: Orev Friis — læs — Baron Kragh.
 — — — 587: Stiftsbreve — læs — Stiftsbreve.
 — 229, Anm. 588: Stifter — læs — Stiftamtmandens.
 — 231 Linie 2: Bygsæd i — læs — Bygsæd, i.
 — 234, — 7: Med Hensyn til Retsvæsenet kan bemærkes, at Byens Thingdag fra gammel Tid af har været hver Aarsdag; saa holdtes der „Raadstue“. Iøvrigt sees, f. Ex. af Raadstuebogen beg. 1681 at der stundom flere Thingdage efter hinanden Intet var at forhandle. I 1651 nævnes Anders Kær som „Byens Procurator“ (A. G. Rdh. A.) Thristen Sveistrup var Procurator i Horsens 1710, men erklærer da paa given Anledning til Stiftamtet: „Procuratorembedet angaaende, da falder der saa Sager i denne Ilden By“ (Füh. Act 3, 47); man kan derfor ikke heller undres over, at han tillige tog sig andet for, han var nemlig ogsaa Kjøbmand, Consumtions Forvalter og Skrædder. Bertel Jensen Fædder, sem i en 19 Aars Tid ved Underretten havde „exerceret“ nogle Commissioner og drevet lidt Kjøbmandskab, søgte og fik i 1725 Tilladelse til at føre Sager for Over- og Underretten (Füh. Act. 3, 132). 1732 2¹ blev Frederik Bay „efter hans Begjæring og foreviste Attester fra brave Folk om hans Skikkelighed, efter hans afslagne, Eed efter Loven, antagen til at være Procurator i Horsens og procedere ved Retten udi Godtfolks retmæssige Sager, hvorpaa hannem af Magistraten blev meddeelt Bestallings Brev (Raadstuebogen). I 1737 ansøres en Christen Calmer som Procurator i Horsens. Naar man hører, at der paa den Tid selv i Stifts-staden Aarhus kun var 2 Procuratorer og, at den ene, efter

Magistratens Erklæring, var en fattig Randestøber, den anden en fattig Student, „begge af ingen tilstrækkelig Dydighed, og haver ingen bedre været at formaae formevelst besygtet Mangel a Subsistence til Livs Ophold“ (Hüb. Act. 3, 101); saa kan man ikke undres over Tarveligheden med Hensyn til Procuratorer i Horsens. I Begyndelsen af 19de Aarh. var der endnu kun 2 Procuratorer i Horsens, hvoraf i hvert Fald den ene ingen Examen havde; og, naar vanskelige Sager foresaldt, henvendte man sig til Byfoged Vagger i Skanderborg. („Horsens i Beg. af dette Aarh.“) Senere var Schmidt Procurator, og efterhaanden blev her flere. Nu har Byen følgende Procuratorer og Sagsførere: Etatsraad J. P. E. Holst N. af D., Chr. D. Danielsen, C. Danielsen, C. D. G. Plenge, Assessor H. J. Poulsen, N. Borch, Chr. A. Hviid, H. J. Bjerregaard, C. P. E. Perschend, A. Fausing, A. E. Jacobsen, D. Olsen, A. P. Holst, R. P. Plesner.

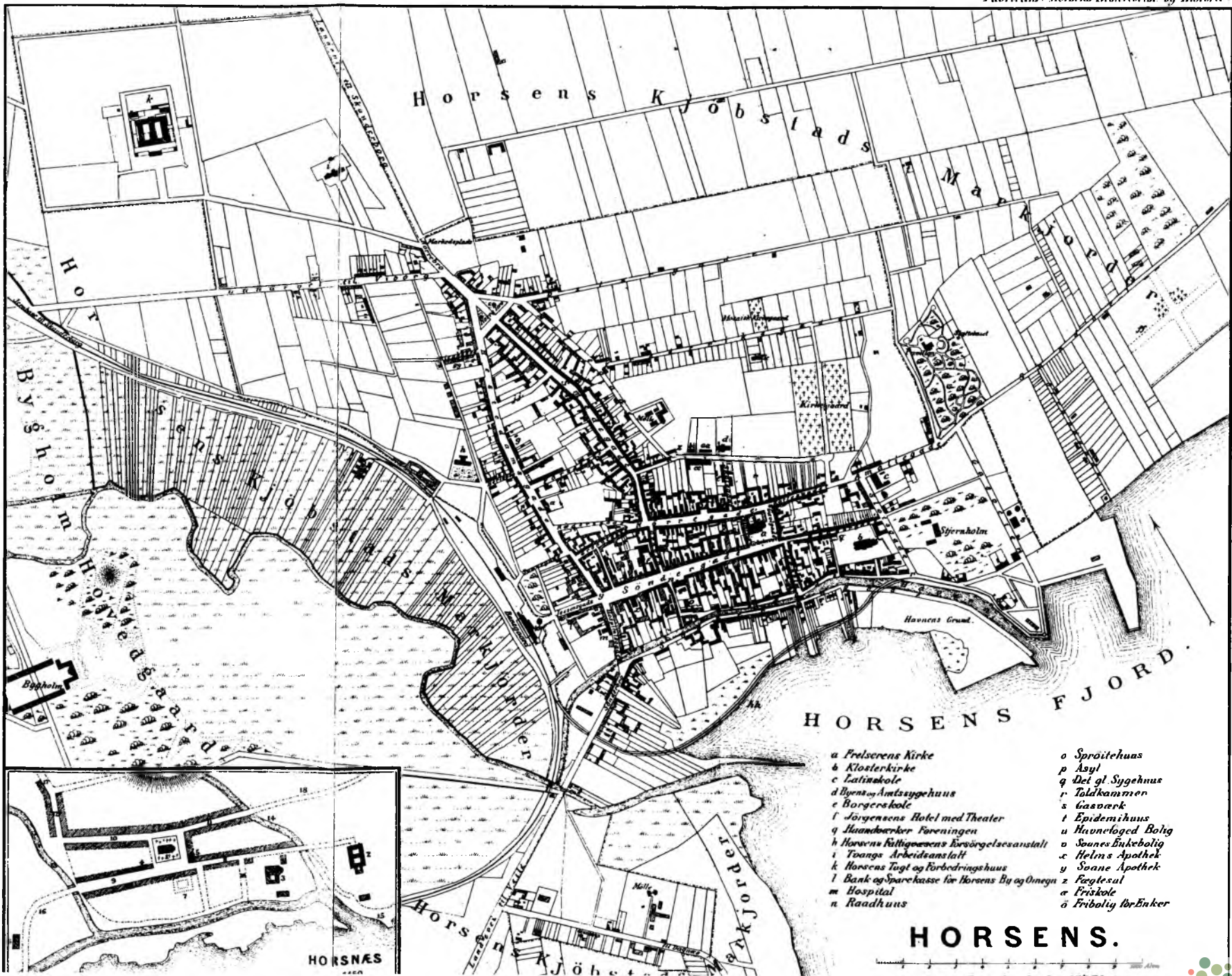
- Pag 292, Linie 5: Ford — læs — Hø.
 — — — 31: Græsgange — læs — Græspenge.
 — 297, — 24: forholdtes — læs — forvoldtes.
 — 316, — 4: 32 — læs — 33.
 — 318, — 14: forskjellig — læs — for skjellig.
 — 344, — 13: bestikke — læs — bestikke.
 — 380, — 14: 1875 — læs — 1645.
 — 385, — 6: 14 — læs — 16.
 — 402, — 14: Æskildsen — læs — Eskildsen.
 — 411, — 4: Fæste — læs — Forte.
 — 423. Anm. 923: A. Fryens — læs — til Fryens.
 — 427, Linie 1: da — læs — at.
 — 442, — 26: hver Ed. — læs — hver en Ed.
 — 452, Linie 26: Halsklæder — læs — Halsklæder.
 — 491, Denne Sideendes ombyttet med Side 490.
 — 496, Linie 16: Maaskee stod den tgl. Befaling § 1801 om Organisation af det borgerlige Militair i nogen Forbindelse med den truende Krig. I Henhold til bemeldte Befaling var i hvert Fald Borgerflabet d. 3de forsamlet efter Stiftamtmandens Ordre, for at tage Beslutninger, og en stor Deel ugifte Borgere sammentraadte da frivilligt til en Jægerafdeling, der valgte Jacob Blumer, Jænderik ved Borgercompagniet, til Ansører. Det aftaltes, at Uniformen skulde være grøn Erpje med sort Krave og gule Knapper, gul Vest og Pantalons, korte Støvler, rund Hat med grøn Silketrøbe om, hvid Hjerbust med Ørent og en lille grøn Cocarde Byen havde saaledes 3 Afdelinger af Borgervæbningen. For en Deel Aar siden bestod Væbningen endnu, men opløstes saa i Horsens, ligesom andetsteds.
 — 501, Linie 3: havde — læs — var.
 — 502, — 11: der — læs — de.

Forklaring over Tegne paa Kortet.

Horsens 1878: aa. Den borgerlige Stiftelse -- hb. Nitsches Stiftelse -- cc. Gymnastihuus -- dd. Catholisk Capel -- ee. Synagogen -- ff. Den nye Kirkegaard -- gg. Arbejder-Boliger -- hh. Træbanen til Havnen -- ii, Bimmeskaftet -- kk. Det store Springvand.

Horsens ca. 1450: 1. Stadens Kirke -- 2. St. Hans Kloster -- 3. Franciscaner-Kloster -- 4. Hellig-Vands Huus -- 5. Raadhuus -- 6. St. Jørgens Gaard -- 7. Stedet, hvor Dominikaner Klosteret maa have ligget, hvis et saadant, som Nogle mene, virkelig har været til i Byen -- 8. „Dorregade“ -- 9. Søndergades ældste Del -- 10. Nørregade -- 11. Rottesund -- 12. Den ældste Deel af Smedegade -- 13. Vestre Bygrav -- 14. Østre Bygrav -- 15. Havnen med Ladebro-Hoved -- 16. Vej til Veile -- 17. Vej til Skanderborg og Aarhus -- 18. Badstugpde.

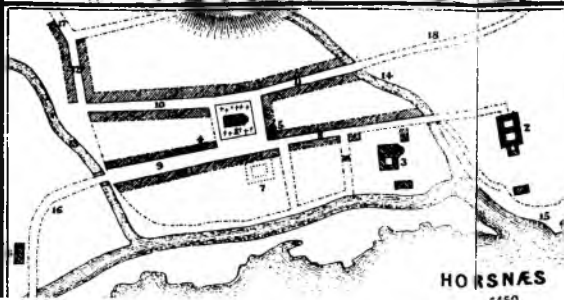
Horsens Kjøbstads

Map

HORSENS FJORD.

- a Frelsens Kirke
- b Klosterkirke
- c Latinskole
- d Byens og Amtssygehuus
- e Borgerskole
- f Jørgensens Hotel med Theater
- g Luanarbejder Foreningen
- h Horsens Fattigvæsens Forsørgelsesanstalt
- i Tvangs Arbejdsanstalt
- k Horsens Tugt og Forbedringshuus
- l Bank og Sparekasse for Horsens By og Omegn
- m Hospital
- n Raadhuus
- o Sprøitehuus
- p Asyl
- q Det gl Sygehuus
- r Toldkammer
- s Gasværk
- t Epidemihuus
- u Havneloged Bolig
- v Soanes Bueboldig
- x Helms Apothek
- y Soane Apothek
- z Fægtesal
- aa Friskole
- ä Friboldig Idrænker

HORSENS.

HORSNÆS